

TÜRKİYE'NİN BÜYÜK AVRUPA KAVGASI 1959-2004

Yazan: Mehmet Ali Birand

Yayın hakları: © Doğan Kitapçılık AŞ

I. baskı / 1978, Milliyet Yayınları

II. baskı / ocak 2005

12. baskı / şubat 2005 / ISBN 975-293-294-0

Kapak ve kitap tasarımı: DPN Design Baskı: Altan Matbaacılık / Yüzyıl Mahallesi Matbaacılar Sitesi
222/A Bağcılar - İSTANBUL

Doğan Kitapçılık AŞ Hürriyet Medya Tovvers, 34544 Güneşli-İSTANBUL Tel. (212) 677 06 20 - 677 07
39 Faks (212) 677 07 49 www.dogankitap.com.tr

5

Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası 1959-2004

Mehmet Ali Birand

7

Sevgili anacım Mürvet'ime ve biricik oğlum Umur ile onun çocuklarına, torunlarıma..

Türkiye'nin Avrupa'yla ilişkilerini etkileyen olaylar ve toplantıların kronolojisi

1945 6 Mayıs	İkinci Dünya Savaşı bitti ve Almanya teslim oldu.
1946 19 Eylül	Winston Churchill, Zürih'te, İkinci Dünya Savaşı'nın yaralarının sarılması gereğine dikkati çekti ve Fransa ile Almanya'nın "Avrupa Birleşik Devletleri" içinde anlaşmazlıklarını bırakmaları gerektiğini söyledi.
1947 5 Haziran	ABD Dışişleri Bakanı Marshall, savaşın tahribatını yok edebilmek ve komünizme karşı sağlam bir blok kurabilmek için, aralarında Türkiye ve Yunanistan'ın da bulunduğu Avrupalı ülkelere, "Marshall Programı" diye adlandırılan çok yönlü bir plan çerçevesinde yardıma hazır olduklarını açıkladı.
1948 18 Nisan	Amerika'nın "Marshall Yardımı"ni yönetecek olan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (açılımı Organisation for Economic Cooperation olan OEEC) Paris'te kuruldu.
1949 5 Mayıs	Avrupa Konseyi resmen kuruldu.
1950 9 Mayıs	Amerikan yardımıyla kalkınma hızını artıran Avrupa, giderek yakınlaşma ve komünizme karşı başlatılan Soğuk Savaş döneminde dayanışmayı gerçekleştirebilmek amacıyla, Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schumann, Avrupa'nın hayati önemdeki

	kömür, çelik üretim ve dağıtımının ortak bir uluslararası organın yönetimine verilmesini öngören bir öneri yaptı.
1951 18 Nisan	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu kuran anlaşma Paris'te imzalandı. Schumann'ın hazırladığı "Savaş sanayinin ana maddeleri kömür ve çeliği artık birbirine karşı geliştirememek ve dolayısıyla savaşmamak" amaçlı bu anlaşmayı Fransa, Almanya, Belçika, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda imzaladı. AET'nin çekirdeği oluştu.
1955 1-2 Haziran	Altı ülke, bundan sonra kömür ve çelikte olduğu gibi, giriştikleri işbirliği çabalarını diğer bölümlere de yaymak için çalışmaya başladılar: 1- Atom enerjisini barışçı amaçlarla kullanım için geliştirmek üzere Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (Euratom). 2- Ekonomilerin tüm diğer bölümlerinin de bütünleştirilmesi için Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET).
1957 25 Mart	AET'yi ve Euratom'u kuran anlaşmalar Roma'da imzalandı.
1958 1 Ocak	AET ve Euratom'u kuran Roma Anlaşması resmen yürürlüğe girdi. 6 ülkenin dışında kalan ve başlarında İngiltere'nin bulunduğu diğer ülkeler, AET'ye katılma müzakerelerine başladılar. Türkiye, Yunanistan, Portekiz ve İrlanda da 19. çalışma grubunda bu katılma müzakerelerinin içindeydi.
1959 1 Ocak	AET anlaşması uyarınca, 6 ülke kendi aralarındaki gümrüklerin ilk indirimini gerçekleştirdiler. İngiltere'nin katılma müzakerelerine, Fransa bir vetoyla karşı çıkınca, görüşmeler kesildi. Avrupa ikiye bölündü.
15 Temmuz 31 Temmuz 11 Eylül	Yunanistan, AET'ye ortaklık için resmen başvurdu. Türkiye, AET'ye ortaklık için resmen başvurdu. AET Bakanlar Konseyi, Ankara ve Atina'nın ortaklık başvurularını büyük bir heyecan ve sevinçle kabul etti.
28-30 Eylül	AET Avrupa Komisyonu ile Türkiye arasındaki ilk

1960	"hazırlık görüşmesi". Ankara, 22 yılda gerçekleştirilecek bir Gümrük Birliği'ni, ardından tam üyeliği hedef alan anlaşma önerdi.
1-2 mart	AET Dışişleri Bakanları Konseyi'nde, Yunanistan'la yürütülen araştırıcı görüşmelerin tamamlanması üzerine, Avrupa Komisyonu'na "resmî ortaklık müzakerelerine başlama direktifi" verildi. Türkiye ise geri kalmış durumda.
17 mart	Türk Dışişleri Bakanı Zorlu, 6 ülkenin Ankara büyükelçilerini davet ederek, sert bir memorandum verdi ve Yunanistan'la müzakerelere başlanırken, Türkiye'nin geride bırakılmasının kabul edilemeyeceğini söyledi.
21 nisan	Türkiye'yle ne tip bir anlaşma yapılabileceğini incelemek üzere kurulan komitede görüş ayrılığı çıktı. Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin Yunanistan gibi ağır yükümlülükler altına giremeyeceğini ileri sürerken, üye ülkeler Türkiye'nin istediği bir şemanın "reddedilmesinin" politik ve psikolojik sakıncalarına dikkati çektiler.
3 mayıs	İngiltere, Portekiz'le ve İskandinav ülkeleriyle birlikte, Avrupa Serbest Mübadele Bölgesi'ni (açılımı European Free Trade Association olan EFTA) kurdu.
27 mayıs	Türkiye'de Ordu, yönetime el koydu. Türkiye-AET görüşmeleri durduruldu ve olayların gelişmesi beklenmeye başlandı.
14 ekim	İhtilal hükümeti adına komisyonla görüşen Türk heyeti "en kısa sürede bir anlaşma imzalanması için tüm yükümlülükleri" almaya hazır olduğunu açıkladı. Eski hükümetinkinden hızlı, ileri bir şema üstünde duran hükümet, Yunanistan'la yapılan anlaşmanın aynısını istedi.
17 ekim	- Türkiye'de Yassıada Duruşmaları başladı. AET Bakanlar Konseyi'nde yeni Türk hükümetinin bu tutumu hayretle karşılandı. Almanya, 25 ağustosta Millî Birlik Komitesi'nden 14 kişinin çıkarılmasına dikkati çekerek, "İlmîliler işe el koydu. Sovyetler çok aktif. Hemen resmî ortaklık müzakerelerine girilsin" demesine rağmen, Konsey bek-

1961	lemeyi daha yararlı buldu, saptanmış tüm görüşmeleri erteledi.
6 mart	Yunanistan müzakerelerini tamamladı ve AET'yle anlaşmasını parafe etti. Türkiye'yle henüz resmî ortaklık müzakereleri başlamadı.
20-21 mart	AET Bakanlar Konseyi, Komisyon'un önerisine uyarak tutum değiştirdi ve "Türkiye'nin Gümrük Birliği fikrinden kendi kendine ayrılmasını" gerçekleştirebilmek amacıyla, Ankara'ya iki seçenek verilmesini saptadı: 1- Beş yıllık bir ticaret anlaşması, ekonomik durum iyiye giderse Gümrük Birliği. 2- Basit bir yardım anlaşması.
9 temmuz	Yunanistan, AET'yle ortaklık anlaşmasını Atina'da imzaladı.
1-10 ağustos	İrlanda, İngiltere ve Danimarka AET'ye tam üye olmak için başvurular.
24 ağustos	Türkiye 6 başkente sert bir memorandum vererek "Yunanistan'la anlaşmanın imzalanmasına rağmen, Türkiye'yle daha resmî müzakerelerin dahi başlamamasını" sert şekilde protesto etti ve "Gümrük Birliği'nden başka bir model kabul edemeyeceğini" bildirdi.
17 eylül	Millî Birlik Komitesi, başta Fransa olmak üzere Avrupa ve Amerika'dan gelen tüm baskılara rağmen kararını değiştirmeyince, Menderes, Zorlu ve Polatkan idam edildiler.
25-27 eylül	AET Dışişleri Bakanları Konseyi'nde Fransa, De Gaulle'ün direktifiyle Türkiye'yle yapılacak tüm müzakereleri idamlar nedeniyle askıya aldırttı, seçimlerde CHP 174, AP 157, CKMP 52, YTP 65 milletvekili çıkarttı.
14 ekim 20 ekim	Millî Birlik Komitesi resmen tarihe karışırken, TBMM ilk toplantısını yaptı ve Ordu'nun desteklediği tek aday Gürsel, 434 oyla (26 ekim) cumhurbaşkanlığına seçildi.
8 kasım	İngiltere ile 6'lar arasında tam üyelik müzakereleri başladı.
15 kasım	İnönü başkanlığında AP-CHP koalisyonu kuruldu. Sarper dışişleri bakanı oldu.
15 aralık	Tarafsız statüdeki Avusturya, İsveç ve İsviçre

1962	AET'yle anlaşma yapmak istediklerini açıkladılar.
5 mart	Türkiye yeni bir memorandumla AET'yi, en kısa sürede Gümrük Birliği hedef alınarak resmî müzakerelere çağırdı. İnönü Hükûmeti'nin Dışişleri Bakanı Erkin, General de Gaulle'le görüşerek, Fransa'nın vetosunu kaldırttı (27 mart).
2 haziran	Talat Aydemir hareketi (22 şubat) sonrasında AP'nin af konusundaki tutumu üzerine istifa eden İnönü, yeniden başbakanlığa getirildi ve CHP-YTP-CKMP koalisyonu kuruldu.
24 temmuz	AET Konseyi, ülkedeki demokratik gidişi destekleyebilmek amacıyla, aralarında otomatik geçiş olmayan iki dönemli, Gümrük Birliği'ne giden ve nihai hedefi tam üyelik olan bir anlaşma için Türkiye'yle resmî müzakerelerin açılmasını kararlaştırdı.
1 kasım	Yunanistan-AET Atina Anlaşması resmen yürürlüğe girdi.
1963	De Gaulle, İngiltere'nin, 6'lı topluluğun arasına girmeye henüz hazır olmadığını açıkladı. Veto anlamını taşıyan bu konuşma üzerine, tüm katılma müzakereleri yeniden kesildi.
14 ocak	
22 ocak	Yıllarca savaşmış olan Fransa ile Almanya, tarihî "işbirliği" anlaşmasını Paris'te imzaladı. Böylece Avrupa'da savaşlar dönemi kesinlikle kapanmış oldu.
1 nisan	Küba Krizi sonucu, Türkiye'deki Amerikan Jüpiter füzelerinin söküldüğü resmen açıklandı.
27 nisan	Türkiye'nin kaygılarını yatıştırmak için ABD Dışişleri Bakanı Dean Rusk geldi. "Amerika'nın yardımı devam edecektir" dedi.
9 mayıs	AET Bakanlar Konseyi, 10 aylık beklemeden sonra, bir hafta içinde Türkiye'ye 175 milyon dolarlık kredi açmayı kararlaştırdı. Ancak, tarım ve dönemler arası geçişin otomatik yürümesi konularında topluluğun görüşü aynı kaldı.
21 mayıs	Talat Aydemir'in yeni bir ihtilal hareketi, başarısızlıkla sonuçlandı.
25 haziran	Türkiye-AET anlaşması parafe edildi.
12 eylül	Türkiye ile AET'yi bir Gümrük Birliği'ne götürecektir.

2 aralık 21 aralık 1964 13 ocak	ve ilerde de tam üye durumuna sokabilecek olan ortaklık anlaşması, Ankara'da büyük törenlerle imzalandı. İnönü istifa etti. Kıbrıs'ta kanlı olaylar patladı. Kıbrıs'ta ardı kesilmeyen kanlı olaylar için Londra'da beşli konferans toplandı; ancak 31 ocakta başarısızlıkla dağıldı. Çatışmalar devam ediyor.
20 şubat 4 mart	Ankara Anlaşması GATT'a yollandı. BM Güvenlik Konseyi, Kıbrıs'a Barış Gücü yollamayı kararlaştırdı.
16 mart	TBMM, hükümete, BM Barış Gücü'ne rağmen çatışmaların devam etmesi üzerine, Kıbrıs'a müdahale yetkisi verdi. Amerika ve BM uyarıldı ve donanma denize açıldı.
21 mart	Yılbaşından bu yana Almanya'ya giden Türk işçilerinin sayısı 10 000'e yükseldi. - ABD Devlet Başkanı Johnson, İnönü'ye yolladığı bir mektupta, "Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi halinde, Sovyetler'den gelecek bir taarruzda NATO'nun yardıma gelmeyeceğini" bildirdi.
15 nisan	İnönü, Amerikan Time dergisine verdiği demeçte, "... yeni şartlarla yeni bir dünya kurulur. Türkiye de bu dünyada kendine yeni bir yer bulur" dedi.
18 nisan	Sovyetler Birliği, Türkiye'ye büyük ekonomik yardım önerdi.
1 haziran	Ortak Pazar, Afrika ülkeleriyle Yaounde Anlaşması'nı uygulamaya soktu.
4 haziran 29 kasım	Ortak Pazar, İsrail'le ticaret anlaşması yaptı. Tanınmamış bir mühendis olan Süleyman Demirel, Adalet Partisi'nin genel başkanlığına, rakibi Bilgiç'i ezici farkla geçerek (1 679 oydan 1 072'sini alıp) seçildi.
1 aralık	1. Ortaklık Konseyi Toplantısı sırasında, Türkiye-AET Ankara Anlaşması resmen yürürlüğe girdi.
1965 5 ocak	32 yıldan bu yana ilk defa bir Sovyet Parlamento Heyeti Ankara'ya geldi ve grup başkanı Podgomi, TBMM'de konuşma yaptı.
13 şubat	İnönü Hükümeti, bütçenin reddi üzerine düştü. Ür-

8 haziran	güplü, hükümeti kurmakla görevlendirildi. Topluluk organları (Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Euratom ve AET) birleştirildi; parlamentonun görevleri artırıldı.
1 haziran	AET içindeki ilk kriz. Ortak tarım politikasına karşı çıkan Fransa, konseyi terk etti.
4 ağustos	Milliyet'e bir demeç veren Alman İşverenler Birliği Başkanı Keller, "Türkiye'den 200 000 işçi isteğimiz oldu. Oysa sevkiyat yavaş gidiyor. Durum düzeltilmezse, Portekiz, İspanya gibi ülkelerden işçi alırsız" dedi.
10 ekim	Türkiye'de yapılan genel seçimleri AP 240 milletvekili çıkararak kazandı. CHP 134, MP 31, YTP 19, TİP 5, CKMP 11 milletvekilliği kazandılar.
23 ekim	Demirel, başbakan oldu. Dışişleri bakanı, Bursa eski valisi İ. S. Çağlayangil.
24 ekim	Genel sayımda Türkiye nüfusunun 32 milyona çıktığı açıklandı.
1966 11 mayıs	AET Bakanlar Konseyi, 1 haziran 1968'den itibaren, üye ülkeler arasındaki tüm gümrüklerin kaldırılmasını ve ortak tarım politikasının tümüyle yürürlüğe girmesini kararlaştırdı.
16-17 mayıs	1. Türkiye-AET Parlamento Komisyonu Brüksel'de toplandı.
1967 2 şubat 21 nisan	DPT müsteşarlığına Turgut Özal getirildi. Yunanistan'da ihtilal. Albaylar cuntası el koydu ve parlamentoyu feshetti. AET, Atina Anlaşması'nın dondurulduğunu açıkladı.
10 mayıs	İngiltere, İrlanda ve Danimarka tam üyelik için yeniden başvurular.
16 mayıs	Demirel, Brüksel'de toplanan 5. Ortaklık Konseyi'ne katıldı ve "Türkiye'nin anlaşmanın ikinci dönemine geçmek istediğini" açıkladı. Çalışmaların başlatılmasını istedi. Topluluğun cevabı, "Daha süre tam dolmadı" şeklinde oldu. - Kennedy müzakereleri bitti ve Batı ülkeleri arasındaki sanayi ürünlerine uygulanan gümrük vergilerinin ortalama yüzde 30'0 indirilmesi kararlaştırıldı.

10 kasım	Brüksel'de Türkiye-AET Ortaklık Komitesi'nde Türkiye ilk defa başka ülkelerle yapılan anlaşmaların Ankara'nın avantajlarını eritmesinden şikâyet etti.
27 kasım	General De Gaulle yeniden, İngiltere'nin tam üyeliğine ikinci defa karşı çıktı ve "Londra'nın kendini Amerika'dan tamamen koparıp Avrupa'ya yanaşacak duruma getiremediğini" belirtti.
1968 1 şubat	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) Yeni Delhi'de az gelişmiş ülkelere yardım konusunda en önemli toplantılarından birini yaptı ve Genelleştirilmiş Preferanslar yoluyla bu ülkelerin sanayi ve önemli tarım ürünlerine uygulanan gümrüklerin kaldırılmasını kararlaştırdı.
5 nisan	Türkiye-AET Ortaklık Konseyi'nde, Dışişleri Bakanı Çağlayangil, "Artık ikinci dönem çalışmaları başlamalı" dedi ve UNCTAD'm saptadığı Genelleştirilmiş Preferanslar'm Türkiye'nin elindeki avantajları eriteceğini söyleyerek, "AET Türkiye'yi de listesine almalı" dedi.
29 nisan	Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin Gümrük Birliği'nin ikinci dönemine geçmek yerine hazırlık dönemini uzatmasının daha yararlı olacağını resmî bir raporla saptadı.
1 haziran	AET üyeleri, aralarındaki tüm gümrükleri kaldırdı. Ortak ulaşım politikasının ana ilkeleri saptandı ve AET vatandaşı işçilerin toplulukta tamamen serbest dolaşımı uygulanmaya kondu. Ayrıca Kenya, Uganda ve Tanzanya'yla (26 temmuzda) Aruşa Anlaşması'nı imzaladı.
9 aralık	Türkiye-AET 9. Ortaklık Konseyi'nde Komisyon raporu reddedildi ve "2. döneme geçiş müzakerelerinin başlaması" resmen kararlaştırıldı.
1969 6 şubat	Gümrük Birliği hedefli 2. döneme geçiş müzakereleri başladı.
1 eylül	AET'nin Tunus ve Fas'la imzaladığı ticaret anlaşması uygulamaya girdi. Kenya, Uganda ve Tanzanya'yla Aruşa Anlaşması da yenilendi.
12 ekim	Genel seçimleri AP 256 milletvekiliyle kazandı. CHP 143, GP 15, BP 8, MP 6, YTP 6, TİP 3.

9 aralık	AET, dışişleri bakanları düzeyindeki Ortaklık Konseyi'nde Türkiye'nin isteklerini kabul etmedi.
13 aralık	Yunanistan askerî yönetimi Avrupa Konseyi'ni terk etti.
1970	
1 ocak	AET üyeleri arasındaki 12 yıllık geçiş dönemi sona erdi ve Ortak Ticaret politikası da tüm olarak yürürlüğe kondu.
12 şubat 1	Demirel Hükûmeti'nin bütçesi mecliste, 41 AP'li milletvekilinin de oylarıyla reddedildi. Bilgiç grubu, Haysiyet Divanı'na verilerek ihraç kararı alındı.
9 mart	AET, Yugoslavya'yla da bir ticaret anlaşması yaptı.
13 mayıs	Türkiye, AET'ye memorandum vererek, tekstil, narenciye ve korunma maddesiyle ilişkili istekler ileri sürdü.
30 haziran	İngiltere, İrlanda, Danimarka ve Norveç tam üyelik için, kesilen müzakerelere yeniden başladı.
22 temmuz	AET, tutumunda önemli bir değişiklik yaptıramamasına rağmen, Türkiye Katma Protokol'ü kabul etti.
1 ekim	İsrail ve İspanya'yla imzalanan ticaret anlaşması uygulamaya girdi.
10 kasım	Başkan Charles De Gaulle öldü.
19 kasım	Nizam Partisi Başkanı Erbakan, TBMM'de genel görüşme istedi ve "AET Türkiye'ye büyük zarar getirecektir" dedi.
23 kasım	Katma Protokol, Brüksel'de basit bir törenle imzalandı.
1971	
12 mart	TSK, olayların önü alınamayınca bir muhtırayla Demirel'i istifa ettirdi. Nihat Erim, tarafsız bir hükümet kurmakla görevlendirildi.
1 nisan	AET-Malta Ortaklık Anlaşması uygulamaya girdi. İngiltere, Norveç, Danimarka ve İrlanda'yla yapılan tam üyelik görüşmeleri tamamlandı.
14 nisan	Başbakan Yardımcısı Atilla Karaosmanoğlu, "AET düzeyine gelebilmemiz için 2
27 nisan	359 yıl gerekir" dedi. Türkiye memorandum vererek, Genelleştirilmiş Preferanslar'm kendine de uygulanmasını istedi.
9 mayıs	Avrupa'da büyük bir para krizi başladı. Dolar sürekli düşüyor ve mark yükseliyor.

29 haziran	ABD baskısı sonucu Erim, 7 ilde afyon ekiminin durdurulmasını kabul etti.
1 temmuz	AET, az gelişmişlere uygulayacağı gümrük indirimlerini (Genelleştirilmiş Preferanslar) uygulamaya koydu.
5 temmuz	Katma Protokol 69'a karşı 149 oyla meclisten geçti. AP, CGP lehte, CHP ve DP aleyhte oy kullandı. (Senatoda 22 temmuzda onaylandı).
15 ağustos	Avrupa'da para krizinin boyutları birden büyüdü. Amerika, bir yandan tüm gümrük tarifelerini yüzde 10 artırırken, doların istendiği an altına çevrilebilirliğini iptal etti.
26 ekim	Erim kabinesi, görüş ayrılıkları nedeniyle istifa etti. Erim'e yeniden hükümet kurma görevi verildi.
3 aralık	Avrupa Komisyonu üyelerinden Spinelli, Avrupa Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada ilk defa Türkiye'deki insan haklarını çiğneyen girişimleri açıkça eleştirdi ve AET'nin harekete geçmesini istedi.
1972 13 ocak	Türkiye-AET, topluluğun 6'dan 10 üyeliğe çıkması nedeniyle müzakerelere girdiler.
22 ocak	İngiltere, Norveç, İrlanda ve Danimarka'yla tam üyelik anlaşması imzalandı.
14 nisan	Türkiye, AET ülkeleri devlet başkanlarının Paris Doruğu Konferansı'na katılmak istedi. Yanıt hayır.
26 nisan	Türkiye AET'ye yeni bir memorandum vererek, tüm ödünlerinin artırılmasını ve Katma Protokol'deki disiplinli maddelerin esnekleştirilmesini istedi. Topluluğun yanıtı: hayır.
14 mayıs	Ecevit, İnönü'nün yerine CHP genel başkanlığına seçildi.
22 mayıs	Melen Hükümeti kuruldu.
23 haziran	AET, Akdeniz ülkeleriyle yeni bir anlaşmalar dizisi hazırlamayı kararlaştırdı. - İngiltere, kriz karşısında sterlini dalgalanmaya bıraktı. Avrupa borsalarındaki büyük kriz devam ediyor. - AET, Endonezya, Malaysia, Filipinler, Singapur ve Tayland'la (Güneydoğu Asya Uluslar Birliği olan ASEAN'ın açılımı, Association of Southeast

22 temmuz	Asian Nations'tır) anlaşma için müzakere açtı. AET, Avusturya, İsveç, İsviçre, İzlanda ve Portekiz'le (eski EFTA üyeleri) serbest ticaret anlaşmaları imzaladı. Böylece, Türkiye'nin elindeki ödünlerin erozyonu bir kat daha artmış oldu.
26 eylül	Norveç halkı, kamuoyu yoklamasında, AET'ye tam üyeliği reddetti. Böylece AET 9 üyeli bir topluluk oldu.
19 ekim	Paris'teki AET doruğunda, ekonomik-parasal birliğin 1980'e kadar tamamlanması, ülkelerarası siyasi işbirliğinin artırılması, fakir bölgelere yardım fonu kurulması kararlaştırıldı.
12 kasım	AET, Türkiye'nin Genelleştirilmiş Preferanslar listesine alınmasını yine erteledi.
18 aralık	AET, Mısır ve Lübnan'la ticaret, Kıbrıs'la da ortaklık anlaşması imzaladı.
1973	3 yeni üye, AET'ye resmen katıldı.
1 ocak	- Katma Protokol resmen yürürlüğe girdi.
13 şubat	Dolar ilk defa yüzde 10 devalüe edildi. Borsalar kapandı. AET ortaklaşa hareket edemiyor.
12 mart	AET, doların baskısına dayanamayıp paralarının tamamını dalgalanmaya bıraktı,
6 nisan	yaklaşık iki aylık kriz sonucunda, görevi biten Sunay'ın yerine (Gürler yeterli oy sağlayamayınca) Korutürk cumhurbaşkanlığına seçildi. İstifa eden Melen'in yerine de (12 nisan) Talu başbakanlığa getirildi.
21 mayıs	Türkiye, AET'yle yeni bir kriz yaratmamak için, yetersiz olduğu ileri sürülmesine rağmen, genişleme müzakerelerini tamamlayıp anlaşmaya vardı.
30 haziran	Türkiye-AET Ortaklık Konseyi'nde (Ankara'da), genişlemeyle ilişkin belgeler imzalandı. Arap-İsrail savaşı başladı.
14 ekim	Genel seçimleri CHP 186 milletvekiliyle kazandı; ancak koalisyon gerekiyor. AP 150, MSP 45, CGP 14, DP 43, MHP 3, TBP 1, bağımsızlar 10. Ecevit başbakan. Koalisyon pazarlıkları hemen başladı.
22 ekim	Ortadoğu'da ateş kesildi. - Arap ülkeleri petrol boykotu ilan ettiler. Avrupa'da panik havası var.

6 kasım	AET ilk defa Ortadoğu hakkında ortak bir görüş saptadı.
1974	Petrol boykotunun hemen ardından petrol fiyatlarına, ardından da tüm hammaddelere gelen büyük zamlar, Avrupa ekonomisini sarsmaya başladı. Enflasyon yüzde 20'lere kadar çıkarken, işsiz sayısı birden 6 milyona fırladı. Altın fiyatı rekor düzeye çıktı. AET ekonomisinin güçsüzlüğü ve dışa bağımlılığı yanında, ortaklaşa hiçbir harekete girememeleri, AET'de büyük karışıklık yarattı. Bir yandan ekonomik ve sosyal kriz, öte yandan bu krizin getirdiği kaygılar, AET ülkelerindeki yabancı işçilerin geri gönderilmeleri ve büyük pahalılığın psikolojik etkileri Türkiye'ye de yansdı. Türkiye ile AET arasındaki ticaret açığı büyümeye başladı.
15 ocak	CHP-MSP koalisyonu kuruldu.
25 nisan	Avrupa Komisyonu Başkanı Ortoli, Ankara'da Ecevit'le görüştü. Yeni Türk hükümetinin programında AET'yle ilişkilerin revizyonu var.
26 haziran	Amerika'nın baskısıyla düzenlenen yeni Atlantik Bildirisi Brüksel'de imzalandı. - NATO doruğu şuasında yapılan Ecevit-Androçopulos görüşmesi, Atina'nın tüm önerileri reddetmesi nedeniyle başarısızlık ve büyük bir gerginlikle kapandı.
20 temmuz	Türkiye Kıbrıs'a müdahale etti.
3 eylül 16 eylül	- Yunan cuntası devrildi ve Karamanlis geldi. Ecevit, koalisyonun bozulacağını açıkladı. Ecevit istifa etti. Yeni hükümet kurulması için çalışmalar başladı.
25 eylül	ABD Temsilciler Meclisi, Türkiye'ye, 990'a karşı 307 oyla silah ambargosu uygulamayı kararlaştırdı. Ancak Başkan Ford veto etti.
11 ekim	Türkiye-AET Konseyi'nde geçici hükümet Dışişleri Bakanı Güneş, "revizyon gereğini" belirtti ve gerekli değişiklik listesinin ilerde verileceğini bildirdi.
22 kasım	AET, demokrasinin geri gelmesi üzerine, Yunanistan'la ilk Ortaklık Konseyi toplantısını yaptı. AET, Yunanistan'daki demokrasiyi tehlikeye düşürdüğünden dolayı 2. Kıbrıs Harekâtı'nı sert şekilde kınayan "ortak görüş" yayınladı.
	6 kasım 1974

12 kasım	Ecevit'in, geçici hükümet görevini de MSP'nin engellemeleri nedeniyle devam ettiremeyeceğini belirtip hükümetten tamamen çekilmesi (7 kasım) nedeniyle Sadi Irmak'a tarafsız hükümet kurma görevi verildi.
17 kasım	Yunanistan'da seçimin yapıp Karamanlis'in kazanması, Avrupa ve Amerika'da büyük memnuniyetle karşılandı.
1975	Türkiye her yönden Kıbrıs'la ilişkili büyük baskılar altına girmiş durumda. Kıbrıs'ta bir ilerleme sağlanıp, ambargonun önlenmesi çabaları sonuç vermiyor. Bu arada Türkiye'deki hükümet krizi, 100. güne girdi. Irmak Hükümeti güvenoyu alamamasına rağmen göreve devam ediyor.
5 şubat	ABD ambargosu bugün saat 6'da uygulamaya girdi.
13 şubat	KTFD ilan edildi. Her yönden büyük protestolar geliyor.
25 mart	Türkiye'nin en uzun hükümet krizlerinden biri bitti ve Demirel, Milli Cephe Koalisyonu'nu (CGP, MSP, MHP ve bazı bağımsızlarla) kurdu.
11 mayıs	AET'nin İsrail'le yeni Akdeniz politikası çerçevesinde yaptığı anlaşma, Türkiye'nin tarım ürünlerinde karşılaştığı erozyonu 73 ürüne çıkardı ve 13 mayıs günü Türkiye, Ortaklık Komitesi'nde erozyonu protesto etti.
19 mayıs	Çağlayangil ve Bitsios Roma'da buluştu.
31 mayıs	Demirel-Karamanlis görüşmesi Brüksel'de yapıldı.
12 haziran	Yunanistan, AET'ye tam üyelik için başvurdu.
25 temmuz	ABD Temsilciler Meclisi ambargoyu kaldırmayı tekrar reddedince, Türkiye, ABD üslerine el konduğunu açıkladı.
26 temmuz	Türkiye ile AET arasındaki ticaret açığının rekor düzeye, 2 milyar dolara ulaştığı açıklandı.
16 eylül	AET anlaşmasına karşı Türk kamuoyunda büyük eleştiriler yapılıyor. Bunları önleyebilmek için Brüksel'de toplanan Ortaklık Konseyi'nde Çağlayangil, "ticaret açığının incelenmesi için bir uzmanlar kurulu kurulmasını" önerdi ve kabul edildi.
17 eylül	ABD Kongresi ambargoyu kısmen ve Kıbrıs konusundaki ilerlemelere bağlı olarak kaldırdı; ancak Türkiye bunu yetersiz bulduğunu açıkladı.

22-24 ekim	Türkiye'de sağ komandolar, sol eğilimli kuruluşlara saldırılarını başlatırken, arka arkaya önce Viyana elçimiz Tunalıgil, ardından da Paris elçimiz Erez'e suikast yapıldı. Ermeni terörünün başlangıcı...
1976	
1 ocak	Büyük eleştirilere rağmen Türkiye, Katma Protokol'ün yükümlülüğünü yerine getirerek, gümrük indirimi ve konsolide liste uyumunu gerçekleştirdi.
1-2 mart	Çağlayangil, Katma Protokol'ün 5 yıllık planlarla çeliştiğini, anlaşmanın yeniden düzenlenmesi gereğini tekrar etti.
1 temmuz	Türkiye hem devlet kuruluşları hem de hükümet ortakları arasındaki görüş ayrılıkları nedeniyle, Katma Protokol'de yapılması gereken değişiklikleri kapsayacak "istek listesini" saptayamadı ve 20 temmuzda yapılacak olan Ortaklık Konseyi iptal edildi.
27 temmuz	Yunanistan'la tam üyelik müzakereleri başladı.
5-6 eylül	Topluluk ve Türkiye arasındaki gerginliği giderebilmek için, AET Bakanlar Konseyi Dönem Başkanı Hollanda Dışişleri Bakanı Van Der Stoel ve Komisyon Dışilişkiler Komiseri Soames Ankara'yla yüksek düzeyde görüşmeler yaptılar. - AET-Yunanistan resmî katılma müzakereleri başladı.
20 aralık	Türkiye istek listesini, MC koalisyonunun iç anlaşmazlıkları nedeniyle saptayamadı. Krizin boyutlarını genişletmemek için AET'yle bir Ortaklık Konseyi yapıldı ve topluluğun verdikleriyle yerinildi.
25 aralık	Türkiye tek yanlı bir kararla Katma Protokol'deki korunma maddesini (60. madde) işletip, tüm yükümlülüklerini fiilen dondurdu. Listelerde hiçbir indirim yapılmadı. Bugüne kadar indirimler, 22 yıllık listede yüzde 10, 12 yıllık listede yüzde 20, konsolide listede ise yüzde 40'a varmıştı.
1977	
3-4 şubat	Türkiye, neden dondurma kararı aldığını Ortaklık Komitesi'nde açıkladı. Topluluk, hoşnutsuzluğunu vurguladı.
15 mart	Ortaklık Komitesi'nde AET, yeniden dondurma kararının ne kadar süreceğini sordu.

28 mart 5 haziran	Portekiz, AET'ye tam üyelik başvurusunda bulundu. Erken seçim yapıldı. CHP en büyük grubu oluşturmasına rağmen, kurduğu azınlık hükümeti (229-217) yeterli güvenoyu bulamadı.
21 temmuz 28 temmuz	2. MC hükümeti, Demirel başbakanlığında kuruldu. İspanya, AET'ye tam üyelik başvurusunda bulundu.
4 eylül	Türkiye'de ekonomik kriz giderek derinleşti. Uluslararası Para Fonu tüm uluslararası bankaları uyararak, Türkiye'ye kredilerin durdurulmasını, zira ülkenin borcunu ödeyemeyecek duruma girdiğini bildirdi ve Türkiye'ye ilk defa resmî bir İMF heyeti geldi.
10 kasım	Ekonomik kriz ve döviz darboğazı giderek artıyor. Merkez Bankası, tüm döviz satışlarını durdurdu ve özel bankaların döviz tutma yetkilerini kaldırdı. Terör olaylarından, bir yıl içinde 100 kişinin öldüğü açıklandı.
31 aralık 1978	AP'den istifa eden 12 kişi, CHP ağırlıklı bir hükümet kurmak için harekete geçtiler. MC düştü.
17 ocak 19 mayıs	CHP ağırlıklı hükümet güvenoyu (229-218) aldı. AET, Portekiz'le tam üyelik müzakerelerini başlatma kararı aldı.
25 mayıs	Başbakan Ecevit, Brüksel'de, AET Komisyonu Başkanı Jenkins'le görüştü ve 8 milyar dolarlık acil destek istedi.
10 şubat	Türkiye, borçlarının ertelenmesi için ilk uluslararası çağrıyı yaptı; yeni ekonomik ve malî önlemler alındı.
1 mart 23 mart	Türk lirası, yüzde 32 oranında devalüe edildi. İMF ile Türkiye anlaşmaya vardı ve 2 yıllık 450 milyon dolarlık Standby yapıldı.
10 nisan	Paris'te, OECD içinde devletten devlete borçların ertelenme görüşmeleri başlatıldı.
1 ağustos	ABD Kongresi ambargoyu koşullu kaldırdı. Koşul, ABD başkanının kongreye, Türkiye'nin iyi niyetli çabalarının sürdüğünü bildirmesi.
9 ekim	Türkiye, Brüksel'de, AET'den beklentilerini uzun bir liste halinde, uzun bir aradan sonra AET Komisyonu'na bildirdi:

	- Anlaşmanın 5 yıl süreyle dondurulması. - Sanayi ve tarım ürünlerinde yeni ödünler. - 4,4 milyar dolarlık kredi yardımı. İstekler AET'de şok yarattı.
24 ekim	Türk lirası yeniden devalüe edildi. İMF'yle ilişkiler bozulmaya başladı.
29 kasım	AET, İspanya'yla katılma müzakerelerini başlatma kararı aldı.
4 aralık	İMF'nin TL için yeni devalüasyon istekleri kabul edilmeyince görüşmeler kesildi.
5 aralık	AET Komisyonu Başkanı Jenkins, Brüksel'deki AET doruk toplantısında bir mektup dağıtarak, Türkiye'nin ekonomik durumuna dikkat çekti.
16 aralık	Ecevit Brüksel'de, AET Komisyonu Dışilişkiler Sorumlusu Hafferkamp'la görüştü. Ecevit, AET'nin Amerika nezdinde Türkiye'yi desteklemesini isterken, Hafferkamp, "İMF'yle anlaşma yapmadan kimseyi hareketlendiremezsiniz" dedi ve Türkiye'nin AET'den isteklerinin kabul edilemeyecek kadar büyük olduğu belirtildi.
	- Ecevit aynı gün, Brüksel'de toplanan 16 Batı Avrupa başkent ve kuruluşlardaki büyükelçilerle buluştu ve bir işadamı gibi hareket etmelerini istedi.
23 aralık	Kahramanmaraş olaylarında 76 kişi öldü ve 13 ilde sıkıyönetim açıklandı.
	- İran'daki olaylar giderek büyüyor ve şahın devrileceği söylentileri giderek artıyor.
1979 7 ocak	Guadeloupe'ta toplanan ABD, Almanya, İngiltere ve Fransa devlet ve hükümet başkanları, Türkiye'ye "İMF'yle anlaşma yapması" koşuluyla destek kredisi verilebileceğini kararlaştırdılar.
18 ocak	4'lerin ilk toplantısı Bonn'da yapıldı.
10 mart	Yunanistan-AET müzakereleri bitti.
2 mayıs	İMF heyetiyle Ankara'da görüşmeler yeniden başladı.
21 mayıs	AET Konseyi, Türkiye'nin isteklerine resmî yanıtını yaklaşık bir yıl sonra verdi. Bağımsızlık dönemi kabul ediyor, geri kalanların büyük bölümü reddediliyor.
25 mayıs	AET, Yunanistan'la tam üyelik anlaşmasını imzaladı.

30 mayıs	OECD çerçevesinde toplanan Batı ülke ve kuruluşları İMF'yle anlaşma koşuluna bağlı olarak Türkiye'ye 1,5 milyar dolarlık kredi açmayı kararlaştırdılar.
1 temmuz	Türkiye İMF'yle anlaşmaya vardı.
30 ağustos	Londra'da, Türkiye'nin borçlu olduğu 221 bankayla erteleme anlaşması imzalandı.
18 eylül	İspanya ile AET arasındaki gerçek katılma müzakereleri başladı.
14 ekim	Ara seçimlerde, CHP hükümeti parlamentodaki çoğunluğunu yitirdi. Ecevit, hükümeti bıraktı.
25 kasım	Demirel'in AP ağırlıklı azınlık hükümeti güvenoyu aldı ve göreve başladı.
1980 24 ocak	Türkiye'nin ekonomik ve mali politikalarını tamamen değiştiren ve piyasa ekonomisi ilkelerini getiren bir dizi önlem açıklandı.
5 şubat	Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen, Ecevit tarafından istenen AET'yle anlaşmayı dondurma müzakerelerini durdurdu.
30 haziran	Brüksel'deki Ortaklık Konseyi'nde Erkmen, ilişkileri canlandırma istemini tekrarladı. Ardından düzenlediği basın toplantısında da, "Türkiye'nin sonbaharda tam üyelik başvurusu yapacağını" söyledi.
5 eylül	Hayrettin Erkmen, MSP'nin verdiği ve Batılı dış politikanın eleştirildiği bir gensorunun CHP tarafından da desteklenmesi üzerine düştü.
12 eylül	Türkiye'de Ordu yönetime el koydu. Parlamento'yu feshetti.
16 eylül	AET Dışişleri Bakanları Konseyi'nde askerî yönetime bir "zaman kredisi" verildiği ve bu süre içinde de anlaşmanın dondurulmayacağı belirtildi.
17 eylül	Avrupa Parlamentosu aldığı kararda, demokrasiye en kısa sürede dönülmesi yönünde hızlı adımlar atılması istendi; demokratik olmayan önlemlerin sürdürülmesinin Ankara Anlaşması dahil Türkiye'nin uluslararası taahhütlerini çiğnediği anlamına geleceği belirtildi. 20 ekim günü İzmir'de toplanması kararlaştırılan AET-Türkiye Karma Parlamento Komisyonu iptal edildi.

1981 1 ocak 1 5 ocak	Yunanistan'ın tam üyeliği başladı. MGK eski siyasilerin, politika dışı bırakılacaklarını açıkladı.
25 mart	Milli Güvenlik Konseyi, demokrasiye geçer geçmez AET'ye tam üyelik başvurusunun yapılmasını ve hazırlıklara başlanmasını kararlaştırdı.
10 nisan	Avrupa Parlamentosu, Türk hükümetinin demokrasiye geri dönüş takvimi vermesini ve 2 ay içinde demokratik müesseselerin harekete geçirilmesini istedi.
5 haziran	Türkiye-AET Ortaklık Komitesi, teknisyen düzeyinde toplandı ve bir yandan teknik sorunlar, öte yandan da Türkiye'deki gelişmeler hakkında bilgi verildi.
15 ekim 1982 11 ocak	Siyasî partiler feshedildi, mallarına el kondu. Dışişleri Bakanı İlder Türkmen, AET Komisyonu Başkan Yardımcısı ve Dışilişkiler Sorumlusu Hafferkamp'ı ziyaret etti. Hafferkamp'ın, "İnsan hakları, işkenceler, toplu davalar ve demokrasi konularında temel ilerleme olmadan anlaşmayı işletenleyiz" demesine, sert tepki gösterdi.
22 ocak	Avrupa Parlamentosu, DİSK yöneticilerine idam cezaları verilmesi ve Barış Derneği üyelerinin tutuklanmaları üzerine, Türkiye-AET anlaşmasının askıya alınmasını Konsey ve Komisyon'dan istedi. Fiilen "dondurma" başlamış oldu.
6 kasım	12 Eylül Anayasası, referandumda yüzde 92 oyla kabul edildi.
1983 16 mayıs 3 haziran	Türkiye'de siyasî faaliyete izin verildi. Parti ve seçim kanunları değiştirildi. Küçük partilerin meclise girmelerini güçleştiren çoğunluk sistemi geri getirildi. Sendikalar, dernekler, basın yasaları da Anayasa'ya uygun şekilde kısıtlayıcı yeni yasalarla düzenlendi.
13 ekim	Avrupa Parlamentosu, 6 kasım genel seçimleri için partilere ve politikacılara ilişkin getirilen kısıtlamaların demokrasiye aykırı düştüğünü belirten bir karar aldı. Hapishanelerdeki işkenceye son veril-

	mesi, idamların uygulanmaması, toplu davaların durdurulması istendi.
6 kasım	Özal'm Anavatan Partisi, büyük bir çoğunlukla seçimleri kazandı ve 13 aralık günü hükümetini kurdu.
1984 23 ocak	Türkiye'nin 12 Eylül Müdahalesinden sonraki ilk sivil hükümetinin Dışışleri Bakam Vahit Halefoğlu, Hafferkamp'la Brüksel'de görüştü. Hafferkamp, ilişkileri yeniden canlandırmanın anahtarını Avrupa Parlamentosu'nun elinde tuttuğunu, parlamentoyu etkilemenin yollarının aranmasını söyledi.
11 ekim	Avrupa Parlamentosu, idam cezalarının uygulanmasının derhal durdurulmasını istedi.
1985 20 haziran	İspanya ve Portekiz'le resmî katılma müzakereleri nihayet bitti. Tam üyelik 1 ocak 1986'dan itibaren başlayacak.
21 temmuz	Başbakan Özal, zamanı geldiğinde ve koşullar olgunlaştığında Türkiye'nin AET'ye resmî başvurusunu yapacağını söyledi.
1986 10 ağustos	Özal kabine toplantısında ilk defa "tam üyelik" konusunu açtı ve "Başka çare kalmıyor" dedi.
16 eylül	Askerî yönetimden itibaren ilk defa Ortaklık Konseyi toplantısı yapıldı ve Yunanistan'ın tüm direnmesine rağmen, topluluk "bakanlar düzeyinde" Türkiye'ye yeşil ışık yakmış oldu.
10 ekim	Avrupa'yla ilişkileri yürütmek üzere Ali Bozer atandı.
25 kasım	Türkiye'nin tam üyelik başvurusuna kaymasının en önemli nedeni, 1 aralık 1986'da başlaması öngörülen işçilerin serbest dolaşımıydı. Özal serbest dolaşımı erteletmek karşılığında Almanya'dan tam üyelik başvurusunda destek istedi.
6 aralık	Dışışleri Bakanlığı Genel Sekreteri Büyükelçi Necdet Tezel Bonn'da, Alman Dışışleri Bakanı Genc-her'e, tam üyelik başvurusu yapılacağını ilk defa açıklayınca kesin bir yanıt aldı: hata edersiniz.
16 aralık	Ali Bozer, Brüksel'den başlattığı ilk Avrupa gezisinde, Belçika Dışışleri Bakanı Tindemans'dan aynı yanıtı aldı: başvuruyu erteleyin.

1987 11-12 mart	Türkiye'nin 13 AET ülkesindeki büyükelçileri Ankara'da toplantı yaptı. Genelde başvurudan yana konuşanlar çoğunlukta idi.
27 mart	Houston'daki ameliyatından dönen Özal, Londra'da ikinci Avrupa turuna çıkan Ali Bozer'i kabul etti ve "başvurunun 1987 içinde yapılacağını" söyledi.
14 nisan	Türkiye, Avrupa Toplulukları'na resmî tam üyelik başvurusunu yaptı.
27 nisan	AT Bakanlar Konseyi, Yunanistan'ın tüm itirazına rağmen, Türk başvurusunu not etti ve görüş bildirmesi için komisyona havale etti.
1988 23 şubat- 10 nisan 20 nisan	Ali Bozer'in AT başkentleri turu. Yunanistan, uzun bir aradan sonra Türkiye'yle genişleme uyum anlaşmasını imzaladı.
25 nisan	Lüksemburg'da toplanması planlanan 1980'den sonraki ilk Ortaklık Konseyi, Yunanistan'ın, "Kıbrıs'ın Türkiye-AT ilişkilerini etkileyeceği" yolunda bir açıklama yapıp iki konu arasında bağ kurulmasında ısrar etmesi ve Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'ın sert tepkisi üzerine başlamadan dağıldı.
3 mart	Başbakan Özal, ilk defa AT Komisyonu Başkanı Delors ve C. Cheysson'la Brüksel'de görüştü.
8-16 haziran	Ali Bozer'in Avrupa Parlamentosu toplantılarına katılımı ve ilişkilerin yeniden yumuşatılması temaları.
17 kasım	Askerî yönetimle birlikte (1980) Avrupa Parlamentosu'yla dondurulan ilişkiler ilk defa KPK (Karma Parlamento Komisyonu) Avrupa kanadının kurulmasıyla açıldı.
1989 6-17 ocak	Türkiye, tam üyelik konusunda bastırıyor. Başbakan Özal, Komisyon Başkanı Delors'la görüşürken, Ali Bozer çeşitli başkentleri ve Brüksel'i ziyaret etti.
17 temmuz 7 kasım 18 aralık	Avusturya tam üyelik başvurusunda bulundu. Macaristan ve Çekoslovakya'dan soma Doğu Almanya çöktü. Bugün Berlin Duvarı yıkıldı. Doğu-Batı ilişkilerinde yeni dönem başladı. Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin tam üyelik başvuru-

1990 6 haziran	rusunu yanıtladı ve ne Türkiye'nin ne de AT'nin tam üyeliğe hazır olduğunu söyleyerek bunun yerine Gümrük Birliği'nin geliştirilmesini önerdi. Türkiye, bu yanıtı yetersiz buldu; ancak büyük bir tepki doğmadı.
4 temmuz	Komisyon tarafından hazırlanan "görüş"te önerildiği gibi, Komisyon Başkan Yardımcısı Matutes'in adını taşıyan, Gümrük Birliği, mali işbirliği ve siyasi işbirliği konularını içeren bir paket konseye yollandı. Kıbrıs Rum yönetimi, tam üyelik başvurusunda bulundu. 12 gün sonra Malta da aynı başvuruyu yaptı.
1991 1 temmuz 30 eylül	İsveç tam üyelik başvurusunda bulundu. 1986 yılından bu yana ilk kez Türkiye-AT Ortaklık Konseyi (32.) toplandı ve ortaklık organlarının işletilmesi kararlaştırıldı.
9-10 aralık	Hollanda'nın Maastricht Doruğu'nda üye ülkelerce, Roma Anlaşması'na eklerin yapıldığı, kapsamının genişletildiği ve topluluğun adının "Avrupa Birliği" (AB) olarak değiştirildiği bir anlaşma parafe edildi. Buna göre parasal birlik (tek para, tek merkez bankası), ekonomik birlik ve siyasi birlik kurulacak. Yepyeni bir dönem başlıyor.
1992 21 ocak	Türkiye ile AB arasında Teknik İşbirliği Anlaşması imzalandı ve Gümrük Birliği için hazırlıklar hızlandırıldı.
7 şubat	Maastricht Anlaşması resmen imzalandı. Çeşitli anlaşmalar ve düzenlemeler bir araya toplanıyor, Roma Anlaşması'nda köklü değişiklikler yapılıyor ve Avrupa Birliği tek senede bağlanıyor.
18 mart 26 mayıs 27 haziran	Finlandiya, tam üyelik başvurusunda bulundu. İsviçre, tam üyelik başvurusunda bulundu. Lizbon'daki doruk toplantısında, Türkiye'yle ilişkilerin hareketlendirilmesi kararlaştırıldı. İngiltere hazırladığı bir raporla, Türkiye'nin stratejik önemine dikkat çekip "özel bir ilişkinin" geliştirilmesini istedi.
16 ekim ve 9 kasım	Türkiye-AB Ortaklık Komitesi toplandı.

25 kasım 3 aralık 1993 25 ocak	Norveç, tam üyelik başvurusunda bulundu. Türkiye-AB Gümrük Birliği Komitesi toplandı ve Gümrük Birliği anlaşması için çalışmalar başladı.
17 nisan 16 Mayıs	Gümrük İşbirliği Komitesi ve geçici özel komiteler sürekli toplanmaya başladılar. Cumhurbaşkanı Turgut Özal öldü. Cumhurbaşkanlığına Süleyman Demirel getirildi. DYP genel başkanlığını da Tansu Çiller kazandı. Kopenhag Doruğu. 10 Orta ve Doğu Avrupa ülkesinin tam üyelik başvuruları incelendi ve kriterler saptandı.
21-22 Haziran 1 Kasım 8 Kasım	Maastricht Anlaşması yürürlüğe girdi. Türkiye-AB Ortaklık Konseyi, Gümrük Birliği çerçevesindeki çalışmaların hızlandırılması kararını aldı.
9-10 aralık	Essen Doruğu. Kıbrıs, aday olarak kabul edilmedi. 10 adaya kriterler resmileştirildi.
1994 10 Şubat	Komasyon Başkan Yardımcısı Sir Leon Brittan Türkiye'yi ziyaret etti. Konu: Gümrük Birliği. Korfu Doruğunda Kıbrıs aday ülkeler listesine eklendi.
24-25 Haziran 28 Eylül	Türkiye'ye, Gümrük Birliği önerildi. DEP milletvekillerinin meclisten atılıp mahkemeye verilmeleri üzerine Karma Parlamento Komisyonu çalışmaları durduruldu.
15 aralık	Avrupa Parlamentosu, DEP milletvekillerine verilen cezalar dolayısıyla konsey toplantılarının ertelenmesi ve Türkiye'de insan hakları ihlalleri sürdükçe Gümrük Birliği'ne geçilmemesi kararı aldı.
9-10 aralık	AB Türkiye'ye, Gümrük Birliği için resmen çağrı yaptı.
19 aralık	Türkiye-AB Ortaklık Konseyi, Yunanistan'ın engellemesine rağmen toplandı; ancak Gümrük Birliği'ne geçiş kararı alınamadı.
1995	Yunanistan bu dönemde önemli bir politika değişikliği yaptı ve Türkiye'yi AB dışında tutmak yerine, AB'ye almak, buna karşılık Kıbrıs'ın tam üyeliğini gerçekleştirmek kararı aldı. Tutumunu tümüyle değiştirdi.

6 mart	Ortaklık Konseyi, 36. toplantısında Gümrük Birliği'ni onayladı, Aynı anda AB de Kıbrıs'la tam üyelik müzakerelerinin, hükümetlerarası konferansın bitişinden 6 ay sonra başlamasını kabul etti. Ancak koşul, soruna siyasi bir çözüm bulunmasıydı. Kıbrıs "bağı" bir ölçüde gerçekleşmiş oldu.
13 aralık	Avrupa Parlamentosu, Türkiye'nin Gümrük Birliği anlaşmasını büyük tartışmalardan sonra onayladı. Gümrük Birliği, 1 Ocak 1996 günü uygulamaya girecek.
16 aralık	Madrid Doruğu'nda, Başbakan Çiller troykayla (Fransa, İtalya, İspanya başbakanları) yemek yedi ve üç defa Türkiye'nin yeni tam üye aday ülkesine sokulması gerektiğini söyledi.
1996 30 ocak	Kardak Krizi patladı. Yunanistan bu olaydan sonra, Türkiye-AB ilişkilerini her açıdan engelledi ve GB fonlarını dondurttu.
6 mart	Baykal'ın partisini koalisyonundan çekmesi üzerine, Türkiye'de yeni hükümet (ANAP-DYP) kuruldu. Rotasyonda Yılmaz başbakan, Çiller dışişleri bakanı.
29 mart	AB'nin geleceğini saptamak, yeni mekanizmalar oluşturmak amacıyla, Hükümetlerarası Konferans çalışmalarına başlandı.
28 haziran	Yeni hükümet Refah ve DYP'yle (Refahyol) kuruldu. Başbakan Erbakan, Dışişleri Bakanı Çiller. Yunanistan, AB Konseyi'nden Kardak krizinin Türkiye tarafından çıkarıldığını ve çözüm için Lahey Adalet Divanı'na gidilmesini öneren bir karar çıkarttırdı.
24 temmuz	
3 aralık	Dublin Doruğu'na davet edilen Çiller, "Doğu Avrupa'ya açılırken, Türkiye'yi dışarda bırakamazsınız" dedi.
1997 29 ocak	Roma Doruğu'ndan sonra, 5 ülkenin devlet ve hükümet başkanı, Çiller'e yemek verdiler. Çiller, "Türkiye de adaylar araştırma alınmalı" dedi.
28 şubat	Demokrasiye ince ayar yapıldı ve TSK, büyük bir kampanyayla Refahyol koalisyonunun düşmesini sağladı. Üstü örtülü bir darbe oldu.
4 mart	Hristiyan Demokrat Parti liderleri Brüksel'deki

	toplantılarında, Türkiye'nin adaylığına kapıyı kapatırken, Müslümanlığını gerekçe gösteren bir açıklama yaptılar.
15-16 mart	Apeldoorn'da resmî olmayan dışişleri bakanları toplantısında, Hıristiyan Demokrat liderlerin açıklamasına karşılık, Türkiye'nin tam üyeliğe ehil bir ülke olduğunu, bütün adaylara eşit muamele yapılacağı saptandı ve komisyon Türkiye için bir rapor hazırlamakla görevlendirildi.
29 nisan	Türkiye-AB Ortaklık Konseyi'nde Apeldoorn toplantısı kararlan resmîyet kazandı. Yılmaz-Ecevit Hükümeti kuruldu.
17 temmuz	Avrupa Komisyonu, 2000'li yıllardaki genişlemeyle ilgili "Agenda 2000" adlı raporunu yayınladı. Türkiye'nin tam üyelik koşullarını yerine getirmekten uzak olduğu belirtiliyor. - Türkiye, aralık ayma kadar sürecektir muazzam bir dış kampanyaya başladı. Tam üyelik adayı olacak ülkelerin listesine girebilmek için, 12-13 aralık Lüksemburg Doruğu'na kadar, Yunanistan hariç bütün üye ülkelerin başkentleri dolaşıldı.
29 eylül	Bonn'da yapılan Kohl-Yılmaz görüşmesinde, Almanya, Türkiye'nin aday ülkeler listesine sokulmaması, Gümrük Birliği'yle yetinmesi gerektiğini belirtti.
24 kasım	Mesut Yılmaz, Alman başbakanıyla son defa görüştü. Bonn, tutumunu değiştirmede.
12-13 aralık	Lüksemburg Doruğu, Türkiye'nin tam üye adayı olan ülkeler listesine sokulma isteğini, "koşullar henüz yeteri kadar yerine gelmediği" gerekçesiyle erteledi.
14 aralık	Türkiye büyük tepki gösterdi. Avrupa Konferansına daveti reddetti. Kıbrıs Rum Kesimi'yle katılma müzakerelerinin başlatılması üzerine de, AB'yle siyasi diyalogu dondurdu.
1998 7 ocak	Fransız Dışişleri Bakanı Vedrine, Türkiye'yi ziyaret etti ve Avrupa Konferansı'na daveti tekrarladı. Ret yanıtı verildi.
19 şubat	AB Komisyonu, Türkiye için strateji raporu hazırladı. İçeriği, Ankara'yı tatmin etmedi. Bu rapor da

5 mart	hayata geçirilemedi. AB Komisyonu'nun Dış ilişkilerden Sorumlu Komiseri Hans van den Broek, Kıbrıs'a gitti; Denktaş tarafından kabul edilmedi.
12 mart	Avrupa Daimi Konferansı Londra'da resmen açıldı. Türkiye katılmadı.
27 eylül	Türkiye'ye adaylık statüsü verilmesine karşı çıkan Alman Hıristiyanları seçimi kaybettiler. Kohlün yerine Sosyal Demokrat Schoeder geçti.
30 haziran 1999	Türkiye ile Ortaklık Komitesi toplantısı.
16 şubat	Abdullah Öcalan, Kenya'da Yunan Büyükelçiliği'nden çıkışta yakalandı ve Türkiye'ye getirildi. PKK terörünün sonu gelmiş oldu. Yakalama olayında CIA, FBI ve Mossad, Türk MİT'ine destek verdi. Bu olaydan sonra Simitis hükümeti, PKK'ya destek verenleri mahkemeye çıkarttı ve PKK'yla tüm ilişkilerini kesti.
18-19 şubat	Karma Parlamento Komisyonu toplandı.
24 mart	Dönem başkanı Almanya ile Türkiye arasında "Türkiye için strateji" adlı komisyon önerileri tartışıldı.
30 mart	Brüksel'de Ortaklık Komitesi yapıldı.
4 haziran	Köln'de toplanan AB Doruğunda Bonn, tutumunu değiştirdi ve dönem başkanı sıfatıyla Türkiye'nin tam üyelik adayları arasına sokulması önerisini yaptı. Başbakan Ecevit'le mektuplaşarak varılan mutabakata göre, Türkiye, Güneydoğu sorununa demokratik çözüm çabası vaadinde bulundu ve Kopenhag kriterlerini uygulayacağını bildirdi. Buna karşılık Almanya da Türkiye'ye, bir yıl önce reddettiği tam üye adaylığı statüsü verilmesini önerdi. Ancak, Yunanistan, italya ve isveç "henüz vakit erken" diyerek bu öneriyi reddettiler.
29 haziran 15 kasım	Öcalan yargılandı ve idama mahkûm edildi. ABD Başkanı Clinton Türkiye'yi ziyaret etti.
12 aralık	AB, Clinton yönetiminin büyük kampanyası ve bizzat müdahalesiyle, itirazları reddetti ve Helsinki Doruğu'nda, Türkiye'yi Avrupa Birliği'ne aday ülkeler listesine aldı. Gelişme büyük heyecan yarattı. Türkiye ilk defa ciddiye alınmış oldu.

2000 12 ocak	DSP-MHP-ANAP, koalisyon ortakları AİHM'nin Öcalan'ın başvurusuyla ilgili dava sonucunu beklemeye karar verdi. İnfaz durduruldu, idam dosyası TBMM'de donduruldu. Bu gelişme, Kürt sorununda önemli bir aşama sayıldı.
10 mart 4 temmuz	Günter Verheugen Ankara'ya ilk ziyaretini yaptı. AB Genel Sekreterliği kurulma kararı alındı. Büyükelçi Volkan Vural genel sekreter atandı.
8 kasım	Katılım Ortaklığı Belgesi açıklandı ve 4 aralıkta AB Dışişleri Konseyi tarafından kabul edildi.
7-11 aralık	Başbakan Ecevit aday ülke lideri olarak ilk defa Nice doruğuna katıldı.
2001 19 şubat	Cumhurbaşkanı Sezer ile Ecevit arasındaki tartışma ve Anayasa kitapçığının atılmasıyla başlayan siyasî kriz, dev bir ekonomik krize dönüştü. 22 şubattan itibaren ortalama yüzde 70-80'e oturan dev bir devalüasyon ve ardından banka kriziyle büyüyen kriz, arka arkaya gelen ekonomik çöküntülerle sürdü.
1 mart	Kemal Derviş'in Dünya Bankası'ndaki görevinden çağrılıp ekonomiye el koymasıyla yeni bir döneme girildi.
8 mart	AB Komisyonu, Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi'ni yani Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ne uyabilmesi için neler yapması gerekeceğinin listesini yayınladı.
19 mart	Türkiye'nin Ulusal Program'ıyla AB'ye uyum için neler yapacağını sözünü verdiği belge TBMM'de kabul edildi.
15-16 haziran	Göteborg Doruğu. Türkiye, anayasayı hazırlayan Komisyon toplantısına davet edildi. Göteborg bildirisinde Ulusal Program'ın kabulü ve Kıbrıs görüşmelerinin başlaması övüldü.
11 eylül 3 ekim	ABD'de uçaklarla intihar saldırıları yapıldı, l'inci uyum paketiyle birlikte ilk anayasa değişiklikleri TBMM'den geçti.
7 ekim	ABD ve İngiltere Afganistan'daki Taliban rejiminin devrilmesiyle sonuçlanan askeri harekâtı başlattı. Türkiye tam destek verdi.

2 aralık	AGSP'de, TR-ABD ve İngiltere'nin Ankara Anlaşmasıyla görüş birliğine varıldı.
14-15 aralık	AB Laaken Doruğu'nda Türkiye'ye "İyi gidiyorsunuz" mesajı verilmesiyle yetinildi.
2002	Denktaş-Klerides görüşmeleri uzun bir aradan sonra yeniden başladı. BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın gözetimindeki baş başa görüşmelere Alvaro De Soto sadece gözlemci olarak katıldı.
15 ocak	Washington'da Ecevit-Bush görüşmesinde ilk defa sıranın Saddam'a geldiği ve ABD'nin Türk desteğini isteyeceği anlaşıldı
16 ocak	Washington'da Ecevit-Bush görüşmesinde ilk defa sıranın Saddam'a geldiği ve ABD'nin Türk desteğini isteyeceği anlaşıldı
6 şubat	İnci uyum paketi Meclis'ten geçti.
9 şubat	İşçi Partisi lideri Perinçek, AB Ankara temsilcisi Karen Fogg'un özel e-mail'lerini yayınlamak, AB'yi Türkiye'yi bölmek ve özel bir çete kurmakla suçladı. Ulusalçı görüşlerin AB aleyhtarı kampanyaları böylece başlatılmış oldu.
14 şubat	Verheugen Ankara'da "Çıkarılan uyum yasaları Ulusal Program'da verilen sözlerin gerisinde kalıyor" uyarısını yaptı.
26 mart	2'nci uyum paketi yine birçok eksiklerle Meclis'ten geçti.
4 mayıs	Ecevit rahatsızlandı ve hastaneye kaldırıldı. Bir dönemin sonunun başlangıcı.
21 mayıs	Ecevit'in tedavi gördüğü hastanede liderler zirvesi yapıldı. İdam, OHAL, anadilde eğitim, Kürtçe yayın konuları ele alındı.
16-17 temmuz	ABD Savunma Bakan Yardımcısı Wolfowitz, Dışişleri Bakanı Siyasî Yardımcısı Grossman ve ABD'nin Avrupa Kuvvetleri (SACEUR) Başkomutanı Ralston Ankara'da ilk defa Irak harekâtı için Türkiye'nin desteğini istediler.
26 temmuz	MGK toplantısında Irak ve AB uyum yasaları ele alındı.
30 temmuz	DSP-MHP-ANAP koalisyonu erken seçim kararı aldı.
3 ağustos	3'üncü ve önemli uyumlu paketi sabaha karşı yapılan oylamada büyük tartışmalar ve MHP'nin reddine rağmen 162'ye karşı 256 oyla kabul edildi. İdam, Kürtçe yayın, Kürtçe eğitim gibi en zor re-

3 kasım	formlar geçti. Erken genel seçimlerde büyük sürpriz yaşandı, eski liderler ve partiler silinirken, Tayyip Erdoğan liderliğindeki AKP büyük çoğunlukla iktidara geldi,
11 kasım	l'inci Annan planı açıklandı.
30 kasım	Diyarbakır ve Şırnak'ta 15 yıllık olağanüstü hal kaldırıldı.
10 aralık	AKP lideri Tayyip Erdoğan Beyaz Saray'da Başkan Bush tarafından kabul edildi. Irak'ta destek, Kıbrıs'ta çözüm ve AB'de destek konularında görüşbirliğine varıldı.
11-12 aralık	Kopenhag doruğunda Türkiye beklediği sonucu alamadı. Müzakere tarihinin 2004 aralığında verilmesi kararlaştırıldı. Aynı anda Annan planının 2'nci versiyonu açıklandı. Ancak Denktaş, Kopenhag'a gelmediği gibi, Rumlardan önce hareket edip reddetti. Papadopoulos bu sayede, tam üyeliğini garantiledi.
2003 2 ocak	4. uyum paketi kabul edildi. İşkenceyle mücadele, gözaltı, örgütlenme özgürlüğü, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, Basm Kanunu, cemaat vakıflarının taşınmazlarında değişikliklere gidildi.
23 ocak	5. uyum paketi kabul edildi. AİHM kararlarıyla yeniden yargılanma değişikliği sayesinde DEP'lilerin tekrar yargılanma imkânları doğdu. Dernekler ve vakıflarda düzeltmeler yapıldı. - Verheugen, Zana ve diğer DEP'lilerin serbest bırakılmaları gerektiğini, Türkiye'nin gidecek çok yolunun bulunduğunu söyledi.
25 ocak	Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Yalman, Annan planınının 1963 çatışma ortamına geri dönülmesi tehlikesi taşıdığını söyledi ve Kıbrıs'a gidip Denktaş'a tam destek verdi.
28 ocak	ABD'nin Irak politikasına tepki gösteren Almanya ve Fransa'ya karşı, AB içinde İngiltere'nin liderliğinde diğer üyelere geniş bir cephe oluştu. AB ikiye bölündü.
1 mart	Büyük bir sürprizle, TBMM olağanüstü toplantıda, Irak'a asker yollama önerisini 250'ye karşı 264 oyla kabul etti, ancak salt çoğunluk sayılan 267 bu-

	kınamadığı gerekçesiyle, kükûmet teklifi reddedilmiş oldu. Avrupa şaşkın, ABD kızgın, Türkiye ne olduğunu anlayamadı.
10 mart	Rauf Denктаş, Lahey'de Annan planını reddetti. Klerides'in cumhurbaşkanı olarak son toplantısıydı ve Denктаş planı kabul etse, o da mecbur kalacaktı. Türk tarafı, plana onay verse, Kıbrıs Rumlarının AB'ye katılımı geciktirilebilecekti. Son fırsat kaçmış oldu.
11 mart	Tayyip Erdoğan Siirt'ten milletvekili seçildi ve cumhurbaşkanından hükümeti kurma görevini alarak başbakan oldu.
12 mart 28 mart	AİHM, Öcalan'ın adil yargılanmadığı kararını aldı. Leyla Zana ve arkadaşlarının, Ankara 1 No'lu DGM'de yeniden yargılanmaları başladı. Mahkeme tutuksuz yargı isteklerini sürekli reddetti.
2 nisan	ABD Dışişleri Bakanı Powell Ankara'da. Kuzey cephesinin açılması tartışmaları yapıldı.
16 nisan	Kıbrıs dahil 10 aday ülkenin katılım töreni Atina'da yapıldı. KKTC treni kaçırmış oldu.
20 nisan	KKTC, sürpriz bir açıklamayla Rumların Kuzey'e geçişlerini (09.00-24.00 arası) serbest bıraktı.
16 Mayıs 3 Haziran	Türkiye, Güney Kıbrıs vatandaşlarının vizesiz giriş-çıkışlarını serbest bıraktı. İdam cezası tümüyle kalktı. Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. protokolünü imzaladı.
19 Haziran	6. uyum paketi kabul edildi. Terörle Mücadele Yasası'nın 8'inci maddesi, azınlıkların ibadet yerleri açmaları, Kürtçe yayın mevzuatı yeniden düzenlendi.
4 Temmuz	Süleymaniye'de Türk askerleri başlarına çuval geçirilip tutuklandı.
30 Temmuz	7'nci uyum paketi kabul edildi. TCK'de değişim ve MGK genel sekreterliği görevlerinin yeniden düzenlenmesi gerçekleştirildi. Bu paketle, ordunun siyaset üstündeki egemenliğinin azaldığı yorumu yapıldı.
5 Ekim	Verheugen, "Değişiklikler, iyi, ancak uygulamayı da görelim" dedi. TBMM, Irak'a bir yıllığına asker yollama yetkisi veren 2'nci tezkereyi 183'e karşı 356 oyla kabul et-

	ti. ABD aynı anda, Türkiye'ye 8,5 milyar dolarlık krediyi Kongre'den geçirdi. Ancak koşul var: Türkiye tek taraflı olarak Kuzey Irak'a asker sokmamayı taahhüt etmeli. Ankara bu koşul nedeniyle krediyi aylar sonra reddetti.
23 ekim	Bremer, Kürtlerden ve Irak Geçici Konseyi'nden kaynaklanan sert tepkiler üzerine, "Irak'a Türk askeri getirilmesinden vazgeçelim" dedi. Ankara planlarını iptal etti.
5 kasım	AB Komisyonu ilerleme raporuna giren sürpriz cümle, Kıbrıs'ta çözümsüzlüğün Türkiye'yle müzakerelerin başlatılmasını engelleyebileceğini belirtti. Kıbrıs koşulu ortaya net şekilde kondu.
13 kasım	Avrupa Konseyi İnsan Hakları Mahkemesi, yıllardır beklettiği Loizidu davasında, Türk ordusunun evine gidişini engellediği için Bayan Loizidu'ya 900 000 dolar tazminat verilmesini kararlaştırdı. Türkiye üzerindeki Kıbrıs baskısı arttı
15 kasım	İstanbul Kuledibi'nde Neve Şalom ve Şişli'de Betyaakov sinagogları ile İngiliz HSBC bankasına intihar saldırılarında 20 kişi öldü, 300 kişi yaralandı. Bu olay, Türkiye'nin 11 Eylül'ü olarak nitelendirildi. AKP'nin sert tepkisi de eklenince
2 aralık 10 aralık	Avrupa ve ABD'de Türkiye'nin de terör cephesinde birlikte hedef olduğu sonucuna varıldı. Ankara'ya ve özellikle AKP'ye bakışlar olumlu yönde değişti. Türkiye, Loizidu'ya tazminatı ödedi (faizleriyle birlikte 1,1 milyon dolar).
	MGK yönetmeliğinde ki gizliliği kaldıran yasa Meclis'te kabul edildi.
12-13 aralık	Brüksel Doruğu'nda Türkiye'nin reformları övüldü ve kararın 2004'te verileceği tekrarlandı. Bildiride, Güneydoğu'daki kültürel haklar konusunda yeterli adım atılmadığı belirtildi.
14 aralık	KKTC'de, çözüm isteyen CTP yüzde 35,63 oy alırken UBP yüzde 32'de kaldı. M. Ali Talat ile Serdar Denktaş koalisyon kurdular. Bu gelişme Denktaş için önemli darbe sayıldı.
2004 24 ocak	Başbakan Erdoğan, Davos'ta BM genel sekreterine yeni bir açılım yaptı ve Kıbrıs'ta son bir dene-

	me önerdi. Buna göre, Annan planında yeni bir düzenleme yapılacak, taraflar arasında anlaşma olmadığı takdirde son söz genel sekretere verilecek ve onun yapacağı plan referandumuna sunulacak. Erdoğan "Rumlardan bir adım önde olacağız" dedi.
25 ocak	Denктаş Ankara'da, KKTC koalisyon ortaklarıyla birlikte, başbakan, cumhurbaşkanı ve Genelkurmay başkanıyla görüştü.
28 ocak	Washington'da Erdoğan-Bush görüşmesinde, yeni Kıbrıs girişimi için ABD'nin desteği alındı.
10-13 şubat	New York'ta BM genel sekreterinin gözetiminde yapılan dördü toplantıda Türkiye beklenmedik bir öneriyle, planda itirazları kapsayan bir düzeltme yapılmasını, taraflara sunulmasını, anlaşma olmadığı takdirde, boşlukların Annan tarafından doldurulmasını ve birlikte referandumuna gidilmesini ortaya attı. Yeni Rum lideri Papadopoulos ve Yunan heyeti, bu girişimi sevmemelerine rağmen, ABD ve AB'nin de baskısıyla kabul etmek zorunda kaldılar. Kıbrıs için yeni bir yol haritası çıkmış oldu. Terör bu kez İspanya'yı kana buladı. Üç ayrı tren istasyonunda patlayan bombalarla 190 kişi öldü, 1 000'den fazla kişi yaralandı. Saldırıyı el-Kaide üstlendi.
11 mart	
29 mart	Kıbrıs için İsviçre Doruğu: taraflar anlaşmaya varamayınca, Annan İsviçre'nin Burgenstock köyünde dördü bir doruk topladı ve boşlukları burada doldurarak, planı son aşamaya getirdi. KKTC ve Türkiye onay verirken Papadopoulos ve Karamanlis reddettiler ancak referandumuna götürmeyi kabul ettiler.
24 nisan	Kıbrıs'taki referandumda KKTC halkı Annan planını yüzde 65'le kabul etti, Rumlar ise, yüzde 76'yla reddetti.
1 mayıs	AB, Kıbrıs dahil 10 yeni adayla en büyük genişleme anlaşmasını Atina'da imzaladı. Genişleme, Kuzey Kıbrıs'ı dışarda bıraktı.
7 mayıs	Türkiye, 2'nci büyük anayasa değişikliğini yaptı. Referandum sonucu, ilk defa Rumların suçlanması, Türk tarafının övülmesine yol açtı. AB'nin Brüksel
17-18 haziran	

	Doruğu'nda, KKTC'nin yalnızlıktan kurtarılacağı açıklandı. Verheugen "Rumlar tarafından aldatıldım" derken, BM genel sekreteri de KKTC üstündeki ambargoların kaldırılmasını önerdi. Kıbrıs, Türkiye'nin AB'yle müzakerelere başlamasının önündeki engel olmaktan çıktı.
14 temmuz	8'inci uyum paketiyle geri kalan eksikler tamamlandı.
2 ekim	Fransız Devlet Başkanı Jacques Chirac muhalefetin baskısı sonucu, Türkiye'nin tam üyeliğinin zamanı geldiğinde, bir referandumla Fransız halkına sorulacağını açıkladı.
6 ekim	AB Komisyonu büyük merakla beklenen İlerleme Raporu'nu açıkladı ve Türkiye'yle müzakerelerin açılmasını önerdi. Buna karşılık, yeni bir görüşme yöntemi geliştirdi ve bir dizi koşul koydu. Ankara memnun. Uluslararası basın "Türkiye'ye AB kapısı koşullu aralandı" yorumu yaptı.
15 aralık	Avrupa Parlamentosu Genel Kurulu, 262'ye karşı 407 oyla Türkiye'ye müzakere tarihi verilmesi ve bu müzakerelerin tam üyelik hedefi olması yolunda "tarihi" diye nitelenen kararını aldı. Fransız Devlet Başkanı Chirac bir TV söyleşisinde, Türkiye'ye müzakere tarihi verilmesi, bu müzakerelerin ucunun açık olması gerektiğini açıkladı. Ancak "özel statü" önerilerini reddetti.
16 aralık	25 AB hükümet ve devlet başkanı Brüksel'deki doruk toplantısına başladılar. Akşam saatlerinde, Türkiye'yle katılma müzakerelerinin 3 ekim 2005' te başlamasını kararlaştırdılar.
17 aralık	AB doruğunda son dakikada çıkan Kıbrıs krizi çözüldü. Dönem Başkanı Balkanende ve Komisyon Başkanı Barroso "Avrupa, tarihî bir karar aldı ve kapılarını Türkiye'ye açtı" dediler. Başbakan Erdoğan bu gelişmenin tarihî bir adım olduğunu söyledi. Ankara'da büyük bir tezahüratla karşılandı. CHP genel başkanı ve muhalefet lideri Deniz Baykal, 17 Aralık bildirisinin bir aldatmaca olduğunu ileri sürdü.
20 aralık	

Başlarken

Bu kitap, Türkiye'nin 45 yıllık Avrupa macerasının hikâyesidir. İlk defa 1972 yılında Brüksel'de, o dönemdeki adıyla Ortak Pazar Komisyonu arşivlerine girip başlattığım araştırma 32 yıl sonra bitti. İlk versiyonunu 1978 yılında Bir Pazar Hikâyesi adıyla yayımladım. O dönemin modası, olaylara sol açıdan bakmaktı. Onlar "ortak", biz "pazar"dik.

Yıllar geçti, Ortak Pazar önce Avrupa Ekonomik Topluluğu, sonra da Avrupa Birliği oldu. 6 üyeli bir mütevazı grup olarak yola çıktı, 25 üyeli dev bir kurum oldu.

AB değişirken, Türkiye de değişti.

Önceleri hedef olarak, Gümrük Birliği gözlenirdi. İlk başvurunun temelinde, Yunanistan'ı yalnız bırakmamak ve fındık, kuru üzüm gibi en önemli ihraç ürünlerine garantili piyasa bulabilmek yatıyordu. Zira, kendi içine kapanık, her şeyini kendi karşılamaya çalışan, "Yerli malı kullanmalı" kampanyaları düzenlenen bir ülkeydi. Ardından dünyayla birlikte Türkiye de değişti. 2000 yılında aynı kitabı genişletip Helsinki'de tam üyelik adaylığı kararına kadarki (1999) gelişmeleri de ekleyip Türkiye'nin Avrupa Macerası (1959-1999) adı altında genişletilmiş versiyonunu yayımladım. O günlerde Türkiye'nin birdenbire şahlanabileceğini ve hedefini tam üyeliğe yükseltebileceğini kimse tahmin edemezdi. 2000 yılından itibaren öyle gelişmeler yaşandı ki, kitabı yeniden genişletmek zorunda kaldım.

Elinizdeki bu kitap benim de adeta doktora tezim oldu. Onun sayesinde uzmanlığımı derinleştirebildim.

1959'dan günümüze kadarki gelişmelerin perde arkalarını, AB Komisyonu belgelerine, AB Komisyonu arşivlerine, Türk Dışişle-

ri Bakanlığı raporlarına ve bütün bu dönemde yaşayıp müzakerelere katılmış yerli ve yabancı teknisyen ve siyasilerle görüşmelerime dayandırdım.

şu anda elinizde tuttuğunuz bu kitap böylesine uzun bir çalışmanın ürünüdür ve başından bugüne Türkiye'nin Avrupa macerasını her yönüyle anlatan, kronolojisi ve pazarlıklarıyla veren tek çalışmadır.

Oğlum Umur ve isimlerini bilemediğim torunlarım daha ferah, zengin, mutlu bir Türkiye'de yaşayabilirlerse, ben de onlara nereden nereye gelindiğini bu kitapla anlatabilirim, ne mutlu bana...

İstanbul, Kavacık, Otağtepe Evleri 18 aralık 2004

Ankara Anlaşması nasıl yapıldı?

Tarih: 11 ağustos 1959

Yer: Cumhurbaşkanlığı Köşkü, Ankara

Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'in katıldıkları kabine toplantısında, kısa bir süre önce yapılan AET'ye başvuru konusu da tartışılıyordu. Başbakan, başkanlarının fikrini (başvurudan sonra olsa dahi) sormuştu. Hemen herkes, "Tabii ki iyi olur efendim" diyordu. Sadece Samet Ağaoğlu'nun bazı kuşkuları vardı:

- (...) Dikkatli hareket etmekte çok yarar var. Topluluğun daha ne yana gideceği belli değil. Üstelik acaba biz de hazırlıklı mıyız? diyecek oldu.

Menderes birdenbire sinirleniverdi:

- Ne demek, Yunanlıların Avrupa Birliği'ne girmesi karşısında Türkiye Cumhuriyeti seyirci kalmaz.

Onların altından kalkıp da bizim başaramayacağımız ne olabilir ki?

Tarih: 15 Mayıs 1963 Yer: Başbakanlık, Ankara

Başbakan İnönü, Ortak Pazar'la tamamlanan Ankara Anlaşması'nın kabul edilip edilmemesi kararını verecekti. Kabine toplantı salonuna hem anlaşmayı yapanları hem de muhaliflerini çağırmişti. Tarafları dinledikten sonra sordu:

- Benim başımı derde sokuyormuşsunuz gibi bir hissim var. Bana, ilerdeki yükümlülüklerimizin ne olacağını söyleyin.

- Paşam, bu ilk dönemde hiçbir yükümlülüğümüz yok. Beş yıl sonra koşullar müsait olursa, hazırlık döneminin koşullarını saptayacağız. Bizim şimdi yaptığımız, Avrupa'ya kanca atmak. O kadar...

Bu benzetme Paşa'mın hoşuna gitmişti:

- Bu iyi. Batı Avrupa'ya kanca atmanın zararı yoktur. Ancak ilerde, yükümlülükleri taşıyamayacak duruma girersek elim ayağım bağlanacak mı ?

- Hayır Paşam, istediğimiz zaman bu anlaşmayı durdurabiliriz.

- Öyleyse oldu. Kabul ediyorum. Getirin parafe edeyim. İnönü, anlaşmanın tüm çabalara rağmen ilerde durdurulamadığını hiçbir zaman göremedi.

Tarih: 12 eylül 1963 Yer: İstanbul

Türkiye ile AET arasındaki Ankara Anlaşması, görkemli bir törenle imzalanmıştı. 6 AET ülkesi dışişleri bakanının katıldığı törenden sonra, Türk basınının manşetleri şöyleydi:

Cumhuriyet: "Ortak Pazar'a girdik."

Milliyet: "Artık Avrupalıyız."

Hürriyet: "22 yıl dişinizi sıkın; Avrupa'da alışveriş yapabileceksiniz."

Yunan basını ise ateş püskürüyordu: To Vima: "Yunanistan, diplomatik yalnızlığa itiliyor." Kathamerini: "AET, Türk ekonomisinin vasiliğini kabul etti." Estia: "Türkiye her hakkı elde etti."

Tarih: 14 eylül 1963 Yer: Ankara

İmza töreninden sonra verilen büyük kabul resminde, Ticaret Odaları Başkanı Behçet Osmanağaoğlu, Türkiye'ye Yardım Konsorsiyomu (OECD) Başkanı Van Mangold'la yan yana düşmüştü. Konuşma dönüp dolaşıp AET'yle yapılan anlaşmaya geldi. Van Mangold dayanamadı:

- Siz ne gibi bir anlaşma imzaladığınızı, ne gibi yükümlülükler ve sorumluluklar altına girdiğinizi biliyor musunuz ? Sizin çok çalışmanız gerekecek. Hem özel sektör hem de hükümet olarak çok önlem almanız gerekecek.

Ne Osmanağaoğlu ne de Van Mangold, Türkiye'nin hiçbir önlem almadan, yükümlülüklerinden hiçbirini yerine getirmeden bu anlaşmayı yürütme yolunu tercih ettiğini ve kısa süre sonra içi boşalmış bir "ölü mektup"la karşı karşıya kalındığını göremediler.

Tarih: 16 mayıs 1967 Yer: Brüksel

Başbakan Süleyman Demirel, bitişine daha 2 yılı aşkın bir süre olmasına rağmen, özellikle Dışişleri Bakanlığı'nın baskısıyla, AET'yle anlaşmanın hazırlık döneminin bitirilmesi ve ikinci dönemine, yani Katma Protokol'ün hazırlanmasına hemen geçilmesini istedi.

- Türkiye tarihsel, siyasî, ekonomik ve sosyal nedenlerle, topluluğun yanında yer almıştır ve kendini Avrupa'nın bir parçası olarak görmektedir... Artık hareketlenmemiz gerekir.

Topluluğun dönem başkanlığını yapan Belçika Dışişleri Bakanı Van Elslande birdenbire şaşırıverdi. Pek diplomatik olmayan biçimde Demirel'in isteğini reddetti.

- Durun bakalım nereye kadar gidebildiniz, verilecek yükümlülükleri taşıyabilecek misiniz, bir araştıralım. Daha yolun yarasındayken, hemen öne atılmanın gereği yok.

Tarih: 27 mart 1969 Yer: Ankara

Turgut Özal, Planlama'nın başına getirilmişti. Ancak kısa sürede Dışişleri ile Planlama ve Maliye arasında dev bir kavga başladı. Planlama, AET'yle anlaşmaya kesinlikle karşı çıkıyor ve Dışişleri'ni "ülkeyi Batı'ya peşkeş çekmekle" suçluyordu. Maliye ise, müzakerelerin Dışişleri tarafından yürütülmesine karşı çıkıyordu.

Katma Protokol'ün müzakeresinin sonuna gelinip, Planlama'nın direnmesiyle tıkanmıştı. Demirel, Özal'ı adeta azarlayarak, derhal bir müzakere pozisyonu hazırlanmasını istedi: "Türkiye'nin Brüksel'deki pazarlıklarda neyi nereye kadar isteyeceğini saptayan belgeyi yine gecikmemek için Dışişleri Bakanlığı hazırlayıp, başbakanın onay alıp Brüksel'deki delegasyona yolla."

27 mart sabahı Resmî Gazete'yi ellerine alanlar donup kalıverdiler. Türkiye'nin hayati çıkarlarını ilgilendiren ve çok gizli kalması gereken müzakere pozisyonu, tam metin halinde Resmî Gazetede yayımlanmıştı.

Bugün dahi, kimin bu işi yaptığı bilinmiyor. Ancak Dışişleri, Özal'dan ve Maliye'den kuşkusunu hâlâ sürdürüyor.

Tarih: 15 ocak 1972 Yer: Ankara

Katma Protokol'ün imzalanmasının üzerinden daha bir yıl geçmeden, yani Türkiye'nin henüz hiçbir yükümlülüğünün başlamadığı sırada, Ankara, "Bu anlaşma beni sıkıyor" diye harekete geçti.

12 Mart Askerî Hükûmeti'nin Başbakanı Erim, Planlama Müs-

teşan Memduh Aytür'ü dinliyordu:

-(...) Ben bu anlaşmayla plan yapamam beyefendi. Elimi kolumu sıkı sıkıya bağlıyor. Mutlaka revizyonu gerekir.

Dışişleri Bakanı Bayülken'in AET'nin teknik konularında fazla bilgisi yoktu. Ancak Atatürkçü ve milliyetçi bir insandı... Sonunda dayanamadı:

-(...) Adamlara gitsek, durumu tüm iyi niyetimizle anlatsak. Savaşıp, görüşlerimizi kabul ettirsek... Acaba züccaciyeci dükkanındaki boğaya mı benzeriz ?

Memduh Aytür, böyle bir girişimin tam bir felaketle sonuçlanacağını bilmesine rağmen, Bayülken'i tahrik etmekte geri kalmadı:

- Ben buna sadece "ole" derim, dedi.

Bayülken'in altı başkenti turu tam bir başarısızlıkla sonuçlandı. Her ülkeden alınan yanıt, "Önce biraz uygulayın da nasıl işlediğini görelim. Daha hiç işlemeyen bir anlaşmanın sizi sıktığını nasıl iddia edersiniz ?" oldu. Dışişleri bakanıysa, "AET, görüşlerimizi ciddiyetle dinledi, iyi niyetimizi anladı ve elinden geleni yapacak" diye açıklama yaptı.

Tarih: 15 haziran 1975 Yer: Ankara

Yunanistan, AET'ye tam üyelik başvurusunda bulununca, Ankara'da yine kıyametler koptu. Milliyetçi Cephe hükümetinin en sıkışık dönemlerinden biri yaşanıyordu. Erbakan sık sık, "AET'nin bize sağladığı yıllık yarar 55 milyon dolardır. Bu parayı hazineye cebimizden versek sorun biter" diye açıklamalar yapıyor; ancak bu rakamı nereden bulduğunu kendisi de pek bilemiyordu.

İşte tam bu sırada Yunanistan'ın başvurusu gelince, Dışişlerinde o ana kadar daima "Yunanistan yalnız bırakılmamalı, Türkiye Atina'yı izlemeli" diyenler tam ters görüşü benimsemeye ve Türkiye'nin başvuruyu izlememesi gerektiğini söylemeye başladılar. Sadece AET nezdindeki daimi delegemiz Büyükelçi Tevfik Saraçoğlu, "Hemen başvuralım. Ya bizi de Yunanistan'la birlikte almak ya da Yunanistan'ı da geciktirmek zorunda kalırlar" diyordu.

Bu görüşünde de son derece haklıydı. Zaten AET Komisyonu'ndaki yüksek düzey bazı kişiler Saraçoğlu'na gizlice bilgi verip, Türkiye'nin ne zaman ve nasıl başvuruda bulunması gerektiğini dahi anlatmışlardı.

Sonunda, durum Demirel'e soruldu. Başbakan bir an bile tereddüt etmedi:

- Böyle bir şeyi düşünmek söz konusu dahi olamaz.

Belki sürekli, belki geçici olarak Türkiye ile Yunanistan'ın AET macerasındaki yollar ayrılıyordu.

Tarih: 25 Mayıs 1978 Yer: Brüksel

Başbakan Bülent Ecevit, AET yürütme organı sayılan Avrupa Komisyonu başkanıyla görüştüğünden sonra, Türkiye'nin isteklerinin başında yükümlülükleri dondurma geliyordu.

Ecevit, beş yıllık dondurma süresine önem verdiğini açıkladı:

- Ne biz AET'ye ne de AET bize yük olmalı. Türkiye, geçirdiği ekonomik kriz sırasında en büyük desteği AET'den beklemekte haklıdır.

Tarih: 6 Şubat 1980 Yer: Brüksel

Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen, Brüksel'deki Ortaklık Konseyi toplantısından hemen sonra düzenlediği basın konferansında adeta bir bomba patlatıyordu:

- Türkiye'nin tam üyelik başvurusunu büyük olasılıkla bu yılın sonuna kadar yapacağız.

Tarih: 15 Haziran 1980 Yer: Ankara

Dışişleri Bakanı Erkmen, AET'ye tam üyelik başvurusunun sonbaharda yapılmasını aklına koymuştu.

Bunu kabineden geçirtmeye niyeti yoktu. Zira, başbakan onayını verdiği taktirde, hemen harekete geçilebilirdi.

Süleyman Bey'e bir ara ayaküstü konuyu açtı.

- Fazla vaktimiz kalmadı beyefendi...

- Hayrettin Bey, siz gerektiği şekilde başvuruyu yapın. Gerisi kolay.

Ancak aradan iki üç hafta geçtikten sonra, başbakan bir gün koridorda Hayrettin Erkmen'i gördü ve biraz sıkıntılı biçimde yine sordu:

- Geçenlerde bahsettiğimiz AET'ye başvuru konusunu biraz erteleyebilir miyiz ?

- Aman beyefendi, hem çok gecikiriz hem de millete söyledik artık, çok ayıp olur.

- Pekâlâ, siz bildiğiniz gibi hareket edin.

Ancak, Türkiye'nin başvurusu, 12 Eylül 1980 Askerî Müdahale-

si nedeniyle, daha dosyasından çıkarılmadan düştü. Tarih: 25 mart 1981

Yer: Millî Güvenlik Konseyi toplantı salonu, Ankara

Cumhurbaşkanı ve MGK Başkanı Orgeneral Kenan Evren ve Millî Güvenlik Kurulu üyeleriyle birlikte Dışışleri, Planlama, Ticaret, Maliye ve AET'yle ilgili tüm kuruluşların başlarındaki kişiler ve konuya yakın bürokratlar toplantıya davet edilmişlerdi.

Türkiye'de, DİSK ve ardından da Barış Demeği davalarının başlaması, siyasî düşünceyle dolaylı tutuklanmalar, işkence iddialarının artması üzerine, toplulukla ilişkiler fiilen dondurulmuştu.

Cumhurbaşkanı Evren'in amacı, Türkiye'nin Batı Avrupa'yla ilişkilerini koparmak değil, tam aksine daha da sıkılaştırmak istediğini göstermekti. Maliye ve ticaret bakanları, Dışışleri Bakanı Türkmen, Turgut Özal da toplantıdaydı. Alınmasına çalışılan karar, demokrasiye geçer geçmez AET'ye tam üyelik başvurusunda bulunulması ve o zamana kadar da gerekli hazırlıkların yapılması için bir komite kurulmasıydı.

Turgut Özal, kararın şimdiden alınmasına karşıydı. Sürekli biçimde karşı çıkıyor veya kurulacaksa da Planlama'ya verilmesini istiyordu. O şekilde, daha rahatlıkla kontrolü altında tutabilirdi.

- Sayın Cumhurbaşkanım, kendimizi neden bile bile şimdiden bağlayalım ?

Cumhurbaşkanı birden kaşlarını kaldırdı:

- Aman Turgut Bey, İMF'nin denetimini kabul ediyoruz da neden AET'yle yakın işbirliğinden çekiniyoruz, hiç anlamadım.

Bu komite kuruldu; ancak kâğıt üzerinde kaldı. Hiç çalıştırılmadı.

Tarih: 16 Mayıs 1985

Yer: İstanbul (İKV Konferansı)

Vahit Halefoğlu (dışışleri bakanı):

"... Türkiye, AET'ye katılmayı istiyor mu? Benim cevabım tek kelime: evet..."

Sabancı ve Koç (sanayiciler):

"... Türkiye'nin AET'ye tam üyelik başvurusu için vakit gelmiş, hatta geçmektedir. Özal Hükümeti'nin bir an önce harekete geçmesi gerekmektedir..."

Birinci bölüm

Ankara Anlaşması nasıl yapıldı? (1959-1963)

Sürpriz bir gelişme

"Türkiye ile Ortak Pazar, hâlâ ortaklık ilişkisini sürdürmek istiyorlar mı ? Bu ortaklığı, anlaşmada yazılan sürede gerçekleştirebilecekler mi? Eğer bu iki soruya da taraflar karşılıklı olarak olumlu yanıt verebiliyorlarsa, o zaman geçirilen tecrübelerden yararlanılıp anlaşmaya yeni bir yön vermek ve yeniden düzenlemek gerekir... Bugün içinde bulunduğumuz durum sürdürülemez."

Gaston Thorn (Lüksemburg başbakanı) 30 haziran 1972'de Milliyet'e verdiği demeç 1959 yılının 15 temmuz günü, Ankara adeta kavruluyordu.

Başkent, yazı geçirmek için İstanbul'a koşuşanların dışında kalan bazı devlet memurlarına kalmıştı. Onlar da kollarını dahi kaldıramaz bir görünümdeydiler. Buna çalışmak değil, dayak yemek denilirdi. Asfaltlar bile erimeye başlamış, susuzluktan sıkıntının boyutları daha da artmıştı. Ankara, çöldeki bir kasabaya benziyordu.

Çalışır gibi yapanların arasında Dışişleri Bakanlığı'nın küçük bir grubu da vardı. Ağustos tatiline iki hafta kalmış olması tek tesellileriydi. Belki daha erken izne çıkabilirlerdi; ancak sorun bakandan kaynaklanıyordu. Fatin Rüştü Zorlu hâlâ Ankara'daydı ve İstanbul'a gitmeye de hiç niyeti yokmuşçasına çalışıyordu.

Saat tam 11.30'da, binaya adeta bir bomba düştü. İnsanlar birden koşuşmaya başladı. Tartışmaların tonu ve şekli değişti. Zorlu, bar bar bağıyordu. Karşısında heyecandan titreyen koskoca genel müdürler, boş gözler ve sapsarı bir benizle bakanı dinliyor ve başlarına neler gelebileceğini hesaplıyorlardı: "Siz ne biçim adamlarsınız? Hayvanlar. Ne işe yararsınız..."

Fatin Rüştü Zorlu'yu böylesine sinirlendiren, Atina ve Brüksel'den gelen telgraflardı: Yunan hükümeti, Ortak Pazar'a başvurmuş ve Gümrük Birliği'ni, yani ileride tam üyeliği amaçlayan bir ortaklık anlaşması yapmak istediğini bildirmişti.

Zorlu, elindeki telgrafları masasına vuruyor, konuştuğu da sinirleniyordu:

- Yahu Yunanistan'ın bugün böyle bir girişimde bulunacağını-

dan nasıl haberiniz olmaz ? Hepiniz de uyuyor musunuz ? Sizden kapıcı bile yapmazlar... Yok olun gözümün önünden.

Müdürler, birbirlerini çiğnercesine bakanın odasından kendilerini dışarıya attılar. Aynı anda emirler dağıtılmaya, hazırlıklar yapılmaya başlandı.

Üzerinde düşünmeye, seçenekler üretmeye gerek yoktu daha. Türkiye mutlaka Yunanistan'ı izlemeli ve AET'ye aynı şekilde başvuruda bulunmalıydı.

Kimse Ortak Pazar'ın ne olduğunu ne olmadığını bilmiyordu. Türkiye'ye ne gibi avantajlar getirir veya sakıncaları ne olur diye düşünmeye gerek yoktu. "Yunanistan girmek istediğine göre bir iş vardır. Bizim de Atina'nın gerisinde kalmamız söz konusu olamaz" diyenlerin yanı sıra, Türkiye'nin de Yunanistan'ı izlemesinin gereğini savunanlar halen bugün dahi geçerli olan bir görüşü tekrarlıyorlardı:

- Yunanistan'la aynı tanm ürünlerim ihraç ediyoruz, biz girmezsek piyasayı onlar ellerine geçirecekler. Yunanistan AET'den, ortak üye olarak bizden fazla kredi alabilecek... Her şeyi bir kenara bıraksak dahi, Türkiye Batı dünyası içinde Yunanistan'ı tek başına bırakmamalı ve yerini almalıdır.

işte kilit formül buydu: "Türkiye Batı içinde yerini almalı ve Yunanistan'ı yalnız bırakmamalı." Bugün dahi, AET'ye tam üyelik tartışması yapıldığında, dönüp dolaşıp gelinen temel gerekçe yine aynıdır:

"Yunanistan tam üye olarak AET'de istediği gibi hareket ediyor. Türkiye de Batı dünyasında yerini almalı ve Yunanistan'ı yalnız başına bırakmamalıdır."

Zorlu, Türkiye'nin başvuru girişimini tam iki hafta gibi kısa bir sürede Dışişleri'ne hazırlattı. Başbakan Menderes ve Cumhurbaşkanı Bayar'm da onaylarını kolaylıkla almıştı. Konu daha kabineye götürülmeden önce de o dönemin en tipik yaklaşımıyla, Amerikan büyükelçisi davet edilip, "Türkiye'nin olası bir başvurusuna Washington'ın tepkisinin ne olabileceği" sorulmuştu. Üç gün sonra yanıt geldi: "Washington ilke olarak, Türkiye'nin Batı Avrupa'yla ilişkilerini güçlendirmesinden memnun olur. İtirazı yoktur."

30 Temmuz günü, Türkiye'nin AET'ye ortaklık girişimi ilk defa kabine toplantısına getirildi.

Cumhurbaşkanı köşkte, masanın başında konuşmaları dikkatle izliyor, Zorlu bilgi veriyordu. Maliye Bakanı Polatkan, Devlet Bakanı Ağaoğlu, Ticaret Bakanı Erkmen, ilgili bakanlıklar, hatta Odalar Birliği'nin temsilcileri de çağrılmıştı. Zorlu, tamamen siyasi nedenlerle, Türkiye'nin de başvuruda bulunması gerektiğini anlattı ve "Karar tabii kabinenindir"

diye konuşmasını bitirdi.

Kuşku belirten sadece Ağaoglu oldu. O da kuşkudan çok dikkatli davranılması gerektiğini söylemek istemişti:

- Ortak Pazar'ın hangi yönde gelişeceğini henüz bilmiyoruz. Bu işin bir de yükümlülükleri olması gerekir. Acaba Türk ekonomisinin dışa açılmasının, özel sektör açısından ne gibi sakıncaları olabileceği iyice incelendi mi ?

Menderes sinirleniverdi:

- Ne demek, Yunanlıların Avrupa Birliği'ne girmesi karşısında Türkiye seyirci mi kalacak ? Türkiye Cumhuriyeti bunun dışında kalamaz. Onların altından kalkıp da bizim başaramayacağımız ne olabilir ki ? İşte bu kadar... Ertesi gün, Brüksel'de ve 6 AET ülkesinin başkentinde, Türk büyükelçileri "başvuru" mektubunu dağıttılar.

Ortak Pazar'la ortaklık konusu bir daha kabine düzeyinde ele alınmadı.

AET'de Yunan başvurusunun izlenmesi fikrinin, Menderes açısından başka bir cazibesi vardı. 1950 seçimleriyle iktidarı alan Demokrat Parti, daha önceki CHP'nin devletçi ve harcamadan çok tasarrufa önem veren politikalarını bırakıp, özel sektöre daha ağırlıklı bir rol vermek üzere geniş yatırımlara girmiş, ithalatı açmış ve "her mahallede bir milyoner yaratacağımız" formülüyle ekonomiyi kamçulamaya başlamıştı. Ancak, bir yandan ülkenin büyük gereksinimleri, öte yandan yeterli döviz geliri olmaması ve çabaların belirli bir plan programa bağlanamaması nedenleriyle, ilk sıkışmalar 1953-1954'te kendini hissettirivermişti. Döviz sürekli borçlanarak elde ediliyor, ancak ihracat çeşitlendirilemediğinden darboğaz giderek artıyordu. 1957'de, Uluslararası Para Fonu (İMF), Dünya Bankası ve o günkü adı Avrupa İktisadi İşbirliği (OECE) olan OECD, baskılarına başlamışlardı. Kemerlerin sıkılmasını, sürekli para basılmasının durdurulmasını istiyorlardı ve Türkiye, artık borç verilmemesi gerekenler listesine almıyordu.

Bu baskılar uzun süremedi ve 1958'de Türkiye iflas masasına yatırıldı. Türk lirası, bir zamanlar altın değerindeyken, ilk defa devalüe edildi ve 1 dolar 2,80 TL'den birdenbire 9 TL'ye düşürüldü. Ardından da konsolidasyon (dış borçlanı dondurma ve ödemeleri erteleme) görüşmeleri başlatıldı. Artık, enflasyon başını alıp yürüyordu.

Ekonomik darboğaz, kısa zamanda sosyal çalkantıları da beraberinde getirivermişti. CHP-DP çatışmaları, "Aday göstersem, odunu dahi seçtiririm" yaklaşımındaki Menderes, kendine fazla

güvenin kurbanı olma sürecine girdiğini fark etmiyor ve muhalefeti sertlikle susturma yoluna gidiyordu. İşte inişin daha da hızlandığı 1959'da, AET'ye başvuru "yeni kredi ve borç kaynağı bulma" açısından Menderes'e çok ilginç gelmişti. Yeni kredilerle ekonomiyi darboğazdan çıkarabildiği takdirde, eski gücüne kolaylıkla kavuşabilir ve yaklaşan seçimleri yine kazanabilirdi.

Ortak Pazar'ı oluşturan 6 ülkenin (Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Belçika, Lüksemburg) dışişleri bakanlarından oluşan Bakanlar Konseyi, 11 eylül 1959 günü Brüksel'de buluştuklarında, gündem maddelerinin sonuncusu "Türkiye'nin ortak istemi"ydi. Yönetimin en güçlü kişilerinden ve AET'nin oluşturulmasında büyük çaba harcamış olan Hallestein, yürütme organı sayılan Avrupa Komisyonu'nun başkanıydı. Önce o söz aldı:

- Türkiye, 1 ağustosta, Yunanistan'ın hemen ardından, bizimle ilişki kurmak istediğini bildirdi. Türk elçileri, altı başkente ve bana, resmî başvurularını dağıttılar. Yunan istemiyle ilişkili olarak söylediklerimi hatırlayacaksınız. Tekrarlamama gerek yok sanırım. Ekonomik sonuçları çok daha karışık olmasına rağmen, aynı gerekçeler, Türkiye için de geçerlidir. Roma Anlaşması, Türkiye'ye bu imkânı vermektedir. Üstelik bu istem, topluluğa politik ve askeri yönden sıkı ilişkilerle bağlı bir ülkeden gelmektedir. Bence bu ilişkiyi ekonomik bağlarla daha da kuvvetlendirmekte yarar vardır. Konseyin Türkiye'ye olumlu cevap vermesini öneriyorum.

Türkiye için uzun yıllar sürecek "tarihî bir dönemi başlatan" bu toplantıda ikinci sözü, toplantıya dışişleri bakanı adına katılan Fransa Maliye Bakanı Giscard D'Estaing aldı:

- Türkiye'yle müzakerelerin başlamasına hükümetimin itirazı yoktur. Bence bu yolda alınacak bir karar, Ortak Pazar'ın, sadece kendi sorunlarıyla uğraşan kapalı bir topluluk olmadığını da gösterecektir. Böylece, az gelişmiş ülkelere yardım elini uzatmayı da amaçladığı anlaşılacaktır. Topluluk, kendisine liberal bir görüşle yaklaşan ülkelerin sorunlarına yardımcı olmak için ilk adımını atmalıdır.

Alman delege Van Scherpenberg, "Türk ve Yunan müzakereleri, mutlaka paralel şekilde götürülmelidir. Aradaki eşitlik gözden kaçırılmasın" demesine rağmen, Hollanda delegesi Van Houten, kuşku duyduğunu az da olsa gösteriverdi:

- Türkiye'nin istemine olumlu cevap verelim. Hatta Yunanistan'a verilen cevabın aynısını yollayalım. Ancak bu görüşmeler,

"zemin yoklar ve araştırıcı" nitelikte olmalıdır. Resmî ortaklık müzakeresi değil...

Türk kamuoyunun haberinin dahi olmadıęı bu toplantının sonunda, siyasî ve ekonomik tarihin en tartiřmalý sayfasý řu kararlarla açıldı:

"Türkiye'nin AET'ye ortaklığının, özölmesi gereken sorunlar çıkardığını saptayan konsey, bu istemi olumlu karşılamış ve Avrupa Komisyonu'nu, Türk hükümetiyle ortaklık ilişkisi koşullarının ne olabileceğini araştırıcı ön görüşmeleri yapmakla görevlendirmiştir."1

Böylece, Türkiye-Avrupa ilişkilerinin en sancılı dönemine girilmiş oluyordu.

Amerika, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 12 mart 1947 Truman doktriniyle, Balkanlar, Ortadoğu ve Akdeniz'deki rolünü kesin şekilde ortaya koymuştu. İngiltere yavaş yavaş buralardan çekilirken, boşluğu Amerika dolduruyordu. Truman doktrininin başlıca amacı da, Sovyetler Birliği'nin savaş sonrasındaki etki sahasını genişlettirmemektir. Bunun için de bir yandan bölgesel paktlar (NATO-CENTO gibi) kurarak, bir yandan da Türkiye ve Yunanistan gibi Batı'ya bağlı ülkeleri güçlendirerek etkili bir çember yaratıyordu. Nüfusu ve bulunduğu yerin stratejik önemi açısından, Ankara'nın oynayabileceği rol büyüktü. Washington sadık ve güçlü bir müttefik yaratabilmek için başlarda Türkiye'ye kesenin ağzını açmıştı. Açmıştı; ancak Menderes Hükümeti'nin tutumundan memnun değildi. Sadık olması kadar, bu müttefiğin ekonomik açıdan güçlenmesini ve sosyal çalkantılardan kurtulmasını da istiyordu.

Amerika, savaştan çıkan Avrupa'yı da Marshall Yardımı'yla diriltmiş ve OECE çerçevesinde "birleşmeye" itmişti. Ekonomileri birbirine bağlı, birbirini tamamlayan Avrupa ülkeleri birleştikleri takdirde, ekonomik açıdan daha güçleneceklerdi. Böylece, Almanya'yı aralarında eritip ilerde yeni bir çatışmayı önlerken, komünizme karşı da daha etkili bir cephe oluşturabileceklerdi.

1959'a kadar süren birleşme görüşmeleri, Fransa'nın İngiltere'yi veto etmesi üzerine kesiliverdi ve Avrupa ikiye ayrıldı. Bir yanda İngiltere ve onu izleyen İsveç, Danimarka, Portekiz gibi ülkeler, öte yanda 6'lar (Fransa, Almanya, Hollanda, İtalya, Belçika ve Lüksemburg.)

İngiltere EFTA'yı, Fransa da Ortak Pazar'ı kurdu. İki ekonomik grup arasında muazzam bir ekonomik çekişme, yarış başlamıştı.

I. Bu toplantının dökümü, AET konseyinin 331 f/59 sayılı resmî tutanağından alınmıştır.

Hangisi ayakta kalabilecekti ? İngiltere'siz bir Avrupa Birliği gerçekleştirilebilecek miydi? Rekabet büyüktü...

İşte bu ortam içinde, önce Yunanistan'ın, ardından da Türkiye'nin başvuruları, AET'de büyük sevinçle karşılanmıştı. Brüksel'de resmen zafer havası esiyordu. İngiltere'nin EFTA'sına karşılık, bu iki ülkenin AET'yi seçmeleri, kendine güveni eksik, tecrübesiz topluluk için önemli bir siyasi başarıydı.

Topluluk, kollarını açıp Atina ve Ankara'yı kucaklıyor, ancak ne yapacağını da doğru dürüst bilemiyordu. Ortak Pazar'ın anayasası sayılan Roma Anlaşması'nı imzalayalı daha iki yıl olmuştu ve emekleme dönemini geçiyorlardı. Dış politikaları olmadığı gibi, kendi içlerinde de hiçbir önemli ilerleme gösterememişlerdi.

Yunan ve Türk başvurusuyla önemli bir prestij kazanmışlardı. Dışa kapalı olmadıklarını ispat etmeleri için bir olanak doğmuştu.

Şaşkınlıklarına rağmen, Türkiye'nin isteğini 1959 yılının eylül ayında şu siyasi gerekçeyle kabul etmek zorunda kaldılar: "Esas olarak politik yönü ağır basan Türk isteğine yollanacak yanıt, Yunanistan'a verilenin aynısı olmalıdır. Türk ve Yunan görüşmeleri paralel götürülmelidir. Böylece, hem AET kesin kararını verebilmek için vakit kazanabilir hem de Türk ve Yunan istemlerinin aynı düzeyde ele alındığı hissi dünyaya yayılmış olur."2

Türkiye ile Yunanistan arasında bir "denge" sürdürülmesi, birinin diğerine tercih edildiği izleniminin verilmemesi politikası o günlerde başlamıştı.

Türkiye ile Yunanistan'ın AET'nin yaklaşımını, o dönemde en üst düzeyde görev yapan bir AET yetkilisi şöyle anlatır: "Bugünkü gibi muazzam binalarda oturmuyorduk. Brüksel'in ortasındaki Schumann Meydanı'nın etrafındaki apartmanlar kiralanmıştı. Tam bir keşmekeş içinde çalışıyorduk. Hiç unutmam, kapıya üstüne kartvizitlerimizi raptiyeye tutturmıştık ve gözlerimiz kapıda ziyaretçi beklerdik. Basında adımızdan söz edilmesi önemli bir olay sayılırdı. Aslında bambaşka bir havaydı. Çalışanlar, biriyle savaşmayacak, ekonomilerini birleştirecek dev bir Avrupa Birliği yaratma heyecanı içindeydiler. Tam bir amatör yaklaşım vardı. 'İdealistlerin dönemi' demek, daha doğru olur. İşte böyle bir hava içinde Türkiye ile Yunanistan'ın kapımızı çalması önemli bir prestij sayılıyordu. Demek ki başka ülkeler, bizim ciddiyetimize ve yaratmaya çalıştığımız eserin gerçekleşeceğini inanmışlardı. Demek ki kuşkularımızı, kendi kendimize abartıyorduk. Böylesine bir heyecan içinde, Türk ve Yunan istemlerine sarıldık. Ancak..."

2. 9.9.1959 tarihli bu toplantı, R/644/59 sayılı konsey dokümanından özetlenmiştir.

Evet, ancak her şey istendiği gibi gerçekleşmiyor, hislerle, politik yaklaşımlarla, ekonomik gerçeklerin de birbirine uyuşması gerekiyordu.

Türkiye'nin AET'ye ortaklık isteminde bulunmasının en başta gelen nedeninin "Yunanistan'ı izlemek, onun peşini bırakmamak, Batı dünyasında Yunanistan yerini alırken geride kalmamak" olduğu ve ekonomik hesaplara dayanmadığı, Ortak Pazar'da pek bilinmiyordu. Aslında, Türk kamuoyunda da pek kimse farkında değildi. Batı'yla üişki kurmak o günlerin en moda deyimiydi.

Tamamen politik ve hissî bir yaklaşımdı.

Türk Dışişleri Bakanlığı'nın ortaklık başvurusu, gazetelerde birer sütunluk haberlerle geçiştirildi. Basın için, AET'ye başvurmanın, Dünya Bankası veya Amerika'dan kredi istemekten farkı yoktu. Kimse, topluluğun ne anlama geldiğini doğru dürüst bilmiyordu... Unutmamak gerekir ki THY Genel Müdürü Ulvi Yenel'in, ilk defa kırkar kişilik beş uçak satın alınacağını açıkladığı zaman heyecanlanan bir dönemdi. Türkiye'ye heyet üstüne heyet geliyor, Dünya Bankası, OECE, Para Fonu yetkilileri parlak sözler söyleyip ayrılıyorlardı. Ancak krediye gelince pek yanaşmıyorlardı.

Türkiye ile Yunanistan'ın AET'ye başvurusunun bu ilk haftalarında tek kuşkulu yorum, 10 ağustos 1959 tarihli Belçika'da yayınlanan La Libre Belgique adlı muhafazakâr bir gazetede çıktı: "Türkiye ile Yunanistan'ın topluluğa girmesi imkânsızdır. Politik açıdan çok cazip olmasına rağmen, ekonomik ve mali açılardan büyük güçlükleri de beraberinde getirecektir. Özellikle, Türkiye enflasyonist bir kalkınma yöntemi uygulamakta, dış ödemeleri açık vermekte ve Avrupa ülkelerine büyük borcu bulunmaktadır. Bu iki ülkeyle sınırlı bir anlaşma yapmak daha yararlı olur. Atina da Türkiye de Amerikan yardımına güvenerek bu girişimde bulunmaktadırlar."

İlk görüşmeler ve hayal kırıklığı

"Türkiye AET'yle ilişkiyi, ekonomimizin sanayileşerek planlı kalkınma çabalarımıza yardımcı olması için kurdu. Bunun aksini bugün kabul edemeyeceğimizi ve sabırlı tutumumuzun bir dönüm noktasına geldiğini 9 ülke yetkilisine belirttim."

Çağlayangil, 2 mart 1976, Brüksel

AET'nin tüm müzakerelerim, Bakanlar Konseyi adına, topluluğun yürütme organı sayılan Avrupa Komisyonu yapar. 28-30 eylül arasında Brüksel'e gelen Türk heyetinin başkanı, o dönemde Belçika'nın Türk Elçisi Rıfki Zorlu'ydu. Daha önceden Ankara'da bazı basit hazırlıklar yapılmıştı; ancak Türk görüşünü taşıyan belge doğru dürüst bir incelemeye dayanmıyordu. Genel sözler ve Yunanistan'ın AET'den istediklerinin aynen tekrarından ileri gitmiyordu. Teknisyenler kıymetli insanlardı; ancak ellerinde yeterli rakam bile yoktu. Türkiye, "Yunan'a ne verecekseniz biz de aynısını isteriz" diyordu. Brüksel'de karşılıklı masaya oturulduğu zaman, Türk istekleri yazılı olarak dağıtılmıştı ve herkesin önünde duruyordu.³

Konuşmalar, Türk Delegasyonu Başkanı Büyükelçi Zorlu ile komisyon müzakere grubunun başkanı arasında geçti:

- Topluluk heyeti olarak hoş geldiniz deriz. Türkiye'nin istemini büyük bir memnuniyetle karşıladık.
- Türk heyeti adına biz de teşekkürlerimizi bildirmek isteriz. Büyük Atatürk'ün izindeki Türkiye, toplulukla ilişkilerini, belirli bir süre içinde kesin bir tam üyelik amacıyla geliştirmek istiyor. Hazırlık devresi diye nitelendirdiğimiz 12-15 yıllık sürede, Türkiye, AET'nin satacağı ürünlerin gümrüklerini yüzde 5'lerden iki indirimle yüzde 10 düşürmeye hazırdır. Gümrüklerimiz geri kalan bölümünü ikinci 12 yıl içinde tamamen indirerek aramızdaki alışverişi tamamen serbestleştirmek, 24 yıl sonunda tüm engelleri kaldırıp Gümrük Birliği'ni gerçekleştirmeyi öneriyoruz. Buna karşılık, AET'nin, Türkiye'ye karşı uyguladığı tüm gümrükleri kaldırmasını arzuluyoruz.
- Bu konudaki istekleriniz çok dengesiz. Biz tüm indirimleri ya-

3. Ekim 1959 daimi delegeler toplantısından derlenmiştir. DOC: R/746/59 (Özet)

pacağız, sizse yüzde 10 indirimle yetineceksiniz. Bunun, toplulukça kabul edilmesi oldukça güç. Biraz daha gayret gösteremez misiniz ? Bu derece korunma, bugüne kadar yerleşmiş çıkarları daha sağlamlaştıracak ve ekonominizi güçlendirmekten uzak kalınacak.

- Bu yaklaşımınıza hayret ettim. Gümrükleri daha fazla indirmek, devletin gelirlerini azaltır. Türk bütçesinin önemli bir bölümü, gümrüklerden alınan vergilerle karşılanıyor.

- Topluluğun bu durumda gümrüklerinin tamamını başlangıçta kaldırmak yerine, yan yarıya bir indirim gitmesi gerekecek. Üstelik 24 yıllık bir süre çok uzun geliyor bize.

- Bu konuda size şimdilik bir şey söylemeyeceğim. Ankara'dan talimat almam gerekir.

- Tarımla ilgili ne düşünüyorsunuz ?

- Tarım ihracatı Türkiye için çok önemlidir. Size hangi ürünlerde gümrük indirimi istediğimize dair uzun bir liste verdik.

- Önümüzdeki ilk toplantıda, verdiğiniz bu listedeki tarım ürünlerine hangi oranda indirim arzuladığınızı gösteren bir not verirseniz iyi olur. Böylece görüşmeyi genel kavramlardan, daha detaylı ve kesin verilere dayandırabiliriz.

Türk heyeti, malî kredi konusunda da kesin bir şey söyleyemedi, genel kavramlarla yetindi. Topluluktan ne kadar kredi beklediğini dahi ortaya çıkaramadı, ancak bu yılki dış kredi ihtiyacının 200 milyon dolar olduğunu belirtmekle yetindi. Türkiye'nin o günkü dış borçlan, topluluğu zaten irkiltmişti.

- Dış borçlarınızın durumu ortada. Oldukça da önemli bir toplama ulaşıyorlar. Yeniden borçlanmanız, ödemekte çekilen güçlükleri artıracaktır. Üstelik bu durumun yarattığı psikoloji ve prensip yönünden sakıncaları da gözden kaçırmamak gerekir.

- Size bu borçların ne kadarının ertelendiği ve ne kadarının geri kaldığı hakkında kesin bir rapor hazırlayabiliriz.

Türkiye, serbest dolaşım konusunda, o günün yaklaşımını ortaya koydu. Bugünün tam tersine, Türkiye Avrupa'nın işçisini istiyordu:

- 12 yıllık hazırlık döneminde serbest dolaşıma açılabiliriz. Bu konuda kesin bir istemimiz yok. Türk işçilerinin dolaşması değil, bizi teknik bilgi eksikliğimiz rahatsız ediyor. Topluluğun bu konuda bize yardımı olabilir. Örneğin, bize teknik bilgisi olan mühendis ve kaliteli işçi yollayabilirsiniz...

Türk heyetinin üstünde ısrarla durduğu konuşmaların önemli bir bölümünü kapsayan diğer bir nokta, topluluk karar organlarına katılma arzusu.

- Türkiye ortaklık anlaşmasını imzalar imzalamaz, Ortak Pazar'ın tüm karar organlarına katılmalı ve kesin şekilde oy hakkı olmalıdır.

Türk heyeti bu konuda öylesine hassas davranıyordu ki komisyon yetkilisi sonunda itiraz etmek zorunda kaldı:

- Tam üye olmak ile ortaklık anlaşması yapmak arasında bir farklılık olmalıdır. Bu sorunu başka yöntemlerle halletmek daha iyi olur kanısındayım.

- Türkiye hiç değilse, Ortak Pazar Bakanlar Konseyi'ne bir bakan veya büyükelçisiyle "gözlemci" niteliğinde katılabilmelidir.

Türkiye'yle yapılan bu ilk görüşme, topluluğu hiç memnun etmemişti. Heyetin hazırlıksız geldiği açıkça ortaya çıkmıştı. Bu arada Yunanistan'la da ilk ön hazırlık görüşmesi yapılmıştı. Yunanistan daha kesin ve net önerilerle topluluğun karşısına gelmişti.

İlk görüşmeden sonra, AET içinde değerlendirme raporları ve toplantıları başladı. 4 6 ülkenin daimi delegeleri, 1 ve 8 ekim günleri, Türkiye ile Yunanistan dosyalarını ele aldılar. Bu toplantıda, Avrupa Komisyonu yetkilisi görüşmeler hakkında bir değerlendirme yaptı:

"Türklerin getirdikleri görüşler ve öneriler, Yunanlılara oranla daha az incelendi ve muğlak göründü. Birçok noktada Türk delegasyonu tutum alamadığı gibi, yeni direktiflere gerek duyduğunu belirtti. Bu durumun nedeni, bir açıdan, Türkiye'nin 7 yıllık bir plan hazırlama çalışmalarına bağlanabilir. Türkiye, Yunanistan'a oranla hem daha az hem de daha belirsiz yükümlülükler almak ve ortaklığı çok daha geç gerçekleştirmek istiyor. Türkler devamlı olarak, kendilerinin de Yunanistan'a verilecek ödünlerin aynısını arzuladıklarını belirttiler.

Bu durumda, topluluğun, Türkiye ve Yunanistan'la aynı tip anlaşma yapmak isteyip istemediğini iyice saptaması gerekiyor. Yoksa, biri diğerinden daha ileri giden iki ayrı anlaşma mı düşünülecektir? Karşılıklı ödünleri kim daha fazla verirse, onun anlaşması daha geniş tutulabilir... Ancak, bu ilk hazırlık görüşmelerinin politik önemine dikkati çekmek isterim. Dış dünya, bu görüşmeleri büyük bir dikkat ve merakla izlemektedir. İngiltere'nin kurmaya çalıştığı EFTA henüz saptanmamıştır ve az gelişmiş ülkeler ile EFTA'ya eğilimi olan bazı ülkelerin dahi bizimle ilgilenmeleri söz konusudur. Öte yandan, Türk ve Yunan hükümetleri,

4. Bu değerlendirmeler ve topluluğun ilk tepkileri, şu dokümanlara dayandırılarak derlenmiştir:

2.10.1959 tarihli R/746/59 ve 14.10.1959 tarihli II/EBJV/13/10/2475 sayılı dokümanlar.

bu görüşmelerin kendileri için hem politik hem de ekonomik yönden önemi olduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenlerle komisyon olarak biz, bu görüşmelerin sadece ekonomik yönüne eğilerek karar verilmemesinden yanayız. Topluluk, bu iki ortaklıktan uzun vadede mutlaka yararlanacaktır. Bu yarar, ekonomik olduğu kadar, özellikle politik açıdan da olacaktır."

Daimî delegeleri en çok rahatsız eden sorun, iki ülke arasındaki ekonomik farklılığa rağmen, Atina ve Ankara'yla müzakerelerin nasıl paralel götürülebileceğiydi.

Bundan sonra heyetler, art arda Türkiye'ye ve Yunanistan'a gidip gelmeye başladı ve topluluk, her iki ülke ekonomisi hakkında büyük bir bilgi toplama kampanyasına girişti.

Tüm çabalara rağmen, şekil açısından dahi Türk ve Yunan ön müzakerelerini aynı düzey ve sürede yürütmenin imkânsızlığı anlaşıldı. Avrupa Komisyonu'nun dışişlikilerle görevli Komiseri Jean Rey, Strasbourg'da (24 kasım) toplanan 6 bakana durumu şöyle açıkladı:

- Yunan hükümetiyle temaslar yaptım. Resmî müzakerelerin başlatılmasının politik öneminde ısrar ediyorlar. Komisyon olarak, Yunanistan'dan istediğimiz bilgiyi elde ettiğimizi söyleyebilirim. Bu durumda, Atina'yla müzakerelere geçmekte bir sakınca görmüyoruz. Türkiye ile Yunanistan arasında bir paralellik kurmaya çalıştıksa da başaramadık. Türk görüşmeleri aynı hızda ilerlemiyor.

Aslında topluluk, Türkiye'nin ne istediğini ve ne yapabileceğini saptayana kadar, Yunanistan'ı birkaç ay bekletmek istemişti; ancak Başbakan Karamanlis ağırlığım koyunca, birbirinden ayırmamaya çalıştıkları iki ülkenin arasındaki ilk fark ortaya çıkıverdi.

... Ve Yunanistan'a yeşil ışık yakıldı. Ön araştırma ve hazırlık müzakerelerinin kapatılıp, ortaklık görüşmelerine geçilmesi kararlaştırıldı.

Türk heyeti, 2-4 aralık 1959'da ikinci ön hazırlık müzakeresini yaptı. Görüşmeye bu defa, Büyükelçi Semih Günver başkanlığında, Turan Işıkveren, Özer Çınar ve Mahmut Şeyda'dan kurulu ekip gelmişti. Yine Brüksel'de buluşan delegasyonlar, Türkiye ile Yunanistan arasındaki açığın biraz daha genişlediğini gördüler. Türkiye, kapasitesinin üstünde bir işin altına girmek istemiyor, ancak Yunanistan'ın da peşini bırakmamaya çalışıyordu.⁵

Semih Günver, Türkiye'nin bu ortaklığa hangi açıdan önem

5. Görüşmenin özeti ve diyaloglaştırılması, Avrupa Komisyonu Dışişlikiler Genel Müdürlüğü'nün 21.12.1959 tarihli dokümanından yararlanılarak yapılmıştır.

verdiğini tekrarlayarak konuşmaya başladı ve ülkesinin geçiş dönemlerini kısaltma konusunda (Yunanlıların tam aksine) fazla fedakârlık yapamayacağını belirtti:

- Biz Batılı bir ülkeyiz ve Batı'yla ilişkilerimizi sıkı sıkıya bağlamak istiyoruz. Sizinle yapacağımız anlaşmanın amacı da, politik ve ekonomik birliğe katılmaktır. Ancak bizden, gümrüklerimizi 24 veya 22 yıldan daha kısa bir sürede, daha hızlı bir şekilde indirmemizi istemeyin. Gümrüklerimizi 1 ocak 1963'te (anlaşma 1961'de yürürlüğe girerse tabii) yüzde 10, ikinci defa 1 ocak 1967'de yüzde 5, üçüncü defa 1 ocak 1971'de ve 1973'ten 1978'e kadar her yıl yüzde 5, 1979 ile 1983 arasında da yılda yüzde 10 oranında indirerek Gümrük Birliği'ni, yeni gümrüklerin tamamının kaldırılıp tüm ithalatı serbest bırakmayı gerçekleştirebiliriz.

- Bu sistemi kabul etmek güç; AET'nin yapacakları ile sizinkiler arasında önemli bir dengesizlik olacak. Türk tarım ürünlerinin AET'ye girişinde gümrüklerinin indirilmesi konusuna geçildiği zaman, Ankara'nın 136 ürünü kapsayan bir listesi de ortaya çıkarıldı. Ancak AET daha kendi tarım politikasını tam olarak saptamamıştı. Söyleyebileceği fazla bir şey yoktu Türklere. Semih Günver o dönemlerde Türkiye'nin tüm ihracatının yüzde 87'sini kapsayan tarım ürünü konusunda, özellikle tütün ve pamuk üzerinde durdu. Hele tütün devamlı olarak doğu ülkelere satılıyordu. Bunun politik sakıncaları olduğu gibi, ekonomik açıdan da yararlı değildi. Zira, bu ülkeler Türk tütününü biraz işleyip tekrar Avrupa'ya satıyorlardı:

- Ortak üye olcağımıza göre, Türk tarım ürünlerine, başka ülkelere tanınandan çok daha büyük indirim sağlamalı, hem dışa karşı korumalı hem de bizden daha fazla ürün almalısın... En önemlisi tütün ve pamuktur. Bizden çıkıp doğu ülkeleri aracılığıyla piyasaya gelen tütünleri içeri sokmayın ve ihtiyacınızı direkt bizden karşılayın. Özellikle başka ülkelere satın aldıklarınızın gümrüklerini arttırm ki sadece biz avantajlı duruma geçip size satalım. Pamuklarımızı da uzun süreli anlaşmalarla gümrüksüz alın.

- Tütünde, başka ülkelere karşı gümrüklerimizi yükseltenleyiz. Pamuk konusunda da zaten gümrüklerimizi sıfıra indirdik. Değişiklik yapılamaz.

Mali yardım konusuna geçildiği zaman, Türkiye'nin isteklerinin oldukça büyük olduğu ve gerçeklerle çeliştiği göze çarpıyordu.

- Türkiye'ye açacağınız krediler, bizim ekonomimizi, topluluğa katılacak düzeye çıkartmamıza yardımcı olacaktır. Ortaklık an-

laşmamızın yeterli şekilde işleyebilmesi için, dış ticaret açığımızı kapatmamız şarttır. Bunun için de krediye gerek var. Üç yıllık kalkınma programımız, yılda 240 milyon dolarlık bir dış kredi gerektiriyor. Bunun yarısını sizden, geri kalanını da Amerika'daki uluslararası kuruluşlardan bulmayı düşünüyoruz. Yatırımlarda, özellikle özel sektörün tarım, sanayi ve turizm projelerine ağırlık vermek istiyoruz.

- Bu çerçeve içinde eğer beş yıllık planımıza dış finansman aldığımız takdirde, dış borçlarımız 2,5 milyar dolara ulaşacak. Şimdiki durumda 1 milyarı geçen bu borcu ve gelen faizleri ne şekilde karşılayacaksınız ?
- Bu konuda size ayrıntılı bilgi verecek durumda değiliz; zira henüz alınacak kredilerin sürelerini ve oranlarını bilmiyoruz.

- Bize borç ödeme ve ekonominizin ne zaman sağlam şekilde oturacağına dair kesin bir tahmin raporu vermeniz gerekir. Ancak bundan sonra konuyu derinleştirebiliriz.

Türkiye için önemli bir diğer sorun da AET'nin organlarına girebilmektir.

Ortak Pazar'ın karar organı sayılan Bakanlar Konseyi toplantılarına Türkiye'nin "tam üye" olmadan katılmayacağını, komisyon sözcüsü laf gelince kesinlikle açıkladı. Günver'e son bir deneme daha yapmak kalmıştı:

- Hiç değilse bir Türk bakan, gözlemci olarak toplantılara giremez mi ?

- İmkânsız, ancak ortak üyeler için özel organlar kurulabilir. Bir Ortaklık Konseyi (ki bakanlar düzeyinde toplanır), teknik düzeyde ve örneğin üye ülke delegasyonlarının, müsteşarlarının ve eksperlerinin katılacakları bir de komite olabilir.

Toplantıdan çıkılırken, özellikle AET delegasyonunun soru işaretleri hâlâ giderilememişti. Yunanistan gibi resmi ortaklık müzakerelerine başlayabilmek için, ortada gereken kesinlik ve netlik yoktu. Türkiye, yükümlülük altına girmeden ortaklık mekanizmalarına katılmak amacındaydı. Oysa AET açısından bu olamazdı. Güçlük, kurulmak istenen ilişki türüyle kaçınılmaz şekilde ortaya çıkacak ekonomik yük ve Türkiye'nin de bunu taşıyacak durumda bulunmamasından ileri geliyordu. Ve iki taraf da değişik nedenlerle, bu çelişkiyi azaltacak bir formül bulma çabasındaydı.

Türkiye, AET'ye başvurunun sadece politik yönünü biliyordu. Daha yeni yeni adımların atan AET'nin ne olduğunu ve böyle bir ilişkinin o günkü verilerle dahi ne anlama geleceğini doğru dürüst değerlendiremiyordu. Bırakın değerlendirmeyi, hesap dahi yapıla-

mıyordu. Zira ortada ne istatistik ne doğru dürüst olan anlayışı ne de uzun vadeli bir ekonomik politika vardı. Türkiye'de sanayi diye bir şey yoktu ki. Özel sektör genellikle ticaretle uğraşır, yüksek gümrük duvarları ve kotaların ardına sığınarak dış rekabetten korunup istediğim yapardı. Hükümet kotalar koymuştu. Ya partiye yakın olanlara ya da rüşvetle yol bulanlara ithal izni dağıtırdı.

Karşılıklı "karanlıkta kurşun atmaktan ileri gidemeyen" ikinci görüşmenin sonuçları Türk kamuoyuna, hükümet kaynaklarından "başarı" şeklinde iletildi:

"Türkiye'nin Müşterek Pazar'a iştirakiyle ilgili hususlarda, Müşterek Pazar icra organı ile Türkiye arasında cereyan eden tetkik mahiyetindeki konuşmalar muvaffakiyetle neticelenmiştir. Türk heyetine mensup yetkililer, millî istihlal planlarını teferruatlı şekilde izah etmişler ve iktisadiyatını geliştirmek için Türkiye'nin yardıma ihtiyacı olduğunu belirtmişlerdir."6

1960

Türkiye'deki çalkantılar, artık doruk noktasına gelmiştir. Başbakan Menderes'in 3 ocak günü Adana'da yaptığı konuşmada, "Tüm müşküller yenildi. Türkiye'de mucize yaratılmak üzere ve nurlu istikbal önümüzdedir" dediği sıralarda ülke açıkça kayınıyordu. Bayar'ın, seçimlerin erteleneceğine ilişkin sözleri üzerine üniversitelerde sessiz yürüyüşler düzenleniyor, Vatan Cephesi'yle, fedailerıyla tüm muhalif gruplar arasındaki çatışmalar büyüyor ve ordudaki huzursuzluk artık gözle görülür şekle giriyordu. İnönü, Menderes'e 3 ocak günü cevap verirken hükümeti, dolayısıyla Türkiye'yi nelerin beklediğini üstü kapalı şekilde ortaya atıyordu: "Dürüst seçim teminatı verirsiniz rahat edeceksiniz. Vermezseniz gideceksiniz, hem de fena gideceksiniz."

Türkiye'deki çalkantıların artmasıyla birlikte Ortak Pazar da birdenbire çalışmalarını yavaşlatıverdi. İkinci görüşmenin üzerinden üç ay geçmesine rağmen, Avrupa Komisyonu açıkça ayak sürüyor, üye ülkelerden de hiçbiri belirli bir merak gösterisine girmiyordu. Oysa aynı dönemde, Yunanistan'a önerilecek anlaşma hazırlanmış, 6 bakan tarafından onaylanmış ve müzakerelerin mart ayında başlayacağı dahi açıklanmıştı.

Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullarda, AET'yle kurmak istediği ilişkinin güçlüğü hissediliyordu.

Sosyal İşler Genel Müdürü Gust De Muynck, Dışilişkiler Bölümü'ne yolladığı 14 nisan 1960

6. 7 aralık tarihli Milliyet gazetesinden.

durum, "yumuşama" dönemine girilmesi veya Türkiye'nin Batı'nın desteğinin azalması halinde ekonomisinin sarsıldığını görmesiyle ticaretini Doğu'ya kaydırmasına yol açabilir. Bu da Sovyetler Birliği'yle ekonomik ve teknik işbirliklerine yol açabilir. Gerçekçi bir anlayışla, ortaklığa gidilmesi, bu olasılığı önleyebileceği gibi, Türk ekonomisinin AET ekonomisine "sağlam şekilde kanca atmasına da" yol açabilir... Türkiye'nin AET'yle ortaklığı, son derece karışık ve nazik bir konudur. 6'ların, bu ülkenin ekonomisine yardımları ve gerekli yapısal değişiklik yavaş ve dereceli bir çözüm bulunabilir..."⁷ Ankara'da bulunan 6 Ortak Pazar ülkesinin ticaret danışmanları böyle düşünürken, Brüksel'de oturup uzaktan Türkiye'yi inceleyen uzmanlar konuya daha değişik açıdan bakıyorlardı. İşte, Avrupa Komisyonu'nun aynı dönemdeki başka bir raporundan özet:

"... Türkiye'nin ortaklığı, Yunanistan'inkinden çok daha nazik sorunlar çıkarmaktadır. Türkiye, Akdeniz tipi tarıma dayalı ekonomiye sahip az gelişmiş bir ülkedir. Ancak bazı özellikleri, bu ortaklığa değişik açıdan bakılmasına yol açmaktadır: Her şeyden önce Türkiye, Tunus'la Yunanistan'la aynı ekonomik sınıfta bulunmasına rağmen, 25 milyonluk bir nüfusla diğerlerinden çok daha geniştir. Sorunları da aynı derecede büyük olmaktadır... Yunanistan, ekonomisini düzeltirken, Türkiye aynı yöndeki çabalarından, Atina'nınki kadar olumlu sonuç alamamıştır. Nüfusun artış (yüzde 3) oranı, ihracatı hızlandıramaması, döviz sıkıntısı, bu ülkenin 1950-1954 arasındaki gelişmesini durdurmuştur. Kriz durumuna düşülünce de 11.05.1959'da, konsolidasyon anlaşmasıyla 1 milyar dolarlık dış borcunun yansını taksitlere bağlamıştır. Ancak genel durum hâlâ kritiktir... Öte yandan devlet, dolaylı ve dolaysız yollardan ekonominin büyük bir bölümünü kontrol altında tutmakta, piyasaya, üretim değerinin altında ürün sattırmaktadır. Yatırımlara ilişkin bir plan olduğu söylenemez... Böyle bir durumda, Türkiye'yle ortaklık anlaşması öngörmek önemli güçlükler yaratmaktadır. Bu nedenle, Türk hükümetinin gerçekten ne istediğinin anlaşılmasından sonra, daha derine inen araştırma yapılabilir. Gececek süre içindeyse, Yunanlılarla tartışılardan daha dar bir Gümrük Birliği veya daha esnek ve ilerde gelişebilecek bir model düşünülebilir."

7. Bu bölüm, aşağıdaki raporlar ve notların özünden faydalanılarak hazırlanmıştır: a- 19.12.1959 tarihli 6 ülkenin Ankara'daki ticaret danışmanlarının öze! olarak hazırladıkları rapor, b- 2/05/02 sayı ve 23.11.1959 tarihli AET Komisyonu notu. c- 8.9.1959 tarihli AET Konseyi notu. d- S/6530 sayı ve 25.9.1959 tarihli AET Komisyonu Dışilişkiler (Üçüncü Ülkelerle İlişkiler) Komitesi tarafından hazırlanan not.

Asıl karar organı sayılan konsey ise, siyasi çıkarlarına ağırlık veren bir rapor hazırlamıştı:

"... AET'nin toplam ticaretinin içinde, Türkiye'nin yeri, yaklaşık yüzde 1'dir. Bu oran, belirecek bir Türk ortaklığının topluluk yönünden çıkaracağı ekonomik sakıncaların boyutunu da göstermektedir. Ancak, AET'nin Türk dış ticaretindeki yeri büyüktür. İthalatının yüzde 32'si, ihracatının da yüzde 35'i Ortak Pazar'la yapılmaktadır. Ankara'nın ilgisini bu rakamlar göstermektedir. Türk ekonomisinin uzun sürede genişlemesini küçümsememek gerekir. Yeraltı zenginlikleri büyüktür ve enerji kapasitesi büyüktür. Birçok sektörde temel yatırımlarını, özellikle tarım ve sanayide makineleşmesini, eksik olmasına rağmen gerçekleştirmeye başlamıştır. Nüfus artışıyla birlikte gelişmesini baş başa götürebilmenin tek yolu, ihracatını artırmak ve ithalatında sadece halen çalışan fabrikaların gerekleriyle sınırlandırılması ve gerçekçi bir yatırım politikası yürütmesidir. Ortak Pazar'ın Türkiye'yle ortaklığından elde edeceği politik çıkar, diğer NATO ülkeleri için de aynı olduğu gibi, bu ülkeyi Batı'ya bağlamaktır. 6'lar, özellikle ağır sanayi ve diğer mamul madde sanayileri yakında 30 milyonu bulacak olan ve gelişen böyle bir pazarla ilgilenmektedir. Türkiye'nin mali durumu düzeldiği oranda, AET ülkeleri tarımsal ürünleri, makineleri vs giderek daha fazla ihraç edebileceklerdir. Türkiye'nin hayat düzeyinin yükselmesi, AET tüketim mallarının ihracatının artışıyla sonuçlanacaktır. Öte yandan Türkiye'yle ortaklık, topluluğun önemli bazı maddelerden de kolayca yararlanmasına yol açacaktır."

Topluluk ikilem içindeydi...

Bir yanda, nüfusu yılda yüzde 3 gibi müthiş bir hızla artan, yansı konsolide edilmiş 500 milyon dolarlık (hem de doların dolar olduğu dönemde) borcu olan, ihracatının yüzde 80'i tütün, fındık, kuru üzüm ve pamuk gibi tarım ürünlerine bağlı, altın ve döviz rezervleri 14 milyon doları (Yunanistan'da 166 milyon dolar) aşmayan, sanayileşme çabasına plan ve programsız girmiş, sattığından daha fazlasını alıp devamlı borçlanan, ekonomik ve sosyal yanlışlıklardan dolayı sosyal çalkantılar içinde bir Türkiye... Ekonomik açıdan yükümlülük taşıyamayacak bir ülke.

Öte yandan, hem siyasi ve askerî strateji yönünden hem de bir pazar olarak potansiyel gösteren Türkiye... Şu veya bu şekilde ilişki kurulması "politik yönden" gerekli bir ülke.

AET'nin bu kararsızlığını, Türkiye'nin hem ekonomik durumu hem de sosyal çalkantıları da etkiliyordu. Yunanistan için artık karar verilmişti. Bu ülke en kısa zamanda AET'yle birleşecek şe-

kildeki bir anlaşmayla bağlanmalıydı. Ekonomisi verilecek yükü kaldıracak durumdaydı.

İşte Türkiye ile Yunanistan'ın yolları aslında bu tarihte kesinlikle ayrıldı.

Biri tam üyeliğe adım artırılmaya, diğeri ise elden kaçırılmadan yürütülecek bir ilişki şeması içinde tutulmaya çalışılacaktı. AET açısından bu hesap son derece doğru ve gerçekçiydi. Ankara'nın yapması gerekeni, Brüksel düşünüyordu.⁸

2 mart 1960 günü toplanan 6 dışişleri bakanına, dışişlikiler konusunda bilgi veren Jean Rey, bu gerçeği şöyle açıkladı:

- Beyler, Türkiye'yle hazırlık çalışmaları, karara varabileceğiniz derecede ilerleyemedi. Ancak şimdiden sizlere, Türk ortaklığının Yunan ortaklığından çok farklı olacağını söyleyebilirim.

Aynı toplantıda Yunanistan'a önerilecek şema da tartışıldığı için Hollandalı delege, Rey'in dikkatini çekti:

- Türk temsilcilere açıkça söyleyin; Yunan anlaşması kendi ülkeleri için hiçbir şekilde örnek olarak alınamaz.

Türk dosyasının geciktirilmeye başlandığı bu dönemde, Ortak Pazar, ihtilalin kokusunu almıştı.

Menderes'i yalnız bırakma sürecine girmiş, moral destek dahi vermeye yanaşmıyor, bekliyordu. En iyisi beklemek ve ne olacağını görebilmektir.

Türkiye, bu gecikmenin ne anlama geldiğinin farkında bile değildi. İç çekişmelerin sürecine girilmiş, her şey politik açıdan ele alınmaktaydı.

Mart ayının başında Yunanistan'la ortaklık koşullarını saptayacak resmî görüşmelerin başlaması, Fatih Rüştü Zorlu'yu fena halde sinirlendirmiş ve 17 mart günü 6 AET ülkesinin Ankara'daki büyükelçilerini ardı ardına Dışişleri Bakanlığı'na çağırarak sert bir memorandum verdimişti. Zorlu, her elçiyle yarımşar saat konuşarak, Ankara'nın bu tutumu nasıl anladığını anlatıyordu:

- Yunanistan'la aynı anda başvurmamıza rağmen, onlarla resmî görüşmeleri başlatırken, Türkiye dosyasını hâlâ tamamlama-mamanız iki ülke arasındaki dengeyi bozmaktadır. Bunu biz kabul edemeyiz. Adaylığımızı koymamızın iki nedeni vardır. 1- Siyasî, 2- Ekonomik. Siyasî gerekçe, Türkiye'nin bir Batı ülkesi olması ve Batı'yla ilişkilerini daha da sağlamlaştırmak istemesi; ekonomik gerekçesi ise, ihracatımızı artırmaktır. Bizi, Doğu ülkeleriyle ekonomik ilişkileri daha da artırmaya mı itmek istiyorsunuz? Batı yardımcı olmayacaksa, hemen bilelim. Türkiye karşısında

8. Bu konuyla ilgili bilgiler ve değerlendirmeler, 14 aralık 1959 tarihli komisyon dokümanından alınmıştır.

6.9

Yunanistan'a öncelik tanıyorsunuz. Bir elçi itiraz edecek oldu:

- Ancak ülkenizin ekonomik sorunları, Yunanistan'inkinden daha büyük. Üstünde düşünmek ve hata yapmadan bir anlaşmaya girmek zorundayız.

- Ne demek istiyorsunuz ? Yunanistan ile Türkiye'yi nasıl karşılaştırırsınız ? Bizim gibi büyük bir ülkenin potansiyeli ile küçük bir ülkeninki aynı olabilir mi ?

Zorlu'nun sert memorandumu, 22 mart günü (1960) Brüksel'de toplanan 6'lann daimi delegelerinin toplantısında etkisini gösteriverdi. Türkiye'nin hassasiyetini hepsi anlayışla karşılıyor, ancak acele de etmek istemiyorlardı. Özellikle Alman delege Türkiye'yi devamlı destekliyor ve bu ülkenin hassasiyetine dikkat edilmesi gerektiğini söylüyordu. Yavaş gidilmeli, ancak Türkiye'ye yanlış kanı verilmemeliydi.9

- Türk hükümetinin kuşkulan büyüktür. Yunanistan'a yeşil ışık yakarken, Türkiye'ye hâlâ bir cevap verilmediğini ileri sürüp dengeyi bozduğumuza inanıyorlar.

Komisyon sözcüsü, hazırlık çalışmalarının hâlâ bitmediğini belirtti:

- Türklerin kaygılarını biz de biliyoruz. Bunu giderebilmek için bir ön şema hazırladık. Ancak, bu ülkenin ortaklığı sorun yaratıyor. Özellikle çok uzun süreli olması ve niteliği nedeniyle...

Fransız delege bir çalışma yöntemi hazırlanabileceği üzerinde dururken, Belçikalı, daha temele inen kuşkulara dikkati çekti:

- Ancak Türkiye'ye önerilecek şema bizim ortaklık ilkesinden anladığımız formülle çelişiyor. Türkiye'yle basit bir işbirliği anlaşması yapmak daha gerçekçi olmaz mı sorusu geliyor akla. Gümrük Birliği diye hazırlanan şemada öylesine maddeler var ki Gümrük Birliği'nin ilerde gerçekleşip gerçekleşmeyeceği sorununu ortaya çıkarıyor. Bu durumda, Türkiye'ye gerçeği gösterip ortaklık anlaşması yapmanın güç olacağını söylemek daha doğru.

Daimî delegeler, bu "gerçeği söylemenin" politik sakıncalarını İtalyan ve Alman delegelerden dinlediler:

- Türklerle, özellikle bu dönemde, böyle bir şey söylemenin sakıncaları büyüktür.

- Ortaklık sözünü etmenin politik avantajı var. Hukukî açıdan anlaşmanın içine değişik maddeler konularak da uygulanabilir. Neden ortaklık sözünden vazgeçelim ? İçi, istendiği gibi doldurulabilir.

9. 22.3.1960 tarihli Coreper görüşmesinin resmî dökümünden alınmıştır.

AET ilk defa, adı ortaklık olan, ancak içi daha esnek maddelerle doldurulacak başka bir formüle kaymaya başlamıştı. Bu fikir, Ankara görüşmeleri süresince devam edecekti. Böyle bir formül Türkiye'ye, "Ben de Yunanistan gibi ortağım ve başkalarına oranla önceliklerim var" dedirtebilecek, oysa incelendiği zaman anlaşmanın içeriği değişik olabilecekti.

Hollandalı delege, Türkiye'yi "şekil açısından" idare etmenin önemine dikkati çekti:

- Türk ve Yunan anlaşmaları aynı anda tamamlanırsa iyi olur. Zira iki ülke arasında önemli benzerlikler var. Her şeyden önce her ikisi de NATO için büyük önemi olan ülkelerdir. Bu nedenle, biz ortaklıktan ne anladığımızı saptayana kadar müzakereleri devam ettirelim. Aksi tutum, sakınca yaratabilir.

Konuşmaların sonunda şu karar alındı: Hiç değilse görünüşte bir paralellik yürütülsün; ancak Türkiye'ye, Yunan anlaşmasının kendileri için örnek teşkil etmeyeceği belirtilsin. Komisyon genel bir anlaşma şeması hazırlayıp konseye yollasın. Bu arada bir de komite kurulsun ve teknisyenler komisyonun önerisini inceleyip, bakanlara rapor etsinler.¹⁰

10 Mayıs 1960 günü 6'lar bu defa, "Türkiye'ye yapılacak öneriler"e ilişkin olarak AET komisyonunun hazırladığı iki seçenekli formülü ele alırlar. Yunanistan ile Türkiye'ye aynı anlaşma modelinin uygulanamayacağı biliniyor, ancak politik nedenlerle de kesin bir karara varılamıyordu. Üstelik, bu farklılığın Türkiye'ye ne şekilde anlatılabileceği, Türk tepkisini hafifletebilecek nasıl bir formül oluşturulacağı da bilinmiyordu. Ankara en çok, bir an önce "ön hazırlık görüşmelerinin" bitirilip, resmî anlaşma müzakerelerine geçilmesine öncelik veriyordu. Bu nedenle, bakanlar kendi pozisyonlarını kesinleştirmek için süre kazanmak amacıyla, Türkiye'yi tatmin etmeyi yeğlemekten yanaydılar. Resmî müzakerelerin başlatılması, AET'nin Türk halkına verdiği önemi de gösterecekti.

Toplantı açıldığı zaman, konseyin dönem başkanı bakanlar arasındaki temel sorunla ilgili görüş ayrılığına kısaca değindi:

- Konseyin iki karardan birini alması gerekir. 1- Yunanistan'a uygulanan formülle müzakereleri resmen başlatıp, Atina'ya önerildiği gibi 12 yılda Gümrük Birliği'ne gidecek bir model. 2- Türkiye'nin de istediği gibi 22-24 yıllık model. Alınacak kararın politik önemi büyüktür. Türklerin, Yunanistan'la paralellik ve dengenin kaybedilmemesi konusundaki hassasiyetim unutmamak gerekir.

10. Komisyon dokümanlarından özetlenerek alınmıştır. Tarih: 24.3.1960, sayı: S/01612.

Alman Devlet Bakanı Van Scherpenberg de politik karar noktasına dikkati çekti, ancak modeller arasında büyük farklılık olmamasını istedi:

- Almanya, Yunanistan'a oranla Türkiye'nin zorluklarının ve özelliklerinin farkındadır. Ekonomik ve ticarî alanlarda farklılıklar da ortada. Türkiye, Yunanistan'a oranla daha az gerçekçi bir yatırım politikası içinde görünüyor. Ancak bu farklılıklar, özellikle hukukî, malî ve ekonomik açıdan tamamen ayrı bir anlaşmayı gerektirecek kadar değil. Komisyon, Yunanistan'a önerilen modelin Türkiye'nin koşullarına ne derece uydurulabileceğini bir defa incelesin ve iki anlaşmayı olanaklar içinde birbirine yaklaştırmaya çalışalım.

Hollanda Dışişleri Bakanı Joseph Luns da tüm gerçeklere rağmen, politik sakıncaları nedeniyle, Türkiye'ye, Yunanistan'dan çok farklı bir model önerilmesine karşı çıkıp, "Ben de politik ve psikolojik açıdan, Türklerle müzakerelere Yunan modelinden çok farklı bir şemayla başlamasında salanca görürüm" dedi.

İtalyan Russo, politik öneme rağmen, ortadaki gerçeklerin gözden kaçırıldığına dikkati çekerek, "Türkiye'nin koşullarına daha çok uyacağı için, uzun süreli bir modelle masaya oturulması" üzerinde durdu. Fransa da İtalya'yı desteklerken, Avrupa Komisyonu adına toplantıya katılan Jean Rey, behren görüş birliğini topladı:

- Herkesin, Türkiye'yle görüşmelerin başlatılmasını istediği anlaşılıyor. Ancak, henüz hangi tip (12 yılda mı, yoksa 22 yılda mı Gümrük Birliği'ne gidilsin) modelin önerileceği konusunda görüş birliği yok.

Komisyon, Türklerle 7 haziranda görüştüktan sonra size bilgi verir ve o zaman kesin karar alırsınız.11 Böylece, daha yüzlerce soru işareti bulunmasına rağmen, politik sakıncaları dikkate alan AET, "Türkiye ile araştırma görüşmelerinin tamamlandığını ve resmî müzakerelere geçilmesini" kararlaştırdı.

Türkiye'yle de Yunanistan gibi Gümrük Birliği yapılacak; ancak süresi ve ortaklığın biçimi, Yunanistan'ın tam aksine ilerde saptanacaktı.

Bu kararın üzerinden iki hafta geçmeden, Türkiye'de 27 Mayıs günü ihtilal oldu ve her şey durdu. Bundan sonra hem AET'de hem de Türkiye'de çok şeyler değişecekti. Değişmeyen tek nokta, toplulukla yapılacak anlaşmanın yine "Batı'yla bağ kurma" şeklinde ve politik açıdan değerlendirilip, ekonomik koşullara önem verilmemesi olacaktı.

I 1. Konsey tutanaklarından özetlenerek tarafımızdan Türkçe'ye aktarılmıştır.

İhtilal döneminin karışıklığı

"... Demokratik rejimin dışındaki tüm yönetimler AET içinde yaşayamaz ve böyle yönetimle idare edilen ülkelerin bağlan Yunan örneğinde olduğu gibi dondurulur."

Komisyon Komiseri Spinelli 5.11.1973, Brüksel

27 Mayıs Darbesi, Türkiye'de her şeyi allak bullak etti. Özellikle, ilk günlerin heyecanı içinde yapılan

"Harp Okulu'nu imha planları, Konya yolunda ceset dolu çukur" haberleri, insan avını körüklüyordu.

Gazeteler boydan boya, devrik DP lideri ve kayınlarının resimleriyle doluydu. Yönetime el koyan

Ordu'nun önceden bir planı ve programı olmadığı, daha ilk günlerde anlaşılıyordu. Millî Birlik

Komitesi'nin kuruluşundaki gariplikler ve alınan kararlardaki tutarsızlıklar, günün heyecanı içinde yok oluyordu.

Polisten üniversiteye, hatta Ordu'ya kadar giden bir "temizlik ve gençleştirme harekâtı" başlatıldı. Yılların

birikmiş kinini, haksızlıklarını ve çekememezliğini de buna eklemek gerekir tabii. Kotalar durduruluyor,

Yüksek Soruşturma Kurulu kuruluyor, bankalardaki hesaplara el konuyor, dışarı para kaçırانların peşine

düşülüyor, o hava içinde hemen "altın teberruları" başlıyor ve Türkiye'de kesin bir hesaplaşma dönemi

açılıyordu. O güne kadar yapılan yanlışlıkların düzeltilip, Türkiye'nin yeniden rayına oturtulması, tam bir kargaşa içinde yürütülüyordu.

Demokratik Parti döneminde acı çekenler, şimdi kendilerinde bir hak görüyorlardı. Türkiye'nin

kalkınma modeli konusunda herkes bir başka fikir ortaya atıyordu. Millî Birlik Komitesi de temel bir

felsefesi olmayan ve değişik ideolojilere inanmış kişilerden kurulduğundan dolayı, kargaşa yatışacağına artıyordu.

Ekonomi de bu ani değişiklik üzerine sarsılmıştı. Özel sektör tüm yatırımları durdurmuş, piyasa adeta

ölmüştü. Herkes soruşturmanın kendine nasıl dokunacağını hesap ediyor ve bekliyordu. Korkacak bir şeyi olmayanlarsa, Türkiye'yi kurtarma kampanyasına giriyordu.

Tabii Dışişleri de temizleme hareketinden kurtulamamıştı. Ba-

zı büyükelçiler, "Zorlu'cu" diye nitelendirilerek merkeze alınıp gözden düşürülürken, yeni kişiler kilit yerlere yükseliyordu. Ancak Dışişleri'nin temel görüşlerinde hiçbir değişiklik yoktu... Hele Ortak Pazar konusundaki politikayı yeniden gözden geçirmeye kimse yanaşmıyordu. Zira, AET'yle ilişki, Batı'yla ilişki demektir. Üstelik, yeni yönetimin dış desteğe büyük ihtiyacı olduğu ortadaydı. Amerika'nın desteği sağlanmıştı, ancak Avrupa ülkelerinin kaygılan giderilememişti. Gürsel, Ordu'nun kalıcılığına inanmayanların başında geliyor ve her adım başı verdiği demeçlerde, "Seçimler 27 Mayıs 1961'de veya en geç 29 Ekim'de olur" diyerek, Batı'nın kuşkularını dağıtmaya çalışıyordu.

Brüksel'de, AET işlerine bakan Müsteşar Tefik Saraçoğlu, 1 Haziran'da komisyona gidip yetkililerden Deniau'ya, "Tüm eski hükümet kararları ele alınıyorsa da AET konusundaki istek devam ediyor. Eski hükümet, iç politika nedeniyle çabuk bir karar çıkartmak istiyordu, yeni hükümetin böyle bir kaygısı yok. Yunan görüşmelerinin gidişini izleyip tutumunu saptayacak. Amacımız, Yunanistan'la mümkün olduğu kadar eş bir anlaşma elde etmek" diyordu. Yani, Ankara acelecilikten yana değildi.

Dışişlerinin MBK'yi zorlamasıyla, hükümet programındaki AET bölümüne oldukça ilginç sözler eklendi:

"Müşterek Pazar'a katılmak için başlamış olan çalışmalara devam edeceğiz. Yeni iktisadi, ticari ve mali reformlar, Müşterek Pazar'a iltihakımızı kolaylaştıracak unsurlardır. Süratle kalkınmamızı temin edecek, yeni kurulmakta olan sanayiimizin himayesini mümkün kılacak; fakat aynı zamanda Müşterek Pazar anlaşmasının mükellefiyetlerine de tedricen intikal etmemizi sağlayacak esasların 6'larla tespitine çalışılacaktır. Hükümetimiz, yabancı sermaye yatırımlarını en sıhhatli dış yardım kaynağı telakki etmektedir. Bu bakımdan yabancı sermayeyi teşvik için gayret sarf edilecek ve Türkiye'deki yatırım imkânlarını yabancı sermayedarlara tanıtmak üzere lüzumlu teşkilatın kurulmasına çalışılacaktır."12 AET'ye, Batı'ya verilecek en geçerli güvence de buydu zaten (!)

Yeni Ticaret Bakanı Baydur, 7 Ekim günü İzmir'de, "AET'ye katılmamız bir gün meselesidir" derken, gerçeklerin bununla hiç ilgisi olmadığını, üyesi bulunduğu hükümetin tutum değiştirdiğini dahi bilmiyordu.

Ankara'nın bu aşamada tek hedefi vardı: AET'nin dondurduğu ilişkileri kırıp hemen masaya oturabilmek. AET ise, kararlaştır-

12. 11 Temmuz [1960 tarihli Milliyetten alınmıştır.

masına rağmen resmî müzakerelerin başlamasına kesinlikle yanaşmak istemiyordu. Ankara'nın büyük ısrarı üzerine, 14 ekim günü bir "enformasyon toplantısı yapılması" kabul edildi. Burada sadece Türkiye dinlenecek ve Avrupa Komisyonu herhangi bir fikir ileri sürmeyecekti. Konseyin, müzakerecilerine talimatı kesindi: "Sadece dinleyin, görüşme yapmayın. Ne askerî yönetimle konuşuyormuşuz ne de bu yönetimi onaylıyormuşuz anlamı çıkmalı."

On aylık bir aradan sonra, 14 ekim 1960 günü, ihtilal sonrasının ilk Türk heyeti Brüksel'deki komisyon binalarından birinin 212 no.lu odasında masaya oturduğu zaman, Tefik Saraçoğlu'nun Deniau'ya bir süre önce "yeni hükümetin acele etmek istemediği" yolunda söylediklerinin tam aksi çıkıyordu. Komisyon heyeti hayretler içinde Türk temsilciyi dinliyor ve bu tutumun gerekçesini hesaplamaya çabalıyordu. Türk heyeti ise, Batı'ya bu şekilde yakınlık göstereceğini sanmıştı herhalde.

Nezaket sözlerinden sonra yeni Türk heyetinin garip yaklaşımı ortaya çıktı:

- Biz, Yunanistan'la şu anda müzakere halinde olduğunuz tipte bir anlaşmaya hazırız. 12 yıl içinde Gümrük Birliği'ne ulaşacak şekilde hızlandırılmış bir modeli kabul edebilmek için, tüm gücümüzle fedakârlık yapacağız. Tabii sanayimizi koruyacak bazı tedbirleri de almak koşuluyla...

Komisyon üyeleri birbirlerine bakındılar. Bundan önce hükümetin temsilcileri, Yunan modelinin dışına taşan 22 yıllık bir süre üzerinde durmuştu. Oysa şimdi gelenler, tam aksine, hızlandırılmış şekilde topluluğa bağlanmak arzusundaydılar:

- Bundan önce, 1963 yılının başı düşünülüyordu. Biz çalışmaların hemen tamamlanıp, 1962'nin başında anlaşmanın yürürlüğe konulmasından yanayız.

- Sizin bu önerinizi gerçekleştirmek son derece güç. Üstelik Yunanistan'ın aldığı yükümlülüklerin gerisinde kalıyorsunuz. Tarım konusundaki istekleriniz nelerdir?

- 6'larm kendi aralarında uyguladıkları rejim üzerinde, yani Türk tarım ürünlerinin topluluk piyasasına serbest giriş hakkı tanınması üzerinde duruyoruz.

- Ancak bu, AET'nin tüm koşullarına uyanız ve bizim de kendi politikamızı saptamamızla gerçekleşebilir... Karşılıklı biraz daha düşünüp buluşalım.13

13. Bu müzakerenin dökümü, Avrupa Komisyonu'nun 27 ekim 1960 tarih ve S/05307 sayılı dokümanından alınmış, özetlenmiş ve diyalog haline sokulmuştur.

Yeni Türk hükümetinin bu tutumu, topluluk içinde hayret uyandırdı.14

İlk tepkisi de toplantıdan beş gün sonraki AET Dışişleri Bakanları Konseyi'nde görüldü.15 Avrupa Komisyonu'nun dış ilişkilerini yürüten Jean Rey için hazırlanan bir not, uzmanların elindeydi. Bu, "Türkiye için bugünkü soru, bu ülkenin, Yunanistan gibi, yükümlülüklerin altından kalkıp kalkamayacağıdır. Acaba Yunan modeli mi, yoksa daha değişik bir anlaşma mı düşünülmelidir? Bundan önceki görüşmelerde Türkler, yükümlülükler konusunda kaygılı davranmışlardı. Ortaklık öncesi bir dönemin faydalı olup olmadığını inceleyip bize haber vereceklerini belirtmişlerdi. 22 yıllık bir sürede Gümrük Birliği'ne gidişin, ekonomilerinin nazik durumundan dolayı daha akılcı olduğu kamsı bize de hâkimdi. Bu defaki görüşmelerde, Yunan modelinde ısrar etmelerine rağmen, önerilerinin net olmadığını kendileri de kabul ettiler" deniyordu.

Bakanlar Konseyi açılıp gündem maddesinin "Türkiye" bölümüne gelince, sözü Almanya adına Van Scherpenberg aldı. Avrupa'da, Türkiye'yle en yakından ilgilenen ülke olan Federal Almanya gelişmelerden kuşku duyuyordu:

- Ekonomik açıdan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü ve Dünya Para Fonu'nun yaptığı araştırmalar, Türkiye'nin son derece önemli bir ödemeler dengesi kriziyle karşı karşıya bulunduğunu gösteriyor... Politik açıdan ise, ilk aylarda idareye el koymalarından kaygılanılan aşırı, daha ılımlılar tarafından tehlikesiz duruma sokuluyorlar. Ancak, yakında başlayacak olan politik davalar (Yassıada davalan) kararsızlık yaratıyor. Bu durumda, Sovyetler Birliği'nin önemli ekonomik yardımıyla birlikte işlere karışma çabası artıyor. Türkiye'deki Batı tarafı ümlülen destekleyebilmek için, Alman hükümeti, toplulukla bir ortaklık anlaşmasını sonuçlandırabilmek amacıyla müzakerelerin en kısa sürede başlatılmasından yanadır.

Almanya'nın bu duyarlığı diğerleri tarafından beklenen desteği bulamayınca, komisyon adına Rey, durumu yeniden açıklayıp karar istedi:

- Yeni Türk hükümeti eskilerine oranla çok daha değişik bir tutum içinde geldi karşımıza. Eskiler büyük yükümlülükten kaçınarak, 22 yıllık bir sürede tam üyeliğe gitmeyi istiyordu; yeniler ise aksine, Yunanistan'ı izleyerek 12 yıl içinde karşılıklı ticaretimizin

14. 19 ve 27 ekim tarihli Avrupa Komisyonu raporlarından alınmıştır.

15. 10 ekim tarih ve R/1 144 sayılı konsey tutanağından çıkarılmıştır.

yüzde 75'inin gümrük, kota gibi engellerden arındırılması üzerinde durdular. Anlaşmanın da önümüzdeki 3 ay içinde tamamlanmasını istediler. Topluluk son derece güç bir durumda kalmıştır. Türkiye, malî durumu son derece kötüleştiği bir sırada eskisine oranla daha büyük yükümlülükler üzerinde durmaktadır.

- Dış ticaret açısından iki ülke arasında farklılık var mı ?

- Hayır, her ikisinin de dış ticaretinin yüzde 35'i AET'yle yapılmaktadır. Türkiye'nin ayrıca Doğu ülkeleriyle ticareti Yunanistan'ınkinden daha büyüktür.

Sonuç: Avrupa Komisyonu, Türkiye'yle görüşmelerini devam ettirsin ve bu arada Dünya Para Fonu ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü'yle temas kurarak, bu ülkenin gerçek ekonomik durumunu öğrenmeye çalışsın.

Türkiye'deki politik gelişmeleri bizden daha hassas şekilde izleyen AET, yine beklemeyi tercih ediyordu. Bu gelişmelerin hiçbiri Türkiye'de duyulmadı. Gazetelerde tek bir satır haber dahi çıkmıyor, sadece Yassında Duruşmaları ve iç gelişmeler üzerinde duruluyordu. 4 117 subay ile 236 generalin emekliliği, Demokrat Partililerin on yıl süreyle yaptıkları, manşetleri dolduruyordu. Türkiye tam anlamıyla içine dönmüş, yaralarını sarmaya çalışırken dışarda yeni yaralar alıyordu.

Millî Birlik Komitesi'nin içindeki dengesizlik her geçen gün kendini biraz daha gösterince, Alman delegenin AET Konseyi'nde söyledikleri aradan bir ay geçmeden gerçekleşti ve MBK'in 14 üyesi tasfiye edildi. Aslında bu tehlikeli bir gidişatın başlangıcıydı. Zira, Ordu kendi kendini yemeye başlamıştı. Nereye kadar gideceği de bilinemezdi.

Bu arada, ilerde AET'nin baş düşmanı durumuna girecek olan Devlet Planlama Teşkilatı resmen kuruldu (1 ekim).

Özel sektör mü ? AET, özel sektörün aklının köşesinden bile geçmiyordu ki. İçerdeki çalkantılar ona yeteri kadar kuşku veriyordu.

İşte böylece, 1960 yılı, mutluluk dileyen liderlerin demeçleri arasında kapandı.

Türkiye bir adım ilerleyemediği gibi, ne istediğini bilmemenin acısını çekiyor, gerçeklere ters düşen bir rüya ardında koşuyor, Yunanistan ise müzakerelerini tamamlıyordu.

Türkiye'ye basit bir ticaret anlaşması öneriliyor

"AET'den 1960'larda dünya çapında söz edilmezdi. Bakanlar bir araya geldiklerinde, kendi sorunlarını halletme çabasıydılar. Dış şahsiyeti oluşturan hareket, Atina ve Ankara anlaşmaları olmuştur."

Sir Christopher Soames 12.13.1976 (Brüksel'deki özel görüşmemizden)

1961 yılında artık AET de değişmeye, her ne kadar tam anlamıyla güçlenmemişse de emekleme döneminden çıkmaya, kendine güveni artmaya başlamış, eski rekabet dönemi bitmiştir. Civarındaki diğer Avrupa ve Akdeniz ülkelerinin ilgisi, açıkça, Brüksel'e kayma sürecine girmiştir. İngiltere'nin öncülüğünü yaptığı diğer rakip ekonomik gruplaşma sayılan EFTA üyelerinden İrlanda, Danimarka, hatta patron İngiltere'nin dahi 6'lara katılma eğilimleri belirilmiş, tarafsız üç Avrupa ülkesi; Avusturya, İsveç ve İsviçre, ortaklık ilişkisi kurabilmek amacıyla ön araştırmaları başlatmışlardır.16 Amerika da Avrupa da safları daha sıkılaştıracak, demokratik ülkeleri ticarî ilişkilerle de birbirlerine iyice bağlayıp, bu ülkelerin savunma masraflarına katkılarını artıracak bir ortamı yaratma çabasıyla bu gelişmeleri desteklemektedir.

1961'in başlarında, Türkiye açısından en önemli gelişme, düşman kardeş sayılan Yunanistan'ın önemli ödünler alarak anlaşmasını yaklaşık bir buçuk yıllık dişe diş göze göz pazarlık sonucu tamamlaması oldu.17 Yunanistan'la yapılan pazarlık çok çetin geçmiş ve zaman zaman kesilmeye kadar gitmişti.

"Ben, tüm yükümlülükler hazırım" diyen Yunanistan'a karşı AET'nin ne ekonomik ne de politik bir itirazı olamadı. Zaten bu dönemde topluluğun en büyük kuşkusunu "Zenginler Kulübü" geliştirmekte olan ülkelere sırtını çevirmiş, içine kapanık bir görünüm vermektedir.

Yunan müzakerelerindeki en büyük çatışmalar "tarım ürünleri-

16. İrlanda, tam üyelik için 1 Ağustos 1961'de, İngiltere ve Danimarka ise 10 Ağustos'ta resmen AET'ye başvurular. Avusturya, İsveç ve İsviçre ise, 15 Aralık'ta ticaret anlaşması isteminde bulundu.

17. Yunan müzakerelerine ilişkin gelişmeler, o dönemde Yunan heyetinin ikinci adamı olan M. Kiriazidis tarafından nakledilmiştir.

ne" verilecek ödünler de çıkmıştı. Atina, tüm tarım ürünlerinin gümrüksüz girmesini istiyor, topluluk ise buna kesinlikle yanaşmıyordu. Bir ara, görüşmelerin tamamen kesilmesi durumuna girildi. Atina'nın imdadına, General De Gaulle'ün İngiltere'nin katılma isteğine karşı uyguladığı ilk veto yetiştirdi.

Londra'ya kapıyı kapattıktan sonra, Yunanistan'la da görüşmeleri kesmek, AET için hem önemli bir prestij kaybı olacak hem de "dışa kapalı zenginler kulübü" eleştirilerinin doğruluğunu ortaya çıkaracaktı. De Gaulle'ün vetosundan hemen sonra, bu izlenimi silebilmek amacıyla Yunan müzakereleri hızlandırıldı ve Atina'nın istekleri kabul edildi. Yunanistan'a bu derece büyük ödünler verilmesinin nedenlerinden biri, topluluğun dış ilişkilerinde tecrübesizliği ve kendine güveninin tam yerleşmemesi ise, diğeri de Yunan ekonomisinin küçüklüğüydü. Tarım ihracatı veya sanayi ihracatı büyük bir tehlike yaratamazdı. Zira, ülkenin boyutları, Türkiye'nin tam aksine küçüktü. İlerde üretimini artarsa dahi, hiçbir zaman kaldırılamayacak bir yük olamazdı.

Yıllarca (bugüne kadar) bir daha hiçbir ülkeye tanınmayacak olan ödünlerle dolu Yunan anlaşmasının temel noktaları şunlardır:

- Ortaklık ilişkisinin amacı, bazı istisnalar hariç 22 yılda GÜMRÜK BİRLİĞİ (yani, tüm ürünlerin Yunanistan ile AET ülkeleri arasında hiçbir gümrük, kota vs gibi engeller olmadan alınıp satılması) kurmak ve sonunda da tam üyeliğe gitmektir. 12 yıllık ilk dönemden geri kalan engeller ise, en geç 22 yıl sonunda kaldırılacaktır. Dönemler arasında geçiş otomatik olacak, herhangi bir ortaklık konseyi karan gerektirmeyecektir.
- Ortak Pazar, Yunanistan'ın bazı hassas ürünleri dışındaki tüm tarım ihracatına ve tüm sanayi ihracatına, kendi aralarında uyguladıkları gümrük indirimlerini sağlamış, tüm kısıtlamalar kaldırmıştır. Atina, AET'nin kendi içindeki tüm tarife ve eş etkili vergi indirimlerinden de yararlanacaktır.
- Yunanistan da 12 yıl içinde, AET'nin sanayi ve tarım ürünlerine (bazı istisnalar 22 yılda) uyguladığı gümrükleri, kotaları (tüm kısıtlamaları) kaldıracak ve başlangıçta AET'den ithalatının yüzde 60'ını serbest bırakacak, sonunda da tamamını konsolide (bir daha hiç kısıtlamayı taahhüt) edecektir.
- Tarafların, anlaşmanın uygulanması ve kapsamının ekonomilerini güç duruma düşürmesi halinde "tek taraflı" tedbirler almaya ve korunmaya hakları bulunmaktadır.
- 6'lar Yunanistan'a ayrıca, 5 yılda 125 milyon dolarlık bir malî proje kredisi açmışlardır.

Bugün dahi, AET yetkilileri tarafından "kaza kurşunu" diye nitelendirilen bu anlaşmada, Batı'nın Yunanlılara "demokrasinin bekçileri" diyerek beslediği sempatinin de mutlaka rolü vardı. Bir yandan da Yunanistan, Türkiye gibi "Ben vermeyeyim, siz bana tüm ödümleri dağıtın" yaklaşımı yerine, yükümlülükler de almıştı. Aslında verdiği ödümler ve aldığı yükümlülükler önemli değildi. Zira, Türkiye'nin aksine, ithalatın önemli bir bölümü zaten serbest bırakılmıştı. Görünmeyen gelirleri (turizm ve deniz nakliyatı gibi), döviz darboğazını dengeleyebiliyordu.

Üstelik, genel ekonomisi büyük ölçüde ithalata dayanıyordu. Yunanistan kâğıt üzerinde ödün vermiş, ancak karşılığında hayati önemdeki tarım ürünlerinde (başta tütün olmak üzere) inanılmayacak avantajlar sağlamıştı. Müzakerelerin sonunda İtalyan büyükelçisinin, Yunan meslektaşısı Pesmezoğlu'na dönüp, "Ekselans şunu çok iyi bilin ki bu anlaşma başka bir ülkeyle bir daha tekrarlanmayacaktır" demesi, özellikle İtalya ve Fransa gibi, tarımın, ekonomisinde önemli yer tutan iki ülkenin tepkisinin en tipik örneğiydi. AET daha kendi tarım politikasını kesin olarak yürürlüğe sokmadan, sanayi ürünlerindeki gümrükleri kendi arasında daha yok edmeden, Yunanlılar tarafından fena halde sıkıştırılmış ve direnememişti. İtalyanlar, "Paramızı Yunanlılara kaptıranlayız" diye bar bar bağırmış, ancak diğerlerine sözlerini geçirememişlerdi. AET, tecrübesizlik, anlaşma yapamama halindeki prestij kaybı gibi birçok iç ve dış etkenler karşısında, Atina'ya "Hayır" diyememişti.

O günlerde, Türkiye ile AET arasındaki ilişkilere bakış açısının değişimini ve havasım en iyi veren belge, Avrupa Komisyonu'nun Dış İlişkiler Bölümü müdürlerinden Seeliger'in, Komiser Jean Rey'e gönderdiğiidir:18

"... Yunan müzakereleri sırasındaki tecrübeler ışığında, özellikle Türkiye'yle ortaklık anlaşmasının çok daha ihtiyatla ele alınmasını istiyorsunuz, ... Türkiye, Avrupa Komisyonu tarafından, sadece ekonomik nedenlerle Gümrük Birliği kurmak için seçilecek bir ortak değildir. Türkiye, yıllardır ekonomik ve mali durumun son derece nazık ve güç olması nedeniyle, bir Gümrük Birliği ilişkisi kurmanın risk sayılabileceği kategorideki ülkelerden biridir. Eğer bu durumuna rağmen, hem komisyon hem de konsey, Türkiye'yle ortaklık anlaşması yapmayı kararlaştırdıysa, bunun başlıca nedeni politiktir. Ayrıca, Türkiye'nin iç politikasında

18. Seeliger'in bu notu, "kişiyeye özel" rumuzuyla 12 aralık 1960 tarihini taşımaktadır. Not, tarafımızdan Türkçe'ye çevrilmiş ve özetlenmiştir.

çalkantılar devam etmektedir. Türklere, son derece belirsiz bir ilişki kurmak istediğimizi söylemek, onur kırıcı bir durum yaratıp rejimin daha da zayıflamasıyla sonuçlanacaktır. Türkiye'yle "daha esnek bir ortaklık kurulmasını" istemekteyiz; ancak elimizde böyle bir örnek yoktur... Sonuç olarak şunu söyleyebilirim ki bugüne kadar randevuları iptal edip beklettiğiniz Türklere, Yunan anlaşmasının yükümlülüğünü aynen kabul ettiklerini açıklarsa çok güç duruma düşebiliriz."

AET, Türkiye konusunda tam bir karar verememenin sıkıntısını hissetmeye başlamıştı.

Avrupa Komisyonu'na kalsa, hemen basit bir ticaret anlaşması yapıp dosyayı kapatabilirdi; ancak asıl karar verenler bakanlardı. Komisyon, 1961 yılının ocak ayındaki toplantıyı da nisana erteleyerek, dışişleri bakanlarını Türkiye konusunda ikna etme çalışmalarına girdi. Gümrük Birliği'ni kaldıramayacak olan bu ülkenin, Yunanistan'dan geri kalmamak için sürdürdüğü ve tamamen politik gerekçelere dayanan isteklerini, bir yolunu bulup değiştirmek gerekirdi. Veya bir orta yol formülü önerilebilirdi. Ardı ardına hazırlanan raporlarla, konseye iki seçeneğe bir proje yollandı. Yunan anlaşmasındaki hataların tekrarlanmaması ve ödün vermekte daha dikkatli davranılması, artık her dokümanda ortaya atılıyordu.

1. Seçenek: 5 yıllık ticaret anlaşması, arkasından Gümrük Birliği¹⁹

Yunanistan ile ekonomik verileri değişik olan Türkiye'ye, Gümrük Birliği'ni olduğu gibi uygulamak gerçeklere aykırı düşer.

Eğer konsey, Gümrük Birliği konusunda ısrar ederse, o zaman iki döneme ayrılabilir ve Türkiye'ye yaklaşık 5 yıllık bir "hazırlık dönemi" verilir. Bu dönemde AET, Türk ekonomisinin güçlenmesi için tek taraflı bazı ticarî ödümler ve malî yardım sağlar. Yardım anlaşması şeklinde düzenlenebilecek olan bu dönemden sonra duruma bakılır. Eğer toplanma olmuşsa, o zaman 12 yıllık bir süre içinde karşılıklı yükümlülükler başlar ve Gümrük Birliği'yle sonuçlanabilir.

Böylece, Yunanistan'la imzaladığımız anlaşmanın yeni gelecek ülkelere örnek olması ve Türklerin korktukları piyasa kaybı engellenebilir. Hazırlık dönemi, Türkiye'nin ekonomik ve malî durumunu düzeltmesi için konduğundan, AET, karşı yükümlülük is-

19. Türkiye'ye önerilecek alternatifler ve ortaya atılan gerekçeler, şu raporlardan özetlenerek derlenmiştir: I/S/0827/61 sayı ve 10.2.1961 tarihli, I/S/0713/1961 sayı ve 3.2.1961 tarihli, I/COM (61) 22 rev sayı ve 2.3.1961 tarihli komisyon dışilişkiler belgeleri.

temez. Ancak, ikinci döneme geçiş koşulu, tüm üye ülkelerin Türk ekonomisinin düzeldiği konusundaki görüşüne bağlanır. Birinci dönemin hedeflerine varması, ikinci dönem, yani Gümrük Birliği'nin başlangıcı, yükümlülüklerine geçişin kesin koşulu olur. Eğer Türk ekonomisi hızla toparlanabilirse, birinci dönem kısaltılabilir, aksi halde uzatılabilir.

2. Seçenek: kalkınmaya yardım anlaşması.

Az gelişmiş bir ülke için son derece ağır disiplinler getiren Gümrük Birliği'nden tamamen de ayrılabilir. Eğer gelişmekte olan bir ülke sadece bazı ürünlerinde kolaylık arıyorsa ve ekonomisi toplulukla tam bir birleşme perspektifi göstermiyorsa, Gümrük Birliği gereksizdir. Türkiye'ye de böyle bir anlaşma önerilebilir.

Bunun amacı ticareti artırmak, ülkenin önemli ihrac ürünlerine gümrük indirimleri tanımak ve ilerde bu ülkeyi topluluğa daha da yaklaştırmak için hazırlık yapmak olur.

Politik ilişkiler, Yunanistan'la olduğu gibi ortaklık konseyi düzeyinde, teknik ilişkiler de komite düzeyinde kurulacak organlarda yürütülür.

Mali yardımda bulunulur.

Ancak, bu tip bir anlaşmanın GATT'dan geçirilebilmesi büyük güçlüklerle karşılaşacaktır. Bunun da dikkate alınması gerekir. İşte, Türkiye için hazırlanan iki reçete.

Yunanistan'ı izlemesinin olanaksızlığı, boyutlarının büyüklüğünden ve ekonomisinin temelindeki farklılıklardan doğan Türkiye için komisyon, kaldırabileceği bir formül arıyordu. Birinci seçenek, hem Ankara'ya Yunanistan'la aynı tip anlaşma yaptığı kanısını yaratacak (oysa çok farklıydı) hem AET'ye hem de Türkiye'ye yüklenmesine imkân olmayan ağırlıklar verilmeyecekti.

Komisyon bu seçenekli belgeyi Bakanlar Konseyi'ne yolladı. Dışişleri bakanlarının iki yoldan birini seçip, komisyona Türkiye'yle müzakerelerde uyacağı talimatı vermesi gerekiyordu.

Türkiye'nin Avrupa ülkeleri gözündeki yeri, ona verilen önemi, iç gelişmeleri ve aynı ülkelerin iç çıkarlarını gözetir tutumların en açık şekilde gösteren AET Bakanlar Konseyi toplantısı, 20-21 mart 1961 günü Brüksel'de yapıldı. Sıra ilgili maddeye gelince, Avrupa Komisyonu Dışişlikler Bölümü Başkanı Komiser Jean Rey, Türkiye'yle ilişkilerin kısa bir tarihçesiyle başlayıp sorunu ortaya koydu:

- Geçen mayıs ayında konseyiniz, komisyonu, Türkiye'yle, Gümrük Birliği'yle sonuçlanacak bir anlaşma imzalamak üzere görevlendirmişti. O dönemde Türk delegasyonu, aynı tip ilişkiye

giren Yunanistan kadar yükümlülük almaya yanaşmayan bir tutum içinde görünmüştü. Ancak bu görüşmeler, Türkiye'deki siyasî gelişmeler nedeniyle geçen yılın ekim ayına kadar kesildi. Komisyon, karşısında bu defa yeni bir Türk delegasyonu buldu. Bu delegasyon ise, Yunanistan'la yapılan anlaşmanın ayısını isteme eğiliminde görüldü. Bunu elde edebilmek için de bir öncekilere oranla daha fazla yükümlülük alabileceklerini de belirttiler ve en kısa sürede bu anlaşmayı tamamlamak arzusunda olduklarını söylediler. Yine, geçen kasım ayından bu yana müzakereler başlatılmadı ve birkaç defa da ertelendikten sonra, önümüzdeki 10 nisan tarihine alındı. Bir yandan Yunanistan'la yapılan müzakerelerde görülen güçlükler, öte yandan Türkiye'deki politik gelişmeler ve bu ülkenin ekonomik-mali durumunun kötüleşmesi, Avrupa Komisyonu'nun Ankara'yla görüşmelerini, eskisi gibi Gümrük Birliği'ne dayandırarak mı yürütmesi, yoksa başka anlaşma olanaklarını mı araştırması gereği üzerinde kuşku yarattı. Bu konuda, konseyin kararını almak istiyoruz. Eğer konseyiniz karara varamazsa, 10 nisan randevusunun birkaç ay daha ertelenip, taraflara yeni düşünme süresi verilmesi daha yararlı olacaktır. Avrupa Komisyonu'nun Başkanı ve Ortak Pazar'ın kurucuları arasında sayılan Hallstein, Rey'den sonra konseyin kararının önemine değindi:

- Eğer eski tutumunuz devam ediyorsa, Türklerle 10 nisan toplantısı ertelenmemelidir. Zira böyle bir durum, hem Türklerde hem de diğer ülkelerde AET'nin az gelişmişlerle sürdürmeye çalıştığı politika konusunda kuşku ve ters yorumlara yol açacaktır.

Fransa bu dönemlerde, Türkiye'deki iç gelişmeleri çok yalandan izlemekte ve özellikle Yassıada Duruşmaları hakkında Paris'teki Türk elçiliğinden sık sık bilgi almaktaydı. General De Gaulle, Türkiye'ye çok sempatiyle bakmıyor ve Ankara'nın Amerika'yla yakınlığından hoşlanmadığını sık sık belli ediyordu. Fransa adına toplantıda Devlet Bakanı Görse konuştu:

- Komisyon tarafından önerilen alternatifler üzerinde karar verebilmek, Türkiye'nin ekonomik durumu ve politik gelişmeleri karşısında çok güç. Yunanistan anlaşması gibi bir Gümrük Birliği hedefine göre müzakere etmek olanak dışı. Bu ülkenin, yükümlülükleri yerine getirmesi ve böyle bir formülün gerektirdiği sorumlulukların altına girebilmesi beklenemez. Yardım anlaşmasında ise hem Türkiye'yi tatmin edebilecek bir şey verilmez hem de GATT'tan geçirmek güç olur. Bu durumda, Türkiye'yle görüşmeyi ertelemek en doğru yoldur.

İtalya'yı, aynı zamanda Maliye Bakanı olan Emilio Colombo temsil ediyordu ve Yunan müzakerelerinde bu ülke büyük güçlükler çıkartmıştı. Zira, hem Yunanistan hem de Türkiye'yle eş tarım ihraç ürünleri vardı. Başkalarına verilen her ödünün, kendi üreticisinin aleyhine olacağını düşünüyor ve devamlı çekimser davranıyordu. Hele Türkiye gibi tarım kapasitesi çok büyük bir ülke için, daha da titizdi:

- AET Konseyi, artık başka ülkelerle, Yunan modeli gibi Gümrük Birliği tipi tek bir anlaşma yapılamayacağı bilincine varmıştır. Türkiye'ye, Yunan modelinin uygulanması için görüş birliği kalmamıştır. Birçok ülke, Türkiye ile Yunanistan arasında hacim açısından önemli farklılık olduğunu görmüştür. Bu durumda, Türkiye'yle, iki alternatifin arasında, yani Gümrük Birliği ile Yardım Anlaşması'nın ortasında bulunabilecek bir anlaşma yapılabilir. Komisyon, Türkiye'ye politik niyetimizi tekrarladıktan sonra, yeniden durumu gözden geçirmek istediğimizi belirtebilir ve tüm yanlış anlamaları önlemek için, Yunan örneğinde görülen ve bu formülün getirdiği güçlükler karşısında "Gümrük Birliği'nin, müzakereleri yeniden başlatma konusunda en iyi şekilde olmadığını" açıklayıp Ankara'yı ikna edebilir.

Hollanda Dışişleri Bakanı Luns'un kuşkusu, daha çok Türkiye'yi gücendirmektir.

- Gümrük Birliği formülünün getireceği sakıncaları anlıyorum. Ancak iki ülke ekonomisi arasındaki fark, bu tutum değişikliğini doğrulayacak derecede midir? Farklılık varsa bue, neden AET Türkiye'ye yeni bir formülü zorla kabul ettirmeye çalışsın. Türkiye'ye bu yön değişikliğini kendi kendine istemeye itecek bir yaklaşım izleyelim, daha iyi değil mi? Ben, Yunanistan'a verdiğimizizi, Türkiye'den esirgeyebileceğimizi sanmıyorum. Türkiye'ye, daha yararlısını verirsek, bu defa Yunanistan yeniden müzakere isteyebilir.

Almanya, AET içinde Türkiye'yi en çok gözeten ülkeydi. Van Scherpenberg:

- Ben de M. Luns'un görüşlerim paylaşıyorum. Gümrük Birliği dışındaki başka bir önerinin Türklerden gelmesine kadar, müzakerelerin geçen yılki ilk kararımıza uygun şekilde yürütülmesinden yanayım.

Hallstein:

- Yunanistan'ın yeniden müzakere isteyeceği görüşüne katılmıyorum. Ayrıca, Türkiye'nin Yunan modeli dışında bir karşı öneri getirmesini beklemek de pek gerçekçi olmaz. Zira Türkler, Yu-

nanistan'a en yakın rejimi elde etmek istediklerini devamlı olarak, hem de ısrarla belirttiler. Dequas (Belçika):

- Gümrük Birliği'nin Türkiye gibi bir ülke tarafından gerçekleştirilmesi çok güçtür. En iyisi, bir yardım anlaşması yapılmasıdır. Ancak, Roma Anlaşması da bize böyle bir olanak sağlamıyor. Bu nedenle, Türkiye konusunu aramızda bir defa daha iyice incelememiz gerekir.

Halisteki:

- Tartışmalar, komisyonun ne derece haklı olduğunu göstermeye yetiyor. Biz, iki nedenle sizin görüşünüzü almak istedik. İlki, Türk ekonomisinin Yunanistan'dan farklılığı ve bu nedenle de değişik formüllerin geliştirilme zorunluğu. Diğer neden ise, Yunan anlaşmasını bundan böyle her gelen ortağa uygulanacak tek model olmaktan kurtarmaktı. Hepinizin Türkiye'yle bir anlaşma yapmak istediği anlaşılıyor; ancak bunun şeklini saptayamıyorsunuz. J. Rey'in şu önerisini dinleyelim...

Jean Rey:

- Türklerle 10-12 nisan randevuları iptal edilmesin. Ancak, toplantı politik düzeyde ve kısıtlı tutulsun. Salona teknisyenler alınmasın. Tamamen enformasyon niteliğindeki görüşmede, Türk heyetine Gümrük Birliği'nin sakıncaları, konseydeki kuşkular ve karşılaşılabilecek güçlükler gösterilip, seçenek olarak ortaya çıkarılabilecek diğer formüller anlatılsın. Sonra, müzakerelere iki üç aylık yeni bir ara verilsin. Bu arada da hem Türkiye hem de topluluk, tutumunu yeniden gözden geçirme olanağı bulabilir. 20 Bakanlar, Jean Rey'in bu orta yol formülünü hemen kabul ettiler.

AET, hem Türkiye'yi küstürebilecek, ilişkilerin dışına itebilecek yaklaşımdan kaçmıyor hem de vakit kazanabilmek için karara varmakta acele etmek istemiyordu...

Bütün bu gelişmeler sırasında Türkiye'de ne oluyordu ?

Kamuoyu, gelişmeler hakkında tek bir satır haber dahi okuyamıyordu. Zaten iç gelişmeler sütunları kaplamıştı. Ortak Pazar konusu devamlı kapalı kapılar ardında tartışılıyor, konunun karışıklığından dolayı kimse ilgilenmiyordu.

Temsilciler Meclisi, yeni Anayasa'nın 2. müzakeresini tamamlayarak, tasarının tümünü çoğunlukla kabul ediyor ve her şeyden önemlisi seçim hazırlıkları yavaş yavaş başlıyordu. Ordu, seçimleri yapmaktan başka yolun bulunmadığını görmüş ve hem içer-

20. Bu konseyin dökümü R/206f/61 sayılı konsey belgesinden alınmıştır.

den hem de dışardan gelen baskılarla, ekimde sandık başına gidileceğini açıklamıştı.

Adalet Partisi, Demokrat Parti'nin mirasına iyice oturabilmek için tüm hızıyla çalışıyor ve Yassıada Duruşmaları'nın sonuna yaklaşıyordu. Aslında mahkemeler uzun sürmüş, ihtilalin gerekçelerine dahi gölge düşürür hale gelmiş ve toplumda bıkkınlık yaratmıştı.

Bu dönemdeki en ilginç gelişme, Batı'yla bağlılık yaklaşımının en güçlü savunucusu olan Dışişleri Bakanlığı'nın durumunun sarsılmasıydı. Zira, ihtilalden hemen sonra bir kanun (13 sayılı) çıkarılarak, Dışişleri Bakanlığı'nın dış ekonomik kuruluşlarda Türkiye'yi temsil etmek ve müzakereleri yürütme yetkileri elinden alınıp, Maliye Bakanlığı'na verilmişti. Birbirini, düşman kardeş gibi gören bu iki bakanlık, dış temsil konusunda zaten oldum olası geçinememişlerdir.

Hükümetin ise, AET konusunda resmî tutumu diye bir şey yoktu. Başka öncelikleri vardı. Dışişleri'nden Brüksel'e ne talimat ne bir şey geliyordu. Ankara'ya aktarılan bilgiler ise, harıl hani 10-12 nisan toplantısına hazırlanan Maliye'deki ekibe yansımamaktaydı. Dışişleri bazı belgeleri gizliyor, bu şekilde kaybettiği "yetkiler" yüzünden Maliye'yi cezalandırıyordu. Bu karşılıklı çekişme de AET politikasındaki kargaşayı biraz daha artırıyordu.

Türkiye'de idamlar ve Fransa'nın vetosu

O günleri, müzakere ve kararları etkileyerek yaşamış olanlar, Ankara'daki gelişmeleri nasıl görüyorlardı? Ne düşünüyorlardı?21

"İhtilal hükümetleri, Menderes'in hemen hemen tüm politikalarını revizyondan geçirdi, sadece AET'yle ilişkilere dokunmadı. Zira, AET'yle ilişki kurmak, Batılılaşmak anlamına geliyordu. Konu daima politik yönden ele almıyor ve ekonomik yönüne hiç dikkat edilmiyordu. Batılılaşmayı da Atatürk istemişti ve askerler de Atatürkçüydü. O dönemlerde hatırlayacaksınız, Batılı gibi olmak çok önemliydi. Türkiye her şeyiyle Batı kuruluşlarında görünmeye çabılıyor, Batı içinde yaşamak, başta Dışişleri olmak üzere, hemen her düzeyde tek koşul olarak nitelendiriliyordu. Aksi düşünüleliyordu. AET'nin ne olduğunu da 5-6 kişi biliyordu.

Buna bir de Yunan unsuru eklenince, AET'yle hemen ilişki kurmanın kaçınılmaz olduğu inancına varılıyordu. Yunanistan'a, Türkiye'den fazla öncelik tanınmasını kimse kabul edemiyordu. Bu, kamuoyu açısından bir onur ve prestij, Dışişleri açısından ise bir strateji sorunuydu. Yunanistan'ın, dünya gelişmelerini Türkiye'den daha önce sezinleme gücü bilindiğinden, Atina'nın dış kaynaklardan çok daha kolaylıkla yararlanabileceği ve arayı açabileceğinden kaygılanılıyordu. Aradaki dengeyi ve farkı devamlı korumak, Türkiye'nin ulusal çıkarları açısından önemli görünüyordu. Onlara ne verilse, bizim de aynısını almamız gerekiyordu. AET'yle ilişkilerde de Türkiye bu ilkelerden hareket edip, Batı içinde statüsünü devam ettirme ve dengeyi koruma amacını ön planda tutuyordu.

Millî Birlik Komitesi veya hükümet, ihtilalin ilk yılında AET'yle hiç ilgilenmedi denilse yeridir. Tek kuşku, topluluğun kestiği müza-

21. Bu konu, müzakerelere katılan Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin, Maliye ve Ticaret Bakanlığı temsilcilerinin görüşlerinin ortak noktaları alınarak özetlenmiştir.

kere sürecini yeniden başlatabilmeydi. Öte yandan, teknisyenlerin ellerinde doğru dürüst yeri de yoktu. Zaten kesin bir istek götüremiyor ve durmadan, "Yunan'a verdiğinizizi isteriz" yaklaşımını sürdürüyorduk. Planlama daha yeni kurulma sürecindeydi. İşte bu hava içinde nisanda randevuya çağrıldığımız zaman, hükümet rahat bir nefes aldı. Topluluğun tutumunun yumuşadığını, ilişkilerin buzdolabından çıkarılacağını sandık. Kimse ne olacağını pek bilmiyordu."

AET işini birkaç kişi yüklenmiş götürmeye çalışıyordu. Bu kitabın sonuna kadar olayları en fazla etkileyeceğini göreceğiniz kişiler de şunlardı: Tefvık Saraçoğlu (İçişleri Bakanlığı), Ziya Müezzinoğlu (Maliye-Planlama ve Dışişleri), Özer Çınar (Ticaret Bakanlığı), Turan Işıkveren (Maliye). İlk toplantıdan son toplantıya kadar Türkiye'yi bu ekip götürdü. Bunların yanma zaman zaman başkaları da gelip gittiler; ancak hiç kimse, bu dört kişi kadar AET'yle ilişkilerde anahtar rolü oynamamıştır. O dönemde AET'yle ilişkiler, bugünkü gibi, birkaç kişinin anlayabildiği teknik düzeyde pişirilir ve bakan "politik onayını" verince, Türk görüşü ortaya çıkıverirdi. Konuyla ilgili teknisyenler arasında bir deyim güç kazanmıştı: kanca atmak. "Biz bir defa lokomotif kanca atalım, ondan sonrasını düşünürüz. Adamlar neyimizi sömürecek, girdikten sonra bizim koşullarımıza uydururuz" deniliyordu.

Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdürü Ziya Müezzinoğlu'nun başkanlığındaki heyet, 7-8 nisanda sabahlara kadar çalışıp, 48 saat içinde, Brüksel'deki toplantıya götürülecek Türk görüşünü hazırladılar. Odalar Birliği müşaviriyken ihtilal sonrasında Ticaret Bakanlığı müsteşarlığına getirilen Mahmut Şeyda da heyete alınmıştı. Zira, o dönemlerde Türkiye'nin ticarî yapısını en iyi bilen kişiydi. Ortada doğru dürüst ne bir istatistik ne de veri vardı. Şeyda, tütün veya fındık denince en ince detayına kadar bilen insandı ve heyete büyük yaran dokunmuştu.

Brüksel'e hareket edilirken, Türkiye'nin tezi bir önceki görüşmeden bu yana herhangi bir değişikliğe uğramamıştı: Yunanistan'a verilen ödünler aynen bize de tanınmalı ve en kısa sürede anlaşma imzalanması istenmeliydi. Türk heyeti, AET'den duyacaklarından tamamen habersizdi...

10 nisan 1961 günü, ihtilal hükümetinin ilk ticaret bakanıyken istifa etmesine rağmen, AET heyeti başkanlığında tutulan Cihat İren'in Brüksel'de karşısına bu defa Komisyon Başkan Hallstein oturdu.²² 22. Bu toplantının dökümü S/02319 sayılı komisyon belgesinden alınmıştır.

Topluluk, bu karşılaşmaya, olanakları içinde resmi bir hava vermemeye özen göstermişti.

İki gün süren toplantıların sonunda Hallstein ve diğer komisyon temsilcileri, Türk heyetinde şok etkisi yaratan seçeneklerini çıkardılar:

- Türkiye, sıkı bağlarla bağlanıp nefes almadan Gümrük Birliği'ne gidebilecek durumda görünmüyor bize.

Önemli güçlüklerle karşılaşacaksınız. Bir hazırlık ve ekonominize çekidüzen verecek süre sağlanmalı ve ondan sonra duruma bakıp, Gümrük Birliği'ne gitmeye karar vermemiz daha yararlı olur... Biz birkaç seçenek hazırladık. Ya basit bir yardım anlaşması yapalım ve önemli ihraç ürünlerinize ödünler sağlayıp mali yardımda bulunarak ekonominize katkıda bulunalım ya da 5 yıllık bir ticaret anlaşması yapıp arada yine malî yardımlarla katkıda bulunalım ve 5 yıl sonundaki duruma birlikte bakıp o zaman karar verelim. Eğer yükü kaldıracak durumdaysanız, Gümrük Birliği anlaşması yapalım, aksi halde uzatalım.

Bu beklenmedik yaklaşıma Türk heyetinin tepkisi hem büyük bir hayal kırıklığı hem de rahatlama şeklinde oldu.

Dışişleri Bakanlığı'nın AET'ye mutlaka bağlanma yanlısı birkaç yetkilisi, "Mahvolduk, işte gördünüz mü, ihtilal olmasaydı biz de Yunanlılar gibi harika bir anlaşma imzalayacaktık. Topluluk bizi dışarıya itmeye başladı bile. Kardeşim biz adam olamayız, treni kaçırmıyoruz" diye bar bar bağırıyor, daha sağlıklı düşünenler ise, "Bu yaklaşım bize bir an durup düşünme ve kendimize çekidüzen verme olanağı sağladı. Bizim söylemeye cesaret edemediğimiz, ancak hissedip kafamızdan geçirdiklerimizi adamlar ortaya koydular" diyordu.

Parmakla sayılacak kadar az olan teknisyen grubu ise, bir bakıma rahatlamıştı. Gerçekten, kuşkulan her geçen gün biraz daha artıyor ve bu yükü kaldırmanın güçlüklerini düşünüyorlardı. Ancak politik gerekçelerle bunu açıkça söyleyemiyorlardı. Şimdi, öneri AET'den geldiğine göre, daha kolaylıkla benimsenebilecekti. Düşünme vakti kazanılabilecekti.

Bu gelişme üzerine Türkiye ilk defa, "kendi modelini hazırlama" çalışmasına girişti. Dışişleri'nde ekonomik işlerin basma geçirilen Kâmuran Gürün, Maliye'den Işıkveren ve Ticaret Bakanlığı'ndan da Özer Çınar yeniden kollan sıvadılar. Amaçları, Türkiye'nin kaldırabileceği bir model hazırlamaktı. Bu arada, artık plansız dönem bitmiş ve Planlama, sesini duyurmaya başlamıştı. Diplomatların, "Bir girelim, sonra bakanz" yaklaşımını pek benimsemiyor, ancak

henüz etkisini yeterli oranda hissettiremiyordu.

İşte bu arada, 9 temmuz 1961 günü Yunanistan ile AET, Atina'da anlaşmayı resmen imzalayınca, Türkiye'nin tüyleri diken diken oluverdi ve o güne kadar bir satır dahi yazmayan Türk basını, birdenbire birinci sayfalarında, "Türkiye'nin istemi reddedilirken, Yunanistan giriyor" manşetlerine yer verdi:

Milliyet, 13 temmuz 1961:

"Müşterek Pazar'a girme teklifimiz reddedilmiştir. 10 nisan tarihindeki toplantıda komisyon, heyetimize garip bir teklifte bulunmuş ve Türkiye'nin henüz Müşterek Pazar'a girecek durumda olmadığını belirtilerek, süresi belli olmayan geçici bir devre gelişme tecrübesi geçirilip, üyeler tarafından müşahade altında tutulması şart koşulmuştur... Türk teklifinin reddi, yetkili çevrelerce büyük bir sürpriz olarak karşılanmıştır. Bakanlar Kurulu, muhtemelen bu hafta içinde bu meseleyi inceleyecektir."

... Ardından basın yoluyla, hükümetin AET'ye üstü kapalı savunma şantajı geliyordu.

Milliyet, 14 temmuz 1961:

"Güvenilir kaynaklar, AET'ye alınmadığımız takdirde hükümetin ekonomik kalkınma için başka yollar arayacağını ve millî savunma giderlerinin azaltılması çaresine başvurulacağını bildirmişlerdir. 1938'den bu yana savunma giderleri için 54 milyar lira ayrılmış olması, karşılaştığımız ekonomik güçlüklerin başlıca sebebi olarak gösterilmektedir. 24 Temmuz AET Bakanlar Konseyi dikkatle izlenecektir." Basında bu haberler çıkarken, 12 temmuz günü Saraçoğlu Brüksel'de komisyona gidip AET'nin tutumunu protesto ediyor, aynı anda Ankara'da 6 ülke büyükelçisi Dışişleri Bakanlığı'na çağrılarak birer memorandum veriliyordu.

"Hâlâ müzakerelerimiz başlamadığı halde, Yunanistan'la anlaşma imzalanmıştır. Önümüzde seçimler vardır ve iç durum normale dönmüştür. Artık beklenilecek durum kalmamıştır" diyen Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in de konuya ilişkin ekonomik bir fikri yoktu. Ankara için siyasi açıdan Türkiye ile Yunanistan arasındaki denge bozulmuş, Atina tercih edilmişti, o kadar. Bunun önüne geçme görevi de AET'ye aitti.

Kamuoyunda "Yunanistan'ın tercih edildiği" havasını önleyebilmek için tüm hükümet saldırıya geçti:

Sıtkı Ulay, 14 temmuz:

"Ortak Pazar'a alınmayacağıma dair bir şey yok." Maliye Bakanı Kurdaş, 14 temmuz:

"En müsait şartlarla, hatta Yunanistan'ın haiz olduğu imkânlardan daha da iyi şartlarla Ortak Pazar'da yer alacağız. Mevzu tamamen yanlış anlatılmıştır."

22 temmuzda gazetecilerin "Ortak Pazar hakkında ne düşünüyorsunuz" sorusuna cevap veren

Cumhurbaşkanı Gürsel:

"Mutlaka gireceğiz."

Ticaret Bakanlığı'nın resmî açıklaması, 14 temmuz:

"Bakanlığımıza Ortak Pazar'la ilgili ne resmî ne de hususî bir haber ulaşmamıştır." Tam bir kargaşa, yanlışlıklar diziydi. Türkiye ne AET'ye "giriyor" ne de AET'den "reddediliyordu..."

Türkiye'nin bu duyarlılığı, Brüksel'de etkisini kısa sürede gösterdi. Hemen bir şeyler yapılması gerektiğini

hisseden 6 dışişleri bakanı, 25 temmuz günü bir araya geldikleri zaman, Belçika Dışişleri Bakanı Paul

Henry Spaak ve Alman daimî delegesi Lahr, Türkiye'deki kaygıların bir an önce silinmesi ve yapılmak

istenen anlaşmanın politik öneminin hemen Ankara'ya bildirilmesi üstünde uzun uzun durdular.²³

Politik önemini herkes kabul ediyordu; ancak "nasıl bir anlaşma olsun" sorusu ortaya çıkınca, kimse

doğru dürüst bir fikir ortaya atamıyordu. Bakanlar için iki seçenek vardı. Ya Türkiye'ye istediğini

verecekler ve böylece bu ülkeyi kaldıramayacağı bir yükün altına iterek, yürütülemeyeceği başından belli

olacak bir anlaşma yapacaklar... Ya da Türkiye'yi büyük bir malî yardımla tatmin etme yoluna

gideceklerdi. Malî yardıma hiçbiri yanaşmadığından, uzlaşî formülleri üstünde tartışıldı.

Sonunda Hollanda Dışişleri Bakanı Luns, görünüşte Yunan anlaşmasını andırarak ve Türk ekonomisi

güçlendikçe içi doldurulacak ünlü formülünü yeniledi:

- Türkiye, Yunanistan'a verilen istiyor; ancak Atina'nın yükümlülüklerini kaldıracak durumda değil. O zaman şöyle bir formül çıkaralım: Gümrük Birliği, hedef olarak başından itibaren saptansın ve birkaç dönemi kapsayan çerçeve anlaşması yapılsın. Türkiye geliştikçe ve bize ödün sağladıkça, biz de karşılığında ödümler vererek anlaşmayı etap etap dolduralım. Kalkınmaları için de başında biz daha fazlasını vererek işe girişelim.

İşte bugünkü anlaşmanın temel unsuru o günkü toplantıda doğmuştu.

Diğer bakanlar, ilerde gelişerek değişecek olan bu fikri çok be-

23. Konseyin dökümü resmi belgeden özetlenmiştir.

gendiler ve daimî delegelerinin eylül ayındaki toplantıya kadar gerekli incelemeleri yapıp önlerine birkaç seçenekli karar taslağı getirmelerini kararlaştırdılar. Eylül konseyinde, hâlâ askıda tutulan "Türkiye'yle nasıl bir ilişki kurulması" sorununun mutlaka hallini de saptadılar.

Bu arada, Türk kamuoyunu yatıştırabilmek için de parlak bir basın bildirisi hazırlandı.

Milliyet, 26 temmuz:

"BRÜKSEL-AA. Ortak Pazar Bakanlar Konseyi Daimî Temsilcileri, Türkiye'nin alınmasını mümkün kılacak şartları incelemeye memur etmişlerdir. Konsey şu üç imkânı hazırlamıştır: 1- Son defa Yunanistan'la imzalanmış anlaşmaya benzer bir akit. 2- Ortaklık öncesi bir intikal devresini tazammun edecek bir sistemin kabulü. 3- Mali ve ticarî düzenlemeleri ihtiva ederek tedbirlerin tatbiki."

Türk hükümeti de durumu pembe göstermekte geri kalmadı: Milliyet, 27 temmuz:

"Ankara-Özel. Hükümet çevreleri, Ortak Pazar Bakanlar Kurulu'nun AET'ye girme teklifimizi görüşmesini memnuniyetle karşılamışlardır. Bu arada, müzakereleri yürütmek ve kararları almak, gelecek iktidara kalacağından, hazırlıklara! o zamana kadar tamamlanması kararlaştırılmıştır."

Ankara'da ise, temmuz ayının sıcağı altında Gürün ekibi, Türkiye'nin yeni önerisinin hazırlıklarını tamamlamaya çalışıyorlardı. Ellere Yunan anlaşmasını almışlar ve AET onlara ne vermişse Türk önerisine koyuyorlardı. Atina'nın AET'ye verdiği ödünleri ise siliyorlardı. Model tamamen Yunan modeliydi, ancak işimize gelen taraflarıyla tabii.

"Elimizde doğru dürüst bilgi yoktu. Daha önceki toplantılardan edindiğimiz bilgiler ve Yunan anlaşmasıyla bir şeyler hazırlamaya çalıştık" diyerek, o günleri anlatan ekibin yetkililerinden biri, temel amacı da şöyle belirledi: "Politik gerekçeler -Batı'yla ilişkileri sıkılaştırmak ve Yunanistan'ı Batı içinde tek başına bırakmamak daha ağır basıyordu tabii. Bu arada birkaç ithal ürünüme de kolaylık sağlarken, ekonomimizi güç duruma sokacak yükümlülüklerden kaçınmaya çabalıyorduk."

Anlaşmayı hazırlamakla yükümlendirilen bu birkaç kişi, gerçekten güç durumdaydı. Türkiye'nin döviz darboğazını genel ola-

rak görüyorlardı, ancak 22 yıl ötesine uzayabilecek bir projeksiyon yapmalarına imkân yoktu. İşe, ne Planlama ne de diğer teknik bakanlıklar el atıyordu. İyi niyetle, kendilerine verilen görevi, Türkiye'yi en az zararlı çıkartacak şekilde tamamlama uğraşısı içindeydiler.

AET'yle ilişki konusundaki tartışmalar da yine birkaç kişi arasında olurdu o dönemde:

- Bu anlaşma bizi çok bağlıyor. İlerde önemli güçlüklerle karşılaşabiliriz.
- Canım, biz lokomotif bir kanca atalım. Adamlar neyimizi alacak zaten. Aksine, ilerde yardım etmek zorunda kalacaklar. Onlar değil, biz kârlı çıkacağız. 22 yıllık bir hikâye, o zamana kadar da Allah kerim.
- Dostum, bu özel sektörü biz başka türlü yola getiremeyiz. Tatlı kârdan, ancak dışardaki gelince vazgeçebilir.
- Bizim yerimiz Batı'dır. Arap çorapla mı iş yapacağız? Kendimizi Batı'ya mümkün olduğu kadar sıkı bağlamalıyız.

Bunları işte karşılıklı tartışmaların özü. Nihayet 24 ağustos 1961 günü, ünlü Türk önerisi birer memorandumla, hem 6 ülke başkentine, hem de Brüksel'e yollandı. Amaç: Ortak Pazar ülkeleriyle Gümrük Birliği'ne ulaşmak. Süresi: iki dönemde gerçekleşecektir.

a- 5 yıllık ilk dönemde, AET kendi içinde ve ortaklık anlaşması imzalamış diğer ülkelere (Yunanistan) gümrük vs konularında ne kolaylıkları uyguluyorsa, aynısını Türkiye'ye de uygulayacak, malî yardım yapacaktır. Böylece, Türkiye ekonomisini düzeltebilecek ve 5 yıl sonra otomatik olarak ikinci döneme geçilecektir. 1. dönem, ekonomik gelişme yeterli olmadı takdirde birer defadan iki defa uzatılabilecektir. Türkiye de AET'ye gümrük indirimlerini başlatacak, ancak ülkenin planlı sanayileşmesini önlemeyecek şekilde sınırlı kalacaktır.

b- Toplam süre 22 yıl olacaktır. Türkiye, AET'nin birinci dönemde tanıdığı tüm kolaylıklardan yararlanmaya devam ederken, karşılığında Gümrük Birliği'ne ulaşacak tüm indirimleri dereceli şekilde yeni kurulmakta olan sanayilerini korumak için özel önlemler geliştirilecektir.²⁴

Yabancı sermaye girişinin koşulları bugünkü gibi tutulacaktır.

Türkiye, bu sıralarda yeni bir hareketlenme dönemine girmişti. Yassıada Duruşmaları, 11 ağustos günü bitmişti ve herkes büyük bir merakla Millî Birlik Komitesi'nin idamlardan kaçım uygulataca-

24. Türk memorandumunun ve projesinin resmî metninden özetlenmiştir.

ğım beklemekteydi. Seçimlere iki ay kala, Demokrat Parti mirasına kesinlikle sahip çıkan AP ile diğer partiler arasındaki çekişme giderek hızlanmakta ve daha da önemlisi Ordu'nun içinde devamlı kıpırdanma ve huzursuzluklar duyulmaktaydı. Talat Aydemir cuntası, emirlerle ülkeyi idare eder duruma girmişti. Başta İnönü olmak üzere, birçok çevreden idamların tamamının hayat boyu hapse dönüştürülmesi için baskı yapılmaktaydı; ancak MBK'yi etkileyemiyorlardı. Zira, asıl güç başka grupların eline geçmişti.

Sadece içerden değil, dışardan da idamlar konusunda baskılar artmıştı. Bunların başında da General De Gaulle gelmekteydi:

"İnsancıl bir yaklaşımla, Türkiye'nin bu idamlardan vazgeçmesi, yaşadığımız devrin gerekleri arasındadır. Siyasî kararlarla lider idam etmek uygarlığa yakışmaz" diye mesajlar gönderen De Gaulle, 15 Eylül günü MBK'nin 15 idamdan 3'ünü (Menderes, Zorlu, Polatkan) onaylaması üzerine, "Büyük hayal kırıklığına uğradığını ve böyle yaklaşımdaki bir ülkenin 6'lar arasında yer almasının güçlüğünü" belirtti ve Brüksel'deki daimî delegesine emir verdi: "Türkiye'yle müzakereler süresiz ertelenmelidir." 25 Ekim seçimlerine yaklaşmanın yarattığı olumlu hava, idamlardan dolayı bulanıvermişti...

25-27 Eylül 1961 günü Brüksel'de toplanan AET Dışişleri Bakanları Konseyi açılır açılmaz, dönem başkanlığını elinde tutan Fransız Dışişleri Bakanı Couve de Murville, "Ben, müzakere ettiğim insanların idam edilmesinden hoşlanmam. Türkiye'yle müzakereler derhal durdurulmalıdır" dedi. 26 Arında konsey binasından sızan bu haber Türk Elçiliği'ne ulaştı. Saraçoğlu aynı gece, Alman daimî delegesi Lahr'a gitti. Türkiye'yi devamlı olarak müttefik gören ve destekleyen Alman delegesi, Saraçoğlu'nu dinledi ve böyle bir kararın çıkmasını önlemeye çalışacağını söyledi.

Bu arada, Avrupa Komisyonu da Türkiye'nin yeni önerisini incelemiş, Ankara'nın aşın isteklerinden vazgeçmeye başlamasından memnun olmuş, ancak yine de Yunanistan'a verilenlerin aynısına talip görünmesini olumsuz karşılamıştı. "Müzakere edilebilir bir formül" diye nitelendirilen Türk önerilerinin yanı sıra, komisyon 25 Temmuzda bakanların verdikleri talimat uyarınca, AET'nin Türkiye'ye önereceği yeni bir dizi formül de hazırlamıştı. Bu formülleri, üye ülkelerin daimî delegelerinden kurulu ve 25. De Gaulle'ün hassasiyetini yakından bilen Fransız yetkililerin verdikleri bilgiden.

26. Couve de Murville'in sözü, görüştüğüm Jean Rey'den, konseyin dökümü ise R/405f/61 sayılı konsey belgesi, S/445/1/61 sayılı Coreper belgesi ve I/COM (61) 132 sayı ve 8 Eylül 1961 tarihli komisyon belgelerinden derlenmiştir.

Coreper diye adlandırılan organa götürüp, onların da onaylarını almıştı. Türkiye, kendi tutumunu saptamıştı, şimdi de topluluğun şu üç seçenekten biri üstünde artık kesin kararını verip, Ankara'yla resmî görüşmelere oturması gerekiyordu:

a- Yunanistan'la imzalanan anlaşmanın aynısı. (Ancak bu konuda birçok delegasyonun kaygısı olduğu gibi, Türkiye'de ısrarından vazgeçmiş görünmektedir.)

b- Ekonomik İşbirliği Anlaşması. Hedefi saptamadan, Türkiye'ye sağlanacak malî, ekonomik ve ticarî avantajları kapsayacaktır. Türk ekonomisinin güçlenmesi halinde, yine hedefi ve süresi belirtilebilir.

c- Hedefi Gümrük Birliği olan, ancak iki dönemli ve birinden diğerine geçişin otomatik yürümeyip, anlaşmaya konulacak koşulların gerçekleştirilmesine ve Ortaklık Konseyi'nin kararına bağlı bırakılacak bir anlaşma.

Ülkeler arasında görüş ayrılıkları devam ediyordu. Almanya a veya c formülünden, Fransa ve İtalya b, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg da c formülünden yanaydılar.

Avrupa Komisyonu'nun içinde de Türkiye'yle kurulacak ilişki konusunda önemli görüş ayrılıkları vardı. Komiserlerden Hans von der Groeben, bugünden Gümrük Birliği'ni hedef alacak bir anlaşmaya kesinlikle karşı çıkıyor, hatta Jean Rey'in dikkatini yazıyla çekiyordu:

"... Ekonomik ve malî durumu, ayrıca bugünkü ekonomik kuruluşu, Türkiye'nin Gümrük Birliği anlaşması yapmasına imkân vermemektedir. Gümrük Birliği, bir ülkenin tüm rekabeti kabul etmesi, gümrüklerini, kotalarını, devlet yardımlarını, devlet ticaretini tamamen kaldırmasıyla gerçekleştirilebilir. Oysa Türk memorandumunda, açıkça güdümlü bir ekonomiyle kalkınmasını planladığı, yabancı sermaye akımlarını kontrol altında tutacağı ve devlet sübvansiyonuna devam edeceği belirtiliyor. Oysa bunlar Roma Anlaşması'na aykırıdır. Ortak Pazar oyunu, ancak Roma Anlaşması'nın tüm kurallarına uyulduğu sürece oynanabilir. Bunu Türklere kesinlikle belirtmekte yarar vardır. Bence sizin önerilerinizin aksine, Türkiye'ye önemli bir malî yardım yapılmalı, yeterli ticarî avantajlar sağlanmalı ve bundan sonra da para ve kredi politikasını kesinlikle kontrol altında tutup garantiler istenmelidir. Serbest bırakılmamalıdır. Alınacak sonuçlara göre de bir Gümrük Birliği'ne gidilip gidilmeyeceğine karar verilmelidir..."²⁷

27. SCH 24.9.1961 tarihli yazının aslından özetlenmiştir. Bu mektupta, AET'nin az gelişmiş ülkeler için çok tehlikeli sayılan "güdümlü ekonomik kalkınma" yaklaşımı da ortaya çıkmaktadır.

Komiser Groeben, sorunun temelini o günden görebilmişti. Önemli olan kâğıt üzerinde birtakım ödünler vermek veya hedefler saptamak değildi. Önemli olan, Türkiye'nin hedefe ulaşabilmesi için alması gereken tedbirlerdi. Oysa Türkiye az gelişmiş bir ülke olarak, haklı nedenlerle karma ekonomiyi, dışa karşı korunmayı gerektiren yolu seçmişti. Bu yol uzun vadede Roma Anlaşması'na ters düşüyor, aksi ise Türkiye'nin kaldıramayacağı yükler getiriyordu. Tüm ekonomisinin değişimini gerektiriyordu. Gelişmekte olan bir ülkenin bunu yapabilmesi için, AET de önemli malî ve ticarî yardıma yanaşmıyordu. Böylece garip formüller oluşturma zorunluğu doğuyordu...

25 Eylül 1961'de Brüksel'in La Loi Caddesi'ne bakan AET Konseyi toplantı salonunda uzun uzun Türkiye tartışıldı.

Gündemdeki Türk anlaşmasına gelince, ilk sözü Fransa aldı ve Cumhurbaşkanı General De Gaulle'ün mesajını ilettiler: "Ankara'yla müzakerelere başlanmamalıdır."

Almanya ise böyle bir tutuma kesinlikle karşıydı. Tam aksine, "politik ve ekonomik nedenlerle müzakerelerin hemen başlatılması" gerekiyordu. Alman bakan, özellikle Türkiye'nin stratejik önemine dikkati çekti ve "Bu ülke Batı savunmasının temel taşlarından biri olduğu gibi, Ortadoğu ile Afrika arasında da bir köprü niteliğini taşımaktadır" dedi. Özellikle iç çalkantıların, bu ülkeyle müzakereleri derhal başlatmanın gerekçesi olması gerektiğine değinen Alman bakan, görüşünü açıkladı: "Federal hükümet, Ankara'yla görüşmelerin 3-4 hafta içinde yapılmasını istemektedir."

Fransa ile Almanya'nın bugün dahi ayrıldıkları noktalardan biridir Türkiye. Bonn'un Ankara'yı desteklemesine karşılık, Paris devamlı olarak Atina'ya daha yumuşak (ancak görünüşte) bir tutumla yaklaşmıştır.

İki ülkenin sürtüşmesi üzerine açılan tartışmada İtalya, müzakerelerin kesilmemesi, ancak Türkiye'yle çok zayıf bir ilişki kurulması üstünde durdu.

Belçika ve Hollandalı bakanlar, "Türkiye sadece AET için değil, tüm Batı dünyası için önemlidir" diye başlattıkları konuşmalarında, zaten Ankara'ya önerilecek formül konusunda bir türlü anlaşma olamadığını, dolayısıyla "kesin karara varana kadar beklenmesini" önerip, "Ne vereceğimizi bilmeden müzakere etmenin ne anlamı var" dediler.

Almanya ile Fransa arasındaki çekişmeye diğerleri girmek istemiyor, ancak Türkiye'deki seçimleri beklemeyi de üstü kapalı bir şekilde daha yararlı görüyorlardı. Bu ülkenin cunta yönetimi-

ne kayması olasılığıyla ilgili, Ankara'daki elçiliklerinden gelen haberler vardı. Bugün verilecek bir karar, ilerde askerlerin başta kalmaları karşısında çok daha önemli sorunlar çıkarabilirdi. Aralarında, demokrasinin dışındaki bir sistemle yönetilen ülkeyi tutamayacaklarına göre, mutlaka tepki göstermeleri gerekecek ve asıl o zaman Türkiye Batı'dan kopabilecekti. Almanya ise, AET'nin yapacağı jestlerin cuntacıları sindireceğini ve demokratik rejimin yerleşmesine yardımcı olunabileceğini ileri sürüyordu. "Müzakerelerin kesilmesinin önemli politik sonuçları vardır. Doğu ülkeleri Türkiye'yi devamlı baskı altında tutuyorlar. Eğer Batı uzun süre beklerse, Türkiye'deki yerini bir daha geri alınmayacak şekilde kaybedebilir. Bu tehlikeyi küçümsemeyin" diyerek de Ankara'yı kaybedebileceklerini ima ediyordu. Toplantıya ara verildi.

Yarım saat sonraki birleşimde, Komisyon Dışilişkiler Komiseri Jean Rey, önemli bir noktayı açıkladı ve "Türkiye'yle müzakereler bugüne kadar değişik şekil ve isim altında yürütüldü. Bugün alacağınız karar, kesilmesi anlamına gelecek ve sonuçları ile sorumluluklarını da almanız gerekecektir" dedikten sonra, yeni bir uzlaşma formülü buldu.

Buna göre, bakanlar resmî ortaklık görüşmelerine ne zaman başlanacağını kararlaştırmadılar. Yunan anlaşmasının Türkiye'ye önerilmemesini, ancak geri kalan b ve c formüllerinin, daimî delegeleri tarafından yeniden incelenmesi için dosyayı geri yolladılar. Resmen söylenmemekle birlikte, De Gaulle, istediği gibi, Türkiye'yle ilişkilerin hiç değilse bir süre dondurulmasını sağlatmıştı.

Türk dosyası bundan sonra top gibi konsey, komisyon ve Coreper arasında gidip geldi. Ta 1962 yılının haziranına kadar. Türkiye'deki gelişmeler, AET'nin içindeki gelişmeler... Anlaşmanın o günkü ekonomik koşullara uymaması... Topluluk organlarının yavaş çalışması... vs vs.

Ve anlaşma yapıyor (1962-eylül 1963)

"Türkiye'yle yapılan bu anlaşmada hata edilmiştir. Türkiye Bizans değildir. Türkiye Anadolu'dur. Avrupalı olacak diye imzalanan anlaşmanın, bu haliyle yürütülmesi imkânsızdır. Artık bir seçim yapıp, Türkiye'ye Asya mı, yoksa Avrupa modelinin mi daha yararlı olacağı saptanmalıdır."

Cheysson, 29.10.1976, Brüksel28

"... Bugünkü gelişme hızıyla gitse dahi, Türkiye'nin 25 yıl sonra bile AET'ye tam üye olması imkânsızdır."

E. Noel (AET Komisyonu genel sekreteri) 7.12.1976'da TRT'ye verdiği demeç

Türkiye 1962'ye siyasî ve ekonomik sancılarla girdi.

14 ekim 1961 günü yapılan seçimlerde, CHP 174 milletvekili, 36 senatör, AP 157 milletvekili, 70 senatör, CKMP 52 milletvekili, 16 senatör, YTP 65 milletvekili, 28 senatör çıkardı. Koalisyondan başka çare yoktu.

Seçim kampanyası sırasında AP adaylarının, Ordu, Yassıda ve eski DP'lilerle ilişkin konuşmaları, komuta heyetini fena halde rahatsız etmişti. "Yahu adamlara yeniden imkân veriyoruz, bizi hırpalıyorlar" yaklaşımındaki Ordu'nun bir bölümü, "AP'nin ilerde eski defterleri açıp kendilerini Yassıda'ya göndermesinden hesap sormasından çekiniyordu." Bu nedenle, seçimlerden hemen sonra (24 ekim) kuvvet komutanları parti liderlerini bir masa etrafında toplayıp "Yassıda, Eminsü" gibi konuların kurcalanmaması ve Gürsel'in cumhurbaşkanı seçilmesi gerektiğine dair bir anlaşma imzalattırdılar. Ardından da zoraki CHP-AP koalisyonuyla geçiş dönemi başlatıldı.

Başından itibaren, yürümesi son derece güç bir koalisyon olduğu belliydi. Ancak, krizli dönemlerde hepimizin aklına gelen "büyük koalisyon" fikri böylece ilk defa gerçekleşiyordu. AP iste-

28. AET Komisyonu'nun geliştirmekte olan ülkelere yardım bölümünün komiseri olan Cheysson, Türkiye konusundaki görüşlerini 29.10.1976 günü Brüksel'deki basın toplantısında ve benimle yaptığı özel görüşmede açıkladı.

meye istemeye koalisyonu katılırken, Ordu, İnönü'nün AP'yi kontrol altında tutabileceği ve kıskırtıcı unsurları önleyebileceği hesabını yapıyordu.

20 Kasım 1961 günü kurulan 1. İnönü Hükümeti'nin ilk işi, MBK tarafından durdurulan yatırımları serbest bırakmak, ülkenin ekonomisindeki durgunluğu gidermek oldu.

Bir yandan, yeni Maliye Bakanı İnan bankacılarla toplantılar düzenliyor, öte yandan da Amerika, NATO, OCDE, Para Fonu ve Dünya Bankası gibi dış kaynaklar zorlanıyor, Ankara'ya heyet üstüne heyet gidip geliyordu. Batı ülkeleri arasında Türkiye'ye konsorsiyum kurulması için, NATO kendi açısından raporlar hazırlıyor, Sovyetler Birliği de ekonomik yardım önerisi yapıyordu. Ülkenin ekonomik durumu hiç de parlak değildi.

AET'yle ilişkiler ise, İnönü koalisyonunun programında tek cümleyle geçirilmiş ve başbakan mecliste programı okurken, "Türkiye, Müşterek Pazar'a katılmak istediğini bildirmiştir ve bu husustaki teşebbüslerin mesut bir neticeye ulaşması, müttefiklerimizin göstereceği anlayışa bağlıdır" demekle yetinmişti.

Konuya sahip çıkan Başbakan Yardımcısı Feyzioğlu oldu.

Feyzioğlu'nun ilk işi, dış ekonomik-mali kuruluşlarda Türkiye'yi temsil etme yetkisini, bu defa Maliye'den geri alıp tekrar Dışişleri Bakanlığı'na vermek oldu. Oysa 13 no.lu kanun hâlâ duruyordu. Böylece, birden artan kargaşalığı da önlemeyi planlamıştı. Zira Dışişleri Bakanlığı, yetkilerinin Maliye'ye verilmesini hiç hazmedememiş, bir gece içinde elindeki en önemli postları kaybetmesinin intikamını fena almıştı.

Maliye'de AET işleriyle uğraşanları tam bir karanlıkta bırakmış, belge yollamamış, kararnamele imzalamamış, teknik elemanlarını çekip, Maliye'yi köşeye sıkıştırmıştı. Bunun doğal sonucu olarak da işler tam bir çıkmaza girmişti. Yetkilerin Dışişleri'ne geri verilmesi, hiç değilse bu kargaşayı engelleyecekti.

Feyzioğlu'nun ikinci işi de ihtilal ve idamlar nedeniyle dondurulan Türkiye-AET müzakerelerini tekrar canlandırabilmektir. Fransız devlet başkanının tüm ısrarlarına rağmen idamların infaz edilmesi üzerine müzakereler kesilivermişti ve ne zaman başlayacağı da bilinmiyordu.

Yetki kavgasını hallettikten sonra, Bakanlıklararası Dış Ekonomik İlişkiler Komitesi'ni kurdu. Genel sekreterliğine, Dışişleri'nin en yetenekli elemanlarından biri sayılan Kâmuran Gürün'ü getirdi. Maliye, Ticaret, Planlama, Merkez Bankası ve diğer ilgili bakanlıklardan da temsilciler aldı. Yine de AET konusunun teknik

yönü nedeniyle, en ağırlıksız söz sahibi olanlar, Müezzinoğlu, Saraçoğlu, Gürün, Çınar, Işıkveren, Brüksel Büyükelçiliği'ne yeni atanan Hasan Işık'tı. Siyasî yönetici de Feyzioğlu.

Ankara Anlaşması'nı, işte bu ekip yaptı. Eskiye oranla tek değişen, hükümetten bir kişinin konuya sahip çıkmasıydı. Yoksa, yine de bilimsel bir çalışmadan uzaktılar. Kabul edilecek yükümlülüklerin, yirmi yıl sonra Türk ekonomisine nasıl etki yapacağını kimse bilmiyordu. Eldeki tek kaynak da Yunanlıların imzaladıkları Atina Anlaşması'ydı. Anlaşma açılıyor ve "Bunu kendimize nasıl uygulayabiliriz, daha fazla nasıl korunma maddesi koyarız" diye adeta kopya çekiyorlardı.

O dönemde Maliye'de yüksek düzeyde bulunup, AET işleriyle de uğraşan bir yetkilinin anlattıkları ilginçtir: "Elimizde yeterli eleman yoktu. Organizasyonluğa da buna ekleyin. İnönü Hükümeti'ne kadar, AET işleri bilgisizlik içinde götürülmek zorunda kaldı. Türkiye'de hiç bilinmeyen bir konu ortaya çıkıvermişti. Gümrük Birliği nedir, miktar kısıtlaması veya liberasyonun ekonomi üzerindeki etkileri neler olabilir, bu konularda bilgimiz yoktu. Her şeyi müzakereler sırasında karşı tarafı dinleyerek ve devamlı soruşturarak öğrendik. Asıl sorunumuz, bunları sorumlu yerlerdeki bakanlara anlatmaktı. Kimse yanaşmak istemiyordu. Sorumluluğu almaktansa, işi teknisyenlere bırakmayı tercih ediyorlardı. Bazen politik bir karar gerekiyordu. Hiçbir bakan bulamıyorduk. Teknik ve karışıklık, herkesi korkutuyordu. Hepimiz zaman zaman, yahu bu işin altından nasıl kalkarız diye konuşuyor, ancak kimseye sesimizi duyuramıyorduk. Toplantılardan sonra zabıtları dahi okutamazdık. Ne olacak canım, yüzde 60 liberasyon yaparız, olmazsa vazgeçeriz yaklaşımı hâkimdi. Sonuçlan veya hesaplan yoktu. Politik sorumlular adeta ortadan yok oluvermişlerdi. Teknisyenler de ortadaki bir işi yürütmekten başka çıkış yolu göremiyorlardı. Planlama ise daha yeni kurulmuş ve bu AET işini sevmemişti. O ilk dönemlerde AET olayını görmezlikten gelmeyi, işe itiraz etmekten daha yararlı görmüştü. Zira itiraz etmek demek, Türkiye'nin Batı'dan kopması demekti ve Batı'yla çok önemli sanılan ilişki kurmaktan kaçınılıyormuş havası yaratacaktı. Böyle bir olasılık düşünülmemişti bile... Bir akıntıya kapılınmış gidiliyordu. Asıl sorumluluk, Ankara Anlaşması'nın gerçekten müzakere edildiği Feyzioğlu dönemindeydi. Zira, o zaman hem politik açıdan işe sahip çıkan bir ekip gelmişti hem de (çok az olmasına rağmen) bilinçlenme başlamıştı." İhtilal ve idamlar nedeniyle müzakerelerin kesilmesi, gerçekte

her iki tarafın da işine gelmişti. Bir yandan Türk tarafı ne istemesi gerektiği konusunda biraz nefes alıp sağlıklı düşünme süresi kazanırken, Ortak Pazar da o ilk yılların tecrübesizliğini atma olanağına kavuşabilmişti. O ilk yılların tecrübesizliğini yaşayan bir Fransız diplomatın anıları son derece ilginçtir: "Kafamızda sadece Gümrük Birliği formülü vardı. Müthiş tecrübesizdik. Yunanistan'la da bu tecrübesizlik döneminde, çeşitli nedenlerle anlaşmayı imzaladık. Türkiye bizim gözümüzü açtı. İlk yılki yaklaşım kısa sürede değişti. Hatta ihtilalin olması çok daha yararlı oldu bence, zira böylece karşılıklı düşünme süresi kazanıldı. Türkiye'nin kolayca yutulacak bir lokma olmadığını, Türkiye'nin de bizim vereceğimiz yükümlülükleri kaldıramayacağım kısa sürede anladık. Yavaş yavaş da yeni formüller bulduk. Bu öğrenme dönemi uzun sürmedi, ama çok önemliydi. Bizim için bu müzakerelerdeki en önemli nokta, Türkiye gibi stratejik önemi büyük olan bir ülkenin devamlı olarak politik bir yaklaşımla Gümrük Birliği istemesiydi. AET'nin en büyük sorunu, Türkiye'ye hayır demeden, mümkün olduğu kadar esnek bir formül bulunabilmesiydi. Biz de 5-6 yü sonrasında ne olacağını kesinlikle bilemediğimizden, Türkiye'nin durumunu devamlı pembe göstermesini kabullenmek zorunda kaldık."

1961'in eylül ayında, bu yılın (1962) mayısına kadar Türkiye konusunda bir kesin karara varabilmek topluluk içinde önemli sorunlar yarattı. Önce, Türkiye'yle yapılacak anlaşmanın şekli, ardından İtalya ve Fransa'nın Türkiye'nin tarım ürünlerine verilecek gümrük indirimi ödünlere itirazları ve nihayet malî yardımın saptanması, Avrupa Komisyonu'nun tüm sıkıştırmalarına rağmen, konsey bir türlü kıpırdatılamamış, kararsızlık giderilememiştir.

Kesin bir karar verilememesinin nedeni, Dış Komisyon'un Dış İlişkiler Bakanı olan Jean Rey'e yollanan bir servis notu açıkça gösteriyordu:

"... Türkiye'ye verilmesini düşündüğümüz ödünlere üye ülkelerden öylesine kesin itirazlar geliyor ki aslında bu ülkeyle bir ortaklık anlaşması yapılmasının istenmediği sonucu ortaya çıkıyor.

Bu gerçek açıkça söylenmemekte, ancak son derece basit sayılabilecek önerilerimiz reddedilerek ortaya konmaktadır. Başka bir deyişle, konsey ikiye bölünmüştür. Bir bölümü, tamamen politik nedenlerle Türkiye'yle ortaklık anlaşması yapılmasını istemekte, diğer bölümü ise ortaklığın politik gereğine inanmamakta ve Türklerle müzakereleri yeniden başlatmak için minimum ödü-

ne yaşanmamaktadır... Komisyonun Türkiye'yle ilişkiler konusundaki çekingen tutumu da hem konsey hem de üye ülke hükümetlerince bilinmektedir. Yunan anlaşmasında ne komisyonun ne de üye ülkelerden birinin itirazı görülmüştü... İşte bu nedenlerle, komisyonun hazırladığı bu şemayla konseye baskı yapması veya oldubittiler karşısında bırakması tehlikeli olur."29 Bu şema neydi ?

Komisyon aslında, Türkiye'ye önerilecek olan formülün ana hatlarını hazırlamış ve üç defa zorlamasına rağmen, sadece ana hatlarını kabul ettirebilmişti. Bu şema, Türkiye'nin arzuladığı, beklediği veya elde etmeye çalıştığından çok daha değişikti. Komisyon, 1961 Eylül konseyinde bakanların birini eleyip, geriye bıraktıktan diğer iki seçeneği birleştirip, ileride koşullar düzelince Gümrük Birliği'ne girebilecek yeni bir "ekonomik, ticarî ve malî işbirliği anlaşması" ortaya çıkarmıştı.30

"Bu şema ileride mutlaka Gümrük Birliği'ne gidişi zorlamamakta ve topluluğa hareket serbestisi vermektedir. Türkiye'ye de Yunan anlaşmasıyla uğrayacağı zararları önleme ve ekonomisinin düzelmesine yardımcı olma olanağı yaratmaktadır" diyen komisyon belgesi, Türkiye'ye önerilmesi istenen şemayı şöyle özetliyordu:

1- Anlaşmanın süresi 5 ila 7 yıl arasında değişmektedir ve Türk ekonomisini düzenleme yükümlülüklerini yerine getirdiği sürece devam edebilecektir. Bu sürenin sonunda, Türkiye'yle daha yakın ilişki (Gümrük Birliği veya Serbest Mübadele Bölgesi) kurulup kurulamayacağına konsey karar verir.

2- Anlaşmaya göre, bu süre için AET Türkiye'ye; a- malî yardım yapar, b- tarım ihracatının önemlilerinde gümrük indirimleri yapar.

a- AET, projeler için kredi açacaktır. Ancak bunun gerçekleşmesi için de Türkiye'nin, kesin kaynakları ve rakamları belirlenmiş bir kalkınma programı getirmesi gerekir.

b- Türkiye'nin ihracatında önemli bir yer tutan ve Yunan anlaşması nedeniyle güç duruma düşebilecek tarım ürünlerine (tütün, kuru üzüm, kuru incir, fındık) gümrük indirimleri sağlanmalıdır.

3- Anlaşmanın işleyişini kontrol eden ve süre sonunda ne tip bir anlaşmayla devam edileceğini saptayacak bir de ortaklık konseyi (6'lar ve Türk dışişleri bakanından kurulu), Yunan modelin-

29. Bu not, AET Komisyonu "Direction Generale I" rumuzunu ve 17 Kasım 1961 tarihini taşımaktadır.

Not, konseyin bir karara varamaması karşısında komisyonun hareket şekli üzerindeki görüşleri toplamaktadır.

30. Komisyon belgesi L/COM (61) 132 Final sayı ve 16 Ekim 1961 tarihini taşımaktadır.

den esinlenerek geliştirilebilir.

Türkiye'nin yükümlülüğü ise, ekonomisini yeniden organize etmek ve bulunduğu durumdan kurtulacak tedbirler almak olmalıdır. Amacımız, Türkiye'nin ilerde daha ağır yükümlülükleri kaldıracak şekilde ekonomisini geliştirmesine yardımcı olmaktır. Eğer sonuç tatminkâr olursa, daha sıkı bir ilişki düzeni kurulabilir. Olmazsa, Türkiye bu anlaşmanın uzatılmasını isteyebilir. Eğer Türkiye üstüne düşen çabayı göstermezse o zaman topluluk Türkiye'yle daha sıkı ilişki kurduracak bir anlaşma yapma yükümlülüğünden kendini sorumlu görmez.

Türkiye'nin istediğiyle yakından uzaktan ilgisi yoktu bu şemanın.

Hedef sayılan Gümrük Birliği'nden söz dahi edümemekte, ilerde Gümrük Birliği'ne geçiş otomatik olmadığı gibi, Türkiye'ye 4-5 tarım ürününden ödün verilmekle yetinilmekteydi.

Bu yaklaşımın ilke olarak onayı ve ardından maddelerin kesinleştirilmesi için 6 dışişleri bakanı defalarca toplandılar. Yine Almanya Türkiye'yi destekledi, ancak etkili olamadı.³¹

Başkan:

- Almanya, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda, Türkiye'yle bir hazırlık döneminden sonra saptanmak üzere Gümrük Birliği'ne giden anlaşma yapılmasından yanaydı; Fransa ve İtalya ise, hedef belirlemeyen ve ilk dönemde bazı avantajlar sağlayan bir anlaşma yapılmasını istiyordu. Komisyon şimdi önümüze bir orta yol formülü getirdi. Belirli süresi olan ekonomik, ticarî ve mali işbirliği anlaşması. Bu toplantıda kesin karara varmak zorundayız.

Rey (komisyon):

- Bizim Türkiye'yle müzakere edebilmemiz için, konseyin tüm maddeleri saptayıp komisyona görev vermesi gerekir. Önümüzdeki şema, Türk hükümetini hayal kırıklığına uğratacaktır. Eğer topluluk kesin bir tutum takınabilirse, Türkler hazırlık dönemi için bu öneriyi kabul etmek zorunda kalacaklardır. Bu formülün diğer sakıncası da, GATT'ta karşılaşacağı itirazlar olacaktır.

- Alman hükümeti geçen toplantıda istemeye istemeye, 6-7 yıllık bir hazırlık dönemi sonunda Gümrük Birliği'ne geçileceğinin kesinlikli belirtileceği ve koşullarının da o zaman saptanacağı bir formülü kabul edebileceğini açıklamıştı. Biz, Türkiye'yle otomatik işleyecek ve giderek artan yükümlülüklerle Gümrük Birliği'ne varacak bir anlaşmayı daima tercih ediyoruz. Diğerlerine uymak

31. Adı geçen konsey toplantıları, 25 ekim ve 14 kasım 1961 tarihlerinde Brüksel'de yapılmıştır. Her ikisi birleştirilmiş ve özetlenmiştir. Doküman no: R/451/61 MC/PV/RII ve R/495/61 MC/PV/R 12 (Özet).

için tutumumuzu esnekleştirdik, ancak sizlerin de aynı şeyi yapmanız gerekir. Politik açıdan bu formülün önerilmesi, Türkiye'de idareyi ele alan ılımlı elemanları, eski yöneticilere oranla daha dezavantajlı duruma sokmak olacaktır. İlk görüşmeler, Gümrük Birliği fikriyle başladı. Şimdi geri gidiliyor. Üstelik, Yunanistan'la tamamen zıt bir muamele uygulanıyor. Batı Avrupa için böylesine önemli olan bir ülkenin, yeni doğan Afrika ülkelerinden daha kötü bir muameleye tabi tutulmasını Türk kamuoyuna kabul ettirmek güç olacaktır.

Konsey sonunda, "ilke yönünden" Türkiye'ye "5-7 yıllık bir ekonomik, ticarî ve malî işbirliği anlaşması" önerilmesini kararlaştırdı. Bundan böyle detayların saptanıp, komisyona kesin bir görev belgesi (manda) verilmesi işi kalıyordu.

Ancak yine Almanya'nın tüm sıkıştırmalarına, Türkiye'nin politik ve stratejik önemini defalarca anlatıp "Türkiye başka yöne kayabilir" tehditlerine rağmen, 6'lar ayrıntıları saptayamadılar. Fındıkta İtalya, tütünde, kuru incirde Fransa ve İtalya vetolarını kullanıyor, ödün verilmesine karşı çıkıyorlardı. Her ikisi de, "Türkler bizim piyasamıza girip, bizim ihraç ürünlerimizin yerini alacaklar" dediler ve kıpırdamadılar. Diğer anlaşmazlık konusu da malî yardımdı. Türkiye'ye yardım için Amerika'nın öncülüğüyle bir konsorsiyum kurulmuş, yine Amerika ve Almanya'nın baskılarıyla tüm AET ülkeleri de bu konsorsiyuma katılmışlardı. Türkiye'ye ilk defa para vermemek için, bu konsorsiyumun saptayacağı kredi oranım ve yine bu konsorsiyum çerçevesinde paylarına düşecek rakamın belirlenmesini bekliyorlardı. Hepsinin kafasında bir rakam vardı ve bunu ister konsorsiyum, ister AET çerçevesinde olsun Türkiye'ye ayırmışlardı. İki defa para ödemekten çekmiyorlardı.

Türkiye'nin bu topluluk şemasına tepkisi 5 mart 1962 günü çıktı. Komisyonun belgesi ve konseyin kararı Türk delegasyonuna resmî olmayan şekilde verilmişti tabii.

Türkiye, artık ilk başlardaki havada kalan isteklerinden AET'nin tutumu karşısında vazgeçmesi gereğini veya gerçeğini görmeye başlamıştı. Başka deyimle, AET'nin de itmesiyle böyle bir yükün altından kalkılamayacağı, daha esnek bir formül aranması gerektiğinin bilincine varmıştı... Ancak, yine Gümrük Birliği tek hedefti; başka bir formül, Yunanistan'ın gerisinde kalmak, Batı'yla bağları sıkılaştırmamak ve Batı'nın ekonomik ve malî potansiyelinden yararlanamamak şeklinde yorumlanıyordu.

Ankara'da bir taraftan yeni bir Türk önerisi hazırlanırken, 6 baş-

kente dağıtılan memorandumda, Türkiye'nin Batı'yla ekonomik ve politik ilişkilerine ve buna verilen öneme dikkat çekildikten sonra, 2,5 yıldan beri Türk müracaatının dondurulmasına rağmen, Yunanistan'la anlaşmanın imzalandığı gibi, "diğer birçok Avrupa ülkeleriyle" anlaşma müzakerelerinin sürdürüldüğü belirtiliyordu. "Politik hederi belli olan ve Roma Anlaşması'ndan hemen sonra topluluğa başvurmuş Türkiye'nin tartışmasız öncelikli ve özel bir muameleye tabi tutulması kabul edilmelidir" diyen memorandum, malî yardım nedeniyle müzakerelerin başlatılmasının geciktirilmemesi ve 5-7 marttaki AET dışişleri ve maliye bakanlarının ortak toplantılarında, Türkiye'nin istediği gibi Gümrük Birliği'ni hedef alan bir şemanın en kısa sürede saptanmasını istiyordu.

Ancak, Fransa'nın vetosu hâlâ ortadaydı ve bu nedenle müzakereler başlatılamıyordu.

Memorandumun dağıtılmasından yaklaşık on gün sonra, Selim Sarper'in istifası üzerine Dışişleri Bakanlığı'na atanan Feridun Cemal Erkin, Londra Büyükelçiliği'nde vedalarını tamamlayıp Ankara'ya dönerken, Paris'e uğradı. İnönü'den direktif almıştı. Fransız Devlet Başkanı De Gaulle'le Fransa'nın AET'deki vetosunu görüşecekti. Bu arada, 14 aydan beri Fransa'daki Türk Büyükelçiliği boş duruyor, bir tayin yapılmıyordu. General De Gaulle'ün bu durumdan hiç hoşlanmadığı da biliniyordu.

Feridun Cemal Erkin, 20 mart 1962 sabahı saat 11'de De Gaulle'ün yanına girdi.

- Ekselans Erkin, yeni görevinizden dolayı sizi tebrik ederim. İki ülkeyi yaklaştırmak için çaba harcayacağınızdan ve bunda basan kazanacağınızdan eminim.

- Teşekkür ederim Sayın Başkan. Şimdi Ankara'ya dönüyorum ve yapacağım ilk iş sizi tatmin edecek bir büyükelçiye Paris'e tayin etmek olacaktır. Hatta büyükelçimiz sizden, Türk-Fransız dostluğunun güvencesiyle beraber, Ortak Pazar'daki güçlüğümüzün giderilmesini de isteyecektir. Benim de ricam budur.

- Sizin Ortak Pazar'la yapmak istediğiniz şekilde bir ilişkiye ihtiyacınız yok. Siz büyük bir millet, büyük bir ülkesiniz. Biliyorum, bana Yunanistan'ı gösterecek ve onları aldığımızı söyleyeceksiniz. Evet alıyoruz, zira Yunanistan küçük bir ülke. 6-7 milyon nüfuslu ve Balkanlar'dan incek bir komünizm tehlikesinin altında. Yunanistan'ın Batı tarafından korunmaya ihtiyacı var. Ancak sizin böyle bir korunmaya ihtiyacımız yok.

Siz Ortadoğu'nun en büyük ülkesi ve milletsiniz. Bu bölgede bulunan diğerleri birer devlet tozu.

Erkin, o gün için Türkiye'de AET'yle ilişki kurulmasını arzula-

yanların en temel kaygısını De Gaulle'e açıkladı:

- Sizin ne demek istediğinizi anlıyorum. Ancak bunun bir de öbür yönü var. Yunanistan girecek, bir süre sonra Avrupa'nın diğer ülkeleri de girecek ve Türkiye dışarda kalacak. Yunanistan'ın rekabeti sonucu, Türkiye ürünlerini Rusya'nın kapısında, politik ödünler karşılığı satmaya çalışacak. Bizi böyle bir duruma mı itmek istiyorsunuz ?

De Gaulle durakladı:

- Haklı bir görüş ileri sürdünüz. Teknisyenlerime bu konuyu soracağım ve Türk ihracatının bu duruma gelmesini önleteceğim.³²

Ancak, De Gaulle'ün Türk ihracatının Doğu Bloku'na kaymaması için mutlaka Gümrük Birliği gerekmediğine inandığı biliniyordu. Fransız devlet başkanının Türkiye'ye asıl itirazı, İngiltere'nin yaptığı gibi, sadece Washington'a bağlı politika izlemesinden geliyordu. Nitekim De Gaulle tutumunu kısa bir süre sonra "Türkiye'yi tamamen dışarı itmeyecek, ancak içeri de almayacak bir formülün bulunması koşuluyla" değiştirdi. Türk dışişleri bakanının ayağına kadar gelip bir istekte bulunması, De Gaulle'ün zaten fazla sürmeyecek olan vetosunu kaldırmasını kolaylaştırmış oldu.

İnönü Hükümeti'nin kurulması, Fevziöğlü'nun başbakan yardımcısı olarak AET işine sahip çıkması, Ankara'daki çalışmaları hızlandırmıştı.

17 Mayıs 1962 günü Brüksel'e gelen Fevziöğlü, Komisyon Başkanı Hallstein'la görüştü ve ısrarla dikkatini çekti: "Bugünkü hükümet, az gelişmiş bir ülkenin kalkınmasının etkili ve kısa sürede demokrasi içinde de gerçekleşebileceğini ispat edebilme imkânına sahiptir. Bu amaca varabilmek için, mutlaka totaliter metotlara gerek olmadığını gösterebilecek durumdayız. Ancak bu konuda sizin de yardım etmeniz gerekir. Gümrük Birliği hedef olarak alınmazsa, anlaşma Türkiye için cazip olmaz."

Fevziöğlü'nun bu ziyaretinden sonra, 18-22 Haziran 1962 tarihleri arasında yapılan temaslarda, Türk ısrarı artık açıkça ortaya çıktı: Ankara, Gümrük Birliği'ni hedef almayan, yani kendini topluluğu sıkı sıkıya bağlamayan bir anlaşmaya imza atmayacaktı. Türkiye, bunu bir prestij sorunu haline getirmişti.

Topluluk, Türkiye'nin tutumunu şöyle değerlendirdi.

"... Türkiye artık derhal yürürlüğe girecek bir Gümrük Birli-

32. De Gaulle'le görüşme, Feridun Cemal Erkin tarafından bu kitap için anlatılmış ve diyalog aynen korunmuştur.

ği'nde ısrar etmiyor. Bir hazırlık döneminin gerekeceğini kabul ediyor, ancak anlaşma hedefinin hazırlık dönemi geçtikten sonra bir Gümrük Birliği olacağını resmen açıklanmasını ve bunun imzalanacak anlaşmaya konmasını istiyor... Eskiden tüm tarım ürünlerine gümrüksüz giriş isterken, şimdi belli başlı 10 ürününe bunun uygulanmasını arzuluyor. Böylece, anlaşmanın GATT'tan geçirilme kolaylığının da doğacağını belirtiyorlar. Türkler, topluluğun tutumundan duydukları hayal kırıklığını da tekrarlıyorlar." Konseyin artık kesin kararın vermesi gerekiyordu:

"... Bakanlar Konseyi, iki karardan birini almak zorundadır. Ya kesin ve açık şekilde Gümrük Birliği prensibi açıklanacak, ancak ne zaman yürürlüğe gireceği ve ne şekilde uygulanacağı belirlenmeyecek ya da Gümrük Birliği'ne dayanmayan bir ortaklık anlaşması yapılacaktır..."

Komisyon bu kararın alınmasını isterken, konseyin dikkatini çekmeyi de unutmadı:

"... Ekonomik ve teknik gerekçeler yanında, diğerlerine oranla çok daha önemli olan politik gerekçelerin de gözden kaçırılmaması gerekir. Bu ülke, Yunanistan'ın aksine, büyük bir nüfus artışıyla birlikte, son derece önemli bir kriz geçirmektedir. Ödemeler dengesinin karşılaştığı güçlükler bir yana, Türk ekonomisinin yapısı bu krizden etkilenmeye başlamıştır. Bu ekonominin sağlıklı duruma girmesi uzun yıllar alacaktır. NATO, bu durum karşısında dış yardım karan almıştır. Güdümlü ve kapalı bir ekonomi, Gümrük Birliği'yle açıkça ters düşmektedir. Ancak bu gerekçeyle hareket etmek, AET'nin Türkiye'yle Gümrük Birliği yaratmaktan kaçındığı havasını yaratacaktır. Üstelik 6'larla aynı politik ilişkileri olmayan diğer Avrupa ülkelerine, Türkiye'ye önerilenden daha da ilerisi yapılmaktadır."33

Nerden nereye... İlk başta her şeyi hemen isteyen Türkiye, gelişmelerle, on tarım ürünü, biraz yardım ve politik nedenlerle Gümrük Birliği'ne sarılmıştı. Neden böylesine ısrar edildiğini, o dönemde anlaşmayı yayanlar şöyle anlatırlar: "Tek hedef Batı'yla bağ kurmak, yardımlarını elde etmek. Bir yandan yardım, öte yandan ihracatımızı arttırmayı döviz sağlamaktı. Batı'daki yerimiz çok güçlüydü ve bundan yararlanmak istedik. Zaten başkaca bir seçenek de yoktu ki..."

Ortak Pazar Konseyi, 24 Temmuz 1962 günü kararını verebil-

33. Türk heyetinin önerileri, değerlendirmeler ve konseye sorulan sorular, 28.6.1962 ve 3.7.1962 tarihli komisyon belgelerinden özetlenerek aktarılmıştır.

di.34 İnönü Hükümeti'nin demokrasiyi geri getirip, Türkiye'yi Batı savunmasının sağlam ve güçlü bir ülkesi durumuna sokma çabası, başta Amerika ve Almanya olmak üzere tüm AET ülkelerince de desteklenmeye başlanmış, kaynaklar seferber edilmişti.

Konsey toplantısının başında, komisyon adına Jean Rey sözü aldı:

- Haziran ayında Türklerle yaptığımız toplantının yarattığı hayal kırıklığını daha önce de sizlere açıklamıştım. Ekonomik, ticari ve malî işbirliği anlaşmasının kabul edilemeyeceğini ve Gümrük Birliği ilkesinin mutlaka saptanmasını istediler. Önümüzde iki seçenek var; ya anlaşma hedefinin Gümrük Birliği olduğu belirtilecek, ancak planı ve programı saptanmayacak, dolayısıyla AET açısından hiçbir kesin bağlılık getirmeyecek ya da sonuna kadar planlı ve aşamaları bugünden saptanan bir Gümrük Birliği önerilecek. Birinci formül, Türkiye'ye politik açıdan istediğini verdiği gibi AET'yi de istemediği bir yöne doğru şimdiden bağlamıyor. Hedef, "Türkiye ile AET arasındaki ekonomik ve ticarî ilişkileri artırmak, Türkiye'nin hızlı gelişme çabalarına katkıda bulunmak ve aynı zamanda Türkiye ile AET ekonomileri arasındaki farkı azaltmak, Türkiye'yi Avrupa Birliği kumulusuna daha yaklaştıracı koşulların gerçekleşmesine yardım etmek" olacak. Konseye ilk sorum şudur: Anlaşmada, Gümrük Birliği'ne gidişin kesin takvimi ve programı da saptanmalı mıdır ?

Tartışma başladı... Bakanlardan hiçbiri, Türkiye'yle yapılacak anlaşmanın ne şekilde Gümrük Birliği'ne ulaşacağını bugünden saptanması için ısrar etmedi. Tam aksine, Gümrük Birliği'ni temel ilke olarak bırakmayı, ancak koşullarının ilerde kararlaştırılmasını istediler. Bir cümle halinde "Anlaşmanın son hedefinin Gümrük Birliği" olduğunu belirtmek, Türkiye'yi politik açıdan memnun edecekti. Almanya'nın, "Anlaşmayı bu şekilde bomboş bırakmış oluyoruz" demesine rağmen, İtalya ve Fransa bakanlarının şu görüşleri kabul edildi: ilkesi Gümrük Birliği olur. İlk olarak tanınacak hazırlık döneminde, Türk ekonomisinin kalkınmasına tek yanlı yardımcı oluruz. Bu dönemin sonuna doğru bir inceleme yaparız. Eğer ekonomi, yükümlülükleri kaldırabilecek bir durumdaysa, o zaman Gümrük Birliği'ne gitmek için gereken maddeleri, ikinci dönem diye adlandırılan süre için saptarız. Olmazsa hazırlık dönemini uzatırız."

34. Karar, konsey sayılan 23-24 konseyindeki tartışmalar, şu belgelerden yararlanılarak özetlenmiş ve derlenmiştir: 24 Eylül 1962 tarih ve P/597/62 sayılı konsey, 19 Temmuz 1962 tarih ve S/436/62 (NTİJ) sayılı Koreper ve 26 Temmuz tarih ve R/593/62 sayılı Koreper belgeleri.

AET açıkça Türkiye'yi içine almak istemediğini belirtiyor, dirsek temasıyla yetinmeyi tercih ediyordu. Bu "hazırlık" döneminin 5 mi, yoksa 7 yıl mı olması tartışmalarında da tarım ürünlerinde Türkiye'nin ortaklığın bir tehlike olarak gören Fransa ve İtalya, "Mümkün olduğu kadar uzun tutulması" görüşünü ileri sürdüler.

Ankara'ya önerilecek tarım ödünleriyle ilişkin tartışmada ise, AET'nin güney ve kuzey kanatları yine çatıştı. Güney kanadındaki Fransa ve İtalya için tarım çok önemliydi, kuzey kanadındaki Almanya, Hollanda ve Belçika içinse sanayi daha ağır basıyordu. Türkiye'nin, Avrupa piyasalarında rekabet edebilecek sanayii olmadığından dolayı, kuzey kanat rahatı ve istenildiği kadar ödün verilmesinden yanaydı. Güney kanat ise, Türkiye'ye en elle tutulur avantajı sağlayarak tarım ürünlerine kesinlikle karşı çıkıyordu. Sonunda, Ankara'ya tütün, fındık, kuru üzüm ve kuru incir gibi zaten sattığı, geleneksel ihraç ürünlerinde bazı gümrük indirimleri sağlanması saptandı. Ancak indirimin oranlarında anlaşmaya varılamadığı için daimî delegelerin incelemesi için dosya geri yollandı.

Malî yardım konusunda da Paris'te Türkiye'nin konsorsiyum müzakereleri hâlâ devam ettiğinden, bunların tamamlanmasını bekleme kararı alındı. Böylece, 2,5 yıl sonra AET, Türkiye'yle resmî ortaklık görüşmelerine oturabilecek duruma giriyordu. İlk görüşme tarihi olarak 8-12 ekim saptandı. Konseyin sonunda resmîleştirilebildiği formül özetle şöyleydi:

1- Roma Anlaşması'nın 238. maddesine göre 35 ortaklık anlaşması olacaktır.

2- Anlaşma iki dönemli ve süresiz olacaktır. İlk döneme hazırlık adı verilecek ve 5-7 yıl sürecektir.

Hazırlık dönemi sonunda yapılacak incelemede, Türk ekonomisinin güçlendiği saptanırsa, o zaman Gümrük Birliği'ne gidecek olan koşullar kararlaştırılacak, aksi halde hazırlık dönemi uzatılacaktır.

3- Hazırlık döneminde Türkiye'ye dört tarım ürününde gümrük indirimi sağlanacak ve mali yardımda bulunulacaktır.

4- Ortaklığı yürütecek olan organlar, aynen Yunan anlaşmasından alınacaktır.

5- Türkiye'nin ilk dönemdeki tek yükümlülüğü, ekonomisini güçlendirmek olacaktır.

35. Roma Anlaşması'nın bu maddesi, AET'nin "Avrupalı ülke veya ülke gruplarıyla karşılıklı avantaj ve yükümlülere dayanan ortaklık anlaşması yapabileceğini" belirtir. Bu şekilde, Türkiye'nin Avrupalılığı AET tarafından resmen tescil edilmiş olmaktadır.

Böylece, topluluk uzun direnmelerden sonra istemeye istemeye Gümrük Birliği ilkesini kabul etmiş oluyordu. Ancak öylesine esnek davranılmıştı ki, Gümrük Birliği'nin sadece adından söz edilen, ne zaman ve ne şekilde gerçekleşeceği belirlenmeyen, dolayısıyla tarafları bağlamayan bir formül bulunmuştu. Ancak bu formülün, "Yunan anlaşmasıyla hiçbir yakınlığı olmaması", tahmin edeceğiniz gibi, Ankara'da hemen hayal kırıklığı yaratıverdi.

Türkiye kendini ısrarla AET'ye bağlatıyor (1963)

"Yunanistan AET'ye tam üye olabilir. Bu kendilerinin bileceği bir iştir. Yunanistan girdi diye Türkiye'nin mutlaka onu izlemesi gerekmez. Ancak, çıkarlarımızı zedeleyecek hareketlere müsamaha gösteremeyiz." Demirel, 14.10.1976, Ankara³⁶

"... Uzun bir aradan sonra AET'yle masaya oturunca (8-12 ekim 1962) karşımıza üç sayfalık bir proje koymuşlardı. İlerde sizinle bir ortaklığı düşünebiliriz anlamına gelen ve evlenme vaadi gibi bir şey. Tek olumlu noktası, Gümrük Birliği'nden söz etmesi, o kadar. Onun da hiçbir şeyi belli değil. Bize sırf hayır dememek için yapıldığı havasını veren ve basit bir ticaret anlaşmasını andıran bir projeydi. Oysa bizim isteklerimiz daha ileriydi. Bunun üzerine, kollan sıvayıp yeniden bir proje hazırladık ve 1963'ün ilk haftasında da bir memorandum halinde tüm ülkelere dağıttık. Bu, çok daha sıkı ilişkiler isteyen bir projeydi."³⁷

Neden kendimizi AET'ye sıkı sıkıya bağlamak istedik?

"... Bizim delegasyon tabii ki hükümetten aldığı talimatlar çerçevesinde bu çalışmalarını yürütüyordu. Ancak hükümeti temsil edenlerin, bir tutumun oluşmasında da mutlaka etkisi olur. Bize göre, Türkiye bu anlaşmayla Batı oluşumunun bir hizmetlisi değil, bir ortağı olmalı ve diğerleriyle eşit rol oynamalıydı. Bu hedefe, Yunanistan gibi belirli ve kesinlikle saptanmış şekilde varılmasından yanaydık. Bu anlaşma bizi, sanayileşmenin daha başlangıcında, yalnız bugünü değil, ileriye de düşünmeye zorlamalıydı. Bağlanmalı ve daha sağlıklı bir plan içinde sanayileşmemizi gerçekleştirmek zorunda kalmalıydık. Örneğin 24 yıl sonraki bir liberasyonun boyutları derhal saptanabilirdi ve ona göre planlama yolu tutulurdu... AET Türkiye'yi, kullanılması kaçınılmaz, ancak ortaklığı mümkün olmayan bir ülke olarak görüyor-
36. Bu sözler, Demirel'in ertelenen AET Ortaklık Konseyi için Ankara'da bulunan yabancı gazeteciler grubuna verdiği demeçten alınmıştır.

37. Müzakereleri Ankara'dan ve Brüksel'den etkileyip yürütmüş olan en yüksek düzeyde Dışişleri yetkililerinin bu kitap için yaptıkları açıklamalardan alınmıştır.

du ve "Sizin işlerinizi kolaylaştıralım, ancak aynı statüye veya eşitliğe gerek yok" yaklaşımındaydı. Tüm çabam, Türkiye'yi bu hizmetkâr durumundan ortak durumuna çıkartmak oldu ve bizim direndiğimiz oranda bunun gerçekleştiğini de gördük. NATO üyesi olmasaydık, bu topluluk içinde yer almamız gerçekleşmezdi.38

"Ortak Pazar hedefini, Avrupa'nın siyasî birleşmesi olarak görüyorduk. Yunanistan içerdeyken bunun dışında kalmamız, düşünülemez bir şeydi... Fransa ile Almanya, ünlü işbirliği anlaşmasını imzalayıp aralarındaki düşmanlığı silerken, De Gaulle İngiltere'nin AET'ye katılma istemini, henüz hazır olmadığı gerekçesiyle (23 ocak) reddediyor ve topluluğun prestiji ulaşılmayacak boyutlara çıkıyordu. Diğer bir inanç da yeni çalışmaya başlayan Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumundan, AET içinde bulunduğu takdirde daha bol kredi alınabileceğiydi..."39

Türkiye'nin temel ekonomik verileri ise, o gün için, kendini sıkı sıkıya bağlamasının güçlüğünü gösteriyordu:40

"... Türkiye, AET için ekonomik açıdan son derece önemli bir ülke olacaktır. Yunanistan'dan beş defa büyük olan bu ülke, az gelişmiştir ve tabii kaynakları kısıtlıdır. Yılda yüzde 3 oranında (800 000 kişi) artan ve yavaşlayacağına dair hiçbir belirti görülmeyen 23 milyonluk nüfusunun (Yunanistan 8,4 milyondur) büyük bir bölümü okuma bilmektedir. Toplumun yüzde 65'i tarımla uğraşmakta, ancak üretimin yüzde 30'unu sağlamaktadır. Çeşitli bölgeler arasındaki büyük farklılık, gelir dağılımında da vardır ve tarım işçisinin yıllık ortalama geliri 950 TL iken, şehir işçisinininki 2 740 TL'dir. Kişi başına yıllık ortalama milli gelir 180 dolardır. (Yunanistan'da aynı rakam 400 dolar, AET ülkelerinde ise 2 800 dolardır).

Türkiye'nin hem ekonomik gelişme hem de dış ödemeler dengesi açısından büyük güçlükleri vardır. 1962'de beklenen 350 milyon dolarlık açığın yanında, ihracattan elde ettiği gelirin üçte birini alan dış borçlan, 1 milyar dolar bulmaktadır. İhracatın artışı ise sınırlıdır. Devalüasyona ve hükümetin deflasyonist politikasına rağmen, ihracat yeterli derecede gelişmemiştir. Bunun gerçekleşmesi çok uzun süreler gerektirecektir.

Uluslararası kuruluşlarca yapılan tüm incelemeler, Türk eko-

38. ay. y.

39. ay. y.

40. Bu konudaki veriler, S/317 f/62 (NTİO) sayılı komisyon raporu, OEEC'nin 1962 yılı raporu ve Avrupa Komisyonu'nun 500/ PP/63-F sayı ve eylül 1963 tarihli raporundan derlenmiştir.

nomisinin, önümüzdeki yıllarda müttefiklerin dış yardımları devam etse dahi, strüktürünün kolaylıkla değişmeyeceğini göstermektedir."

Türkiye fakirdi, ancak ileride büyüyecekti. Raporlar her iki gerçeği de ortaya koyuyordu. Anlaşma bilinçli bir biçimde mi yapılıyordu ?

"Daha pamuk ipliği bile yapamayacak durumdaydık. Az gelişmiş bir ülkenin Gümrük Birliği'ne gidince daha gelişmiş olan ülkelere karşı korunma güçlerini kaybedeceğinin ve milli bir sanayi kurmasının imkansızlaşacağına farkındaydık. Nasıl altından çıkarız diye düşününce, bunun bize vereceği yüklerin ne olabileceği hakkında doğru dürüst bir inceleme bulunmadığından, politik gerekçeler öne sürülüyordu.

"Bu bir kadro anlaşması, ileride vakti gelince düşünürüz" yaklaşımı genel olarak hâkimdi. Zaten birkaç kişi hariç kimseden de önemli bir muhalefet gelmiyordu. Kimse farkında değildi galiba.41

Ankara Anlaşması ve Katma Protokol'ün yapılış döneminde, İtalya adına Bakanlar Konseyi'nde Maliye Bakanı Emilio Colombo konuşuyordu. Colombo, uzun yıllar bakanlık, sonra başbakanlık ve Avrupa Parlamentosu başkanlığı yaptı. Türkiye'nin Ankara Anlaşması dönemini (bu kitabın yazılışı sırasındaki görüşmemizde) şöyle anlattı:

"Türkiye'yle Ankara Anlaşması'nda ve sonradan yapılan Katma Protokol sırasında itici güç politik nedendi. NATO üyesi olan ve Sovyetler'e karşı bir perde görevi gören Türkiye'nin, Yunanistan'dan ayrı tutulmaması (hiç değilse görünüşte) için epey çaba harcandı. Anlaşmayı devamlı isteyen ve kendini sıkı sıkıya bağlamaya çabalayan, devamlı Türkiye'ydi... Ve biz de hayır diyemiyor-duk tabii. Tartışmalar bir yere kadar geliyor ve Türkiye siyasi ağırlığını ortaya koyuyordu. O dönem için de bu oldukça önemliydi."

Colombo'nun bu sözleri de Türkiye'nin siyasi ödüne karşılık ekonomik ödün pazarlığı yaptığı gerçeğini bir defa daha doğrulamakta. Ancak yıllar geçtikçe, bu "pazarlığın" eskisi kadar pratik sonuç getirmeyeceği ortaya çıkacaktır.

İşte kahraman Türkiye, Batı'nın bekçisi ve Batılılaşmak için görevini yerine getirmeye çırpınan Türkiye, yeni bir memorandumla AET'yi uyardı: "Biz tam üye olmak amacındayız; bunun da anlaşmaya mutlaka konması gerekir."

41. Ankara Anlaşması'na Ticaret Bakanlığı'ndan katılmış bir yetkilinin anılarından alınmıştır.

Müzakerelerin başlangıcında karşılıklı tutumlar özetle şöyle-di:42

Türkiye'nin istekleri

- Anlaşmanın hedefi ve dönemlerinde neler yapılacağı açıkça belirtilmelidir.
- Anlaşma 3 dönemli olmalı ve her dönemdeki yükümlülükler kesin bir takvime bağlanmalıdır.
- Birinci ve hazırlık dönemi, 5 yıllla sınırlandırılmalı ve geçiş dönemine karar verme süresi 1 yıl olarak saptanmalıdır.
- Anlaşmanın Gümrük Birliği'ne varış süresi 22 yıl olarak saptanmalı ve ilk iki dönemi kapsamalıdır.
- 10 tarım ürününe ödün verilmeli ve Ortaklık Konseyi, hazırlık döneminde bunları genişletebilmelidir. Ayrıca tütün ve kuru üzüm için Türkiye'ye, AET'nin diğer ülkelere açacağı kotalarla ilişkin hem bilgi verilmeli hem de veto hakkı tanınmalıdır.
- Sanayide Türkiye'ye genel olarak korunma yapabilmesi için bir madde eklenmelidir. Aksi halde Gümrük Birliği'ne gidiş gerekli olmaz.
- Yunan anlaşmasındaki gibi tüm organlar kurulmalı ve temaslar yapılmalıdır.
- Anlaşmada tam üyeliğe karşı açıkça belirtilmeli ve bu anlayış içinde tüm politikaların yakınlaştırılması gereği anlaşmaya konulmalıdır.
- Yabancı sermaye, işçi dahil serbest dolaşma hakkı ve teknik yardım gibi tüm konular Yunan anlaşmasında olduğu şekilde saptanmalıdır.

AET'nin tutumu veya tepkisi

- Hedeflerin kesin şekilde saptanması gereksizdir.43
- Kesin takvim, sonucu şimdiden saptamak anlamına geleceğinden konseyin karanna aykırıdır.

42. Veriler, I/I006/63-F sayı ve ocak 1963 tarihli komisyon dokümanından özetlenip derlenmiştir.

43. Türk görüşleriyle ilgili olarak AET Komisyonu'nun notu: "Türkiye'nin bu beklenmedik istekleri, Yunan anlaşmasına mümkün olduğu kadar yaklaşmak amacını gütmekte ve Gümrük Birliği'nin, anlaşmanın başından itibaren var olduğu havasını yaratmaktadır. Oysa konsey Gümrük Birliği'nin ancak ikinci (yani geçiş) döneminden itibaren başlamasını istemektedir. Türkiye karşılıklı yükümlülüklerin Gümrük Birliği'ne varılmasına kadar en ince detayına kadar saptanmasını isterken, konseyin aldığı kararların dışına çıkılmaktadır."

- 6 yıl olmalıdır. 1 yıllık karar süresi tanımak, anlaşmaya otomatik geçiş havası verebilir.
- Kesin bir süre tanıma, konseyin aldığı karara aykırıdır. Politik bir yaklaşım olarak nitelendirilebilir.
- Türkiye'nin istekleri, konseyin hazırlık dönemine ilişkin görüşüyle bağdaşmamaktadır. Veto hakkı düşünülemeyeceği gibi, bu yaklaşımda, anlaşma başka bir yöne itülmektedir. AET 2 ila 4 tarım ürününe ödün verme eğilimindedir. Diğer ülkelere açılacak kontenjanlar konusunda bir danışma mekanizması düşünülebilir.
- İlerde kararlaştırılabilir.
- Özellikle karma parlamento komitesi konusunda politik sakıncalar olabilir.
- Yeni bir anlayıştır ve konseyin bu konuda kesin karar gerekmektedir.

Müzakereler heyetindeki yüksek düzeyde bir Türk diplomat, o günkü isteklerimizi şöyle anlatıyor:

"... Roma ve Yunan Anlaşmalarının işimize gelen her tarafını almış, kaldıramayacağımızı düşündüğümüz noktaları bırakmıştık. Öylesine çok istekle gittik ki adamlar bir bölümünü kabul etmek zorunda kaldılar. İlk beş yılı, kendimizi hazırlama dönemi olarak kabul ediyor ve hiçbir yükümlülüğün altına girmiyorduk. Ancak bunun da fazla uzamamasını istiyorduk. Ondan sonra ise mutlaka Gümrük Birliği ve tam üyeliğe gidiş ortaya atıyorduk. Bu hedefler olmadan bir anlaşma yapmayacağımızı da kendilerine açıkça söyledik. Zira amacımız AET'yle birleşmekti. Dönemler arasında geçişin otomatik olması da bizim için en önemli noktalardan biriydi. Hazırlık dönemindeki tek yükümlülüğümüz, beş yıl içinde geçiş dönemine giriş sağlayabilecek tedbirleri geliştirmektir. Bunun için de 1,5 yıllık plana güveniyorduk."

AET ile Türkiye arasındaki gerçek müzakereler, 1963'ün ocak ayında başladı. Aralıklarla 20 hazirana kadar devam etti ve anlaşma 25 haziran günü Brüksel'de parafe edildi. 12 Eylül 1963'te Ankara'da muazzam bir törenle imzalandı.

Müzakerelerin büyük bölümü, Türkiye'nin daha sıkı ilişki kurmak istemesi, AET'nin de kesin karar ileriye bir tarihe bırakıp, bugünden güvence vermeme mücadelesi şeklinde geçti. Türk delegasyonu, ideal şekilde arzuladığı bir anlaşmayı belki elde edemedi, ancak ısrarlarıyla "bağlanma konusunda" oldukça basan kazandı. Türk delegasyonu diyor, zira konuyu gerçekten etkileyen teknisyenlerin sayılan üç veya dördü geçmiyordu. Başbakan ve ilgili bakanlar ise, konunun detayını bilemedikleri için po-

litik açıdan bakıyorlar ve "yük akmadığı konusunda kendilerine güvence verildiği sürece" yeşil ışık yakıyorlardı. Aslında kuşkuları vardı; ancak ne olabileceğini hesaplayamıyorlardı. İlerde gerçekleşecek bir hedefe şimdiden hayır dememenin daha yararlı olduğuna inanıyorlardı.

Müzakerelerde en büyük mücadele, hazırlık döneminden geçiş dönemine gidişin otomatik olması için verildi. Başından son ana kadar Türk delegasyonu, hazırlık döneminin kısa tutulması (3, 4 veya en fazla 5) ve son yılındaysa, müzakere olmadan derhal ikinci dönemin başlaması konusunda ısrar etti. Ancak, AET kesinlikle yanaşmadı buna. Sonunda artık durum anlaşılınca, "Bu formül bize de rahat hazırlanma olanağı sağlıyor" demek zorunda kaldı.

Topluluğun kaygısı, böylesine büyük ve ekonomisinin nereye gideceği belli olmayan bir ülkeye, tam üyelik konusunda kesin güvence vermektir. Buna karşılık, yine politik gerekçelerle, Türkiye'nin "tam üyeliğe gidildiği" kamsım yaratacak bir kavramın anlaşmaya konmasındaki ısrarını da geri çevirmedi. Esnek bırakılarak, tam üyeliğin son hedef olabileceği anlaşmaya girdi.

Üç etaplı bir anlaşma yapılacak, bir etaptan diğerine geçişte yeniden karar verilecek ve böylece, "tam üyelik hedefinin ne zaman gerçekleşmesi imkânı doğarsa" o zaman düşünülebilecekti. Kâğıt üzerinde dahi bırakılabilir, hatta uzatılabilirdi. Üstelik Batı savunması için, böylesine önemli bir ülkeye öylesine basit ödümler veriliyordu ki bu konudaki isteğini reddetmek prestij kinci bir durum yaratabilirdi. Konsey bu konularda Türkiye'yi tatmin etme yolunu tutmayı, istemeye istemeye kabullendi. Ancak örneğin, hazırlık döneminde karşılıklı alınacak yükümlülüklerin şimdiden saptanmasına hiçbir şekilde yanaşmadı.⁴⁴ Türkiye'nin politik açıdan ne yapacağı kesin olmadığı gibi, ekonomik durumu da yeni başlayacak olan 5 yıllık planın sonunda belirecekti.

Diğer büyük mücadele, tarım ürünlerine verilen AET ödümleri konusunda çıktı. Topluluk, Türkiye'nin belli başlı dört ürününe (tütün, kuru üzüm, kuru incir ve fındık) gümrük indirimleri uygulamayı kabul etmiş, ancak müzakere pozisyonu olarak ikisini çıkartarak, tütün ile kuru üzümü bırakmıştı.

Türkiye ise 10 üründe ödümler istiyordu. Bu ödümler konusundaki kavga çok yönlü oldu. Bir yandan daha kendi tarım politikasını saptamamış olan topluluk içinde, tarım ülkesi İtalya ve Fransa'nın itirazları...

Topluluk dışında Amerika, Yunanistan ve yeni

44. Son müzakerelerdeki sorunlar, Türk ve AET yetkililerinin anılarına ve sırası geldikçe verilecek olan belgelere dayandırılmıştır.

anlaşma yapılacak ülkelerin itirazları... Ve nihayet Türkiye'nin ısrarları.

Bu konuda müzakereleri yürüten Türk diplomatlar tutumumuzu şöyle anlattılar: "Biz ilk başlarda uzun listeler verip ödün istedik. Ancak oturup araştırmaya başlayınca, bunların büyük bir bölümünde ihracatımızın dahi olmadığını anladık. Zaten belli başlı ihraç ürünlerimizin önemli bir bölümü gümrüksüz giriyordu. Bunları listeye koymanın anlamı yoktu. Kala kala elimizde tütün, fındık, kuru üzüm, kuru incir kaldı. Bunlara bir de narenciye ile torik ve palamut balıklarım ekledik. Adamlar devamlı, yahu ihraç edemeyeceğiniz ürünlerde niye ısrar ediyorsunuz ? Ne zaman bu derece narenciye sattınız, diyorlardı. Biz de verilecek indirimlerin ihracata teşvik sağlayacağını söylüyorduk ve buna inanıyorduk da... Ankara, iki madde de olsa anlaşmayı imzalamamızdan yanaydı. On ürüne çıkaramadık, 4'te kaldı."

Büyük mücadele, sonunda İtalya'yla yapıldı. Fransa'yla politik yaklaşım konusundaki mücadeleden daha ağır, İtalyanlara karşı fındıkta verildi. Türk ihracatının, kendi ülkesinin elindeki piyasaları alabileceğinden ürken İtalyan delegasyonu Hakan Işık'a kök söktürüyordu. Saatlerce, kaç ton Türk fındığına yüzde kaç oranında gümrük indirimi sağlanacağı tartışılıyor ve İtalya kıpırdatı-lamıyordu. Görüşmeler uzadıkça uzuyordu.

Sonuna doğru bu bezdirme politikası Hasan Işık'ın canını sıktı. İtalyan daimi delegesi, "Zeytin ağaçlarını söktük ve fındık diktik. Ben üreticilerime ne derim" diye ısrar edince oturduğu yerden patladı:

- Ekselans, koskoca Türk-İtalyan ilişkilerini bir fındık kabuğuna sığdırmaya çalışmayın.

Hele bir defasında da, "Fındık problemi, fındık problemi" diye konuşulurken, Hasan Işık'ın şaşırıp İtalyan elçisine "Bay problem" diyerek seslenmesi, salondaki gergin sinirlerin boşalıp kahkahalarla gülüşülmesine yol açmıştı.

Fındık sorunu sonunda yine "İtalyan usulü" çözümlendi.

Dışişleri Bakanı Erkin, mart ayında resmî ziyareti sırasında, başta Dışişleri Bakanlığı olmak üzere tüm İtalyan yetkililerine, fındık konusundaki vetonun kalkmasını kabul ettirmiş, ancak Tarım Bakanı Rumor'u yerinden dahi kıpırdatamamıştı. Rumor, "Hayır, hayır. 5 yıl sonra yeni ekilen fındık ağaçları ürün vermeye başlayacaklar. Karşımda Türkiye'yi görmek istemiyorum o dönemde" diyor ve Dışişleri'nin baskısına rağmen, "Bu konuda ben karar veririm" deyip kestiriyordu.

İmdat, Erkin'in Roma elçiliği sırasında çok iyi tanıdığı ve o dönemde cumhurbaşkanı olan Segni yetiştirdi. Erkin için verdiği yemekte sorun ortaya atılınca, Segni güldü:

- Hiç merak etmeyin. Hükümet bugün istifa etti. Yeniden kurulması yaklaşık dört ay alır. Maliye Bakanı Colombo'ya ben kişisel emir verip İtalyan vetosunu kaldırtacağım.

... Ve gerçekten böyle kaldırıldı. Kişisel ilişkilerin zaman zaman diplomaside öylesine büyük etkileri vardır ki hayret edebilirsiniz. Bizim bugün dahi yeteri kadar anlayamadığımız diğer bir nokta da Brüksel'deki kararların üye ülkelerin başkentlerinden nasıl geçtiğidir. Komisyon veya konseyde istediğiniz mesele halledilemez.

Diğer ilginç bir olay da Amerika'nın AET tarafından Türkiye'ye açılacak tütün kontenjanına kesin ve sert itirazıydı. Amerika, 1962'nin başından anlaşmanın imzasına kadar, "tek taraflı bir anlaşma yapıldığım, Türk tütününe sağlanacak avantajın Amerikan tütününe etkileyeceğini" ileri sürerek yüksek düzeyde topluluğun devamlı dikkatini çekmişti.⁴⁵

Dışişleri Bakanı Dean Rusk, George Ball'un imzalı protesto telgrafları, Brüksel'deki ABD delegasyonunun girişimleri, AET Bakanlar Konseyi'nin konuyu uzun uzun tartışıp ABD'ye güvence vermesi... Anlaşılacak bir itiraz değildi aslında. Amerika, Türkiye'nin Batı içinde kalması için Avrupa desteğini istiyor ve Almanya'yı da bu konuda görevlendiriyordu. Ancak asıl sorun, Türkiye'den çok kendi ekonomik çıkarlarının zedelenmesiydi. AET'deki bu eğilim, Türkiye'yle başlar ve başka ülkelere de sıçrayabilirdi. Son yıllardaki AET-ABD ekonomik çatışması, o zamandan ilk işaretlerini veriyordu. Amerika, Türkiye'yle yapılan anlaşmanın Yunanistan'mki gibi kesin şekilde Gümrük Birliği'ne gitmediğini, dolayısıyla tek taraflı ödün verilmekle dünya ticaret kurallarına aykırı bir tutumun başlatıldığını ileri sürüyordu. Was-hington'da 1962 aralığında Dean Rusk, 6 AET ülkesi elçisini çağırıp sert bir girişimde bulunuyor ve Türkiye'yle yapılan anlaşmanın GATT'tan geçmesine Amerika'nın kesinlikle karşı koyacağını bildiriyordu.

Amerika'nın itirazları, Türk anlaşmasına "tam üyelik" ve "Gümrük Birliği prensibinin" eklenmesinden çok, yine Feridun Cemal Erkin'in Başkan Kennedy ve Erhard'la görüşmesi üzerine

45. ABD'nin itirazlar 4 aralık 1961 ve 10 aralık 1962 tarihli (Mr. Cortney ile Mr. Co-ro'nun komisyondaki girişimlerine ilişkin) komisyonun servis notlarından ve konsey belgelerinden derlenmiştir.

hafifledi. Amerika, bugün dahi Türk ortaklığına inanmaz, ancak pratik nedenlerle susar.

"Kennedy bizim AET'yle böylesine bir ilişki kurmamızı pek istemiyordu. Bana da açıkça söyledi. Ortak Pazar'ın gelişmesinden kuşku duyuyor ve Avrupalılar benim dış ticaretime zarar verecek diyordu. Kendisine, Türkiye'nin Amerika'yla ilişkilerinin devam edeceğini, ancak herkes girerken bizim Avrupa dışında kalmamızın söz konusu olamayacağını anlattım. Eğer bunda yardımcı olmazsanız biz ürünlerimizi satamayız ve Yunanistan karşısında eziliriz, dedim. Peki, dedi. Madem ki bu derece önemli çıkarınız var, kabul... Tüm güçlükleri önleyebilmek için özellikle NATO üyesi ülkelerin dışişleri bakanları veya başbakanlarıyla görüşmek zorunda kalıyordum. Luns ve Spaak'la devamlı konuştuk. Alman Erhard bizim girişimizi güç görüyor, ancak destekliyordu. Başından sonuna kadar da Almanya bizi devamlı destekleyen tek ülkeydi."46

Yunanistan'ın hazırlanan anlaşmaya tepkisi, aslında, AET konusunda bizim hissî tutumumuzdan pek farklı değildi.

Her zaman olduğu gibi, gürültüyü önce Yunan basını başlattı. Türk basınındaki ilgisizliğin yanında, Yunan basınının hassasiyeti, Türkiye-AET ilişkilerindeki gelişmelere verilen büyük önemden de anlaşılıyordu zaten. Müzakerelerin sonuna doğru, Kara-manlis Hükümeti bombardımana tutuldu.

7b Vima, 11 nisan:

"... Türkiye'yle müzakereler konusunda AET, anlaşmamıza göre bize bilgi vermek zorundadır. Yunanistan söz sahibidir ve hükümet bu konuda ne yaptığını açıklamalıdır.

Ethnos, 23 nisan:

"... Türkiye hiçbir yükümlülük altına girmeden, ihraç ürünleri için kolaylıklar elde etmektedir. Bu bizim için tehlikelidir. Türkiye, AET tarafından açıkça kayınlmaktadır."

Yunanistan, tüm tarım ürünlerinde Türkiye'den defalarca ileri ödünlere sahipti, ama bu gerçek görmemezlikten gelindi.

Basın kampanyası, Karamanlis Hükümeti'ni harekete geçirmeye yetti. Yunanistan'a da Türk anlaşması hakkında bilgi verilmesi için girişimler yapıldı. Sanayi Bakanı Papaliguras Brüksellere kadar gitti ve Atina'nın bu ısrarı, diğer dış etkilerle birlikte topluluğun Türkiye'ye açacağı kotaları az dahi olsa kısıtlamasıyla sonuçlandı. Oysa tarım, Türkiye'nin o dönemde, anlaşmadan yarar sağlayabileceği tek sektördü.

46. Feridun Cemal Erkin'in anılarından derlenmiştir.

Bugün de pazarlıklar hemen hemen aynı şekilde yapılır. İşte o dönemdeki birkaç konsey toplantısından derlemeler:47

Lüksemburg: "Hollanda'nın önerisini hepimiz kabul ediyoruz. Türkiye'ye 17 000 tonluk bir fındık kontenjanı açılıyor."

İtalya: "Kuru üzüm kontenjanını 34 000 ton olarak saptamıştık. Oysa geçen yıl bu ülkeden 32 000 ton ithal etmiştik. Üstelik Yunanistan bu konuyu protesto ediyor. İran'la aynı ürün üzerinde anlaşma yapacağız. Bu nedenlerle, 34 000 tonluk kontenjanı 32 000 tona indirelim."

Lüksemburg: "Zaten Türkiye'den 2 000 ton kısım İran'a verme konusunda bir görüş birliğine varılmıştı."

Komisyon: "Biz, 34 000 tonluk kontenjanı biraz yüksek bulmuştuk. Yunanistan'ın ileri sürülen itirazları, özellikle kuru üzüm ve tütün kontenjanları üzerine oluyor. Türkiye'ye 11 500 ton önermiştik tütün için. Kuru üzümde ise 26 000 ton önerilip 27 000'e çıkarılmıştı. Bu noktada durulsun."

Lüksemburg: "Zaten 34 000'den 30 000 tona kadar indik. Bu civarda bir öneri yapalım."

Belçika: "Tütün kotası bin ton daha artırılıp 12 500'e çıksın, kuru üzüm ise 30 000'de tutulsun. Üye ülkeler arasındaki ayırmda ortaya çıkacak fazlalığı, biz Almanya'yla üstümüze alırız."

Fransa: "Yunanistan'ın hassasiyeti karşısında az dahi olsa tütün kontenjanını artırmak politik açıdan güç olmaz mı?"

Komisyon: "Yunan itirazları karşısında konsey, 12 000 tondan ileri gidemez."

Almanya: "Biz kotamızı artırmaya hazırız. Tütün 30 000, kuru üzüm 30 bin ton olmalıdır."

Belçika: "Türkiye'de gerçek bir avantaj sağlamak, Yunan itirazlarını dikkate almak kadar önemlidir.

Üstelik 12 000 ton, Türkiye'nin son üç yıl içinde bize zaten sattığı ürünün yıllık kontenjanıdır. Yani biz bu durumda, Türkiye'ye tütün konusunda önemli ödün veriyor sayılamayız ki..."

Sonuç: Türkiye'ye gümrük indirimi sağlanacak kontenjanlar, tütünde 12 500 ton, kuru üzümde 30 bin ton, kuru incirde 13 000 ton ve fındıkta 17 000 ton.

Aslında bu rakamlar, Türkiye'nin AET'ye zaten sattığı ürünü kapsıyordu. İhracatı artırıcı bir yönü yoktu.

Amacı, Yunanistan'a karşı Türkiye'nin piyasa kaybını önleyebilmek ve dengeyi sağla-

47. 8-10 Mayıs ve 30-31 Mayıs tarihli AET konseyleri belgelerinden alınmıştır. Çeşitli ülkelerin

tutumlarını, Amerika ve Yunanistan'ın itirazlarını, hatta İran'la yapılacak bir anlaşmanın dahi Türkiye'ye açılacak kontenjanları etkilediğini göstermesi açısından ilginçtir.

yabilmekti. Ödünün azlığı karşısında, sonunda Türkiye'nin isteği üzerine, Ortaklık Konseyi'nin hazırlık döneminde bu kontenjanları artırayabileceği veya yeni ürünlere yeni ödümler sağlayabileceği konsey tarafından kabul edildi.

Türk-Yunan dengesi açısından gerçek büyük kavga, Türkiye'ye açılacak AET proje kredisi (mali protokol) konusunda geçti. Almanya'nın başı çektiği, hatta birkaç defa vetosunu kullanıp görüşmeleri durdurduğu bu tartışmaların en ilginç konuşmaları şunlardır:48

Fransa: "Konsorsiyum çerçevesinde Türkiye'ye bir yardım yapılmaktadır. Öylesine düzenleme yapılmalı ki, AET iki defa ödemek durumunda kalmasın."

Almanya: "Türkiye'ye mali yardım konusunda AET ülkelerinin Paris'te düştikleri anlaşmazlık, hem Avrupa hem Türkiye hem de topluluk için hayal kincidir. Kendilerini, haklı olarak Avrupa'nın çekirdeği sayan AET ülkeleri, bunun bir örneğini daha vermelidir. Böylesine askerî ve ekonomik önemi olan Türkiye'ye anlayış gösterilmemesi kuşku yaratıcıdır. AET bugün birçok Afrika ülkesine yardım ederken, tüm bu ülkelerin toplam nüfusunun yarısı kadar olan Türkiye'ye, bu oranı dikkate alarak yardımda bulunmalıdır" (Afrika ülkeleriyle anlaşmalar özellikle Fransa'nın isteğiyle yapılmıştır).

Komisyon: "Konsorsiyum çerçevesinde Türkiye'ye 1963 yılı için 58 milyon dolar vermeyi kararlaştırdık. Ya bu rakamı temel olarak alalım ya da Yunanistan'a verildiği gibi yılda 25 milyon dolardan beş yıllık (125 milyon dolar) bir rakam saptayalım."

Almanya: "Diğer ülkeler bizim tutumumuza bakıyorlar. Yakın ilişki kurduğumuz bu ülkeye İngiltere, İsviçre veya İsveç'in bizden fazla mı vereceğini sanıyorsunuz. Süre de 5 yıllık olmalıdır. Böylece, 1. Türk planına katkımız olur. Zaten bu ülkenin ikinci döneme geçmesi için gereken ekonomik verileri de 5 yıl sonra incelemeyecek miyiz?"

Belçika: "Avrupa Yatırım Bankası, Türkiye gibi ödemeler dengesi büyük açıklar veren bir ülkeye, Yunanistan'ın tam aksine kredi açmaz. Biz bütçelerimizden vereceğiz."

Fransa: "Türk-Yunan ilişkileri, başka ülkelere oranla değişiktir. Her ikisine verilecek yardımlar arasında fark olmamalıdır."

Almanya: "Tam aksine, bu konuda üç kritere dikkat edilmelidir. İlki, ikisi arasındaki nüfus farklılığı, ikincisi konseyin ne ka-

48. 8-10 Mayıs, 30-31 Mayıs 1963, 17-19 Aralık 1962 tarihli konsey tutanakları ve S/690 62 (NT 24) sayılı komisyon belgesinden derlenmiştir.

dar vermeye niyeti olduğu, üçüncüsü ise Türkiye'yle aramızdaki ilişkidir. Yunanistan ortak olmuştur. Türkiye ise, daha ortaklık öncesi dönemine girecektir."

Başkan: "Türkiye'ye verilecek yardım, Yunanistan'la eşit mi, Yunanistan'dan az mı, yoksa daha çok mu olmalıdır? Konseyden cevap bekliyorum."

Belçika: "Yunanistan'dan az olmalıdır."

Hollanda ve Lüksemburg: "Eşit olmalıdır."

İtalya: "Daha az olmamalıdır."

Sonuç: konsey, maliye bakanlarının verilebilecek yardım konusunda karan saptamalarına kadar, bu görüşmeyi Almanya'nın isteği üzerine ertelediler.

25-26 martta AET maliye bakanları, Türkiye'ye 5 yıllık bir süre için 125 milyon dolar, 6 yıllık bir süre içinse 150 milyon dolarlık kredi açılmasını saptadırlarsa da Almanya'nın vetosu üzerine toplantı bloke oldu.

9-10 mayıs Dışışleri Bakanları Konseyi'nde kesin karara şöyle varıldı:

Almanya: "Yunanistan ve Afrika ülkelerine verilen düşünülürse, Türkiye'ye 200 milyon dolardan az olmamak üzere kredi açılmalı. Kredinin 6'lar arasındaki dağıtım anahtarı konusunda biz önerileri kabule hazırız."

Belçika, İtalya ve Lüksemburg: "Beş yıl için 150 milyon dolarlık yardım ve bankanın kaynaklarında kullandığımız 'dağıtım anahtarının' kabulüne hazırız."

Fransa: (Valéry Giscard d'Estaing): "Biz de 150 milyon dolara çıkabiliriz, ancak bu yükün üçte birinden fazlasını alamayız."

Almanya: "150 milyon dolar hangi kritere göre saptayabiliyorsunuz anlamıyorum. Konsorsiyumun 1963 yılı için saptadığı yardımın bize düşen bölümünü hesaplırsak, beş yıl içinde 300 milyon dolara varılır. Türkiye'nin nüfusunun üçte biri kadar olan Yunanistan 125 milyon dolar aldı. Üstelik ekonomik durumu Türkiye'ye oranla daha da iyi. NATO savunması içinde önemli bir rol oynayan ve politik stratejik büyük değeri olan bu ülkenin, 150 milyon dolar kabul etmeyeceğine eminim. Müzakereleri de bu nedenle kesmek riskiyle karşı karşıya kalabiliriz."

Fransa: "Konsorsiyumun verdiği ile bizimki arasında önemli bir fark var. Onlar, ödemeler dengesi güçlüklerini önlemek için, bizimki ise uzun vadeli kalkınması için gerekli yatırımlara yöneliktir.

Türkiye'nin politik öneminin farkındayım, bu nedenle rakamın 175 milyon dolara çıkarılmasını öneriyorum."

İtalya ve Hollanda: "Biz, 150 milyon dolarda ısrar ediyoruz." Bundan sonra tam bir pazarlık başlar.

Hollanda: "10 milyon 750 bin dolardan fazla ödeyemem." İtalya: "Yüzde 18, yani 32 milyona kadar çıkabilirim." Belçika: "Çıkmazdan kurtulabilmek için ben 13 milyonu kabul ediyorum."

Hollanda: "Anlaşmazlığı önlemek için ben de 1 milyon dolar daha yükseltip 11,7 milyona ulaşıyorum."

Belçika: "Eğer Hollanda 11,7'de kalırsa, ben 13 milyona çıkmam. İki ülkenin eşit olması gerekir."

Hollanda: "En kolayı, 175 yerine 174 milyon dolar kabul edelim. Formül tutuyor o zaman."

Belçika: "175 milyon kalsın. Ancak Hollanda kıpırdarsa ben 13 milyonda kalırım."

Hollanda: "İyi niyet göstermek için 1 milyon daha yükseltip 12,7 milyona çıkıyorum. Ancak tek şartla. Türkiye'nin istediği teknik yardım da bu rakamın içine katılsın."

Sonuç: Türkiye'ye toplam 175 milyon dolar verilmesi saptanmıştır.

Müzakerelerin önemli bir bölümü tamamlandıktan sonra, AET'nin tutumunu göstermesi açısından ilginç olan üç gelişme beliriverdi.

Komisyon, Hasan Işık'a garip bir öneride bulundu:

- Siz hiçbir yükümlülük almıyorsunuz. Oysa biz size ilk dönemde yardımcı oluyoruz. Bu tutumla öğünecek değiliz. Ancak sizden küçük bir şey isteyeceğiz. Siz de bize, başka bir ülkeye tanıyacağınız herhangi bir indirim veya kolaylığı otomatik şekilde tanıyın.

Işık irkiliverdi. Örneğin Amerika'dan piyasa fiyatından ucuz bir makine alınırken, karşılığında Amerika'nın başka bir ürünü bize daha kolaylıkla satmasına izin verilirse, aynı AET'ye tanınacaktı. Büyük bir dengesizlikti.

Talimatı dahi olmadan reddetti:

- Bu, amaçların dışına çıkmaktır ve anlaşmayı hemen bozabilirim.

Ankara da bu son dakika isteğini hemen reddetti...

Yabancı sermaye konusunda da zorlamalar oldu. Ve bu zorlamalar, Türkiye'yi başından sonuna kadar destekleyen Almanya'dan geldi. Almanlar, "Türk kalkınmasına yardımcı olmak amacıyla, AET sermayesinin Türkiye'ye girişinin serbestleştirilmesi" için anlaşmaya madde sokturmak istedi. Ancak inönü Hükûme-

ti'nin bu konudaki duyarlılığı sonucu, "karşılıklı araştırmalarla yabancı sermaye giriş çıkışını kolaylaştırma yollarının aranacağı" şeklindeki bir formülle bu baskıdan kurtulunabildi.

Son nokta ise, Türk işçilerinin AET ülkelerinde serbest dolaşımı konusuydu. Çalışma Bakanı Ecevit ve Planlama, anlaşmaya konan maddenin son derece yetersiz kaldığını ileri sürdüler. Oysa anlaşma artık tamamlanmıştı ve parafe edilmeyi bekliyordu. Henüz, Türkiye'den dışarı bir işçi akımı başlamamıştı, ancak ilk hareketler görülüyordu. Ecevit, "Bir anlaşma yapılıyor ve AET ülkeleri kendi aralarında serbest dolaşımı gerçekleştirecekler. Neden benim işçim de Avrupa'ya gittiği takdirde bundan yararlanmasın" diyerek ısrar etti. Planlama da bu görüşe katılınca görüşmeler uzadı. AET kesinlikle karşı çıktı. "Biz daha kendi aramızda bunu tam gerçekleştiremedik, size şimdiden güvence veremeyiz" diye direndiler. Sonunda Türk işçilerine kolaylık ve serbest dolaşımın, ikinci, yani geçiş döneminde saptanacağımla belirten bir mektup alışverişiyle yerinilmek zorunda kalındı. Ecevit, bu mektubu da yetersiz bulmuştu, ancak yapabilecek bir şey yoktu. O dönemde, Planlama, Türk işçilerinin serbest dolaşımına aslında karşıydı; ancak pek sesini duyumadı. İşçileri Bakanlığı ise başka havadaydı. O dönemin kısır tutumuyla, "Komünist olacaklar, aşırı akımlara kapılacaklar" diye İnönü'ye baskı yapmıştı. Ancak henüz işçi akımı diye bir şey yoktu. Dolayısıyla İşçileri'nin bu baskısı etkili olamadı.

... Ve ilk ve son olarak yapılan Türk kabinesinin karar toplantısı, İnönü'nün başkanlığında ve Başbakanlık Binası'nın büyük salonunda yapıldı.⁴⁹

Müzakereler döneminde işi baştan sona Dışişleri Bakanlığı yürütmüş, Maliye ve Ticaret Bakanlıkları da bir iki teknisyenin kişisel çabasıyla yardımcı olmuşlardı. Diğer bakanlıkların konuyla ilgileri dahi yoktu. Dışişleri'nde de konu başından beri en fazla dört kişinin elinde geliyordu. Görüş ayrılıkları, Brüksel'deki delegasyonun AET'yle bağlan daha da sıkılaştırmak isteğiyle, Ankara'daki sorumluların fazla ileri gidilmemesi eğilimleri sırasındaki çatışmadan çıkıyordu. Konu bir iki defa bakan düzeyine çıkmış, ancak hükümette doğru dürüst görülmemişti. Kendi kendine yürüyen bir müzakere gibiydi.

Başka ülkelerde, AET gibi dev bir kuruluşla "geleceğini saptayan" böylesine önemli bir müzakere, tam aksine, bakanlıkları,

49. Bu toplantının dökümü, görüşmeye katılanların verdikleri bilgiye dayanılarak çıkarılmış ve diyalog haline sokulmuştur.

özel sektörü, basını, üniversitesi, siyasî partileri ve meslek kuruluşlarıyla yapılı, kamuoyu oluşturulur, herkes görüşlerim açıklar ve sonunda bir noktaya varılırdı. Türkiye'de ise, en sessiz sedasız hazırlanan anlaşma olmuştu. Bu durum, Dışişleri'nin tek söz sahibi olarak kalma amacıyla müzakereleri tekelinde tutması kadar, diğer tüm kuruluşların çelişik yaklaşımları, bilgisizlikleri ve ilgisizliklerinden de kaynaklanıyordu.

Özel sektör, içler acısı bir tutumdaydı. Gümrük duvarlarının inmesiyle yabancı ürünler karşısında yıkılabilecek en önemli sektör sanayicilerdi. Ancak sanayiciler çelişki içinde, hükümetin tutumunu uzaktan alkışlıyorlar, bu işten en çok yararlanacak olan ticaret erbabıysa "muhalif bir tutum" içinde görünüyordu. Hatta AET'yle ilgili ilk raporu Besim Üstünel'e Ticaret Odaları hazırlatmış ve olumsuz etkilerini ortaya koydurtmuştu. Gariplikler dünyası... Bu tutumun iki nedeni vardı. Biri, "sanayici" diye bir şeyin bugünkü gibi belirmemiş olması ve "Yahu 22 yıl sonraki hikâye için şimdiden ne olacağını bilemem ki. Günü gelsin düşünürüz" yaklaşımıyla gününü gün edeceğine inanmalarıydı. Müzakereler sırasında özel sektör bu kadar hayati bir konu olmasına rağmen kılım bile kıpırdatmadı.

Basın da aynı. Son derece ilkel bir şekilde konuya yaklaşmış, haberlerin gerçek yönüyle hiçbir zaman ilgilenmemişti. Yunan basınında, Türkiye'yle müzakereler konusundaki haber sayısı, Türk basımndakinden daha fazlaydı. Sol eğilimli gazetecilerin "dikkati çeken" makaleleri ve uyarıları dışında büyük basm konuyu görmemezlikten geldi.

Siyasî partiler, zaten kendi yaşamlarına ve hükümet, seçim, koalisyon gelişmelerine öylesine kendilerini kaptırmışlardı ki, "Çin'de yapıyormuş gibi" Ortak Pazar konularına hiç değinme-mişlerdi. Ancak aralarında tek tük de olsa kaygı duyanlar, sorular soranlar çıkıyor. Bazı yazar veya üniversite hocalarının da bu tip yaklaşımları hemen "Batı'yla birleşmemize karşı çıkanlar komünisttir" damgasıyla etkili şekilde geçiştiriliyordu.

Planlama, bu işi sevmemişti. İtiraz etmek yerine de görmemezlikten gelmeyi daha yararlı saymıştı.

Örgütün başında da konuyu destekleyen ve Türk ekonomisine çekidüzen vermek için bir çıkış yolu gören Müezzinoğlu vardı. Birinci planın hazırlanması sırasında, AET anlaşması tamamlanamadığından, AET'yle ilişkili bir tek cümle, o da TBMM görüşleri öncesinde plana eklenebil-mişti: AET içindeki gelişmeler dikkatle izlenecek ve Türkiye'yle ilişkilerin düzenlenmesine çalışılacak.

Oysa bu plan, AET'yle hazırlık döneminde uygulanacaktı. Eğer bir yarar sağlanması düşünülüyorduydu, planların, yıllık uygulama dilimlerine sokulan tüm önlemlerin, hükümetler tarafından ciddi şekilde uygulanması gerekirdi.

O günlerdeki yaygın kanağe göre, Türkiye ilerde bazı yükümlülükler alacaktı, ancak bugünden "siyasî bir güç" durumuna girmeye başlayan Avrupa'yla birleşmeye doğru ilk ve son derece kesin adımını atıyor ve adamların bizi dışarda bırakamayacakları bir bağ sağlanıyordu.

Böylesine politik gerekçelerle bir girdaba kapılmış ve gidiş başlamıştı.

Konuyu derinliğine görebilen birkaç kişinin büyük kaygısı vardı. Türkiye'nin Batı içindeki öncelikli yerini sağlamlaştırarak, sanayileşmiş ülkelerden, gelişmemiz için yararlanabilme amacıyla toplulukla ilişki kurmak aslında son derece yerindeydi. Ancak bunun Gümrük Birliği olması şart mıydı? Böylece Türkiye gibi daha yeni sanayileşme sürecine giren bir ülkenin (kâğıt üstünde dahi olsa) kalkınma modelini şimdiden saptamak anlamına gelen Gümrük Birliği'ne, ekonomisini, diğer sanayileşmiş devlerin arasında yıkmadan sokmanın neler gerektirdiği biliniyor muydu? Gümrük Birliği'ni gerçekleştirmenin nasıl bir çabanın, siyasî bir bilincin gerektiğinin farkında mıydık? Türkiye'nin tüm strüktürü-nün değişimini gerektiren böyle bir eylemin gerçekleştirilebileceğine kaç kişi inanıyordu? Tutulması imkânsız derecede güç bir adım değil miydi?

İnönü ve kabinedeki bazı AP'li bakanların da kaygılan vardı.

Bu nedenle başbakan, herkesi dinlemek üzere, müzakerelere katılan tüm teknisyenleri ve CHP içinde başından beri muhalefet eden Besim Üstünel'i de çağırılmıştı. Müzakereler sırasında zaman zaman Feridun Cemal Erkin'e, "Benim başımı derde sokuyorsunuz gibime geliyor" der, ancak kısa bir süre sonra ikna edilebilirdi. Batı'yla yakınlaşmak, Paşa için de önemliydi. Ancak nasıl bir yakınlaşma? Sanayinin yıkılmasından ve katlanılamayacak yükümlülüklerle girmekten çekiniyordu. Ortada doğru dürüst bir inceleme de olmadığından, tartışmalar devamlı "Neden olsun canım, neyimiz var ki" veya "Bir defa girelim, sonra yeni ödün isteriz. Baktık olmuyor bırakırız. Avrupa siyasî bir güç olacak, hep ortaklaşa kararlar alacaklar ve orada Yunanistan otururken biz dışardan mı seyredeceğiz" gibi genel sözlerde kalıyordu.

Toplantının başında, teknisyenler, anlaşmayı bölüm bölüm Paşa'ya anlattılar. Ardından, İnönü, Üstünel'e döndü:

- Sen bu anlaşmadan kaygı duyuyormuşsun, anlat bakalım, neden?

- Paşam, AET'ye girmenin ekonomik açıdan elle tutulur bir avantajı yok. Bir başka deyimle, içeri girmekle elde edilecek avantaj ile dışında kalmanın getireceği zarar arasında fark önemli değil. Birçok açıdan uzun sürede zararlı olabiliriz.

- Nasıl oluyor bu ?

- Paşam, tütünde Yunanistan'dan geri kalırız deniyor, aradaki farkı sübvansiyonla kapatabilirsiniz. Pamuk deseniz zaten hammadde olduğundan gümrüksüz giriyor. Fındıkta gümrük vergisi yüzde 6, üzümde yüzde 8-10 arası. Oysa kendimizi bağlamamız halinde, kendi sanayimizi, daha doğma döneminde, karşılaşılması son derece tehlikeli bir rekabete açacağız.

Bunun üzerine Paşa, Feyzioglu ile Müezzinoğlu'nu tahrik ederek tartışma açtı:

- Bakın ne diyor, nasıl korunacağız ?

- Paşam, bugünden bir şey saptanmıyor ki. Sadece işin prensibi konuyor ortaya. Şimdilik yükümlülüğümüz olmayacak.

- Nasıl olmayacak? Ortaya konan Gümrük Birliği ilkesi yetmez mi ?

Feyzioglu hırsla itiraz etti:

- Bugünkü verilere dayanarak bundan 20 yıl sonraki gelişmeleri hesaplamak bilimsellik değildir.

Önyargıdan başka bir şey değildir bu tutum.

- Ancak yükümlülükleri de vardır. Kutuplara doğru yapılacak macera dolu bir geziye çıkmadan önce, yazlık elbiseleri değiştirip buna göre giyinmemiz gerekmez mi ? Bunu yapmaya karar verirseniz yükünü de düşünmek gerekir. Biz sanayilerimizi yüksek maliyetlerle kuruyoruz. Kapıları açınca nasıl dayanırız ?

- Topluluk bizi neden sömürsün ? Kurulan ilişki dengelidir ve karşılıklı çıkarlara dayanmaktadır. Üstelik eğer şimdi adımımızı atmazsak, Yunanistan karşısında tütün, fındık ve diğer ihracatlarımızda yıkılırız. Üstelik bundan sonraki dönemlerde yararımız büyük olacaktır. Böylesine tarihi bir gelişmenin dışında kalamayız.

İnönü'yü de düşündüren bu noktaydı. Daha doğrusu dışında kalmanın yararları ile sakıncalarının yeteri kadar değerlendirile-memesiydi.

- Bizim yükümlülüklerimiz ne olacak, bana onu söyleyin.

- Paşam, bizim bu ilk dönemde hiçbir yükümlülüğümüz yok. Beş yıl sonra, koşullar iyi olursa, hazırlık döneminin koşullarını saptayacağız. Değilse bir yıl daha uzatacağız. Yine olmazsa bir yıl

daha. Böylece, 7 yıllık bir süremiz olabilecek. Bizim şimdi yaptığımız, Avrupa'ya kanca atmak olacaktır.

Bu, Paşa'nın hoşuna gitti:

- Aaa bu iyi... Batı'ya kanca atmanın zararı yoktur. Ancak anlaşmanın bize bir süre sonra yükümlülükler getireceği de belli. Şimdi hepinize soruyorum, bu yükümlülükleri taşımayacak bir duruma girersek, elim ayağım bağlanacak mı ? Bir daha kurtulamaz duruma mı gireceğiz ?

Yaklaşık 6 saatlik toplantının sonunda sorulan bu soruya, herkesin cevabı aynı oldu:

- Hayır Paşam. İstendiği zaman durdurulabilir.

- Peki öyleyse kabul ediyorum.

Kâmuran Gürün, hemen elindeki anlaşmanın bir kopyasını Paşa'ya uzattı ve İnönü parafe etti.

Türkiye, AET macerasına ilk resmî adımını atıyordu.

Türkiye neyi imzaladığını gerçekten bilmiyordu !

"AET, diğer ülkelere verdiği ödünlere aynen ve otomatik şekilde Türkiye'ye de tanıyacak, diye bir madde yoktur anlaşmada. Türkiye'nin tek önceliği, diğerlerinde bulunmayan tam üyelik hakkının belirlenmesidir. Başka bir öncelik yoktur..."

Dönem Başkanı Gaston Thorn,50 AET Bakanlar Konseyi

1963 yılının bu dönemlerinde, Brüksel'de büyük pazarlık yapılırken, olup bitenlerden hemen hemen hiç kimsenin haberi yoktu. Gazetelerde tek tek demeçler çıkıyor ve işlerin ne güzel gittiğini, Batı ülkelerinin bizi ne kadar iyi karşıladıklarını ve Batı'nın temel taşı olduğumuzun da böylece bir daha anlaşıldığını okuyorduk.

Ortak Pazar ile Gümrük Birliği mi?

"Ne demek o ? Herhalde yeni bir banka ve diğer para fonları gibi bize yardım edecek..." İş çevrelerinden devlet kuruluşlarına kadar bu yaklaşım hâkimdi.

Meğer yanılmışız...

Ortak Pazar'la varılan anlaşmanın, Türkiye'nin dünya üzerindeki yerini ne derece değiştirip büyüttüğünü, yanında Almanya veya Fransa'yla eşit düzeye çıkılabileceğini, geleceğimizin kesin güvence altına alındığını, 12 Eylül 1963 günü radyoları ve gazeteleri açınca anlayıverdik.

AET'yle anlaşma resmen imzalanacaktı. Kıyametler kopuyor-du Ankara'da. Demeç üstüne demeç veriliyor, ardı ardına Avrupa'nın en ünlü, yetkili ve önemli kişileri uçaklardan iniyorlar, TBMM salonları hazırlanıyor ve heyetlerin İstanbul'u da görmek istedikleri, gazetelerde boydan boya manşetlerde gösteriliyordu. Böylesine birdenbire Avrupa'nın kalkıp Türkiye'ye gelivermesi, hepimizi çok mennun etmişti.

Anlaşmanın ne olduğu konusunda da gazetelerin haberleri ve yorumları Türk halkına şunları müjdeliyordu:

Akşam: "Anlaşma imzalandı. 6 Avrupa ülkesi, Türkiye'ye 5 yıl

50. Thorn, bu demecini, 1976'nın mart ayında Brüksel'de yapılan Türk-AET Dışişleri Bakanları Konseyi'nden sonraki basın toplantısında vermiştir.

içinde 175 milyon dolarlık ek yardım yapacak. Türkiye, Atatürk devrimiyle Avrupa'nın cüzü haline geldi." Türk-İş Başkanı Seyfi Demirsoy, "Bugünkü neticeyi temin edenleri, Türk işçisi adına tebrik ederiz" dedi. 13 Eylül tarihli Akşam gazetesinde Vecihi Ünal imzalı yorum ise şöyleydi: "... Dün olduğu gibi bugün de dünyayı düşünce, bilim ve sanat ışıklarıyla aydınlatan kıta Avrupa'dır... Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılmamız, Avrupalılığımızın, daha doğru ve geniş deyimle Batılılaşma azmimizin ve bu azmin Avrupalılarca olumlu karşılanmasının tescilidir. Katılmamız, hür ve bağımsız milletlerin, ekonomik, kültürel ve siyasî felsefelerine de ortak olmamız, dolayısıyla Atatürk düşüncesinin gerçekleşmesi demektir... Avrupalı mı, yoksa Asyalı mı olduğumuz hakkındaki içte ve dışta bugün dahi devam eden tartışmanın sona ermesi demektir."

Başbakan Yardımcısı Feyzioğlu'nun bir yazısı da 15 Eylülde gazetenin en önemli yerine konmuştu: "AET'ye üye olarak katılımımızın kısa vadeli faydalarından daha önemli olan yönü şudur: Türkiye'nin bir Avrupa devleti olma yolunda uzun zamandan beri sarf ettiği gayretler, bu anlaşmayla yeni bir zafere ulaşmış olmaktadır. Türkiye'nin ortak üyelik arzusu sadece kısa vadeli ve basit dış ticaret hesaplarına dayanma-mıştır. Bu anlaşmayla Avrupa sınırının bizim doğu ve güney sınırlarımızdan geçtiği bir defa daha ve en kuvvetli şekilde tescil edilmiş olmaktadır."

Cumhuriyet: "Anlaşma imzalandı. Ortak Pazar'a girdik" manşeti altında imza töreninin detayları veriliyor ve Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in bir yazısı yayımlanıyordu:

"Müşterek Pazar'ı bir Gümrük Birliği, bir iktisadi topluluk telakki etmek çok yanlış olur. Müşterek Pazar her şeyden evvel müşterek bir zihniyettir. Asırlar boyu karşı karşıya gelmiş zihniyetlerin aynı istikamette yan yana gelmesiyle vücut bulmuş bir müşterek zihniyet. Müşterek Pazar karşılıklı tavizlerle karşılıklı menfaatler kazanılmasını sağlayan bir tertip değil, müşterek fedakârlıklarla müşterek bir refahın teminini hedef tutan bir oluşturdur. Müşterek Pazar bencü değil hasbî, kıskanç değil yardımsever, muhafazakâr değil devrimci bir kuruluştur. Esasen bu vasıflandır ki onun herhangi bir dış tazyike maruz kalmadan tutunmasını ve muvaffak olmasını mümkün kılmıştır... Müşterek Pazar ileriki asırlarda tarihin kaydedeceği müstesna vakıalardan birisini teşkil etmektedir."

Kemal Aydar'm imzasından da törenden notlar veriliyordu:

"imza töreni ciddi parlak oldu. TBMM'nin şeref salonu, törenin önemi ve anlamı nispetinde ihtişamlıydı. İnönü koyu renk bir elbise giymişti ve pek 'mutlu' görünüyordu. Sağında Meclis Başkanı Sirmen, solunda senato başkanvekillerinden Sim Atalay, daha ötede Feyzioğlu ve Alican... Arka sıralarda bakanlar, senatörler, milletvekilleri, blokun en arkasında da hariciyeciler. Sağ blokta askeri ve mülki erkân, Başbakanlık'a bağlı daireler ve tabii ki planlamacılar ile basın mensupları... Saat 12'de Fransız Dışişleri Bakanı Couve de Murville, Belçikalı Spaak, Hollandalı Luns, İtalyan Maliye Bakanı Emilio Colombo, Alman Schaus ve Avrupa Komisyonu Başkanı Hallstein salona girdiler. Üstünde ülkelerinin bayrakları ve plaketler ile isimleri olan masanın etrafına sıralandılar. Yüzlerce fotoğrafçı, televizyoncu etrafa ışık saçarken, Erkin, Fransızca konuştu, rahat bir konuşmaydı. Sonra Dönem Başkanı Luns ve nihayet Komisyon Başkanı Hallstein Almanca konuştu. Sıra imzaya gelmişti. Saat 12.40 idi. Kırmızı kurdeleli, lacivert kaplı anlaşma metni ve ekleri birer birer bakanların önünden geçirilerek imza atıldı. 'Baba' tavrılı Spaak, imzayı atmadan önce şöyle kalemını başka bir kâğıt üzerinde denedi, sonra imzayı bastı. Onlar memnun, bizler memnun... İnönü durmadan alkışlıyor, hem de gülüyordu. İmzadan sonra bakanların Erkin'i tebriki sırasında oluyor bunlar. Alican gülüyor, Feyzioğlu gülüyor... Ve Luns bir yabancı gazetecinin 'Halen üstünde durduğumuz toprak Avrupa mıdır?' sorusuna, Ortak Pazar'ın en kestirme tarifi olan ve derin anlamlı bir cevap verdi: 'Evet burası Asya'dır. Ancak siyasal ve ekonomik anlaşmalar coğrafya sınırlarını aşar da çok gerilerde bırakır.'"

Hürriyet: "Tarihî anlaşma Ankara'da imzalandı" manşetinin altında şunlar yazıyordu: "Türkiye yıllardan beri özlediği ve elde etmek için diplomatik yollardan mücadele yaptığı bir gayeye dün kavuşmuş bulunuyor. Bu gaye memleketimizin Ortak Pazar'a girmesidir. Bu olay Türkiye'nin Batılılaşmak ve Batı dünyasının eşit haklı üyesi olmak yolunda yüz elli yıldan beri harcadığı gayretlerin en katı adımı ve semereli neticesidir... Bir de madalyonun tersine bakalım. Türkiye Ortak Pazar'a girmeseydi yalnız kalacak ve bu da onun üzerinde türlü emelleri olanların iştahını kabartacak, memlekette gerici ve başka bir dünyayla işbirliği yapmış taraftarların faaliyetleri artacaktı. Çünkü imzayla çok parlak bir istikbal yolu açılmış olmaktadır..."

Hele 14 Eylül tarihli Hümyet'te Ortak Pazar'a girişimizin halkı ilgilendiren yönü şöyle anlatılıyordu: "... 22 yıl dışinizi sıkın, Or-

tak Pazar refah ve saadet getirecek... Aklına esen elini kolunu sallaya sallaya Roma veya Paris'e gidip beğendiği herhangi bir otomobili permissiz, gümrüksüz getirebilecek..."

Herkesin bu anlaşmadan beklediği başka bir şeydi. Türk-İş Genel Sekreteri Halil Tunç, "Bu anlaşma sayesinde işsizlik önlenecek, işçilerimiz çalışmak üzere gittikleri ülkelerdeki mevcut sigortalara tabi olacaklardır" derken, Feyzioğlu "Plan uygulamasının bu şekilde daha kolaylaşacağını" söylüyor, Dünya gazetesinde Falih Rıfkı Atay, "Solcuların propagandalarına rağmen Ortak Pazar'ın komünizme karşı bizi koruyacağını" ileri sürüyor, Son Havadis gazetesinde Mümtaz Faik Fenik, "Ülkedeki söz hürriyetlerinin bundan böyle kısıtlanamayacağını" belirtiyordu.

Milliyet gazetesi ise, İnönü, Erkin ve diğer konuşmacıların konuşmalarına ağırlık vermişti. Başbakan, "Kanaatimce, beşeriyet tarihi boyunca insan zekâsının vücuda getirdiği en cesur eser olan Avrupa Ekonomik Topluluğu, hiç şüphe yok ki dünyanın müstakbel nesillerine bırakılacak en zengin miras olacaktır... Bugün, Türkiye'yi ebediyen Avrupa'ya bağlayacak olan anlaşmayı imzalamış bulunuyorsunuz... Bu birlik, tarihî ve coğrafi icaplardan doğmaktadır... Bu mevzuda devamlı şekilde gösterdiğiniz samimi alakadan dolayı sizlere teşekkür etmek isterim" derken, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, törendeki konuşmasında şu noktalara dikkati çekiyordu: "Anlaşmanın siyasî bakımdan Türk milletinin hayatında bir dönüm noktası teşkil ettiği muhakkaktır. Ekonomik bir entegrasyonla itham edilmiş bir Gümrük Birliği, eşi görülmemiş bir siyasî karardır. Böyle bir kararı almak güç, fakat onu tahakkuk ettirmek daha çetindir. Bizi bekleyen vazifenin ağırlığına tamamen müdrikiz. Anlaşmayı sadece imzalamanın, anlaşmanın öngördüğü hedefleri gerçekleştirmeye yeterli olmadığını biliyor, istihdaf edilen gayelere ancak büyük fedakârlıklar, ağır çabalar pahasına erişilebileceğini iddia ediyoruz. Fakat bu güçlükleri yenmeye, kesin şekilde yenmeye azimliyiz. Aziz meslektaşlarım, Türk milletinin hayatında yepyeni bir devir açılmaktadır. Bu, Türkiye'yi Avrupa'nın bir parçası olmak emel ve hüviyetiyle katî surette teyit ve tescil eden, sulh ve refah yolunda ilerleme vaatleriyle dolu, şerefli bir devirdir."

Konuşmalar, anlaşmaya Türkiye tarafından verilen siyasî önemi açıkça gösterirken, karşı tarafın da yine siyasî yaklaşımının arasına saklanmış ufak uyanlarını da duyduk...

Hollanda dışişleri bakanı ve AET Bakanlar Konseyi'nin Dönem Başkanı Luns, politik önemine işaret ettikten sonra, "... Bugün

imzaladığımız anlaşma bir netice değil, bir başlangıçtır. Biraz önce, Türk dışişleri bakanı, Türk milletinden büyük fedakârlıklar, ağır çabalar beklediğimizi çok iyi bildiğini söyledi. Durumun bu cesur ve realist şekilde kıymetlendirilmesi, topluluğun da görüşlerine uygun düşmektedir. Bugün bizim gayretlerimize katılmakta olan yeni devleti selamlıyorum. Roma Anlaşması ve Atina Anlaşması'ndan sonra, Ankara Anlaşması, kıtamızda olagelen derin değişikliklere işaret teşkil etmektedir."

Avrupa hareketinin başyapımcılarından ve Avrupa Komisyonunun Başkanı Hallstein daha da ileri gitti: "... Biz bugün, büyük siyasî önem taşıyan bir olayın şahitleriyiz. Türkiye, Avrupa'nın cüzüdür. Bu olayın derin anlamı bundadır. Bu da birkaç asırlık tarihî bir müşahadenin veya coğrafi bir gerçeğin kısaltılmış ifadesinden çok daha ileri, bir hakikatin teyidinin asrımıza en uygun şeklidir... Yapılacak iş, bugünden yarına tahakkuk ettirilecek cinsten değildir. Fakat millet ve hükümetiniz bunu gıpta edilecek bir cesaretle ele almışlardır ve şimdiden elde ettikleri ilk muvaffakiyetlerle övünebilirler. Günün birinde son adım da atılacak, Türkiye topluluğun tam üyesi olacaktır. Bu arzuyu, Türk dostlarımızla paylaşmakta olmamız, müşterek gayemizin en kuvvetli ifadesidir."

Türkiye'nin kendini zorla AET'ye bağlamak istemesine ise kimse değinmedi.

O günlerin havası içinde söylenmiş, belki içtenlikle inanılmış, ancak gerçeklerin çok dışındaki bu yaklaşımlar, başımızı döndürmeye ve "bugünden üye olduk" kanısını yaratmaya yetmişti. Birkaç kişi hariç tutulursa, büyük çoğunluk için, "Türkiye Avrupa'ya adımını atmıştı ve Yunanistan'la birlikte piyasalar paylaşılacak, diğer ülkelere oranla önemli ticarî ve siyasî avantajlar elde edebilecekti." Bunun boş bir rüya olduğunu çok geç anlayabildik. Özel sektör de bir şeyler bekliyordu. O dönemlerin en güçlü tek sanayi kuruluşu sahibi Vehbi Koç, 10 ekim 1963 tarihli Vatan gazetesindeki yazısında, "Bu anlaşma, Ortak Pazar memleketlerinin, bizi kendilerinden addettiklerinin iyi bir delilidir. Bu memleketlerin açacakları krediler ve o memleketlerdeki müteşebbislerin iştirakleri sayesinde, yurdumuzda, bilhassa ihracatı artıracak ve turizmi teşvik edecek birtakım sanayinin kurulacağına inanıyorum. Türkiye'nin tarihinde çok mühim olan bu anlaşmada muvaffak olabilmek için, milletçe, devletçe el ele verip, kırtasiyeciliği bir tarafa bırakarak süratle kararlar almamız ve bir dakika bile kaybetmeden çalışmamız şarttır" diyordu.

Anlaşma, yabancı basında az da olsa bir yankı yaptı:

30 eylül tarihli Time dergisi "Fakir kız kardeş" başlıklı yazısında özetle, "Ortak Pazar öylesine gelişip büyümüştür ki hemen hemen herkes üye olmaya çalışmaktadır... Ortak Pazar, gelişme yolundaki ülkelerin müşterek ağırlıklarının en büyük kısmını yüklenen fakir, fakat ihtiraslı bir ülkeyi üyeliğe kabul etmiştir. Bu ülke Türkiye'dir. Hızlı bir sanayileşme çabasına giren Türkiye, Ortak Pazar'ın en fakir kız kardeşi olacaktır. 30 milyon nüfusun üçte ikisi okuma yazma bilmemekte, çalışan nüfusun yüzde onundan fazlası işsiz, millî geliri 200 dolar ve tanma dayanan dış ticareti müzminleşmiş açıklar veren bir ülkedir. Sermaye piyasası, şahsî tasarruf eksikliği dolayısıyla bir iskelet zayıflığındadır. Nüfusu yılda 1 milyona yakın artan bu ülkenin sanayileşmek için çok fazla dış finansmana ihtiyacı vardır ve bunu ancak kaderini Avrupa'ya bağlamakla elde edeceğini ümit etmektedir. Ortak Pazar'ın Türkiye'yi seçmesinin nedeni de bu ülkenin NATO'ya bağlılığı ve ekonomik gelişmesidir. Eğer her şey yolunda giderse, Atatürk'ün bu dertli ve arzulu ülkesi, 1980 yılında tam üyelik statüsüne kavuşabilecektir..."

Yunan basını ise görülecek bir şey. Zaman zaman kendi kendimizi eleştirir ve bilinçsizliğimizden yakınıyoruz, oysa bazen bizden daha bilinçsiz, bulutlarda yaşayan bir başka komşumuzu unuturuz: Yunanistan. Onlarda da, "Türkiye'yi gözleme ve Türkiye ne yaparsa açığı kapatmaya çalışmak" kompleksi vardır. Bu eğilim, 1963 Ankara Anlaşması'nın imzası döneminde en tipik örneklerini vermiştir:

Etnikos Krikis, 11 Mayıs:

"Türkiye Batı'dan yardım sağlarken, Moskova'ya da parlamento heyeti gönderiyor ve bir defa daha Batı'ya şantaj yapıyor..." To Vima, 11 Mayıs:

"AET ile Türkiye arasındaki anlaşma Yunanistan'ın çıkarlarına ters düşmektedir. Zira Yunan ihraç ürünleri tehlikeye düşmektedir... Bu konuda Fransa ve Almanya'nın gösterdikleri ilgisizlik de dikkati çekmektedir. Böylece Yunanistan diplomatik bir yalnızlığa itilmektedir."

Katamerini, 14 Mayıs:

"Yunan İhracatçılar Birliği, hükümeti protesto edip, Türk anlaşmasının AET tarafından iptalini istediler."

Atinaiki, 16 Mayıs:

"... Türkler Amerika'dan dolar almaya devam ederken, biz de Truman'ın zevksiz bir heykelini alıyoruz."

Katamerini, 17 Mayıs:

"Dışışleri Bakanı Averof, 6'lann Atina'daki elçilerini çağırarak durumu protesto etti. AET geç de olsa usulsüz hareket ettiğini anlayacaktır."

1 haziranda tüm Yunan basınındaki manşet:

"Altıların Yunanistan'a verdiği izahat üzerine, Atina Hakem Ku-rulu'na gitme hakkını kullanmaktan vazgeçmiştir." To Vima ve Elefteria, 27 haziran:

"Türkler, AET'den 175 milyon dolar alıyorlar ve bundan öncekiler gibi serbestçe israf edecekler... Türkiye, iltimaslarla milyonları alacak, biz ise Ortak Pazar'a uzun süredir bağlı olmamıza ve taahhütlerimize rağmen bugüne kadar bir tek dolar dahi alamıyoruz."

Katamerini, 13 eylül:

"AET, Türk ekonomisinin vasiliğini taahhüt etti."

To Vima, 13 eylül:

"Türkiye her hakkı elde etti."

Gerçekleri yanlış yorumlamak veya bilmemek, her şeyin, dışardan başkaları tarafından kendileri için yapılmasını beklemek...

İşte Yunan basınının çok eskilere kadar dayanan ve bugün de örneklerini gördüğümüz tutkuları...

Gerçeklerin dışındaki bu imza töreni, Başbakan İnönü'nün Dışışleri Köşkü'nde verdiği yemekte noktalandı. Ancak pek iyi bir noktalanma sayılmaz, zira yemeğin yetmeyeceği anlaşılınca yakınlardaki bir dönerciden getirtilen etler, ünlü misafirlerimizin bağırsaklarını bozmaya yetti. Ertesi gün, Türk Dışışleri memurları, konuklarına ilaç yetiştirmeye çalışıyorlardı.

Aynı yemekte, Ticaret Odaları Başkanı Behçet Osmanağaoğlu, Konsorsiyum Başkanı Van Mangold'un yanına düşmüştü. Konuşma dönüp dolaştı ve Türkiye'nin yaptığı anlaşmaya geldi. Van Mangold, o günlerde herkesin birbirinesorduğu soruyu Osmanağaoğlu'na yöneltti:

"Siz ne gibi bir anlaşma imzaladığınızı, ne yükümlülükler altına girdiğinizi biliyor musunuz? Sizin çok çalışmanız gerekecek... Hem özel sektör hem de hükümet olarak çok tedbir almanız gerekecek..."

Türkiye gerçekten neyi imzaladığını, bu anlaşmayı sürdürüp sürdüremeyeceğini bilmiyordu.

Türkiye'nin altına imza attığı anlaşmanın ne gibi değişiklikler, yükümlülükler getirdiğini kimse görmek dahi istemiyordu. Oysa Türkiye'nin ilerde katılacağı dünya bambaşkaydı:

- Türkiye ile Ortak Pazar'ın diğer üyeleri, Fransa Almanya,

Belçika, Hollanda, İtalya, Lüksemburg (sonradan katılan İngiltere, Danimarka ve İrlanda'ya da katmak gerekir tabii) arasındaki tüm gümrük vergileri, kotaları, özel tahsisler vs gibi karşılıklı ticareti engelleyici tüm tedbirler kaldırılacaktır. İlerde Gümrük Birliği gerçekleştikten sonra herkes istediğini istediği yerde satabilecek ve ortak bir politika izlenecektir.

- Ortak tarım politikasına uyulacaktır. Bir başka deyimle, bugünkü sistem aynı kalırsa, Fransa ve Almanya'da satılan domates veya patatesin fiyatı Brüksel'de saptanacak ve buna göre alışveriş yapılacaktır. Küçük tarlalarda çalışan çiftçiler, daha büyümeye zorlanacak ve başka ülkelerde tarım ürünleri daha cüzi olsa dahi AET ülkeleri arasındaki fiyatlar, her ülkenin para koyacağı bir fondan faydalanılarak desteklenecektir. Tüm AET ülkeleri aynı tarım politikasını izleyecek, gerekli görüldüğünde, örneğin pamuk yerine patates fiyatları yükseltilerek patatesin ekimine ağırlık verilecektir.
- Ortak Pazar vatandaşı, istediği ülkeye gidebilecek ve istediği gibi iş arayabilecek, iş kurabilecek ve yine ortaklaşa saptanacak olan tüm koşullardan yararlanabilecektir. Tabii bu arada tüm sigorta veya diğer sosyal yardımlarda aynı kurallara uyulacaktır. Bir başka deyimle, bir Türk işçisi Almanya'da çalışıyorsa ve o Türk sigortalıysa, tüm sigorta haklarını Türk kuruluşlar mark olarak Almanya'ya transfer edecektir. Avrupa'daki işçinin tüm haklarını, Türk sigortalar da Türk işçi için kabul edecektir. Avrupa'da verilen tüm tazminatlar Türk işçi için de sağlanacaktır. İsteyen AET vatandaşı bir doktor, mühendis veya teknisyen Türkiye'ye gelip iş arayabilecek ve yerleşebilecektir.
- İsteyen AET ülkesinin sermayesi, bankası, sigortası Türkiye'de yerleşebilecek ve bunların çalışmalarını kimse engellemeyecektir. Ülkeler vergilerini de eş bir düzeye getirecek ve Almanya'da bir konuda alman vergi üe diğer ülke arasındaki vergi, farklı olmayacaktır. Rekabeti bozabilecek tröstler kontrol edilecektir.
- Devletin elindeki tekeller yavaş yavaş kaldırılacaktır.
- Ortak Pazar ülkelerinin paraları arasındaki farklılık kaldırılacak ve Alman markının alış gücü ile Türk lirası arasında eşitlik doğurulacak; her para istendiği anda diğerine çevrilebileceği gibi, en sonunda tek bir para saptanacaktır. Zorluklan giderebilmek için özel bir fon kurulacaktır. Ekonomiler arasında tam bir uyum olacak ve aynı politika izlenecektir.
- Ortak bir sanayileşme politikası uygulanacaktır. Bir başka deyimle, küçük sanayi dalları birleştirilerek genişletilecek, devletler tarafından yapılacak alımlara isteyen ülke katılabilecek,

ürünlerin aynı büyüklük, ağırlık ve ambalajla satılması için ölçüler saptanacak vs vs...

- Şirketler içinde ortak bir hukuk saptanacak ve ülkeler arasındaki farklılık kaldırılacaktır.

- Kalkınmanın en önemli unsuru olan enerji konusunda da tam bir ortak politika izlenecektir. Bir ülke diğerinin açığını kapatacak veya açıklar ortaklaşa bir yaklaşımla kapatılacaktır.

- AET ülkeleri arasında, diğerinden daha az gelişmiş bölgelere yardım için fon kurulacak ve bu şekilde, oradaki yatırımların artırılması yoluna gidilecektir.

- Bilim, teknoloji, eğitim vs konularında da aynı politika izlenecek, bir ülkedeki koşul diğerinden aşağıda veya üst düzeyde olmayacaktır.

- Diğer ekonomik politikaların yanı sıra, bir de "ortak ulaşım politikası" saptanıp izlenecektir. İsteyen ülkenin kamyoncusu, istediği ülkelerden mal alıp taşıyabilecek, isteyen ülkenin gemisi, istediği gibi diğer bir AET üyesi ülkeye girip çıkabilecek ve mal taşıyabilecek, hiçbir ülke taşıyıcısı ile diğeri arasında ayırım yapılmayacaktır.

- AET dışındaki diğer ülkelere karşı ortak bir ticaret politikası izlenecek, hangi ürünlerin nasıl gireceği ortaklaşa saptanacak olan dış gümrük tarifesiyle saptanacaktır. Örneğin petrol yüzde 40 gümrükle girecek diye kararlaştırılmıca, tüm ülkeler buna uyacaktır. Az gelişmişlerden hammadde sağlamak, pazar elde etmek ve genel barışı korumak için, bu ülkelerin ödünlerine, ortaklaşa saptanacak ödümler verilecektir. Gelişmiş sanayi ülkelerine (Amerika, Kanada, Japonya veya Doğu ülkeleri gibi) karşı da ortak bir politika izlenecektir.

- AET'nin son hedefi siyasi bir birlik kurabilmektir. Parası, parlamentosu, ekonomisi ve nihayet dış politikası... Tüm kararlar Brüksel'de alınacak ve milli hükümetler tarafından uygulanacaktır. (1963'lerde, bu konuda ilk çabalar kendini göstermeye başlamıştı.)

1963 yılında kimsenin AET anlaşmasının ilerde getireceği yükümlülüklerin yerine getirileceğine inancı yoktu. Hele bu yükümlülükleri karşılamak için, Türk ekonomisini "karma ekonomi" modelinden serbest piyasa modeline geçirme zorunluğunu kimse düşünmüyordu. Ankara Anlaşması, Batı'ya "kanca atmak" için imzalanmış bir belgeydi. "Boşverin kafanızı fazla yormayın. Vakti gelince düşünürüz" yaklaşımı hâkimdi.

İkinci bölüm

Katma Protokol yapıyor

"Almanya göçmenler ülkesi değildir. Yabancıların, özellikle Türklerin sayısı, geri dönüşleri teşvik edilerek azaltılmalı ve AET'nin Türk işçilerine 1989'dan itibaren uygulamaya başlayacağı serbest dolaşım ilkesi iptal edilmelidir."

Helmut Kohl, 7 ekim 1982 (Başbakan olduktan sonraki ilk konuşmalarından)

Ankara Anlaşması 1963'te imzalanmış ve 1 aralık 1964 günü de yürürlüğe girmişti.

1967 yılının mayıs ayına girildiğinde, anlaşma iki yıl beş aylıktı. Yani toplam süresinin tam yarısı geçirilmişti. Beş yıllık sürenin sonunda da yani 1 aralık 1969'da, Ankara Anlaşması'nın "hazırlık dönemi" bitecek ve "geçiş dönemi" diye adlandırılan ikinci döneme geçilecekti. Hazırlık döneminde AET tek yanlı ödümler vermiş, bazı geleneksel Türk tarım ürünlerinin ihracatını artırmak için gümrüksüz kotalar tanımış ve beş yıllık bir mali protokolle, Türk ekonomisinin güçlenmesini, diğer deyimle "ikinci dönemde yükleneceği yükümlülükler hazırlanmasını" hedeflemişti. 5 yıl olmadan önce de topluluğun Türk ekonomisinin yeterince hazırlanıp hazırlanmadığını, yani yükümlülükleri kaldıracak duruma girip girmediğini incelemesi gerekiyordu. Bu inceleme tabii karşılıklı olacak ve yeterli görülürse, "geçiş dönemi" diye adlandırılan bu ikinci dönemde geçerli olacak "Katma Protokol" adlı anlaşma yapılacaktı. Gerçekte Türkiye, Ortak Pazar'la yapılan Ankara Anlaşması'nı hemen ertesi günü unuttuğu. 1964'te başlayan "planlı kalkınma" dönemi içinde, beşer yıllık planlarda AET'yle ilişkiler dikkate dahi alınmamıştı. Dışişleri Bakanlığı içinde, ilgili diğer tüm bakanlık ve kuruluşları bir araya toplayan komite kurulmuş, ancak çalıştırılmamıştı. AET'yle Gümrük Birliği'ni hedefleyen bir anlaşma için hemen seferberliğe gidilmesi gerekirken, hem devlet hem de özel sektör, bu "hazırlık dönemini" görmemezlikten gelmişti.

1964-1967 Türkiye'nin iç ve dış sancılarla kıvrandığı ve adeta kabuk değiştirmeye çalıştığı bir dönemdi.

27 Mayıs İhtilali, birlik ve beraberliği kurmak yerine daha derin yaralar açmış ve yeniden sivil yönetime geçiş, İnönü gözetiminde ve zoraki olduğundan dolayı kısa ömürlü CHP-AP koalisyonlarıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştı. 10 ekim 1965 genel seçimleri, ihtilalin hiçbir şeyi değiştiremediğini ortaya koymuştu: eski demokratların toplandığı Adalet Partisi, yeni liderleri Süleyman Demirci'm başkanlığında 240 milletvekili çıkartarak, Türkiye'nin en güçlü partisi olduğunu ortaya koyuverdi. CHP, 27 Mayıs Hareke-ti'yle özdeşleştirildiği için cezalandırılmış ve hezimete uğramıştı.

1965 seçimlerinin diğer büyük sürprizi, ilk defa bir sol partinin, Türk İşçi Partisi'nin meclise girebilmesiydi. TİP, ihtilalin en olumlu unsuru sayılan liberal 1961 Anayasası'mn olanaklarından yararlanmış ve 15 milletvekiliyle, Türk siyaset sahnesine yepyeni bir kan getirmişti.

1966'da, Türk toplumunun kabuk değiştirmesinin diğer canlı bir örneği de yılların tutuculuğundan kurtulmak ve genç bir parti görünümüne girme gereksinmesini duyan CHP'nin üç defa "ortanın solu" sloganını benimsemesi ve 24 Ekim Kurultayı'nda da genel sekreterliğe gencecik birini getirmesiydi: Bülent Ecevit. Böylece, Ecevit olayı başlatılıyordu.

Türk siyaseti birden gençleşmiş, dinamikleşmiş, ancak aynı zamanda da solun ağırlığının giderek artmaya başladığı açıkça hissedilir olmuştu. İnsan hakları, boyutları genişletilmiş hürriyetler ve sendika haklarıyla, Türkiye gerçek bir demokrasi denemesine girmişti.

Türkiye'nin nüfusu 31 milyona varmış, dünya ekonomisindeki büyük patlama Türkiye'ye de yansımış ve yüzde 7'lik bir kalkınma hızına ulaşılmıştı. Büyük yatırımlar planlanıp uygulamaya konuluyor ve ekonomi yüzde 15-20'lik bir enflasyonla altın dönemini yaşıyordu. AP'yi ilk başlarda "bizim C takımı" diye küçümseyen, genç lideri Süleyman Demirel'i, "bizim eski Su İşleri müdürü" diye küçümseyen eski DP'liler, artık Adalet Partisi'nin etrafından ayrılmaz olmuşlardı. AP ise, muhafazakâr ve kendilerine göre "serbest piyasa düzeni" diye adlandırdıkları bir ekonomik politika uyguluyordu. Oysa bunun, AET ülkelerindeki serbest piyasa düzeniyle uzaktan yakından bir ilgisi yoktu. İthal ikamesi diye adlandırılan ve içerde yapılabilecek ürünlerin ithalatını kesip sanayileşme çabası veriliyordu. Ancak bu politika kısa bir süre içinde montaj sanayiine ve rekabetsizlikten dolayı kalitesiz ürünlerin piyasayı sarmasına yol açtı. Kamyon, otomobil, otobüs montajcılığı modası yanı sıra, "Ben pergel yapıyorum" deyip ithalatı dur-

durduktan sonra, piyasaya pergelden başka her şeye benzeyen ürün çıkartan firmalarla doluverdi. Türkiye geliyordu, ancak gerçek gereksinmelere göre yönlendirilmeyen, büyüklük veya küçüklük düşünülmeden yapılan dev yatırımlarla sağlıksız, çarpık bir gelişme olduğu da açıkça görülüyordu. 1950'lerin Türkiye'si tamamen geride kalmıştı, buna rağmen son derece değişik ve her yönden dinamik bir Türkiye su üstüne çıkmaya başlamıştı.

1964-1967 döneminin diğer önemli gelişmesi, Türk işçilerinin Avrupa'ya akınlarıydı.

Avrupa ülkeleri, özellikle Almanya, büyük bir ekonomik patlama içindeydüer. Ucuz hammadde (başta petrol olmak üzere) sanayileşmiş ülkelerin ekonomilerinin çarklarını birden hızlandırdı-vermişti. Ancak, ucuz hammaddeyi destekleyecek ikinci unsur gerekiyordu: bol ve ucuz el emeği.

Alman işçileri, hayat standartları yükseldikçe güç ve pis işleri yapmamaya başlamışlar ve maliyetleri de giderek artar olmuştu. Oysa ekonominin gereksinmesi, hem bol hem de ucuz el emeği idi. Bu nedenle, yabancı işçi ithaline kayıldı. Adaylar arasında Yugoslavya, Cezayir, Fas, Tunus, Yunanistan, İtalya, Portekiz, İspanya ve Türkiye vardı. İtalyan, İspanyol ve Portekizliler, kendi ülkelerinde iş açıldıkça geri dönmeyi tercih ediyorlardı. Fas, Tunus ve Cezayirlileri daha çok Fransa (Fransızca konuşan ülkeler olduklarından) benimsemişti. Geriye en ilginç el emeği kaynağı olarak Türkiye kalıyordu. Genç ve disiplinli işçileri, 1963'ten itibaren ithal edümeye başlandı.

1964'te bu ithalatın hızı, yılda 10 000-20 000 arasında tırmanmaya başlayınca, birçok Batı Avrupa ülkesi İstanbul'da özel irtibat bürosu kurmaya başladı. Kömür sevk eder gibi işçi sevkiyatına girildi. Avrupa, ucuz el emeği sevk eden Türkiye'yi alkışlıyor ve bir taraftan da daha fazlasını istiyordu. Bu sevkiyatın en üst düzeylere vardığı dönemlerde yapılan şu ilginç açıklamalara bakın.

Alman İrtibat Bürosu Başkanı Hans Meier'in 21.3.1964 günü Milliyet'e açıklamasından:

"... Almanya'daki Türk yetkililer, İş ve İşçi Bulma Kurumu aracılığıyla gönderilecek işçilerin vücutlarına özel bir damga vurulmasını önerdiler. Ancak, bunu insan haklarına aykırı gördüğümüz için reddettik."

Alman İşverenler Birliği Başkanı Keller'in 4.8.1965 tarihli Milliyet'te demecinden:

"Alman firmalarının bugün için Türkiye'den 200 000 işçi getirtmek için siparişi var. Oysa sevkiyat ağır gidiyor. Bu durum bir an

önce düzeltilmezse, başka yerden işçi almak zorunda kalacağız. Yugoslavya veya Yunanistan'ı tercih etmek durumuna girebileceğiz."

Alman Çalışma Bakanı Kazzar'ın, Almanya'nın Sesi Radyo-su'nda 27.11.1965 günü yayınlanan demecinden:

"... Türk misafir işçilerinin bugüne kadarki çalışmalarına teşekkür etmek istiyorum. Bugün Almanya'da bizlerin daha iyi yaşamamızda ve daha fazla para kazanmamızda en büyük rol sizlerindir. Alman ekonomisi, Türk işçisinin emekleriyle gelişmektedir ve bu ekonominin daha 750 000 işçiye gereksinmesi vardır."

Türk hükümeti için bu işçilerin nasıl bir "altın yumurtlayan tavuk" olduğu bu aşamada henüz tam olarak anlaşılammıştı. Daha çok yeni bir olaydı. Tek düşünülen, işsizlik baskısının bu şekilde biraz azaltılacağıydı.

Bu vatandaşların haklarını ilerde korumak için Almanya'yla bir anlaşma yapmak veya köyünden çıkıp tam bir kara cehaletin verdiği kör cesaretle, daha istanbul'a gelmeden Almanya'ya giden bu insanları hazırlamak, eğitmek, hiç değilse birkaç kelime dil öğretmek, hiçbir Türk yetkilinin aklına gelmiyordu. Yugoslav hükümeti, yolladığı işçisinin nerede yatacağından, ne yiyeceğine ve haklarının nasıl korunacağına kadar ayrıntılı anlaşmalar yapıp Alman işverenini eğitim kursları açmaya zorlarken, Türkiye omuz silkip önceleri binlerce, sonraları yüz binlerce insanı sırtından atar gibi yollayıveriyordu.

Türkiye'nin kabuk değiştirdiği bu dönemde, AET de büyük bir hızla değişim içine girmiş, giderek gelişen ve büyüyen bir topluluk olmaya başlamıştı.

1965 yılma girildiğinde, Afrika ülkeleriyle ünlü Yaounde Anlaşması imzalanıyor, Lübnan, İsrail ticaret anlaşması yapılıyor ve 27 Kasım 1967'de İngiltere, İrlanda ve Danimarka'nın tam üyelik için başvuruları Fransız Devlet Başkanı De Gaulle'le ikinci defa veto ediliyor ve AET'nin kapıları her yönden sıkıştırılıp ya içeri girilmeye çalışılıyor ya da ödün kopartmaya çalışılıyordu. Artık 1963-1964 dönemindeki AET yoktu ortada. Hele 6'lar, programlarının tamamlanmasından bir buçuk yıl önce 11 Mayıs 1966'da, aralarındaki gümrük duvarlarının tamamen kaldırılmasını kararlaştırıp, ortak tarım politikasını uygulamaya sokunca, AET birden büyük prestij kazanı vermişti. Tabii doğal olarak da nasıl Türkiye Ankara Anlaşması'nı unutmussa, AET'de birkaç yıl önce "ortak üyemiz" dediği Türkiye'yi unutuvermiş, hiç değilse öncelikler listesinde alt sıralara itmişti.

Dışışleri, Demirel'i sıkıştırıyor (1967)

"Kalkınma çağındaki bir ülkenin yeterli sanayiye sahip olmadan, hesapsız şekilde topluluğa girmesi, o ülkenin iflası olur..."

Avrupa Komisyonu Komiseri Mansholt, 1970, Berlin1

Başbakan Demirel, 1967'nin Mayıs ayında ilk dış gezisini yapacaktı. Ve ilk gezi olarak da Almanya seçilmişti. Bu ülkenin Türkiye'ye siyasi, askeri ve ekonomik yakınlığı bir tarafa, sayıları giderek artan Türk işçileri de Demirel için önemliydi. Dışışleri Bakanlığı büyük bir dikkatle geziyi hazırlarken, araya Brüksel'i de kattı.

Almanya'dan sonra hem Belçika hükümet yetkilileriyle görüşmeler yapılabilir hem de AET Ortaklık Konseyi'ne katılmırdı. 6'lann ve Türkiye'nin dışışleri bakanlarından kurulu olan bu Ortaklık Konseyi, ilişkilerin karar organıydı. Konseyin başkanlığı da altı ayda bir, Türkiye ile o dönemde AET Bakanlar Konseyi başkanlığını elinde tutan ülke bakanı arasında değişiyordu. Ve sıra Türkiye'deydi.

Demirel, Almanya'dan sonra Brüksel'e gelip 6 Avrupa ülkesi dışışleri bakanının katılacağı konsey toplantısına başkanlık edecekti. Hoşuna gitmişti fikir. Kabul etti.

Brüksel'deki delegasyondan Ankara'ya dönüp, Dışışleri Bakanlığı Ekonomik İşler Bölümü'nde AET Dairesi'nin basma atanan Tefvik Saraçoğlu, bu toplantıda Türkiye'nin ikinci döneme, yani Katma Protokol dönemine geçmesi için başbakanın ilk resmî istemde bulunmasını istiyordu. Brüksel'deki Türk delegasyonu daimî delegeliğine atanan Ziya Müezzinoğlu da aynı kanıdaydı:

- Vakit geçirilmeden ikinci döneme geçilmelidir. -Neden?2

- Bir defa Ankara Anlaşması imzalanmıştı. Yani Türkiye'nin AET ile Gümrük Birliği ve tam üyeliğe gidişi kesinleşmişti. Bundan dönülemezdi. Üstelik, tüm veriler ilişkilerin iyi gittiğini gös-

1. Mansholt'un demeci 7.2.1970 günü M////yet'te yayımlanmıştı.

2. Bu sorulu cevaplı konuşmalar, kitap için o dönemde başrolü oynamış yetkililerle yaptığımız ve banda alınmış görüşmelerden derlenmiştir.

teriyordu. Organlar işliyor (konsey, komite, parlamento komisyonu), kontenjanlar dolduruluyordu, genel ekonomik durum da hükümetin değerlendirmesine göre iyiydi.

- Bu hazırlık dönemi uzatılsa daha iyi olmaz mıydı ?

- Niye uzatılsın? Uzatılması ek bir çıkar sağlamayacaktı ki. Uzatma, bir işi geri bırakmaktan başka şeye yaramayacaktı. Üstelik hükümet bir taraftan ekonomik durumun iyi gittiğini söyleyip, bir taraftan da ikinci dönemi ertelemeye kalkarsa çelişkiye düşecekti. Muhalefet Partisi CHP, 2. döneme geçişe, ekonomik gidişin kötü olduğunu belirtip karşı çıkıyordu.

- Uzatılmaması için başka gerekçeler var mıydı ?

- Tabii... AET, başka ülkelerle de anlaşmalar yapmaya başlamıştı. Oysa bizim elimizdeki ödümler son derece kısıtlıydı. Yapılacaksa anlaşma doğru dürüst yapılmalı ve Türkiye yükümlülükler, bunun karşılığında da daha belirli ödümler almalıydı. Diğer unsur, İngiltere'ydi. İngiltere'nin girişi De Gaulle'ün vetosuyla geçici olarak durdurulmuştu. Bu ülkenin girişi, ileride bizim için önemli bir engel yaratabilirdi. Commonwealth ülkelerine (İngiliz Uluslar Topluluğu) uyguladığı düşük gümrüklerin bize de verilmesini istemeyebilirdi. Zaten Londra bize pek sempati duymayan bir ülkeydi. Fransa'nın İngiltere'ye devamlı veto uygulaması ise, dünyada AET'nin dışa açılmak istemeyen bir zenginler kulübü havasına girdiği kanısını yaratmıştı ve topluluk bunu silmek istiyordu. Bizim bu koşuldan yararlanma olanağımız vardı... Malî protokol de 1969 sonunda bitecekti. Bir yenisini şimdiden istemek, uzun sürecek müzakerelerle vakit kaybını önleyebilirdi.

- Yunanistan rol oynamadı mı kararınızda?

- Açıkça söylenmeyen gerekçelerden biri de Yunanistan'dı. Cuntanın gelişiyile anlaşma dondurulmuştu. Bizim ile Atina arasındaki açığı kapatmak için son derece güzel bir olanak doğuyordu. Üstelik AET yavaş yavaş siyasi ağırlığı olan bir grup haline de geliyordu. Oluşan Batı birliği dışında kalmak, çıkarlarımıza uygun düşmezdi.

- Geçen beş yıllık hazırlık döneminde bir şey yapılmış mıydı ?

- Hayır, hiçbir şey yapılmamıştı.

- O zaman ikinci döneme geçmeye nasıl cesaret edebildiniz ?

- Türkiye, Ankara Anlaşması'm imzalayarak, bir kalkınma modeline imzasını atmış ve kabul etmişti. Oysa planlarda gerekli tedbirler alınmamış, değişiklikler yapılmamıştı. İşte Katma Protokol yapılarak sıkı sıkıya bağlanıldığı takdirde, önlemleri de almak zorunda kalınacaktı. Yoksa biz kendi başımıza yapamaya-

çaktık. Dışardan sıkıştırılmalydık.

- Özel sektör itiraz etmiyor muydu ?

- Özel sektör kendini dış rekabetten korutarak cebini doldurmakla meşguldü. Onlan böyle zorlayarak yola getirmekten başka çare de yoktu.

İkinci döneme geçmek, bir hükümet kararma dayanmıyordu. Başbakana ve dışişleri bakanına durum anlatılmış, ardından De-mirerin konseyde yapacağı konuşma hazırlanıp götürülmüştü.

Model olarak Yunan anlaşması gösterildiği zamanki Demirel'in tepkisi, "Anladım, bu Türk sanayicisi için bir kamçı olacak" şeklindeydi.

Üstünde daha da fazla durulmadı. Dışişleri ekibi başbakana, "Zaten bizim bu konseyde AET'den isteyeceğimiz, bir durum saptanması ve hazırlık çalışması yapılmasıdır. Bakalım ne çıkacak ? Adamların eğilimleri nedir? Eğer karşı çıkarlarsa şimdiden öğrenmiş oluruz. İşimize gelmezse hazırlık dönemini uzatırız" dedi.

Ashında bu mantıkî bir yaklaşım sayılabilirdi. Ancak başlatılan bir sürecin kolay kolay durdurulamayacağım Dışişleri biliyordu. Oysa hükümet hesap edemezdi.

"Dışişleri bu işe ağırlığını koymuş sıkıştırıyordu. Bir yandan Türkiye'yi hazırlık çalışmaları yapmaya itmek, öte yandan da işi gayri resmî olsa dahi başlatıp ikinci döneme geçişi güvenceye almak istiyordu" diyen bir Türk Dışişleri yetkilisi şöyle devam ediyordu konuşmasına: "Bir bakıma AET'yi zorlarken, Türkiye de sıkıca bağlanacak ve hareketlenmek zorunda kalacaktı."

AET'yle ilişkilerin daha da sıkıştırılmasını isteyenlerin önemli bir bölümünün kafasında, sağlanacak ekonomik çıkarlardan çok, siyasî gerekçeler yatıyordu.

AET'ye bağlanmış bir Türkiye, Batı'ya bağlanmış olacaktı. Ortadoğu ülkeleriyle yakınlaşma, Üçüncü Dünyacılık ve tümünden de önemlisi, ülkenin sola kayması böylece engellenebilecekti. Serbest piyasa düzeni, Batı'yla bağımlılığın artmasına büyük katkı yapacaktı. Artık ekonomik çıkarları Batı'yla iç içe girmiş bir Türkiye'nin sola kayması düşünülemez, hiç değilse çok güçleşecekti. Yoksa o dönemlerde ekonomik hesaplar hâlâ çok gerideydi. Hele Türkiye İşçi Partisi'nin meclise girmesi, sendikaların giderek güçlenmeye başlamaları ve kırk yıllık CHP'nin bile, önemli bir bölümü içtenlikle inanmasa dahi, ortanın solu sloganını ortaya atması, Batıcılar için tehlike çanlarını çaldırıyordu. Bu nedenle de Demirel'i, bir an önce harekete geçilmesi için sıkıştırıyorlardı.

Demirel Almanya'ya ve oradan da Belçika'ya giderken, ülkenin en önemli sorunlarını kapsayan bu tartışmalar birkaç kişinin dışına çıkmıyordu. Başbakan, Türkiye'yi "Avrupa'da hak ettiği yere oturtacak bir adım atmak" üzere Yeşilköy'den harekete hazırlanırken, özel kalem müdürü, Demirel'in pasaportunun Ankara'da unutulduğunun farkına vardı.

Türkiye'den çıkış kolaydı da, Almanya'ya giriş zordu. Almanlar, başbakan dahi olsa pasaportsuz kimseyi içeri almazlardı. Zaten böyle bir yaklaşım ayıp olurdu. Yeşilköy'den yıldırım telefonlarla Ankara'ya, Ankara'dan da yıldırım telsizlerle Bonn Büyükelçiliği'ne direktif gönderildi ve "Süleyman Demirel adına bir pasaport yapılıp acele havaalanına getirilmesi" istendi. Aslında Demirel'in bu olup bitenlerden haberi yoktu. Yeşilköy şeref salonunu dolduran AP'nin İstanbul örgütünden ileri gelenlerle el sıkışıyor, tanıdık ricacıları dinliyordu. Asıl koşturan özel kalem müdürüydü. Kan ter içindeki genç diplomat, meslek hayatının sonu olabilecek olayı en sessiz şekilde halledebilmek için çırpınıyordu. Başbakan bir duysa. Düşünmek bile insanı titretiyordu.

Uçak Bonn'a iner inmez karşıdan Büyükelçimiz Oğuz Gökmen koşarak geldi. Zafer kazanmış bir komutanı andırıyor ve... Aman Allahım elinde bir de pasaport sallıyordu. "Sayın Başbakanım işte pasaportunuz hazır" cümlesi tamamlanmadan, özel kalem müdürünün, büyükelçinin züccaciyeci dükkanındaki tüm bardakları kırması için üstüne atlayıp pasaportu kapması ve sözü değiştirmesi bir oldu.

Bir diplomatın kariyeri kurtulmuş olarak Almanya gezisi başladı.

Demirel Brüksel'e geldiği zaman memnundu. Almanya'da Türk işçilerinin büyük sevgi gösterileriyle karşılanmış, Alman hükümeti tarafından iyi bir şekilde ağırlandı.

Ortaklık Konseyi'nin tüm senaryosu önceden hazırlanmıştı. Zaten AET-Türkiye konseyleri, gariptir, ancak karşılıklı ön görüşmeler sırasında diğer ülkelerinkine oranla çok daha ileri derecede hazırlanır. Kim kimin ne söyleyeceğini önceden bildiği gibi, sonuçlar da önceden saptanır. Bunun nedenleri: 1- Konuları veya konuşulan dili iyi bilmeyen Türk bakanlara yardımcı olmak. 2- AET'nin her karan oybirliğiyle önceden alma zorunluluğu olduğundan, beklenmedik gelişmeleri önlemek.

Bu defa başkanlığı Demirel yapacağından, ne diyecek, ne zaman söze karışacak ve karşı tarafın tepkisine göre önündeki kâğıtlardan hangisini okuyacak, belirlenmişti.

O dönemin en tantanalı gezilerinden biriydi. Ekipte Çağlayan-gil, Faruk Sükan, Ali Naili Erdem ve Dışişleri'nden de Protokol Genel Müdürü Fenmen, sözcü Oktay İşçen vardı. 30 kişilik Türk heyeti Brüksel'de AET işlerini başından sonuna kadar götüren ekibi de yanına aldı tabii: Tefik Saraçoğlu, Ziya Müezzinoğlu, Özer Çınar.

AET'den, Dönem Başkanı Belçika Dışişleri Bakanı Van Elslan-da. Diğer ülkeler ya büyükelçilerini ya da devlet bakanlarını görevlendirmişlerdi.

Demirel toplantıyı açtı ve Türkiye'nin Batı'daki yerine dikkati çekti.³

"... Türkiye tarihsel, siyasî, ekonomik ve sosyal nedenlerle topluluk yatımda yer almıştır ve kendini Avrupa'nın bir parçası olarak görmektedir. Bu ortaklık, Batılılaşma idealimizi ve onun içeriği olan giderek serbest piyasa düzenine oturma idealimizi gerçekleştirecektir. ..."

Başbakana nutku yazanlar, Türkiye'ye ilk defa böyle bir söz ettiriyorlar ve bir yerde topluluğu can damarından yakalıyorlardı... "Kişiyeye öncelik veren ve özel girişime büyük önem bağlayan bu sistem, her ülkeyi refaha ve tam ekonomik gelişmeye götürecektir. Bu ölmez gerçektir" diyen Demirel, Türkiye'nin topluluğa katılarak bu ideali gerçekleştirebileceği üzerinde duruyordu.

"Bu anlaşma imzalandığı zaman, Türkiye ile topluluk arasında büyük farklılık vardı. Bu nedenle ilk dönemde kısıtlı tutuldu. Oysa Türkiye şimdi hızlı bir gelişmeye içine girmiştir. Dolayısıyla, ekonomik durumumuzun verdiği imkânlar içinde karşı yükümlülükler almaya hazırdır. Biz bu dönemi, AET'ye katılmamıza daha hızlı götürecektir bir açıdan ele alıyoruz. Türkiye'nin de topluluğa bir katkısı olur."

Demirel bundan sonra dolaylı olarak, Türkiye'nin Batı savunmasındaki rolüne değindi ve ekonomik açıdan güçlü ve Batı'nın yanında yer alan bir Türkiye'nin önemine dikkat çekti. Üstelik gelişmekte olan bir ülkenin, demokratik yöntem içinde serbest piyasa düzeniyle kalkınması, diktatörlüklere veya komünist rejimlere karşı güzel de bir örnek olacaktı... Konuşmasını şöyle tamamladı:

"Ortaklığımızın şu 2,5 yıl gibi kısa sürede ulaştığı başarılar bize, amaçlarımızı gerçekleştireceğimiz konusunda büyük ümitler vermektedir; bir yandan Türkiye'nin gayretleri, öte yandan da

3. Bu toplantı, Mayıs 1967'deki Ortaklık Konseyi'nin resmî tutanağından ve katılanlarla yaptığımız görüşmelerden yararlanılarak aktarılmıştır.

AET'nin dinamizmi, Türkiye ile topluluğun, kendilerine seçmiş oldukları amaca götüren yolun aksamadan aşılabacağı ümidini artırmaktadır."

Heyecandan Demirel'in parmakları titriyordu. Ne de olsa ilk defa karşısına 6 ülke temsilcisini alıp konuşuyor ve Türkiye'nin Avrupa içindeki yerini hazırlıyordu. Kafasındaki büyük Türkiye ancak bu yolda gerçekleşebilecekti.

Bundan sonra sözü Dışişleri Bakanı Çağlayangül'e verdi. Asıl müzakere başlatılmış oluyordu.

Çağlayangül, başbakanın "2,5 yılda ulaşılan büyük başarılar" demesine rağmen, AET'nin Ankara Anlaşması'yla 4 tarım ürününe verdiği ödünlere yetersizliğine dikkati çekip yemlerini istedi:

- Bize dört üründe açtığınız kontenjanla, piyasamızda zaten tuttuğumuz yeri genişletenleyiz. İhracatımız size dinamik bir gelişme gösteremedi ve 1966'da yüzde 1,1'lik bir artışla kaldı. Bu da bir sürpriz değil, zira Ankara Anlaşması sırasında da aynı noktaya değinilip birkaç ticarî kolaylığın ortaklığımızda arzulanmış gelişmeyi sağlamayacağımızı belirtmiştik. Size geçenlerde yeni bir tarım ödün listesi verdik. Ortaklık Komitesi bunu incelemektedir. Önümüzdeki konseye kadar bir sonuç alınabileceğini umarım. Türkiye ile AET arasındaki alışverişin genişlemesi, Türk ihraç ürünlerinin topluluk piyasasında çeşitlenmesine, sadece geleneksel bir iki üründe (fındık, tütün gibi) kalmamasına bağlıdır.

Daha o günlerden, ünlü erozyon başlamıştı. AET başka ülkelerle de anlaşmalar yapmakta ve bize verdiği ödünlere onlara da dağıtmaktaydı. Tabii o zaman, diğerlerinden büyük bir farklılığımız kalmıyordu.

Ancak bu eğilim 1967'de daha çok yeniydi ve bugünkü kadar rahatsız edici değildi.

Ve Çağlayangül, Türkiye'nin 2. döneme geçiş istemini resmen ortaya attı:

-(...) Ortaklık anlaşmamızla hazırlık dönemi diye öngörülen 5 yıllık devrenin yansı geçti. Yani geriye 2,5 yıl kaldı. Çözmemiz gereken sorunlar düşünülürse, bu süre son derece kısadır. Üstelik Katma Protokol'ün bu 5 yıl içinde saptanması gerekiyor. Dolayısıyla önümüzde kalan son derece kısa süreyi bugünden en geniş şekilde kullanmamız gerekmektedir. Türkiye bu nedenle daha şimdiden son derece yoğun bir çalışmaya girmiştir. Alınacak sonuçlarla, geçiş dönemindeki yükümlülüklerimizi zorluk çekmeden götürecektir tedbirler almaya çalışacağız. Ancak sadece bizim çalışma yapmamız yetmez. Karşılıklı ön çalışmalarını derhal başlatmalıyız. Konseyin bu yönde Ortaklık Komitesi'ni görevlen-

dirmesini öneriyorum. Türkiye'nin ikinci dönemde yükümlülükleri daha ağır olacağından yeni bir mali protokol de gerekecektir. Bunun çalışmaları da başlatılmalıdır.

AET ise kaygılıydı. Türkiye'nin ikinci döneme geçiş için sıkıştırmasının politik gerekçelerini anlamıştı, ancak acele etmek istemiyordu. Topluluğun sözcülüğünü yapan AET Bakanlar Konseyi Dönem Başkanı Belçika Dışişleri Bakanı Van Elslande itiraz etti:

- (...) Önce tarım ürünlerinde istediğiniz ödümlerden başlayalım, biliyorsunuz bizim bu konuda önemli güçlüklerimiz var. Listenizi inceleyeceğiz. Şimdiden söz veremeyiz. İkinci döneme geçişle ilişkili çalışmalar konusundaki gecikme kaygılarınızı anlayışla karşılıyoruz, ancak sizin de anlayışla karşılamanız gerekir ki topluluğun kararını verebilmesi için çok derin bir araştırma gerekmektedir. Sonra unutmayın, Ankara Anlaşması'nın 3. maddesine göre hazırlık dönemi, uzatma olasılığı hariç beş yıl olarak saptanmıştır. 1 aralık 1969'a kadar devam edecek demektir. Ayrıca anlaşmamızda, Ortaklık Konseyi'nin Türk ekonomisinin Katma Protokol'ün getireceği yükümlülükleri kaldırıp kaldırmayacağını incelemesi zorunluğu da var. Bu durumda hazırlık çalışmaları ancak 1 aralık 1968'den itibaren başlayabilir. Tabii bu da Türk ekonomisinin hazır olduğu ortak bir kararla saptandıktan sonra olabilir. Bu sözlerimi olumsuz bir cevap gibi yorumlamayın. Ancak bu konuda AET tutumunu henüz saptamamıştır.

Çağlayangil:

- Benim önerim, bir zamanlama sorunu, bir çalışma programı hazırlanmasıyla ilişkiliydi. Ortaklık Komitesi, Katma Protokol'ün içeriğini tartışarak bu programı hazırlar. Ekspertler sonra buluşurlar. Van Elslande, Türkiye'nin görüşünü kabul etmesine rağmen, anlaşmalara sadık kalınması gerektiğini tekrarladı.

Başkanlık Divanı'nda bulunan Demirel'in, şimdi bu tartışmalar karşısında bir ortak nokta bulup sonucu belirlemesi gerekiyordu. Dışişleri önüne üç ayrı cümle yazıp koymuştu. Eğer topluluk kabul ederse biri, reddederse diğeri veya orta yolu göstereni okuyacaktı. Herhalde heyecanla olacak, Demirel AET'nin tutumunu olumsuz gibi gösteren "orta yol formülünün" yazılı olduğu kâğıdı okuyuverdi:

- Türkiye, bir yılda tamamlanamayacağı kaygısıyla Katma Protokol için bir çalışma programı hazırlanmasını önermiştir. Görüşler arasında farklılık vardır ve bu da ancak Ortaklık Konseyi'nde halledilebilir. Bu görüş ayrılığı giderilebilirse, komite bir çalışma

programı hazırlayabilecektir. Bu çalışma, topluluğun (Türkiye'nin ikinci döneme geçişiyle ilişkili) kararını etkileyici veya şimdiden belirtici nitelik taşımayacaktır. Van Elslande müdahale etti:

- Anlaşmazlık yok aramızda. AET, kendini bağlamadan kendi incelemesini yapacak. Ortak hazırlık çalışmaları bu incelemeden sonra başlayabilir.

AET ne evet ne de hayır diyordu. "Durun bakalım, daha vakit var" yaklaşımını benimsemişti.

Türkiye'nin attığı bu adımdan ve Ortaklık Konseyi'ndeki görüşmelerden, Türkiye'de hemen hemen kimsenin haberi olmadı. Demirel'in dönüşünde gazeteler sadece Almanya gezisini işlediler, Dışişleri de hiçbir açıklama yapmadı.

Ankara Anlaşması sırasında ve sonrasında belli başlı iki muhalefet oluşmuştu. Aşırı sağ, bu anlaşmanın Türkiye'yi Hıristiyan-laştıracağını ve AET'yi idare eden Musevilerin eline düşüreceğini ileri sürüyordu. Aşırı sol ise, soruna ekonomik açıdan çok, politik açıdan bakıyor ve NATO'yu oluşturan AET ülkeleri ile Türkiye'nin daha fazla ilişki kurmasına karşı çıkıyordu. Oldukça cılız, ancak canlı bir muhalefetti bunlar. Kamuoyundaki etküeri ise son derece yetersizdi. Bunun dışında çok az kimse, anlaşmanın Türkiye'nin kalkınma modeline uygunluğu açısından yararlı olup olmadığını tartışıyor, bu anlaşmanın yükümlünün kaldırılıp kaldırılmayacağı veya kalkınmakta olan bir ülke için bu modelin ilerde çıkarabileceği sakıncaları ele alıyordu. Alınsa bile etkisiz kalıyordu.

Oysa Türkiye'nin bir kalkınma modeli seçmesi gerekiyordu, hatta geç kalmaya başladığı bir döneme girilmişti. Dünya ticaretindeki "gümrük duvarlarıyla korunma" süreci artık bitmeye, özellikle sanayileşmiş ülkeler arasında engeller yavaş yavaş kaldırılmaya başlanmış ve az gelişmişlere daha fazla ihrac kolaylığı, kredi sağlanarak yardım çabaları yoğunlaştırılmıştı.

Her malı kendi başına yaparak "kendi kendine yeterlilik" kavramı yok oluyor, tam aksine birbirine bağımlılık artıyordu.

Batı'daki genel ekonomik patlama, Türkiye'ye de olumlu şekilde yansımaya başlamıştı. İhracat gelirleri artarken, Türk işçilerinin hiç beklenmeyen döviz girdileriyle birlikte de ülke rahatlamıştı. Türkiye'yi devamlı etkileyen "döviz darboğazı-döviz kıtlığı" azalmış, ithalat kolaylaşmıştı.

Ancak Ankara'nın kararını vermesi gerekiyordu:

1) Dışa tamamen kapalı, yurtiçinde her çeşit sanayiye kurmaya

yönelen ve kurulan tüm sanayilerini kayıtsız şartsız koruyan bir kalkınma modeli mi ?

2) Kapılan ardına kadar açıp, Türk sanayiini doğmadan öldürecek bir model mi?

3) Yoksa, belirli bir süre sonra kurulacak sanayilerini saptayarak ve bunları dikkatle koruyarak, yavaş yavaş dışa açılan bir kalkınma modeli mi ?

Yüksek gümrük duvarları ardına saklanmış olan sanayilerin, belirli kişilerin büyük çıkar sağlamaları ve ülkeye uzun süreli yaran olmayan yatınlara girişmeleriyle sonuçlandığı artık açıkça görülmüştü. İki aşın uç arasında mutlaka Türkiye'ye özgü bir model olmalıydı. Türk sanayiinin bir gün dışa açılmak zorunda kalacağı düşünölmeli ve boyutlan da buna göre ayarlanmalıydı. Küçük kuruluşlar bir araya getirilerek güçlendirilmeye çalışılmalı ve Türkiye'nin belirli kadrosunun altından kalkabileceği bir teknoloji yaratılmalıydı.

Bunu da ancak, hükümetlerin desteklediği bir planlama yapabilirdi.

Ancak olmadı. Bugünkü gibi herkes konuştu, raporlar hazırlandı. Uygulamada yine döviz harcamalarını azaltma amacıyla ithal ürünlerinin Türkiye'de yapımını öngören bir politika (ithal ikamesi) izlendi.4 Hükümet, Planlama'yı bir kenara itti. Oysa, AET'yle Ankara Anlaşması yapılmış ve çok önemli bir taahhüdün altına girilmişti. Dışa açılmaksa, hemen hareketlenip tedbirlerin alınması gerekiyordu. Birinci planda AET'ye ilişkin hiçbir tedbir alınmamasını bir kenara bırakın, 3 temmuz 1967'de ikinci plan meclislerce kabul edilirken, Demirel 8 saatlik konuşmasında AET'ye bağlılığımızı belirtmekle yetiniyordu. Oysa AET'nin getirdiği modele en yatkın olan kişi başbakanı ve serbest piyasa modelini Türkiye için tek çıkış yolu olarak görüyordu.

Bu nedenle de yapılan anlaşmanın Türkiye'ye yararlı olup olmadığı tartışılmadı. Herhangi bir model üzerinde de çalışma yapılmadığından, planlama da görmezlikten geldi. Hükümet de antipatik görünmemek için, 22 yü sonra gerçekleşecek bir Gümrük Birliği için şimdiden tedbir getirmemeyi daha yararlı bulmuştu. Kısa vadeli ekonomik politikalar çok daha kolay ve oy getiriciydi.

Demirel'in mayıs ayındaki Ortaklık Konseyi'nde "ikinci döneme geçiş karan" alınması yolundaki Türk isteğinden sonra, AET

4. ithal ikamesi politikası Özal grubundan önce Aytür döneminin Planlaması'nın fikridir ve 3. planda ağırlık kazanmıştır.

bir düşünme sürecine girdi. Brüksel'deki Türk daimî delegesi Ziya Müezzinoğlu, bir yandan topluluğu sıkıştırıp "hiç değilse temel ilke yönünden bir karar alınmasına" çalışırken, öte yandan da yeni ödümler koparmaya çalışıyordu. Ankara Anlaşması'yla alman ödümlerin "hazırlık döneminde" ihracatı artırarak, Türkiye'yi "geçiş dönemine" hazırlama niteliğini kısa sürede yitirdiği anlaşılmıştı. Dünya ve Türkiye'nin koşulları öylesine büyük bir hızla gelişivermişti ki 4 tarım ürünündeki ödümler bir oranda piyasa kaybını önleme dışında yetersiz kalıvermişti.

Türkiye'nin gelişme kapasitesi zaten ne teknisyenler ne de siyasiler tarafından hiçbir zaman doğru dürüst hesap edilemedi. Gelişmekte olmanın getirdiği bu zorluğun yanında bu "hesap edilememe" gerçeği, ileride görüleceği gibi AET'yle pazarlıklarda, kısa süre içinde yetersiz kalan ödümlerin peşinde koşulmasıyla sonuçlandı.

Türkiye, kâğıt üstünde "AET'nin tek yönlü verdiği büyük ödümlerin" pratikte de işe yarayabilmesi için uzunca bir istek listesi getirmişti. Çeşitli deniz mahsülleri, taze üzüm, taze narenciye, zeytinyağı ve şarap için ya yeni indirimler ya da kontenjanlarının genişletilmesi istenmişti. Bu şekilde, 24 milyon dolarlık bir ihracat gelirine kavuşulabileceği de belirtilmişti.

1967 yılı içinde bu konuda 7 müzakere yapılmasına rağmen, istenilen elde edilemedi. Topluluğun, özellikle tarımdaki hasıs ve sanayide de kendim kollayan tutumu, Türkiye'de gerektiği gibi değerlendirilemedi. Oysa genişleme sürecine girmiş olan AET'nin nereye kadar gidebileceğinin işaretiydi bu... Türkiye'nin "önceliği olan ve diğerlerine oranla daha fazla ödün verilmesi gereken ortak" niteliğinin kaybolmaya başladığının belirtileriydi.⁵

Hatta AET daha da ileri gitmiş ve, "Size her şeyi verirsek, diğer ülkelerle yapılacak anlaşmalarda örnek olarak ele alınacaktır ve aynısını onlara da tanımak zorunda kalacağız" demiş, ancak mesaj nedense anlaşılammıştı.⁶

... Ve, sonradan defalarca tekrarlanacak olan bir gerçek, ilk defa 10 kasım 1967 Ortaklık Komitesi'nde, Müsteşar Semih Akbil tarafından ortaya atılıyordu:

"Bize verdiğiniz sözü tutmadınız ve hayal kırıklığı yarattınız. Yeni ödün isteklerimiz karşısındaki tutumunuz kabul edilemez.

5. Bu gelişmeler ve değerlendirmeler, şu sayılı doküman ve toplantılardan çıkarılmıştır: 25 Eylül CEE/TR. 32/67, 5 ekim CEE/TR 33/67, 9 ekim Ortaklık Konseyi zaptı; 10 kasım CEE/TR 46/67 komite ve 1 Aralık 7'nci AET-Türkiye Ortaklık Konseyi tutanağı.

6. Bu söz, 1 Aralık 1967 Ortaklık Konseyi'nde, konsey başkanı tarafından söylenmiş ve tutanağa da geçirilmiştir.

Zira Türkiye'yle kurulmuş ortaklık ilişkilerinizle, uzaktan veya yakından ilgisi olmayan anlaşmalarla bağladığımız diğer ülkelere (Fas, Tunus gibi) bizden daha iyi muamele yapıyorsunuz. Buna da hakkınız yoktur. Bizim için narenciye ve zeytinyağının önemi büyüktür..."

Akbil, "ortak Türkiye'nin diğer ülkelerden daha iyi muamele hakkı olduğunu" ileri sürüyor ve Ankara'nın AET içindeki "yerini" korumaya çalışıyordu.

Ortak Pazar, kişisel görüşmelerde veya kapalı kapılar ardındaki nutuklarda, Türkiye'yi "önceliği olan ortak üye" diye niteliyor, ancak iş ödün vermeye gelince yanaşmıyordu. Daha o dönemde topluluğun gösterdiği hasislik, ilerde karşılaşılabilecek güçlüklerin bir işaretiydi.

Ankara bunu anlamadı ve (öncelikli ortak) rüyasına kapılıp gitti.

Uzun pazarlıklar sonucu saptanan yeni ödünleri, Türk daimî delegesi "yetersiz" diye nitelendirmesine rağmen kabul etmek zorunda kaldı.

1967'nin diğer çabası toplulukta Katma Protokol çalışmalarını başlatabilmektir, demiştim. Ne Çağlayangil'm 9 ekim Ortaklık Konseyi'nde, "Neden böylesine çekingen ve dikkatli olmaya çalışıyorsunuz ? Geçen toplantıda size hükümetim adına resmen güvence verip hazırlık çalışmalarının sizin kesin kararınızı etkilemeyeceğini belirtmiştim" demesi ne de Türk daimî delegesi Mü-azzinoğlu'nun, "Ankara'da hazırlık çalışmaları birkaç haftadır başlatıldı (oysa hiçbir çalışma yoktu). Yakında birlikte ele alabileceğimizi umuyorum" yolundaki sıkıştırmaları sonuç vermedi.

1967'nin en ilginç olayı ise, Ortak Pazar'ın Türkiye'yi bir Avrupa ülkesi olarak resmen tanımasıydı... Ve bunu gerçekleştiren kişi de komisyonun Türk asıllı teknisyenlerinden M. Mısıır'dı.

M. Mısıır aslında İzmirliydi. İzmir'de doğmuş, ardından ailesiyle birlikte İtalya'ya göçmüştü. Gayet iyi Türkçe konuşurdu ve yeteneklerine dayanarak da aralarında Türkiye ve Yunanistan'ın da bulunduğu Akdeniz ülkelerine bakan daireye getirilmişti.

Haziran ayında Mısıır, İzmir'e gitmek istedi. Komisyonun kurallarına göre, topluluk "Avrupa doğumlu memurlarının yılda iki defa, doğdukları ülkeye gidip gelmeleri için uçak biletlerini" verirdi. Mısıır'da bunu yaptı ve formları doldurup yolladı. Ancak gelen cevap çok garipti: "İzmir Avrupa değil, Asya'dadır. Bundan dolayı siz uçak biletinizin parasını hemen alamazsınız. Ancak bileti getirdiğiniz takdirde ödeme yapabiliriz. Ayrıca yılda iki değil,

ancak bir defa gidebilirsiniz."

Mısır bunun üzerine, hemen komisyonun hukuk danışmanlarına başvurarak karara itiraz etti. Aksi halde AET Adalet Divam'na gideceğini belirtti. Dilekçesinde ise şöyle deniliyordu: Roma An-laşması'nın 238. maddesi, "Sadece Avrupa ülkelerinin AET'ye üye olabileceklerini" belirtmektedir. Topluluğun Türkiye'yle yaptığı Ankara Anlaşması'nın 27. maddesi de "Bu ülkenin belirlenmeyen bir süre sonra tam üye olabileceğinden" söz etmektedir. Bir ülkeyi "Avrupalı" ve "Asyalı" diye ikiye ayıramayacağımıza ve Ankara Anlaşması'yla Türkiye'yi bir Avrupa ülkesi olarak kabul ettiğimize göre, İzmir de Avrupa kıtasında sayılmalıdır.

Avrupa Komisyonu, aslında önemli bir sorunla karşılaşmıştı. Türkiye'nin Avrupa mı yoksa Asya mı sayılacağına karar verilecekti. Uzun uzun toplantılar yapıldı. Teknik açıdan Asya sayılması gerekiyordu. Ancak böyle bir karar, Adalet Divam'na götürüldüğü takdirde önemli politik sakıncalar da çıkarabilirdi. Sonunda, uzlaşma formülleriyle tanınmış komisyon kararını verdi: "Türkiye'nin Avrupalı sayılması yolundaki gerekçeleri çürütecek herhangi bir anlaşma yoktur."

"Avrupalıdır" da denmiyor, "Asyalı" olduğu da belirtilmiyordu. O döneme kadar Avrupa Komisyonu'nun dış ilişkilerini yürütürken, o dönemde komisyonun başkanlığına geçen Jean Rey de, "AET'nin yaptığı anlaşmalar, coğrafyaya bağlı değildir" diyerek, Ankara Anlaşması'na yeni bir yorum şekli getiriyordu.

Ankara'da büyük bir yetki kavgası başlarken, AET kararını saptıyor (1968)

"AET bizimle ortaklığında 250-300 milyon dolarlık yardım yaparak Türkiye'yi bir yere götüremez. Bizimle ilişkilerinde, ekonomik güçlenmemize yardımcı olmalıdır. Oysa başka ülkelere tanıdığı tavizler bizimkilerin üstüne çıkmıştır..."

Başbakan Demirel, 25.6.1976, Ankara7

AET'yle ilişkileri etkilemesi açısından, bugün dahi süregelen Planlama-Dışişleri mücadelesi, 1968 yılında sertleşti. Hele Katma Protokol'ün hazırlanması sırasında, bu görüş ayrılığı öyle arttı ki, sanki Türkiye'yi Planlama, AET'yi de Dışişleri temsil ediyordu ve pazarlık da bu iki kurum arasında oluyordu. Türkiye'nin bu çekişmeden büyük zarara uğradığı ancak yıllar sonra ortaya çıktı.

Planlama'nın basma Turgut Özal getirilmişti. Demirel'e yakınlığı nedeniyle etkisinin de büyük olacağı hemen anlaşılıyordu. Özal' dan önceki planlamacılar, genellikle Ankara Anlaşması'nın Türkiye'ye uymayacak bir elbise hazırladığını gören ve buna içtenlikle karşı çıkan kişilerdi. Özal grubuysa, Demirel'le özel ilişkilerinin verdiği güçle, bu konuda çok daha sert ve etkindiler.8 Ortak Pa-

7. Başbakan Demirel'in bu sözleri, MMiyet gazetesinin Gene! Yayın Müdürü Abdi İpek-çi'yle yaptığı "sohbet görüşmesinin" yayımlanan tam metninden alınmıştır.

8. Bu dönemde Planlama'nın anahtar yerlerine atanan Özal grubunun tutumu, daha önceki ve sonra geri dönecek olan Aytür grubundan farklıdır. Her ne kadar Dışişleri Bakanlığının belirli bir bölümünün, temelde (1950'lerde) çok haksız sayılamayacak, ancak abartılan "siyasî gerekçelere ağırlık verme tutkularının" nasıl düzeltilmesi gerekiyor idiyse, Planlama'nın bazı yaklaşımları da aynı şekilde "eleştirileri" haklı gösterebilecek unsurlar taşımaktaydı. Dışişleri Bakanlığının tartışılabilir "siyasî gerekçelerinin" önüne geçip müzakereleri engelleyemeyince, planlamacıların giriştikleri "hazırlık yapmama-çalışmalarını uzatma" gibi yöntemler, Türkiye'ye zarar getirmiştir. Dışişleri Bakanlığı, kendilerince haklı olduğunu iddia ettikleri bir politikayla, tam bir karışıklık içindeki Türkiye'yi Katma Protokol yükümlülüğüne iterken ne denli hata etmişse, Planlama da aynı dönemde Türkiye'nin hiç değilse temel çıkarlarına daha etkili sahip çıkmamakla hatalıdır.

Bu dönemde karşılıklı duyulan hisleri bir diplomat, bir de Özal grubunun önemli teknisyenlerinden biri bize şöyle anlattı: "Planlamacılar, bazen solcu, bazen de tam bir Doğulu kurnazlığı içinde, olmadık önerilerle gelerek işi yokuşa sürmeye çalıştılar... Her şeyi proje başında görürler, Türkiye'nin kalkınmasını överken 10-15 projenin adını saymakla yetinirlerdi... Ellerindeki 933 sayılı kanunla tuttıkları yetkilerin kaybolmasından korkuyorlardı. Getirdikleri öneriler komikliklerle doluydu. Türkiye'nin çıkarlarını sabote edici bir tutumdu. Ramazan ayındaki bir toplantıda saatlerce konuştuğundan sonra ön-

zar'la anlaşmanın, ikinci döneme geçilmeden uzatılmasından yanaydılar. Ancak Dışişleri'nin siyasi gerekçelerle dolu tutumuyla karşılaşmışlardı. Demirel de "İşte Katma Protokol dönemi geldi, hemen çalışmalara başlayın ve ne istememiz gerekeceğim saptayın" demişti. Özal grubunun buna tepkisi büyük oldu. AET'yle bugünkü durumda bir anlaşmaya gitmek imkânsızdı. Planlamacılara göre, ellerinde ne doğru dürüst veriler ne uzun perspektifler ne kalkınma modeli vardı. AET'yle bir anlaşma yapılıncaya dahi, bunun çok daha ilerde ve sanayileşme sürecinde iyice ilerledikten sonra gerçekleşmesi gerekirdi. Türkiye'de üretilen malların maliyetleri nedir, 10-20 yıllık sanayileşme planı nasıl olacaktır gibi sayısız sorular yanıtız dururken, toplulukla ilişkiyi daraltmaya gerek yoktu.⁹ Birdenbire büyüme sürecine giren Türkiye için en önemli konulardan biri de kaynakları rasyonel şekilde kullanmaktı ve AET'yle anlaşma, Özal grubuna göre, bu rasyonelleşmeyi, disiplini getirmeyecekti... Zira bu bir iç sorundu ve Türkiye'nin kendi kendine disiplini, gerçekçi bir kambiyo kuruyla, vergi kanunları ve diğer tedbirlerle yaratması gerekirdi. Dışardan getirilmesi kabul edilemezdi. Özal grubu, Ortak Pazar'ı olduğu gibi reddetmiyor, ancak AET'yle bağlanmamış bir Türkiye'nin Ortadoğu'da daha geniş bir rol oynayabileceğine, ülkenin geleceğinin Avrupa'dan çok Ortadoğu ülkelerinin yanında olduğuna inanıyordu... Ancak hükümet desteği de pek yoktu. Planlamacıların önemli bir bölümü, Avrupa'daM gelişmeleri yakından izleyemiyor, ekonomik politikanın nereye doğru gittiğini yeterli derecede göremiyorlardı. En zayıf yönleri de buydu. Planlama, AET işlerini yürüten Dışişleri ekibini, kısa sürede "Türkiye'yi dışarıya peşkeş çekmeye hazırlanan grup" diye damgalamakta gecikmedi. Katma Protokol çalışmalarını 1970'lere erteleyemeyince de "eyleme" geçti.

Dışişleri Bakanlığı ise, Ticaret ve Maliye'den de birer teknisyen desteğiyle, büyük bir acelecilik içinde "Katma Protokol'ün bir an ce oruç bozmaya, sonra camiye gittiler ve dönünce de, 'Oruçluyken insan iyi anlayamıyor, şu anlattıklarınızı bir daha tekrarlasana' dediler. Sorumsuzluklarını en iyi belgeleyen olaydı. Millî Selamet Partisi'nin tohumları atılıyordu..."

"Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'yi Batılı yapacağız diye dışa bağlamayı hedef yapmıştı. Oysa hazır olmadığımız, sanayimizin stratejilerinin çizilmediği, AET gibi büyük koordinasyon isteyen bir ilişkiyi kaldıramayacağımızı göremiyorlardı. Gözleri dönmüş şekilde ve ne pahasına olursa olsun bizi dışarıya bağlamayı amaçlamışlardı. Her sözüme bir siyasi gerekçeyle karşı çıkıyor ve hükümeti de kendi yanlarına alabiliyorlardı. Oysa bugün kimin haklı, kimin hatalı olduğu ortada."

İşte birbirinden tamamen ayrı radyo dalgalarında konuştuğu için diyalog kurulamayan iki kuruluş bu anlaşmayı hazırlamıştır.

9. Turgut Özal ve yakın çalışma arkadaşlarının bugünkü görüşlerinde, temelde büyük bir farklılık yoktur.

önce" tamamlanmasına çalışıyordu. AET'nin yeni ödün vermekteki çekimser tutumu, diğer Akdeniz ülkelerinin anlaşmalar yaparak Türkiye'ye yakın, hatta bazı ürünlerde daha da fazla ödün elde etmeleri olasılığı, İngiltere başta olmak üzere yeni üye adaylarının müzakerelerinin belirmeye başlaması ve tabii cunta idaresi nedeniyle anlaşması dondurulan Yunanistan'ı yakalama olasılığının doğması... Dışişleri için siyasî ortam hazırды ve derhal harekete geçilmeliydi. Üstelik Ankara Anlaşması yapılmıştı. Bundan dönülemeyeceğine göre, hiçbir yarar sağlamamayan bu dönemi bırakıp yükümlülükler alarak "yeni döneme" geçilmeliydi. Dışişleri buna kesinlikle karşı çıkan Planlama'yı (Özal grubunu) kısa zamanda damgalayıverdi: Takunyalılar. Dışişleri, siyasî kavramlarla gerekçelerini ortaya koyarken, aynı zamanda da, "hazırlık çalışması olacak bunlar canım. Baktık ki işimize gelmiyor, uzatırız" diyordu.

Planlama, Turgut Özal'm ekibiyle tam bir cephe oluşturmuştu.

Dışişleri Bakanlığı ise, Ankara ve Brüksel olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Ankara'da, ekonomik dairede, AET işlerini üstüne alan Tefik Saraçoğlu başroldeydi. Saraçoğlu, daha ilk gününden itibaren Ortak Pazar ilişkilerine girmiş ve bu konuda zeki ve yetenekli bir diplomattı. AET ilişkilerinde, özellikle Katma Protokol döneminde en kritik rol oynayan kişilerden biri oldu. Zira Saraçoğlu için, Türkiye kalkınmasının hemen hemen tek çıkış yoluuydu. Anlaşmalara karşı gelenler ise, ya "gerici" ya da "komünistlerdi." Dışişleri Bakanlığı'nda Saraçoğlu, politikanın saptanmasında tek başına büyük söz sahibiydi. Diğer servisler, "çok teknik gördükleri" bu konuya yaklaşmak dahi istemiyorlardı. Saraçoğlu, Ankara'da AET konusunun adeta tek sahibiydi.

Saraçoğlu'nun görüşlerini destekleyen iki bakanlık da Maliye ve Ticaret bakanlıklarıydı. Hazine'den Turan Işıkveren, eski tecrübelerine dayanarak, Maliye Bakanlığı'nda tek başına bir şeyler yapmaya çalışıyor, ancak Ankara Anlaşması döneminde olduğu gibi pek ilgi göremiyordu. Ticaret Bakanlığı'nda da AET'yle yine başından beri ilgilenen Özer Çınar, tek başına Katma Protokol'ün hazırlanmasına çalışıyordu.

Cephenin diğer kolu Brüksel'deydi. Daimî Türk delegeliğine atanan Ziya Müezzinoğlu da Katma Protokol'ün hemen yapümasm-dan yanaydı. Müezzinoğlu, Ankara Anlaşması'yla temel ükenin (Ortak Pazar modeli olan serbest piyasa rejimiyle kalkınma) kabul edildiğini belirtiyor ve hemen tüm gerekli korunma tedbirleriyle birlikte Katma Protokol'e geçilmesi gerektiğine inanıyordu. Uzat-

mak, boş yere vakit kaybına yol açacaktı. Zira Türkiye zorlanmadığı takdirde, kendi kendine bir şey yapamayacaktı. Özel sektör rekabete yavaş yavaş açılacak ve disipline girecek, Planlama da bu modele göre, yeni bir uygulamaya kaymak zorunda kalacaktı.

Katma Protokol'ü, teknik düzeyde birkaç diplomat ve diğer bakanlık temsilcilerini de eklersek, aslında iyi niyetlerinden kimsenin şüphesi olmayan 5-6 kişi yaptı. Özellikle, karar verme anı geldiği zaman harekete geçen Demirel'in onayıyla tabii. Ankara An-laşması'nın hazırlanışındaki senaryo, bir ikisinin değişimiyle aynı kadro ve hemen hemen aynı yaklaşımlarla tekrarlanıyordu.

Ancak bu defa Planlama'mn rolü bambaşka oluyordu.

Köprüler, "yetki kavgası"yla atılıverdi. Kimin haklı, kimin haksız olduğunu burada tartışmaya ne gerek ne de imkân var. Her iki taraf da kısa süre sonra "düşman kardeş" haline geüyor ve birbirlerini en akla gelmeyecek niyetlerle suçlamaya başlıyorlardı. Daha dikkatli hareket edilebilse ve en önemlisi hükümet asıl görevini yapıp sahayı iki devlet kuruluşuna bomboş bırakmasaydı, herhalde Türkiye Katma Protokol müzakerelerinde çok daha kârlı çıkabilirdi.

24 mart 1968'de, Planlama Müsteşarı Turgut Özal bir kararnameyi Bakanlar Kurulu'nda dolaştırttı. Buna göre, şimdiye kadar Dışişleri'nde olan dış ekonomik ilişkileri yürütme yetkisi, fiilen geri almıyor ve Planlama'ya veriliyordu. İnönü döneminde Kâmu-ran Gürün tarafından kurulan, ancak yeterli çalıştırılmayan Koordinasyon Komitesi'nin (ilgili bakanlıklar ve Planlama'mn temsilcilerinden kuruluydu) başkanlığı Dışişleri yerine Planlama'ya geçiyordu. Böylece RCD (İran, Pakistan, Türkiye arasındaki bölgesel işbirliği örgütü) ve AET'yle ilişkileri düzenleme, çalışmaları yürütme ve sonuna kadar da götürme görevini elde eden Özal grubu, Dışişleri'ni bu şekilde engelleyebileceğini hesaplamıştı. Kararnamenin hazırlığını haber alamayan, ancak hükümete sevk edildiğini hemen duyan Dışişleri, Çağlayangil'e bunu imzalamaması için büyük bir baskı kampanyasına girişti. Son derece politik bir konu olan AET, niyetleri kuşkulu kişilerden kurulmuş olan Planlama'nın ellerine bırakılmazdı. Zaten AET'ye karşı olduklarını geldikleri günden beri açıkça belli etmemişler miydi ?

Saraçoğlu sonunda Çağlayangil'i ikna edebildi ve bakan, imzasını geri aldı.

Nereye uçarsa uçsun her dış gezisinde birkaç gün Zürih'te kalmayı gelenek haline getiren Çağlayangil, nisan ayında orada Özal'la karşılaştı.

- Sen bana o kararnameyi imzalattın, ancak ben sonradan karaladım.

Özal'ın Saraçoğlu'na ilk yenilgisiydi bu. Ancak Özal, Demirel'e yakınlığını kullanarak, Bilgiç grubunun da desteğiyle kararnamede ısrar etti.

Bir kabine toplantısında Çağlayangü'nün "Kararname değişmezse istifa ederim" demesiyle noktalanın bu büyük mücadelenin ilk raundunu sonunda Dışışleri kazandı.

Planlamacılar o zaman tutum değiştirdiler ve "Önleyemediğimize göre, Dışışleri'ni, AET'den en büyük ödünleri elde etmeleri için sıkıştırılm. İstediklerimiz olmazsa toptan istifa ederiz" kararı aldılar. Ancak bu karşılıklı tutumlar bir süre sonra öylesine rayından çıktı ki, Planlama, Dışışleri'nin gözünde "olmadık önerilerle görüşmeleri baltalayan", Dışışleri de Planlama'nm gözünde, "ülkeyi Avrupalılara peşkeş çekmeye çalışan küçük bir grup" gibi görünmeye başladı.

Hükümet de oynanan bu dramı uzaktan seyretmekle yetiniyordu.

Dışışleri Bakanı Çağlayangil, ocak 1977, Ankara:10 "... Bizim iktidarımız, AET'yle ilişkileri hazırlık devresi içinde buldu ve bir müddet sonra da bu devre sona erdi. Geçiş devresine geçüp geçilemeyeceğini incelemek üzere Ortak Pazar'ın yabancı uzmanları yıllarca ekonomimizi incelediler ve sonunda dediler ki 'Biz Türkiye'nin geçiş devresine girmeye elverişli bir ekonomik seviyeye geldiği kanaatine vardık.' Şimdi karar Türkiye'ye kalıyor(du). Kendi açısından girmesi doğru mu, değil mi? Bir hükme varmalı. Biz de kendi açımızdan o etütleri yaptık."

Türkiye'de "yetki kavgası" süregelirken, Ortak Pazar "Türk dosyasını" incelemeye başlamıştı bile. Ancak kaygılar büyüktü. 1963'ten bu yana yürütülen hazırlık döneminde Türkiye hiçbir şey yapmamış ve gereken önlemleri almamıştı.

Avrupa Komisyonu, o dönemin tanınmış ekonomistlerinden Prof. Baade'ye bir rapor hazırlattı. Ardından da Ankara'ya ekipler yollayarak yerinde incelemeler yaptırttı. Tabii, üye ülkelerin Türkiye'deki elçüklerinde bulunan ticaret ataşelerinin ekonomik durumla ilişkili bögileri de Brüksel'e geliyordu.

Türkiye'nin, ilk dönemi uzatmadan ikinciye geçme isteğini reddetmek son derece güç-

10. Çağlayangü'nün bu sözleri, 12.1.1977 tarihli Tercüman gazetesine verdiği "Dış Politikada Ufuk Turu" adlı geniş röportajından alınmıştır.

tü ve politik sorunları da beraberinde getirecekti. Yunanistan'la anlaşma dondurulmuş, İngiltere veto edilerek dışarda bırakılmış ve AET yine "zenginler kulübü olma" kompleksine girmişti.

O günlerde, Avrupa Komisyonu'nun aldığı kararı etkileyen bir yetkili, karara nasıl ve neden varıldığını şöyle anlattı: "Türkiye'nin ikinci döneme geçiş isteğinden hemen sonra Ankara'ya gitmiştim. İkinci 5 yıllık planınız tamamlanmış ve aralarında Amerikalı iktisatçıların da bulunduğu bir grup yabancıya özetle anlatılıyordu. Sonunda dayanamadım ve AET anlaşmasının etkilerim, bu planın neresine koyduklarım sordum. Yanıt yoktu. İşte o zaman, Türkiye'nin Ankara Anlaşması'na attığı imzadan sonra hiçbir harekete girişmediğini anladım. Brüksel'e dönüşümde durumu arkadaşlara anlattım. Türkiye'ye evet demek bizim için son derece riskli bir işti. Zira hazır değildiniz. Katma Protokolle, şimdiye kadar almadığınız yükümlülükler gelecek ve artık faturanın bir bölümünü ödemeye başlayacaksınız. Tereddütler büyüktü. Zaten teknik raporlar da birinci dönemin uzatılmasından yanaydı. Ancak bir de politik ve psikolojik durum vardı ortada. Ankara istiyordu ve 'NATO savunmasına katkımı yaparak size yardımcı olurken, beni ekonomik birleşmenin dışında bırakamazsınız' diyordu. Türkiye'de 'sadece savunma konusunda aranızda yer verip, ekonomik konularda dışarda tutamazsınız' yaklaşımı çok etkili oldu. O dönemde Türkiye'ye 'Hayır' denemezdi. Üstelik, eğer birinci dönemi uzatsaydık yine hiçbir hazırlık yapmayacak ve sırtüstü yatacaktınız. Bu gerçek de biliniyordu. Sizi ancak sıkı sıkıya bağlayarak bir kalkınma modeline itebilirdik. Adeta saçlarınızdan çekip götürmek gerekiyordu.

Başkaca bir alternatif de yoktu. Çin gibi, kendi kendine yeterli olma kampanyası için ne yeteri kaynak ne de iç piyasanız vardı. Veya Ceyazir modeli gibi yarı kendi yan Batı yardımıyla da gelişemezsiniz. Bunu müzakerecileriniz de kabul ediyordu..."

5 nisan 1968'de Çağlayangil, Lüksemburg'da toplanan Ortaklık Konseyi'nde "ikinci döneme geçiş çalışmalarının neden hâlâ tamamlanmadığını" sordu ve "biz aramızda bir koordinasyon komitesi kurarak hazırlıklarımızı yürütüyoruz!" dedi. 11 Ancak AET ülkeleri Bakanlar Konseyi'nin 6 aylık dönem Konsey Başkanı ve Fransız Dışişleri Bakanı Couve de Murville, herhangi bir güvence vermeye yanaşmadı:

- Sayın Bakan, topluluk, Avrupa Komisyonu'nun bize getireceği öneri belli olmadan, herhangi bir deklarasyonda bulunmak ve-

I I. Ortaklık Konseyi'nin resmî tutanaklarından özetlenmiştir.

ya söz vermek durumunda olamaz. Bu sorunlar ilerde ele alınabilir. Hiç merak etmeyin, 1 aralık 1968'den itibaren ikinci döneme geçiş konusunu ele alacağız.

Çağlayangil, konsorsiyum çerçevesinde, Amerika'nın Türkiye'ye yardım katkısının giderek azaldığına da dikkati çekip, boşluğun AET ülkelerince yapılacak yeni bir malî protokolle kapanmasını istemişti. Buna da verilen yanıt, "Vakti gelince bakarız" oldu.

Oysa, Avrupa Komisyonu'nun raporu son duruma sokulmuştu, ancak daha konseyden geçmediğinden gizli tutuluyordu. Çağlayangil konuşmasında Türk delegasyonunun el altından öğrendiği bu raporu da desteklemek istemişti.

29 nisan tarih ve SEC (68) 1386 FİNAL rumuzuyla anılan bu rapor, özetle şu öneride bulunuyordu:

"... 1963 yılından bu yana Türk ekonomisinin gösterdiği gelişme küçümsenemez. Ancak bu gözlem, '2. döneme geçiş için' yeterli değildir."

1- Türkiye'nin uyguladığı gümrük vergileri çok yüksektir ve bunları indirmesi de ancak yavaş yavaş olabilir.

2- Türkiye, dış gelir kaynaklarını geliştirmedikçe, ithalatına uyguladığı diğer kısıtlamaları ve kontenjanları kaldıramaz.

3- Dış gelir kaynağı olarak, Türk ihracatına geniş imkânlar sağlanmalıdır.

4- Tarımına da yardımcı olunması şarttır.

5- En önemli dış döviz kaynağı haline geliveren "yabancı ülkelerdeki Türk el emeği" için Türkiye'nin bir süredir istediği ikinci öncelik verilemez. Zira, diğer el emeği yollayan ülkelere de aynı ödünü tanımak zorunda kalınır.

6- Türk teknisyenlerin aksini iddia etmelerine rağmen, bu ülke, 1977'ye kadar önemli miktarda dış krediye ihtiyaç duyacaktır. Ortak Pazar kendini buna hazırlamalıdır.

7- Yabancı sermaye, Türk devletinden kesin güvenceler almadıkça bu ülkeye gitmeyecektir. Zira, Ankara Anlaşması bu konuda yeteri kadar açık değildir.

Sonuç: yukarıdaki analiz sonunda sorulması gereken soru, "önümüzdeki birkaç yıl içinde Türkiye'nin ekonomik çıkarları, hazırlık döneminin uzatılması, AET'nin sağlayacağı yeni ticarî ödümler ve yeni bir malî protokolle daha iyi korunamaz mı ?"

Böylece Türk ihracatı artırılabilir, Türkiye'nin dışa karşı korunma gereği azaltılarak güçlükleri ortadan kaldırılabilir, Türkiye'nin 6'lara ödün vermesiyle ekonomisinde belirecek dengesizlikler "AET sorumluluğunda" önlenmiş olur.

Ancak, böyle bir yaklaşımın politik ve psikolojik tepkilerini de gözden kaçırmamak gerekir. Türkiye, en kısa sürede Yunanistan'ın bulunduğu yere gelmek istediğini defalarca açıklamıştır. Ayrıca ikinci dönemde geçiş, Türk yetkililerini, bu dönemin gerektirdiği reformları gerçekleştirmeye de zorlayacaktır. Bir başka deyimle, geçişin ertelenmesi halinde, bugünkü ekonomik durumla ileride aynen karşılaşılabilme tehlikesi vardır. Öte yandan komisyon, şimdiye kadar ilk defa böyle bir sorunla karşılaştığı için, hazırlık döneminin uzatılmasından yana değildir.

Bu koşullar altında Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin resmî görüşünü bekleyebilmek için kesin kararını açıklamamak koşuluyla 2. döneme geçilmesi tezini önermektedir.

AET için de ekonomik gerekçeler, politik gerekçelerin arkasında kalıyordu. Önemli bir müttefiğin isteğini geri çeviremezdi. Hazır olmadığı bilinmesine rağmen, Türkiye'ye yeşil ışık yakmaktan başka çıkar yol görülüyordu.

Uluslararası ilişkilerde en büyük tehlike, gerekçelerin yer değiştirmesi ve daha da önemlisi, bir sürecin başlatılmasından sonra istense dahi önüne geçilememesi değil midir?

Dışişleri, mayıs ayında çalışmaların başlatılmasında ısrar ederken, "Baktık ki müzakerelerde istediğimizi elde edemiyoruz, olmuyor, bu dönemi uzatır ve geçici kabul etmeyiz" demiş, ancak bir yandan da açıkça topluluğu bir an önce ikinci döneme geçiş için zorlamıştı. İkinci döneme geçiş müzakerelerini, belirli bir aşamaya geldikten sonra, hangi Türk hükümeti reddedebilirdi ?

Avrupa Komisyonu'nun bu raporu, AET'yle ortaklık ilişkisi kuran ülkelerin ilişkilerini inceleyen ve 6'ların temsilcilerinden oluşan "Üçüncü Ülkeler Ortaklıkları" Komitesi'ne 28 haziran günü gitti ve oradan da aynı görüş çıktı:

"... Tüm delegasyonlar, ekonomik durumun, Türk anlaşmasının hazırlık döneminin uzatılması gereğini gösterdiği, ancak politik ve psikolojik nedenlerle 2. döneme geçilmesi görüşünü desteklemişlerdir. "12 Komisyonun görüşüne komite de katılınca, 6 ülke daimî delegesi için (Coreper) bunu ancak onaylamak kalıyordu:

"... Avrupa Komisyonu'nun önerdiği gibi, genellikle politik ve psikolojik nedenlerle, bakanlar, Ankara Anlaşması'nın ikinci dönemine geçilmesi yolunda karar vermelilerdir. Türkiye'ye ayrıca malî yardımda da bulunulmalıdır." 13

12. S/658/68 (NT 25) no.lu komite belgesinden özetlenmiştir.

13. S/710/68 (NT 26) no.lu topluluk belgesinden özetlenmiştir.

6'ların bakanları da, daimî delegelerin isteğine uydular. Böylece temel ilke olarak Türkiye'nin ikinci döneme geçişi saptandı. Şimdi, Katma Protokol diye adlandırılacak olan anlaşmanın içeriğini doldurma çalışmaları başlatılabildi.

Brüksel'de bu kararlar alınırken, Türkiye'de hiçbir çalışma yapılmıyor, buna karşılık Planlama-Dışişleri sürtüşmesi her geçen gün artıyordu. Topluluk organlarıyla şimdiye kadar hiçbir daimî delegenin başaramadığı derecede iyi ilişki kuran Müezzinoğlu, Coreper'in kararını haber alır almaz harekete geçiyor ve Türkiye'de büyük bir "AET'yi tanıtmaya ve kamuoyunu oluşturma" kampanyası açılıyordu. Tefvîk Saraçoğlu ve Ziya Müezzinoğlu, Ticaret ve Sanayi odalarının istemeyerek başladıkları paralarla kurulan İktisadî Kalkınma Vakfı'ndan yararlanıp konferanslar düzenliyorlardı. Saraçoğlu, özel sektörü uyandırıp duyarlı hale sokmak ve Katma Protokol sırasında Planlama'ya karşı yeni bir müttefik elde etmek için çabalarırken, Müezzinoğlu, düzenlenen kolokyumlarda konuşmalar yapıp "AET'yi özel sektöre" anlatmaya uğraşıyordu. Ardı ardına Avrupa Komisyonu ve 6'lann konseyinden konuşmacılar getiriliyor, ancak balonlar hiçbir zaman doldurulamı-yordu. Müezzinoğlu'nun "gerekli önlem alınmazsa zarara uğrarsınız" yolundaki uyanlarına, işadamlarının tepkisi şöyle oluyordu: "Ne olacak canım, en fazla adamlar gelip benim fabrikayı satın alırlar. Ben de rahat ederim, onlar da."

Özel sektörün o dönemde en bilinçli grubunun başındaki Vehbi Koç'un, komisyon dışişleri komiseriyken Türkiye'ye gelen R. Dah-rendorf'un, "İkinci döneme geçiş için ne düşünüyorsunuz" sorusuna verdiği cevap ilginçti: "Ben bu soruyu müdürlerime sordum. 35'inden sadece ikisinin önlem aldığını öğrendim. Diğerleri daha düşünmemişler bile."

İktisadî Kalkınma Vakfı özel sektör tarafından kurulmuştu, ancak özel sektör tarafından ciddiye dahi alınmıyordu. İlk yıllarda başına getirilen Prof. Vural Savaş, en kısa sürede topluluğa katılınmasının şampiyonluğunu yapıyor, ancak işadamlarının pek dikkatini çekemiyordu. Ankara Anlaşması imzalanalı 5 yıl olmuştu, ancak Türkiye'de küçük bir çevre içinde yapılan tartışmalar, "AET'ye girelim mi girmeyelim mi" teması etrafında dolanıyordu. Oysa karar çoktan alınmış, etaplar yapılmaya başlanmıştı.

Milliyet gazetesi, konuyla yakından ilgilenenlere hazırladığı dizi yazılarla, boş yere bir tartışma ortamı yaratmaya çalışıyordu.

Besim Üstünel (Siyasal Bilgiler'de öğretim üyesi), 2 ekim: "Türkiye ikinci döneme geçmek için henüz hazırlıklı değildir."

Prof. Aydın Yalçın (AET-Türkiye Karma Parlamento Komisyonu başkanı ve AP milletvekili), 2 ekim: "İkinci döneme geçiş karan isabetlidir. Endişeler yersizdir. Ekonomik konjonktür iyidir. Önümüzde daha 22 yıl bulunmaktadır. AET'nin Yunanistan ve İngiltere'yle ilişkilerindeki durgunluğa rağmen, Türkiye'yle ilişkilerin fevkalade geliştiği bu dönem, bizim için büyük fırsatlar çıkarmaktadır. Türkiye için kuvvet şurubu olacaktır."

Sadun Aren (TİP İstanbul milletvekili), 4 ekim: "AET bizi bu halimizle yıkar. Geçiş dönemiyle, dış ödemeler dengemizi sağlayan tüm vasıtalar elimizden alınacak, yerli sanayi çökecek ve yeni denge, ancak ülkemizin fakirleşmesiyle kurulacaktır."

Ziya Müezzinoğlu (AET nezdindeki Türk daimî delegesi), 5 ekim: "Geçiş dönemi bazı imkânlarla birlikte, önemli yükümlülükler de getirmektedir. Bu imkânlar, ihracatı artırma açısından önemlidir. Bu önemde, Türk sanayiinin tamamen tasfiye edileceği hakkındaki endişeler tüm olarak varit değildir; ancak enflasyon şartları içinde kurulmuş ve esasen zorla korunarak ayakta duran sanayi dallarının bundan böyle de aynı şekilde faaliyete devam edeceği anlamına gelmemelidir. Beklenen faydaların sağlanması ve muhtemel sakıncaların giderilmesi, kalkınma planımızda öngörülen temel tedbirlerin gerçekleştirilmesiyle orantılı olacaktır."

Bu tip demeçlerin ve açıklamaların dışında Babiâli konuyu bir türlü sevmemiş ve sayfalannı pek açmamıştı.

Aynen bugün olduğu gibi, 1968 yılında da "Türkiye'nin AET'ye karşı üstleneceği yükümlülüklerle dayanıp dayanamayacağı, bu kalkınma modelinin Türkiye'ye uyup uymayacağı" veya "AET'yle anlaşmanın hangi sanayi sektörlerini etkileyeceği" sorularına sadece teorik veya ideolojik yaklaşımlarla yanıt bulunmaya çalışılıyordu. Rakamlarla bir sonuca gidilmesi için asıl araştırma organı olan Planlama'nın elinde yeterli veri, dolayısıyla da inceleme yoktu. Üstelik yapılacak eleman ve niyet de görünmüyordu. Bu olmayınca da Dışişleri'nin ortaya attığı ve daima tartışma götürülen genel politik kavramlar ağırlık kazanıyordu. Tam aksine, kim AET'yle tam üyeliğin bazı sakıncalarını göstermeye kalksa, hemen "komünist ve vatan haini" diye bir kenara itiliveriyordu.

Dışişleri Bakanlığı, AET'nin, ikinci döneme geçiş kararını verdiğini öğrenince, bu defa "müzakerelerin süresini kısıtlama" çabasına girişti. 29 Kasım 1968 tarihinde Brüksel'de teknisyenler düzeyinde toplanan Ortaklık Komitesi'nde bu fikir ortaya atıldı ve çalışmaların mutlaka 1969 sonunda tamamlanacak şekilde yürütülmesi istendi. Türkiye'nin bu arada üçüncü 5 yıllık kalkınma

planının hazırlıkları başlamıştı ve Katma Protokol'le aynı anda yürürlüğe sokulması daha yararlı görülüyordu. Dışişleri Bakanlığı, aslında iki amaç güdüyordu:

1- Bir yandan topluluğu sıkıştırmak. Zira, Akdeniz ülkeleriyle anlaşmaların sayısı artıyor ve yeni bazı ülkelerin katılma müzakereleri yürütülüyordu. Böylece, son derece ağır işleyen AET teknokrasi mekanizması zorlanıp hızlandırılacak ve bir an önce anlaşma tamamlanabilecekti.

2- Öte yandan, Planlama'ya da bir baskı getirilmiş olacaktı. Planlama, yeni plana Katma Protokolle ilişkili kararları da eklerken, yapması gereken teknik çalışmaları hızlandıracaktı.

Ancak olmadı. Fikrin ortaya atılmasıyla AET tarafından reddedilmesi bir oldu. Süreyle sınırlandırmak, alınacak kararlar da etkileyebilecekti.

Bu ortaklık konseylerini, dışardan bakınca hepimiz çok önemli müzakerelerin geçtiği toplantılar gibi görürüz. Oysa tamamen şekilden ibarettir. Anlaşmaya göre yüda en az iki defa yapılması gereken Ortaklık Konsey'inden önce, Türk delegasyonunun teknisyenleri (hangi konu ele alınıyorsa o konunun ilgilisi), başlarında daimî delege yardımcısı (ki müsteşar düzeyinde bir diplomat) ile Avrupa Komisyonu'nun Türk masası yetkilileri ve nihayet üye ülkelerin Akdeniz sorunlarına (Türkiye de Akdeniz ülkesi sayılır) bakan ilgilileri bir araya gelirler. Bu teknik düzeyde yapılan toplantıya Ortaklık Komitesi adı verilir. Bütün pazarlıklar komitede yapılır ve sonuçlandırılır. Metinler hazırlanır ve bakanların konsey sonunda imzalayacakları duruma sokulur. Hatta karşılıklı olarak, Türk bakan ile AET'yi temsil eden bir üye ülke bakanının (bu daima AET Bakanlar Konseyi dönem başkanıdır) yapacakları konuşmalar dahi önceden bilinir. Ve bundan sonra konsey toplantısına girilir. İki bakan karşılıklı, bilinen yazılı konuşmalarını yaparlar, bazen komisyon adma gelen de söze katılır ve toplantıda aynı sonuç alınır. Ortaklık Konseyi'nin amacı tamamen politiktir ve üişkilerin bakan düzeyinde ele alındığını göstermeye yarar.

9 aralık günü de aynı senaryo tekrarlandı.

Brüksel'in kongre sarayında, Türkiye'yle yapılan Ortaklık Konseyi'ne ilk defa bu kadar çok dışişleri bakanı katılıyordu. Ortaklık konseylerine AET'den genelde sadece bir veya iki dışişleri bakanı katılır, diğer ülkeleri, ya daimî delegeleri ya da devlet bakanları temsil ederlerdi.

Ancak bu defakinin önemi büyük olduğundan, AET Dışişleri Bakanları Konseyi Dönem Başkanı İtalyan Dışişleri Bakanı Gi-

useppe Medici (aynı anda Ortaklık Konseyi'nin de 6 ayda bir Türkiye ile AET arasında değişen başkanlığını yapıyordu), Hollanda Dışişleri Bakanı Joseph Luns, Lüksemburg Dışişleri Bakanı Gre-goire, Fransız Dışişleri Bakanı Debre (General De Gaulle'ün birkaç ay önce Türkiye'ye yaptığı resmi gezinin etkisi olacaktı), Belçika Dışişleri Bakanı Harmel ve Almanya'dan da bir devlet bakanı gelmişti.14 Avrupa Komisyonu Başkanı Jean Rey (Çağlayangil'in davetlisi olarak haziran ayında Türkiye'ye gelip tatilini geçirmişti) de hazırды. Tabii teknisyenleriyle birlikte...

Karşıda da İhsan Sabri Çağlayangil.

Toplantının önemi, temmuz ayından beri bilinen, ancak şimdi resmen açıklanacak olan Türkiye'nin ikinci döneme geçiş müzakerelerinin başlamasıydı.

Konsey açılınca dönem başkanı Medici ile Çağlayangil nezaket formüllerini tekrarladılar.

"Ben bir defa daha, Türkiye'nin Avrupa'ya bağlanması anlamına gelen bu konsey toplantısında bulunmaktan zevk duyuyorum" diyen Çağlayangil'den sonra, Medici, "Türk ekonomisi ile Ortak Pazar'ı birleştirme amacını güden son döneme doğru kesin bir adım atıldığını" belirtti ve önemli bir uyandı bulundu:

-(...) Ankara Anlaşması'nın imzasından bu yana, Türkiye'nin iyi bir gidişi görünüyor. Ancak bence şu soruyu da sormak gerekiyor: acaba perspektiflere rağmen, Türkiye daha geçiş döneminin başından itibaren tüm yükümlülükleri kaldırabilecek midir? Türk ekonomisi yavaş yavaş dış rekabete açılacağı için, modernleşme ve strüktürünü değiştirme çabalarını çok artırması gerekecek. Acaba Türkiye'nin hedefleri bunu gerçekleştirebilecek nitelikte midir? Tabu ki görüşmeler sırasında Türkiye'nin gelişmesini ve ödemeler dengesini göz önünde tutacağız. Ancak tüm tedbirleri alsak dahi, gözden kaçırılmaması gereken bir şey vardır... O da Gümrük Birliği'ne gitmek, son derece geniş boyutları olan bir yol ve ulaşılması son derecede zor bir hedeftir. Bunu uzatmamak gerekir.

Avrupa Komisyonu adına konuşan De Martino'nun, görüşmeler sırasında izlemeyi düşündükleri temel ilkeleri açıklaması ve "... Türkiye'ye verilecek yükümlülüklerin 5 yıllık plan hedefleriyle çatışmaması, sanayiinin gelişmesini önlememesi ve ödemeler dengesini de bozmaması gerekir" demesinden sonra, Çağlayangil Türkiye'nin görüşlerini şöyle anlattı:

14. 9 aralıktaki Ortaklık Konseyi'nin dökümü 31 aralık 1968 tarih ve CEE-TR 32/68 sayılı resmî tutanaktan özetlenerek alınmıştır.

-(...) Ankara Anlaşması, Türkiye'nin Avrupa'ya dahil olduğunun en kesin ve açık belgesidir. Tarihsel bir ilişkidir bu. Eğer geçirdiğimiz hazırlık dönemi, Ankara Anlaşması'nın hedeflerini gerçekleştirme yönünde atılmış ilk adım ise, Türk hükümeti geçiş döneminin bu hedeflere doğru atılmış kesin bir adım olmasını dilemekte ve görüşmelere de bu düşünceyle oturmaktadır. Türkiye geçiş döneminde tabii bazı yükümlülükler alacaktır. Ancak bunları saptarken, Türk ekonomisinin bugün içinde bulunduğu koşulları ve hedeflerini de dikkate alın. Karşılıklı yükümlülüklerde matematik bir denge aranmamalıdır. Bir başka deyimle, sizinki-lerle bizim yükümlülüklerimiz arasında bir fark olmalıdır. Zira her ülkenin yükümlülüğü kendi ekonomik gücüne göre hesaplanmalıdır. Katma Protokol, esnek ve gelişen bir anlaşma olmalı ve Türkiye'nin gelişmesini tehlikeye sokmamalıdır. Aksine gelişmeyi ve yeni sanayileri koruyucu unsurları kapsamalıdır. İhracatımızı artırabilmek için toplam üretimimizin yüzde 30'unu kapsayan, halkımızın yüzde 75'inin uğraştığı tanın ürünlerimizin avantajları en yüksek düzeyine çıkarılmalı, el emeğimize özel bir yer verilmeli ve mali yardımınıza devam etmelisiniz... Bu görüşmelerin, ortaklığımıza yeni bir yön vereceğini umarım.

Bu sözleri söyleyen veya bu sözler söylenen Çağlayangil, aradan 9 yıl geçmeden, 1976 yılının mart ayında yapılan Ortaklık Konseyi'nde ileri sürdüğü noktaların tam tersinin gerçekleştiğini topluluğa söyleyeceğini o günden düşünebilir miydi acaba?

Ortaklık Konseyi toplantısı 35 dakika sürdü ve ardından Cha-teau Neuf du Pape şaraplarının içildiği ziyafete geçildi.

16 aralık günü İstanbul Yeşilköy Havaalanı'nda Türk dışişleri bakanının etrafına aldığı gazeteciler, son toplantıyı aynen şöyle anlatıyordu: "Türkiye'ye sağlanan mali imkânların kesif şekilde devam etmesi için, AET'yle yeni bir mali protokol hazırlanmasına karar verildi. Bu protokol, ülkemizin AET'yle ilişkilerinde önemli bir safha arz ediyor. Kanaatimce, ülkemizin ekonomik istikbaline Batı camiasında teessüs eden itimat ve inanç, bu şekilde açık ve kesin şekilde ilan edilmiş bulunmaktadır.15

Çağlayangil, Brüksel'de nelerin konuşulduğunu bilemeyen Türk kamuoyunu en zayıf noktasından yakalamıştı. Dış kredi vaadinden söz edip başka konuya girmemiş, basın da işin sadece bu yönünü manşetlerine çıkartmıştı.

15. 17 aralık tarihli Milliyet gazetesinden.

Asıl pazarlık AET'yle değil, Ankara'da Dışişleri ile Planlama arasında geçiyor (1969)

"... Türkiye ile AET arasındaki ilişkilerin gerek ticaret açığımızı çoğaltan gerekse 5 yıllık kalkınma planımızla çatışan noktalarına gerekli tedbirleri getirmeliyiz."16 "Topluluk ile Türkiye arasındaki ilişkileri düzenleyen kuralların bizi sıkımsaya başladığını öne sürmüş ve AET'ye, 'dar geldi bu elbise, bunda değişiklik yapm. Sanayimizi koruyamıyor ve kuramıyoruz' dedik."17

İhsan Sabri Çağlayangil (Türk dışişleri bakanı) 1976, Brüksel ve 1977, Ankara

Ortak Pazar Avrupa Komisyonu, 1968'in son aylarında, Türkiye'ye önerilecek olan anlaşma modelini saptamıştı. Örnek olarak Atina Anlaşması'nı ele almış ve hemen hemen aynı maddeleri, Türkiye'ye önereceği taslağa geçirmişti. Ancak önemli bir farkla... Atina'ya verdiklerinden büyük bir bölümünü Ankara'ya öner-miyordu. İşine gelenleri alıp, gelmeyenleri bırakmıştı.

AET, genel çizgileriyle şöyle bir modelin pazarlığına hazırlanıyordu:

I- Gümrük Birliği'ni gerçekleştirebilmek amacıyla alınacak önlemler: 18

1- Sanayi ürünleri için (1967 yılında yapılan ithalat rakamları başlangıç alınarak):

a- Gümrük vergilerini hem Türkiye hem de AET'nin 22 yılı geçmeyen bir süre içinde yavaş yavaş kaldırmaları gerekiyordu. AET, bu vergilerin hangi yıllarda, hangi oranlarda kaldırılacağını ve hangi ürünlere uygulanacağını şimdiden kesin listelerle saptanmasını istiyordu. Böylece Türkiye yavaş yavaş yapacağı mdirimlerle, 22 yılın sonunda AET'nin hiçbir ürününden vergi alamayacaktı.

16. Çağlayangil, yukarıdaki sözlerinin bu ilk bölümünü 2.3.1976 tarihinde Brüksel'de yapılan AET-Türkiye Ortaklık Konseyi'nden sonra basına vermiş ve Basın-Yayın Genel Müdürlüğü tarafından da aynen yayımlanmıştır.

17. Çağlayangil'in demecinin ikinci bölümü ise, 13.1.1977 tarihli Tercüman gazetesinde yayımlanan "Dış Politikada Ufuk Turu" adlı geniş röportajından alınmıştır.

18. Bu tedbirlerin temel ilkelerinin önemli bir bölümü zaten Ankara Anlaşması'nda (madde 140 gibi) bulunmaktaydı.

b- Türkiye, 6 AET ülkesinin ortaklaşa saptadıkları ve üçüncü ülkelere (AET dışındaki bütün ülkelere) uyguladıkları ortak gümrük tarifesine, hangi yıllarda ve hangi oranlarda uyacağını şimdiden saptamalıydı. Bir başka deyimle, yüksek gümrük vergisi olan Türkiye, ileri derecede sanayileşmeleri nedeniyle korunmaya gerek duymayan AET ülkelerinin düşük gümrük tarifesine incek ve örneğin AET, Amerika veya Japonya gibi üçüncü ülkelerin ürünlerine ne kadar gümrük vergisi uyguluyorsa, 22 yıl sonunda Ankara da bu tarife uymalıydı. Böylelikle üçüncü ülkelere karşı korunmasını azaltacaktı. AET'nin sanayileşmiş ülkelerinin üçüncü ülkelerle ekonomik ilişkileri, Türkiye'ninkine oranla son derece değişti. Gereğinde Araplardan petrol almak veya Amerika ile Japonya'ya otomobil satabilmek için, onların ürünlerine önemli gümrük indirimleri sağlayabiliyor ve bundan da etkilenmiyordu. Türkiye için durum tam aksineydi.

c- Türkiye, AET'den ithal edeceği ürünlere kendi sanayiini korumak amacıyla uyguladığı kota, ithalatçıların Merkez Banka-sı'na yatırdığı ithalat teminatları gibi tüm kısıtlamaları nasıl kaldıracağını belirtmeliydi. Ayrıca Türkiye'nin, AET'den ithal ettiği ürünlerden hangilerini hangi tarihlerde libere ve konsolide edeceğini, yani AET'den hiçbir kısıntıya tabi olmadan ve kısıntı koymadan ithal etmek zorunda kalacağı ürünleri listelerle bildirmesi gerekiyordu. Böylece Türkiye'nin toplam ithalatının yüzde 35 ila 40 arasındaki bölümündeki tüm "koruma aletlerinin" ne zaman ve hangi oranlarda kaldırılarak, 22 yıl sonunda Gümrük Birliği'ne ulaşacağı belirlenecekti.

d- Alınacak bu tedbirler karşısında sanayide belirecek bir kriz veya yeni doğan sanayilerin tehlikeye girmesi halinde, AET ile Türkiye, Ortaklık Konseyi'nde "ortaklaşa karara vardıkları takdirde" tedbirleri erteleyebileceklerdi.

2- Tarım ürünleri için:

Amaç, 22 yıl sonunda tarım ürünlerinin de serbestçe, hiçbir kısıtlamayla karşılaşmadan AET ile Türkiye arasında satılabilmesiydi. Türkiye için de en büyük avantaj, tarım ürünlerine geniş bir piyasa bulma olanağının doğmasıydı. Böylece, Atina Anlaşmasıyla tüm ödünleri elde etmiş olan Yunanistan'la ara kapatılmış olacak ve geniş bir ihracat potansiyeli bulunabilecekti. II- Serbest dolaşım, yerleşme hakkı ve ulaştırma Türk veya AET ülkeleri vatandaşları, anlaşmayla saptanacak süreler sonunda kademeli olarak, karşılıklı ülkelerde serbestçe iş arayabilecekler ve hiçbir farklılık yaratılmayacaktı. Örneğin,

AET vatandaşlarına bulunduğu ülkede nasıl bir ücret ödeniyorsa, hangi sigorta hakları sağlanıyorsa, aynı, çalışmaya gelen bir Türk vatandaşı için de uygulanacaktı. Ayrıca Türkiye, AET'nin kendi içindeki deniz, hava ve kara ulaşım politikasını saptandıkça aynen kabul edecek ve yerleşme hakkı ile tüm hizmetler serbest bırakılacaktı. Tabii bunlar, tam üyeliğin gerçekleşeceği güne kadar yavaş yavaş uygulamaya konulacak ve bu takvim de hiç değilse temel ilkeleriyle saptanacaktı. Taraflar, anlaşma sırasındaki mevzuat ve uygulamalarını daha kısıtlayıcı hale getireceklerini hemen kabul edeceklerdi. Türkiye böylece, işçileri için önemli yararlar sağlamayı ve döviz girdileriyle önemli bir ihtiyacı karşılamayı umuyordu.

III- Ekonomi ve ticaret politikalarının yaklaşılması Türkiye ile AET arasında bir Gümrük Birliği'nin iyi işleyebilmesi ve Türkiye'nin tam üyeliğinin gerçekleşebilmesi için, taraflar arasındaki ekonomi ve ticaret politikalarının da aynı olması gerekiyordu. Türkiye'nin bugüne kadar uyguladığı politikaları değiştirip, AET'nin kriterleri uygulamaya gerekiyordu. Örnekleme gerekirse; ihracatta iç vergi veya vergi iadeleri kaldırılacak, haksız rekabet yaratıcı devlet yardımları kaldırılacak, hisse senedi tahvil satışları serbest kalacak, yabancı yatırımları kısıtlayacak kanunlar AET'dekilere uydurulacak, mevzuatlar AET'de olduğu gibi uygulanacak vs vs.

IV- Mali protokol

Ekonomik kalkınmasına yardımcı olabilmek için, AET Türkiye'ye beş yıllık bir süreyi kapsayacak yeni bir proje kredisi açacaktı.

Gümrük Birliği'ne ulaşabilmek ve ardından da tam üye olmak isteniyorsa, bundan başka bir formül veya anlaşma modeli iste-nemezdi. Türkiye de Ankara Anlaşması'yla bunu kabul ettiğine göre, şimdi, oyunun kurallarına uyması gerekirdi.¹⁹

Bu maddelerin içine ne konulursa konulsun, Türkiye'ye bir kalkınma modeli çiziliyordu. Türkiye kendi modelini bu elbiseye göre hazırlamaya, geliştirmeye zorlanacaktı. Demirel'in ve Dışişleri'nin görüşü buydu. O dönemde en önemli görevde bulunan ve AET ilişkilerini en çok etkileyen bir diplomatımız, "Biz bunlara (Planlama ve özel sektör) 22 yıllık bir takvim vermeliyiz. Buna göre kendilerini hazırlamak zorunda kalsınlar. Aksi halde sırtüstü yatacaklar. Zaten 22 yıl sonunda ayakta kalamayacak bir sana-19. Bu modelin yeni ve orijinal bir yanı yoktu. Atina Anlaşması'nın hemen hemen aynıydı. Elde başka bir model de bulunmadığından Atina Anlaşması örnek alınmıştı.

yi, yıkılsın daha iyi" diyordu. Özel sektörün tutumundan Demirel de şikâyetçiydi. Dışardan gelecek rekabete karşı yüksek duvarlarla korunan Türk sanayicisi, montajla gününü gün ediyor ve kendini ilerde dışa açılmaya göre hazırlamıyordu. İç piyasanın temiz kân onlara yetiyordu. Başbakan, "Özel sektör bu kapkaççılıktan kurtulamayacak" diyor, ancak dayanıklı, ihracata yönelik ve rekabet gücüne ulaştıncı hiçbir iç tedbiri de almıyordu. Özel sektörü kapkaççılığa iten, bir oranda kendi hazırladığı ortamdı. Bugüne kadarki gelişmelerin hemen önüne geçip, antipatik olup oy kaybetme pahasına iç strüktürü değiştirecek, disiplin getirecek kararları almadı ve kolay yolu seçti: AET'den gelsin ve ona uyabilmek için tedbir almak zorunda kalalım. Özel sektörü de böyle yola getirebiliriz.

1980'li yıllarda İMF anlaşması için kullanılan, aynı gerekçelerdi. Dışardan jandarma çağdırmaktan başka bir şey değildi bu...

Ortak Pazar'ın hazırladığı model, Türkiye'yi ister istemez sıkıya bağlıyordu. Hiçbir hareket serbestisi bırakmıyordu. Gümrükleri indirmek için üç liste istiyordu. 8-12 ve 22 yıl sonunda hangi ithal mallarının gümrüklerinin tamamen kaldırılacağına, ardından da ithalatın ne şekilde libere ve konsolide edileceğinin hemen saptanması üstünde duruyordu. Türkiye'nin AET'ye karşı tüm korunma tedbirlerini kaldırıp, 22 yıl içinde tüm ekonomisini ne şekilde değiştireceğini saptaması gerekiyordu.

Bunun hazırlığını da, elinde ne doğru dürüst veri ne de doğru dürüst hükümet politikası bulunmayan Planlama yapmak durumundaydı. Türkiye gibi, ekonomisi iç ve dış ekonomik koşullardan etkilenip büyük boyutlarda gelişen, hatta patlayan "az gelişmiş" bir ülkenin, değil 22 yıl sonrası, daha beş yıl ilerisi düşünülüp planlanamıyordu. Türkiye'nin elinde, daha bir sanayi envanteri bile yoktu. Bir sektörde kaç sanayi dalı vardır, bunlardan hangileri korunmalı, hangileri dış rekabete açılmalıdır, bilinmiyordu. Üretilen bir malın "kaçı çıktığı" (maliyet hesabı) meçhuldü. Orta ve uzun vadeli genel sanayi planları yoktu. Hangi sanayi dallarına ağırlık verilip korunacak ve hangi mal dışardan ithal edilecek, kimse bilmiyordu. Herkesin bir fikri vardı, ancak bu, kâğıda dökülüp resmîleştirilmemişti. Tek kelimeyle, Türkiye daha nasıl ve hangi yönde sanayileşeceğini kesinlikle saptamamıştı. O dönemdeki resmî rakamlara göre, toplam üretimin yüzde 30'unun tarımdan karşılandığı, nüfusunun, yüzde 75'inin de tarımda çalıştığı bir ekonomiye sahip olan Türkiye, tek bir karar vermişti: sanayileşerek kalkınacağı... İkinci 5 yıllık planda, bu-

nun ana hatları biraz belirlenmiş, ancak sonradan sıra uygulamalara gelince, Planlama, hükümetler tarafından yozlaştırılmış-ti. Demirel'in AET'yle hemen anlaşmayı istemesinin diğer nedenleri arasında döviz gelirini artırma umudu yatıyordu. AET'ye serbest giriş sağlanabilirse, tarım ürünlerine önemli bir ihracat potansiyeli ortaya çıkacaktı. Ayrıca, 1969'da, dışardaki Türk işçilerinin yolladıkları döviz, 140 milyon dolara ulaşmıştı. Serbest dolaşım ve yeni haklarla, hem daha fazla işçi yollanabilir hem de işçilerin ellerine geçecek fazla paraların yurda akışı artabilirdi. Oysa bu iki olanağın gerçekleşemeyeceği, müzakerelere girilirken kendini göstermeye başlamıştı.

Planlama'nın başında bulunan Özal ve arkadaşları, yukardaki gerekçelerle direndiler ve kendilerinden istenen işi yapmadılar. Ya bu büyük sorumluluğu almamak için ya da önyargıları nedeniyle, hiçbir hazırlık çalışmasına katılmadılar. Katılsalar dahi engeller çıkardılar. Dışişleri'ne karşı pasif bir direnme yürütüyorlar ve her toplantıda büyük tartışmalara yol açıyorlardı.

6 şubat 1969 günü, Brüksel'de ilk resmi müzakere vardı ve bu nedenle Ankara'dan Türk delegasyonuna resmî bir "talimat" gelmemişti. Büyükelçi Müezzinoğlu, karşı taraftan gelen Lüksem-burg daimî delegesi Borchette'in "genel" konuşmasını dinlemekle yetindi. Toplantının sonunda, kimseyi inandıramadığı bir gerekçeyle süre istedi.

"Eksperlerimiz Ankara'da bütçe hazırlıklanıyla uğraştıklarından, henüz bize müzakere talimatını tamamlayamacılar."20

Bu dönemdeki oturumda, Avrupa Komisyonu adına müzakerelere katılan Andersen'in sözleri ilginç:

"... Türk ekonomisinin genel gelişmesi hakkında, tüm çalışmalarımıza rağmen yeterli bir fikir sahibi olamadık. Ne kadar yük kaldırabilir ve AET'yle birleşmeyi sarsılmadan ne şekilde elde edebilirsiniz, bilemiyoruz. Bunu sizin önereceğiniz model ortaya çıkaracaktır."21

Topluluk, Türkiye'nin ağır bir yükü kaldıramayacağını biliyor veya kuşkulanıyordu da neden böylesine sıkı sıkıya bağlı yükümlülükler getiriyordu? Neden Ankara'yı daha serbest bırakacak bir formül geliştirmiyordu ?

Bu soruya cevabı, o dönemde müzakereleri yürüten AET yetkilileri şöyle veriyorlar:

20. 1-6 şubat toplantısı, CEE/TR/3/69 sayılı ve 12 şubat tarihli topluluk dokümanından derlenmiştir.

21. Andersen'le bu kitap için yaptığımız konuşmadan alınmıştır.

"... Bir defa sizin ikinci döneme geçişinizle ilişkili temel kararı verdikten sonra, ekonominizin strukturünü kesinlikle değiştirici ve sıkı sıkıya bağlayıcı bir model hazırlamaktan başka bir yol yoktu. Size bıraksak yapamayacak veya yapmayacaksınız. Hazırlık döneminde yerinizden kıpırdamamanız bunun açık örneği değil miydi ? Struktürünüzü modernleştirir, alınması gereken tedbirleri son derece ağır işleyen devlet çarkının elinden kurtarır şimdiden getirirsek, tam üyelik vakti geldiği zaman sarsılmadan Ankara Anlaşması'yla zaten kabul ettiğiniz serbest piyasa modeline geçebileceğinizi düşünmüştük. Buna, jandarma rolü oynamak da diyebilirsiniz. Sanayileşerek kalkınmaya karar vermiş bir ülkeydiniz. Bunu gerçekleştirebilmek için de aşın korunmayı kaldırmak, sanayilerinizi dış rekabete açılacak şekilde kurmak ve genel struktürünüzü modernleştirerek ihracatınızı artırmak zorundaydınız. Bunların gerçekleşmesi için; 1- Tarım ihrac ürünlerinize kolaylık, 2- Sanayi ürünlerinize kolaylık, 3- Arada karşılaşılabilecek güçlükler için korunma olanağı ve 4- Malî yardım düşündük. Önümüzde de örnek olarak, sizin de devamlı üstünde durduğunuz bir Atina Anlaşması vardı. Bu defa açtık Atina Anlaşması'nı ve AET'nin o gün içinde bulunduğu koşullara uygun ve kendimize zarar vermeyecek şekilde bir model geliştirdik. Artık ilk dönem bitmişti ve iki taraf da ödün vermeliydi. Sizi zorlamadan bu işin altından kalkamayacağımızı çok iyi biliyorduk..."

Türkiye düşünmeyince, harekete geçmeyince, AET Ankara'nın yapacağı işi üstüne almıştı adeta. Ancak 22 yıl, bir ülkenin tüm strukturünü değiştirip sanayilerini yıkılmadan kurabilmesi için acaba yeterli bir süre miydi? Üstelik, tüm resmî açıklamalara rağmen, hazırlık döneminde AET'nin 4 tarım ürününe önerdiği ödün ve malî kredinin hiç de önemli bir yarar sağlamadığını ve buna "tek yönlü ödün" demlemeyeceğini de herkes biliyordu.

Müezzinoğlu, Ankara'daki kargaşanın farkına varmıştı. Sinir içindeydi. Müzakerelere resmen başlamasına rağmen resmî müzakere talimatının gelmemesi olacak iş değildi. Ekibini etrafına topladı ve "Hemen bir talimat taslağı hazırlamamız lazım" dedi. Ticaret Bakanlığının Brüksel'deki temsilcisi Samim Turgay'a döndü:

- Hangi tarım ürünlerinde ödün isteyebileceğimizi siz saptayabilir misiniz ?

- Hem de bir gecede Beyefendi.

- Nasıl olur?

- Gayet basit. Yunan anlaşmasını alırım ve onlara ne vermişler-se aynen bizim listeye geçiririm.

Aslında Turgay'm düşündüğü doğrudu. Zira, Türkiye hâlâ o dönemde, kendini Yunanistan'la eş anlaşmaya hakkı olan ve AET'nin "öncelikli ortağı" gibi görüyordu. Müzakerelerin sonuna doğru bunun çoktan değiştiğini ve Türkiye'nin diğer Akdeniz ülkelerinden önemli bir farkı olmadığını görebilecekti. Brüksel'deki Türk delegasyonu gece gündüz çalışıp bir "hükümet talimatı" hazırladı. Müezzinoğlu bunu alıp Ankara'ya gitti. Bu talimatın temel ilkesi "her alanda alınabileceklerin en fazlasını" istemek, yükümlülüklerde de Ankara Anlaşması'm tekrarlamakla yetinmekti. Tarım konusunda ise, Yunanistan'mkenden de ileri gidiyor ve tam üyeymişiz gibi "AET içi rejim" isteniyordu.

Ankara'da gerçekten hiçbir şey yapılmamıştı. Sanayi Bakanlığı, "Bana hiçbir yükümlülük vermeyin, kabul etmem" diyor; Planlama, köşesine çekilmiş bekliyordu.

Saraçoğlu da iştebu dönemde kollan sıvadı ve bütün yükü Dışişleri'nin üstüne aldı. Planlama'yı köşeye sıkıştırmak için hemen Odalar Birliği'nin de desteğiyle, eskiden Planlama'da çalışıp birliğe geçmiş olan Mustafa Renksizbulut'u bakanlığa müşavir olarak transfer etti. Renksizbulut'un en büyük özelliği, Türk sanayiini iyi tanımasıydı. Son derece disiplin içinde çalışan değerli bir elemandı. Renksizbulut'tan tek bir çalışma istedi:

- Evine kapan, daireye dahi gelme, ancak bana en kısa sürede, 22 yıl korunması gereken sanayi ürünlerinin bir listesini getir.

Dışişleri, Planlama'ya yaptıramadığını, kendisi yapma yolunu deneyecekti. Bir taraftan da özel sektörle devamlı toplantılar sürdürülüyor ve başbakanı baskı yapmaları için çaba harcanıyordu. Dışişleri tek başına bir cepheden hücumla geçmişti. Diğer bakanlıklar konunun ve ne yapmaları gerektiğinin dahi farkında değillerdi. Ne olup bittiğini bilemiyorlardı. Zaten bilmeleri güçtü, zira kendilerine bir haber yollanmıyordu. Her şey Dışişleri'nde toplanmıştı. Gerek görüldükçe bilgi verilmesiyle yetiniliyordu. Müezzinoğlu'nun Ankara'ya gelişi üzerine, Demirel, ilgili tüm bakanlıkları ve Planlama'yı toplantıya çağırdı.²²

Demirel konuşmasına başlar başlamaz, ihracatı artırmanın en başta gelen kaygısı olduğunu, bunun için teşvik fonları ve vergi iadeleri çıkarttığını söyledi ve "AET'yle müzakereler en kısa sürede tamamlanmalıdır. Bu konuda herkes görevini yerine getirmelidir. Merak etmeyin, zaten giremeyecek durumda olsak gâvur bizi almaz" dedi.

22. Ankara'daki gelişmeler, bakanlık ve Planlama'nın tutumları, olaylarda tam yetkiyle rol oynamış kişilerin bu kitap için toplanan anılarından derlenmiştir.

Özal, tüm ısrarlarına rağmen başbakanı ikna edemedi. Demi-rel, yapılacak anlaşmanın Türkiye'nin ekonomik gidişini rayına oturtacağına inanmıştı.

Bir yandan Türk delegasyonuna verilecek hükümet talimatının saptandığı bu toplantıda, öte yandan da AET müzakerelerinin gidişini izleyerek kararları alacak olan Merkez Komite kuruldu.

Talimat, Türkiye'nin müzakereler süresince izleyeceği tutumu, yani vereceği ödünleri, nereye kadar gerileyeceğini, neler istediğini, bir başka deyimle poker oyununda başkaları tarafından görülmemesi gereken "tüm kâğıtları" nı kapsıyordu. Her pazarlıkta olduğu gibi, önce fazla istenerek işe giriliyor ve talimat en sonunda neyi kabul edebileceğini saptıyordu. 15 mart günü Bakanlar Kurulu'nun 6/11496 sayılı kararıyla resmileştirilen talimatın üstüne büyük bir gizli damgası vuruldu ve aynı gün Brüksel'deki Türk delegasyonuna şifreyle yollandı.

27 mart günü ise Ankara birbirine girdi. Ertesi gün de Brüksel'de aynı telaşlı gidiş gelişler ve telefonlaşmalar görüldü.

... Bunların nedeni, Türkiye'nin gizli tutulması gereken müzakere talimatının, 27 mart tarihli Resmî Gazete'de aynen yayımlanmasıydı.

İnanılması son derece güç bir şeydi tabii. Nasıl olabilirdi? Hollanda büyükelçisi, Ankara'da Dışişleri Bakanlığı'na telefon edip, "Mutlaka bunun altında bir şeyler var" diyordu, Kanada büyükelçisi elinde gazeteyle Saraçoğlu'na gelip, "Bu yeni bir müzakere taktiği mi?" diye soruyor, komisyondan Mısıır, Müsteşar Semih Akbil'e "ne yapmak istediklerini" merak ettiğini söylerken, "Biz sol gösterip sağ vuracağız" cevabını alıyordu. Aslında Türk delegasyonu ve Dışişleri Bakanlığı donup kalmıştı.

Müzakereye oturulduğu anda, karşı tarafın elinde, Türkiye'nin resmî talimatı tercüme edilmiş duruyordu. Zaten esmer tenli olan Ziya Müezzinoğ- lu, "Bu kadarı kabul edilemez" diyordu simsiyah kesilirken, Ankara'da Saraçoğlu, "Alçaklıktır ve sorumluları da planlamacıdır" şeklinde konuya yaklaşıyordu. Planlama ile Dışişleri arasındaki mücadelede yeni bir adım mıydı ? Dışişleri'ne önemli bir darbeydi, ancak zararlı çıkan Türkiye değil miydi ? Böylece, açıklanan talimattan gerilendiği takdirde, müzakereler çıkmaza bile girebilirdi.

Bu olayın sorumlusu kimdi ? Nasıl olmuştu ?

Bugüne kadar kimse bulamadı. Dışişleri Bakanlığı'na göre, anlaşmayı sabote etmeye çalışan Planlama'dan başkası değildi. Planlamacılar ise kesinlikle böyle bir şeyi reddetmekte ve "Böy-

leşine organizasyondan uzak bir devlet çarkı içinde, bu tip olaylar olağandır" demekte. Peki kim ? Hâlâ belli değil. O dönemde Müezzinoğlu'nun telgrafla "Derhal tahkikat açılınsın" demesine rağmen resmî hiçbir soruşturma yapılmadı.

Mart ayından itibaren müzakerelere tam anlamıyla girildi.

Ortaklık Komitesi'nde karşılıklı oturuluyor, pazarlık ediliyor ve durum Ankara'ya yollanıp talimat isteniyordu. Gelen yeni talimata göre de yeniden pazarlık sürdürülüyordu. İlk aylarda temel ilkeler saptanıyor ve verilecek karşılıklı ödünlerin oranları üzerinde anlaşma zemini aranıyor. Asıl mücadelelerde, Türkiye'nin vereceği listelerin ele alınması sırasında olacaktı.

Zaten Ortak Pazar, Atina Anlaşması'm almış ve kendi işine gelecek şekilde bir model hazırlayıp Türkiye'ye vermişti. Tartışmalar da bu AET önerisi üstünde yürütülüyordu. Türkiye'nin kendine özgü hazırladığı bir model yoktu ortada. Bir başka deyimle, "AET'nin önerilerine Türkiye'nin tepkisi" şeklinde geçiyordu müzakereler-23

Çağlayan, 13 Mayıs 1969 günü, Katma Protokol müzakerelerinin ulaştığı noktaları incelemek ve büyüyen görüş ayrılıklarını giderebilmek için toplanan Ortaklık Konseyi'ne geldi.

Şubat ayından beri Brüksel'de yürütülen müzakerelerde hemen hemen hiçbir ilerleme görülmemişti. Taraflar görüşlerini vermişler ve tıkanıp kalmışlardı. Üstelik AET'nin verdikleri, Türkiye'nin beklediklerinden son derece uzaktı. Türkiye, ihracatını artırabilmek umuduyla sanayi ve tüm tarım ürünlerine, anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle birlikte sıfır gümrük uygulamasını, serbest dolaşımının ve işçilere tanınacak yeni hakların kademeli şekilde saptanmasını bekliyor ve buradan elde edeceği kazançlarla, AET'den yapacağı ithalattaki gümrük ve diğer vergi kayıplarını karşılamayı planlıyordu. Böylece anlaşma dengeli olacaktı. Ayrıca Ankara, bugünden listelerin böylesine kesin şekilde hazırlanmasına da karşı çıkıyor ve bu kararların mümkün olduğu kadar esnek, örneğin Ortaklık Konseyi'nde yavaş yavaş saptanması üstünde duruyordu. Mademki önceliği olan ve tam üyeliğe giden bir ülkediydi, topluluğun diğerlerine oranla Türkiye'ye daha eli açık davranması gerekmez miydi? Oysa AET, tam aksine, son derece hasis görünüyor ve öncelik filan da tanımıyordu.

23. Müezzinoğlu'nun tutkularından biri de yazılı öneri hazırlamıştı ve delegasyona çalışmalar yaptırdı. Ancak Türkiye'nin önerileri model üzerinde değildi.

13 Mayıs günü Lüksemburg'da Türk ve Ortak Pazar delegasyonları karşı karşıya oturdukları zaman, müzakereleri yürüten Ortaklık Komitesi'nin dönem başkanlığını elinde tutan Türkiye'nin temsilcisi Müsteşar Semih Akbil bakanlara raporu okudu ve durumu ortaya koydu:

"Görüş ayrılıkları giderilmemiş durumda. Ortaklık Konseyi'nin vereceği direktif çerçevesinde, komite çalışmalarına devam edecektir."²⁴

Toplantıya, tek bir bakan katılıyordu. O da Dışişleri Bakanlığı'na yeni yükselen ve AET Bakanlar Konseyi'ni temsil eden Dönem Başkanı Lüksemburglu Gaston Thorn'du. Diğer ülkeleri, daimî delegeleri temsil ediyordu. Çağlayangü'nün arkasındaki Türk ekibi ise değişmemişti: Saraçoğlu, Müezzinoğlu, Akbil, Tuygan Işıkveren, Türkoğlu, Çınar, Turgay, Çarıklı, Özkazanç ve diğer teknisyenler. Komisyonda ise, Başbakan Jean Rey, Genel Müdür Sigrist, Türk Masası Şefi Andersen. Konsey sekreterliğinden, başta Calmes, Dupuis, Giola olmak üzere yirmi kadar da tercüman.

İlk Gaston Thorn söz aldı.

Türkiye'nin AET'den yapacağı tüm ithalatın ne şekilde serbest-leştirileceğinin takvime bağlanmasının gereği üstünde ısrarla durdu ve "Gümrük Birliği'ne ancak böyle gidilebilir. Üstelik Türkiye'nin, böyle kesinlikle saptanmış yükümlülükler alması, kaçınılmaz olan reformlarını yapma ve strüktürünü AET'ye uydurma konusunda kamçı etkisi yapacağı için, Türkiye'nin çıkarımadır" diyerek, listelerin şimdiden saptanmasını savundu. Thorn, 8 yıllık listenin içine yatırım malları ve hammaddelerin konacağını ve vergilerin de yüzde 60 indirileceğini söyledikten sonra, "Bunları zaten ithal etmek zorundasınız, gümrüklerin indirilmiş olması sizin yararınızdır" dedi ve AET'nin açacağı kredilerin de bu ithalat çerçevesinde kullanılabileceğini belirtti. Konuşmasının en sert ve şaşkınlık yaratan yönü, işçi, tarım ve tekstildi:

"... Türk sanayi ürünleri AET'ye girecek, ancak örneğin tekstil gibi güçlüklerle karşılaşan sanayilerimizi korumak için bunları kontenjanlara bağlayacağız. Tanımda isteklerinizi karşılamamıza imkân yok. Zira siz, topluluğun kendi içinde uyguladığı rejimden daha da iyisini istiyorsunuz. 6'larm tarım politikasını yürütebilmek için yüklendiği malî yükümlülüklere girmeyecek, çeşitli disiplinlere uymayacak, ancak mallarınızı aynı koşullarla satacaksınız. Bu olamaz. Gerçekten ihraç etmediğiniz ürünleri-

24. Bu konsey toplantısı CEE/TR 32/69 sayı ve 12 Haziran tarihli Ortaklık Konseyi tutanağından çıkarılmıştır.

nize kolaylık sağlamak da sakınca yaratır. Ödün verdiğimiz anda başka ülkeler de isteyeceklerdir. Bu nedenle önerilerimiz yeterlidir. Türk işçileri için istediğiniz ikinci öncelik ise, ele dahi alınmaz. Diğer ülkelere misal olacağı gibi, biz topluluk olarak, işverene, 'Bundan sonra Türk işçisi almak zorundasınız' diyemeyiz."25

... Unutulmaması gereken diğer bir nokta da bugüne kadar topluluğun tek taraflı ödünler verdiğidir. Oysa Türkiye, henüz topluluğa karşı Gümrük Birliği konusunda bir adım dahi atmamıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin bu uzun yolu geçiş dönemi asıl şimdi başlamaktadır. Gümrük Birliği'ne ancak böyle varılabilir.

Çağlayangil, önündeki yazılı konuşmaya "Önümüzdeki kâğıtlara bakınca, tüm iyi niyet ve optimizmime rağmen büyük bir samimiyetle söyleyeyim ki durum pek cesaret verici değil" diyerek başladı. Özellikle tarım konusunu ele aldı ve Türkiye'nin ünlü "öncelikli ülke" statüsüne değindi:

- Biz tam üyeliğe giden bir anlaşmayla topluluğa bağlıyız. Bize, diğer Akdeniz ülkelerine verdiğiniz (narenciyede) ödünlerin aynısını öneriyorsunuz. Anlaşmaları bizimki gibi bir hedef öngörmeyen diğer ülkelerle aynı düzeyde tutulmayı kabul edemeyiz. O zaman, AET'nin Türkiye'yle ortaklığa nasıl bir yön ve ne gibi bir yer vermek istediği sorulan ortaya çıkar. Bizim için örnek olarak kabul edilebilecek tek bir ülke vardır, o da Yunanistan'dır. Onların anlaşması bizim için "emsal" teşkil eder. İsterseniz gelin Atina Anlaşmasında sizi rahatsız eden noktaları görüp değiştirelim ve AET'nin çıkarlarına daha uygun düşecek bir anlaşma yapalım. Unutmayın ki geçiş dönemi sırasında Türk pazarı yavaş yavaş topluluk ürünlerine açılacaktır. Sizin vereceğiniz avantajlar, Türkiye'nin ödünlerini dengelemelidir. Bu nedenle, işçilerin serbest dolaşımı ve tarım konusundaki önerilerinizi düzeltmenizi bekliyorum.

Thorn, ilerdeki görüşmelerde dahi tarım ve işçi konusundaki topluluk tutumunun önemli bir değişikliğe uğramayacağına, ancak Türkiye'nin değinmediği diğer noktalarda iyileştirme yapılabileceğine, dolayısıyla Türkiye'nin tarım ve serbest dolaşımda tutumunu yumuşatması gereğine dikkati çekti ve Türkiye'nin öncelikli bir statüsü olmayacağını diplomatik deyimlerle tekrarladı.

- Bir anlaşmanın dengesi kendi içinde olmalıdır. Başka anlaş-

25. Bu konuda AET teknisyenlerinin 1969'daki raporlarında aynen şöyle denmektedir: "İkinci önceliğin pratikte hiçbir yararı olmadığı gibi, üye ülkelerde ve diğer Akdeniz ülkeleriyle ilişkilerde gereksiz şekilde güçlükler yaratacaktır. Ekonomik konjonktürün bozulması halinde, hiçbir AET ülkesi, yabancı işçileri tutup kendi vatandaşları arasında işsizliğin artmasını kabul edemez."

malarla karşılaştırma yapılmaz. Tarımda Yunan anlaşması daha iyi diye, aynısı verilemez.

AET, Türk tanım ürünlerinin topluluğa girişini önlemek amacıyla sanayide ödün vermeye kayıyordu. Thorn'un bu açıklamasından sonra konsey bitti. Tarafların komite düzeyinde çalışmalarını devam ettirmeleri kararlaştırıldı.

Saraçoğlu, bu son ortaklık konseyinden hemen sonra yeniden hareketlendi. Odalar Birliği'nden teknik müşavir olarak Merkez Komitesi'ne aldırıldığı Mustafa Renksizbulut da o sıralarda gece gündüz çalışıp ünlü 22 yıllık listeyi hazırlamıştı. Sonradan önemli bir bölümü aynen kabul edilecek olan bu listeyi Saraçoğlu aldı ve doğruca başbakana gitti. Sağ-sol-polis çatışmaları ve Adalet Partisi'nin bölünme hareketleri içinde boğulmuş durumdaki De-mirel, AET müzakereleriyle pek ilgilenemiyordu. Bu arada, Planlama Müsteşarı Özal'ın durumu da sarsılmaya başlamıştı. Af kanunu nedeniyle Denirel'i sert şekilde suçlayan ve artık açıkça memnuniyetsizliklerini etrafta anlatan Bilgiç grubunun "yakın adamı" damgasını yemişti. Bir yandan da Dışişleri Özal'ı yıpratıyor ve yaklaşımlarını "Üçüncü Dünyacılık" diye niteliyordu. Ancak bu noktada bir parantez açıp, Planlamanın da Dışişleri'ne karşı giderek "anlaşılmaz tutumuna" da değinmek gerekir. Saraçoğlu'nun kişiliğine kadar varan suçlamalar yapıyorlar ve devamlı engelleme yürütüyorlardı. Örneğin karar alınacak bir toplantının sonunda, Planlama temsilcisi "Ben kabul etmiyorum" deyip çıkıveriyor ve yine günlerce beklemek gerekiyordu. Oysa Brüksel'de müzakereler yürüyor ve AET, 22 yıllık liste gelmeden görüşmelerin ilerlemeyeceğini açıkça söylüyordu. Saraçoğlu da haklı olarak, "Hükümet bir karar almış ve müzakereye girmiştir. Müzakere ya yürütülür ya da durdurulur. Bu tutum Türk devletine yakışmaz" diye bar bar bağıyordu. İsteddiği, 1967'de AET'den yapılan toplam ithalatın değer açısından yüzde 45'ini kapsayan bir listeydi. Demirel, başından itibaren müzakereleri desteklemiş, ancak iç olayların ve özellikle partideki karışıklığın arttığı oranda "ilgilenmez" olmuştu. Eski yakın arkadaşını etkileyeceği sanılan Özal'ın etkisi de azalmaya başlayınca, Dışişleri'nin ağırlığı yeniden artmıştı.

Nitekim, Saraçoğlu elinde Renksizbulut'un listesiyle başbakana gidince kıyametler koptu. Dışişleri, Planlama'ya karşı açıkça taktik bir zafer kazanmıştı.

Demirel, Planlama'yı sert şekilde azarladı ve "derhal listenin yeterli duruma sokulması" emrini verdi. "Bu ülkeyi siz mi, yoksa biz

mi idare ediyoruz" diye çıkışan Demirel, "Müzakereleri tamamlayın, ondan sonra kesin kararımızı veririz" yaklaşımındaydı.²⁶

AET'yle ilişkili toplantıyı yaptığı gün, gazetelerde başka konu tartışılıyordu. Celal Bayar'm, "Af kanununu, Adalet Partisi yöneticileri akim bırakırdı" diye demeç vermesi üzerine, "Adalet Partisi üstünde kimsenin ipoteği yoktur" cevabıyla karşısına çıkan Demirel için asıl sorun, iç bölünmelerdi.

Ne Brüksel'deki ne de Ankara'daki AET mücadelesi Türk basını ilgilendiriyordu. Hiçbir gazete, Brüksel'e muhabir yollayarak veya Ankara'dan gelişmeleri izlemiyordu. Tek tük haberler veya yorumlar çıkıyor, ancak bunlar toplumu etkilemiyordu. Türkiye, iç politikaya girmiş sürükleniyordu. İktisadi Kalkınma Vakfı'nın başına geçen eski planlamacılar Haluk Ceyhan, objektif bir tutumla gelişmeleri topluma duyurabilmek için bir haber bülteni yapmıştı. Brüksel'de sadece AET içi haber veren Europe ajansına da abone olmuştu. Orada çıkan Türkiye'yle ilişkili haberleri tercüme ettirip bültene koyduruyor ve gazetelerde bunları yayımlıyorlardı. Tabii bu haberler çoğu zaman olayların bir, hatta iki hafta arkasından geliyordu. Ceyhan, İKV'nin Başkanı Behçet Os-manağaoğlu'nun desteğiyle özel sektörü hareketlendirmek için büyük çaba harcadı. Eski planlamacılığında olacak, Katma Pro-tokol'ün getireceği yükü bulabilmek için maliyet hesaplan araştırması yapmaya kalktı. Tüm özel sektöre formüller yolladı. Bir tek kişiden, o da telefonla cevap geldi. Bozkurt Mensucat Fabrikaları genel müdürü, "Enayi miyim ben ? Başkalan maliyetlerini vermezken ben herkesin önüne sereyim hesaplarımı" diyordu. Ardından özel sektör adma 12 ve 22 yıllık listeler hazırlayıp hükümete "öneri" şeklinde vermeyi denedi. Bir tek cevap dahi alamadı. Görüştüğü sanayiciler, "Kardeşim 10-20 yıl sonra ne biz kalırız ne onlar" diyorlardı.

21 temmuz günü, insan ilk kez (Amerikalı astronot Armstrong) aya ayak basarken, Türkiye'deki gazeteler şu haberi işliyorlardı: Ticaret Bakanlığı'nın çabalarına rağmen, Erbakan, Odalar Birliği başkanlığından atılamıyor..."

Müzakarelere aralık ayına kadar devam edildi. Temelde her-

26. Demirel'in Özal'ı Planlama'ya, Erbakan'ı da Odalar Birliği başkanlığına getirmesi ve bir süre gelişmelere hiç karışmamasının gerçek nedeni, AP içindeki sağ grubu (bir bölümü MSP, bir bölümü DP'ye gidip geri dönen) tatmin edebilmek içindi. Ancak bir süre sonra Demirel bu sağ grubu temizleyeceğini düşünüp harekete geçtiyse de başarılı olamadı. MSP ile DP doğdu. Aynı Demirel'in, şimdi bir bölümü AP'ye geri dönen ve diğer bölümü de MSP olan bu grupla Türkiye'yi idare etmesi, AET ilişkilerini devamlı şekilde etkilemiştir.

hangi önemli bir değişiklik olmadı. Genellikle listelerin oranları, tarımda biraz daha ödün kopyarabilmek için belli belirsiz bir ısrar ve işçi konusu... Türkiye'nin üstünde durduğu önemli diğer birkaç nokta arasında, "listeler arasında yüzde 10 oranında değişiklik yapılabilmesi ve konsolide edilecek ürünlerin oranlarını şimdiden saptamak yerine, Ortaklık Konseyi'nin ilerde vereceği karara bırakma" vardı. Ancak topluluk, tutumunu Ankara'nın isteklerine pek yaklaştıracı sayılmaz. AET, tarımda ödün vermemek için, devamlı olarak sanayi ürünlerindeki ödün oranlarını artırmak ve listelerde Türkiye'nin ayrıntı sayılabilecek bazı isteklerini kabul etmek yolunu seçti.

Bu dönem, Dışışleri ile Planlama mücadelesinin en sertleştiği aylardı. Zira, AET'ye verilecek 12-22 yıllık listelerin saptanması en büyük sorunu yaratıyordu. O dönemde Ankara'da veya Brüksel'de müzakerelere katılmış olan Dışışleri, Planlama ve diğer bakanlıkların temsilcileri, bu "kargaşayı" şöyle anlattılar:

Bir Sanayi Bakanlığı yetkilisi:

"... Listelerin hazırlanması, Planlama'nın çağdışı engellemesi sonucu gecikti. Acele hazırlamak gerekince de ister istemez hatalar yapıldı. Elde doğru dürüst bir bilgi veya araştırma olmadığından dolayı, hem Dışışleri hem de Planlama'nın hazırladığı listeler tamamen kişisel tahminlere dayandırıldı. Planlama, 22 yıl korunacak olan ürünlerin listesine Hacı Bekir Lokumu ve makarnayı dahi koymuştu. Müezzinoğlu gibi soğukkanlı bir insanın Planlama temsilcisiyle bağıra bağıra münakaşa ettiğini gördük. Planlama'nın üstesini, ardından biz Brüksel'de oturup yeniden düzenledik."

Müzakereleri Ankara ve Brüksel'de izleyip gelişmeleri yakından bilen Dışışleri yetkilileri:

"Bakanlıklar arasında hiçbir koordinasyon olmamasından ve Dışışleri'nin de yeterli teknik bilgi eksikliğinden, komik olaylarla da karşılaşıldı. Türkiye'de üretilmesi düşünülen ürünlerden bazılarının yedek parça ve hammaddeleri 22 yıl sonra gümrükleri indirilecek listeye, oysa malın kendi 12 yıllık listeye alınmıştı. Örneğin buji ithalinin serbest bırakılıp otomobili korumak yerine, tam tersi yapıldı... O dönemde gübreye çok ihtiyaç vardı, zaten hükümet libere etmişti. İthal serbestti. Sanayi Bakanlığı'na göre de 1985'e kadar Türkiye gübre ithal edecekti. Bunun üzerine biz de gübrenin ithalini AET'ye karşı serbest bırakıp, konsolide liberasyon listesine aldık. Ardından gübre fabrikaları kurulmaya başladı ve bugün tam aksine, 1980'de Türkiye'ye gübrede kendine

yeterli duruma geleceğinden ve dışa oranla daha pahalıya üretildiğinden, gübrenin libere listeden çıkarılması gerekiyor. Ancak çıkarırken güçlükle karşılaşılacak. Zira, liste değerinin dörtte birini kapsıyor gübre. Yerine, aynı değeri tutturabilmek için bu defa dört beş ürün koymak gerekecek. Hiçbir ilmi yanı yoktu bu listelerin ve incelendiği zaman ne büyük hatalar yapıldığı hemen anlaşılır. Planlama, en hassas meteorolojik aletlerin dahi 22 yıllık korunma listesine alınması için ısrar etti. Sonradan öğrendik ki meğer Demirel'in yakınlarından biri yapmak istemiş. Diğer bir örnek de dürbündü. Neden diye sorduğumuz zaman, ordu dürbün yapabilir cevabını veriyorlardı. Tek kelimeyle, müzakereleri kösteklemek, ister istemez Dışişleri'ne kaldı. Bizim de teknik bilgimiz bir yere kadardı tabii...

Planlama, müzakereler sırasında dinmeyen bir ısrarla, ithalatçının Merkez Bankası'na yatırmak zorunda olduğu teminatların 2-3 misli yüksek tutulmasını istedi. Oysa AET anlaşması, bunun tamamen kaldırılmasını öngörür. Müzakerelerin sonuna kadar da bu konuda biz direttik. Müzakereler 1970'in temmuz ayında bitti, ağustosta devalüasyon oldu ve bu teminatlar yan yarıya indirildi. Bir süre sonra da kaldırıldı. Boş yere, koordinasyonsuzluk nedeniyle önemli bir fırsatı kaçırmış olduk. O konuda ısrar etmeseydik, tekstil veya tarımda daha fazla ödün alabilirdik.

... Gerçekten Katma Protokol'ü biz kendi kendimize müzakere ettik. Adamlar önümüze ana noktaları koydular, biz de detayları tartıştık... Hele en komiği, AET'den, başka ülkelerden yaptığı pamuk ithalatına gümrük koyup, bizden aldığı gümrük uygulamamasını istememizdi. Adamlar güldüler. Zira hammaddeyi ucuza sokabilmek için gümrükleri indirmişlerdi.

Hollanda bir ara, bu dönemin de 5'er yıllık etaplarla yapılmasını önerdi. Her beş yılda bir Ortaklık Konseyi toplanıp karar verecek ve indirimleri saptayacaktı. Biz bu öneriyi nefretle reddettik..."

Müzakerelerde bulunan bir Ticaret Bakanlığı yetkilisi: "Listelerin hazırlanması, Türkiye'nin ne derece büyük bir kargaşa içinde bulunduğunu ortaya çıkardı. Her bakanlığın her konuda başka bir görüşü ve tutumu vardı ve hiçbiri diğerini tutmuyordu. Bu nedenle Katma Protokol çalışmaları bir süre sonra Dışişleri'nin kesin yönetimine girdi. Zaten konuyu diğer bakanlıklarda bilen de yoktu ki. Bazen delegasyonun Dışişleri dışındaki diğer memurlardan doküman kaçınıyor ve tartışmalar kapalı kapılar ardında yürütülüyordu. Çağlayangil'in önemli bir etkisi

olmadı. Verileni okurdu. Nereye geldiğini dinler ve genellikle de onaylardı."

Müzakereler sırasında Brüksel'deki delegasyonda teknisyen gibi çalışarak, Planlama-Dışişleri çekişmesinin getirdiği boşluğu doldurmakta önemli rol oynayan genç bir diplomat:

"... Planlama ile Dışişleri arasında devamlı bir görüş ayrılığı vardı. Ancak, örneğin Aytür'ün başına geçtiği Planlama'yla aynı dalga boyunda konuşulabiliyordu. Özal grubuyla bu yapılmadı. İlk başlarda bir hazırlık çalışması yapılması gerekiyordu. Bakanlıklararası toplantılarda bir şeyler yapmaya uğraşıldı. İktisadi Kalkınma Vakfı ile özel sektörü uyandırmayı denedik. İKV ile Odalar Birliği daha başında yetki konusundan birbirlerine girdiler. Müezzinoğlu Brüksel'de bulduğu tüm bilgi, yayım, araştırma ve incelemeyi Ankara'ya, Dışişleri'ne yolladı. Gümrük Birliği, tarım ve el emeğinde 80-90 sayfalık araştırmalar yaptırıp şimdiye kadar gerçekleştirilmiş diğer anlaşmalarla karşılaştırmalı çalışmalar gönderdi.²⁷ Bunlardan hiçbirine bakılmadı. Bundan sonra Dışişleri, Devlet Planlama Teşkilatı'nın yerine geçip onun işini yapmaya, Planlama da Dışişleri'nin yerine geçip, müzakerelerdeki kavramları, üslubu kontrol etmeye başladı. Planlama'nın o dönemdeki bilgisizliklerine dair sayısız örnek vardır. Konsolide listeye 1967 ithal değeri 1 000-2 000 dolar olan 50-60 tarife pozisyonu koymuştu Planlama. Bunları konsolide ettirmek delilikti. Zira konsolide olunca, o tarife pozisyonlarından her birinden 10 müyon ithalat dahi yapılırsa, sesimizi çıkaramayacaktık. Bunca madde, listenin yüzde 2'lik bir bölümünü doldurmak için feda edilir miydi ? Bunun üzerine biz, oturup yeniden kendi bilgimizle liste yaptık."

Ankara'da Dışişleri Bakanlığı'nın politikasını etkileyen yüksek düzeydeki yetkili:

"Bu kargaşa, AET'ye inanmayan, yarar getirmeyeceğine karar vermiş kişilerin çabaları sonucu çıktı. Bu kargaşa Katma Proto-kol'ün hazırlanmasını bütünüyle etkiledi. Yersiz çekişme, sürtüşme ve tartışmalar nedeniyle, uzman olan ve bu işi iyi bilen kişiler, Türkiye için hayati önemdeki konulara konsantre olamadılar. Yanlış hedefler gösterildi. Bunun sonucu olarak, korunma maddesine yeterli açıklık kondurulamadı, istişare maddesinde sağlam bir şey elde edemedim. Şunu da kesinlikle bilmekte yarar var 27. Dışişleri Bakanlığı'nın, başta Planlama olmak üzere, Ticaret, Sanayi ve diğer ilgili bakanlıklara araştırma, inceleme ve en önemlisi "bilgi" göndermediği, görüştüğümüz bu bakanlık yetkililerince sık sık ileri sürülmüştür. O dönemdeki bilgisizliklerin ve karışıklıkların etkenlerinden biri olarak da bu tutum gösterilmekte ve Dışişleri'nin suçlu olduğu ileri sürülmektedir.

ki Türkiye'de yeterli, gerekli iç inceleme yapmak, belirli alanlarda bilimsel araştırma, etüt, iktisadi tetkik şeklindeki metotlarla çalışma yürütmek olamazdı ve o dönemde de olmadı.. Yapılan, Türk ekonomisini bilen, Türk ekonomisinin gerçeklerini yakından tanıyan ve bu işlerle her gün meşgul olmuş olan kişilerin bilgi ve akıselimiyle gerçekleştirilmiştir ve hepsi tahmine dayandırılmıştır."

Özal başta olmak üzere, o dönemde Planlama örgütünde rol oynamış yetkililerin cevabı:

"Biz Planlama olarak, Dışişleri gibi işin aceleye getirilmesinden yana değildik. Türkiye'nin tarihsel sorunu olan döviz darboğazını göz önünde tutarak AET'ye karşı izlenecek bir politika saptadık. Hiçbir art düşüncemiz yoktu. Yetersiz verilerle bu işi planlamanın imkânı azdı. İsteklerimiz şöyleydi: sanayi dalında, özellikle pamukta büyük bir potansiyel toplanmıştı. Üstelik tekstil, en önemli ihraç kapasitemiz olan üründü. Bu konuda hiçbir kısıtlama yapılmamasını, isterlerse zaten ihraç edemediğimiz maddelerdeki indirimleri kaldırmalarını önerdik. Tarımda Yunanistan'a verilen rejimin aynısını, hiç değilse, eskilerine ilave olmak üzere yaş meyve, sebze, konsantre, yarı mamul gıda sanayi ve ette tam bir indirim sağlamaları için ısrar ettik. Mali yardım konusunu Planlama olarak önemli görmüyorduk. İşçilere de ikinci öncelik için ısrar ettik. Dışişleri'ne yeterince dinletemedik. Onlar, AET ne verse kabul edip anlaşmayı imzalamak istiyorlar ve "Aman çabuk olalım" diyorlardı.

Türkiye'nin yükümlülükleri konusundaki yaklaşımımız ise şöyleydi: "Bir ülke gümrük ve diğer vergilerini kaldırdığı zaman, dış ödeme güçlüğüyle karşılaşınca, elinde tek silah olarak kambiyo kurları kalır. Yani devalüasyonlar. Biz bunun yerine hem daha esnek bir silahsızlanma hem de Yunanistan anlaşmasında olduğu gibi, tehlike anında tek basma vergi koyma olanağının elde edilmesi üstünde durduk. İlerde, ithalatımızın ihracatımızı defalarca geçeceğini biliyor ve görüyorduk. Listelerin yapımında da Türkiye'nin derinlemesine sanayileşmesini hedef aldık. Elde yeteri kadar veri ve uzun süreli projeksiyonlar olmayınca da önemli gördüğümüz sanayilerin, bunların hammaddelerinin de korunması gereğine inanmıştık. Bizim listelerimizi Dışişleri kabul etmedi ve büyük değişiklikler yaptı. Aramızda bir diyalog kurulamadı. Birbirimizin söyledikleri aynı değildi. Onlar gidip karşımıza Atina Anlaşması'm getiriyor, AET'nin çalışmasını anlatıyor; biz ise Brüksel'de birkaç hafta kalıp oranın havasını doğru dürüst alamı-

yorduk. Büyük uyumsuzluklar oldu. Ardından Dışişleri Demi-rel'e, bunlar ön fikirli diye baskı yapmaya başlayınca da işler çığımdan çıktı. Ancak bugün bizim 1969'da söylediklerimiz beliriyor ve Dışişleri şimdi geri dönüş yapıyor."

İşte, büyük kavgada az veya çok rol almış kişilerin anlattıkları. Aslında Planlama da Dışişleri de "Türkiye'nin yararına" bir iş yapmaya çalışıyor, ancak aynı radyo dalgası üstünde konuşmadıklarından büyük sürtüşmeler çıkıyordu.

Dışişleri Bakanlığı, Planlama'dan koparabildiklerini koşturup AET'ye kabul ettirme çabasımdayken, Brüksel'deki topluluk teknisyenleri de Türkiye'nin en zayıf noktasını yakalamışlardı: hükümetin pasif tutumu ve bunun sonucu kuruluşlararası çatışma.

Listelerin kargaşalığı sırasında tarım adeta unutulmuş veya yeteri kadar tartışılmamıştı. Şimdi de masanın karşı tarafında oturup, Avrupa Komisyonu'ndan görüşmelere katılan yüksek düzeydeki bir teknisyeni dinleyelim:

"... Tarım konusunda Türkiye yeterince ısrar etmedi. Her toplantıda onlar istiyor, biz reddediyorduk ve bitiyordu. Oysa 6'lar biraz daha ileri gitmeye hazırdılar. Türkiye, elindeki kozları değerlendirmesini bilemedi. Karşı çıkan iki ülke vardı: Fransa ve İtalya. Zira, onların cebinden gidecekti kazanç. Oysa Almanya sizi destekliyor ve çok bastırıyordu. Örneğin portakal ve palamut. Günlerce boğaz boğaza aramızda tartıştık. Pazarlama diye bir şey var ya, siz bunu bilemiyorsunuz. Portakal deyip kestiriyordunuz. Oysa İtalyanlar gibi, kardeşim benim portakalımın nitelikleri ve kalitesi şudur, senin portakalından değişiktir, müşterisi de ayrıdır, diyemiyordunuz. Portakal diye genel bir söz altmda ödün almaya kalkınca da İtalyanlar itiraz ediyorlardı. Oysa bugün piyasaya bakın, değişik şekillere sokulmuş İspanyol, hatta Tunus portakalları dolu. Palamutta da aynı. 'Orkinos tipi palamut' deyip kestiniz. İtalyanlarınkinden değişik bir tip olduğunu söyleyeme-diniz. Yani çeşitlendiremediniz. Bunun örneklerini uzatmak mümkün. Fındıkta büyük çıkar kavgası vardı. Türkiye'ye sıfır gümrük tanısak, Türk fındığı zaten güçlü olduğu için piyasayı tamamen tutacaktı. O zaman da Almanya fındık kabuğu çıkartıcı makinelerini sizin fındığa göre ayarlayacak ve İtalya makine sa-tamayacaktı. Kabuğun şekli, size ödün verilmesini önledi. Onun yerine başka bir şey isteyebilirdiniz. AET'ye tarım konusunda bir şeyler veriyormuş gibi gözüküp, az da olsa, eskiden ithal edüen birkaç üründe ödün sağlamaya yanaşmadınız. Kaybınız olmaz, ancak karşılığını daha iyi isteyebilirdiniz."

Devletin iki kuruluşu çatışır ve diğer bakanlıkları da bunu seyrederken, Brüksel ve Ankara'da son çalışmalar sürdürülüyordu. Görüşleri yaklaştırıp, Katma Protokol aralık ayı toplantısında bağlanmak isteniyordu.

Oysa bu kritik dönemde Türkiye'de genel seçim vardı ve partiler büyük bir kampanyaya girmişlerdi. Seçim konuşmalarında AET'yle ilişkilerden, "yok" denecek kadar az söz edildi. Kimse değinmedi denilebilir. Basın tamamen seçim gelişmelerine dalmasına rağmen tek tük yorum yayımlıyor ve özellikle Milliyet, konuyla yakından ilgili kişilerin görüşlerini alarak bir yazı dizisi yayımlıyordu.

AP Milletvekili Prof. Aydın Yalçın, 6 ekim tarihli, "AET'ye Evet" başlıklı yazısında, "Türkiye gerçekten Batı dünyasıyla beraber yürümeye, onun hayat tarzını milli hayatı için örnek almaya, hür teşebbüs ve piyasa ekonomisinin kuralları içinde çalışan bir iktisadî sistemi sürdürmeye kararlı mıdır?.. Türkiye, AET için manen ve maddeten hazırlığı yapmıştır" diyordu.

Hacettepe Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Osman Okyar, 7 ekim tarihli konuşmasında, "Bize en ziyade ümit veren gelişme, işçilerimizin Avrupa'daki başarıları olmuştur. Bu da gösteriyor ki istenildiği zaman psikolojik güçlükler ve tereddütler yenilebiliyor. Çoğu içine kapalı, fikrî temastan ve rekabetten korkan aydınlarımız, aynı rahatlığa ve cesarete kavuştukları zaman mesele geniş ölçüde halledilecektir. Onun için AET mevzuunun ekonomik olmaktan ziyade, psikolojik ve kültürel faktörlere bağlı olduğuna inanıyorum" derken, Robert Kolej İktisat Bölümü Başkanı Oktay Yenal, 8 ekimdeki konuşmasında tam aksini savunuyordu: "AET'ye girmekle ne kapitalizmin sömürsünün kucacağına düşeriz ne de komünizme karşı sigortalanırız. AET, her şeyden önce iktisadî bir gerçektir ve Türkiye'nin katılıp katılmama kararını iktisadî gerçeklere dayanılarak verilmelidir. AET'ye katılacak olan Türkiye'nin piyasaya genişlemesi sonucu kârlı çıkacağı aşikâr değildir. Hazırlık dönemi ne kadar uzatılabilirse, o kadar işimize gelir. Geçiş dönemine, hemen giriş lehinde söylenebilecek tek şey, bu suretle ekonomimize çekidüzen verileceği iddiasıdır. Oysa iş disiplini için dış anlaşmalardan medet ummak onur kincidir ve bu disiplini sadece kendi çıkarlarımız açısından kurmamızın şüphesiz avantajı vardır."

Aynı tarihli Milliyette Prof. Haluk Cillov, "Fertlerinin ortalama geliri 350 dolar olan fakir bir ülkeyi, ortalama geliri 2 000 dolar ci-vanndaki zenginler kulübüne üye yapmak istiyoruz. Yeni üyenin

(...) zenginler tarafından yutulup yok edilmesi ihtimal dahilindedir" derken, İÜ İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi Gülten Kazgan 10 ekim tarihli yazısında, "Yurtdışına gitmeyi bekleyen 700 000 işçiyi yollayabilmek uğruna ekonomiyi büyük sarsıntılara sokmak yerine, bu dönem uzatılmalı ve 1972'ye kadar da gerçekten ciddi tedbirler alınmalıdır. Plan hedeflerinin saptırıldığı, ödemeler dengesinin bozulduğu, bütçe açığının saptırıldığı, bütçe açığının arttığı ve vergi reformlarının yapılamadığı bir zamanda, geçiş dönemine girilmemelidir" uyarısını yapıyordu.

İstanbul Sanayi Odası'nın aynı dönemlerde yayımladığı "Ortak Pazar" özel sayısı28 da ilginç görüşler getiriyordu. Türkiye'nin en güçlü sanayi grubunun sahibi Vehbi Koç, "Belirli şartların tedrici bir şekilde ve program dahilinde ele alınacağını devlet garanti etmedikçe, Ortak Pazar karşısında sanayimiz yıkılabilir. 1963 eylülünden bu yana, ne devlet ne de özel sektör vazifelerini yerine getirmemişlerdir. Devlet, hangi sanayi sektöründe dayanabileceğimizi iyice hesap edip, o sanayi kollarına ehemmiyet vermeli; hammadde, enerji, maliyetler ve işveren-işçi ilişkilerindeki sorunların halletmelidir..." görüşünü ileri sürerken, bir süre önce İKV'nin başında bulunup ayrılan Doç. Dr. Vural Savaş, "Sanayicimiz büyük bir memleketseverlik örneği verip cesaretle bu denemeye atılmaya hazırlanır ve kendisinde bu gücü görürken, acaba dışardan gazel okuyanların hiç değilse biraz daha düşünmelerini ve biraz daha çok araştırma yapmalarını istesek, kendilerinden çok şey mi istemiş oluruz" diyordu. Aynı dergide dışişleri bakanı, anlaşmanın siyasi önemine dikkati çekip, "AET anlaşması, Türkiye'nin asrı aşkın zamandır izlediği politikayı olumlu şekilde gerçekleştiren bir belge niteliğini taşımaktadır" yargısını getirirken, Ticaret Bakanı Ahmet Dalı daha duyarlı bir yaklaşımla dikkatleri çekiyordu: "Karşılıklı vecibelerde aritmetik bir denge değil, fakat tarafların ekonomik güç ve seviyelerine mütenasip bir denge aranması söz konusudur."

Odalar Birliği, ikinci döneme geçişi genellikle desteklerken, sadece İzmir Ticaret Odası kesinlikle AET'ye karşı bir tutum sürdürüyordu.

Bu tartışmalar, bugün olduğu gibi gazetelerin birinci sayfalarında değil, içerlerde ve küçük bir grubun anlayabileceği düzeyde yapılıyordu. Kamuoyu, AET'yi daha doğru dürüst bilemediğinden ilgi duymuyordu.

Türkiye için seçimler çok daha önemliydi. 12 ekim günü 67 il-

28. istanbul Sanayi Odası dergisinin "Ortak Pazar" özel sayısı, 15 aralık 1969, No. 46.

den gelen sonuçlar, AP'nin kazandığını ve CHP'nin de Ecevit yönetiminde "ortanın solu sloganıyla" kendini toparlamaya başladığını gösteriyordu. Millî bakiye sisteminin kaldırılması, oyların büyük partilere kaymasına yol açmıştı: AP 256 (1965'te 240 milletvekiliydi), CHP 143 (1965'te 134'tü), ortanın solu hareketi sırasında CHP'den ayrılan Feyzioğlu grubunun kurduğu GP 15 milletvekili, yeni kurulan BP 8 milletvekili, MP 6 (1965'te 31'di), TİP 2 (1965'te 15'ti), yeni kurulan MHP 1 ve bağımsızlar 13. Türkiye'de yeni bir parti yelpazesi oluşmaya başlamıştı. Sol (CHP-TİP-BP), orta (AP-GP-YTP), sağ (MP-MHP) diziliyorlardı.

Seçimlerden sonraki en önemli gelişme, Adalet Partisi içindeki bölünme oldu. Bilgiççiler, Demirel'e karşı muhalefetlerini birden artırmaya başladılar. Kabinede bu gruba yer verilmediği anlaşılınca, sürtüşmeler daha da arttı. Seçim öncesinde ordunun baskısıyla geri bırakılan "Eski DP'lüere siyasî haklarının iadesi"yle ilişkili anayasa değişikliği, 4 kasım günü meclisten geçti, ancak iki gün sonra, AP hükümetinin programı okunurken, 50 AP milletvekili meclise gelmedi. Demirel'e karşı savaş başlatılmıştı artık. İşte böylesine bir ortam içinde, 9 aralık 1969 günü Brüksel'de AET'yle bakanlar düzeyinde Ortaklık Konseyi toplandı.²⁹ Çağ-layangil bir önceki toplantıda uyarısını yapıp, AET'den önerilerini iyileştirmelerini istemişti. Bu görüşmede durum ortaya çıkacaktı.

Ortaklık Konseyi'nin dönem Bakanı Joseph Luns konuşuyordu. AET'nin "son önerileri" toplantıdan önce Türkiye'ye resmi olmayan şekilde verilmişti. Çağ-layangil de bir gece önce geldiği Brüksel'de kısıtlı bir toplantıda, durumun hiç de iyi olmadığını görmüştü. Türk heyetinden ancak birkaç kişi bakanın tutumunu ve AET'nin son önerisini biliyordu; Ticaret, Sanayi veya Maliye gibi, diğer bakanlık temsilcilerinin hiçbir şeyden haberleri yoktu.

Toplantı başlar başlamaz Luns, "Topluluk size son ödünlerini saptadı. Şimdi resmen dağıtılan bu belgedeki tutumdan ileri gidemeyiz. Yolun geri kalan bölümünü de sizin geçmeniz ve bize yakınlaşmanız gerekir. İsterseniz 20 dakikalık bir ara verelim. Bunları gözden geçirin" dedi.

Delegasyonun diğer üyeleri, AET tasarısını görünce sarsıldılar. Türkiye'nin isteklerinden hâlâ son derece uzaktı. Şok etkisi yaptı. Çağ-layangil, ekibinin bir bölümünü alıp, ayrılan bir odaya geçti. Teker teker herkesin görüşünü sormaya başladı.

29. Ortaklık Konseyi, CEE-TR 89/69 sayılı topluluk belgesinden derlenmiştir.

AET'nin "Son önerimiz budur, ya kabul eder ya da reddedersiniz" diye ortaya attığı öneriler (Türkiye'nin bugüne kadar yumuşattığı tutumuyla karşılaştırmalı olarak) şöyleydi:30

Türkiye'nin yükümlülükleri

1- Gümrük vergilerinin kaldırılmasını öngören listelerin kapsamı:

- AET, 22 yıllık listenin, 1967'de Türkiye'nin AET'den yaptığı ithalatın yüzde 40'ını kapsamasını istiyor, buna karşılık Türkiye daha geniş tutulup, yüzde 50'sini kapsamasında ısrar ediyordu.

- AET, 8 yıllık listenin aynı yılın ithalatının yüzde 25'ini kapsamasını, Türkiye yüzde 20'sini kapsamasını istiyordu. Türkiye böylece 22 yıllık listeyi mümkün olduğu kadar geniş tutarak, çok sayıda ürününe uygulanacak gümrük indirimlerini geciktirmek amacını güderken, AET de mümkün olduğu kadar çok malın gümrüğünü indirmek ve listelerin içine girecek ürünlerin kesin listesini anlaşılmayı imzalamadan önce görmekte diretiyordu.

2- İthalattaki miktar kısıtlamalarını kaldırıcı liberasyon-konso-lidasyon listesi:

- Türkiye bu listenin başlangıç oranının, 1967'deki özel ithalatın yüzde 30'unu kapsayacak şekilde saptanmasını istiyor, AET ise yüzde 40'a ve tüm takvimlerin otomatik yürümesinde ısrar ediyor.

AET'nin yükümlülükleri

1- Sanayi ürünleri için Türkiye'ye başlangıçta yüzde 75'ten fazla gümrük indirimi yapmamakta ve tekstil ve petrol ürünlerindeki kısıtlamaları devam ettirmekte.

2- Tarım ürünleri için de AET'nin tutumu değişmemiş, eskiden verilen ödünlere iyileştirmek ve zeytinyağına yeni bir ödün sağlamakla yetinmiş. Türkiye ise artık Yunanistan'a verilen modelden vazgeçmiş ve son verdiği listedeki ürünlere ödün istiyor.

3- El emeğinde AET tutumunu değiştirmemişti; Türkiye ikinci öncelik konusunda ısrar ediyordu.

4- Mali protokolde AET 175 milyon dolarlık ilk önerisini 185 milyon dolara çıkarmış, ancak Türkiye resmen bildirmemesine rağmen, 500-800 milyon dolar arasında bir kredi beklediğini özel

30. 9 aralıktaki konseyde Türkiye ile AET'nin karşılıklı tutumları, CEE-TR 91/69 sayılı topluluk belgesinden özetlenmiştir.

konuşmalarda devam ettiriyor.

Çağlayangil 20 dakikalık arada, teknisyenlerinin dahi, "bu önerilerin kabul edilemeyeceği" yolundaki sözlerini dikkatle dinledi. Müezzinoğlu, belki küçük ilerlemeler yaptırabileceğini, ancak temelden bir iyileştirmenin güçlüğünü anlattı. Aslında kendisi de AET paketini yeterli bulmamıştı. Yoksa teknisyenlerinin söyledikleriyle hareket etmezdi. Onun için önemli olan iç politikadaki yankılarıydı. Üstelik reddetse ne zarar edecekti. Hiç değilse jest yapmış insan durumuna girecekti.

Çağlayangil, birkaç noktada tutumumuzu yumuşatarak, topluluğu yeniden sıkıştırmayı denemek istedi. Belki ileri gidebilirlerdi.

Tekrar salona geçildiği zaman, herkes merakla Türk dışişleri bakanının cevabını bekliyordu:

- Biz de tutumumuzda önemli bir adım attık. 22 yıl sonunda gümrükleri kaldırılacak olan listenin, 1967 ithalatımızın değerine oranla yüzde 45'ini kapsaması yolundaki sizin önerinizi kabul ediyoruz. 8 yılda gümrükleri kaldırılacak listenin oranı da yüzde 20 olarak saptanabilir. 8 yıllık listeye hangi ürünleri aldığımızı belirten bir liste verdik. Oradaki değer yüzde 15'tir. Yakında tamamlayacağız. Ayrıca, sizden ithalatını bu şekilde libere (serbest bırakma) ettiğimiz ürünleri konsolide (bir daha hiçbir şekilde kısıtlama yapılmama) etme yolundaki ilk adımın oranını da, yüzde 30'dan, yüzde 35'e çıkaracağız. Eğer ödemeler dengemizin son derece güç durumunu dikkate alırsanız, bunun ne derece cesur bir adım olduğunu anlarsınız. Ancak, bunlara karşılık sizin de tüm Türk sanayi ürünlerine hemen başından itibaren tekstil dahil yüzde 100 gümrük indirimi uygulamanızı istiyoruz. Sizin için son derece hassas bir sektör olmasına rağmen, tekstil ürünleri Türkiye'nin kısa süre içinde avantaj sağlayabileceği tek sanayi dalıdır. Sizin durumunuzu hafifletmek için, isterseniz bir "koruma maddesi" dahi koyabiliriz.

Tarım konusunda ise Çağlayangil, topluluğun tutumunu üzüntüyle karşıladığını belirttikten sonra, taktik değişikliğiyle "en can alıcı ürünlerde ödün koparma yoluna" gitti. Müzakerelerin başında Yunan modelini isterken, sonradan Akdeniz ülkelerinden daha fazla ödün üstünde duran Türkiye, şimdi biraz daha geriliyor ve birkaç ürünle yetinmek zorunda kalıyordu.

Çağlayangil, serbest dolaşım konusunda da tutumunu yumuşatıp, anlaşmaya şimdiden bu 12 yıllık geçiş döneminde "serbest dolaşımın gerçekleştirileceğinin" belirtilmesini önerdi ve "Türki-

ye, Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesiyle birlikte bu sorunu ortaya atmayacaktır" diye dolaylı bir güvence dahi verdi. Malî yardımda ise, dış finansman güçlüklerine değinip dolgun bir malî protokol ihtiyacına dikkati çekti.

Luns'un ilk tepkisi, tarımda daraltılmış olan Türk isteklerine oldu:

- (...) Özellikle tarım konusunda görüş ayrılıkları hâlâ büyük. Sizin hayal kırıklığınızı anlıyorum; ancak Türkiye'nin toplam ihtiyacının yüzde 80'i tarımdır. Ve bu net ihracatınızın yüzde 92 oranındaki ürünleriniz de topluluğun avantajlarından yararlanmaktadır.

"İhraç edemediklerinize neden ödün istiyorsunuz" anlamına gelen bu tutumundan sonra Luns, konseyin yeniden 20 dakika ara vermesini ve 6'ların kendi aralarında durumu gözden geçirmelerini istedi.

Herkesin sınırları gerilmişti. Aslında Çağlayangil (o an için) iyi bir taktik uyguluyor ve topluluğu sıkıştırıyordu. Tam bir yıl önce, 9 aralık 1968 günü yine Brüksel'de "müzakerelerin başlama" kararının alındığı toplantıda 6'lara söylediklerinin tam aksiyle karşılaşmıştı. İstediklerini elde edememişti. Ve bunun kararını da hükümet vermeliydi. Mümkün olduğu kadar sıkıştırarak ve koparmaya bir adım kala bırakıp, durumu Ankara'ya götürecekti.

Toplantı yeniden başladı. AET-Türkiye ilişkileri tarihinde en uzun süren ve pazarlık yapılan ilk ve son konseydi bu...

Salona yeniden girildiğinde bir kopmayı önleyebilmek için taraflar arasında şöyle konuşmalar geçti:

Çağlayangil: "Daha teknik birçok çalışma gerekir. Eğer sizin için önemli sıkışıklık olmazsa, bakanlar mart ayında yeniden bir araya gelip, Katma Protokol'ün son detaylarını saptayabilirler."

Luns da tutumunu sertleştirmişti: "Burada genel çizgiler saptandıktan sonra bir daha konsey olarak toplanmaya gerek yok."

Çağlayangil: "Bu durumda, cevabınızı vermeden önce, hükümetime anlatmak üzere şu sorularımı cevaplamanızı isterim. AET, Türkiye'nin tekstil, tütün, zeytinyağı ve narenciye konusundaki isteklerini nasıl tatmin etmeyi düşünmektedir? Tarım sektöründe ödünlere kapsayacak kesin bir takvim düzenleyebilir mi? Malî yardımı artırabilir mi?"

Luns: "Size son olarak şu beş iyileştirmeyi yapabileceğiz. Malî yardımı artırıp 195 milyon dolara çıkartmaya hazırız. Tekstil hariç diğer tüm sanayi ürünlerinize gümrük indirimini hemen yüzde 100 yapabiliriz. Tarımdaki isteklerinizi karşılayabilmek için, 3 yıl-

da bir defa yerine, Katma Protokol'ün yürürlüğe girişinden 1 yıl sonra ilki olmak üzere, her iki yılda bir revizyon uygulayabiliriz. Kuru incirdeki yüzde 3'lük gümrüğü tamamen kaldırabilir ve zey-tinyağdaki ekonomik avantajı da 100 kiloda 4'ten 4,5 dolara çıkartabiliriz. Saym Bakan, bu AET'nin son paketidir ve Türkiye'nin tüm anlaşmayı böylece kabul etmesi koşuluna bağlıdır. Tekstil ve narenciyedeki isteklerinizi kabul etmemize imkân yok. Yanlış anlamaları önlemek için şimdiden diğer önemli bir noktayı da belirtmemde yarar var; kesin cevabı ilerde verme koşuluyla ad referandum kabul etmeniz, anlaşmayı bugünkü haliyle onaylamanız anlamına gelecek ve bir daha üzerinde müzakere açılmayacaktır. Salonda ister istemez buz gibi bir hava esti. 6'lar Türkiye'yi köşeye sıkıştırmışlar, "Ya kabul edersin ya da reddedersin" diyorlardı. Bir dışişleri bakanı için oldukça güç durumdu.

Çağlayangil bu defa önüne herhangi bir kâğıt dahi yazılmadan konuştu:

- Size, bu önerilerinizi ad referandum dahi kabul edemeyeceğimi bildirmenin üzüntüsü içindeydim. Tutumunuzu hükümetime götürmem gerekir.

Luns hemen yumuşayıverdi:

- Aramızdaki kişisel dostluk, Türkiye ile Hollanda arasındaki ilişkiler, Türkiye ile AET'yi hem NATO hem de ortaklık anlaşmasıyla birleştiren bağlar çerçevesinde büyük üzüntü duyuyorum. Bir yıllık müzakereye rağmen, hem Türkiye hem de AET'yi tatmin edecek çözüm bulunamaması gerçekten üzücüdür. Bu durumda, topluluk olarak mart ayında yeni bir Ortaklık Konseyi yapmaya hazırız. Tekrarlamamda yarar var, topluluk tüm yeni görüşlere açıktır. Bugünkü toplantının sonuçsuz bitmesine meslektaşlarımla birlikte üzüldük.

Çağlayangil de yumuşadı tabii:

- Biz de sizlerin nişlerinizi paylaşıyoruz. Tutumum, bir red anlamında nitelendirilmesin. Asıl karan verecek olan hükümetime durumu anlatabilmem için rezervler koymak zorundayım.

10 aralık günkü Türk gazetelerinin birinci sayfasında tek sütun şu haberler vardı:

Çağlayangil, "AET'nin tekliflerini öğrenmiş bulunuyoruz. Taleplerimiz tam olarak karşılanmıyor. Bunlar hükümet seviyesinde müzakere edilecek ve bir anlaşma olmazsa mart ayında yeniden toplanılacak" dedi. Luns da, "Tekliflerimizin Türkler için hayal kırıcı olduğunu biliyorum. Türkiye şimdi konunun lehinde ve

aleyhindeki tüm unsurları değerlendirmelidir" şeklinde konuştu. Bir AET yetkilisi ise, "Anlaşma, ancak Türkiye'nin fedakârlık yapmasıyla olur" dedi.

Türkiye, yapması gerekenin tam aksine yönelip "yumuşak bir tutunV'izliyordu. Topluluğu sıkıştırmıyor, günün siyasi ortamında suçlanmak ve bir ortağı tarafından terk edilmekten fena halde çekinen 6'ların bu zayıflığından yararlanmayı düşünmüyordu.

Karar artık Ankara'ya aitti: evet veya hayır denecekti.

Türkiye, AET önerisini kabul etmek zorunda kalıyor (1970)

"Birçok gelişmeler, AET'yle ortaklığımızı etkilemiş ve bazı dengesizlikler, güçlükler ortaya çıkmıştır. Meselelerimizin, anlaşmaların esnek uygulanması çerçevesinde çözümlenme zarureti doğmuştur."

Başbakan Demirel, 1975, Ankara³¹

Türkiye, 1970 yılına büyük çalkantılarla girmişti. Demirel Hükümeti her geçen gün kontrolü biraz daha elden geçiriyor ve üniversiteler kaynıyordu. Otobüsler seferden alkonuluyor, rektörlükler veya üniversitelerin tümü işgal ediliyor, polis devamlı olarak silahlı çatışmaya giriyor, her gün bir öğrencinin vurulduğu haberleri gazeteleri kaplıyor, Dev-Genç başlı başına bir örgüt şeklinde olayları etkiliyor ve daha önemlisi, işçi hareketleri giderek artıyordu. DİSK'in yeni sendikalar kanununu protesto için Ankara, İstanbul ve Kocaeli'nde başlattığı direniş ve ardından işçilerin İstanbul'da toplu yürüyüşleri, üniversitelilerin eylemlerinin işçi hareketi karşısında ne derece önemsiz kalıverdiğini herkese gösteriyordu. Ankara asfaltı tamamen trafiğe kapatılırken, Kocaeli'nde işçilere karşı bir direniş, olayların boyutlarını bir anda büyütüyor ve sonunda İstanbul ile Kocaeli'nde (17 Haziran) sıkıyönetime kayılmak zorunda kalmıyordu. Sokaklarda güvenlik kalmamış, her gün yüzlerce tutuklamaya rağmen olayların ve hem devlet hem de özel sektördeki grevlerin önüne geçilemezken, Demirel sık sık istenen istifasını vermiyor ve "Telaşlanmanın lüzumu yok. Nizam ayakta, devlet kuvvetleri iş başında", diyor;³² ancak kısa bir süre sonra da kaygılarını saklayamıyordu: "Devletin kuvvetleri cumhuriyete, rejime ve milletin bütünlüğüne sadık kaldıkça, bunların hepsini sileriz."³³

Süleyman Demirel'in sorunları bunlarla bitmiyordu. Onu asıl kaygılandıran, parti içinde kendisine karşı muhalefetin artık sak-

31. Demirel'in bu sözü, 15 Eylül 1975'te Ankara'da toplanan AET-Türkiye Karma Parlamento Komisyonu 20. dönem toplantısı resmî tutanaklarından alınmıştır.

32. 4 Ocakta AP Meclis grubuna yaptığı konuşmadan alınmıştır.

33. 13 Ocak tarihli Milliyet'tis yayımlanan özel demeç.

lanmayacak şekilde ortaya çıkması ve bölünmelerin önünün alı-namamasıydı. 4 şubat günü Bilgiç, Menderes, Turgut, Sükan, Bil-gehan ve Asal, AP Genel idare Kurulu'ndan istifalarını postayla merkeze yollarken, parti temsilciler meclisi toplantıya çağrılıyor ve tam bir hafta sonra da (11 şubat) Demirel'in bütçesi, aralarında 41 AP'linin de kırmızı oy kullandığı çoğunluk tarafından reddediliyordu (224'e karşı 214 oyla). Demirel bunun üzerine, Bilgiç-çilere karşı büyük bir operasyon başlatıyor, bir yandan istifa edip (13 şubat) Sunay tarafından yeniden hükümeti kurmakla görevlendiriliyor (14 şubat) ve aynı günlerde de 41 kişiyi, AP Haysiyet Divanı'na verdiriyordu.

Türkiye böylesine bir "anarşi" içindeyken, AET'yle ilişkili en hayati kararlar alınmak durumundaydı. Çağlayangil'in Brüksel'de önerisine rağmen, mart konseyi yapılamadı. Zira hükümet içindeki gelişmeler nedeniyle AET dosyasını değil ele alıp incelemek, düşünme olanağını dahi bulamamıştı.

İşte tam bu kritik dönemde, Dışişleri Bakanlığı İktisadi İlişkiler Dairesi Avrupa Toplulukları Bürosu, Maliye'yle birlikte, gizli damgalı, ocak 1970 tarihli ve "Türkiye-AET Ortaklığı Geçiş Dönemi Muhtevası'mın Genel Denge Yönünden Değerlendirilmesi" başlıklı bir belgeyi, başta Başbakanlık olmak üzere, ilgili bakanlıklara, ikinci dönem konusunda karara katkısı olacak kuruluşlara dağıtıyordu.

Tarihî bir değer taşıyan bu belgenin son cümlesi aynen şöyleydi: "... Bu nedenle, devam edecek olan çalışmalar ve müzakerelerde mümkün olan iyileştirmelerin sağlanmasına gayret edilmesi kaydıyla, 9 aralık 1969 Ortaklık Konseyi'nde topluluk tarafından yapılan tekliflerin kabulü uygun olacaktır."

Toplantılara katılan teknisyenlerin büyük bir çoğunluğunun yetersiz gördüğü bu gizli raporda, Dışişleri'nin, AET paketinin kabulü için ileri sürdüğü gerekçeler, aynı zamanda Planlama'nın ve kamuoyu ile bazı kuruluşların tek tük eleştirilerini de çürütmeyi amaçlıyordu:

1- Müzakerelerin sonunda ortaya çıkan muhtevanın değerlendirilmesi yapılırken, bu muhtevada global denge aranmalıdır. Ekonomik, malî, ticarî, sosyal ve politik unsurlar, Türkiye yönünden önemi nispetinde dikkat nazanna alınmalıdır. Türkiye'nin vereceği tavizlerin imkânlar ötesinde külfetler yükleyeceği, buna mukabil, geçiş dönemi mebedinde alacağı tavizlerin hiçbir inkişaf kaydetmeyeceği faraziyesini değişmez bir gerçek saymak, denge aramak değil, bir ön fikirle kabul edilmiş dengesizliği ispa-

ta gayret etmek olacaktır.

2- Halen, AET'yle ortaklığımızın geçiş dönemine intikal bakımından en elverişli ekonomik ve politik konjonktür sınırında bulunuyoruz. AET'nin diğer ülkelerle anlaşmalara girmesi ve yeni katılma müzakereleri dikkate alınarak, aynı elverişli politik ve ekonomik ortamın bulunamayacağı muhakkaktır.

3- Geçiş dönemine intikal edilmemesi veya bu intikalin geciktirilmesi, topluluk yeni ilişkilerle büyürken bizim hazırlık döneminde kalmamız, ortaklığımızın organik ve kurumsal niteliklerinin kaybolmasına ve Türkiye'nin ikinci sınıf bir ortak durumuna düşmesine yol açacaktır.

4- İkinci döneme geçişten kaçınmak, Türkiye'nin iyi niyeti hakkında toplulukta ciddi tereddütler uyandırabilecek bir niteliktedir. Topluluğun hazırlık dönemi için tek taraflı olarak sağlamış olduğu menfaatlerin daha uzun bir süre devamını beklemek, herhalde hatalı bir davranış olsa gerektir.

5- Türkiye'nin halihazır ihracatının yüzde 35 civarındaki bir kısmının tevcih edildiği AET, iktisadî gelişme seviyesi, coğrafi yakınlık, nüfus yoğunluğu ve ananevi politik ve ekonomik ilişkiler bakımından, Türk ihracatının artırılması için tek mahreç olarak gözükmektedir.

6- Yakında tam üye olacak İngiltere'den, geçiş dönemine girilmediği takdirde, tercihli bir rejim elde etmenin imkân mevcut değildir.

7- İkinci döneme geçiş, planlı kalkınmamızın başlıca amaçlarından biri olan sanayileşme zaruretlerimizle de hemahenk bulunmaktadır. İhracatımızda sanayi maddelerinin yerinin artırılması açısından da ikinci döneme geçiş hayati bir önem arz etmektedir. Zira bütün sanayi mamulleri (2 tekstil pozisyonu hariç) hiçbir kayıt ve şarta tabi olmadan ihraç edilebilecek ve rakibimiz olan diğer azgelişmiş memleketlere nazaran Türkiye çok daha elverişli bir duruma girecektir. İkinci döneme geçilmemesi halinde tam aksiyale karşılaşılabilecek tehlikesi de varittir. Ayrıca, geçiş dönemine girilmediği takdirde, planlanan sanayi maddelerinin ihracat hedeflerine nasıl ve hangi çarelerle ulaşılabileceği cayı sualdir.

8- İkinci döneme geçiş, Türkiye'yi Avrupa'nın ileri imalat teknikleri, organizasyonu ve teknolojiyle yakın münasebet haline getirip bunlardan faydalanma zemini hazırlayacaktır.

9- Geçiş dönemine intikal edilmediği takdirde, eski tavizlerin önem ve şümulüleri azalacağı gibi, topluluğun vermeyi kabul ettiği tavizlerden de mahrum kalınmış olunacaktır.

10- El emeği konusunda geçiş dönemine girilmediği takdirde, "serbest dolaşım" imkânı hiçbir zaman mevcut olmayacak, işçilerimizle ilgili sorunların topluluk çerçevesinde ele alınma ve halledilme imkânı kalmayacak ve topluluk seviyesinde toplu bir harekette bulunulamayacaktır.

11- Geçiş dönemine intikal, yaratacağı çeşitli imkânlar ve itimat havası içinde, topluluk sermayesini gittikçe artan bir tempoda Türkiye'ye yöneltecektir. Başka ülkeler de Türkiye'de yapacak olan yatırımlar ve kuracakları ortaklıklar sayesinde bu imkânlardan (AET piyasasına giriş) süratle faydalanmak isteyecekler ve böylece Türkiye'ye topluluk dışından da bir sermaye ve ileri teknoloji akımı başlayacaktır.

12- Geçiş dönemine girilmezse, topluluğun vermeyi kabul ettiği 195 milyon dolarlık mali yardımın alınması imkân dahilinde gözükmemektedir.

Sonuç:

a- Geçiş dönemine intikal, Türkiye'nin Batı'ya dönük geleneksel dış politikasına tamamen uygun olan bir gelişmedir.

b- Hükümetimizin demokrasi ve istikrar içinde kalkınma politikasını kuvvetle destekleyecek bir unsurdur. Türkiye'nin iç politika sahnesinde iki aşırı ucun, ABD düşmanlığından sonra, üzerinde menfi yönde mutabık kaldıkları yegâne konunun AET'yle ortaklığımız olması bunun en dikkat çekici delilidir.

c- Türkiye'nin ekonomik durumunun yüklenilen vecibeleri kaldıramayacağı iddia edilemez. Bu sonuca ancak, vecibelerin gücümüzün üstünde olduğunun ispatıyla varılabilir. Halbuki, gerek kabule hazırlandığımız vecibeler, gerek bunların yanı sıra korunma tedbirleri, Türkiye'nin her türlü ihtiyat marjını derpiş etmekte olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye geçiş döneminde, Roma ve Atina anlaşmalarının bilcümle korunma tedbirlerinden faydalanacaktır.

d- Topluluğun her istediğimizi vermeye mecbur olduğunu düşünmek, meseleye çok hatalı bir yaklaşımdır. Topluluk, çok çeşitli ve çok yönlü ilişkilerinde, ekonominin kurallarını ve icaplarını ön planda tutarak hareket eden bir kuruluştur. Bir hayır ve yardım müessesesi değildir.

e- Topluluktan geçiş döneminin başlangıcında elde edilecek tavizlerin zaman içinde geliştirilip artırılmayacağı şüphesiz yersiz ve mesnetsizdir.

f- Geçiş dönemi müzakerelerinin bu safhasında ortaya çıkan muhtevada, elde edeceğimiz avantajların süratle gelişmek imkân-

nına malik olması, yükleneyeğimiz vecibelerin de ilerde hareket serbestliğini ortadan kaldırmayacak bir elastikiyete sahip bulunması yönünden, Türkiye'nin menfaatlerine uygun bir global denge mevcuttur ve bu nedenle, 9 aralık 1969'daki Ortaklık Konseyi'nde topluluk tarafından yapılan tekliflerin kabulü uygun olacaktır.

TC Dışişleri Bakanlığı'nın yukardaki gizli raporundaki görüşmelerin bir bölümünün topluluktaki yaklaşıma ters düşmesi (AET yetkilileri Türkiye'nin bu dönemdeki tutumunu, "son derece kargaşa içinde çabuk teslim olma" şeklinde nitelendirmişlerdir), bir bölümünün yeteri kadar derinlemesine incelenmediğini veya abartıldığını göstermesi ve bir diğer bölümünün de (özellikle AET'den ilerde daha fazla ödün alınabileceği yolundaki yargılar) gerçekleştirilmesinin imkânsız olduğunun anlaşılması bir talihsizliktir. İçinde 5. maddenin gerçeği yansıttığı, ancak getirdiği yükümlülüklerin bir denge sağlayamamasına rağmen tamamen siyasi gerekçelere ağırlık vererek, ekonomik gerekçeleri çürütme amacım güden bu rapor, Demirel Hükümeti'ni etkilemiştir. Rapor, Dışişleri'nin konuya yaklaşımını göstermesi açısından da ilginçtir. Tabii sorumluluğun daha da büyük bir bölümü, kararı veren Türk hükümetine aittir. Siyasi hükümetler yetersiz bulunmasına rağmen, "sonradan düzeltiriz" yaklaşımıyla bu belgeyi kabul ettiği gibi, yükümlülüklerle ilişkin hiçbir tedbir almamışlardır. Dışişleri'nin raporda ileri sürdüğü gerekçelerden büyük bir bölümü, 1975 yılından itibaren tam aksi yönde gerekçelerle AET'ye karşı kullanılmaya başlanmıştır.

Hemen hemen aynı dönemde, planlama müsteşan da Başbakan Demirel'e bir mektup yazıyor ve Dışişleri'nin üeri sürdüğü noktaların tam aksini belirterek, "İkinci döneme geçişin Türkiye'ye önemli bir avantaj getirmeyeceğini, aksine, ilerisi için çok ağır yükümlülükler altına girildiğini" bildiriyor ve hazırlık döneminin bir süre uzatılarak, "yeni planlama dönemine süre kazandırılmasını" istiyordu. Kesin kararı verecek durumdaki başbakanın gözü partiden başka bir şey görmüyordu. Üstelik Özal, Demirel'in gözünden düşmüştü. Bilgiç grubuna yakm olduğuna inandığı Özal, başbakan için "karşı tarafın adamıydı" ve görüşleri de kabul edilemezdi. Zaten Bilgiççiler, Demirel'i yıpratılabilmek için hem Ortak Pazar hem de personel kanunuyla ilişkin planlama itirazlarını kullanıyorlar ve bu da başbakanı sinirlendiriyordu. Planlama'nın etkisi tamamen yok olmuştu.

Planlama ekibi, Demirel'i hiçbir şekilde etkileyemediklerini görünce, Katma Protokol'ün meclislerden geçişi sırasında toplu halde "istifa kararı" aldılar.

4 Mayıs günü nihayet, AET konusu, başbakanın katıldığı toplantıda ele alındı. Planlama tam takım gelmişti. Dışişleri'nden Saraçoğlu ve Müezzinoğlu, Ticaret Bakanlığı'ndan Samim Turgay, Maliye'den Gelirler Genel Müdürü Adnan Başer Kafaoğlu, Turhan Türkoğlu ve Turan Işıkeren ve Merkez Bankası Genel Müdürü Naim Talu.

Dışişleri Bakanlığı ile Maliye'nin ortaklaşa hazırladığı gizli rapordan başka, Gelirler Genel Müdürlüğü'nde Türkoğlu bir çalışma daha yapmış ve Dışişleri'yle politik gerekçeler konusunda görüş birliğine varmalarına rağmen, elde edilen ekonomik avantajların yetersizliğini ortaya atmıştı. Toplantıya başlanınca Saraçoğlu müzakerelerde varılan noktayı anlattı. Bilinen gerekçeleri ortaya koydu. Ancak sıra Planla-ma'ya gelince Özal, "Bizim görüşümüz şu anda basılıyor. Biraz sonra gelecektir. O zaman konuşuruz" dedi.

Bundan sonra da Adnan Başer Kafaoğlu, Türkoğlu'nun raporuna dayanarak "iyileştirmeler istenmesi" gereğini ileri sürdü:

- Bugün için tekstilde önemli bir ihracatımız belki yok. Ancak makinelerin 100 bin işine çıkarılması karan alındı. Yakında önemli bir patlama olacaktır. Tekstildeki kısıtlama mutlak kaldırılmalıdır. Fındık, üzüm gibi tarım ürünlerinde de yeni bir ödün olamadığı gibi, narenciyede İsrail'e sağladıkları kadar indirim vermiyorlar.

Başbakan, bakanlıklararası münakaşa birden alevleniverince ayağa kalktı:

- Beni böyle teferruatla uğraştırmayın. Kendi aranızda oturup konuşun ve bir sonuca varın. Öğleden sonra 4'te yeniden buluşalım.

Başbakan ile dışişleri bakanının gidişinden sonra, Planla-ma'nın bastırılmış görüşü de geldi ve müzakereye girişildi.

Saat 4'te Demirel geri döndüğü zaman, Planlama'nın, görüşlerinin azınlıkta kaldığı, ancak bazı iyileştirmeler istenmesi gerektiği hakkındaki karar dinledi. "Her şeyden önce şu 8 yıllık listeyi kaldırm. Sözünü dahi etmeyin" diyen Demirel, planlamacıların görüşlerini öğrenmek için bir tek soru dahi sormadı. Demirel için birkaç önemli sorun vardı. Ülkede giderek artan Amerikan aleyhtarlığının bir türlü kontrol altına alınamaması ve ordunun müdahale edeceğine dair söylentiler. Diğer sorun da bu anlaşmayı red-

detmenin getireceği politik tepkiler... Üstelik yetersiz olsa dahi bazı ödünler elde edilmişti ve Dışişleri "ikinci döneme geçilmemesi halinde" bunların da kaybedilebileceğini ileri sürüyordu.

Demirel'e göre anlaşmayı imzalamanın politik açıdan avantajları büyüktü. Bir defa Amerika'yla zedelenen bağlar, Avrupa'yla yakınlaşarak dengelenebilecekti. Üstelik AET'nin bu hükümeti desteklediği anlamı da çıkacaktı ve harekete geçmeyi düşünse dahi, ordunun iki defa düşünmesi gerekecekti. İşte Yunan modeli ortadaydı ve Atina Anlaşması dondurulmuştu. Üstelik kendi döneminde Türkiye'nin gidişini etkileyecek tarihi bir adım atılmış olacaktı. Anlaşmanın imzalanmayıp hazırlık döneminin devam ettirilmesi başarısızlık diye nitelendirilecek ve AP hükümetine kötü puan kazandıracaktı. Zira AET'yle beklenen ilişki kurulamayacak ve daha da önemlisi Demirel'in "Yepyeni bir Türkiye yaratıyoruz" yolundaki sözleriyle çelişecekti. Muhafız çevreler, "Hani ekonomi iyiydi, AET'yle anlaşma dahi yapacak güçte değiliz" diye bu defa yeni bir kampanya başlatabilecekti.

Demirel, anlaşmanın getirdiği ekonomik avantajların önemsizliğini biliyordu ve memnun değildi. Ancak dışı açık ve rekabeti canlandırıcı bir modelin getirilmesi, onun da kafasında yatan Türkiye'ye uyuyordu. Böyle bir modelin güçlüğünü de biliyor, ancak, "Biz zorlanmadan harekete geçemiyoruz. Bu anlaşmayla disipline girmek zorunda kalırız" diyordu. Uzun uzun, yükümlülüklerin yaratacağı bir ekonomik sıkıntıya karşı nasıl bir korunma olabileceğini sordu. Bu korunma maddesinin Yunan anlaşmasındaki gibi otomatik işleme gereğine dikkati çekti. Tekstilde AET'nin koyduğu kısıtlamaların kaldırılması ve tarımda da ya ileride yapılacak indirimlerin şimdiden otomatik bir takvime bağlanması ya da bugünkü ödünlerin artırılmasında ısrar etti. Toplantının sonunda, önündeki dosyayı kapattı:

- Arkadaşlar, Türkiye bu anlaşmanın getirdiği yükü taşıyacak şekilde kendini hazırlamalıdır. Son bir deneme daha yapın ve koşulları iyileştirmeye çalışın. Alınacak sonuca göre bir defa daha görüşüp kararımızı veririz. Hayırlı olsun...

Türkiye, anlaşmayı temel ilke olarak ana hatlarıyla, günün politik koşulları karşısında kabul ediyordu. Bir sürece girilmişti ve vanlan nokta da geri dönülmesi imkânsız görülüyordu. Adeta bu noktaya sürüklenilmişti. Politik gerekçeler, ekonomik gerekçelerin yine önüne geçmişti. AET anlaşması, demokrasinin konsolideasyonu, Batı'ya biraz daha yakınlaşmak, Yunanistan'la arayışı kapatmak ve Avrupa içinde yer alabilmek amacıyla kabul ediliyor-

du. Zaten 22 yıllık bir modeldi. Vakti gelince gerekli önlemler alınabilirdi. Üstelik ilke karar Ankara Anlaşması'yla alınmıştı. İkinci döneme geçmemek, Demirel döneminin Türkiye'yi ileriye götürmediği şeklinde yorumlanacaktı.

Dışişleri Bakanlığı hemen harekete geçti ve AET'den istenecek son düzeltmeleri saptadı, 6 üye ülke başkentindeki elçileri harekete geçirdi. Başkentlerde "en yüksek düzeyde" görüşmeler yapıp, Türkiye'nin bu konuya verdiği önemi anlatmaları istendi. Ancak, Dışişleri'nin bu "son dakika operasyonunun" en başarısız yönü, 6'larm başkentlerindeki temaslar oluyordu. Zira Türk büyükelçileri hiçbir şeyden haberdar değildi. Ne müzakerelerin gidişi ne anlaşmanın dengesi ne alınıp verilen ödünler... Bazıları konuşmaya bile gitmedi, bir diğeri tamamen yanlış biriyle ve ilgisiz bir görüşme yaptı. Sonunda Türk elçilerini harekete geçirmenin yarardan çok zarar getirebileceğini düşünen Dışişleri bu konuyu zorlamadı. Türk işçilerinin AET ülkelerinde serbest dolaşım haklarının 1989'dan itibaren otomatik olarak başlamasından dahi vazgeçilmiş ve tek bir kişi bile durumun farkına varmamıştı.

22 Temmuz günü Ortaklık Konseyi'nin son toplantısına gelen Çağlayangil, daimî delegelikte teknisyenleri bir araya topladı ve "Arkadaşlar sizi dinleyeceğim, ancak buraya anlaşmayı imzalamaya geldim. Bunu bilin" dedi. Hükümet kararını vermişti. Gece de beraberinde birkaç kişiyi alıp sinemaya gitti.

Konuşmasını dahi dönüşte okudu.

Toplantı, karşılıklı son rötuşların yapılması ve varılan sonucun onaylanması şeklinde geçti. Çağlayangil, diğerinin yanında özellikle tekstilde çok diretti:

"İstatistiklere göre, AET normlarıyla hesap edilince, tekstil ülkenin sanayi üretiminin yüzde 25'ini, sanayi ihracatının da yüzde 40'ını kapsamaktadır. Aileleriyle birlikte 1 milyon 250 bin Türk işçisi de bu sektörden geçinmektedir. Sizin getirdiğiniz kısıtlamalar, kısa sürede Türkiye'ye avantaj getirecek olan tek sektörü engellemektedir. Bunun anlamı, Türkiye'nin en anahtar sektörlerden birindeki umudunun elinden alınmasıdır."34

Ancak istediği kadar ileri götüremedi. Konseyin sonunda anlaşmaya varıldığı resmen açıklandı ve karşılıklı "teşekkürler, tebrikler" edildi.

Her şeyin bittiğini düşünüyorsanız, yanılırsınız.

AET, üsteler kesinlikle gelmeden anlaşmayı imzalamayacağını

34. Konseyin özeti için CEE-TR 28/70 sayılı Ortaklık Konseyi resmi tutanağından yararlanılmıştır.

Türkiye'ye bildirmişti. Özellikle konsolide liste ise bir türlü Ankara'dan çıkmıyordu. Ve diğerleri üstünde hâlâ tartışmalar sürdürülüyordu. Bir ara, Ankara'dan Brüksel'deki delegasyona bir telgraf geldi: "Tarım ürünümüz olan pamuk için topluluktan hiçbir gümrük indirimi alınmamış. Derhal bu konuda harekete geçin."

Oysa; 1- AET için pamuk tarım ürünü değil, sanayi hammaddesiydi ve 2- Gümrükleri zaten uzun süredir ve tüm ülkelere karşı tamamen kaldırılmıştı. Delegasyon konuyu izleyen bakanlığı inandıramadı. "Hayır efendim kırk yıllık tarım ürünü sayılan pamuk, sanayi hammaddesi olur mu ?" diye yanıtlar geliyordu. Sonunda delegasyondan Avrupa Komisyonu'na bir diplomat gönderildi ve görüşmeler arasında, "Pamuk bizim için sanayi hammaddesidir ve tarım ürünü sayılmaz" diye damgalı resmî bir yazı alındı ve Ankara'ya gönderildi. Diğer bakanlıkların konuyla ilişkili bilgi düzeyini gösteren en ilginç olaylardan sadece biriydi bu...

Listelerin tamamlanması sadece Ankara'da değil, Ortak Pazar içinde de çıkar kavgalarına yol açmıştı. Hollanda, Philips ve Uni-lever'in ürettiği ve Türkiye'ye sattığı ürünleri mutlaka 22 yıl yerine, 12 yıllık listeye sokturup, ihracatını artırmaya çalışıyor, İtalyanlar durmadan Borsalino şapkalannı ortaya atıyorlar. Almanlar buzdolabının 22 yıl korunmasını önlemeye çalışıyorlardı. Türkiye'nin verdiği listeler geliyor, 6'lann kurdukları ve adına "grup" denilen iç organda tartışılıp değişiklik yapılıyor ve bu defa yüzde oranları tutmuyor veya Türkiye kabul etmiyordu. Bir ara Türkiye'nin konsolide listede yanlışlık yaptığı anlaşıldı. Karşılıklı ultimatolar verildi ve "imzalanmanın" tehlikeye düşeceği tehditleri ileri sürüldü.

Çağlayangil, son Ortaklık Konseyi'nden dönerken Yeşilköy'de bekleyen gazetecilere, elde edilen ödünlerin ilerde genişletilebileceğini belirtiyor ve özellikle "Yüklendiğimiz vecibeler ise uzun bir süreye yayılmıştır. Ekonomimizin kaldıramayacağı ağırlıkta külfetler öngörülmediği gibi, korunma için özel maddeler bulunmaktadır" dedikten sonra, yeni bir dönemin başladığını açıklıyordu: "İhracatçımız, sanayicimiz ve bütün müteşebbislerimizin önüne şimdi, her türlü mamul ve mahsullerimizi sürmek için büyük ve satın alma gücü çok yüksek bir pazar, müsait şartlarla açılmıştır. Türkiye için vazgeçilmez şart olan gerçek anlamda sanayileşmemiz, AET çerçevesinde ve bu anlayış içinde hükümetimiz tarafından her zamandan çok himaye ve teşvik görecektir ve kalkınma planlarımıza uygun olarak gerekli bütün tedbirler alınacaktır."

Oysa açılan bu "büyük pazar ve imkânlardan" haberi olmayanlar da vardı. Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu 2. Başkan Genç, "Ortak Pazar'ın ne olduğunu esnaf bilmiyor. Piyasada şaşkınlık var. Hâlâ, Ortak Pazar'ın faydalı mı yoksa zararlı mı olduğu tartışması yapılıyor" derken, Milli Prodüktivite Merkezi Başkanı Suphi Aydın, "Teknolojik farklılığın, ileri ülkeler ile az gelişmişler arasındaki arayı bir öncekilerin lehine açtığını" ileri sürüyordu.

İlerde, Katma Protokol'ün mutlaka değiştirilmesi için en etkili kampanyayı yürütecek olan Ertuğrul Soysal, İstanbul Sanayi Odası başkanı olarak verdiği demeçte, anlaşmayı övüyor ve "Türkiye'nin AET'ye katılması, ekonomik ve sosyal tarihimizde en önemli olaylardan biridir. Yapılan anlaşma, Türkiye için başarılı olmuştur. Şimdi en büyük yük, Türk sanayicisinin omuzlarında-dır. Bir taraftan işletmeler rekabet gücüne hazırlanırken, bir taraftan da sanayicilerimiz ihraç için ortaklarımızın piyasalarına koşmalıdırlar" diyordu.

Muhalefet ise ağır toplarını Demirel'e çevirmişti.

CHP Genel Sekreter Yardımcısı Üstünel, "Bu anlaşma, Türkiye'yi, dışarıya devamlı el açan ülke durumuna sokacaktır" derken, CHP Parti Meclisi de, "Hükümet gerekli tedbirleri almadığı takdirde çok ağır sorumluluk altına girecektir ve CHP bu sorumluluğa katılmayacaktır. 1965'ten bu yana hükümet eden Demirel gerekli hazırlıkları yapmadığı gibi, Katma Protokol'ü de acelelikle hazırlatmıştır" diye başbakanı suçluyordu. TİP ve MHP, "Türkiye'nin Batı emperyalizmine teslim edildiğini" ileri sürüyor ve bunlara hükümetin cevabı, "Tehlike çıkarsa tatbikat durur" şeklinde oluyordu. AET Karma Parlamento Komisyonu Başkanı Aydın Yalçın da hükümet açıklamasının yapıldığı gün (30 Temmuz) basına dağıttığı yazılı bir demeçte, "Ortak Pazar'ın ekonomimize tanıdığı engin imkânları küçümsemeye kalkanları veya karşı çıkanları tarih affetmeyecektir" diyerek Demirel'i destekliyordu.

Erbakan da eleştirenlerin içindeydi. Etrafındakilere devamlı olarak, "Hıristiyanlarla ilişki kurulmaz.

Ortak Pazar üç katlı bir binadır. En üst katında Yahudiler, onun altında Amerikalılar, en alt katında da Avrupalılar oturur. Bizi de bodruma kapıcı olarak alıyorlar" diyordu.

Anlaşma, 23 Kasım günü Brüksel'de törenle imzalanırken de Türk basınında ilk defa AET konusu manşete çıkıyor ve sadece "220 milyon dolar kredi aldık" cümlesi haberlerin başında geliyordu.

Ankara Anlaşması'ndaki gibi göklere çıkarma yoktu. Ancak toplulukla imzalanan anlaşmanın gerçekten neyi değiştirmeye yöneldiğinin farkında olanların sayısı yine de azdı.

Bu tartışmalar çok kısa ömürlü oldu. Kısa bir süre içinde Türkiye yine kendi iç sorunlarına döndü ve anlaşma yine unutuldu.

Üçüncü bölüm

Türkiye, aradan bir yıl geçmeden anlaşmanın revizyonunu istiyor (1971-1973)

"Ortak Pazar anlaşması, Türkiye'nin bir asrı aşkın zamandır izlediği politikayı olumlu şekilde gerçekleştiren bir belge niteliği taşımaktadır."

Dışişleri Bakanı Çağlayangil 15.12.1969, İstanbul(1)

AET'yle yapılan Katma Protokol'ün daha imzası kurumadan, Türkiye, "Bu olmadı, değiştirelim" çığlıkları atmaya başladı.

Bu yıllara, "uyanma dönemi" de denilebilir. Veya hesapsızlıkların, karışıklıkların sonucu yapılan anlaşmanın yürümesinin güç olacağıının anlaşılması. Türkiye'nin iç ve dış etkenlerin zorlamasıyla Brüksel'de dikilen elbisenin kendine uymadığının farkına varması da diyebilirsiniz. Bu dönem içinde roller çok değişti. Etki grupları eski tutumlarını, basın ilgisizliğini, teknisyen bilgisizliğini bıraktı. Ancak temel yaklaşımı değişmeyen, Planlama ve Dışişleri Bakanlığı oldu. Sonuna kadar ısrarından vazgeçmeyen Dışişleri Bakanlığı'nın bir grubu, olayları etkilemeye tüm gücüyle devam etti. Sonunda değişiklik istekleri öylesine bir boyuta vardı ki, Dışişleri dahi ikiye bölündü. "Katma Protokol'ü, Kuran gibi değişmez görenler" azınlıkta kaldı. Ankara somut öneriyle ortaya çıkamadığı zaman, onun adına boşluğun doldurulduğu ve karşı tarafın öneriler ortaya attığı daha iyi anlaşıldı.

Bu mücadele de yine "büyük bir kargaşa" içinde geçti. Yine zaman zaman Katma Protokol dönemindeki olaylarla karşılaşıldı. Bakanlıkların her biri ayrı havalardan çaldılar, eleştirilerin karşısına "komünist veya gerici" diye veya "Türkiye'yi Batı'dan koparmak isteyen kişiler" diye çıkıldı, hükümetler kesin kontrol kuramadıklarından teknisyenler yine politikayı yapanlar gibi hareket etmeye başladı. Bütün kargaşa sonunda, Türkiye'de herkes bir noktada birleşti: Katma Protokol değiştirilmelidir.

Türkiye'de Katma Protokol'ün tamamlanması için Dışişleri ile Planlama arasında açıkça kavgaya dönüşen olaylar ve kısır çekiş-

I. Çağlayangil'in İstanbul Sanayi Odası dergisinin yayımladığı 15.12.1969 tarihli "AET" özel sayısındaki yazısından alınmıştır.

meler devam ederken, AET, yaşantısının en mutlu dönemlerini sürdürüyordu.

İngiltere, Norveç, Danimarka ve İrlanda'yla katılma müzakereleri 1 yıl sürmüş ve 23 haziran (1971) günü tamamlanmıştı.²

9 üyeli Ortak Pazar, 250 milyon nüfuslu, dünya ticaretinin yüzde 40'ını, dünyanın kapital rezervlerinin yüzde 30'unu elinde tutan bir güç oluvermişti. Bütün dünya basını AET'den söz ediyordu; İngiltere'nin girişi Avrupa'nın "tamamlanması" şeklinde nitelendiriliyor ve bu dev herkesin gözünde büyüyordu... Türkiye'nin de dışardaki bu gelişmeleri izleyecek durumu yoktu. Zaten dışardaki olaylar sanki Merih gezegeninde oluyormuş ve bizi hiç etkilemeyecekmiş gibi göz ucuyla izlemeye veya ancak kapımıza geldiği zaman ilgilenmeye alışmıştık.

Demirel Hükümeti, kontrolü artık kesinlikle elinden kaçırmıştı. Devlet kuvvetleri, her gün bir başka yerde kendini gösteren Dev-Genç karşısında âciz kalmıştı. Demirel bir ara, sağ güçleri sola karşı "sindirmek" için kullanmak istemiş, ancak başaramamıştı. Ordudaki sinirlilik 1960'taki gibi olmasa bile kendim gösteriyor ve komutanların toplantıları gözle görülür şekilde artıyordu. Aslında komutanların kaygısı, alttaki albaylardan gelecek bir hareketin, kendilerini de silip yok edivermesiydi. Bu nedenle gidişi durdurucu çareler arıyorlardı.

Bu durum o sıralarda yine İKV tarafından Türkiye'ye davet edilmiş olan AET Komisyonu Genel Sekreteri Emil Noel'in de dikkatini çekmişti. İstanbul'da (19 şubat günü) düzenlediği basın toplantısında pek inandırıcı olmayan bir uyanda bulundu ve "Türkiye'de herhangi bir rejim değişikliği karşısında (demokrasi dışındaki bir sisteme kayış halinde) her şey (anlaşmamız) buzdolabına konulur ve tekrar demokratik sisteme dönene kadar orada kalır. Demokratik olmayan bir rejimi, demokratik bir topluluğun içine sokamayız" dedi. Noel, örnek olarak da Yunan anlaşmasının, cuntanın gelişinden bu yana dondurulmasını gösterdi.

12 Mart günü radyolarını açanlar, Silahlı Kuvvetlerin bir bildirisini ve hemen ardından da Demirel'in istifasını duydular. Türkiye'de üstü kapalı bir darbeydi bu. Ancak 1960 İhtilali'nin aksine, bu defa parlamento lağv edilmedi ve başbakanlığa da Nihat Erim

2. Norveç, 28 eylül 1972'de yapılan referandumda halkın yüzde 53'ünün ret oyu vermesi üzerine tam üyelikten vazgeçmiştir. Katılma müzakereleri 23 haziranda bitmiş, 22 ocak 1972'de resmen anlaşma Brüksel'de imzalanmıştır. 3 yeni ülkenin geçiş dönemleri 1 ocak 1973'te başlamış ve 1 ocak 1978'de bitmiştir. Üç ülke bu dönemde tüm karar mekanizmalarına katılmışlar, ancak gümrükleri ve vergileri başta olmak üzere AET koşullarına uyumu bu 5 yıllık süre içinde gerçekleştirmişlerdir.

getirildi. Silahların gölgesindeki bu parlamenter rejime karşı çıkıp görevinden istifa eden tek kişi Ecevit oldu. CHP genel sekreteri, partisinin yeni kurulacak "ordu kabinesine" bakan vermesini ve Silahlı Kuvvetlerin girişimini protesto etti... Zaten bundan sonra da Ecevit, CHP içinde yavaş yavaş başkanlığa doğru yükselmeye başladı.

Nihat Erim'in "beyin kabinesi" Türkiye'deki iç olayları (26 mart) önleyemedi, ancak ekonomik açıdan yepyeni bir hava getirdi. Başbakan Yardımcısı Atilla Karaosmanoğlu /"Türkiye'nin AET düzeyine ulaşması için 2 359 yıl gerekli" diyerek bazı gerçekleri, tartışmalı olsa dahi açıkça söyleyebiliyor, Dışişleri Bakanı Osman Olcay, bazı bakanlıkların AET anlaşmasının hazırlanışı sırasında kendilerinden doküman sakladığı iddiaları üzerine "soruşturma" karan alıyor ve nihayet Planlama ekibi değişiyordu. Dışişleri Bakanlığı tarafından dinci motiflerle Katma Protokol'e karşı çıkmakla suçlanan DPT Müsteşarı Özal grubunun yerini, bu defa Memduh Aytür alıyordu.

12 Mart Hükümeti, karışıklık arasında Katma Protokol'ün revizyonu üstünde pek duramadı. Bunun başlıca nedeni de Batı'da, Türkiye'deki bu yeni sistem zaten kaygıyla karşılanmıştı. Anlaşmanın daha onaylanmadan revizyona sokulması, eleştirilerin artmasına yol açabilir ve orduyu güç duruma sokabilirdi. Erim Ka-binesi'nin en zayıf yönü, "Batı desteğini sürdürme" çabasıydı. Amerika, Afyon ekimi konusunda büyük bir kampanya başlatmış ve gençlerini zehirleyen bu ürünün yüzde 80'inin kaçak şekilde Türkiye'den geldiğini açıklamıştı. Nixon'un, "toplumunu koruyan başkan" niteliğini kazanmak için yürüttüğü kampanyaya, Demokratlar- dahi katılmışlardı. O dönemin Minnesota senatörü, sonradan Carter'in Başkan Yardımcısı olan Mondale, devamlı basın toplantıları düzenliyor ve "Haşhaş, dostumuz ve müttefikimiz olan ülkelerde yetiştirilip eroine çevrilip kaçak olarak Amerika'ya sokuluyor" diyor, haşhaş ekimini durdurmayanlara askerî ve ekonomik yardımın kesilmesi için kongreye verdiği tasarımı açıklıyordu. Amerika'nın Türkiye üstündeki baskısı her geçen gün artıyordu. Aslında Nixon, yaklaşan seçimler için bir politik zafer peşinde koşarken, Amerika da kaçakçılığı önlemek için milyarlarca dolar harcayacağına, Türkiye gibi ekici ülkelere birkaç milyon dolar vererek sorunu hafifletmeyi daha kârlı görüyordu.³

3. Afyon Anlaşması, tamamen Başbakan Erim ile ABD Elçisi Handley arasında yapılmış ve Dışişleri Bakanı Olcay devre dışında bırakılmıştır. 29 Haziran 1971'deki prensip anlaşması tüm haşhaş ekimini yasaklarken, Amerika, üreticinin zararını kapatması ve başka üretime kayabilmesi için, bir defalık tazminat vermiştir. 100 milyon dolarla başlayan pa-

Amerika'nın desteği Erim için "vazgeçilmezdi". AET'nin de yeni rejimi rahatsız etmemesi gerekirdi. İşte bu durum, Katma Protokol'ün sessizce meclislerden geçirilmesi ve haşhaş ekiminin de görülmemiş bir dizi müzakereyle tamamen yasaklanmasıyla sonuçlandı. Özellikle meclisin en tenha günlerinden birinde yapılan oylama, Katma Protokol'ün maddelerini "kanunlaştırdı."4

Kurulan özel komisyon ve meclis görüşmelerinde, AP'liler Katma Protokol'ün tabii koruyucuları durumuna girmişlerdi. Arkalarında oturan Dışişleri Bakanlığı ekibi, CHP ve Demokratik Parti'den gelen eleştirileri nasıl karşılamaları gerektiğini kâğıtlara yazıp vererek destekliyordu. Milletvekillerinin konuyla ne denli ilgilendikleri ve cehalet içinde buldukları, görüşmeler sırasında ortaya çıkıverdi.

Ekonomistlerin ve konuyu yakından bilen bir veya iki kişinin dışında yapılan eleştiriler de bunlara verilen cevaplar da tamamen genel sözlerden ileri gitmiyordu. Kimse 12 veya 22 yıllık listenin 1980'deki etkilerinin ne olacağını, AET'nin tarım politikası karşısında yeni ödün alınıp alınamayacağını sormuyor, bol bol edebiyat yapıyordu.5

CHP grubu adına Kemal Demir, "... Yunanistan için tanınmış tavizleri dahi sağlayamayan bir anlaşmadır" derken, Demokratik Parti adına Vedat Önsal da Yunanistan'la karşılaştırma yapıyor ve "Sanayi mamulleri için geniş tavizler verildiği intibai uyanmasına rağmen, Yunanistan her bakımdan daha fazlasını elde etmiştir" şeklinde konuşuyor ve bunlara AP grubu adına konuşan Orhan Oğuz /"Türkiye Tanzimat'tan bu yana yaptığı çağdaş uygarlık ve hürriyete kavuşma çabasının tabii sonucu olarak Avrupa Ekono-

zarlık, sonunda 35 milyon dolara inmiştir. Amerika'nın silah yardımını kesmesinden kor-kularak alınan bu kararın ne derece yanlış ve yeterli inceleme yapılmadan saptandığı, 1974 yılında Ecevit'in yeniden haşhaş ekilmesine bazı kısıtlamalarla izin vermesiyle anlaşılmıştır. ABD, Ecevit'in kararına rağmen silah yardımını durdurmamış ve BM çerçevesinde etkili bir çalışma gösteren Türkiye, uluslararası kamuoyunda temize çıkmıştır.

4. Katma Protokol'ün görüşülmesi için Meclis 8 Ocak 1971'de öncelik kararı olarak bir komisyon kurmuştur. Komisyon 17 Mayıs'ta protokolü onaylamış, 1-2 Temmuz günleri meclis görüşmesinden sonra 5 Temmuz günü anlaşma 69'a karşı 149 oyla kabul edilmiştir. 22 Temmuz günü de Senato'dan geçen Katma Protokol Resmî Gazete'de yayımlandığının ertesi günü, 1 Eylül 1971 'de resmen kanunlaşmıştır. Oylama sırasında CHP'nin bir bölümü ret oyu verirken, bir bölümü kabul etmiştir. Önceleri toplu halde kabul edilmesi için bir çaba harcanmışsa da, sonunda CHP grubunu serbest bırakmıştır. CHP'den eleştiri yapanlara -bugün dahi- AP'lilerin cevapları, asıl Ankara Anlaşması'nın İnönü Hükümeti zamanında yapıldığı ve gerçek sorumluların da CHP'liler olduğu şeklindedir. Ancak bu yaklaşım hiçbir zaman Katma Protokol'ün 1970'te imzalandığı şekliyle kabul edilmesini haklı göstermemektedir.

5. Bu değerlendirme ve konuşmalardan özetler, Meclis tutanaklarının tamamına dayandırılarak alınmıştır.

mik Topluluğu'na katıldı" cevabını veriyordu.

Dışişleri Bakanı Osman Olcay, özel konuşmalarında sık sık "Teknik olması nedeniyle yeteri kadar bilgi sahibi değilim" diye şikâyet ettiği Katma Protokol'ü, Çağlayangil gibi koruma niyetinde değildi. Hem meclis konuşmasında hem de işadamlarıyla toplantılarında, "İsteklerimizin hepsini elde ettiğimizi söyleyemeyiz. Eksik yönlerimiz olabilir. Tüm kapılar kapanmış değildir, iyileştirmeleri sizlerin uyanlarınıza göre yapacağız" diyordu.

Katma Protokol, 12 Mart'ın getirdiği garip hava içinde böyle onaylandı. Ancak anlaşmanın meclisten geçmesi, uygulamaya girmesi için yeterli değildi. Diğer ülkelerin parlamentolarınca da onaylanması gerekiyordu ve bunun uzun süre alacağı biliniyordu. Bu nedenle, AET ile Ankara arasında, Katma Protokol'ün sadece ticarî maddelerini kapsayan bir "geçici anlaşma" imzalandı.⁶ Meclislerin onayı beklenene kadar, karşılıklı ticarî ödümler işletilebilecekti. Türkiye'nin AET mallarına gümrüklerini indirmesi belirli oranlarla saptanmıştı. Bir başka deyimle, Türkiye, anlaşmanın yürürlüğe girdiği günden itibaren başlamak üzere, örneğin üç yıl sonra 12 yıllık listedeki ürünlerin "o günkü" gümrükleri, vergilerini vs yüzde 10 oranında indirecekti. Anlaşmanın yürürlüğe gireceği 1 eylül günü Türkiye, tarihinin en garip operasyonunu yaptı ve 24 saat süreyle tüm gümrükleri yüzde 120 oranında artırdı ve ertesi gün indirdi. Böylece, anlaşma yürürlüğe girdiği saatte Türk gümrük duvarları olağanüstü düzeye çıkarılmış ve hukuken Ankara, tüm indirimlerini bu oran üstünden yapma hakkını elde etmişti.

Anlaşma böylece ilk darbeyi Türkiye'den yemiş oluyor ve Ankara Anlaşması'nın kurallarına bu tip kaçamaklarla uyummayacağı ortaya koyuluyordu. Katma Protokol'ün oldukça ağır yükler getirdiği düşünülse, böyle bir "manevra"ya girilir miydi? Zaten topluluk bunun hemen farkına vardı ve Avrupa Komisyonu konseye bir yazı yollayarak, "Türkiye'nin bu tutumu kötü niyet gösteresidir. Derhal karşı tedbir alınmalıdır" dedi.⁷ Ancak, konsey göz yummayı tercih etti.

Anlaşmanın ters gidişi, sadece Türkiye'den gelmiyordu... Ortak Pazar, 1 temmuz günü Genelleştirilmiş Preferanslar'ın uygulamaya koydu. 77'ler diye adlandırılan az gelişmişlerin bazı belli

6. Geçici anlaşma, Katma Protokol'ün TBMM'de onayından sonra 27 temmuz günü Brüksel'de imzalanmıştır.

7. Komisyonun bu yazısı 9 mart 1972 tarih ve CEE-TR 2/72 sayısı taşımaktadır.

8. Başka ülkelere verilen kota veya tarife indirimleri.

başlı ihraç ürünlerini, "kalkınmaya yardım" adı altında gümrüklerini ya bir oranda ya da tamamen kaldırıyor. Topluluğun saptadığı listede ise Türkiye bulunmuyordu. Her ne kadar bu sistem her yıl değişebiliyor ve AET'nin istediği gibi kısıtlama hakkına sahip olduğu bir mekanizma getiriyorsa da Türkiye'yle aynı ürünleri ihraç eden başkalarına topluluk piyasası açılıveriyordu. Bir başka deyimle, Türkiye elindeki avantajı bir ölçüde kaybediyordu. Üstelik bundan yararlanacak ülkeler arasında Türkiye'den çok daha gelişmiş ülkeler bile bulunuyordu. Katma Protokol yapılırken Türkiye önemli yükümlülükler almış, AET'ye belirli sürede kapılanın ardına kadar açmayı kabul etmişti. Bunu, ihracatını AET piyasalarında başka ülkelere oranla daha avantajlı koşullarla satıp döviz geliri elde edebilmek, dolayısıyla ithalatını karşılayıp kalkınmasına yardımcı bir unsur yaratabilmek amacıyla yapmıştı. Anlaşmanın "dengesi" buydu. Şimdi, topluluk başkalarına da kapılarını açarak Türkiye'nin avantajını eritiyor, örneğin tekstil, konserve gibi önemli ürünlerde olmayan rekabet ortaya çıkıyordu. Bu tutumun diğer bir sakıncası da, AET'nin listesine almadığı Türkiye'yi emsal gibi değerlendirebilecek olan Amerika da Genelleştirilmiş Preferanslar'ın dışında bırakabilirdi.

Topluluğun bu tutumunun gerekçesi, "Türkiye'nin zaten öncelikli bir anlaşmasının olduğu, sayı açısından daha çok ödüne sahip olduğu ve 77'ler grubuna dahil olmadığı" gibi son derece yetersizdi.

Genelleştirilmiş Preferanslar aşlında, AET'nin dünyaya karşı da "topluluğun az gelişmişlere Amerika'dan önce yardımcı olduğu" gösterisinde bulunmaktan başka bir şey değildi. Ancak Türkiye'nin yaptığı Katma Protokol'deki ödün erozyonu (yıpranma-aşınma) başlamış oluyordu ve her geçen yıl bu daha da genişliyordu.

Türkiye, AET'nin kararını sert şekilde protesto ederek,9 Katma Protokol'ün dengesinin bozulduğunu belirtti ve derhal listeye alınmasını istedi.

Genelleştirilmiş Preferanslar (GP) sisteminin uygulamaya sokulmasının Türkiye'ye vereceği zararı Avrupa Komisyonu çok önceden hesaplamış ve bir raporla saptamıştı.10 "... Özellikle konserveleştirilmiş tarım ürünleri ve tekstil gibi Türkiye'nin en önemli ihraç ürünleri, bu sistem karşısında etkilenecektir..." di-

9. Türkiye, komisyon ve konseye bu konuda 27 nisan 1971'de bir memorandum yolladı.

10. Avrupa Komisyonu'nun bu konudaki raporu 5 Mayıs 1971 tarih ve SEC (71) Final sayısını taşımaktadır.

yen Avrupa Komisyonu raporu şöyle devam ediyordu: "Pamuk ipliği, diğer pamuklu eşyalar ve makine halıları ihracatında Türkiye diğer ülkelere oranla daha az ödün elde etmiş durumdadır. Ayrıca GP'den yararlanan ülkeler, bu ürünlerde Türkiye'den daha da ileri tekniğe sahip olduklarından rekabette daha avantajlı durumdadırlar. Listedeki 20 ülke, adam başına yıllık geliri 380 dolar olan Türkiye'den daha ileri ekonomik düzeyde bulunmaktadırlar. Bu nedenlerle topluluk, Türkiye'nin bu avantajlarını yeniden dengelemek zorundadır..."

Ortak Pazar, Türkiye'nin tüm ısrarlarına rağmen listesine Ankara'yı almadı. 13 aralık 1973 yılına kadar hemen hemen her Ortaklık Komitesi veya Konseyi'ndeki tartışmalar sonunda, Genelleştirilmiş Preferanslar ile Katma Protokol arasındaki ödün farklarının, "her yıl yenilenecek otonom kararlarla" kapatılması formülüne bağlandı.

Türkiye'nin elindeki ticarî avantajların erimesi, sadece Genelleştirilmiş Preferanslar'la değil, genişlemenin getirdiği yeni anlaşmalarla da süratle gelişti.

İngiltere'nin AET'ye tam üyeliğinin kabulü üzerine, eskiden Londra'nın etrafına topladığı EFTA ülkeleri ve bu gelişmenin dışındaki tüm Avrupa ülkeleriyle de anlaşmalar yapılmaya başlandı. Avusturya, İsveç, İsviçre, İzlanda, Portekiz, Norveç ve Finlandiya'yla serbest ticaret bölgesi adı altında, sanayi ürünlerinde karşılıklı tüm vergi ve kısıtlamaların (özel koşullar hariç) 1977 ortasına kadar tamamen kaldırılmasını öngören anlaşmalar imzalandı. Böylece, AET piyasaları bu gelişmiş ülkelerin sanayi ürünlerine de açıyordu.

Türkiye'nin bir buçuk yıl önce sadece kendinde olduğunu ve kimseye dağıtılmayacağı sandığı sanayi ödünleri, bu defa daha da güçlü ve potansiyeli büyük diğer Avrupalılara kayıyordu.

Bununla da bitmedi. Ardından ünlü Akdeniz politikası geldi.

AET genişledikten sonra, Akdeniz havzasındaki her ülkeyle ayrı bir anlaşması olduğunu gördü ve bunların tümünü genişleterek bir "politika halinde" saptayıp toplamak istedi. Büyük bir çoğunluğu tarım ihracatçısı olan Mısır, Lübnan, Ürdün, Suriye, Cezayir, Fas, Tunus, İspanya, İsrail, Malta, Kıbrıs ve Yugoslavya'yla değişik kapsamlı, ancak ticaretle kendine bağlamayı amaçlayan anlaşma hazırlıklarına girdi. Böylece pastayı (ticarî avantajları) paylaşanların sayılan ve aldıkları paylar artıyordu; üstelik bu anlaşmalar GATT kurallarına aykırıydı.

Aslında AET bu genişlemeyi yapmak zorundaydı. Tanın ihtiya-

cim (kendi üretimiyle rekabet etmeyenleri) ucuz ve sürekli elde edebilmek, kendi sanayi ürünleri için yeni pazarlar açabilmek ve daha da önemlisi temel gereksinmesi olan hammaddeleri -başta petrol- düzenli şekilde alabilmek için, diğer ülkelere de kendi piyasalarını açmaktan başka çıkar yolu yoktu. Akdeniz Havzası'nı etrafında toplayarak alışverişini garantilemek istiyordu. Öte yandan diğer Avrupa ülkeleriyle de sanayi duvarlarını indirerek karşılıklı piyasa genişlemesini sağlıyordu. Böylece AET, ilişki kurduğu ülkelerin sayılan arttıkça, etrafında, bir "kuşak" yaratıyor ve etki sahasını geliştirdiyordu. Amerika'yı zaman zaman sınırlendiren, ancak "pazar bölüşmesi sonucunda" anlaşmayla biten tartışmalar, AET'nin İran'a kadar genişlemesiyle sonuçlanmıştı. (Topluluk ne zaman, başta İran olmak üzere bugünkü sahasının dışına taşan yeni bir anlaşmaya veya yapılmış anlaşmayı derinleştirmeye kalksa karşısında Amerika'yı bulmuştur.)

9'lu olan topluluk başka şekilde hareket edemezdi.

O günleri, 1973-1976 arasında AET'nin dış ilişkilerini yürüten Sir Christopher Soames şöyle anlattı: "1960'larda AET dünya çapında önemli değildi. 9'lu hale gelince birdenbire her şey değişti. Dünyanın en büyük ticarî gücü oluverdi. Üstelik de bu değişiklik çok kısa sürede ortaya çıktı. Hiçbir ülke veya toplum böyle bir geçişmeye, yıllar, hatta kuşaklar geçirmeden gelemezdi. Genişlemeden sonra dışa açılmaya başladık. Zira her ülkenin dışarıyla ilişkileri vardı ve şimdi topluluk haline gelmişlerdi. O güne kadar olmayan dış kişiliğini vermek gerekiyordu 9'lara. Çok da dikkatli olunmalıydı, zira böylesine büyük bir topluluk, diğerlerine kötülük de yapabilirdi. Diğer ülkelerin bu genişlemeden zarar görmemesi için ilişkilerin sayılan ve nitelik-nicelikleri derinleştirilmeye başlandı. Ankara Anlaşması imzalandığı zaman bunların hiçbiri düşünülmemişti. O zamanlar AET, İngiltere'ye oranla kendinin daha cazip görüldüğü anlamı çıkan Türk ve Yunan isteklerini sempatiyle karşılamıştı. Katma Protokol de ortada Atina Anlaşmasından başka bir örnek olmadığı için yapılmıştı. Üstelik bunu isteyen de Ankara'ydı ve reddedilmesi önemli siyasi somnlar yaratırdı. Ancak genişleme çok şeyi değiştirdi..."¹¹

AET düzenli bir pazar kurabilmek için etrafındaki kuşağı genişletme anlaşmalarını çeşitlendirdikçe, temel yaklaşımları da ortaya çıkmaya başlamıştı.

Tanmda son derece kendini koruyan bir tutum içine giriyordu. Hangi ürünün üretiminde açığı varsa ve dışardan getirtmesi gerc-

I I. Sir Christopher Soames'le Brüksel'deki görüşmemizden.

kiyorsa o kadar ödün dağıtıyordu. Zira ortak tanm politikası, özellikle İtalyan ve Fransız tarımcılarını korumak amacına dayandırılmıştı. En küçük rekabet dahi kabul edilmiyordu. Anlaşmalarda devamlı engeller konuluyor ve gümrükler indirilse dahi "Prelevman 12 asgarî fiyat" gibi iç kısıtlamalarla kendi üreticisini koruyordu.

Sanayide ise, topluluk son derece açıktı. Rekabet üstünlüğünü elinde tuttuğundan dolayı tüm kısıtlamaları, gümrükleri hemen hemen herkese kaldırıyor... Ancak bunda da "hassas sanayi dalı" diye adlandırdığı ve dış rekabetten korunması gereken (örneğin pamuk ipliği, diğer tekstiller) sektörleri de kapatıyordu.

Değişen dünya koşulları, yepyeni bir AET ortaya çıkarmıştı.

Türkiye daha bu gerçeğin farkına varamamış, Avrupa'da bütün bunlar olurken, Ankara hâlâ kendini "herkesten önceliği olan, başkalanndan daha fazla ödün almaya hak sahibi bir ortak" şeklinde görüyordu. Oysa Türkiye'de de önemli değişiklikler oluyordu. Bir yandan Batı ekonomilerinin en büyük patlama dönemine rastlaması (düşük enflasyon, ucuz hammadde ve düzenli piyasa), öte yandan da işçi dövizlerinin beklenmedik şekilde artışı sonucu Türk ekonomisi de büyüyordu. Birkaç yıl öncesine kadar düşünülemeyecek yatırımlar, düşünülemeyecek projeler ele almıyor ve özel sektör bu büyümeye birlikte, sınırlı ve yetersiz olmasına rağmen, dışa açılma yolları aramaya, yatırımlarını da çeşitlendirme sürecine girmişti. Bu arada hükümetler ünlü vergi iadeleriyle ihracatçıya sübvansiyon sağlıyorlar ve ihracatı özel sektör için cazip duruma sokarken döviz gelirlerini artırmayı amaçlıyorlardı. Bütün bu ve diğer koşullar, Türkiye'nin dış piyasalarda çıkış aramasına yol açıyordu. Ancak mal satmayı, inciri çuvala doldurarak veya portakalın iyilerini üste kötülerini alta koyarak veya zeytinyağına başka maddeler ekleyerek dışarı yollama sanıyordu Türkiye.

Ancak bu gelişme, Katma Protokol'deki garipliklerin de ortaya çıkmasına yol açtı.

Örneğin, domates salçası yapmak için Koç'un fabrika kurması, "Vehbi Bey'in bir bildiği vardır muhakkak" diye başkalarının da bir çırpıda 30 milyar TL'lik yatırıma girmesiyle sonuçlandı. Üretime geçildikçe dış ihracat zorlamaları başladı ve hemen Katma Protokol'ün getirdiği "tanm ürünlerine" bakıldı. Domates salçası, satışı imkânsız bir üründü. İtalya, kendi ürününü korumak için piyasayı sıkı sıkıya kapatmıştı.

AET'den hangi tanm ürünlerinde

12. Yapılan alışverişten alınan bir çeşit vergi.

ödün alınmış olduğunu araştıranlar, Katma Protokol'ün sayfalarını karıştırdı: kabuklu yumurtalar, kabuksuz yumurtalar ve sarıları, Brezilya cevizleri, merkep, her cins katır ve bunların sakatları vs vs. Listelerdeki garipliklerin yanı sıra, gerçek ihtiyaç duyulanlar bulunamıyordu.13 Sanayiciler de zor durumda kaldıkça Katma Protokol'de ne olduğunu araştırmak zahmetine düşmüşlerdi. 0 güne kadar hiç ilgilenmedikleri bu belgeyi karıştırdı, 12 ve 22 yıllık listelerdeki garipliklerin daha da tehlikeli olduğunu gördüler.14 İki yıl süreyle AET'ye karşı korunacak ürünlerin listesinde, ağaçtan kundura çivileri, her nevi çıkartmalar, kâğıttan etiketler, kadınlar ve kızlar için yakalar ve artık klasik örnek olarak her yerde verilen "rahibe yakaları", kuşların tüylü derileri ve diğer kısımları, el yelpazeleri, vs vardı. Sadece bununla kalmıyordu hatalar. Ampul 12 yıllık listeye konmuş, yani 12 yıl sonra gümrükleri ve diğer kısıtlamaları tamamen kaldırıp ithaünin serbest bırakılması planlanmış; oysa özel sektörün ampul fabrikası kurabilmesi için gereken cam 22 yıllık listede, gümrükleri yüksek şekilde tutulmuştu. Ampul fabrikası kurmak isteyen bir sanayiciye de sadece 12 yıllık bir süre tanınıyor, ancak mümkün olduğu kadar ucuz ithali gereken ampulün hammaddesi olan cam 22 yıllık listede yüksek gümrükle tutuluyordu. Sayısız örnekler vardı bu konuda.15 Çikolata 12 yıllık listede, hammaddesi olan şeker 22 yıllık listede... Dikiş makineleri 12 yıllık, gerekli parçaları 22 yıllık listede vs, vs. Bu listeyi de uzatmak kolay. Özel sektörü çıkarıcılıkla suçlamak çok kolay ve bazen de doğaldır. Ancak Türkiye gibi bir ülke daha ileri sanayilerle rekabete hazırlanırken, özel sektörün gereksinmelerini de yerine getirmek zorundaydı. Özel sektöre, yeterli ve ucuz enerji, hammadde, ulaşım gibi temel koşullar sağlanmadan bir anlaşma yapmak ve "Haydi kendini ayarla" demek ancak Türkiye'de görülebilir ve her yerde olduğu gibi de bir süre sonra "geri teper" di.

13. Aslında tarımda alınan ödümler bu şekilde küçültücü bir yaklaşımla nitelendirilemez. Müzakereler sırasında, AET'nin resmî listesi üzerinde pazarlık edildiği için bunlar da araya girmiştir. Burada söz etmemin nedeni, kamuoyunda, Katma Protokol açılınca karşılaşılan garipliklerin etkisini okuyucuya verebilmektir.

14. Katma Protokol'ün hazırlanması sırasındaki büyük karışıklık, bilgisizlik ve veri yokluğu karşısında, sırf listelerin oranlarını tutturabilmek için bazı gereksiz ürünler de 22 yıllık listenin içine alınmıştı. Listelerdeki hataları, Katma Protokol'ün yapılışı sırasındaki koşullara bağlamak ve herhangi bir art niyet düşünmemek gerekir.

I S. Sadece bu örnekleme 16.1.1976 tarihli Cumhuriyet gazetesinde konuyu en yakından izleyen gazetecilerden Hasan Cemal'in "İstanbul Sanayi Odası adına Ertuğrul Soysal'ın 3 Eylül 1974 tarihli yazısından" alarak yayımladığı bölümden esinlenerek aktarılmıştır.

Katma Protokol'ün değiştirilmesi için, 1972'de ilk baskılar özel sektörden önce yine Planlama'dan geldi. Memduh Aytür'ün müsteşarlığmdaki yeni ekip, eskiler gibi, "Katma Protokol, Türkiye'nin kaldırmayacağı yükümlülükler getirmiştir. Bu durumda, zaten birkaç yıl sonraki gelişmesi dahi tahminlere sığmayan bir ülkede, uzun vadeli plan yapılamıyor" diye başkaldırdı. Başbakan Yardımcısı Karaosmanoğlu'nun da desteğiyle, mutlaka bir şeyler yapılması için hükümeti sıkıştırmaya başlandı. Bu arada, AET'yle genişleme nedeniyle yeni görüşmeler de açılmıştı. 6'dan 9'a çıkan topluluğun, Türkiye'ye yükü daha da artıyordu. Bunu dengelemek için, her ülkeyle olduğu gibi Ankara'yla da masaya oturulmuştu.(16)

İki kuruluş (Planlama ve Dışişleri) arasındaki tartışmalar ve bunun kamuoyuna yansması öylesine artmaya başladı ki, sonunda Başbakan Nihat Erim konuyla ilişkili bir toplantı yapılmasını istedi. 1971 sonunda hükümetle görüş ayrılığına düşüp istifa eden arkadaşlarım "izlemesi gerektiğini düşünüp istifa eden" Osman Olcay'ın yerine Haluk Bayülken dışişleri bakanı oldu.

Erim, Bayülken, AET konusundaki en yetkili elemanları Saraçoğlu ve Müezzinoğlu, Planlama Müsteşarı Aytür, Planlama'da buluştular.(17)

Erim'in zaten içerdeki olaylardan dolayı gözü bir şey görmüyordu ve AET konusunun da bunlara eklenmesini arzulamıyordu. Deniz Gezmiş'in idama mahkûmiyeti, Mahir Cayan ile arkadaşlarının hapisten kaçması, hükümetin istifa edip yeniden kurulması fazlasıyla vaktini almıştı. "Şu işi aramızda konuşup tamamen halledelim" diyerek toplantıya katılıyordu.

Toplantıda genellikle Memduh Aytür konuştu. Katma Protokol'de temele inen değişiklik yapılmasından başka çıkar yol görmüyordu:

-(...) Bizim bu anlaşmayla uzun süreli bir plan geliştirmemize imkân yok. Katma Protokol, kendi başına bir plan getiriyor bize. Zaten 6'lara zor uygulanabilecek olan bu belge, hele genişlemeden sonra hiç kaldırılamaz.

- Peki ne yapmak gerekir?

- Liberasyon konsolidasyonu oranı indirilmeli ve listeler değiştirilmelidir. 22 yıl sonra Gümrük Birliği'ne ulaşmayı kabul etmi-

16. AET ile Türkiye arasındaki genişleme müzakereleri kasım 1971 'de Türkiye'nin verdiği bir -yeni tarım ödünlerini kapsayan- memorandumla başlamıştır.

17. 4 ocak 1972 günü bu olayın dökümü, toplantıda bulunanlarla yapılan görüşmeye dayanılarak yazılmıştır.

yor muyuz ? 0 zaman bıraksınlar bunu biz ayarlayalım. Ben koşullara göre listeleri yapayım, onları saptayayım.

Saraçoğlu, Katma Protokol'ün değişmesine kesinlikle karşı çıkarken, Brüksel'den gelen daimi delegemiz Müezzinoğlu da bir revizyon istemi için "zamanlamamın" iyi olmadığını ileri sürdü ve "Ödünleri artıralım, elde edemediklerimizi isteyelim, ancak revizyonla karşılıklarına çıkmayalım, reddedebiliriz" diye ısrar etti. Aslında taktik açısından son derece haklı bir yaklaşımdı. Daha yürürlüğe konulalı bir yıl olmuş bir anlaşmanın yürümediğini söylemek garipti. Ancak Planlama da haklıydı.

Dışişleri ekibi Planlama'nın eleştirilerine hep aynı görüşle karşı çıkıyordu:

- Kardeşim, anlaşmanın korunabilmek için birçok maddesi var. En önemlisi de 60. madde. Baktın ki bir sanayi sektörün sıkışıyor, kapatırsın kapılan. Daha olmadı, anlaşmayı işletmezsim Kimse bizi, sanayileşmemizi durduracak bir anlaşmayı işletmemekle suçlayamaz.

Planlama ise, korunma maddesinin devamlı kullanılmayacağını, kararın Ortaklık Konseyi'ne bağlı olduğunu ileri sürüp, "Benim tek yönlü yetkim olmalı, istediğim zaman istediğim değişikliği yapabileyim" diyordu. Üstelik 12 ve 22 yıllık listeler arasında değişiklik yapma hakkının da genişletilmesi üstünde duruyordu:

- 12 yıllık listeden bir mal çıkarınca yerine yeni bir mal koymak gerekiyor. Zira, oranı değiştiremiyoruz. Böyle olduğu zaman da mal bulamıyoruz. Yahu neden ben ekonomime yön verirken Katma Protokol'e göre kendimi ayarlayayım ? Türkiye'nin her gün gelişen bir büyümesi var. Bunun hangi yöne gideceğini kimse planlayamıyor. Biz 3-5 yıllık planı bu durumda hazırlayanlarız.

- Siz elleriniz serbest kalsın derken, aslında kolay yolu seçiyorsunuz. Korunma maddesini bir defa dahi denemeden "yetersiz" demek art düşünceli olmaktır.

Tartışmalar artık karşılıklı suçlama ve sağırklar diyaloguna dönüşmüştü ki Haluk Bayülken araya girdi. Son derece iyi niyetli ve tek tutkusu "çalışmak" olan Bayülken, konuyu pek bilmezdi. Zaten onu da kabul etti:

- Ben bu Ortak Pazar konusunu detayıyla pek bilmem. Ancak gitsek ve adamlarla konuşsak. Savaşıp görüşlerimizi anlatsak. Acaba bu, züccaciyeci dükkânına giren bir boğa gibi mi olur?

Memduh Aytür yerinden kalktı ve "Ben buna sadece, Ole derim" diyerek alkışladı.

Saraçoğlu ile Müezzinoğlu, Bayülken'in bu iyi niyetli, ancak fe-

laketle sonuçlanacağı belli girişimine itiraz etmediler ve birbirlerine bakmakla yetindiler.

Nihat Erim de böylece rahatlayıcı, işi ileri atıcı bir formül bulmuştu:

- Tamam, çok iyi olur. Siz bir tur yapın ve isteklerimizi anlatın. Eğer kabul etmezlerse, ben de çıkar meclise durumu anlatırım.

Dışişleri turuna Aytür katılmak istemedi, ancak ona da başbakan itiraz etti. Birlikte gidilmeliydi. Dışişleri buna çok memnun oldu. Revizyon isteğinin nasıl reddedileceğini Planlama gözleriyle görür ve burnu sürterdi. Zaten eski Planlama'yı "gerici" diye niteleyen Dışişleri, Memduh Aytür ekibini "sol eğilimli" olmakla suçlamaya başlamıştı.

Ortak Pazar'dan bir iş çıkarmanın taktikleri, yollar vardı. Bunun başında da tüm gelişmeleri devamlı yakından izlemek, her ülkenin başkentinde konuyla ilgili bakanlıkları etkilemek ve komisyon-konsej ikilisini kendi yanına çekmek geliyordu. Topluluk, genel müdürü veya şube müdürüyle konuşulup kredi alman bir banka veya kuruluş değildi. Dışişleri bakanlarıyla konuşmak yetmezdi. Bakanlarla konuşmadan önce her ülkenin ilgili dairelerine Türk görüşlerinin anlatılması, Brüksel'de komisyon ve konseyde kulis çalışması yapıp isteklerin ne derece kabul edileceğinin araştırılması gerekirdi. Dışişleri Bakanlığı, tam genişleme telaşı içindeki topluluğun, Türkiye'den gelecek revizyon istemini hemen geri çevireceğini bilmesine rağmen, Bayülken'i ikna etmedi.

... Ve Türkiye'nin, AET ülkeleri başkentlerine ünlü seferi hümayunu 1972 yılının şubat ayında başladı. Koskoca Türkiye'nin, üstelik tek ortak (Yunan anlaşması donduğu için), dolayısıyla herkesten çok ödün hakkına sahip bir ülkenin dışişleri bakanı, "iyi niyetle aslanlar gibi çalışıp çarpışarak" 6. başkente görüşlerini anlatacak ve sonuç alacaktı. Bundan daha iftihar verici bir girişim düşünülemezdi Bayülken için. Yazık ki teknisyenlerinin kısımlı güldüklerinin farkında değildi.

6 şubat günü Bayülken Brüksel'de, altı AET ülkesinin Türk büyükelçilerini topladı. Bakanın en sevdiği şey "değerlendirme" toplantılarıydı. Seferi hümayundan önce bir durum değerlendirmesi yapmalarını istedi elçilerinden. Brüksel'de, kraliyet nezdindeki elçimiz Berkol, "AET denince aklıma Tunus'taki aile ve çocuk planlaması geldi" diye uzun uzun başka konulara dalarken, Paris elçimiz Hasan Işık, Dışişleri Bakanlığı'nın hatalarına yükleniyor, Roma elçimiz İsmail Erez, İtalya'nın konuyla ilişkili olmayan sorunlarını anlatıyor, en yakın arkadaşlarına göre AET'yle

uzun süre ilgilenmesine rağmen pek engin bilgisi olmayan Bonn büyükelçimiz Oğuz Gökmen yine de içlerinde konuya en yakın konuşmayı yapıyordu... Ve sonunda Ümit Haluk Bayülken sözü aldı. İki saat durmadan konuştu, "vatan millet" dedi, "çalışmalı, hiç durmadan çalışmalıyız" dedi ve Atatürk'ü örnek göstererek toplantıyı bitirdi.

Yine bir ortak strateji saptanamamış ve her kafadan bir ses çıkmıştı. Dolayısıyla kontrol yine, olayları en yakından etkileyebilecek olan Ankara ve Brüksel'deki Dışişleri ekibinin elinde kalıyordu.

Seferi hümayuna katılan ordu ikiye bölünmüştü. Bayülken, Müezzinoğlu ve Aytür, bakan veya bakan yardımcılarıyla konuşuyorlar, Planlama, Dışişleri ve Ticaret Bakanlığı ekibi de aynı anda karşı tarafın teknisyenleriyle tartışıyorlardı. Başlangıçta Ticaret Bakanlığı'ndan kimseyi almak istememişti Dışişleri. Bakan Naim Talu'nun sert bir yazısı üstüne bir kişi heyete girebildi. Ancak ona da sıkı sıkıya, "Aman sen söze karışma" dendiği için, ti-careççi oturup not almakla yetiniyordu.

İlk etapta Belçika Dışişleri Bakanı Pierre Harmel görüldü. Çağ-layangil'in kadim dostu Harmel, aslında Türkiye'deki değışildikten hiç memnun değildi. Hatta Deniz Gezmiş'in idamı nedeniyle Belçika kralının Türkiye'ye yapacağı resmî gezi dahi son dakikada iptal edümişti. Buna rağmen Bayülken'i iyi karşıladı. Nazik sözler etti. Her zaman Türkiye'yi destekleyeceğini, zorluk çıkınca başvurmamızı söyledi. Ardından Avrupa Komisyonu başkam, ertesi gün Hollanda'ya gidiş dönüş ve nihayet en zor deneme olan Paris. Bayülken, Brüksel'den trenle Paris'e hareket etmek üzereyken etrafını alanlara memnun şekilde, "Göreceksiniz, adamları ikna edeceğiz. Biz büyük milletiz. Savaşmazsan kardeşim... Şu anda kendimi treni çeken lokomotif, vuruşmaya giden bir cengâver gibi hissediyorum" diyordu.¹⁸

Türk heyeti her gittiği başkentte motosikletli polis kortejiyle karşılanıyor, sırtı sıvazlanıyor, davetler veriliyor ve parlak nutuklarla ağırlanıyordu. Ancak hiçbiri revizyon isteğine yanaşmıyordu. Bakanların yumuşak yaklaşımı, teknisyenlerle yapılan toplantıların tam aksineydi. Bakanlar, "Siz merak etmeyin, üstesinden geliriz. Hemen ben emir veriyorum" diyor, bir alt kattaki tek-

18. Bayülken gezisinin detayları, heyette bulunan Dışişleri ve Planlama ekibinin verdiği bilgiler, Dışişleri ve Ticaret Bakanlığı'nın bu konudaki raporları karşılaştırılarak ve benim başta Avrupa Komisyonu olmak üzere, Alman, Belçika Dışişleri Bakanlığı ilgililerinden aldığım bilgilerle derlenmiştir. Gezinin detayına girmeden, genel havası verilmekle yetinilmiştir.

nisyenler Türk heyetini, "Olmaz böyle şey" cevabıyla karşılıyorlardı. Zira bakanların tekniği bilemeyeceği gibi, sonunda teknisyenin sözünün ağır basması normaldi. Üstelik Türkiye'nin ileri sürdüğü görüşler kimseyi tatmin etmiyordu. Rezervleri bol, ticaret açığı büyük olmayan, Katma Protokol'ün yükümlülüklerinin başlamasına daha uzun süre varken "Bu anlaşma beni sıkıyor" diyen Türk yetkililere, "Kardeşim o zaman neden iki yıl önce imza attınız" yanıtı veriliyordu.

Her ülkenin tutumu temelde aynı, ancak nüanslıydı. Almanlar, "Daha uygulaması başlamamış bir anlaşma değiştirilemez" diye kesip atarken, İtalyanlar, "Zorluk çıkınca görüşürüz" diyor, Fransızlar, "Hiçbir ülkeye, çıkarlarına karşı bir anlaşmanın zorla uygulattınlamayacağımı" hissettiriyorlar, Hollandalılar, "Durun bakalım, bir uygulayın sonra bakarız" yaklaşımında görünüyorlardı. Tümünü etkileyen tek unsur, Türkiye'nin bugünkü doğum oranıyla 1995 yılında 80 milyonluk bir ülke olacağıydı...

Bayülken ise hayatından çok memnundu. Zafer kazanılmak üzereydi. Gazetecilere verdiği demeçte, "Temaşlardan, beklediğimizden daha olumlu sonuçlan aldık. Türkiye'nin ihtiyaçlarını açık kalplilikle anlattık ve zorluklarımız tüm ülkelere iyi niyetle ve yapıcı bir zihniyetle karşılandı" diyordu.

Oysa Dışişleri heyeti görüşmeler sırasında, hiçbir zaman açıkça, "Biz revizyon istiyoruz" dememişti. "İlerde revizyona ihtiyacımız olabilir" yaklaşımıyla ortaya çıkmıştı.

Bayülken, gezisinin son durağı olan Roma'da, Napoli konsolosunun dahi katıldığı değerlendirme toplantısında, "İşte benden bu kadar. Biz zafer kazandık, şimdi oturup çalışın ve isteklerimizi hazırlayın, AET'ye götürün" deyince kıyamet koptu.

Müezzinoğlu dayanamadı ve "Beyefendi bu zafer değil, felakettir" dedi. Kimse bizim isteklerimizi kabul edileceğini söylememişti. Bakanlarla yapılan konuşmalar yanıltıcıydı. Gezinin vakitsizliği de ortadaydı. İyi planlanmamış ve inandırıcı olmayan gerekçelerle adamların karşısına çıkmıştı.

Bayülken çok sinirlendi. Duymak dahi istemediği sözlerdi bunlar. Son derece kibar bir insan olmasına rağmen, Müezzinoğlu'na "Size söz vermedim" diyerek konuyu kapattırdı.

Bayülken'in turu, Planlama ve Dışişleri arasındaki çekişme ve Türkiye'nin kaçıracağı olanaklar konusunda, olayların tam içinde bulunan bir Türk diplomatı bize şunları anlattı: "Bayülken'in turu hazırlanırken, Ankara'da AET bölümünün başında bulunan Büyükelçi Saraçoğlu, revizyon istemenin AET tarafından nasıl püs-

kürtüleceğinin böylece herkes tarafından görülmesini arzuluyor-du. Böylece revizyon lafı kapanacaktı. Oysa bizdeki cengâver ruhu ve olaylara futbol maçına çıkar gibi yaklaşımımız, her kötü sonucu dahi basan gibi gösterme yeteneğimiz sayesinde, turun amacına vardığı havası yayıldı. Oysa tur sırasında kimse revizyon sözü etmedi. Planlamacılar, 3. plan ilkelerini ve uzun kalkınma stratejisinin esaslarını anlattılar. Planlama da Dışişleri'ne açık vermemek ve kesin bir "hayır"la karşılaşmamak için revizyondan söz etmedi. Bu seferden sonra, Ankara'da sanki revizyon kabul edilmiş gibi, Planlama ve Dışişleri oturup bir "Katma Protokol'de değişiklik" önerisi hazırladılar: a-kimya, b- madenî eşya, c- makine imalatı sektörlerindeki gümrük indirimlerini durdurmak, miktar kısıtlaması koymak ve bunlar da yetmezse "Türkiye'nin uygun gördüğü tüm tedbirleri" tek taraflı almak yetkisi isteniyordu bu öneride. Oysa bu sektörler, Türkiye'nin AET'den yaptığı ithalatın yüzde 85'iydi. Yani, AET'ye bunun götürülmesiyle reddedilmesi bir olacaktı. Üstelik kabul edilse bile GATT'dan geçemezdi. O zaman anlaşıldı ki, bunu Dışişleri "revizyon isteklerinin nasıl reddedileceğinin anlaşılması", Planlama da "Katma Protokol'ü zayıflatmak" için, yani kendi açılarından siyasî hesaplarla hazırlamışlardı. Brüksel'deki Türk delegasyonu Ankara'ya çok baskı yapmasına rağmen bunu değiştiremedi ve Türk önerisi aynen AET'ye verildi ve tabii reddedildi. Bunun üzerine, 1972 sonbaharında yeni bir düzeltme yapıp öneride bulunduk.

Bu defa ağırlığı, ithalatın yüzde 10'una tek taraflı kısıtlama koyma hakkına vermiştik. Bu arada AP'nin dıştan desteklediği Talu Hükümeti geldi ve müzakereler sürdükçe bu isteklerimizi yine sulandıra sulandıra tamamlayıcı protokole girecek formüle dönüştürdük. Oysa mantikî istekler hazırlayıp bastırabilseydik, o zaman bunları alırdık. Aytür'ün müsteşar olduğu Planlama'nın çelişkisi, "Ankara Anlaşması'nı İnönü yaptı, iyidir; Katma Protokol'ü AP yaptı, kötüdür" yaklaşımından kurtulamamasıydı. Hiçbir zaman "Gümrük Birliği olsun mu, olmasın mı?" sorusuna kesin cevap vermediler. Bunun yerine, Katma Protokol'ün içini bo-şaltıcı çabalara girdiler. Oysa asıl sorun hâlâ bugün budur."

1972-1973 döneminde Türkiye'nin AET içinde kendine yer kapma çabalarının en önemlisi de "siyasî danışma" mekanizmasına girme uğraşısıydı.

19-20 ekim 1972'de Paris'te AET ülkelerinin devlet ve hükümet başkanları doruk yapacak ve 1980'e kadar Avrupa Birliği'nin ger-

çekleşmesi hedefi resmen açıklanacaktı.

Yunanistan'ın, genişleme sırasında Avrupa başkentlerinde temaslar yapıp "tam üye olmak için 4'lerle birlikte müracaat etme olanakları aradığı" Müezzinoğlu'na, Avrupa Komisyonu'ndaki iyi ilişki kurduğu yüksek memurlar ve bir süre sonra de Yunan elçisi tarafından kısa sürede söylenmişti. Ankara'da bir panik başladı. "Yunanistan er veya geç, cunta gidince tam üye olacak ve biz Batı'nın dışında kalırken, onlar her istediklerini yapabilecekler. Hatta bizi engelleyecekler" diyen Dışişleri ekibi, Atina gelmeden AET ilişkilerinin temel hedefi olan siyasî işbirliğine katılmak için atılma geçti.

Türkiye, memorandumla, Paris Doruğu'na "bugün ortak, yarının tam üyesi" olarak "gözlemci" niteliğiyle katılmak istediğini bildirdi. Başkentlerde yeterli zemin yoklayıcı temas yapılmadan, sağlam gerekçeler hazırlanmadan, Konsey Dönem Başkanlığı ve komisyonla görüşüldü.

Alman cevap, "Tam üye olmadan sizi alamayız. O zaman Yunanistan, İspanya ve Portekiz de ister. Hem reddetmemiz güç olur, hem de diktatörlükle idare edilen ülkelerle aynı salonda oturma-yamayız" oldu.

Bunun üzerine taktik hemen değiştirildi ve "AET ülkeleri siyasî işler genel müdürlerinin katıldıkları işbirliği toplantılarına girelim" dendi. Konuyu iyice kotarabilmek için, o dönemde Dışişleri Bakanlığı Siyasî İşler Müdürü olan Oktay Cankardeş Brüksel'e gizlice gelip, dönem başkanlığı yapan Hollandalı Van Lindanla (siyasî işler genel müdürü) görüşmek istedi. Adam randevu vermekten dahi kaçındı. Zorla sağlanan görüşmede, topluluğun hiç niyetli olmadığı hemen anlaşılıverdi:

- Siyasî işbirliği, bizim kendi aramızdaki bir iştir. Sizin statünüz daha çok gerilerde. Üstelik Ankara Anlaşması'nda da böyle bir şey yok.

- Biz AET'yle organik bir bağ kurmak istiyoruz. Ankara Anlaşması imzalandığı zaman, sadece ekonomik ilişkiler ele alınmıştı ve sizin de siyasî işbirliği fikriniz daha yoktu. Sonradan siyasî sekreterliği kurdunuz. Sonunda AET, Türkiye'ye, ortaklık konseyleri sırasında ve siyasî bir toplantı sonrasında öncelikli bilgi vermeyi kabul etti. Ancak istenilen bu değildi ve yürütülemedi de. Zira topluluk siyasî danışma toplantısı yaptıktan sonra, dönem başkanlığını elinde tutan üye ülkedeki Türk büyükelçisi davet ediyor ve konuşmaların "Türkiye'yi ilgilendirebilecek yönleri" özetlenerek anlatılı-

yordu. Times veya Le Monde gazetesini okumak daha geniş bilgi getirebildiği gibi, başkentlerdeki Türk elçileri AET olaylarını izlemediklerinden, sonradan Ankara'ya yolladıkları raporlar da yetersiz kalıyordu. Türkiye'nin ağırlığını ne şekilde ve ne zaman kullanacağını bilememesi gerçeği, AET'nin 1973'te Kıbrıs'la ortaklık anlaşması sırasında bir daha belli oluyordu. Makarios'la müzakerelerin sonuna gelindiğinde uyanan Türkiye, AET'yi protesto ederek, "Türk toplumunun görüşü alınmıyor. Bu anlaşma tek taraflı oluyor" dedi. Ardından da Denktaş'a, resmî bir protesto mektubu yazarak Brüksel'e yollaması söylendi. Ancak Denktaş, Avrupa Komisyo-nu'nun adresini bilemediğinden, mektubu Brüksel'deki Türk delegasyonuna postalamıştı. Bu garip durum karşısında delegasyon, önce geri gönderip yeniden doğru adrese postalatmayı düşündü. Ancak, üstünde AET Komisyonu'nun adresi olan bir zarfa Rumların el koyabilecekleri ileri sürülünce, mektup yeni bir zarfa kondu, komisyonun adresi yazıldı ve Brüksel'den yine postalandı. Denktaş'a yazdırılmasındaki amaç, sorunlarına sahip çıkan ve Ankara'yı sözcü gibi kullanmayan bir Türk toplumu olduğunu göstermekti.

Topluluk hiç orali olmadı ve 1.6.1973'te anlaşmayı Makarios yönetimiyle resmen imzaladı. Türkiye'yi memnun etmek için anlaşmaya, "uygulamada ayrıcalık yapılmayacağı" koşulu eklendi ve Komisyon Dışilişkiler Komiseri Dhrendorf, bir defa Denktaş'la görüştü. Ancak hiçbir zaman işlemeyen bu madde ve moral jesti yarar sağlamadı, kâğıt üstünde kaldı.

Olayları başından itibaren izlemek ve koordine etmek yeteneksizliğinin, tüm merkezlerde aynı şekilde hareket edememenin bir örneği idi bu...

Tüm dengeler sarsılıyor (1974)

"... Ankara Anlaşması'nın siyasi bakımdan Türk milletinin hayatında bir dönüm noktası teşkil ettiği muhakkaktır... Türk milletinin hayatında yepyeni bir devir açılmaktadır..."

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin Ankara, 196319

1974, Batı ekonomilerinin sarsıldığı ve 1980'e kadar sürecek büyük bir ekonomik krize girdiği yıl oldu. Kimse, böylesine büyük bir petrol şoku²⁰ ve hemen ardından başlayan hammadde fiyatlarında patlama beklemiyordu. Hem de Amerika'nın doları devalüe edip altın bağılılığını²¹ koparması kararının verdiği büyük sarsıntıdan daha henüz kurtulunamadığı bir sırada başlayan "hammadde fiyatlarının katlanarak artışı", topluluğu temelinden sarsıverdi.

Avrupa ülkelerinin sanayileşerek zenginleşmelerinin temelinde üç önemli unsur yatıyordu. İlki ucuz hammadde, diğeri düzenli para kurları ve teknik bilgi. Başta petrol (varili 4,50 dolardı) olmak üzere, Avrupa hammaddesinin yüzde 70'ini ithal ediyor, bu-

19. Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in 12 eylül 1963'te Ankara'da AET'/le imzalanan Ankara Anlaşması'nın töreninde yaptığı resmî konuşmadan alınmıştır.

20. Petrol fiyatlarındaki patlama, ilk olarak 6 ekim 1973 günü, İsrail'in yeni saldırısı karşısında, tüm petrol üretici ülkelerin ilk defa bilinçli şekilde, İsrail'i destekleyen Batılı ülkelere karşı uyguladıkları petrol boykotuyla başladı. Bunu, başta İran ve Suudi Arabistan olmak üzere tüm üretici ülkelerin yabancı şirketleri devreden çıkartıp kendi petrollerini üretip pazarlamalarına el koymaları ve ardından da, o güne kadar varili 4,50 dolara satılan petrolünün fiyatlarını artırmalarıyla sürdü. 1974 yılında fiyatlar birkaç misli artarken Batı ekonomilerine etkisi de başladı. Petrol fiyatlarının birkaç yıl içinde varili 50 dolara kadar çıktı. Diğer hammaddelerin de izledikleri bu fiyat tırmanmasından, Amerika'dan çok Avrupa etkilendi; zira hammaddesinin büyük bölümünü Arap ülkelerinden karşılıyordu. Böylece, AET ürünlerinin fiyatları arttı ve hem içerde enflasyon kamçlandı hem de ihracat geliri düştü.

21. ABD Başkanı Nixon, 15 ağustos 1971 günü dolar ile altın arasındaki konvertibilitiyi kopardı ve doları yüzde 8 oranında devalüe etti. ABD böylece Avrupa'yla bir ticaret savaşı başlatıyordu. Onsu 36 dolar olan altın, 1974'te 136 dolara fırladı. Daha önceki sabit kurların Avrupa ticaretine olumlu etkisi de yok oldu. Bu olay üzerine AET ülkeleri kendi aralarında "parasal yılan" adını taktıkları bir sistem oluşturdular ve her parada diğeri oranla yüzde 4,5 oranında dalgalanma farkı bırakıp yine düzenli bir alan yaratmaya çalıştılsa da, enflasyonist baskıları engelleyemediler. Bu olay ve ardından da petrol fiyatlarındaki patlama AET'yi sarsarken, ABD'nin dünya piyasalarındaki gücünü artırmaya yetti.

nu teknik bilgisiyle işliyor ve sabit para kurunun verdiği düzenli piyasa koşulları altında ihraç ediyordu. AET'nin millî gelirinin yüzde 45'i ihracattan sağlanıyordu. Amerika'nın ise tam tersine, hammadde ithalatı hem çok azdı hem de ihracat millî gelirinin yüzde 10'unu geçmiyordu. Yani bu, hammadde ithalinden çok az etkilenmişti.

AET ülkeleri bir sabah kalktılar ki en önemli hammaddeleri olan petrol fiyatları katlanarak artmış. İşte bu olay kısa sürede ekonomik krizin kamçılanmasına yol açtı. Yüzde 5-6 arasındaki enflasyon, yüzde 15-20'lere tırmandı, kısa bir süre öncesine kadar yabancı işçi peşinde koşan ülkelerde işsizlik birden milyonlara varmaya başladı. Tabii bu olay, AET'nin kartondan yapılmış bir bina olduğunu ortaya koydu. Ne dayanışma kaldı ne ekonomilerin yakınlaştırılması çalışmaları. Para kurlarını sabitleştirmeyi amaçlayan parasal yalandan önce İtalya, ardından Fransa ve İngiltere çıktı. Avrupa Birliği'ne doğru emin adımlarla ilerleyen topluluk, dağılma tehlikesi içine girivermişti. Bir yandan yabancı işçi alımı durduruluyor, öte yandan "canını kurtaran kaptandır" deyimine uygun biçimde, tüm ortak politikalar dağılmaya başlıyordu. Mutlu yıllar bitmişti.

1974 yılı, Türkiye'ye de büyük değişiklikler getirdi. Yeni bir seçim, koalisyon dönemlerinin başlaması ve nihayet Kıbrıs'a askerî bir müdahale...

Seçimleri kazanan CHP, Millî Selamet Partisi'yle koalisyon kurarak hükümete gelmişti.²²

Türkiye'nin politika hayatında yepyeni bir dönem başlıyordu. Ecevit (Karaoğlan), ortanın solu politikasıyla kamuoyunun umudu oluvermişti. Açık ve sağlam yaklaşımlarıyla, Halk Partisi'ne ilk defa sandıktan çıkarak seçim kazandırıyor. Diğer önemli gelişme de AP'nin oylarının diğer küçük partilere dağılmasıyla, politika yelpazesinin çeşitlenmesiydi. Millî Nizam Partisi'nin 12 Mart sonrasında kapanmasıyla birlikte kurulan ve Türkiye'nin kurtuluşunu Kuran'ın getirdiği değerlerde gören Millî Selamet Partisi, 45 milletvekiliyle ilk defa bir "dinci-sağ" patlaması yaratmıştı. Liderliğini Türkeş'in yaptığı ve Türkiye'nin kurtuluşunu Orta Asya akıncılarının değerlerinin uygulanmasında gören faşist eğilimli Milliyetçi Hareket Partisi... AP'den tamamen kişisel çatışma sonucu ayrılan Bilgiç-Bozbeyle grubunun kurduğu Demokratik Parti, CHP'den kişisel nedenlerle ayrılan Feyzioğlu'nun Cumhuriyet-

22. 14 ekim 1973 seçimlerinde CHP 186, AP 15, MSP 45, CGP 14, DP 43, MHP 3, TBP I ve bağımsızlar S milletvekili çıkarmışlardı.

çi Güven Partisi... TİP'in bölünen oylanndan küçük bir bölümünü toplayabilen Türkiye Birliği Partisi... ve 12 Mart olayından yaralarla çıkan Adalet Partisi.

Ecevit, ilk bakışta özellikle ekonomik görüşleri kendine en yakın olan MSP'yle koalisyon kurduğu zaman, Avrupa'daki fırtına Türkiye'ye daha tam ulaşamamıştı. Aksine, pamuk fiyatları yükseldiğinden ihracat rekor düzeydeydi, Türk işçilerinin yolladıkları paralar 1 milyar doları bulmuş, döviz rezervleri 2 milyara yaklaşmış ve en önemlisi genel olarak güven havası yayılmıştı. 12 Mart sonrasının kanlı olayları durulmuş, seçimler yapılmış ve normal bir hükümet başa gelmişti. Ecevit'in seçim kampanyası sırasındaki tutumu, inandırıcılığı ve insancıl yaklaşımı, rahatlama yaratmıştı. İnsan haklarına saygın ve yaraların sarılma dönemi başlıyordu. Böylece Türkiye, 1974'ün ilk yansında hem ekonomik hem de sosyal açıdan, Avrupa'daki paniğin tam aksi bir hava içine girmişti.

Ortak Pazar konusu, koalisyon pazarlığının en kolay halledilen maddelerinden biriydi. CHP ile MSP'nin AET'yle ilişkili görüşleri birbirine tam zıttı. CHP'nin Ortak Pazar'dan çıkmak diye bir niyeti yoktu, ancak seçim bildirgesinde ilişkileri yeniden düzenlemeye almıştı. Katma Protokol'ün gözden geçirilerek Türkiye'nin yükümlülükleri daha esnek hale getirilmeli ve Ecevit'in deyiimiyle, "Ne AET Türkiye'ye, ne de Türkiye AET'ye yük olmalıydı."

MSP ise, Türkiye'nin bir an önce AET'den çıkmasından yanaydı. Bu görüş, ekonomik sakınca ve gerekçelere bağlanmıyordu. Onlar için, bir gün Türkiye ile AET siyasi birleşmeye gidecek ve Müslüman toplum, Ortak Pazar'ın Siyonist, mason ve Hıristiyan kapitalistleri arasında eriyecekti.

Koalisyon pazarlığı sırasında, her iki taraf da yıllarca sonra gerçekleşecek olan hedeflerle ilişkili görüşlerini saklı tutmayı ve şimdilik "girelim-çıkalım tartışması yerine", Türkiye'nin lehine elde edilebilecek avantajları araştırmayı kararlaştırdılar.

Aslında CHP'nin içinde ve partiyi destekleyen birçok çevrede, AET'ye karşı önemli bir alerji de vardı. Eskilere dayanan ve birikmiş bir yaklaşımdı bu. Millî Mücadele döneminde yabancıya karşı çekingenlik, 1950'lerde Demokrat Parti'nin yabancı sermayeyi teşvik kanununa karşı CHP'nin son derece sert kampanyası, kapitülasyonların hâlâ akıllarda kalan gölgesi ve nihayet ortanın, sol-demokratik solun yabancı sermayeye olan soğukluğu... CHP de küçümsenmeyecek bir anti-AET'ci grup oluşturmuştu. Partiyi destekleyen belirli aydın çevrelerin, günlük alışverişi dışında dışa

organik bağlarla bağlanılmasına karşı tutumu, CHP'yi de ister istemez etkiliyordu. Üstelik İnönü'nün imzaladığı Ankara Anlaşması'na karşı çıkılmadığından (Gümrük Birliği'nin ilkesi), sadece Katma Protokol hedef almıyordu. Ecevit-Güneş ikilisi ise, daha ölçülü ve Türkiye'ye ekonomik çıkar sağlamayı öngören, ılımlı bir yaklaşım içindeydiler.

Hükümet kurulduğu zaman, AET konusu tam bir uyum dönemine girmişti. Tamamlayıcı protokol sırasındaki heyetin başarısızlıkla biten turu ve anlaşmanın imzalanmasından sonra seçim dönemine girilmesi, AET'yi unutturmuştu.

CHP-MSP koalisyonunun konuyla yüksek düzeyde ilgilenmesi, ilk olarak Avrupa Komisyonu Başkanı Xavier Ortoli ile Genel Sekreter Emile Noel'in nisan ayında Türkiye'ye yaptıkları resmî gezi nedeniyle çıktı. "Yahu bu adamlar geliyor, biz ne diyeceğiz" diye ilgili bakanlıklarda bir inceleme başlatıldı. Ecevit, üniversite öğretim üyeleri ve Planlama'yı çağırarak görüşlerini sordu. Genel şikâyetler, "şapkamızı önümüze koyup artık düşünmeliyiz" gibi kavramlar öne sürüldü. Kimse doğru dürüst ne yapılması gerektiğini söylemedi.

Oysa AET'de kuşku ve kaygılar başlamıştı. CHP-MSP koalisyonunun, ortaklığı bozacak girişimlerinden çekiniliyordu. Ortoli, Türkiye'deki genel havanın farkındaydı. Birdenbire elindeki tarım avantajlarının erozyona uğraması, genişlemenin etkileri ve nihayet Avrupa'daki ekonomik kriz, Türkiye'yi "boşalmış bir AET anlaşmasıyla" baş başa bırakmıştı. Bu yeni hükümetin de politikası ortada olduğuna göre, Ankara ilişkilerini sarsabilir ve zaten içinde sallanan topluluk, bu defa dışardan da darbe yiyebilirdi. Topluluğun en büyük duyarlılığı da revizyon kelimesiydi. İngiltere'nin, anlaşmasında revizyon istemesi öylesine önemli bir gerginlik yaratmıştı ki, komisyon bunu duymak dahi istemiyordu.

Güneş, revizyon konusunun Ortoli-Noel ikilisiyle ele alınmasına karşı çıkmıştı. Hazırlık çalışmaları sırasında, "Avrupa Komisyonu bizim muhatabımız değil. Adamlar zaten, sokakta çarptığımız zaman 'Merhaba' diyorlar. Gerçek budur. Bu, karşılıklı bir ihtiyaç meselesidir. Onların bize ihtiyacı olduğu ölçüde bizim ağırlığımız olur. Nedir onların ihtiyaç ölçüsü... Bunu bilirsek, ağırlığımızı da ona göre tartabiliriz. Asıl muhatabımız üye ülkelerdir" diyen Güneş, hükümet içinde de konunun daha tartışılmadığını ileri sürüp "Genel sözlerle yerinelim" demişti.

Toplantıda Ecevit de Güneş de, Türkiye'nin siyasî açıdan

AET'ye verdiği önemi tekrarladılar. Bu arada ödünlerdeki erozyon ve sanayileşmemiz yönünde ortaklığın ilerde yaratabileceği sakıncalar üstünde duruldu.

Ecevit'in revizyondan söz etmesi üstüne, Ortoli tutumunu açıkladı:

- İngiltere'nin revizyon istemi, üye ülkeler arasında büyük alerji yarattı. Anlaşmaların bu şekilde tekrar müzakeresine girişmek, kurulmuş olan sistemlere olan güveni sarsar ve ortak çıkarların gereği olarak yürütülen mekanizmanın sağlıklı işlemlerini önler. Güçlkle karşılaşırsanız, kimse bunu incelemeyi reddedemez. Ancak bu güçlükler, anlaşmanın içindeki mekanizmalarla çözümlenir. Biz hazırız. Somut olarak bize sorunlarınızı getirin.

Genel Sekreter Emile Noel daha da açık konuştu: -(...) Devamlı olarak korunan bir sanayi gelişemez. Siz genel olarak bir korumadan söz ediyor, ancak bize hangi sanayi kollarında, ne gibi akıntılarla karşılaştığınızı somut örneklerle getirmiyorsunuz. Topluluk bu tip yaklaşımlara tepki gösterdiği zaman da Türk kamuoyunda olumsuz tepkilere yol açılıyor.²³

Komisyonun iki yetkilisinden gelen öneri son derece açıktı: AET revizyon değil, anlaşma içinde esneklik önlemleri getirilmesinden yanaydı.

- Peki, biz sizden revizyon istemeyeceğiz. Güçlüklerimizi detaylı şekilde ortaya koyup bunların düzeltilmesini isteyeceğiz.

Ortoli'nin gelişinden kısa bir süre sonra, Ecevit, Planlama'nın koordinasyonu altında Yüksek İhtisas Komisyonu'nu kurdurdu ve tüm ilgili kuruluşların, Türkiye'nin Katma Protokol'den doğan güçlükleri saptayıp pratik ve gerçekçi yoldan ne gibi çözüm istemesi gerektiğini hükümete bildirmesi direktifini verdi. Turan Güneş de, Dışişleri Bakanlığı'nı ilk defa geri plana çekip, yeni bir politika izlemeye başladı. İlgili dairesine, "Siz komisyon toplantılarına girin, ancak görüş ileri sürmeyin. Onlar saptasınlar. Ondan sonrasını bize bıraksınlar. Müzakereci bakanlık biziz. Hükümet bu rapora göre bir politika saptar ve Dışişleri de bunu uygular. Ekonominin bilmediğimiz sorunlarına karışmayın" diyen Güneş, mutlaka somut gerekçe ve önerilerle gidilmesinden yanaydı.

Bu arada, Ecevit'in isteğiyle kurulan Devlet Planlama Teşkilatı'na bağlı Özel İhtisas Komisyonu'nun çalışmalarını başlatması-

23. Başlangıcından bu yana, Avrupa Komisyonu'nun en önemli yerini elinde tutmayı başaran Genel Sekreter Emile Noel, İstanbul doğumlu bir Fransız'dır. Noel, komisyon içinde Türkiye'yle ilişkilere en çok önem veren kişilerden biri olduğundan, sık sık "Türk hayranı" diye eleştirilere de uğramıştır.

la birlikte görüş ayrılıkları yeniden ortaya çıkıverdi.²⁴ Eski hastalık bu defa daha da artmıştı. Planlama konuyu "hangi maddelerin değiştirilmesi" gerektiği açısından ele alıyor, Dışişleri ise "hangi sanayi dallarının bugün sıkıntı içinde olduğunun saptanıp karşı tarafa götürüleceği" ve buna çare istenmesi açısından yaklaşıyordu. Yaklaşım farklılığı öylesine büyüktü ki işbirliğinin olmasına imkân yoktu. Özel İhtisas Komisyonu, görüşlerini paylaşan bir hükümetin olmasından dolayı daha rahattı. Güneş, "Kardeşim siz güçlükleri saptayın, bunlara çare bulma işini ben yaparım" diyor ve karşı tarafın kabul etmemesi halinde, "Anlaşmayı ben kendi bildiğim gibi işletirim. Öyle bir gün gelir ki adamlar bana, bu iş yürümüyor gelin değiştirelim derler" formülünü öneriyordu. Ancak bu, sürtüşmeyi durduramadı. DPT Özel İhtisas Komisyonu raporu, Türkiye-AET ilişkilerinde yeni bir "kör dövüşü"nü başlangıcını da haber veriyordu. Türkiye'de hükümet düşmüş ve yeniden bir siyasî boşluk başlamıştı. Hükûmetsizlik de devlet kuruluşlarının teknisyenlik rollerini bırakıp politikayı düzenleyici pozisyonuna geçmeleriyle sonuçlanıyordu. Ekonomik kararların belirli bir koordinasyon içinde alınıp uygulanması, Türkiye'de hâlâ öylesine büyük bir boşluktu ki Ecevit döneminde bu organizasyonun kurulması için, diğer ülkelerden örnekler getirtilmek gereği dahi duyulmuştu.

Komisyonunda tek kişi adeta ders verir gibi, diğer ilgili bakanlık ve Ticaret ve Sanayi odalarından gelenleri etkiledi: Özer Çınar-Ankara Anlaşması'ndan bu yana tüm müzakerelerin içinde bulunan, Katma Protokol'ün yapılmasında çalışan, o dönemlerde Katma Protokol'ün en büyük savunucusu olan Çınar, "Bugünkü koşullarda bu anlaşmanın değişmesi gerekir" diyordu. Konuyu Türkiye'de en iyi şekilde bilen birkaç kişiden biriydi. Özel İhtisas Komisyonu raporu "güçlüklerin ancak Katma Protokol modelinin değiştirilmesiyle giderilebileceğini, anlaşma içinde tedbir getirmenin sorunları ertelemekten ileri gitmeyeceğini" belirtiyor ve tercihli ticaret anlaşmasına kayılmasını öneriyordu. Ancak raporun hazırlığı sırasında büyük görüş ayrılıkları çıkmıştı... Tarım Bakanlığı Dış İlişkiler Genel Müdürü İsmail Şener, toplantıyı terk etmiş, Maliye Bakanlığı temsilcileri, "Biz talimat aldık, sadece kişisel görüşlerimizi açıklayacağız, ötesine karışmayız" demiş, Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, "Ankara Anlaşması dahil

24. Özel İhtisas Komisyonu, başkanlığın 8 ağustos 1974 tarih ve 148-109/458 sayılı yazısıyla kurulmuştur. Devlet Planlama Teşkilatı Özel İhtisas Komisyonu 27 ağustos; 2-21-23 eylül ve 3 ekim tarihlerinde toplanarak raporunu 7 ocak I 975'te Dışişleri'ne yollamıştır.

tüm anlaşmalar reddedilmeli" diye rezerv koymuş, Odalar Birliği ve İktisadî Kalkınma Vakfı, "tercihli ticaret anlaşmasına karşı" çıkmıştı.

Devlet Planlama Teşkilatı ileriye yönelik kaygılarında belki haklıydı, ancak herhalde getirilecek en son çözüm "tercihli ticaret anlaşması" olmalıydı. Üstelik raporda, kesin ve somut örnekleme yerine, genelleştirmelere ağırlık verilmişti. İnandırıcılığının büyük oranda olmadığı, bugün hazırlayıcıları tarafından da kabul edilen ilk rapordur. Önemi, Katma Protokol'ün üçüncü defa açıkça ve bilimsel yönden tartışmaya başlanmış olmasından geliyordu. Dışişleri Bakanlığı'nın kemikleşmiş küçük grubu, bunu da kısa bir süre sonra "solcuların belgesi" diye nitilemekte gecikmedi tabii.

Güneş, o dönemi bana şöyle anlattı:25

"AET konusu, belli bir siyasî ekonomik felsefeye dayanmakla birlikte, bir ülkenin kendi ekonomik sorunlarını ayrıntılarıyla bilmeye dayanır. Bir domates salçası sorunu, toplulukta, ciltler dolduran, saatlerce süren tartışmalarla halledilir. Türkiye'de 10 yıl sonra alüminyum sanayii ne olacak, ağır sanayi ne olacak, yatırım ne zaman amorti edilecek, pamuk yerine bunu işleyerek satmak için ne yapmak gerekir? Makine kimya sanayii 15 yıl sonra hangi boyuta ulaşacak? Kimsenin bildiği yok. Veri yok, doğru dürüst istatistik yok. Maliyet hesabı yok. Avrupa'daki gelişmeleri izlemek yok. Gümrük indirimlerinin getireceği zarar ne olacak, hesap edebilen yok. Yani AET'nin bize getirip götüreceklerini sağlam ve inandırıcı verilerle ortaya koyan yok. Beş yıllık kalkınma planlarında AET dikkate alınmamış. Ama ikiye ayrılmış. Tek ortak nokta da Anayasa'ya aykırı lafı. Bir bölümü, 'Biz getirdik ve Batı'yla ilişki kurduk' diyor ve Katma Protokol'ün kılma dokundurmuyor. Öteki bölüm de bunu Türkiye'nin kapitülasyonu ve idamı olarak görüyor. Oturup incelettirmek öylesine güç ki taraflar öylesine birbirine karşıt ki... Saatlerce Anayasa'ya aykırılığı, bağımsızlığımızın elden gittiği söyleniyor; ancak hesap denince her kafadan başka ses çıkıyor... İşadamları da başlamışlar, "Yandık battık" diye bağışmaya. Anayasa'ya aykırıdır diye, kimse çıkan piyango biletini almamazlık ediyor mu? Böylesine, yıllardır bir tırmanma olmuş ve sonunda AET'çiler ile AET karşıttan adeta kemikleşmiş. Kimse ekonomiden yana değil sanki. Oysa ben, ülkemizin çıkarına bakarım. Türkiye'nin bugünkü anlayışını bırakması ve kendine çekidüzen verip dışı açılması kaçınılmazdır. Dünyayla ilişkisi kopuk, tamamen çağdışı ve içe kapanık yaşaya-

25. Bu bölüm, Güneş'le özel görüşmeden özetlenerek alınmıştır.

mayız. Bu nedenle, ben AET'ye karşı değildim. Ancak, Katma Protokol'ün bugünkü haliyle de benim istediğim, yavaş ve koşulları yerine getirildikten sonra gerçekleştirilecek bir açılmayı gerçekleştiremeyeceğine inanıyordum. Üstelik, demokratik rejim açısından da AET'yle ilişki kurmak yararlıdır. Ancak beylere, bu ilişkinin ne olacağını ortaya çıkarttıramadık. Zaten hükümette 7 ay kaldık ve bunun 5 ayı Kıbrıs'la geçti..."

Ecevit, Kıbrıs'a müdahaleyi oya çevirmek için, MSP'yle koalisyonu, pek tutarlı olmayan gerekçelerle bozdu. Erken seçime zorlaması, bunu başaramaması ve geçici Irmak Hükümeti'nin kurulması, AET dosyasının yine bir süre için rafa kaldırılmasına yol açtı.

Türkiye ne istediğini bilemezken, Yunanistan tam üyelik başvurusunda bulunuyor (1975-1976)

"Türkiye, AET'ye girmekle, takatinin üstünde külfet yüklenmemiştir ve Yunanistan'dan çok taviz elde etmiştir. Biz buraya ekonomik faydalar elde etmek için girdik..."

Dışişleri Bakanı Çağlayangil 19 ocak 1971, İstanbul (Basın toplantısından)

1975 yılma, topluluk bir yıl öncesine oranla ne derece rahatlamış girmişse, Türkiye aynı derecede sıkıntı içinde girdi. Kıbrıs Harekâtı nedeniyle, tüm gözler ve baskılar Ankara'ya yöneltilmişti.

Avrupa ülkelerindeki ekonomik kriz heyecanı yatışmasına rağmen, enflasyon ve işsizlik süreci devam ediyordu.

Türkiye'de tam 6 aylık bir hükümet krizinden sonra, Milliyetçi Cephe 30 mart günü kurulmuştu. Ecevit'in istediği erken seçime gidilmesini önlemekten başka hiçbir ortak yönü olmayan, garip bir koalisyondu bu... Yarı dinci (MSP), faşist (MHP), yarı Atatürkçü (GP) ve başmühendis AP. Çözüm bekleyen büyük sorunlarda temel görüşleri birbirini tutmayan dört partili bir hükümet. Üstelik hiç vakit geçirmeden çözüm gerektiren sorunlar, Türkiye'nin temel çıkarlarını tehdit eder şekilde birbiri ardına gelmişti. Kıbrıs çıkarmasından iki ay sonra, Amerikan Kongresi, Türkiye'ye silah satışlarında ambargo koymuş, ardından da Almanya kredili satışları durdurmuştu. Karamanlis'in Yunanistan'a geri dönmesinden sonra, Washington'm Atina'ya silah sevkiyatını artırarak, Türkiye'yle açıkça bir denge kurdurma çabasına girmesi, Türk ordusunda panik yaratmıştı. Hava ve Deniz kuvvetleri, ambargodan en çok etkilenenlerdi. Yedek parçaları tamamen Amerika'nın elindeydi ve ambargonun kalkmaması halinde, uçak kaldıramayacak duruma düşüleceği ileri sürülüyordu. Kissinger'm gösterdiği tüm yolların denenmesi ve ne pahasına olursa olsun ambargonun kaldırılması, Dışişleri'nin 1 no.lu politikası haline gelivermişti. Ancak bunun için, Kıbrıs'ta ödün verilmesi gerekiyor ve MSP'nin, hükümeti bu nedenle bozabileceği düşünülüp, hükümet hareketlenemiyordu. Tam bir sıkışma olmuştu. Kong-

re'nin kararında ısrarı, birkaç yıl öncesinde "Üs yok tesis vardır" diyen Demirel'in, 25 Temmuz günü, "Ülkemizdeki tüm Amerikan üslerinin kapatıldığını" açıklamasıyla sonuçlanıyordu. Türkiye'nin Batı'yla ilişkileri, son derece tehlikeli şekilde ve en çok Batı'ya bağlı bir hükümet döneminde sarsılıyordu. Ankara, sanki depolarım açıp istediğini verebilecekmiş gibi, NATO'dan silah yardımı istiyor ve görüşmelere yol açacak şekilde, içinde pil dahi bulunan listeleri, Brüksel'deki delegasyona yolluyordu. Türk Hava Yolları'nın uçakları, Hollanda, Belçika, Almanya ve Kanada'dan peşin parayla satın alınan cephane ve yedek parçaları taşıyordu. Ancak ambargonun getirdiği boşluk doldurulamıyordu. Demirel, Erbakan'ın hükümeti bozacağı kaygısından, istemesine rağmen Kıbrıs konusunda kıpırdayamıyordu. Ekonomik durum da siyasi durum kadar, hatta daha da fazlasıyla kötüydü.

1973-1974'te Avrupa'yı kasıp kavuran krizin etkileri, 1975'te Türkiye'ye yansımaya başlayınca, ünlü "döviz darboğazına" yine girilivermişti. Petrol ithalatına ödenen yıllık 150 milyon dolar, bir anda 800 milyon dolara fırlamış, Avrupa'daki enflasyon nedeniyle artan fiyatlar, Türkiye'nin ithalatının da yüzde 15-20 arasında pahalılaşmasına yol açmıştı. Buna karşılık, altın madeni sayılan işçi dövizleri birden düşmeye başlamıştı. Zira, Almanya yeni işçi almayı durdurduğu gibi, fazlalıkları geri yolluyordu. Ekonomik kriz havası, Türk işçilerinin "bir gün beni de dışarı atarlar" kaygısıyla paralarını hükümet bunalımı içinde değer kaybeden TL'ye çevirmek yerine mark olarak saklamaya zorlamıştı. İthalat muazzam pahalıya gelirken, bunu karşılayacak döviz kaynakları da azalıyordu. Türkiye, Batı'daki ekonomik kriz sanki kendini hiç etkilemeyecekmiş gibi hareket ediyor, hiçbir önlem almıyor, enflasyonun gelişini görmemezlikten geliyordu.

Ortak Pazar'la ilişkiler de bu krizden etkilenmişti. Tarım müzakereleri tıkanıp kalmıştı. Anlaşmaya göre, Türkiye'nin yararlandığı tarım ödünlüğünün gözden geçirilip, yeni ek ödünlüğü verilmesi gerekiyordu. 1, Tarım Revizyonu diye adlandırılan bu müzakereler 1974'te olacakken, 1973'e alınmış ve genişleme nedeniyle zaten verilmesi gereken birkaç ödün, "ilk revizyonun bir bölümü" gibi gösterilerek kapatılmıştı. Geri kalan ödünlüğü de Akdeniz politikası çerçevesinde, diğer ülkelerle anlaşmaların tamamlanmasından sonraya bırakılmıştı. Aslında kamuoyunu tatmin etme çabasından başka bir pratik değeri olmayan bir girişimdi bu. Ancak, Akdeniz politikasının tamamlanması için diğer ülkelerle müzake-

reler öylesine uzadı ki, 1975'e girildiğinde Türkiye hâlâ 1. revizyonun tamamlanmasını bekliyor, oysa Mağribî ülkeleri başta olmak üzere, AET devamlı tarım ödünü dağıtıyordu. Ankara'nın elindeki ödümler değerlerini yitiriyor ve erozyon giderek büyüyordu.

Bu konuda 15 komite toplantısı yapıldı ve sonuç alınmadı. "Mağribî ülkeleri bizim eski kolonilerimizdir ve özel ilişkilerimiz vardır. Sadece bize sattıkları ürünlere kolaylık sağlamamız şart" gerekçesini ileri süren AET, Türkiye'nin sırtını sıvazlayıp, "Erozyon yok. Sizin önceliğiniz ilerde tam üye olmaktır" deyip dosyayı erteliyordu. 1975'in temmuz ayında AET İsrail'le de anlaşma yapınca Türkiye ile Akdeniz ülkeleri arasındaki tanm ödünü farkı öylesine artmış oluyordu ki elimizdeki ödümlerin değerini yitirmesi bir yana, şimdi, basit ticaret anlaşmaları yapılmış olan diğer Akdeniz ülkeleri bizden daha iyi duruma geçmişlerdi. Örneğin, AET'nin Akdeniz ülkelerine verdiği ödümlerden 70'i ya bizde yoktu ya da onlarınki bizden ileri avantajlar sağlıyordu. Sadece İsrail ile Türkiye arasındaki farklılık 50 ödünü bulmuştu.

Türk işçilerinin sosyal güvenliğini artırıcı bir anlaşmanın hazırlanıp 1973 sonunda yürürlüğe girmesi gerekirken, 1975'in sonunda görüş birliğine varılmadan (bu arada Türk Çalışma Bakanlığı'nın bir cevap verebilmek için tam 6 ay oyalanması da dikkate alınmalı) gerçekleştirilememiş ve ortada kalmıştı.

AET'nin vermek istedikleri öylesine yetersizdi ki Ankara konunun üstüne dahi gitmedi. Zaten 1976 aralığında serbest dolaşım takviminin saptanıp başlatılması gerekecekti; ikisi birbirine bağlanabilirdi. Ancak Almanlar ekonomik krizden kaynaklanan işsizlik ve kamuoyunda birden artan yabancı düşmanlığı karşısında, değil takvim hazırlamak, "Türlere serbest dolaşım" sözünü duymak dahi istemediklerini açıkça söylemeye başlamışlardı.

Bunlar yetmiyormuş gibi, İngiltere 2 mart 1975 günü, Türkiye'nin pamuk ipliği ihracatına tek yönlü bir kararla kısıtlama koydu. Sanayinin Türk ihracatı karşısında kötü duruma düştüğünü belirterek aldığı karar, yılda 4 bin tona yükselme yolundaki Türk pamuk ihracatını 3 500 tonda dondurdu. Bir süre sonra kısıtlamayla ihracatımız 2 500 tona düştü. Londra'nın tutumu, Türkiye'nin AET anlaşmasından beklediği en büyük yarar sayılan tekstil ihracatının ilerde kısıtlanacağını ilk işaretiydi. Türkiye, karşı önlemler almak için günlerce İngiltere'den yapılan ihracatta kısıtlama yapılabilecek mal aradı ve zorlukla birkaç tane bulabildi. Hangisine el atılsa, bir bakanlık, "Aman yapmayın, bu benim hammaddem veya aman yapmayın şu fabrikalarım durur" diye

karşı çıkıyordu. Gelişmekte olan bir ülkenin dışardan ithalata ne denli bağlı olduğunu ve kolay kolay kısıtlama koymayacağını tipik bir örneği idi bu... Olay, Türk kamuoyunda bir yara daha açmış oldu. Genel kanı, AET'nin yükümlülüklerinden kaçındığı şekline girdi ve topluluğun siyasî tutumuna karşı duyulan "kırgınlık", ekonomik gerekçeler de katılınca "kızgınlığa" dönüşüverdi. Başka ülkelerle tarım ödümleri karşılaştırılıyor ve Türkiye'nin devamlı gerilemesi görüldükçe kıyametler kopuyordu. Basında artık hemen her gün yazılar, demeçler yayımlanıyor ve sanki tek sorun tanınmış gibi, dikkatler o noktaya çevriliyordu. Buna bir de 2 milyar dolara yaklaşan ticaret açığı eklenince, ekonominin bozulması AET'ye bağlanır oldu.

İlişkilerdeki bozukluğa tuz biber eken ve Türkiye'nin AET'ye bağlanmasının 1960-1970'lerdeki en önemli gerekçelerinden birinin nitelik ve yön değiştirmesine yol açan gelişme, 12 Haziran 1975 günü ortaya çıktı: Yunanistan'ın tam üyelik istemi.

Karamanlis'in ülkeye demokrasiyle birlikte geriye dönüşünden itibaren, Avrupa büyük bir tebrik ve destek yarışına girmişti. Zaten uzun süredir tam üyeliği düşünülen Yunanistan için bundan daha iyi bir dönem düşünülmezdi. Anlaşması artık öyle bir noktaya gelmişti ki Yunanistan, ortaklığı devam ettirmesi halinde, AET'nin getirdiği yükümlülükleri taşımayı sürdürecekti, ancak topluluğun nimetlerinden yararlanamayacaktı. Gümrüklerinin yüzde 90'ını zaten kaldırmıştı. Ekonomisi yıllardan beri Avrupa'yla işbirliği (yabancı yatırım, büyük ithalat, başta gemicilik olmak üzere gizli gelirlerinin kaynağı vs) üzerine kurulmuştu. Ticareten yaşayan, büyük sanayi için ne hammadde ne yeri bulunan küçük bir ülkeydi. Tek çıkış noktası, Avrupalının Yunanistan'a yatırım yapıp başka ülkelere satış için köprü olarak kullanmasıydı. Öte yandan hem din hem de gelenekleriyle Avrupa'ya Türkiye'den daha yakındı. Üstelik tam üyelik, ülkelerdeki Türk korkusuna karşı kesin bir güvence getirirken, demokratik rejimin devamlılığını da sağlayabilecek önemli bir etken olacaktı. Ortak Pazar'ın 9 bakanıyla birlikte oturup konuşacak, kararları etkileyebilecekti. Sadece tanınımı AET düzeyinde yeniden düzenlemek zorunda kalacaktı. Bunu da topluluğun özel fonlarından (sosyal, tarımsal ve bölgesel) alacağı paralarla karşılayabilirdi.

Yunanistan'ın tek kamburu, "Türkiye-Kıbrıs" ilişkileriydi. Özellikle Almanya, Ortak Pazar'ın Kıbrıs çekişmesinde bir taraf durumuna düşmesini ve Türkiye'yi kaybettirebilecek tutumlara sürüklenmesini istemiyordu. Karamanlis, tam üyelik fikrini önce

Fransız Devlet Başkanı Giscard D'Estaing'e açmış ve beklediği gibi, büyük destek görmüştü. Diğer üye ülkelerle 1975 eylülünden itibaren yürütülen zemin yoklamalarında, "tereddütlü, ancak kesinlikle karşı çıkılmayan" cevaplar alınmıştı.²⁶

Alman Şansöyesi Schmidt, resmî talebin yapılmamasını öneren tek devlet başkanıydı. Mutlaka bir Türk-Yunan yumuşaması koşulunu ileri sürüyor ve "Ondan sonra düşünürüz" diyordu.

Aynı dönemlerde, Amerika da Türkiye'ye uygulanan ambargoyu kaldırtabilmek için bir "yumuşama belirtisine" ihtiyaç duyuyordu. Ambargo konusu, artık Türkiye ve Kıbrıs'ı ilgilendiren bir konu olmaktan çıkıp, Başkan Ford'a karşı Demokrat çoğunluğun kongredeki mücadelesine dönüşmüştü. Kissinger'm "önerileri" üzerine Viyana'da Denktaş ve Klerides, toplumlararası görüşmeleri başlatmışlar (28 nisan), Çağlayanlı ve Bitsios, Roma'da 19 Mayıs günü buluşarak iki ülke arasındaki sorunların müzakereler yoluyla çözümünü başlatan bir anlaşmaya varmışlardı... Ardından da Brüksel'deki NATO doruğu (31 Mayıs) sırasında Demirel-Karamanlis görüşmeleriyle birdenbire bir "bahar havası" yaratılmıştı.

Senaryoya göre, Kıbrıs'ta toplumlararası müzakereler başlayacak, Ege konusunda Türk-Yunan yaklaşması sağlanacak, Rum lobisi ABD Kongresi'nde Türkiye aleyhinde çalışmayacaktı. Böylece Ford yönetimi, Türkiye'ye uygulanan silah ambargosunu kaldırtacak, kar-şüğümda da Yunanistan'ın AET'ye girmesine yardımcı olacaktı.

Türkiye, Kongre'ye yönelik çalışmalarla bu diplomatik manevraya girerken, Karamanlis de Schmidt'in itirazlarını ortadan kaldırmayı planlıyordu. Yunan başbakanı, Başkan Ford'la Brüksel'de 30 Mayıs günü yaptığı görüşmede, Washington'ın bu konuda yardımcı olmasını ve Almanya'yı ikna etmesini istedi.

Gerçekten Ford, bir gün sonra buluştuğu Alman şansöyesine, "Yunanistan'daki demokrasinin yaşayabilmesi için, Atina'nın adaylığını desteklemesinin iyi olacağını" söyledi. Zaten yaratılan yumuşama havası, Türk ve Yunan başbakanlarının kol kola resimleriyle süslenmişti.

Ancak senaryo, Türkiye açısından beklenen sonucu vermedi.

Brüksel'de, Yunanistan'ın tam üyelik başvurusu Temmuz ortalarında bekleniyordu. Konseyde gazetecilere açıkça "Almanya vetosunu kaldırdı ve Atina'nın önümüzdeki ay adaylığını bekliyoruz" deniyordu. Ancak birdenbire, 12 Haziran günü, Brüksel'deki Yunan elçisi, konsey başkanından randevu istedi ve 9 başkentte 26. Yunanistan'ın giriş gerekçeleri ve zemin yoklamaları, topluluğun görüşleri, Atina'da bir süre AET'yle müzakereleri yürüten Merkez Bankası Genel Müdür Yardımcısı Kiri-azidis'ten, Brüksel'de de topluluk komisyon ve konseyinde konuyla ilgilenen teknisyenlerin verdikleri bilgilerden derlenmiştir.

Yunan elçileri resmen adaylık istemini dışişleri bakanlarına verirken, Brüksel'de Büyükelçi Statratos ve Atina'da da Karamanlis, "Yunanistan, Avrupa içindeki yerini alacaktır" diyorlardı.

Yunanistan, acele etmekle akıllıca davranmıştı. Zira 24 temmuz günü Amerikan Kongresi, ambargonun kaldırılmasını öngören bir tasarımı, Rum lobisinin büyük faaliyetiyle, 206'ya karşı 223 oyla reddetti. 25 temmuz günü Türkiye, toprakları üstündeki tüm Amerikan üslerinin kapandığını açıklıyor ve böylece NATO'nun güney kanadındaki en büyük ordunun sahibi Türkiye ile Batı ilişkileri en kaygı verici dönemine giriyordu. Ortak Pazar'ın güçlü üyesi Almanya, 9'lar arasında bu durumdan en çok çekinen ülke olarak, Türkiye'ye Dışişleri Bakanı Genscher'i yollamasına rağmen, bu doğal gelişmeyi önleyemiyordu.

Yunanistan'ın tam üyelik başvurusu, ne gariptir ki Ankara'yı gerektiği veya beklendiği gibi karıştırmadı. Birçok politikasını, Yunanistan'ı izlemek, Batı içinde Atina'yı tek başına bırakmama ilkesi üzerine oturtmuş olan Türkiye bu defa kıpırdamıyor, kıpır-dayamıyordu.

Hükümette, AET'yle her türlü ilişkiye karşı çıkan ve topluluğu bir Hıristiyan kulübü olarak niteleyen Erbakan vardı. Onun bulunduğu bir hükümetin bu yolda bir karar vermesi söz konusu olamazdı. Demirel için, koalisyonun bu yüzden yıkılması söz konusu değildi. Öte yandan, ülkenin içine düşmeye başladığı açıkça görülen ekonomik kriz ve Kıbrıs nedeniyle doğmuş olan ilişkilerdeki gerginlik de Türkiye'nin de Yunanistan'ı izleyip hemen başvuruda bulunmasını engelleyen unsurlardı. Oysa, gerçekten katılma niyetinde olanlar için kaçırılmaması gereken bir fırsattı. Nitekim AET, Ankara'nın Atina'yı izlemesinden kaygılandığı için günlerce diken üstünde oturmuş ve el altından Türkiye'ye, "Sakin başvurmayın henüz zamanı değil" mesajları yollamıştı. Ne hükümette, ne de özel sektörde AET yanlılarının sesleri çıktı. Bugüne kadarki tutumlarıyla büyük bir çelişki ve temelde benimsememenin, bilinçsizliğin tipik bir örneği idi.

Batı Avrupa'yla ilişkilerin daha da sıklaştırılmasının büyük savunucusu olan Dışişleri Bakanlığı'nda da durum aynıydı.

Dışişleri bakanı önemli merkezlerden, "nasıl bir yaklaşım izlenmesi gerektiği" konusunda görüş istedi. Büyükelçilerden büyük bir bölümü, bekleyip, ilerde başvurulmasını daha yararlı buluyordu. Bir kişi hariç: Büyükelçi Saraçoğlu.

Hemen Ankara'ya giden Saraçoğlu, "Yunanistan'ı önlemek için biz de derhal müracaat edelim. Bize ne evet ne de hayır diyebile-

çeklerdir. Bu durumda da Yunanistan'ın üyeliği geri bırakılabilir. Aksi durumda, Türkiye, Yunanistan'ın içinde bulunduğu bir AET'nin dışında kalamaz. Bu düşünülemez dahi" diyordu. Aynı dönemde Cenevre'deki Türk Büyükelçisi Coşkun Kırca da merkeze "danışma" için davet edilmişti. Kırca, böyle bir yaklaşıma kesinlikle karşıydı. Saraçoğlu ve Kırca saatlerce baş başa konuştular, sonra Oğuz Gökmen ve Genel Sekreter Elekdağ da, bu gruba katıldı ve Çağlayan'ın yanına çıktılar. Elekdağ da tam üyelik müracaatının söz konusu olamayacağını söylüyordu. Gökmen de karşıydı. Ancak Gökmen'in tutumu, Dışişleri'ndeki yakınlarına göre, Türkiye'nin karşılaşacağı güçlüklerden çok, fikrin Saraçoğlu'ndan gelmiş olmasından dolaydı. Zira Saraçoğlu-Gökmen ikilisi, Dışişleri Bakanlığı'nın ünlü "dost görünüşlü düşman ilişkiler" dizisinin en bilinen örneklerinden biriydi.

Çağlayan'ın herkesi teker teker dinledi. Saraçoğlu, kendisinin önerdiği yönde talimat verilmemesi halinde "istifa etmek zorunda kalacağım" söyleyince, Çağlayan'ın önündeki kâğıttan başını kaldırdı ve "... Tefvîk Bey böyle konularda hissi harekete ne gerek var..." dedi.²⁷ Bakan, bu aşırı tepkiye şaşırılmıştı. Ne gariptir ki daha önceki tutumlarıyla büyük bir çelişki yaratmasına rağmen, aslında ne dışişleri bakanı ne de başbakan bu konu üzerinde fazla durmadılar. Demirel, Türkiye'nin tam üyelik istemesi konusunu tek cümleyle geçiştiriverdi:

- Olur mu canım böyle şey...

İki ülkenin yolu bu olayda ayrılıyordu.

Türk kamuoyunda ve bürokrasisinde, zaman zaman "Batı'yla bağlarımızı sıkılaştıralım" diye öylesine boş ve gereksizce bağırıyorlardı ki, şimdi Türkiye-Avrupa ilişkilerinin en hayati noktasında kimse umursamıyordu bile. Kimse konuyu ciddiye bile almadı. Oysa Saraçoğlu bu noktada haklıydı. Ankara, Atina'yı izleyip başvuruda bulursa, gerçekten ya Türkiye'yi de içeri almak zorunda kalacaklar ya da Yunanistan da dışarda kalacaktı.

Türkiye, tam üyelik başvurusunda bulunamayacağını anlayınca, Yunanistan'ın katılımının getirebileceği siyasi ve ekonomik sakıncaları giderme ve topluluktan yeni bir şeyler koparma yolunu seçti: 1- AET, Yunan katılımının Türkiye aleyhinde olmayacağı ve ilerde Türkiye'nin Yunanistan tarafından veto edilmeyeceği yolunda yazılı güvence vermeli. 2- Türkiye'yi de ilgilendiren siyasi konular görüşülürken, Ankara'da, 10'larla birlikte siyasi danış-

27. Bu toplantıların dökümü, katılanlardan bazıları ve Dışişleri Bakanlığı'nda olayla yakından ilgilenenlerin verdikleri bilgiler ve değerlendirmelere dayandırılarak özetlenmiştir.

ma mekanizması toplantılarına katılmalı. 3- 2 milyar dolar bakan ticaret açığı kapatmak için yeni tarım ödümleri sağlanmalı. 4- Tekstilde serbestiyet artırılmalı. 5- İşçilerin serbest dolaşım takvimi saptanmalı. 6- Mali protokoldeki kredi artırılmalı. 7- Türkiye'nin yükümlülükleri esnekleştirilmeli.

AET de Yunan başvurusu nedeniyle ilişkilerin daha da gerginleştiğini görmüş ve Ankara'yı hiç değilse belirli bir oranda yatıştırmak için bir çaba harcanması gerekliliğine inanır olmuştur. Nitekim, 16 Eylül 1975 günü Brüksel'de toplanan Ortaklık Konseyi'nde, Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in ağzına bir parmak bal çalındı. Topluluk, Brüksel'deki Türk daimî delegesi Saraçoğlu'nun bir buluşunu kabul ediyor ve Türkiye-AET ticaret açığının incelenmesi için bir "uzmanlar kurulu" oluşturulmasını kabul ediyordu. Bu kurulun amacı, Türkiye-AET ticaret açığını inceleyip konseye rapor vermektir. Türkiye'nin yükümlülüklerinin esnekleştirilmesi için, Katma Protokol'ün bazı maddelerinin değiştirilmesi ilke olarak kabul ediliyor, Türk şikâyetlerinin geçerliliğini inceleyecek bir mekanizma kuruluyordu. Saraçoğlu'nun amacı, bu kurulda tüm sorunları ele aldırılmaktı. Türkiye, sorunlarını anlatacak ve sonrası düşünülecekti. Ortaklık Konseyi'nde asıl AET önemli bir fikir ortaya attı: Sınai ve teknolojik işbirliği. Türkiye'nin aleyhine bozulan dengenin, ancak bu şekilde yeniden kurulabileceği fikri belirivermişti. Zira AET'de, Türkiye'yi başka yollardan tatmin etmenin imkânı olmadığı inancı yaygınlaşmıştı.

Neden?

Zira Ortak Pazar öylesine genişlemiş ve Akdeniz bölgesini kendi etki sahasına iyice bağlayabilmek için öylesine tarım ödünü dağıtmıştı ki, ekonomik açıdan zaten güç durumda olan İtalya ve ortak tarım politikasından en büyük payı alan Fransa, artık kesinlikle yeni ödünlere karşı çıkıyorlardı. Diğer bir nokta da Türkiye'nin bir ilke uğruna, ihraç edemeyeceği ürünlere dahi ödün istemesiydi. Ankara hâlâ 1960'ların kavramının peşinde koşuyor ve "Biz ortak üyeyiz. Bir gün tam üye olacağız. Dolayısıyla, başkalarına verilen ödümlerin aynısını ve bazı durumlarda da daha fazlasını almalıyız" diyordu. Oysa, AET'nin Türkiye'ye böyle bir öncelik tanıdığı yoktu. Bu ilke bir yana, bütün tarım ürünleri ödümleri verilse dahi, çağdışı bir teknikle üretim yapan ve paketleme, standartlaştırma, çeşitlendirme ve pazarlama bilmeyen bir ülkenin, İspanya, İsrail gibi devlerin arasında elde edeceği yarar, komisyonun hesaplarına göre yılda en fazla birkaç milyon dolar aşmayacak, bir süre sonra yeniden sıkıntılar başlayacaktı. Tarım,

AET'nin kendini dışı karşı en iyi koruduğu alandı ve Türkiye'ye açılmak söz konusu olamazdı. Avrupa Komisyonu'nun tüm denemeleri, Bakanlar Konseyi tarafından reddedilmişti. Türkiye'ye böyle bir ödün vermek "emsal" yaratabilir ve diğer anlaşmalı ülkeler de aynısını isterlerdi. Üstelik Türkiye'nin kapasitesi büyüktü. İlerde sorun yaratabilecek, İspanya'dan sonraki ikinci ülkeydi.

Sanayide Türkiye'ye verebilecek bir şey kalmamıştı. Kontenjane bağlı olan tekstilde de açılmaya imkân yoktu. Zira, topluluğun kendi sanayii, Türk ihracatının karşısında daha da kötü duruma girmişti. AET, rekabet hissettiği sanayi ürünlerine karşı da kendini korumak zorundaydı. Sistem buydu. İşte Amerika, işte Japonya'ya karşı koruma tedbirleri. Şimdi Türkiye'ye tekstil kapılarını açmak, 9'ların bu sanayi kolunda ayaklanma yaratabilirdi.

Serbest dolaşım ? Almanya başta olmak üzere işsiz sayısı öylesine büyüktü ki bunun sözü dahi edilemezdi. Üstelik kriz döneminde kapıları açmak, bu ülkelere Türkiye'den binlerce yeni işçi akımı yaratabilir ve kamuoyundaki duyarlık biraz daha artardı. Yabancılara karşı tutumun, bir yıl sonraki Alman seçim kampanyasının en önemli tartışma konularından biri olacağı, verilen demeçlerle şimdiden ortaya çıkmıştı. Bonn, Avrupa Komisyonu'na bir yazı göndererek, "serbest dolaşım takviminin 1976'da saptanmasına imkân olmadığı" nı resmen bildirmişti.

Teknoloji ve Sanayi İşbirliği Anlaşması neydi?

Bunu da Avrupa Komisyonu Sanayi İşler Müdürü Squartini, İKV Genel Sekreter Yardımcısı Teoman Kuyumcu'ya özel bir randevu sırasında şöyle anlattı:

- Ortak Pazar'ın dış ilişkileri artık öylesine bir noktaya geldi ki Türkiye'ye verilecek ödün kalmadı. Zaten, ticarî anlaşmalar aracılığıyla gümrük indirimleri sağlayarak bir ülkenin kalkınmasına yardımcı olma dönemi kapandı. Zira genel olarak gümrükler çok düşük. Size geri kalanları versek dahi, önemli bir yarar sağlayamazsınız. Biz de artık sanayi ve teknoloji yatırımlarına kayıyoruz. Avrupa hemen hemen her şeyi yapıyor ve sıkışma döneminde, dış ülkelere açılma dönemindeyiz. Bizde kapital ve bilgi var, ancak artık bunu Avrupa'da kullanamama durumuna giriyoruz. 1- Büyük kapasiteli fabrikalar için yeterli yer kalmadı. 2- El emeği sorun yaratıyor. Yabancı işçileri sosyal nedenlerle geri göndermek zorundayız. 3- Çevre kirlenmesi sorun yaratıyor. Çevreyi kirleten fabrikalara karşı kamuoyunun tepkisi büyük. 4- Elimizdeki kaynakları (hammadde, enerji vs) en az ölçüde kullanma zorunlu-ğunu duyuyoruz. İşte Türkiye bu açıdan, Avrupa yatırımlarını

çekmek için en ideal durumdadır. Sizin ihtiyacınız sanayileşmek değil mi ? Biz size yatırım yaparız. Bir yandan Avrupa'daki işçileriniz ülkede yeni işyeri açıldığından geri dönerler, öte yandan da işsizlerin azalmasına katkıda bulunuruz. Böylece sizdeki üretim başka ülkelere de ihraç edilir ve gelir sağlarsınız. Emin olun, dört tarım ödününden daha büyük kâr vardır.

Squartini'nin son derece basit şekilde anlattığı bu durumun sakıncaları da vardı. Kuyumcuya bir uyanda bulundu:

- Bakın, eğer Türkiye bir an önce hangi sanayi sektörlerine ağırlık vereceğini, hangilerini bize bırakacağını kararlaştırmaz, özel sektör tercihlerini yapmaz ve daha da önemlisi Türkiye nasıl bir yatırım istediğini detayına kadar saptamazsa felaket olur. Bu kararları AET'ye bırakırsanız, size, çevreyi kirleten, bilgi yerine yoğun el emeğine dayanan ve modası geçmeye başlamış, sadece sizin iç piyasaya dönük yatırımları kapıyı zorlar ve bir gün de emin olun içeri girerler. O zaman çok geç kalınmış olur. Hemen harekete geçin ve Ortak Pazar'a kendi koşullunuzu verin. Bizim yapacağımız anlaşma bir çerçevedir. Yönleri göstermekle yetinir. İşadamlarına bir emir veremeyiz. Bu anlaşma bir kadrodur. Bunu yöneltmek size düşer.

İşte Türkiye'ye önerilen buydu...

Türkiye'nin, hiç kuşkusuz yabancı yatırım ihtiyacı vardı... Ve sıkışıklıktan kurtulmanın tek yolu da buydu. Ancak önemli bir koşulu vardı bunun: Türkiye'nin, ne tip yatırım istediğini saptaması. Coca cola veya çikolata kâğıdı fabrikası yerine, en son teknoloji de ülkeye getirecek, çevreyi az kirletecek ve en önemlisi büyük bölümü ihracata yönelik yatırım. Başboş bırakılması ise, kapitülasyon kaygılarını doğrulatabilecek gelişmelere yol açabilirdi. Ortak Pazar anlaşmasının tek yarar sağlayıcı ve tıkanıklığı çözücü formülü de buydu.

En büyük yatırım kapasitesine sahip olduğu için anahtarı elinde tutan da Almanya'ydı.

Schmidt, bu tartışmalar döneminde, Ankara'da Demirel'e açıkça bu durumu anlattı:

- Almanya krizden çıkmak üzere. Ekonomiyi, enflasyona yol açmadan yeniden canlandırma sürecine giriyoruz. Bunun için, Alman yatırımlarının dışarıya çıkmasını ne durdurmak ne de teşvik etmek istiyoruz.

Bu politikamızı sadece Türkiye'ye karşı değiştirmeye ve yatırımlara yardımcı olmaya hazırız.²⁸

28. Alman başbakanının bu girişimi görüşmenin tutanaklarından; Türkiye'deki iç kargaşalığın detayları da toplantılara girenlerin verdikleri bilgilerden derlenip özetlenmiştir.

Almanya bu şekilde, hem elindeki Türk işçi fazlasını geriye yollayabilmeyi hem de serbest dolaşım konusundaki Türk ısrarlarından kurtulabilmeyi ve tabii en önemlisi Türkiye'nin Batı'yla bağlarını kuvvetlendirmeyi amaçlıyordu. Bonn, Türkiye ile Amerika ilişkilerinin kötüleşmesini ve buna bağlı olarak da NATO'nun güney kanadının sarsılmasını istemiyordu.²⁹

Demirel, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na bir yazıyla "Katma Protokol'ün uygulanması karşısında, bugün ve yakın bir gelecekte hangi sanayi dallarında güçlüklerle karşılaşılacağına saptanıp bildirilmesini" resmen istemiş, ancak hiçbir zaman yanıt alamamış, fazla da ısrar etmemişti.

Büyük kargaşa, eylül ayında Ortaklık Konseyi'nde saptanan "Türk Ticaret açığını inceleyecek ortak uzmanlar grubunun" Ankara'ya gitme hazırlığıyla başladı. AET'yle büyük pazarlık, hazırlığın ilk aşamasıydı.

Devlet Planlama Teşkilatı hemen karşı çıktı. "Gelmelerinde hiçbir yarar yok" diyor ve Türkiye'nin önemli kararlar öncesinde-deyken bu grubun gelişini, "Dışişleri'nin yeni bir oyunu olarak" görüyorlardı. Yabancı sermayeyle göz boyanacak ve asıl sorunlar askıda kalacaktı. Üstelik, Türkiye'nin böylesine büyük bir ticaret açığı verdiği bir sırada, Katma Protokol uyanınca konsolide listedeki oran yüzde 35'ten 40'a ve gümrük indirimleri de yüzde 5'ten yüzde 10'a çıkarılacaktı. DPT, bu artırımların yapılmaması ve kamuoyunda konunun en duyarlı olduğu bu dönemde yükümlülüklerin dondurulmasından yanaydı. AET dengeyi bozduğuna göre, Türkiye'nin elinde önemli bir koz vardı. Planlama, uzmanlar grubu "oyununa" gelmek istemiyordu. Aslında oranların yükseltilmesinin pratikte hiçbir önemi olmadığı biliniyordu. Zira, Türkiye zaten 70'lik liberasyon uyguluyordu.

Bakanlıklararası AET Koordinasyon Komitesi'nin 21 ekim 1975 toplantısında, Türkiye'de o dönemde hükümet otoritesinin kalmadığını, herkesin kendi istediğini uygulatma eğilimini açıkça gösteren büyük tartışmalar çıktı.

DPT temsilcisi kesinlikle karşı çıkarken, Ticaret Bakanlığı, "Gelsinler ve sadece istatistik bilgi verelim" diyordu. Maliye Bakanlığı'nın temsilcisi DPT'nin görüşüne katılmıyor (bir süre sonra görevinden alındı), diğer 8 bakanlığın ve kuruluşun ne olduğunun

29. Ancak bu Alman yaklaşımı ve AET'nin teknik işbirliği projesi sonuçlanmadı. Türkiye, bu oluşmuş ortamdan yararlanamadı. MSP, "Türkiye'yi Hristiyanlaştıracak mıyız?" diye veto edince, Demirel de sustu. Koordinasyonsuzluk, yeterli bilgi verilmemesi ve bakanlıkların birbirinden kuşkusu, Türkiye'deki kuruluşları kısa sürede birbirine düşürdü. AET'nin girişimi, "Yabancı sermaye ödün istemek için geliyor" havasına dönüştü.

farkına varmadan hayretle konuşmalarını izliyorlardı. Dışişle-ri'nin Ankara'daki yetkilileri, uzmanlar grubunun sadece ticaret konusuyla ilgilenmesini isterken, Brüksel delegasyonu, tüm ilişkilerin ele alınmadığından yanaydı. DPT bu defa hemen kaygılanıyor ve "İşte, yabancı sermayeyi sokmak için bunu planlıyorsunuz" diye atılıyordu. Bu sırada, Avrupa Komisyonu ekibini kurmuş ve Ankara'mn randevu tarihi vermesini bekliyordu. Tam üç defa gezilerini ertelemek zorunda kalmışlardı. "Hem kabul ettiniz hem de bir randevu veremiyorsunuz" diyorlardı. Sonunda tam 6 toplantı yapan Türk teknisyenleri anlaşılamadılar ve "Her bakanlığın, gelen gruba kendi görüşlerini söylemesi yolunda" karara vardılar. Avrupa Komisyonu grubu 12-13 şubat 1976'da Ankara'ya gele-bildi.

Caporale ve ekibi, toplantının yapılacağı salonun dışında beklerken, içerde hâlâ mücadele devam ediyordu. Planlama, "Ben gözlemciyim konuşmam" diyor, Dışişleri, "Kardeşim her toplantıda güçlükleri anlatıyorsun, şimdi de söyle ve rapora alalım" diye ısrar ediyordu. Tam bir kargaşa halindeydi. Dışişleri'nde toplantıya katılan ismet Birsal sinirlendi ve "Bu toplantı hükümet kararıyla yapılıyor. Gözlemci yoktur. O zaman katılmayın" deyince hava birden gerginleşti. Neyse, araya Ticaret Bakanlığı AET İşleri Müdürü Özer Çınar girdi de ortalığı yatıştırdı. "Ben arkadaşın söyleyeceklerini söylerim, zarar yok konuşmasın" diyen Çınar, o gün gerçekten son derece parlak bir sunuş yaptı. Planlama, Dışiş-leri'nin bir kanadıyla özel sektör çıkar çevrelerinin kurduğu bir organ olarak gördüğü bu uzmanlar grubuna katılıp sorumluluk almak istemiyordu. Öylesine bir kaygı vardı ki, Planlama temsilcisi toplantıda konuşmadı ve görüşlerini yazılı olarak verdi.

Aynı toplantı, bir süre sonra Brüksel'de yapıldı ve bu defa Saraçoğlu ile Türk heyeti arasında tartışma çıktı. Saraçoğlu, talimatla gelen heyeti Ankara'ya şikâyetle tehdit etti, bir ara komisyona telefon edip, "Gelen eksperler yetkisizdir" dahi dedi. Caporale o günlerde, "Ne yapacağımı şaşırđım. Türkiye'de bir şeyler dönüyor, ancak anlayamıyorum" diye dert yanıyordu.

Hükümet, bu teknisyenler arası kavgaya tam anlamıyla sırtını çevirmiş, ilgilenmiyordu. Dışişleri bakanı ise konuyu, "bürokrasideki solcuların bir mücadelesi" şeklinde görüp atıveriyordu. Onun da kuşkusu Erbakan'dı. Bu tartışmaları, hükümet düzeyinden uzak tutmak için müdahalede bulunmaktan kaçmıyordu.

1 martta Brüksel'de toplanacak olan Ortaklık Konseyi'ne, Çağlayangil işte böylesine gergin ve sıkışmış bir durumda geldi. 28 şubat

1976 günü Brüksel'de Türk daimî delegesinin resmi ikametgâhında, Çağlayangil'in başkanlığında, Ankara'dan gelen ekiple birlikte Türk delegasyonunun Belçika'daM teknisyenleri toplandılar. Türkiye'nin o anda hâlâ ne yapacağım büememesi yönünden, en göze çarpıcı toplantılardan biriydi. Çağlayangil masaya oturur oturmaz cebinden iki kâğıt çıkardı. Bunlardan biri Coşkun Kırca, diğeri ise Saraçoğlu'nun toplantı öncesi Ankara'dan istenen "görüş" e yolladıkları yanıtlardı. Kırca, pratik hareket edilmesinden yanaydı ve Katma Proto-kol'ü, dokunulmazlığı olmayan bir belge şeklinde görüyordu. Masanın turu yapılmaya başlandı. AET dairesinin en genç diplomatlarından biri olarak tanınan Uluç Özülker, anlaşmanın yürümediğini ve bu şekliyle de yürümeyeceğini ileri sürdü. Ardından, Ekonomik İşler Genel Müdürü Oğuz Gökmen ve nihayet Brüksel'deki ekibin Avrupa Komisyonu tarafından "en iyisi" diye sık sık methedilen müsteşarı Temel İskit... İskit, Türkiye'nin 9'larla ilişkilerinin dengeli ve sağlıklı bir temele oturtulması için, anlaşmanın yapısının değiştirilmesinden başka çıkış yolu görmediğini söyledi. Bu konuda 200 sayfalık bir de rapor hazırlamıştı. Daimî temsilci Saraçoğlu, konuşmasına, "En yakın meslektaşım la tam bir görüş ayrılığı içindeyim" diye başlayarak, anlaşmada madde değiştirmeden de istediklerimizin elde edileceğini ileri sürdü. Topluluğun zaten bir değişikliğe yanaşmayacağını, örnekler vererek anlattı: "Akılcı davranalım. Yunanistan'ın girişinden ve yükümlülüklerini yerine getirememesinden dolayı AET sıkışık durumda. Tarım konusunda başvuralım, hem daha fazla ödün elde edebiliriz hem de haklı olduğumuzu saptarız" diyen Saraçoğlu, Gökmen'in aksine, "yükümlülüklerimizden kurtulmak konusunda patırtı yapılmasından yanaydı. Saraçoğlu'nun Katma Protokol'e dokundurumama çabası, belirli kaygılarından ileri geliyordu. Her şeyin başında, bugünkü haliyle Katma Protokol'ün Türkiye'ye hiçbir zararı olmadığına inanmıştı. Tarım ödünlere ve yeni bir malî protokolle dengeleme yapılabilir ve uzun süreç içinde eğer gerçekten bir sanayi dalı sıkıntıya düşerse, o zaman anlaşmanın maddeleri kullanılarak bu önlenbilirdi. Onun kaygısı, başta Planlama olmak üzere, solcular ve sağcıların işgal ettikleri bakanlıklar, ilgili kuruluşlar ve özellikle basın aracılığıyla Türkiye'yi Batı'dan koparmayı amaçlayan, art düşünceli kampanyanın Türkiye-AET ilişkilerini koparmasıydı. Üstelik, hükümetin, iç politika nedenleriyle bu gidişi durduramayacağına inandığı için, revizyonistlere karşı tek başına büyük bir

mücadele açmıştı. Aslında zaman zaman, Türkiye'de otorite yokluğundan başarılı da olabiliyordu. Ancak giderek yalnız kaldığını, bu defaki toplantıda daha da açıkça gördü. Çağlayangil, başbakanın kesin direktifiyle gelmişti: sert çıkış yapılacaktı.

Diplomatlar, aralarında uzun uzun tartıştılar ve bakanın konuşmasına uzlatıcı bir formül bulunarak (sertliğin derecesi ve konusu) tamamlandı. Çağlayangil tartışmalara karışmamış, sadece, "Adamları fazla tehdit eder havaya girmeyin" demekle yetinmişti.

2 mart günü Ortaklık Konseyi, ilk defa önceden hazırlığı yapılmadan, kimin ne söyleyeceği bilinmeden girilen bir toplantıydı. Çağlayangil, konseyden önce dönem başkanı olan Lüksemburg Başbakanı Gaston Thorn'u gördü. Kırk beş dakika kadar konuştular. Ardından konsey başladı.

Konsey sırasında gazeteciler aşağıdaki koridorlarda bekleyişlerdi ve komisyonun, konseyin ya da üye ülkelerden birinin sözcüsü gelip bilgi verirdi. Herkes, Türkiye'nin son derece sert çıkmasını bekliyor, hatta Batı'yla ilişkilerini bozacağı dedikoduları, 200 kadar yabancı gazeteci arasında dolaşp duruyordu. Ortak Pazar koridorlarında ilk defa bir "Türkiye sorunundan" söz ediliyordu. O güne kadar Türk konseyleri dört beş gazeteciden başkasıyla izlenmezdi.

Konsey öncesinde üye ülkelerin sözcüleri "Sizin bakan ne yapacak" diye Türk gazetecileri sıkıştırıyor ve ne geleceğini öğrenmeye çalışıyorlardı.

Toplantıda, Gaston Thorn topluluk adına, Çağlayangil de Türkiye adına konuşuyordu. İlişkilerdeki gerilim, salonda yer alan bakanların sayısından da belli oluyordu. İlk defa, başkan olmadığı zaman hiçbir ortaklık konseyine gelmeyen Fransız, Alman, Belçika ve İtalyan dışişleri bakanları da oradaydı. Hatta komisyondan sadece Soames değil, Başkan Ortoli dahi girmişti.³⁰

Gaston Thorn, topluluk ile Türkiye arasındaki ilişkilerin güç bir dönem geçirdiğini kabul ettikten sonra şöyle devam etti:

- (...) Çeşitli nedenlerle ortaya çıkan bugünkü duruma bakıp, hemen sonuçlara varmayın. Dünya ekonomisindeki önemli değişiklikler hepimizi etkiledi. Şimdi yavaş yavaş iyileşme başlıyor. Bu durum, ikili ilişkilerimizi de mutlaka etkileyecektir. Üstelik Türliye, 1 ocak 1974'te resmen uygulamaya girmesi gereken ve 9'larm parlamentolarından geçen tamamlayıcı protokolü TBMM'den hâ-
30. Mart Ortaklık Konseyi'nin özeti, CEE-TR 6/67 sayı ve 1-2 mart tarihli resmî konsey tutanaklarından alınmıştır. Aynı konseyle ilişkili tüm gelişmeler, aynı zamanda Brüksel'de gazeteci olarak konseyi izlerken, topluluk sözcülerinin ve o dönemden toplantılara katılan Türk ve AET yetkililerinin verdikleri bilgilerden derlenmiştir.

lâ geçilmemiştir.

Çağlayangil, tamamlayıcı protokolün o günkü koşullarda meclislerden geçmesine imkân olmadığını ve koalisyon ortağı Erba-kan tarafından hemen reddedileceğini Thorn'a orada söyleyemezdi tabii... Konuşmasında uzun uzun gelişmeleri anlattı, Katma Protokol'ü imza eden kişi olmasına rağmen, 1970'lerdeki sözlerinin tam aksini savundu.

-(...) Türkiye'nin avantajları erozyona uğrar, anlaşmanın dengesi tamamen bozulurken, topluluğun yükümlülüklerini yerine getirmemesi de birçok çevrede, AET'nin Türkiye'ye karşı isteksizliği şeklinde yorumlanmaya başlamıştır. Buna karşılık Türkiye yükümlülüklerini yerine getirmiştir ve kesin takvimlere bağlı yükümlülükleri güçlükler yaratmaktadır. Beş yıllık planlarımızın hedefleri ile AET'ye yükümlülüğümüzü koordine edilemez duruma girmiştir. Makine ve kimya başta olmak üzere, sanayilerimiz bu durumdan etkilenmektedir. Bunların büyük bölümü 12 yıllık listede olduğundan, bir süre sonra korunmasız kalacaklardır. Katma Protokol, Türkiye'de yatırım yapmak isteyen özel sektörümüz için bir "kâbus" haline giriyor. Ortaklığımızın, değişen dünya koşullarına kendini uydurmakta pek başarılı olduğunu söyleyemeyiz. Türk hükümeti, Ankara'da yapılacak olan önümüzdeki ortaklık konseyi toplantısından önce, sorun yaratan noktaları size bildirecektir.

Salonda bir rahatlama oldu. Zira herkes çok daha sert bir konuşma bekliyordu. Konsey, 1974'ün eylül ayında Turan Güneş'in ve 1975 eylülünde Çağlayangil'in hemen hemen aynı şikâyetlerini dinlemişti. Bu defakinin tek farkı, Çağlayangil'in ilk defa Katma Protokol ile kalkınma planlarının uyuşmadığını söylemesiydi. Ama bakanlar sertlikle karşılaşmadan yumuşak yaklaşımı görmekten memnun kalmışlardı. Ancak bitmedi... Tarım ödünleri konusuna geçildi. Meğer Çağlayangil için asıl önemli olan Türkiye'nin sanayiini sarsan tehlike değil, alınamayan ve tutarı bir hesaba göre 200 bin dolar, bir hesaba göre de 1 milyon dolar olan tarım ödünleriymiş.³¹

Thorn, AET'nin iç güçlüklerini anlattıktan sonra, Türkiye'yi anlayışlı olmaya çağırdı. Hatta, "geçen aralık ayındaki önerilerini, müzakere dahi edilmeyecek derece yetersiz diyerek reddettiğimizden" dolayı hoşnutsuzluğunu belirtti.

Çağlayangil ise birdenbire tarım konusunu siyasi bir sorun haline sokuverdi:

31. Çağlayangil'in amacı, AET'yi uyarıcı bir çıkış yapmaktan ibaretti. Hükümetin, yükümlülükten kurtulma listesini hazırlayacağını bildiği için, daha zararsız gördüğü tarım konusuna ağırlık vermişti.

-(...) AET'nin tarım ödünleri konusundaki tutumu, ortaklığımızı tehlikeye sokacak boyutlara ulaşmış ve ekonomik bir sorun olmaktan çıkmıştır. Türkiye'nin, topluluğa karşı ticaret açığı böylesine büyür ve Türk yükümlülükleri ekonomiyi zorlarken, tarım ürünlerini çeşitlendirme en haklı isteğidir. Türkiye bu prensipte uzlaşma kabul edemez. Başka ülkelerle anlaşmalar yapmakta serbestsiniz, ancak Ankara Anlaşması, bizim elimizdeki ödünlerin korunmasını gerektirir.

Çağlayangil, 1971'den itibaren konulmuş ünlü kavrama dayanarak, Akdeniz ülkelerine verilenlerin "otomatik şekilde" Türkiye'ye de tanınması gerektiğini, zira Türkiye'nin öncelikli bir ortak olduğunu ileri sürerek Thorn'a sordu:

~ (...) Bu konuda Türkiye'nin önceliğini kanıtlayan ve diğer Akdeniz ülkelerinden daha az tarım ödünü almaması gerektiğine dair bir karar alacak mısınız, almayacak mısınız ?

Gaston Thorn, Türkiye'nin yeniden "öncelik sahibi olduğunu" ileri sürmesine sinirlenmişti:

-(...) Konseyden önce 9 AET dışişleri bakanı bu konuyu görüştü ve soruna prensip açısından yaklaşımın yararlı olmadığını kararlaştırdı. Teker teker ihraç edebileceğiniz ürünleri araştırılmalı ve onlara ödün verelim.

Türkiye'nin yıllardan beri "öncelikliyim" diye kendi kendini uyuşturduğu kavram, nihayet kesinlikle ve resmen ortadan kalkıyordu. Thorn açıkça, tarımda Türkiye'ye önemli bir şey verilemeyeceğini söylüyordu.

Bu yanıt üzerine, önceden hazırlandığı daha sonraları anlaşılacak senaryoya uygun şekilde Çağlayangil, "O zaman toplantıyı ertelemekten başka yapacak şey kalmıyor" dedi.

Salon buz kesiliverdi. Kimse beklemiyordu. Herkes Türkiye'nin yükümlülüklerinden kurtulmak için sorun yaratacağını sanıyordu, ancak tarım için böyle bir tepki anlaşılamadı... Türk heyeti, buz gibi bakışlar arasında toplandı ve kapıya doğru yürümeye başladı. Thorn oturduğu yerden Çağlayangil'e, "İlerde başka bir konsey mi, yoksa örneğin yarın sabah yapılabilecek yeni bir oturum mu öneriyorsunuz ?" dedi. Bakanın istediği zaten buydu. Köprüleri atmadan topluluğu biraz zorlamak. "Ben buradayım, isterseniz görüşürüz" yanıtını verip çıktı.

Aslında Thorn'un ve komisyonun, Çağlayangil'in bu jesti yapacağından haberleri vardı. Bakan, Thom'a, baş başa konuşmasında söylemiş ve dönem başkanının yeşil ışığını almıştı. Dönem başkanlığı ve komisyon ve konseyin diğer üyelerini, özellikle

Fransa ve İtalya'yı zorlamak için durumu gizli tutmuşlardı.

Türkiye'nin ne istediğini bilememesi bir yana, tanm konusundaki Ortak Pazar tutumu da son derece garipti. Bu tutumu, AET yönünden müzakerelere katılmış olan bir komisyon teknisyeni bana şöyle anlattı:

"Tarım ödünlere konusunda sizin ve topluluğun büyük hataları oldu. Türk müzakereciler devamlı olarak, biz öncelikli ülkeyiz, diğerlerine veriyorsanız bize de vereceksiniz, diyorlardı. Oysa böyle bir şey yok anlaşmada. Veya eskiden böyle bir anlam çıkıyor idiye artık kalmamıştı. Bunu siz bir türlü anlayamadınız. İlke diye tutturdunuz ve aylarca yıllarca üç ödün için mücadele edip boş yere vakit harcadınız. Oysa tanm bir detaydı ve size verecek ödün kalmamıştı. Sizin sorunuz tanm ödünü değil, yükümlülüklerinizi hafifletmekti. Üstelik versek, daha satacak malınız yoktu. Yani birkaç yüz bin dolar ve ilke kabul ettireceğiz diye, asıl çıkarınız olan diğer konular kenara bıraktınız. Aynı yaklaşımı, serbest dolaşım konusunda da gösterdiniz. Ortak Pazar bakanların tutumu da sizinkinden garipti. Bir "emsal" sözü tutturmuşlardı. Türkiye'ye verirsek emsal olur ve diğerleri de ister, diyorlardı. Oysa Türkiye'ye, zaten ihraç edemeyeceği bilinen ürünlerde avantaj sağlamanın ne zararı olabilirdi. Hiç kimseye dokunmayacaktı ki.

Emsal de yaratmazdı, zira Türkiye'nin anlaşması diğerlerinden farklıydı. Ancak, topluluğun bu farkı görmek istememesinin birkaç nedeni de var. Artık Türkiye'nin yeri ve sonmlanna karşı eskiden görülen duyarlılık kalmamıştı. Topluluk büyümüş ve kendi sorunları da aynı oranda artmıştı. Türkiye geri planlara kaymıştı. Yeni gelen üyeler (İngiltere, İrlanda ve Danimarka) Türkiye'yle ilişkilerin hissî nedenlere dayandığını bir türlü anlayamamışlardı. Türkiye neden başkadır efendim, deyip çıkıyorlardı işin içinden. Örneğin, eskiden konseyde herhangi bir konuda Türkiye'nin haksız olduğu bilirse dahi, öyle bir an gelir ki eskilerin hissî yaklaşımları ve realpolitik hemen kendini gösterir, "Türkiye, 6'lar için özel yeri olan ve NATO'nun en güçlü dayanaklarından biridir. AET'nin ilk kuruluş yıllarında, Atina'yla birlikte AET'nin kapısını çalmış ilk ülkedir" denir, Ankara'nın isteği hemen kabul edilirdi. Bu yaklaşım, yeni üyelerde kesinlikle yoktu. Onlar için Türkiye, Fas ve Tunus gibi Akdeniz ülkesiydi o kadar. Eğer genişleme ve hemen ardından ekonomik kriz olmasaydı, bugünkü duruma gelinmezdi. Ankara bunun farkına varamadı. Yenilerin tutumunu değiştirmek için sorunlarını sürekli başkentlerde anlatma yoluna

gitmedi. Hep konsey ve komisyonla çalıştı. Oysa talimatlar 9 başkentten geliyordu. Anlayacağın bu büyük değişiklikler sırasında, hem AET hem de Türkler bambaşka havadan çaldılar."

Aynı gece, Çağlayangil şerefine verilen Valduchesse Şato-su'ndaki yemekte daha da ilginç konuşmalar oldu.

Tarım konusunda Türkiye'ye, İtalya'yla birlikte güçlük çıkaran Fransa Dışişleri Bakam Sauvargnargues'm bir yanında Çağlayangil, tam karşısında da Saraçoğlu oturuyordu. Saraçoğlu konu açıldıkça Fransız dışişleri bakanına yükleniyor ve tutumlarının mantıksızlığını anlatıyordu. Bakan sonunda Saraçoğlu'na, "Teorik olarak çok haklısınız ekselans. Ancak bizden bunu istemeyin, veremeyiz" dedi ve Çağlayangü'e dönerek devam etti:

- Anlaşmanızda böyle bir yorum yoktur. Başka ülkelere verilen tarım ödünlüğünün otomatik şekilde Türkiye'ye tanınmasını istemek, Ortak Pazar'ın dış politikasına ipotek koymak anlamına gelir. Bırakın bu prensip üstünde tartışmayı ve bize gerçekten ihraç edebileceğiniz ürünleri getirin, pratik çareler arayalım. Onu yapabiliriz. Üstelik tarım konusu sizin için hayati önemde değil. Asıl diğer noktalar (serbest dolaşım ve yükümlülüklerden kurtulma) daha önemli.

Sir Christopher Soames da aynı şekilde "Bırakın bu prensip konusunu" diye ısrar edince, nihayet "Türkiye'nin öncelikli bir ülke statüsünün olmadığı" ilk defa bu yemekte bizim Dışişleri tarafından kabul edildi.

Türkiye'de tartışılan konu başka, burada üstünde durulan bambaşkaydı... Yükümlülükler (gümrük takvimleri, listeler vs) sorunu birdenbire unutulmuş ve bütün güçlük tarım üe işçi dolaşımına kaymıştı. Oysa gerçekten ne Türk işçilerinin serbest dolaşımı olanak içindeydi ne de Türkiye'nin tüm tarım ödünlüğünü elde edebilmesi.

Çağlayangil bu manevrasıyla mutlaka bir momentumu kaçırdığını biliyordu. Ortak Pazar'da öylesine bir suçluluk kompleksi doğmuştu ki verilmesine imkân olmayan tarım ödünlüğü ve işsizlik nedeniyle de gerçekleşmesi düşünülemeyecek (oysa anlaşmada vardı) serbest dolaşıma karşılık, AET Türkiye'nin istediği gibi yükümlülüklerimizde bazı değişiklikleri kabul edecek duruma girmişti. Bu, Brüksel'deki komisyon ve konsey koridorlarında elle tutulur şekilde hissediliyordu. Ancak dışişleri bakanı da, böylesine önemli bir karar için gereken çalışmanın teknisyenler düzeyinde dahi yapılamayacağını ve de Erbakan nedeniyle hükümete Ortak Pazar konusunun getirilemeyeceğini biliyordu. Erbakan

Ortak Pazar'la ilişkileri kopartmak amacıyla, konu hükümette ele alınca Türkiye'nin istek listesine mutlaka öyle maddeler koyacaktı ki, buna Demirel karşı çıkınca hükümet krizi doğacaktı. Konu kabineye gelmeden çözülmeliydi mutlaka... Çağlayangil bu nedenlerle, yükümlülüklerimizin hafifletilmesi yerine tarım ve işçi konularına ağırlık vermiş ve konseydeki sözde sertliği de sadece Erbakan'a gösteri için yapmıştı.

2 Mart Konseyi, ertesi gün yeniden yapılan yarım saatlik bir toplantıyla tamamlandı. AET Konseyi, "Türkiye'nin tarım ihracatını çeşitlendirebilmesi için, dışarıya satış potansiyeli olan ürünlerine kolaylık sağlamayı" kabul ediyordu.

Dışişleri Bakanlığı, bu gelişmeyi, "Önemli bir basan, ileri doğru atılmış bir adım. Adamlar böylece söz vermiş oldular" diye yorumladı. Oysa bunun kâğıt üzerinde kaldığı ve Türkiye'nin istediği oranda kabul edilemeyeceği kısa sürede anlaşılıverdi.³²

Mart Konseyi, aslında hiçbir şeyi halletmedi gibi, aksine Milliyetçi Cephe'yi ve Türkiye-AET ilişkilerini daha da tehlikeli bir yöne itmiş oldu. Ankara, 1976'nın nisan ayından sonra uygulamaya başladığı politikayla "topluluğun içindeki siyasi yerini aramaya, AET'nin iyi niyetini denemeye" gnişti.

Çağlayangil, Mart, Konseyi'nde gerçekleştirilmesi imkânsız bir söz etmiş ve "Önümüzdeki ilk konsey toplantısına kadar Türkiye hangi yükümlülüklerinin kendini sıktığını ve değiştirilmesi gerektiğini size bildirecektir" demişti. Ankara'nın kafasında belirli bir strateji filan yoktu. Olayların itmesiyle bu noktaya gelinmişti. Bizim senaryoya göre: 1- Türkiye, AET'ye bir değişiklik listesi verecek ve bunun müzakeresi başlayacaktı. 2- AET, Türkiye'ye yeterli tarım ödünü verecekti. 3- Serbest dolaşımın 1976 aralığından itibaren başlayarak 1987'de sonuçlanacak olan takvimi saptanacak. 4- 3. mali protokolle AET Türkiye'ye, günün koşullarını karşılayacak bir kredi açacaktı.

Bu, toptan bir paket halinde olacak ve böylece bir yandan Türkiye'nin kayıpları dengelenebilecek, öte yandan da Katma Protokol daha gerçekçi şekilde yeniden düzenlenecekti.

Ancak evdeki hesaplar çarşıya uymadı.

Toplulukla birlikte kurulan uzmanlar grubu nisanda raporlarını tamamladılar. Rapor açıkça Katma Protokol'ün günün koşullarına

32. Bu toplantıdan sonra, varılan anlaşma uyarınca Türkiye AET'ye yeni bir liste vererek, 65 tarım ürünü için tarife pozisyonunda ödün istedi. Bu liste, topluluğun üstünde durduğu gibi prensipler yerine, ihracat kapasitesi olan ve potansiyel gösteren ürünleri kapsamaktaydı. 65 üründen AET sadece 32'sine ödün tanıdı ve bu tutum Türk çevrelerde büyük hayal kırıklığı yarattı.

göre yeniden düzenlenmesi ve dengelenmesi gereğini saptıyordu. Hatta bir ara toplantıya katılan üye ülke delegelerinden biri, "Gerçekten öyle maddeler var ki çok fazla tek taraflı ve geliştirmekte olan Türkiye'nin kaldırmasına imkân yok. Nasıl yapılmış bu?" diye sorunca, Katma Protokol'ün hazırlandığı dönemlerdeki çalışmalara katılmış olan bir diğeri, gerçeğin kendini gösterdiği bir yanıt veriyordu: "Hatta hem bizim hem de Türkiye'nin. Biz o dönemlerde konuya galiba fazla iyimserlikle girmiştik. Türkiye de kendini bize olduğundan daha güçlü, daha pembe göstermişti."

Uzmanlar grubu, çalışmalarını tamamlayıp raporu ilgili komitelere yollarken, komisyonun "gelişmeye yardım" bölümünün komiseri ve en ileri gelen kişilerinden biri olan Claude Cheysson, Akdeniz bölgesinde geri kalan Mısır, Ürdün, vd'yle yapılan yeni anlaşmaları açıklıyordu. Komisyon binasının ikinci katındaki basın salonu, yaklaşık 200 gazeteciyle dolmuştu. Cheysson, topluluğun bu ülkelere tanıyacağı yeni tarım ödünlere, mali yardımı uzun uzun anlattı. Sonunda dayanamadım ve komisere soru sordum: "Türkiye, tarım ödünlere konusunda erozyona uğradığım ileri sürüyordu. Şimdi yenileri de geliyor. Bu durum, dengeyi Türkiye aleyhine biraz daha bozmuyor mu?"

Komisere gülümsedi. Düşüncelerini hiç çekinmeden açıklamakla ün yapmıştı:

- Türkiye tamamen haklıdır. Topluluğun bu konuda Türkiye'ye söyleyecek hiçbir sözü yoktur. Ancak, Türkiye'yle bir anlaşma yapıldı diye, AET, Akdeniz bölgesindeki çıkarlarına sırt çeviremez. Üstelik asıl sorun da tarım değildir.

Dışarı çıkarken de beni yanına çağırıp devam etti:

- Şimdi söyleyeceklerimi deminki basın toplantısında açıkla-yamazdım, zira Türkiye'yle yapılan anlaşma yanlıştır. Bu kadar yükü ve disiplini, hiçbir az gelişmiş ülke kaldıramaz. Türkiye Bizans (Yunanistan anlamında kullandı) değildir. Zorla Avrupalı yapacağız diye uğraşmak yerinde bir tutum olamaz. Türkiye Ortadoğulu ve büyük bir ülkedir. 1960'lardaki hatayı, prensipleri bir kenara bırakıp en kısa sürede düzeltmemiz gerekir.

Evet, Ortak Pazar, Katma Protokol'de bir düzenlemeyi temel ilke olarak artık kabul ediyordu. Önceleri kelimesine dahi dokundurulmak istenmeyen anlaşmanın yürümediği, üstelik Yunanistan'ın tanı üyeliği ile "siyasî dengesinin" de bozulduğu anlaşıldığı için, topluluk tutumunu değiştirmişti. Ne şekilde ve nerelerinde değişiklik yapılması gerektiği ise, Türkiye'nin vereceği listeye göre tartışılacaktı.

Oysa Türkiye, Katma Protokol'ün hazırlanma döneminde yaşanan karışıklığa yeniden giriyordu. Bu defa, çok daha arapsaçı halindeydi. Basın konuyla ilgilendiği için, eskisi gibi birkaç kişinin arasında karar alınmıyor, MSP konuya ağırlığını koyduğundan, teknisyenler Erbakan'a göre mi, yoksa Demirel'in politikasına göre mi hareket edilmesi gerektiğini kestiremiyorlardı.

Devlet Planlama Teşkilatı içinde yeni bir Özel İhtisas Komisyonu kurulmuş ve Planlama ile Dışişleri arasındaki çatışmayı azaltabilmek için, başkanlığında İktisadi Kalkınma Vakfı Genel Sekreteri Prof. Vural getirilmişti. Mayıs ayından itibaren başlatılan çalışmalar, Türkiye'nin içyüzünü göstermesi açısından incelenmeye değer:

- Planlama hep aynı görüşteydi ve Katma Protokol'deki yükümlülükler esnekleştirilmediği takdirde, plan yapmanın imkânsızlığını devamlı hatırlatıyor, "Ya Katma Protokol'ün getirdiği modeli uygulayacağız, ki bu Türk sanayiinin ölümü olur ya da Katma Protokol'ü bir kenara atacağız" diyordu.
- Ticaret Bakanlığı, mallarını satamaz hale geldiğini ve bu model değişmedikçe olumlu sonuç alınamayacağını iddia ediyordu.
- Maliye Bakanlığı'nın derdi para bulabilmektir. Yeni yapılacak olan malî protokolle yaklaşık 1 milyar dolar gelmesi gerektiğini ileri sürüyor. Katma Protokol modelinin devam etmesini, ancak yükümlülüklerin esnekleştirilmesini istiyordu.
- Çalışma Bakanlığı'nın gözü sadece Türk işçilerinin serbest dolaşımını görüyor ve Avrupa'dakilerin geri dönmemesinin, yenilerini de göndermenin yollarını arıyordu. Bunun için de Katma Protokol'ün değişmemesinden yanaydı. Zira değişmesi halinde, AET'nin de serbest dolaşım konusunu ortadan kaldırmasından çekiniyordu.
- Tarım Bakanlığı ise, tarım ürünlerinin artmasına ağırlık verilmesi için ısrar ediyor ve "Tarım uyuşması yapalım efendim" diyordu. Bunun ne demek olduğunu bilseler, herhalde ağızlarına dahi almazlardı.
- İktisadi Kalkınma Vakfı ise, özel sektördeki gruplaşma hangi yöne kayarsa ona göre tutum değiştiriyordu, ancak temel olarak Katma Protokol'ün yeniden düzenlenmesinden yanaydı.

Her bakanlık bir diğerinden kuşkulanıyordu.

Dışişleri'nde ise durum bambaşka idi. Her şeyden önce, bakan konuyla çok az ilgiliydi. Tüm tartışmalar, üç kişilik AET işlerine bakan daire ile genel sekreter ve tabii Brüksel'deki daimî delegelik arasında geçiyordu. Ankara ekibi, daimî delegelik, içinde de

büyük görüş ayrılıkları vardı. Sık sık daimi delege ile yakın mesai arkadaşları arasındaki tartışmalar, Avrupa Komisyonu'na kadar yansıyor. Dışişleri Bakanlığı tam bir açmaza düşmüştü. Bir yandan statükoyu koruma çatışması tam bir karışıklık yaratıyordu. Siyasî dalgalanma olmaması için politik gerekçelere ağırlık veriliyor ve teknik gelişmelere ayak uydurulamıyordu... Planlı ve çok yönlü politikaya hâlâ alışılmamanm güçlükleriyle bocalıyordu. Türkiye gerçekten değişmiş, dış ilişkileri büyük boyutlar kazanmış, ancak Dışişleri'nin genel yaklaşımı aynı oranda gelişmemişti. Katma Protokol değişince hemen Batı'dan kopulacak-mış korkusu yayılıyor ve alternatifler aranmaya başlanıyordu. Araplarla mı, Doğulularla mı ilişki kuracağız soruları soruluyordu. Diğer bakanlıkların tutumu da kaygı yaratıyor ve "bu adamlar ne istediklerini bilmiyorlar, bu nedenle statükoyu değiştirmeyelim" çabasına giriliyordu. Gençlerin daha ileri girişimleri ya önleniyor ya da arada kayboluyordu. Bakana çıksa dahi, karar bu defa "Erbakan ne der" diye geri çevriliyordu.

İşte her biri başka noktaya bakan, sadece kendi konularıyla ilgilenip bir ilişkinin çok yönlü sonuçlarını düşünemeyen kuruluşlar arasında "sağırklar diyalogu" böylesine uzayıp gidiyordu. Her biri diğerini suçluyor, ya "komünist" ya "gerici" ya "cahil" veya "çıkarıcı" damgaları etrafa dağıtılıp duruyordu. Eskiden Dışişleri, yumruğunu vurup politik gerekçeleri ortaya atıp istediğini yaptırabilirdi. Şimdi bir yumruk, on yumrukla cevap buluyordu. Ekonomik gerçekler eski dönemleri geride bırakmıştı. 1950-1960'larm Türkiyesi yoktu ortada. Türkiye'nin birtakım anlaşmalarla Avrupalı yapılamayacağı, yapılmasına da gerek olmadığı yavaş yavaş anlaşılıyordu. Özellikle, bu tartışmalar sırasında karşılıklı diyalogun kurulamadığı, tüm tarafların görüşlerini alıp bir pota içinde eritecek koordinasyonun bulunmadığı bir daha ortaya çıkıyordu.

Temmuz ayma gelindiğinde, Türkiye hâlâ listesini hazırlayama-mıştı. Hükümet de acz içinde sadece seyretmeyi daha yararlı bulduğundan, bitmek bilmeyen bir kavga sürüyordu.

Bu arada boşluğu Erbakan doldurdu ve devreye girdi. Konuya resmen el koydu. Özel İhtisas Komisyonu, ardından da Bakanlık-lararası Ekonomik Kurul'da tartışmalar ve alternatifler konuşulmaya devam edildi. Erbakan, Demirel köşesine kaçtıkça ortaya çıkıp konulara hâkim oluyordu. Ortak Pazar'a yapılacak bir öneriyi Erbakan geri çevirirken, Demirel, "Başbakan benim ve benim dediğim olur" diye tekrar gönderiyor, resmî konuşmalar bakanlıkta ikisine göre ayrı ayrı hazırlanıyordu.

Erbakan yine de başrolü almış, çalışmaları yönetiyordu.33

- Kardeşlerim önce tarımdan başlayalım. Ortak Pazar bize tanıdığı tanm ödünlerini tamamen kaldırsa ne zararımız olur (başka deyişle, AET'nin tanm ürünlerimize sağladığı ödünler bize yılda ne getiriyor), bunun hesabını yapın lütfen.

Diğer bakanlıkların teknisyenleri birbirlerine bakıştılar. Son derece güç bir şeydi bu Türkiye'de. İlk defa böyle bir hesap 1973'te yapılmıştı ve 18 milyon dolar bulunmuştu. Ancak başbakan yardımcısı ısrar ediyor ve "1955 yılına kadar bir projeksiyon yapın ve AET gümrük indirimlerini yapmamış olsa ne kadar zarar edeceğimizi saptayın" diyordu. Erbakan'm bunu istemesinin altındaki gerçek niyet başkaydı.

AET'nin indirimleriyle Türk tanm ürünleri net ne kadar kâr yapıyor? Örneğin 10 milyon dolar. İşte bu 10 milyon doları, hükümet tarım ihracatçısına sübvansiyon olarak verse aynı sonuç elde edüebilir nü?

Erbakan bu rakamı arıyordu.

Başbakan yardımcısının ısrarı üzerine, ilkokul öğrencilerini dahi güldürecek şu hesap yapıldı: Türkiye her yıl tanm ihracatını yüzde 10 artırırsa. bunun tamamı AET ülkelerine satılıp başkala-nna satılmazsa, iç tüketim ise yılda yüzde 15 artarsa... Ve tamamen bilim dışı ve devamlı olasılıklara dayanan hesap sonunda bir rakam bulundu: kayıp, yılda 55 milyon dolar olur.

İşte Erbakan'm bazı demeçlerinde kullandığı rakamın bulunuş hikâyesi. "AET'nin bize sağladığı kolaylık, Türkiye'nin yılda sadece 55 milyon dolar kazanmasın yol açmaktadır. Bunu biz cebimizden versek sorunu hallederiz" diyen başbakan yardımcısı ya gerçeği bilemediğinden yanılıyor ya da isteyerek bunu söylüyordu. Zira son derece içine kapalı olan AET'nin kurduğu sistem, gümrüklerin önemini kaybettirmişti. Gümrükleri tamamen kaldırsa-nız dahi, "prelevman-asgari fiyat" gibi son derece kaşık bir sistem hemen karşınıza çıkıyor ve dışardan gelen tarım ürününü sattırmıyordu. "Ben ihracatçım yılda 55 milyon dolar dağıtıp aynı tarım iirimimi KET'ye satarım" dernek sadece \\\aya\di. Ortak Pazar'ın Türkiye'ye karşı tanm ödününde hasislik ettiği ve yeterli ödün vermediği söylenebilir, ancak bu yolla "topluluk piyasala-nna girilebileceği" ileri sürülemezdi.

Aynı şekilde, Türk sanayi ürünlerinin AET piyasasına girişi konusu tartışıldı. AET'nin verdiği sanayi ödünlerinin hiçbir değeri olmadığı ve hükümetin ihracatçıya birkaç milyon dolarlık süb-

33. Ekonomik Kurul'un 1976-1977 dönemindeki sayısız toplantılarında değişik zamanlarda ele alınan bu sorunlar bir araya toplanarak derlenmiştir. Üstünde durulan nokta, Türkiye'nin Katma Protokol u değiştirme çabalarını kargaşa içinde yürüttüğünü gösterebilmektedir.

vansiyonla bugünkü durumun sağlanabileceği ve böylece Ortak Pazar'ın verdiği ödüne gerek kalmayacağı ileri sürüldü. Bu da tamamen yanlış bir yaklaşımdı.

Türkiye'de kimse kesin olarak sanayi ihracatına AET'nin uyguladığı gümrük indirimlerinin kaç dolar yarar sağladığını bilemiyor, tüm rakamlar olasılıklara dayandırılıyordu. Yine, son derece yetersiz rakamlarla, gümrük indirimleri sayesinde Türkiye'nin AET'ye sanayi ihracatından elde ettiği kârın 30 milyon dolar civarında olduğu sanılıyordu.

Bu tartışmalar, "AET'nin verdiği avantajların ne denli değerli olduğunun ve kaldırılması halinde aynı sonucun ne şekilde alınabileceğinin araştırması" sırasında yapılmıştı.

Bundan sonra, Türkiye'nin yükümlülüklerinin bütçeye ve ekonomiye zararlarının hesaplanmasına geçildi. Ve topluluk ürünlerine Türkiye'nin sağladığı gümrük indirimleriyle devletin ne kadar gelir kaybı olduğunun saptanması istenince, daha da büyük karışıklık başladı. Maliye Bakanlığı'nın bir memuru özel çalışma yapmış ve bütçenin 9 milyar TL'lik gelir kaybına uğradığını söylemişti. Toplantıda Erbakan bunu açıklayınca, Maliye Bakanı Erge-nekon yerinden fırladı:

"Aman yapmayın, benim bakanlığım daha delirmedi" dedi. Kısa bir süre sonra da bu memur görevinden alındı.

Türkiye'nin 1975-1976 döneminde tüm vergilerinden elde ettiği gelirin yıllık 2-7 milyar arasında değiştiği düşünülünce, 9 milyarın nereden çıktığı anlaşılamıyordu. Türkiye'nin vergi sistemi öylesine karışık ve öylesine "çok bilinmeyenlere" dayanıyordu ki hesaplar tamamen hayale dayandırılmak zorunda kalmıyordu. Bir bakanlık, 1971-1982 arasında gümrük kaybının 8 milyar TL olacağını söylerken, bir diğeri 750 milyon liradan yukarı çıkmayacağını ileri sürüyordu.

İşte bu kısır çalışmalar ve çalkantılar içinde, "gerçeklere uymayan ve ayrıntı sayılacak" sorunlarla uğraşılıyordu... Dışardan bakıldığı zaman, Türkiye'nin Katma Protokol nedeniyle yarın ba-tacakmış da, kendini kurtarmaya çalışıyormuş çabasında olduğu sanılıyordu.

Oysa aynı Türkiye, Katma Protokol'deki yükümlülüklerinin es-nekleştirilmesi için ne isteyeceğini de bir türlü bilemiyordu. Yıllarca Katma Protokol'ün yük getirdiğini, altında dayanılamayacağı söyleyenler şimdi, "Neresini düzeltelim" diyen AET'ye yanıt veremiyorlardı.

Bu bitmez tükenmez tartışmalar, tüm 1976-1977 döneminde

sürdü. Sonunda, Türkiye'nin 1971 yılından bu yana istediği "Katma Protokol'ün revizyonu" konusunda hiçbir şey yapamayacağı, hiçbir istek formüle edemeyeceği anlaşıldı. O kadar ki Schmidt Hükümeti, muhalefetten büyük eleştirilerle karşılaşmasına rağmen, uygulanamayacağını bile bile Türk işçilerine ikinci öncelik verilmesini kabul etmişti. Ancak toplantı yapılamayınca, "Bunu sadece Türk kamuoyunu tatmin etmek için kabul etmişim" dedi Schimdt ve ekledi: "Bir daha da bu konuyu karşıma çıkartmayın."

259

Dördüncü bölüm

Anlaşmayı Ecevit donduruyor, Demirel ise tam üyelik istiyor (1978-1980)

Türkiye, 1978 yılına umutlarla girdi.

Yıllardır beklenen ve giderek bir "umut", bir "kurtarıcı" olarak görülmeye başlanan Bülent Ecevit (Karaoğlan), üzerinde büyük tartışmalara yol açan, AP'den kopup gelen parlamenterlerle CHP ağırlıklı hükümetini kurabilmişti.

Ecevit'ten herkes başka bir şey bekliyordu.

Ecevit bir konuşacak, terör birdenbire kesiliverecekti. Ecevit bir demeç verecek ve enflasyon yavaşlayabilecek, Ecevit'in ilk müzakeresinde, başta Alman Sosyal Demokrat Başbakanı Schmidt olmak üzere, Batü ülkeler hemen kasalarını açacaklar, döviz akıtmaya başlayacaklar ve piyasadaki kıtlık yok oluverecekti.

Türkiye, cumhuriyet tarihinin en güç dönemlerinden birini yaşıyordu. Belki de Ecevit'in en büyük talihsizliği, böyle bir dönemde Türkiye'nin yönetimine gelmesiydi. Hele bu güç duruma bir de CHP'nin hazırlıksızlığını ve iktidar olmayı hazmedemeyişinin beceriksizliklerini eklerseniz, CHP hükümetinin başarısızlığı daha kolaylıkla anlaşılabilir.

Türkiye, Demirel'in deyimiyle "70 cent'e muhtaç" durumdaydı. Ödenmemiş ve hemen ödenmesi gereken 8 milyar dolarlık borç bekliyordu. Devletin kime ne kadar borcu olduğu dahi artık bilinmiyor, hesap edilemiyordu. Fabrikalar, ya hammadde getirilemediğinden ya da grevlerden dolayı durmuş, ekonomi ancak yüzde 30 kapasiteyle döner olmuştu.

Uluslararası Para Fonu (İMF), tüm bankalar ve malî kuruluşlara olağanüstü bir uyanda bulunmuş ve "Türkiye'ye borç verilmemesi gerektiğini, zira ülkenin ödeyemeyecek duruma girdiğini" tekrarlamıştı. Böylece musluklar tamamen kapandığı için, kredi

bulamayan ve ihracat yapamayan Türkiye kıvranıyordu.

Ortak Pazar için de Ecevit bir kurtarıcı gibiydi. AET Komisyo-nu'nun Türkiye dosyasına bakan yetkililerinden biri olan Charles Caporal, hükümet değişikliğinden sonraki ilk karşılaşmamızda, "Nihayet Zoro geldi. Şimdi kurtulma olanağımız doğdu" demişti.

Ortak Pazar'ın memnuniyeti, milliyetçi cepheler sırasında olduğu gibi, koalisyon içi çekişmelerin bitmesi ve karşılarında nihayet ciddi bir "muhatap"

bulabilmeleriydi. Ancak, kuşkuları da vardı. Nasıl Erbakan'm Türkiye'yi Ortadoğu ve İslam unsurunun yanma çekeceğinden korkuyorlar idiyse, Ecevit'in de Türkiye'yi sola kaydırmasından kuşkuluyorlardı. Yani hem belirli bir memnuniyet ve rahatlama, ancak yine de bir kuşku hissediliyordu.

Ecevit'in AET'ye bakışında da hem olumlu hem de olumsuz noktalar vardı. CHP'nin 1978 parti programı, hükümet programı ve bütçe müzakerelerindeki sözler,

CHP'nin AET konusuna bakışını açıkça şöyle belirliyordu:

- Ortak Pazar'la ilişkiler, Türkiye'nin gelişme ve sanayileşme çabalarını ciddi biçimde engellemiştir.
- Bu ortaklık ilişkisi, Türkiye'nin gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler karşısında ekonomik ve siyasal çıkarlarına uygun bir dış ticaret politikası izlemesini, tanm ve sanayi alanlarında gelişmesini güçleştirmiştir.
- İç ekonomik politikaların uygulanmaları, AET anlaşmaları nedeniyle, hareket yeteneği kaybedildiğinden, giderek zorlaşmaktadır.

Aslında CHP'nin içinde Ortak Pazar'la ilişkilere tek bir bakış yoktu. İki hatta üç değişik yaklaşım

benimseyenler, gruplara bölünmüşlerdi. Bir bölümü AET'yle

ilişkilerin kesilmesini isteyenler, diğer bölümü ilişkinin ve nihaî hedef olan tam üyeliğin saklanarak

anlaşmada düzenlemeler yapılmasını arzulayanlar ve

nihayet bir grup da AET'ye tam üyeliğin tek çıkış yolu olduğuna inananlardan oluşuyordu. Yani tam bir kargaşa...

1978 yılının ilk aylarına karşılıklı bu yaklaşımlarla girildi ve tabii AET'yle ilişkiler yeni Türk hükümetinin gündemine hemen gelen konulardan biri oldu.

Ecevit anlaşmayı dondurup 8 milyar dolar yardım istiyor

Ecevit'in göreve başladığının ilk aylarında, yani 1978 ocak-mart döneminde, Ankara'da durum tam bir kargaşa içindeydi. Kargaşanın nedeni, CHP ağırlıklı hükümetin AET konusundaki görüş ayrılıkları ve hâlâ süren, Planlama-Maliye-Dışişleri-Ticaret Bakanlığı yetki ve etkileme mücadelesi yanı sıra, AET konusunun öncelikli sorunların başında görülmemesiydi.

Ecevit'in her şeyi bir yana bırakıp Türkiye'ye hiç vakit geçirmeden "taze para", yani kredi bulması gerekiyordu. Bunun için IMF'nin onayı lazımdı. Gerekli paranın büyük bir bölümünün devletlerden geleceği de ortadaydı. Zira bankalar, Türkiye'yi artık "kredi verilmemesi gereken ülke" olarak nitelemişlerdi.

Kredilerin yanı sıra, Amerika'nın askerî ambargosunun kaldırılması ve buna bağlı olarak da Kıbrıs'ta bazı adımların atılması gerekiyordu.

Özetlemek gerekirse, Ortak Pazar, Ecevit için çok önceliği olan bir alan değildi. Başta, ambargo ve kredilerin açılması geliyordu. Bu nedenle de ilk aşamada hemen her cephede savaş açmak yerine, AET'yi daha geri plana atmanın yararına inanmıştı. Parti programında ve hükümet programında söylenenlere rağmen, bir süre beklemenin yarar ortadaydı.

Ortak Pazar'da ise, Türkiye'yle yapılan anlaşmanın yürümediği ve yürümeyeceği, artık bu anlaşmanın yeniden gözden geçirilip, yeni bir yaklaşımla Türkiye-AET ilişkilerini rayına oturtma vaktinin geldiği inancı ve havası yerleşmeye başlamıştı. Komisyonun teknik servisleri, özellikle Ecevit'ten, işte bu "yeni yaklaşımı" ortaya çıkartmasını bekliyorlardı.

Nitekim 25 Mayıs 1978 Perşembe günü, hükümete geçişinin beşinci ayında Ecevit, Amerika'daki NATO doruğuna gitmeden ön-

ce kaldığı Brüksel'de, AET Komisyonu'nun o dönemdeki başkanı İngiliz Roy Jenkins'le görüştü. İlk defa, komisyona girerken alkışlanan bir Türk başbakanı görüyorduk. Gururla göğsümüz kabarmıştı. Jenkins'le birlikte görüşmeye, AET Dışilişkiler Sorumlusu Hasselkamp da girmişti.1

Ecevit, önce Türkiye'deki durumu anlatarak konuşmaya başladı ve "Şu sıralarda tarihimizin en büyük ekonomik krizini geçiriyoruz, ihracat sürekli düşüyor, ithalat gereksinmesi artıyor, ancak döviz yok. İvedilikle ödenmesi gereken borç taksitleri çok yüksek meblağlara ulaşmış durumda." dedikten sonra, İMF ve OECD'yle temasları anlattı. "İMF'nin yeşil ışığını aldık" diye konuşmasını sürdüren Ecevit, "Önümüzdeki yıl düzlüğe çıkacağımızı tahmin ediyoruz" dedi ve AET'yle ilişkilere verdiği önemi şu şekilde anlattı:

- (...) Türkiye ile AET arasındaki ilişkilerin uzun süredir çok durgun olmasından dolayı, aramızdaki ekonomik uçurum giderek büyüyor. Türkiye, Balkanlar, Akdeniz ve Ortadoğu'daki ilişkilerini unutmaksızın, Batı demokrasileriyle olan ilişkilerine özel ve büyük bir önem verir. Bu konuda rol oynayan en önemli faktör de Türkiye'nin demokrasiye bağlılığıdır. Bu nedenle, demokratik ve açık rejimli ülkelerle daha kolay anlaşabiliyoruz. Eğer biz demokratik bir ülke olmasaydık, Batı'dan çok kolaylıkla kopabilirdik. Bugün içinde bulunduğumuz zor durumun ana nedeni de sosyopolitik kalkınma hızımızın, ekonomik kalkınma hızından daha fazla olmasıdır. Bu durum krizlere yol açıyor.

- Siz Batı ile Amerika'yı ayrı mı tutuyorsunuz ? Jenkins'in ne demek istediğini anlamıştı başbakan.

- Batı aslında NATO gibi sadece ABD değil mi?

Ecevit, AET'yle ilişkilere yeni bir bakışın, yaklaşımın getirilmesi gerektiğini de ortaya attı. Jenkins sadece dinliyor, bir iki yan sorudan ileri gitmiyordu:

- Türkiye, ilişkilerin sürmesini ister. Tam üyeliğe kadar da birlikte çalışmalıyız. Yoksa dışarıya kayabiliriz. Zaten kaydık bile...

Başbakan, AET'yle ilişkileri kopartmayı değil, tam aksine daha da sıkılaştırılmayı istiyor, tam üyelik hedefinden hiç vazgeçmediğini gösteriyordu. "Ne AET Türkiye'ye ne de Türkiye AET'ye bir yük olmalıdır. Eğer birbirimize yük olmaya başlarsak, o zaman ilişkilerin içinden çıkamayız" diyen Ecevit, bu yeni yaklaşımı na-

I. Bu görüşmenin içeriği, Başbakanlık'ın tuttuğu özel tutanaklardan bizim tarafımızdan özetlenmiştir.

sil müzakerelere ve somut önerilere dönebileceğim de şöyle anlattı:

- AET'yle ilişkilerde karşılaştığımız güçlüklerden yakınan biz olduğumuza göre, önerilerin de bizim tarafımızdan gelmesi gerekir. Bu nedenle, bizden önceki hükümetlerin sizden öneri beklemiş olmalarını doğru görmüyoruz. Ancak sonbahara kadar da somut öneriler çıkartamayız. Zira planlamacılarımız şu sıralarda 4. beş yıllık planı hazırlıyorlar.

Jenkins:

- Bu yaklaşımınız son derece olumlu. Bence çalışmaları hemen başlatmalıyız.

Ecevit, Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün'e sordu:

- Haziran sonuna kadar AET'yle ilişkileri hazırlayabilir miyiz ?

- Çok güç.

- O zaman eylül diyelim.

Ecevit, Yunanistan'ın katılması ve bunun siyasî yansımalarına dikkat çekti ve önemli bir istekte bulundu:

- Yunanistan'ın AET'ye katılmasına bir itirazımız yok. Ancak ortada önemli bir sorun var ve şimdi söyleyeceklerim dikkate alınmazsa, topluluk ve ilişkilerimiz tamir edilemeyecek şekilde zarar görür. AET mutlaka veto sistemini değiştirmelidir. Yoksa AET her alanda, kendi istemediği halde, Türkiye'ye ambargo koyma durumuna düşer. Zira Yunanistan bunu kullanacaktır. Öte yandan, AET'nin karasularınının 12 mile çıkarılması tasarısı üzerine, Yunanistan hemen aynı günlerde kendinin bir takımada devleti olduğunu söylemeye başladı. Tasarınıza, özel durumlu denizleri (Ege) istisna eden bir madde eklemenizi de önermek isterim.

Jenkins:

- Türkiye ile Yunanistan arasındaki anlaşmazlıkların tümünün Yunanistan'ın AET'ye tam üye olmasından önce çözüme ulaşacağını da sanmıyoruz. Ancak şuna inanın ki Yunanistan'ın üyeliği yoluyla Türk-Yunan anlaşmazlığını komisyona getirmeyeceğiz. Üstelik Avrupa Komisyonu'nun da her zaman Yunanistan'ın tarafını tutmayacağını belirtmek isterim.

Ecevit:

- Ben bunu demek istemedim. Yunanistan vetosunu kullanınca, siz istemeden bu duruma düşersiniz.

Aynen Amerikan yönetiminin, Kongre yüzünden bize istemeden ambargo uygulama durumuna düştüğü gibi...

Ecevit-Jenkins görüşmesi, AET Komisyonu'ndaki tüm kuşku ve kaygıların -hiç değilse belirli bir süre için- dağılmasına yol aç-

tı. Türkiye'nin başına ne istediğini gayet iyi bilen parlak biri geçmişti. Ciddi bir muhataptı. ... Ve beklemeye başlandı.

Şimdi kolların sıvanıp, yıllardan beri, bürokrasi için mücadele nedeniyle bir türlü saptanamamış olan "AET anlaşmasının yeniden düzenlenmesi" önerilerinin hazırlanması gerekiyordu.

Gelin görün ki MC dönemindeki görüş ayrılıkları CHP sırasında da yine kendini gösteriverdi.

Hemen hemen aynı senaryolar yaşanmaya başladı.

Planlama'nın yaklaşımı oldukça katı veya kendi deyimleriyle "gerçekçi", Dışişleri'nin yaklaşımı "esnek" ve daha çok politik gerekçelerle oluşuyordu.

Üstelik, ülkenin içinde bulunduğu durum öylesine bir ekonomik, siyasi ve sosyal kargaşa içindeydi ki kimsenin gözü AET'yi görmüyordu. Bir bölüm teknisyen, "Her şeyi isteyelim. Alırsak ne âlâ, alamazsak suçlarız" gibi son derece basite indirilebilen görüşler getiriyor, bir diğer bölüm, "topluluğun artık tarihî sorumluluğuyla karşı karşıya bırakılması gerektiğini" ileri sürüyordu.

Sonunda zorla bir paket hazırlanabildi ve 9 ekim 1978 günü Brüksel'de, Ecevit Hükûmeti'nin yeni öneri paketi, AET Komisyonu'ndaki bir görüşmede açıldı. Açılmasıyla da salonda bulunanların tüyleri diken diken oluverdi.

Türk heyetine, Dışişleri Bakanlığında ekonomik işlerin başındaki Nazif Çuhruk başkanlık ediyor ve paketi komisyona anlatıyordu. Ankara'dan gelenler arasında, Hazine'den Aysel Öymen, A. Gülgedik, Tanşuğ Bleda vardı. Brüksel'deki delegasyonun müsteşarı Halil Dağ ve A. Alptuna da heyetteydi.

AET Komisyonu'nun Cortenberg adlı salonundaki masanın öbür tarafında oturan AET heyeti de oldukça yüksek düzeyde. 1975'ten bu yana Türkiye ilk defa bir paketle gelmişti. Dışilişkiler Sorumlusu Roy Denman, Akdeniz ülkeleri bölümü sorumlusu Duchateau ve Türkiye bölümü ekibi (Caporal, Ferrandi, Adinolfi, Smaç ve Horrox) hazırды.

Nazif Çuhruk, Türkiye'nin isteklerinin gerekçelerini şöyle özetledi:

- AET'yle ilişkilerimizin yeni bir düzene girmesini arzuluyoruz. Şu anda Türkiye, yükümlülüklerini güçlükle karşılayabiliyor. (Oysa Türkiye tüm yükümlülüklerini 1976 aralık ayından itibaren, 60. korunma maddesini işleterek dondurmuş ve DPT'nin baskısıyla Demirel Hükûmeti'nin aldığı karar AET'ye bir notayla bildirilmişti. O zamana kadar, 22 yıllık üstede yüzde 10, 12 yıllık

listede yüzde 20 ve konsolide listede de yüzde 40'a çıkılıp durulmuştu.) ... Başka ülkelerle ve sizinle ticaret dengemiz yine AET anlaşması nedeniyle giderek bozuluyor. 4. beş yıllık planımız hazırlanıyor. Rahat ve kendi koşullarımıza göre hazırlanabilmemiz için bir nefes alma dönemine gereksinmemiz var...2 Çuhruk, Türkiye'nin isteklerini teker teker saydı:

1- Önümüzdeki 4. beş yıllık plan döneminde 5 yü süreyle AET'ye olan yükümlülüklerimizin tümünde "bağışıklık" dönemi, 12 ve 22 yıllık listelerde gerekli değişiklik hakkı istiyoruz. Bu istek, anlaşmanın dondurulması veya askıya alınması anlamında değildir. Amaç, Türkiye'nin daha iyi hazırlanmasını sağlayabilmektir. Bir başka deyimle, bağışıklık dönemini AET-Türkiye ilişkilerinin canlanmasına yardımcı bir unsur olarak görüyoruz. Bu nedenle de size geniş bir işbirliği öneriyoruz.

2- Türkiye'nin AET'ye tam üye olabilmesi, kalkınmasına bağlı olduğu için şu noktalarda bize yardımcı olmalısınız:

- Sanayi ürünlerimizin tüm satımı (tekstil dahil) serbest bira-kmalı.

- Tarımda 3. ülkelere tanıdığınız rejim ve referansları bize tanıyın.

- Sosyal alanda da serbest dolaşım ve sosyal güvenlik hakları genişletilsin.

3- Yine bu 4. beş yıllık plan döneminin dış yatırım gereksinmesi 63 milyar dolardır. Açığımız ise 15 milyar dolar. Sizden bu miktarın 8 milyar dolarını karşılamanızı bekliyoruz.

İşte kızılca kıyamet, bu rakam ortaya atılınca koptu. AET heyetinin bir bölümü şaşırды, diğer bir bölümü Türkiye'nin şaka yaptığını sandı. Takdim şekli hatalıydı yine...

Türkiye AET'den (Avrupa Yatırım Bankası aracılığıyla) beş yıllık süre için 4,4 milyar dolarlık bir proje kredisi, 1 milyar dolarlık ivedi yardım, OECD çerçevesinde Türkiye'ye yapılması düşünülen yardımdan AET'ye üye ülkelerin hesabına düşecek bölüm için 1,5 milyar dolar ve özel sermaye olarak da 1 milyar dolar. Toplam 8 milyar dolar isteniyordu.

Bu yaklaşım, belki Ankara'dan bakılınca mantıklı görünebili-yordu. Ancak AET teknisyenlerinin önüne böylesine bir paket konulunca, sanki tümünü kendilerinin sağlaması bekleniyormuş gibi bir hava çıkıverdi.

Nitekim ilk itiraz da bu konuda çıktı:

- Sözleriniz bizi çok şaşırttı. Size biz 400 milyon dolarlık bir

2. Bu görüşme, Türk heyetinin tuttuğu resmî tutanaklardan özetlenmiştir.

kredi paketi vermeyi düşünürken, siz 4,4 milyar dolar istiyorsunuz. Bu rakamın, Avrupa Yatırım Bankası'nın tüm kredi olanağını oluşturduğunu biliyor musunuz ?

- Ancak bu vereceklerinizin büyük bir bölümü anında size geri dönecek, zira borçlarımızı geri ödemek için kullanacağız.

- Üye ülkeler bu istekleriniz karşısında çok tepki gösterirler. Çok büyük rakamlardır. Başka türlü bir biçimde sunma yolu arayın. Tümünü buraya getirmeyin. Çeşitli kaynaklara (OECD, ikili ilişkiler vs) dağıtın.

Çuhruk, neden böyle bir rakam üzerinde durulduğunu tekrarlamak ihtiyacını duydu:

-(...) Türkiye'nin bu paraya ihtiyacı var. Sizden bulamazsak, nereden olursa olsun bulacağız. Buna mecburuz. Şimdiye kadar-ki gidişin bozulmasını istemediğimiz için size geliyoruz. (Batı'nın kaynaklarına öncelik vermek istediğini belirtiyor) Rakamlar gerçek gereksinmemizi yansıtıyor.

Komisyon heyeti hiç oralı değildi.

- Bundan önceki mali protokol 300-400 milyon dolarlıktı. Şimdi bir tane daha 400-500 milyon dolarlık mali protokol yapılabilir. OECD içinde de 150 milyon dolarlık bir gayret sarf edebiliriz belki...

Çuhruk ile AET Komisyonu arasındaki müzakerelerde, özetlersek karşılıklı tutumlar şöyle belirdi:

Türkiye: "Beş yıl süreyle bağışıklık dönemi istiyoruz."

AET: "Bu konuda istediğinizi verebiliriz."

Türkiye: "Bu süre içinde bize hem (tanım ve sanayi ödünleri-le) yeni kolaylıklar sağlayın hem de parasal yardım yapın. Beş yıl sonunda vardığımız noktaya bakacağız ve Gümrük Birliği ve katılmayı kaldırabilecek duruma girip girmediğimizi tartacağız."

AET: "Tarımda, sosyal alanda ve tekstilde hiçbir şey beklemeyin. Malî yardım konusunda bir şeyler yapabiliriz, ancak istediğiniz kavramlara varmak söz konusu değildir."

Türkiye: "Bu paketimiz bir bütündür, bölünemez."

AET: "Bu paket bir bütün değildir, bölünebilir ve her bir parçası ilgili forumda konuşulur."

Türkiye, AET Komisyonunu ikna edememişti. Konuya yepyeni bir yaklaşımla ve global bir bakışla girmek istemiş, oysa AET eski tutuculuğunu bırakmamıştı. Zaten bırakması da beklenemezdi.

Çuhruk, iki günlük toplantılar kapanırken bu noktaya dikkat çekti:

- Siz bu sorunun, ortaklık organları çerçevesinde klasik yöntemlerle ele alınması eğilimindedesiniz. Biz ise, sorunlarımızın bir

bütün halinde ele alınması gerektiği görüşündeyiz. Sorunlar bir bütündür ve ancak bir bütün olarak bakıldığı takdirde sonuç alınabilir. Bunların birbirinden ayrılmasını önleyin.

Bu sözler, bomboş kulaklara girdi ve anında çıktı. Zira oyunun kuralları böyle değildi. Türkiye, briç kulübünde yine pişpirik oynamaya çalışıyordu.

Nitekim, AET ülkelerinin Brüksel'deki daimî delegeleri (Core-per) 8 kasım 1978 günü, Türkiye'nin isteklerini ilk defa gözden geçirdi.

Komisyon Genel Sekreteri Emile Noel, daimî delegelere, "Türkiye'nin durumu çok sıkışık, destek istiyorlar" diyerek görüşmelerin bir özetini yaptı.

Genelde, bağışıklık dönemi istemine olumlu yanıt verilebileceğini, ancak geri kalan tüm isteklerin çok aykırı olduğu üzerinde duruldu. Örneğin Fransa ve İngiltere, "Eğer Türkiye bize karşı yükümlülüklerini durduracaksa, o zaman Amerika dahil başka ülkelere (Ortadoğu dahil) yaptığı özel muameleleri de durdurmalı" dediler. En fazla tepki yaratan konu da 8 milyar veya 4,4 milyar dolarlık mali destek konusuydu. "Türkler galiba sayı saymasını unuttu" diyen Hollanda'ya karşılık Almanya, "Zaten, kötü yöne-timleriyle işleri batıp, ardından bizden para isteme alışkanlığından bir türlü vazgeçemediler" diyor, Fransa "Başlarının çaresine baksınlar" yorumunu yapabiliyordu. İtalya da, "Paketin bölünmezliği söz konusu edilemez. Tarım, tekstil ve işçi konularını çıkartın, geri kalanları da ilgili komitelere dağıtın" dedi. Sonuçta daimî delegeler şu karara vardılar:

"Türkiye'nin malî durumunun bir fotoğrafını çekelim. Durumunu inceleyelim ve 4. beş yıllık planın tüm ayrıntılarını alalım. Avrupa Yatırım Bankası'na borç ödemelerini bir süre askıya alabiliriz. 4. Malî Protokol de 600 milyon dolara çıkarılabilir."

Coreper ayrıca, Alman Dışişleri Bakanı Genscher ve AET Dışı-lişkiler Sorumlusu Hasselkamp'ın Türkiye'ye giderek havayı koklamasını önerdi.

Aynı yılın (1978) 22-24 kasım tarihinde Genel Sekreter E. Noel, Hasselkamp yerine Ankara'ya gidip ilk "havayı koklama" hazırlığını yaparken, ülkenin ekonomik, malî ve sosyal durumunun nasıl baş döndürücü bir biçimde kötüleştiğini gördü. Ecevit'le görüşmesinden de son derece etkilenmişti. Geri dönüşünde Jenkins ve Ortoli'ye durumu anlattı. Amacı, topluluğun harekete geçmesiydi.

4-5 aralık günlerinde Brüksel'de toplanan 9 ülkenin devlet ve hükümet başkanlarının önünde bir mektup vardı.

Jenkins şimdiye kadar hiçbir AET başkanının yapmadığını yapıp, Türkiye'nin durumuna dikkat çekmek istemişti. Aynı doruk sırasında, başkan yardımcısı ve mali işlerden sorumlu olan Xavi-er Ortoli de dışişleri bakanlarına ilk alarm işaretini vermişti:

- Türkiye iflasın ucunda. Yakında sorun daha da büyüyecek. Şimdiden harekete geçmek gerekir.

Genel kanı, Türkiye'nin ihtiyacı olan parayı AET'nin tek başına kaldıramayacağı ve eğer bir kurtarma operasyonu gerekliyse, bunun Almanya ve Amerika'nın başını çektiği ve tüm NATO ülkelerini kapsayan bir biçimde gerçekleştirilmesiydi.

16 aralık 1978 günü Başbakan Ecevit, İskandinavya gezisinden dönerken Brüksel'e uğramıştı. İsveç, Norveç, Danimarka da "Türkiye'ye ivedi veya köprü kredisi" açılması ve ihraç ürünlerinin satm alınmasıyla yardım etme çağrısı bol alkış toplamıştı. Ancak İskandinav ülkelerden pek fazla bir şey beklenilemeyeceğini herkes biliyordu.

Ecevit için de önemli olan AET'den çok, İMF'nin yeşil ışığı ve OECD çerçevesindeki konsorsiyum aracılığıyla ivedi ve toplu para elde edebilmektir. Bunların anahtarı da Amerika'nın elindeydi.

Brüksel'de AET daimî delegemiz evinde Hasselkampfla görüşmeye başlayınca, ilk olarak AET Komisyonu'nun ne yaptığını yazdığı mektubu anlattı ve ardından da, "Jenkins yakında Amerika'ya gidiyor. Sizin durumunuzu Başkan Carter ile Dışişleri Bakanı Yardımcısı W. Christofer'a anlatacak. Dikkatlerini çekmeye çalışacak" dedi. Ecevit hemen, "Aman İMF'yle de görüşün. Uluslararası Para Fonunu da etkilemenizde çok yarar var" diye müdahale etti.

Hasselkampfl hiç tereddüt etmeden "İMF'siz bir damla kredinin gelmesinin söz konusu olamayacağını" söyleyince, Ecevit biraz sinirlendi:

- İMF bir gerçektir ve bunu da inkâr etmiyoruz. Ancak İMF'nin de biraz Türkiye gerçeklerini anlaması lazım. Bize, anlaşma yapın köprü kredisi gelecek, dediler. 1 milyar dolardan söz ettiler. Şu ana kadar bir cent'i gelmedi. Jenkins İMF'ye bu noktaları hatırlatırsa bizi çok desteklemiş olur. Çabalarınızı OECD ve NATO'yla da ko-ordine edebilirsiniz memnun oluruz.

- Zaten sürekli koordine ediyoruz. Siz 1979'da ne kadar kredi bekliyorsunuz ?

- AET'den 4,4 milyar dolar istedik, biliyorsunuz. 1979'da bunun 1 milyar dolarını verirseniz çok memnun oluruz, zira büyük ihtiyacımız var.

Hasselkamp o ana kadar kimseye danışmadan ortaya birdenbire bir rakam atıverdi ve Ecevit'in gereksiz şekilde ümitlenmesine yol açtı.

- Haftaya AET Konseyi'nden bir köprü kredi isteyeceğiz. 5 yıl için 800 milyon dolar düşünebiliriz.

Oysa daimî delegeler son toplantılarında en fazla 600 milyon dolardan söz etmişlerdi. Ecevit bu rakamı dahi çok az bulduğunu söyledi:

- Hiç değilse OECD içinde sürekli bir özel fon oluşturun. Hasselkamp ayrılırken üç nokta üzerinde ısrarla durdu:

- İMF'siz bir şey yapamayız. Almanya bu konuda çok önemlidir, Bonn'la temasa geçin. Tekstil konusunda bizden bir şey beklemezin.

Ecevit aynı günün akşamüstü, önce OECD Genel Sekreteri Van Lennep, ardından da Batı ülke ve kuruluşlarındaki 14 büyükelçisiyle bir toplantı yaptı. Van Lennep'ten "Amerika hareketlenirse OECD de hareketlenir" mesajını duyan başbakan, 14 büyükelçisinden 14 değişik görüş dinledi.³

Başbakan ile Dışişleri Bakanı Ökçün, Başbakan Yardımcısı Hikmet Çetin, Genel Sekreter Ş. Elekdağ, Londra Büyükelçisi V. Aşıroğlu, OECD'deki daimî temsilcimiz M. Aytür, Paris Büyükelçimiz İ. Batu, Lahey'den O. Benler, Roma'dan A. Binkaya, Ekonomik İşler Yardımcısı N. Çuhruk, Avrupa Konseyi daimî delegemiz S. Günver, Bonn'dan Vahit Halefoğlu, Kopenhag'dan B. Ha-zer, AET daimî temsilcimiz C. Keskin, Brüksel büyükelçimiz H. Kura, NATO daimî delegemiz O. Olcay ve BM Cenevre'deki daimî delegemiz E. Yavuzalp.

Bir bölümü konulann tamamen dışındaki kişilerden oluşan bir grup ile başbakanın görüşmesi, beklendiği şekilde sonuçsuz bitti. Herkes aklına geleni söyledi ve ayrıldı. İçinde çok akılcı sözler olduğu gibi, son derece basit ve hayrete düşürecek derecede cehalet kokan konuşmalar da oldu.

İşte konuşmaların tümünden seçilmiş bazı örnekler:

Ecevit: "... AET'yle ilişkilerimizde, ilgisizlikten doğan bir donukluk vardı. Durmadan biz onlardan öneri gelsin istiyor ve anlaşmanın zaranmıza işlediğini ileri sürüyorduk. Bu yaklaşım, davacının dilekçesini davalıya yazdırmasına benzer. Bu nedenle biz önerilerimizi çıkarttık. (Neler olduğunu anlatıyor) Tam üyelik hedefimizi saklı tutuyoruz. AET'den bizim hazırlanmamıza yardım etmesini istiyoruz. Ancak Ortak Pazar zaman zaman ağaçlara ba-

3. Ecevit'in Türk büyükelçileriyle görüşmesi resmî tutanaklardan özetlenmiştir.

kıp ormanı göremiyor ve küçük hesaplara dalıyor. Oysa soruna daha geniş açıdan bakmalı... Biz dış ilişkileri, iç ekonomik sorunları ve savunma sorunlarını bir arada ele alıyoruz. Uluslararası ilişkilerde, İMF, AET, NATO, OECD gibi kuruluşların etkileri artıyor. Bu kuruluşlar üzerinde bazı ülkelerin etkinlikleri de artıyor (ABD ve Almanya'yı kastediyor)... Batılıların eskiden yaptıklarını (Rusya, Ortadoğu'yla ilişkileri genişletme) biz şimdi yapmaya başladık. Borçlarımızı ödeyebilmek için dışa açılırken, dengenin sosyalist ülkeler lehine bozulmaması için Ortadoğu ülkelerine ağırlık verdik. Yabancı sermayeyi, "Türkiye'yi sadece kendi boyudan içinde değil, jeopolitik olanakları içinde düşünün, 40 değil 100-200 milyonluk pazarlar açısından düşünün" diye özendirilmeliyiz. Üçlü yatırımlar (Ortadoğu ülkelerinin sermayesi, yüksek teknoloji sahibi ülkelerin olanakları ve Türkiye'nin işgücü) için de yabancı sermayenin ilgisini çekmemiz gerekir. Hiçbir ülke sadece kendi gücüyle, kaynaklarıyla kalkınmasını, sanayileşmesini ta-mamlayamayacağına göre, bizim de dışardan kaynak sağlamamız gerekmektedir. Artık büyükelçilerimiz dahil tüm temsilcilerimizin bir tüccar gibi düşünmesi, nereye ne ve nasıl mal satarım diye çaba harcaması gerekir. Kimse, Türkiye'ye yardım gerekmediğini söylemiyor. Tam tersine, gerekliliğine inanıyor, ancak hareket yok. Ayrıntılarla meşgul olmamak ve işimizi sürekli izlememek, bizim ulusal kusurumuzdur. İnönü, 'Bir Türk'e, vatanın için kendini şu kuyuya atacaksın dense yapar. Ancak aynı vatanı için her gün bir kova su çekmesi istenirse, bir süre sonra sıkılır ve bırakır" derdi. Büyükelçilerimiz kampanya açmalılardır. Batı'yı stratejik önemimizden dolayı sürekli baskı altında tutmalıyız. Zira Afganistan ve İran olaylarından sonra önemimiz bir misli arttı."

Halefoğlu: "(...) NATO ve AET, yapabileceklerinin azamisini yapmışlardır. Daha fazlasını beklemememiz gerekir. Zira tümü, üye ülkelerden oluşan örgütlerdir. Kendi başlarına hareket yetenekleri yoktur. AET'yle güzel bir manzara çizdiniz, ancak ben özellikle işçi ve tekstil konusunda ümitli değilim. Madem ki işçilerin serbest dolaşımını alamayacağız, o zaman oturup bunun pazarlığını yapalım. Almanya'ya somut önerilerle gidelim veya karşılığında verebileceklerini soralım. Serbest dolaşımın temel ilkesinden vazgeçmeden bu pazarlığı yapabiliriz. Pamuk ipliği konusunu konfeksiyonla birleştirip pazarlık edin. Aksi halde ilerde hayal kırıklığına uğrarız. Almanlar, 'Amerika olmazsa yardım konusu gerçekleşmez' diyorlar. Amerikalılar ise, 'Ambargoyu kaldırdık. Bu, yardım anlamı taşır' diye konuşuyorlar. Yine de Almanya

yardımın lokomotifi olmaya hazır. Başbakan Schmidt konuyu Guadeloupe'ta Carter'a açacakmış (oysa konuyu Amerikalılar ortaya getirdi). Bu nedenle, Almanya'ya hemen bir mektup yollanırca çok yararlı olur. Noel tatili yaklaştığı için mektubun hemen iletilmesi gerekir.

... Fransa'yla ilişkileri düzeltmemizde de çok yarar var. İngiltere destek olmadı ve olmayacağına benzer. Tüm merkezlerde toplu halde girişimlerde bulunmak gerekir."

Elekdağ: "Öneri paketimiz çok yerinde oldu. 9'lar ilerde Yunanistan ve İspanya-Portekiz katılımlarıyla 12 olunca, anlaşmanın revizyonunu yapamayız. Herkes daha şimdiden AET'nin 12'li duruma gelince doğal boyutlarına ulaşacağını söylüyor."

Ecevit: "Türkiye'nin ekonomik ilişkilerini sadece Batı'yla varmış ve başkasıyla yokmuş gibi görmemek gerekir. Değerlendirme yaparken, tarım ürünlerimizi sadece AET'ye satacağız diye düşünmemeliyiz. Böyle yaparsak boğuluruz. Sadece AET'nin katkısıyla, AET'yle rekabet edemeyiz. Başka olanaklardan, başka bölgelerden de yararlanabilmeyi düşünmeli, dünyayı sadece AET olarak görmemeliyiz."

H. Çetin: "AET, genişlemeden hemen sonra Türkiye'yi bırakı-verecekmiş gibi bir korku seziyorum burada. Ortada kalacakmı-şız gibi bir korku hem doğru değil hem de çok sakıncalıdır."

Yavuzalp: "Siyasi danışma mekanizmasına girmemiz bizim için bağlayıcı olur. Bugün serbest durumdayız. Gelişme yolundaki ülkelerin sorunlarını destekleyebiliyoruz. Yunanistan'ın durumu da bizim gibiydi. Ancak şimdi değişecek."

Hazar (Danimarka): "Bana sürekli olarak, neden AET'den mesafeli durduğumuz, neden sosyalist ülkelerle ilişkilerimizi artırdığımız soruluyor. Danimarkalılar Yunanistan'a hayranlar. Bugün biraz Türkiye'yle ilgileniyorlarsa, hükümetin sosyal demokrat olmasındandır."

Elekdağ: "AET 12'li olunca, bundan bütün ekonomik ilişkilerimiz etkilenecektir. Bu nedenle şimdiden gereken önlemleri almamız gerekir. Bu yaklaşımın Yunan üyeliğiyle ilgisi yoktur, daha derine inmektedir."

Aytür: "Van Lennep (OECD Genel Sekreteri), Türkiye'nin orta gelir düzeyinde bir ülke olduğunu, normal koşullarda kendi yağında kavrulması gerekirken bunu yapamadığını söylüyor ve piyasa ekonomisine açılmamız, plan hedeflerinden ayrılmamız gerekeceğini açıkça hissettiriyor."

H. Çetin: "Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik durumdan

kurtulması için çözümleri Batı dünyasında bulmaya çalışıyoruz. Oysa AET'den alabileceğimiz bir fon yok. NATO'da ise irade var, ancak para yok. Üye ülkeleri belirli bir mekanizma içinde buluşturmamız gerekir. Batı'dan beklediğimiz kaynak 15 milyar dolar. Bu çok yarattı. AET'den 8 milyar dolar istedik. Ancak bu rakama her şey dahildi. Yani OECD'deki AET ülkelerinin payları, bankaların kredisi, yabancı sermaye vs. Ancak böyle toptan ortaya koyunca yanlış anlaşıldı. Bu rakam, ilk çarkı çevirmek içindi."

Halefoğlu: "Siz bakmayın, her rakam Batı'da çok yaratır. Bağırırılar, sonra alışıp ödemeye başlarlar. Şu sırada herkes, bana ne düşer diye hesabım yapıyordur. Örneğin Almanya, bizim ne kadar paraya ihtiyacımız olduğunun hesabını yaptı ve 'Size 15 yerine 4 milyar dolar yeter' diyorlar. Bu parayı bulup oluşturabilmek için bir mekanizma kurmak gerektiğini ve başı çekecek bir lokomotifin bulunmasını gerekli görüyorlar. 5 yıllık bir plan da yapmışlar. Türkiye'ye yılda 1 milyar dolar yardım düşünüyorlar. Bu paranın üçte birini kendülerinin, üçte birini Amerika'nın ve geri kalanını da diğer ülkelerin vermesini planlıyorlar. Henüz Amerika'yı ikna edebilmiş değiller. Guadeloupe Doruğu bu açıdan çok önemli. Schmidt'i pohpohlamamız gerekir. Gururuna düşkün bir adam. Teknik servislerle temas kurmadan önce başbakanı yavaşlatmak."

H. Çetin: "8 milyar dolarlık isteğimizin zaten 7 milyar dolar onlara geri dönecek. Bir bölümüyle borçları anapara ve faizlerini ödeyeceğiz, diğer bölümüyle de bu ülkelere ithalat yapacağız. Yani biz gerçekte 1 milyar dolar istemiş oluyoruz."

Ecevit: "Sizlerden unutmamanızı rica ettiğim nokta, dış politikayı ticarî ilişkilerimizden ayıramayacağımızdır."

O. Olcay: "... Önemli sorunlarımızdan biri de ciddi devlet görünümüne sahip olmama sorunudur. Bunu kaybettiğimiz ve kazanmaya çalıştığımız dönemler olmuştur. Şimdi ciddi devlet görünümünün yaratılmasına çalışılan bir dönemdeyiz. Yine de rahatsızlık yaratan hususlar oluyor. Örneğin birbirleriyle çelişen demeçler... Sorunlarımızı ele alış biçimimiz de tuhaf. Gerekli sınırları koymasını bilemiyoruz. Yunanistan'la bir anlaşmazlığımız var değil mi, biz sanki Yunanistan'ı her yerde birden batırmaya çalışıyor gibiyiz. Kendimizi her forumda ve her alanda birden sıkıntıya sokuyoruz. Önceliklerimiz yok. Hangi konu öncelikliyse, onun üzerine gidip diğerlerini ağırdan almamız gerekirken, biz tümüne birden bastırıyoruz. Karşı tarafa blöf yaptığımız şekilde bir kanı da vermemek gerekir. Kötü niyetli kimseler bunu rahatlıkla kullanabilirler. Kredi sağlamaya çalıştığımız bir sırada, dünyadaki siyasî

kredimizi sarsmamamız gerekir. Mesela, Almanya'dan şüphe etmekte olduğumuz hususunun, Alman sefiri tarafından bilinip, Türk sefirine söylenmemesi gibi durumları önlemek gerekir. Dı-şarda temsilcilik açmak ve bunların kadrolarını şişirmekle illa ki dışsatımı artıracamız diye de bir kural yoktur."

Konuşmaların sonucu tutanaklara şöyle geçti: "Çok yararlı bir görüşme oldu. İmkânlar anlaşıldı. Ekonomik-siyasî ve askerî ilişkiler bir bütündür (stratejik önemimizin şantajı). Siyasî irade olmadan bir yere varılmaz (Ayağını yorganına göre uzat der gibi...) Batı kuruluşlarında Türkiye lehine hava var, ancak bunu somutlaştırma yolları aranmalı. Bunun somutlaştırılması için de önceliklerin başına getirilmeli ve en üst düzey temaslarla işlerin çabuklaştırılması sağlanmalıdır."

Başbakanın en ağırlıklı büyükelçileriyle yaptığı görüşmede, hiç kimsenin bilemediği veya farkında olmadığı çok önemli bir koşul vardı. Türkiye'nin İMF'yle anlaşması... Herkes IMF koşulunu biliyor, ancak vazgeçilmez olduğunu, her şeyin buna bağlandığını, bir başka deyimle koşulun önemini bilmiyordu.

7 ocak 1979 günü Guadeloupe'ta, Amerikan, Alman, Fransız, İngiliz devlet ve hükümet başkanları, Halefoğlu'nun Brüksel'deki büyükelçiler toplantısında verdiği haberi doğruladılar: Türkiye'ye geniş bir yardım paketi yapılması ve borçlarının ertelenmesi kararlaştırıldı.

Ancak, bunun bir de koşulu vardı ve Başkan Carter toplantı sırasında bu koşulun vazgeçilmezliğini şöyle anlatmıştı.⁴

- Burada önemli olan bu ülke kararıdır. Zira bugün iflasını açıklayan Türkiye'dir, ancak asıl arkada 300 milyar dolarlık borcuyla Latin Amerika ülkeleri geliyor. Bir süre sonra onlar da kapımızı çalacaklar ve hem borçlarının ertelenmesini hem de taze kredi isteyecekler. Onların durumu çok daha değişik. Eğer bu sorunu iyi yönlendirmezsek, sayısız Amerikan bankası batır. Kapitalist dünyanın banka sistemini dahi sarsabilecek bir olaya dönüşür. Bu nedenle, Türkiye ilk örnektir. İş başından sıkı tutmamız gerekir. İMF'yle anlaşma yapmadan, fonun yeşil ışığını almadan ne borç ertelenmesi yapılabilir ne de taze para verilebilir.

Alman Başbakanı Schmidt, bu katı kurala biraz esneklik getirmek istedi:

- Türkiye'nin şu arada hemen nefes alabilmesi ve ekonominin çarklarını çevirebilmesi için, bir ilk itişe ihtiyacı var. Köprü kredi

4. Bu görüşme, M. Ali Birand'ın Diyet adlı kitabından alınmıştır. Goudeloupe toplantısının ayrıntısını merak edenler, Diyet (Milliyet Yayınları) bulabilirler.

verelim. Bir miktar para sağlayalım ve ardından İMF koşulunu koyalım.
Amerika kesinlikle direndi.

18 ocak günü Bonn'da, aynı dört ülkenin temsilcileri bir araya geldiler. Türkiye'ye OECD çerçevesinde toplu bir devlet kredisi açılmasını, bunun düzenleme veya lokomotiflik görevinin, özel ve yakın ilişkileri nedeniyle Almanya'ya verilmesini kararlaştırdılar. Ancak yine temel koşul, Türkiye ile İMF'nin anlaşmasıydı.

Oysa, hemen hemen aynı günlerde Türkiye ile İMF arasındaki ilişkiler giderek bozuluyordu. Ecevit Hükümeti'nin ilk gelişinde İMF son derece esnek bir anlaşma yaparak, Türkiye'nin kendi kendine kemerlerini sıkmasına göz yummuştu. Ancak Ecevit Hükümeti, ya ekonomik durumun kötülüğünü küçümseydiğinden ya da bu kadar kötü olduğunu ancak aradan uzunca bir süre geçtikten sonra anlayabildiğinden olacak, İMF'nin beklediği kadar sert önlemler almadı veya alamadı. İMF ile Ecevit Hükümeti arasında ne tam bir diyalog kurulabildi ne de karşılıklı gereksinimler anlaşılabilir. Üstelik İMF de bu konuda henüz tecrübesizdi, iflas karşısında nasıl hareket edileceğini tam büemiyor ve gereğinden katı hareket ediyordu.

Ecevit Hükümeti de İMF koşulunun önemini ve değiştirmezliğini çok geç öğrenebildi. Gereksiz bir karşılıklı mücadele yapıldı ve sonunda boyun eğen yine Türkiye oldu. 2 Mayıs 1970 günü İMF heyeti ile Türkiye, Ankara'da başlattıkları görüşmelerin sonunda "ilke olarak anlaşmaya" vardılar. İMF, başkentlere "yeşil ışığını" gizlice yaktı. Bu gizlice yapıldı, zira Ecevit Hükümeti ısrarla, "Hayır önce parayı verirsiniz, ardından İMF'yle anlaşırım" demişti. Siyasî yönden Türk hükümetini güç duruma düşürmek istemiyorlardı. Nitekim bu gizli yeşil ışık yakılınca 30 Mayıs günü OECD ülkeleri Türkiye'ye 1,5 milyar dolarlık kredi açtılar, 221 alacaklı bankayla borç erteleme anlaşması da 30 Ağustos günü Londra'da imzalandı. Türkiye'nin İMF'yle anlaşmayı resmen imzalaması ise 19 Temmuz 1979'u buldu.

AET de İMF ile Türkiye arasında bir anlaşma olmasını beklemişti. Bu nedenle, Ecevit Hükümeti'nin isteklerini, aradan bir yıl geçtikten sonra 21 Mayıs günü yanıtladı:

1- Türkiye'nin istediği 4,4 milyar dolar krediye karşılık, 600 milyon dolarlık 4. Malî Protokol öneriliyordu. Hasselkamp'ın Ecevit'le Brüksel'deki konuşması sırasında sözünü ettiği 800 milyon dolara dolaylı biçimde yaklaşmaya çalışıyor ve OECD içindeki yardım fonuna da bir defalık 100 milyon dolar hibeyle katılma-

bileceği belirtiliyordu. (Ancak sonunda bu rakam 75 milyona düştü ve halen tamamı Türkiye'ye beklentilerinin çok gerisinde kalmış, hem de istenen bir fon oluşturmaktan kaçınmıştı. Bunun nedeni de "başka ülkelere örnek olacağı" kuskusuydu.)

2- 5 yıllık bağışıklık dönemi kabul ediliyor, ancak bu dönemin 1983'te kesinlikle bitmesi isteniyordu.

Ayrıca 12-22 yıllık listeler arasında sınırsız mal değişimi isteğimiz de kabul edilmiyordu. Topluluğa sürekli olarak neyi, ne zaman ve neden yaptığımız hakkında bilgi vermemiz gerekiyordu. (AET bu şekilde, Türkiye'nin yükümlülüklerini fiilen revizyona tabi tutmasını engelliyor.)

3- Tekstilin bu paketten çıkartılması isteniyordu. (Karşılıklı kısıtlama anlaşması yapılsın.)

4- Türkiye'ye tarım ürünlerinde 6 yıllık bir otomatik indirim takvimi yapılabilecek, ancak takvimin içeriği 1982'de (yani bağışıklık döneminin son yılında) saptanacak ve bağışıklık döneminin bittiği 1983 yılında uygulamaya sokulacaktı. Ayrıca tarım ürünlerindeki tarife dışı engelleri de kaldırılmayacaktı. (Oysa tarım ürünlerinde artık gümrük vergileri değil, diğer engeller önem kazanmıştı)

5- Sosyal alanda, sadece Türk işçisinin dil ve meslek eğitimi yapması kabul ediliyordu.

Topluluk, Türkiye'ye bir nefes alma süresi sağlamakla birlikte, sürekli kontrolü altında tutmayı planlıyor ve Ankara'nın yükümlülüklerini saklı tutması için çaba harcıyordu. Tarımda ödün verirken, işçi konusunda bunu geri alıyor ve tekstil konusunda da gönüllü bir kısıtlama yapmamızı istiyordu.

Bir yönden, Türkiye'nin bağışıklık dönemi istemesi AET'nin de duyarlı olduğu konuları ortaya atmasıyla sonuçlanmıştı.

Ankara'da AET'nin bu önerileri Dışişleri ve diğer ilgili bakanlıklarda tartışılırken, Ecevit Hükümeti'nin sonuna geldiği anlaşılıyordu.

Terör artık durdurulamayacak boyutlara ulaşmış, Ecevit Hükümeti'nin içindeki anlaşmazlıkların boyutları da büyümüşü. Ecevit'in gidici olduğunu, AET ülkeleri 1979'un ikinci yarısından itibaren anladılar.

Türkiye hem iç sorunları hem de AET'yle ilişkilerini askıya alıp yeni ödünler almaya çalışırken, Yunanistan'ın katılma müzakerelerini tamamladığı ve 25 Mayıs 1979 günü de tam üyelik anlaşmasını imzalayacağı açıklandı. AET'nin Türkiye'ye önerdiği paketteki bazı ödünlerin, Yunanistan'ın tam üyeliğine karşı Türkiye'nin tepkisini yumuşatmayı amaçladığı o zaman anlaşıldı.

Yunanistan aslında, katılma müzakerelerini hızlandırabilmek için büyük ödünler vermişti. Müzakerelerin sonuna gelinmeye başlandığı sırada, İspanya ve Portekiz ile AET arasındaki katılma görüşmeleri de başlamak üzereydi. Topluluktaki genel eğilim de "Yunan müzakerelerini de yavaşlatmak ve bu üç ülkeyi birlikte içeri almak"tı. Yunan Başbakanı Karamanlis bu tehlikeyi görünce hemen hareketlendi. Zira böyle bir yaklaşıma göz yumulması, Yunanistan'ın tam üyeliğinin yıllarca geriye kalması anlamına gelecekti. AET-İspanya görüşmelerinin daha o zamandan çok güç geçeceği açıkça belli oluyordu. Karamanlis bu durum karşısında, 1979 başında müzakerecilerine "Hiçbir konuda gereksiz sorun çıkartmayın ve topluluğun isteklerini kabul edin" direktifi verdi. Bu nedenle, muhalefet lideri Papandreu tarafından çok eleştirildi. Papandreu, hükümet olunca ülkesini AET'den çıkartacağını söyledi. Oysa 1981'de başbakan olunca çıkartmadığı gibi, AET'ye katılma müzakerelerinin yenilenmesi istemini de kabul ettiremedi. Ancak karşılığında "sus payı" olarak ek kredi elde etti.

Karamanlis'in ikinci girişimi de Fransız Devlet Başkanı Giscard d'Estaing'in desteğini elde etmekle oldu. Gerçekten de oldukça pahalıya çıkmasına rağmen, Karamanlis'in bu çabaları sayesinde Yunanistan, İspanya-Portekiz paketinden ayrıldı ve katılmasını (1 Ocak 1981'den itibaren resmen olmak üzere) tamamladı.

Ecevit'i AET nasıl karşılamıştı ? Hakkında neler düşünüldü ?

Topluluk içinde Türkiye konularını çok yakından izleyen kişiler arasında yaptığımız bir anket, AET açısından bakıldığında nelerin nasıl görüldüğüne ışık tutuyor:

"Ecevit'i, özellikle AET komisyon ve konseyinde çalışan teknisyenler büyük bir umut olarak karşıladılar. Aynı şekilde sol çevreler de şimdiye kadar hiçbir Türk başbakanına gösterilmemiş bir destek verdiler. Solun desteğinin de özellikle Avrupa'da ne kadar önemli olduğunu söylemeye gerek yok. İçimizde Ecevit'i Zoro diye adlandıranlar vardı. Güç durumundaki ilişkileri kurtarıcı insan olarak görüyorduk. Hele gelince tam üyelik istememiş olması veya ilişkileri koparmaya yönelik bir girişimde bulunmaması, hemen herkesi rahatlatmıştı. Bir yandan da Yunanistan'ın katılması ve bunun yarattığı gerilim, işte bu ortam içinde Ecevit'in 'bağışıklık' istemesi gayet yerindeydi. Biz de anlayışla karşıladık. Ancak görüntüsünü bozan gelişme, Ecevit Hükûme-ti'nin ne kadar ve nasıl istemesi gerektiğini bilememesiydi. Karşımıza milyarlarca dolarlık isteklerle çıkması, taleplerinde 'net olamaması' ve en önemlisi hepimizin beklediği gibi, Türkiye-AET

ilişkilerine yeni bir hava, yaklaşım veya düşünme dönemi getirememesi, kısa sürede hayal kırıklığının artmasına yol açtı. Yıllardır beklediğimiz Zoro gelmişti; ancak tam kördüğümü çözecekken düğümlerin arttığını gördük. İlişkiler eskiye oranla daha da karıştı. Zira başbakanın kafasında tam olarak ne olduğunu anla-yamıyorduk. Ayrıca ekibinin diğer kişileri de sürekli birbiriyle çelişen demeçler ve fikirlerle ortaya çıkıyorlardı. Bizce Ecevit'in tüm sorunu, AET politikasının olmamasıydı. Örneğin Demirel'in çok daha net bir yaklaşımı vardı. Yanlış ve ters yaklaşımdı belki, ancak açıktı... Bütün bunların yanı sıra, Ecevit'in başbakanlığında Türkiye'nin çok prestij kazandığını da kimse inkâr edemez. Belki sonra hayal kırıklığı yarattı, ancak prestiji de büyüktü..."

Demirel ve Erkmen tam üyelik hazırlıyorlar (1979-1980)

Ecevit Hükümeti, 14 Kasım 1979 günü yapılan ara seçimlerde beş milletvekilliğinden birini dahi kazanamadı. Böylece hem oy hem de parlamenter kaybıyla karşı karşıya kalınca, hükümeti bıraktı. Ecevit, Korutürk'le konuşurken, "Bir daha beni denemeyin. Görevi kabul etmeyeceğim. Demirel istediği gibi gelsin ve hükümeti kursun. Halk CHP'ye muhalefet görevi verdi" dedi.

Bunun üzerine Demirel, daha önceki milliyetçi cephe denemelerinin tersine, "azınlık hükümeti" kurdu. Millî Hareket Partisi ve Selamet Partisi'nin dışardan destekleriyle kurulan hükümet, 25 Kasım günü güvenoyu alarak işe resmen başladı.

Demirel'in bu dönemde çok iyi anladığı bir tek nokta vardı. O da Batı'yla ilişkileri rayına oturtup kredi musluklarının dibine kadar açılmasını sağlamanın yolu, genel ekonomik ve mali politikaları temelinden değiştirip "serbest piyasa düzenini" kabul etmektir. Türkiye'yi yıllardan beri bu yola itmeye çalışan Batı için nihayet "zafer günü" gelmişti.

24 Ocak sabahı, Demirel'in direktifi altında Turgut Özal tarafından hazırlanıp açıklanan bir dizi karar, Türkiye'nin dış ekonomik, ticari ve mali politikalarını bir anda yüzde yüz değiştiriyordu.

Yıllarca bambaşka ilkelere inanmış Türk toplumu, birdenbire bu değişikliği anlayamadı, hazmedemedi. Ancak hükümette bu yaklaşımın yönünü ve amacını anlayanların başında, Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen geliyordu.

Erkmen, Demokrat Parti'nin eski ekibindendi. Yassıada döneminden geçmiş, Batı Avrupa'yla ilişkilere büyük önem veren bir insandı. Ortak Pazar konusuna da tamamen siyasi açıdan bakıyordu: "Türkiye ne pahasına olursa olsun, Batı Avrupa'da yerini almalıdır" diyordu.

Üstelik 24 Ocak Kararları, o güne kadar Türkiye'nin AET'ye katılımını olanaksızlaştıran engellerden büyük bir bölümünü ortadan kaldırıyordu. Belki daha gidilecek çok yolu vardı, ancak serbest piyasa düzenine geçiş, Türkiye'nin AET üyeliğini adeta çabuklaştıran, hiç değilse biraz daha kolaylaştıran bir unsurdur.

Hayrettin Erkmen, 1979 aralık ayının ikinci yarısında NATO toplantılarına katılmak üzere Brüksel'e geldiğinde, artık gelenekselleşmiş biçimde, iki yıl arayla, AET Komisyonu Başkanı Jen-kins'ten de randevu istedi.

17 aralık 1979 görüşmesinde, Jenkins ve Dışişler Sorumlusu ve Başkan Yardımcısı Hasselkampff vardı. Tam bir yıl arayla yepyeni bir "Türk tutumunu" dinlediklerinin hemen farkına vardılar. Türk dışişleri bakanı bambaşka şeyler söylüyordu:

- Biz, ilişkileri dondurma kararını istemiyoruz. Tam aksine ilişkileri canlandırmayı, tam üyeliği çabuklaştırmayı amaçlıyoruz. Size bu yönde öneriler hazırlayacağız, haberiniz olsun.

Jenkins, "Çok memnun oldum" demekle yetinirken, Hasselkampff şaşkınlığını açıkça ortaya koydu:

- Bu kadar kısa sürede ne değişti ki siz yeni bir tutumla ortaya çıkıyorsunuz ? Ya sizden önceki hükümetin ya da sizin bir hesap yanlışınız var herhalde...

Erkmen, ilişkileri canlandırmanın hükümet programında dahi bulunduğu dikkat çekti ve "Bizim için Türkiye'nin yeri Avrupa'dır" dedi.

Dışişleri bakanı bu konuşmayı yapmadan önce kimseyle ko-nuşmamıştı. Ne Demirel'le ne de kabineyle... Hükümet programındaki bir karar AET'ye yansımıştı. Kişisel bir girişimiydi bakanın...

5 şubat 1980 günü Brüksel'de toplanan Ortaklık Konseyi bakanlar toplantısına giderken de Hayrettin Erkmen kimseden direktif veya onay almadı. Demirel'le dahi konuşmadı.

5 şubat toplantısı, AET'nin Türkiye'ye verdiği önemi gösterir biçimde başladı.

Dönem Başkanı İtalyan Dışişleri Bakan Ruffini'nin yanında, Belçika Dışişleri Bakanı Simonet, Alman Genscher, Hollandalı Van Der Klaaw, İngiliz Lord Carrington, Fransa'yı temsilen Dışişleri Bakanı Poncet vardı. Normal olarak bu tip toplantılara genellikle sadece dönem başkanı dışişleri bakanı düzeyinde katılır, geriye kalanlar ya müsteşar ya da bakan yardımcısını yollarlar. Bu defa, Türkiye "gözde ülke" durumundaydı. Bu yaklaşımda, 24 Ocak Kararları'nın etkisinin büyük olduğunu da unutmamak gerekir.

Erkmen'in başkanlığındaki Türk heyetinde de Melek, Saraçoğlu, Bleda, Celem, Dağ, Lofoğlu, Keskin ve Birsal vardı.

Hayrettin Bey son derece üzgün bir halde Türkiye'nin 1950'ler-de AET'ye katılma yolunda tarihi bir seçim yaptığını Fransızca olarak belirttikten sonra, özellikle 24 Ocak Kararları üzerinde durdu. Bunların, demokratik açıdan bir hükümete getirebileceği risklere rağmen uygulanacağını söyledi ve tüm çalışmaların temelini, Türkiye'yi tam üyeliğe hazırlamak olması gerektiğini söyledi.

Erkmen'in önündeki dosyada, Ecevit'in 1978'deki isteklerine karşı AET'nin 1979 yılında verdiği yanıtlar ve aradan geçen süre içinde bu konudaki müzakerelerde varılmış noktalar vardı. Aslında AET, Türkiye'nin önüne cılız bir öneri paketi çıkartmıştı. Temelde elde edilmiş önemli bir şey yoktu. Türkiye'nin yükümlülükleri zaten 1976 aralığından bu yana fiilen askıya alınmıştı. Şimdi de ayrıntılara dalınmış gidiliyordu. Erkmen bu noktaya dikkat çekti:

- Bugüne kadarki çalışmalarımız, işbirliğimiz yetersiz kaldı. Bugün ilişkileri canlandırmak için siyasi iradeye, arzuya gereksinim vardır. Siz bu iradeyi kullanmıyorsunuz. Bu nedenle de sonuca varmıyoruz. Biz bağışıklık döneminden vazgeçiyoruz. Siz de bunun karşılığında bazı şeylerden vazgeçmelisiniz. Tarımda sadece gümrükleri değil, diğer engelleri de kaldırmalısınız. Serbest dolaşımdan vazgeçmemiz söz konusu olmaz... Açtığınız krediler azdır. Tekstil konusunda haksızsınız, kısıtlamayı kabul edemeyiz. Yunanistan'ın tam üyeliğinden ciddi siyasi ve ekonomik kuşklar duyuyoruz.

Erkmen, bir dahaki konseye kadar dolgun bir paket hazırlanması gerektiğini söyleyerek sözlerini bağladı. AET Dönem Başkanı Ruffini, "Bu toplantıyla ortaklığımıza yeni bir atılım geldi, siyasi diyalogu da başlatmış olduk" dedikten sonra Türkiye'nin bu yeni yaklaşımına şu yanıtı verdi:

- AET de sizin bu girişiminize gereken yanıtı verecektir. Bizde de irade mevcuttur ve son öneri paketimizi gözden geçireceğiz. Ülkenizin ne kadar sıkıntıda olduğunu biliyoruz. Buna rağmen bağışıklık döneminden vazgeçmenizi memnuniyetle karşıladık. 24 Ocak Kararları'nın da çok cesurca ve başarılı olduğunu söylemek isterim.

Ruffini bundan sonra "Size, Yunanistan'ın katılması karşısındaki kuşklarınızı giderebilmek için bir de bildiri vereceğiz" diyerek, zabıtlara sokulmak üzere şunları söyledi:

- Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), Yunanistan'ın haziran 1975 tarihindeki katılma başvurusu sırasında yaptığı beyanı tekrarlar, Türkiye'yle ortaklığının önemini vurgular ve yeni genişlemenin (Yunanistan'ın katılması) Türkiye'yle ilişkileri etkilemeyeceğini, Ankara Anlaşması ve diğer protokollerin hiçbir şekilde değiştirilmeyeceğini beyan eder.

Ortak Pazar'ın, herhangi bir Yunan vetosuna karşı verdiği güvence işte buydu.

Hayrettin Erkmen de hemen ardından söz aldı ve yine zabıtlara geçmek üzere bir beyan daha yaptı:

- Türkiye, topluluğa bağlılığını bir kez daha açıklamıştır ve AET'ye en kısa sürede katılma ümidini saklı tutar. Bugünkü ortak sonuç, AET'nin tutumunu da yansıtır. Bu genişleme (Yunan katılmasını kastediyor), Türkiye'nin Ankara Anlaşması'ndan doğan haklarını (tam üyelik) etkileyemez.

Bu karşılıklı sözler ortak bildiriye de yansdı. İlk defa bir Tür-kiye-AET Ortaklık Konseyi belgesinde "Ankara Anlaşması'na uygun biçimde, Türkiye'nin ilerdeki katılmasından" söz ediliyor ve bunu kolaylaştırmak için ellerinden geleni yapacaklarını söylüyorlardı.

Yunan katılması karşısında da şu güvenceyi verdiler: "... AET, Türkiye'nin yeni genişleme karşısındaki kaygularını giderebilmek için yeniden güvence verdi ve bu durumun Türkiye-AET ilişkilerini etkilemeyeceğini ve Ankara Anlaşması'yla ilgili pro-tokollerce garanti edilmiş haklarını değiştirmeyeceğini belirtti." Asıl bomba 6 şubat günü patladı.

Hayrettin Erkmen bir basın toplantısı yaptı; ortak bildiriden, tam üyelikten söz edilmesi birçok gazetecinin gözünden kaçmamıştı. Yabancı gazeteciler ile Erkmen arasında şu diyalog geçti:

-(...) Sanırım nihai sonuca yakında varacağız.

- Nihai sonuç veya hedeften neyi kastediyorsunuz ?

- Tam üyelik demektir.

- Ne zaman, bu yıl mı başvuracaksınız ?

- Evet, ümit ediyorum ki bu yıl... Yıl sonuna doğru yapabiliriz sanırım.

Bu konuşmayı dinleyen Türk dışişleri memurları hayretten hayrete düşüyorlardı. Zira bakanlarını ilk defa basına böyle şeyler söylerken duyuyorlardı.

- Azınlık hükümetisiniz. Yapabilir misiniz ?

- Yapılır tabii. Hükümet güvenoyu aldığı sürece, başvuruyu yapabilir. Diğerleri desteklerini çekerlerse düşer tabii.

- Yunanistan'ın buna tepkisi ne olur?

- Yunanistan eğer Türkiye'nin yolunu kesmek için AET'ye katılıyorsa, o zaman bizim başvurumuz da bundan etkilenir tabii...

- AET'ye şantaj mı yapıyorsunuz ?

- Şantaj değil. Biz bu katılmaya siyasî gözle bakıyoruz.

- AET'ye bu konuda bilgi verdiniz mi ? Tepkileri ne oldu ?

- Dünkü bildiri oldukça açıktır sanırım. Karşı taraftan da olumsuz bir tepki görmedim.

Hayrettin Erkmen, bir gün önceki toplantıda bu kadar açık ko-nuşmamıştı tabii. Şimdi, basın yoluyla mesajını güçlendiriyordu. Zira topluluğun yine bol vaatlerde bulunacağından, ancak sonradan yine cılız bir paketle ortaya çıkacağından kuşkulanmıştı. Basın toplantısında, bir yandan "AET'nin oyaladığı ve atlattığı" kuşkusuyla, öte yandan da katılma sürecini hızlandırma amacıyla sözlerini netleştirmişti. Bununla da yetinmedi. Ankara'ya döner dönmez, önce Başbakan Demirel'in de bulunduğu bir kabine toplantısında bilgi verdi. Baktı ki, ne başbakan ne de diğer bakanlardan hiçbir tepki çıkmadı. Herkes gayet olumlu şekilde karşılayınca, 18 şubat 1980 tarihli bir mektup yazdı. Üye ülkeler ve komisyona yollanan bu mektupta "tehdit" tekrarlanıyordu: Türkiye tam üyelik başvurusuna hazırlanıyor...

Türkiye'nin tam üyelik başvurusunu yılın sonuna kadar yapacağını dışişleri bakanı tarafından açıklanması, gariptir, ancak Türkiye'den çok AET'de ve Avrupa basımında yankı buldu.

AET Komisyonu bir anda birbirine girdi. Basın toplantısını banda alan gazetecilerin ellerinden makineleri kapılıp defalarca dinlendi, yorumlandı, hatta sesinin tonu bile ölçüldü. Sonunda varılan karar "Hayır blöf yapmıyor, son derece ciddi olarak söylemiş" şeklindeydi.

Peki Türkiye gerçekten böyle bir şey yapabilir miydi ?

Hasselkamp a tam o sıralarda yollanan bir raporda aynen şu cümleler vardı: "Türkiye'de bir yıldır AET'ye katılma eğilimi giderek artıyor... Son Ortaklık Konseyi'ndeki (5 şubat 1980) basın bildirisinin içinde fazla bir şey olmamasına rağmen, Türkler son derece memnun görünüyorlar..."

AET Komisyonu üçe ayrılmıştı. Kapalı kapılar ardında durmadan değerlendirmeler yapılıyor ve üye ülkelerin Ankara'daki büyükelçilikleri tarafından yollanan raporları kapışılıyordu. Bu telaşın nedeni, Türkiye'nin ilk defa resmen ve açıkça "katılma" sözünü etmesiydi. Buna karşılık, AET'nin Türkiye'yi kaldırmasının,

kabul edebilmesinin (hele ispanya kapıda beklerken) olanaksızlığı da açıkça ortadaydı.

Komisyonadaki teknisyenlerden bir bölümü, "Tamam bu defa ciddiler. Yunanistan adımını içeri atarken Türkler dışarda kalamazlardı. Bekleneni yaptılar" diyordu. Diğer bir bölümü, "Evet, tam üyelik başvurusunu yapmak istiyorlar, ancak yapamazlar. Zira içerde büyük sorunları var. Hem ekonomik hem de sosyal çalkantı içindeler" diye iddia ediyor ve sonuncu bölüm grup da "İnanmayın! Türkler blöf yapıyorlar. Haziran ayındaki konsey toplantısından mümkün olduğu kadar fazla bir şeyler koparabilmek için yapıyorlar" diyordu.

Komisyon binası tam bir terör havası içindeydi. O günlerde Türkiye dosyasının sorumlusu olan Charles Caporale durumu şöyle anlatır: "Ben doğrusu inanmıştım. Türkiye bu defa başvuru yapacaktı. Hatta birkaç arkadaşım ile iddiaya bile girmiştik. Tabii içerdeki bu kargaşayı size göstermemeye çok çaba harcıyorduk. Tam aksine, sanki hiç etkilenmemişiz gibi hareket etmeye çabalıyorduk. Bütün başkentlere not yollandı, muazzam bir enformasyon araştırmasına girildi. Türkiye'nin ne yapacağı her yerde ve her kademedede araştırılmaya başlandı. O günlerde bize döktüğünüz teri hiç unutamam."

Üye ülkelerin başkentlerindeki durum ise daha başkaydı. Onlar bu yeni geüşmeye daha soğukkanlı ve mesafeli bakıyorlar ve AET Komisyonu veya Konseyi gibi telaşlanmıyorlardı. Nitekim Dışişleri Bakanlığı bütün başkentlerde nabız yokladı ve AET üyelerinin bu "başvuru olasılığı" hakkında neler düşündükleri şöyle belirdi:

Almanya: "İlke olarak Türkiye'yi destekleriz, ancak bunun bize kaç paraya mal olacağını hesaplamamız gerekir. Şimdiden de bir şey söylemek olanaksızdır. Her şeyden önce Türkiye'nin ve ikinci derecede de bizim hazırlıklı olmamız gerekir. Tam üyeliğe adım adım gitmekte yarar vardır. Unutmamanız gereken bir şey vardır ki Ankara Anlaşması'nın 36. maddesi (Türk işçilerinin serbest dolaşımı) uygulanamaz." Almanya siyasî yönden karşı çıkmamakla birlikte, serbest dolaşım ve yardım konularında güvence almadan da hemen onay vermiyordu.

İngiltere: "Şimdiden size bir şey söyleyemeyiz. Türkiye'nin katılması AET açısından büyük sorunlar yaratacaktır. Bu sorunları önce Avrupa Komisyonu iyice incelemeli; ortaya çıkacak manzaraya göre kararımızı verir ve sizi destekleyip destekleyemeyeceğimizi! söyleriz."

İrlanda: "Türkiye yutulması güç bir lokmadır. Bizim AET'den aldığımız yardımlarda bir azalma olmazsa Türkiye'yi destekleriz, aksi halde kabul edemeyiz."

Belçika: "Almanya, sizde işsiz bekleyen ve her an Almanya'nın yolunu tutacak olan milyonlarca insan varken Türk üyeliğini kabul etmez. Serbest dolaşım ile giremezsiniz. Biz reddetmeyiz, ancak gelin önce şu ortaklık anlaşmasını canlandıralım, ondan sonra tam üyeliği düşünürüz."

Hollanda: "Yunanistan'ın, Portekiz'in ve İspanya'nın yaratacağı sorunlar ortada. Yunanistan ve Portekiz'in sorunları, Türkiye'nin-kilerin yanında cüce kalır. AET'nin birliğini bozabilirsiniz. Rekabet de sizin için büyük sorun yaratır. Akıllıysanız başvuruya kalkışmayın."

Danimarka: "Türkiye'nin tam üyeliğinden söz edebilmek için henüz vakit erkendir. Öte yandan da Türkiye'nin reddedilmesi son derece güçtür. Bu iki durumu uzlaştırabilmek için bir ara formül bulmak gerekir."

Fransa: "Türkiye'nin neden tam üyelik başvurusunda bulunmak isteyeceğini anlayamıyoruz. Zamanı geldiğinde tutumumuzu saptarız. Şimdiden hiçbir şey söylenemez."

Üye ülkelerin başkentlerinde de tam bir şaşkınlık vardı. Bir yandan da kuşku... Türkiye'nin içinde bulunduğu durumda bir başvuruyu nasıl düşünebileceğini anlayamayanlar ile başvuruyu ekonomik-sosyal sorunlarından kurtulmak için kullandığını sananlar olarak ikiye ayrılmışlardı.

Türkiye'nin tam üyelik başvurusu, Batı Avrupa basınında da yorumlara yol açmıştı. Ancak bunların içinde sadece bir tanesi vardı ki, Batılı çevrelerde ileri sürülen tüm görüşleri bir araya topluyor, Türkiye'nin yaratacağı sorunları sayıyor, neden hayır veya evet denmemesi gerektiğini anlatıyor, AET'nin bir başvuru durumunda Türkiye'yi nasıl ve ne süreyle oyalaması gerektiğini açıklıyor, kısacası ilerde dahi karşılaşılabileceğimiz tüm senaryoyu veriyordu.

Bu da 11 şubat 1980 günü İngiliz The Times gazetesinde, "Türkiye Avrupalı Olmak İstiyor" başlığıyla yayımlanan başyazıydı:

"Türkiye'nin bu yıl sonuna kadar tam üyelik için başvuruda bulunacağı haberi, Brüksel'deki topluluk organları ve üye ülkelerin başkentlerinde incelemelerle karşılandı. AET halen, geniş tarım topluluğu olan, düzeyi düşük ve oldukça geri bir ekonomik yapıya sahip Güney Akdeniz ülkelerinden Portekiz, Yunanistan ve İspanya'nın katılmalarını hazmetmekte güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bu

üç ülke, Fransız ve İtalyan tarımcılarının hiç hoşlarına gitmeyecek bir rekabeti de beraberinde getirmektedir. Ayrıca fakir bölgelere yapan yardım fonlarından da büyük paralar isteyeceklerdir. Türkiye, çok daha geniş nüfusuyla bu üç ülkenin getirdiği sorunlardan çok daha büyükleriyle gelecektir. Türkiye'nin mali ve ekonomik durumu üç yeni üye adayından daha kötü durumdadır.

Bunlardan da önemlisi, birçok Batı Avrupalı, Türkiye'nin tam üye olabilmesi için en başta gelen koşul, yani Batı Avrupalı olma koşulunu yerine getirip getirmediği sorusunu soracaktır. Hepimiz, Asya'nın Çanakkale'de başladığı öğretilerek büyütüldük, Türkiye'nin büyük bir bölümü olan Anadolu da küçük Asya'dadır. Doğu Trakya, reddedilmiş başkent İstanbul'la birlikte, Avrupa kıtasında bir küçük ayaklık yerden ileri gidemiyor. Daha da önemlisi, Türkiye Müslüman bir ülkedir. Oysa Avrupa, kimliğinin büyük bir bölümünü Hıristiyanlığından almaktadır.

Bütün bunlara rağmen, AET'nin Türkiye'yi geri yollaması da düşünülemez. Her şeyden önce AET, 1963 yılında imzalanmış ortaklık anlaşmasıyla kendini Türkiye'ye bağlamıştır. Bu anlaşmaya göre de Türkiye ile AET, 'Türkiye, Roma Anlaşması'nın tüm koşullarını kabul edecek duruma girdiği anda tam üyelik olanaklarını' araştıracaklardır. Bugün Türkiye'nin Roma Anlaşması'nın koşullarını tam anlamıyla karşılayacak duruma girip girmediğini tartışabiliriz. Ancak tartışamayacağımız nokta, AET'nin Türkiye'yi 1963 yılında bir Avrupalı ülke olarak nitelediği gerçeğidir.

Brüksel'de birçok kimse bu karardan (1963) pişman. Bu ortaklık anlaşması yapılmamış olsaydı, Türkiye'yle diğer Akdeniz ülkeleri (İsrail veya Mağribi gibi) düzeyinde ilişki kurulmuş olsaydı, ilişkilerin çok daha rahat ve sağlıklı olacağı fikrindedir. Ancak bu yaklaşım, son derece önemli bir politik boyutu gözden kaçırmaktadır. Zira Türkiye sadece bir Akdeniz ülkesi değildir. 1923'ten beri bilinçli bir kararlar bir Batı ülkesidir. Başkan Truman 1947'deki doktrinini açıklarken Türkiye'yi Batılı ülke olarak görmüş ve Ankara bunun ardından Avrupa Konseyi ve NATO'nun üyesi olmuştur. Silahlı Kuvvetleri olağanın dışında zaman zaman müdahale edip bazı kafaları birbirine vurup, oyunun kurallarını yeniden düzenlemesine rağmen, Türkiye 1945'ten bu yana çok partili demokrasiyle yönetilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti, kurucusu Atatürk'ün Batı uygarlığının bir parçası olunması vasiyetini almıştır. Avrupa'nın kavşağında bulunan, Sovyetler Birliği ile Müslüman ve petrol yatağı Ortadoğu'nun karşısında oturan bir ülkenin bu yaklaşımını hafiften ala-

bilecek durumda değiliz. Böylesine bir inanç varken, Türkiye'yi kabul etmememizin tepkileri büyük olacaktır. Amerikan askerî ambargosuna karşı Türkiye'nin tepkisi bu konuda bir örnek sayılabilir. Bugün için Türkiye'yi komünist yapmak isteyen veya Er-bakan'ın islam'a geri dönüş çağrılarına yanıt verenler azınlıktadır. Bu kişilerin sayılarının artmasına yardımcı olmak, çıkarlarımızla çok çelişir.

Bu aşamada yapabileceğimiz tek şey, zamanla oynamak, zamana bırakmaktır. Allah'tan AET bu konuda çok başarılıdır. AET Komisyonu kolaylıkla bir Türk başvurusunu incelemek için bir yıl harcayabilir. Ardından üye ülkelerin, müzakere açılıp açılmamasını kararlaştırmaları gerekmektedir. Bu da birkaç yıl sürebilir. Türkler de bu olasılığı gayet iyi biliyorlar ve hiç de aceleleri yok. Bugünkü Türk hükümetinin başvuru yapmaktaki temel amacı, Yunan, Portekiz ve ispanyolların olduğu gibi, ülkelerini Batılı demokratik sisteme çok daha sağlam biçimde bağlayabilmektir. AET'ye bu şekilde bakılmasından memnun olmalıyız. Türkiye'ye yanıtımız gerçekçi, ancak yıkıcı olmamalıdır."

The Times gazetesinin başyazarı bugün dahi AET koridorlarında, üye ülke başkentlerinde ve Batı Avrupa basınında üzerinde durulan son derece önemli noktaları ortaya atıyordu. Türkiye'nin Doğu ile Batı arasındaki çelişkilerini, din-kültür farklılıklarını bunlara rağmen Türkiye'ye hayır denilmemesinin nedenlerini gösteriyor: Türkiye'nin Ortadoğu veya Sovyet nüfus sahasına kayması korkusu...

Brüksel'deki AET organlarında olsun, üye ülke başkentlerinde olsun, Türkiye'nin başvurusu tartışmaları yapılırken, Ankara'da tam tersine, bu konuda kimse bir şeyle ilgilenmiyordu.

Erkmen kabineye bilgi verdikten sonra, Başbakan Demi-rel'den veya diğer ilgili bakanlardan ardı ardına sorular geleceğini sanmıştı. Kolay değil, ülkenin dışişleri bakanı yıl sonuna "başvuruda bulunulacağını" açıklamıştı. Üstelik bu vaadi de tamamen kendi inisiyatifiyle yapmış, kabineden onay filan da almamıştı. "Hükümet programında verdiğimiz sözü yerine getiriyorum" demekle yetinmişti Erkmen.

Dışişleri Bakanlığı da telaş içindeydi. Bakan ortaya bir şey atmıştı, ancak hiçbir hazırlık yoktu. Kimse ne zihnen ne de organik olarak bir hazırlık yapıyordu. Olay, basında bile yankı bulmamıştı. Özel sektör birkaç defa sormuş ve ardından onlar da susmuşlardı. Hemen herkes ülkedeki terörün artışıyla ilgiliydi. 24 Ocak Kararları etrafı kasıp kavuruyordu.

Erkmen, başvuru konusunda neden acele ettiğini şöyle anlatıyordu:

"Dışişleri Bakanlığı bana sürekli olarak, başvuru öncesinde tüm başkentleri ya başbakanın dolaşması ya da benim dolaşmam gerektiğini, zemin hazırlamamızın gerekliliğini söylüyordu. Bence buna gerek yoktu. Başvuruyu yıl sonuna kadar yapmak istememin nedeni, Yunanistan'ın tam üyeliği 1 Ocak 1981 günü başlayacaktı. Onlar girmeden önce yaparak, olası bir Yunan vetosundan kurtulmaktı amacım."

Oysa Türkiye 1 Ocaktan önce başvursa dahi, Yunan vetosundan kurtulamıyordu. Dışişleri Bakanlığı teknik mekanizmayı Erkmen'e iyice anlatmamış veya yanlış anlatmıştı. Türkiye 1 Ocak 1981'den önce başvursa dahi, AET'nin yanıtı en erken 6 aydan önce gelmeyecek, dolayısıyla Yunan vetosu yine işleyebilecekti.

AET'ye tam üyelik gibi böylesine önemli bir konunun hükümet düzeyinde ele alınışındaki hafiflik, 1960 veya 1970'lerdeki ciddiyetsizliğin adeta bir tekrarıydı. Ülkenin geleceği açısından son derece büyük bir karara doğru gidiliyor ve ne hükümet ne parlamento ne basın ne de özel sektör oralı oluyordu. Ne bir tek tartışma ne de derinlemesine bir düşünme veya hesaplama...

Eğer Erkmen'in girişimi ciddiye alınmadıysa hükümetin veya kamuoyunun dışişleri bakanına "Ne yapıyorsun" diye sorması veya ciddiye alınmışsa üzerinde düşünmesi ve tartışması gerekirken, Türkiye bambaşka havalardaydı.

Herhalde bu garip havadan olacak ki AET 1980'in ikinci yarısında Erkmen'in sözlerini ciddiye almamaya başladı. Heyecanlar giderek yatıştı. Konu çok daha az şekilde tartışılır oldu.

Herkesin beklediği, hazirandaki Ortaklık Konseyi'ydi. Ecevit'in 1978'deki isteklerinin, 1980 şubatındaki son toplantıda bazı değişikliklerden geçirilmesinden sonra, 30 Haziran günkü Ortaklık Konseyi bakanlar toplantısında bağlanacaktı. Tabii merak edilen de AET'den alacağını aldıktan sonra, Türk dışişleri bakanının bu defa çok daha açıkça ve net şekilde tam üyelik başvurusunu ne zaman yapacağını söylemesiydi.

Brüksel'de yine son derece fazla AET'li bakanın katılımıyla, öğleden sonra 6'da başlayan 30 Haziran Konseyi, gece yansından sonra 4'e kadar sürdü. Erkmen birkaç defa salonu terk etti ve topluluk ülkelerini sonuna kadar sıkıştırdı.

Bir bakıma, 1974 yılında başlanan "revizyon" isteklerimizin vardığü nokta şöyleydi:

- Türkiye'nin topluluğa satacağı tarım ürünlerinin tümündeki

gümrük vergileri 1987 yılına kadar tamamen kaldırılacak. Ancak gümrük dışı engeller kalacak.

- Türk işçilerinin serbest dolaşım yolunda ikinci döneme geçmeleri anlamına gelen son derece geniş kolaylıkların sağlanması.

- 5 yıl süreli 4. Malî Protokol'ün 600 milyon dolar olarak, bir defaya mahsus 75 milyon dolarlık olağanüstü hibe yardımı.

Sabaha karşı 4 sıralarında Erkmen bu paketin daha da iyileşti-rilemeyeceğini anlayınca söz aldı. Herkes, "tamam, işte şimdi söyleyecek" diye beklemeye başladı. Türk dışişleri bakanı etrafına baktı, gülümsedi:

- Bu paketi, Roma Anlaşması çerçevesinde Türkiye'nin tam üyeliğe gidişine yardımcı olacağı görüşüyle kabul ediyorum.

Salonda derin bir nefes alındı. Türk bakan hem paketi kabul etmiş hem de herhangi bir başvurudan söz etmemiştir.

Erkmen ertesi gün başvuru konusunu yine basında işledi. BBC Radyosu'nun sorularını yanıtlarken, "5 şubat toplantısının bir devamı oldu ve canlandırmanın hangi alanlarda yapılacağı saptadık. Biz tam üyelik başvurumuzu yaptıktan sonra koşullar daha da iyileştirme yolunu seçeceğiz."

Ancak artık eski heyecanlı beklenti dağılmaya başlamıştı. Erkmen'in son toplantı sırasında tam üyelikten, başvurudan hiç söz etmemesi, Ankara'nın blöf yaptığı görüşünün yoğunlaşmasına neden oldu. Ankara'nın tutumunda net olmaması, bu görüşün kısa sürede AET Komisyonu'na da yayılmasıyla sonuçlandı.

Oysa gelin görün ki Erkmen tutumunu veya fikrini değiştirmiş değildi. Ankara'ya dönüşünde yine kabineye bilgi verdi ve ardından da başbakanla ilk defa "AET'ye tam üyelik başvurusu" konusunda baş başa bir görüşme yapmak için randevu aldı.

Hayrettin Bey Demirel'e "Beyefendi, ben artık deklare oldum" diye söze başladı. "Hayrola Hayrettin Bey" diyen Demirel'e durumu anlattı:

- Ortak Pazar'a başvuruyu yapacağımızı satırlar arasında şubat ayında AET bakanlarına anlatmış, ardından da basına açıklamıştım. Bu defa da BBC Radyosu'na açıkladım. Üstelik Yunanistan, önümüzdeki ocak ayında tam üye oluyor ve Türkiye'yi veto hakkına kavuşacak. Bizim mutlaka sonbahara doğru resmî başvuruyu yapmamız gerekir. Vaktimiz yok...

Demirel hiç şaşırmadı, "Durun, bu önemli bir konudur inceleyelim" de demedi.

- Tamam Hayrettin Bey, meclis tatilinden sonra yaparız, dedi. Tarih açık kalmış, ancak ilke olarak anlaşılmıştı.

Başbakanın onayına rağmen, yine hiçbir ön hazırlık yapılmadı. Zaten temmuz ayının sonuna doğru gelirken, Millî Selamet Partisi'nin hükümete ve özellikle dışişleri bakanına karşı hazırladığı gensorunun haberleri de gelmeye başlamıştı.

Gensoru verildikten hemen sonra Demirel, Erkmen'i çağırttı ve önemsiz bir şeymiş gibi sordu:

- Hayrettin Bey, gensoru verildi. AET'ye başvuru konusunu biraz geciktirsek ve bunu da açıklasak nasıl olur?

Başbakanın gerilemeye başladığı ortadaydı. Hesabı da, Batılı dış politikaya ateş püsküren Necmettin Erbakan'ın eline yeni bir silah vermemektir. Eğer AET'ye başvurudan vazgeçildiği açıklanırsa, belki güvenoylamasından vazgeçebilirlerdi. Üstelik CHP de MSP'yi destekleyeceğini açıklamıştı.

Erkmen ısrar etti:

- Beyefendi, bence böyle bir geciktirme çok kötü olur. Adamlara yapacağımızı söyledik. Üstelik unutmayın, Yunan vetosu da geliyor. Bunun tarihi bir sorumluluğu da var.

Demirel üzerinde durmadı. "Peki" demekle yetindi.

Türkiye'nin bu "başvuru" macerası da pek uzun sürmedi. Zira 5 Eylül 1980 günü Dışişleri Bakanı Erkmen aleyhine verilen gensoru kabul edildi. Normal olarak hükümetin istifası gerekirken, Demirel, Erkmen'i feda etmeyi yeğledi. Ülkeyi bu dönemde hükümete bırakmak istemediğini söyledi.

Erkmen'in gidişiyle birlikte, AET'ye başvurudan kimse söz etmez oldu.

12 Eylül günü de Silahlı Kuvvetler boyutları aşan anarşiyi durdurabilmek ve devleti yeniden kurabilmek amacıyla yönetime el koydu. Parlamento feshedildi.

Böylece, Türkiye-AET ilişkilerinde yeni bir döneme girilmiş olunuyordu.

294

Beşinci bölüm

AET'nin askeri yönetim ve yeni Türk demokrasisine tepkisi (1980-1985)

Türkiye'de askerinin müdahale ettiği haberi, Avrupa'da 12 Eylül sabahı radyolardan duyuldu. AET Komisyonu'na haber ilk önce üye ülkelerden gelmişti. Başkan Gaston Thorn üe Başkan Yardımcısı ve Dışilişkilerden Sorumlu Hasselkamp hemen bir açıklama yapılmasını kararlaştırdılar.

Öğleüzeri, ajanslara Brüksel'in bir kanadının, yani yürütme organı sayılan Avrupa Komisyonu'nun tepkisi telefonla okundu:

"Avrupa Komisyonu, hem bir antlaşmayla hem de tarihi ve karşılıklı çıkar bağlarıyla bağlı olduğu Türkiye'deki gelişmeleri kaygıyla izlemektedir. Avrupa Komisyonu, insan haklarına tam anlamıyla saygı gösterileceği ve demokratik kuruluşların kısa sürede yeniden kurulacağı ümidini açıklar."

Avrupa Komisyonu'nun tepkisi son derece ılımlıydı. Hele Batı Avrupa gibi, son yıllarda özellikle insan hakları ve demokrasi konusunda duyarlılıkların büyük oranda arttığı bir gruptan daha yumuşak bir tepki beklenemezdi. Zaten bu açıklamadan önce, Türkiye'nin AET nezdindeki daimî delegesi Büyükelçi Cenap Keskin, Devlet Başkanı Kenan Evren'in konuşmasının bir özetini komisyona ve konseye iletmişti.

AET Komisyonu'nun hemen ardından 15 Eylül günü, bu defa üye ülkelerin dışişleri bakanlarından oluşan konseyin tepkisi çıktı. Brüksel'de siyasi danışma için bir araya gelmişlerdi.

Türkiye maddesine gelince, Alman Dışişleri Bakanı Genscher her durum hakkında ayrıntılı bilgi verdi.

"Türkiye'de 12 Eylül öncesinde demokrasi yoktu. Şimdi demokrasi başladı" diye söze başlayan Genscher, Türk ordusuyla karşılaştırılmaması gerektiğini söyledi:

- Yunanlıların temsilcisi geldikten sonra burada böyle sözler

edemeyeceğiz, biliyorum. Ancak Türk ordusunun demokrasiyi kurtarmak için geldiği ortadadır. Dünya üzerinde, askerî darbenin otomatik olarak demokrasinin sonu diye niteleyemeyeceği-miz tek ülke Türkiye'dir. Bu nedenle, Türk ordusunun bu geçici dönemine destek vermeliyiz.

Danimarka, Fransa ve Hollanda, Alman dışişleri bakanının bu kadar kesin konuşmasına karşı çıktılar:

- Unutmamak gerekir ki bir darbeye karşı karşıyayız. Eğer bugün Türk ordusunun girişimine destek veriyormuş görüntüsüne girersek, ilerde aynı durum Yunanistan ve İspanya'da doğarsa ne yaparız ?
- Yunanistan'da askerler yönetime el koyduklarında, AET komisyonu hemen ilişkilerin dondurulmasını önermiş ve biz de kabul edip Yunanistan'la ilişkileri askıya almıştık. Bugün ise neredeyse tebrik edeceğiz askerleri. Haksız bir yaklaşım bu...

Konseyde, Türkiye'de daha önceki askerî müdahalelerde neler yapıldığı soruldu. 1960'ta. görüşmeler bir süre askıya alınmıştı. 1971 yılında sözlü kaygıların dışında bir şey yapılmamıştı. Zira parlamento askıya alınmamış, demokratik kurumlar işletilmeyi sürdürmüştü, sadece Demirel istifa ettirilmişti.

AET tam bir iküem içindeydi. Bir yandan NATO Türkiye'deki askerî müdahaleyi içtenlikle destekliyor, NATO toplantıuannında oturan aynı bakanlar AET şapkası giydiklerinde de Türkiye'ye sert biçimde karşı çıkamıyorlardı. Ancak yine de bir tepki göstermeleri gerekiyordu. Tepkisiz, sessiz kalamayacaklarını biliyorlardı.

Türkiye'nin durumu, basit bir ticarî ilişki kurulmuş, çok uzaklardaki üçüncü bir ülke gibi değildi. Zaten AET Komisyon-Kon-sey ve Parlamento'sunun yıllarca Türkiye'yi gündemlerinde tutmalarının nedeni de Türkiye ile AET arasındaki Ankara Anlaşma-sı'ydı. Bu anlaşma, AET'nin anayasası olan Roma Anlaşması'nın 25. maddesine dayandırılmıştı. Roma Anlaşması da bir ülkenin tam üyeliğini ancak "Avrupa ülkesi" olması ve demokrasiyle yönetilmesi, insan haklarına saygı göstermesi koşuluna bağlamıştı. Bu nedenle Türkiye'nin durumu, bazı Ortadoğu veya Asya-Latin Amerika ülkelerinden çok farklıydı. AET bu anlaşmadan dolayı, Türkiye'deki iç gelişmeler hakkında görüş belirtmeyi, kendinde bir hak olarak görüyordu.

Dışişleri bakanlarının 15 Eylül günü Brüksel'deki toplantıuannında bu durum da tartışma konusu oldu. AET Komisyonu Başkanı Thorn'un görüşü, "Türk askerinin üzerine gitmeyelim. Köşeye sıkıştırsak, bu defa gidişlerini geciktiririz" şeklindeydi. Özellikle

Danimarka ve Hollanda ise, ilkelerin bozulmaması gerektiğini vurguluyorlardı:

- Türkiye'yi eğer kendi statümüzde, yani tam üye olacak bir ülke olarak görüyorsak, o zaman iç gelişmeleri hakkında görüş açıklamamız son derece normaldir. Nasıl kendi aramızda birbirimizin içişleri hakkında görüş açıklıyorsak, Türkiye'yi de aynı düzeyde tutmalıyız. Üstelik Türkiye'ye, kendimize yaptığımız muameleyi yapmazsak, Ankara'yı küçük görmüş, ikinci sınıf vatandaş yapmış olmaz mıyız ?

Ankara'da, AET üyesi ülkelerin büyükelçilerinden gelen raporlar ve değerlendirmeler de okundu. Gelen raporların büyük bir bölümü "12 Eylül olayının Türkiye'yi uçurumdan kurtardığını" ileri sürüyordu. Hele Fransız Büyükelçisi Caismajou, "Buraya geldiğimden beri bundan daha güzel bir haber almadım" diyordu.

Dışişleri bakanlarının, üzerinde yaklaşık iki saat süreyle tartıştıkları açıklama, yine en ılımlılardan biriydi. Türk askerî yöneticilerine belirli bir süre için zaman kredisi verildiğini, bu süre içinde anlaşmanın dondurulmayacağı belirtiliyorlar ve gerekçe olarak da "Türk askerî yöneticilerin, demokrasiye en kısa sürede yeniden dönme ve insan haklarına saygı göstereceklerine dair verdikleri güvence" gösteriliyordu. Yayımlanan bildiriye, özellikle gözaltına veya korunmaya alınan siyasî parti liderleri ve politikacılara iyi muamele edilmesi gerektiği de belirtilmişti.

AET Komisyonu ile Konseyi, topluluğun resmî kanadının yaklaşımını açıkça ortaya koyuyordu:

"Türkiye'ye zaman kredisi açıyoruz ve durumu anlayışla karşılıyoruz."

Ancak o sıralarda kimsenin bilemediği, bu "zaman kredisinin" ne kadar süreli olduğuydu. Topluluk çevrelerinin kafasından "en fazla 6 ay, 1 yıl" sözcükleri geçiyor, Türkiye'de ise henüz kimse bir şey söyleyemiyordu.

Tabii dikkatleri çeken nokta, Avrupa Parlamentosu'nun ne diyeceğiydi...

Türkiye'de askerî yönetimin başlamasının hemen ertesi gününde Strasbourg'da Avrupa Parlamentosu'nun toplantısı vardı. Her ay bir hafta süreyle Fransa'nın Strasbourg kentinde bir araya gelen parlamentonun gündemine, Türkiye son anda hemen ek-leniverdi.

17 Eylül 1980 günkü genel oturumda, özellikle komünist ve sosyalist grubun sertleri ön planda göründüler. Türkiye'de olsun, başka bir ülkede olsun askerî yönetimlerin hiçbir şekilde birbirinden ayıramayacağını ve biri için iyi derken, diğerinin kötüle-nemeyeceğini vurguladılar. Muhafazakârların büyük bir bölümü, liberaller ve sosyal demokratlar ise tam aksine, 12 Eylül Harekâ-tı'nın değişik niteliklerine dikkat çektiler. Nitekim sonunda kabul edilen karar, bugüne kadar Türkiye'yle ilgili olarak çıkmış en hafif olanıydı. Avrupa Parlamentosu'nun bundan sonra hangi noktalara dikkat edeceğinin de bir işaretini veriyordu:

- 1- Demokratik çerçeve içinde Türk halkının politik ve sendikal özgürlüklerden yararlanabilmesi için gerekli adımların atılmasını ister.
- 2- Aralarında Türkiye-AET Karma Parlamento Komitesi üyelerinin de bulunduğu, tutuklanmış siyasilerin hayatlarının güvenceye alınmasının önemine değinir.
- 3- Demokratik olmayan uygulamaların uzamasının, Türkiye'yi anlaşmaları tam ihlal etme durumuna sokacağını (Avrupa Konseyi, Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonu, AET'yle ortaklık anlaşması) belirtir.
- 4- Uluslararası değer yargılan çerçevesinde kabul edilen insan haklarına saygı göstermenin, Avrupalı bir ülke (Türkiye) ile AET arasındaki diyalogun temel koşulu olduğunu tekrarlar.

5- Dışişleri bakanlarından, Türkiye'deki durum ve Türk makamların demokrasiye dönüş konusundaki takvimi hakkında bilgi vermelerini ister.

Avrupa Parlamentosu'nun bu karar da AET Komisyon ve Kon-seyi'nin olduğu gibi, Türkiye'yle ilişkilerin bu aşamada kesilmemesi gerektiğini, belirli bir süre tanınmasının yararını ortaya koyuyordu. Adeta Ankara'ya yeşil ışık yakılmıştı.

Ancak bu yeşil ışığın bazı koşulları da vardı. Bunların başında da sendikal özgürlükler ve insan haklarına saygı geliyordu. Avrupa Parlamentosu'nun da zaman kredisinin süresi belli değildi.

Türkiye bu yaklaşımı son derece yanlış anladı. Bir bölümümüz, AET'nin koşulsuz yeşil ışık yaktığını sanırken, diğer bir bölümümüz ise, AET'yi hiç dikkate dahi almadı.

Askerî idarenin ilk yılında, Avrupa Konseyi daha dikkatle izlenen bir kurumdu, insan hakları ve demokrasiyi korumaktan başka hiçbir işlevi kalmamış olan Avrupa Konseyi'nin ilk tepkileri de son derece ılımlı sayılırdı. Zaten Türkiye konusunda (Kıbrıs-Türk ve Yunan sorunları nedeniyle) deneyimliydi.

Herkes Avrupa Konseyi'nin vereceği karara bakıyor, kendini ona göre ayarlıyordu.

23 Eylül 1980 asamblesine, parlamento feshedilmesine rağmen Turan Güneş, Besim Üstünel gibi sosyal demokratların gayet yakından tanıdıkları ve inandıkları kişilerle, Metin Toker ve Cevdet Akçalı gibi muhafazakâr grupların sözlerini dinledikleri isimler gelmişlerdi. Strasbourg'daki toplantıda Türk heyeti büyük bir lobi yaptı. Aslında askerler kendilerine herhangi bir ümit vermemişlerdi. Hatta mutlaka gitmeleri gerektiğini de söylememişlerdi. Buna rağmen bu isimlerin "Ülkede askerler yönetime el koymak zorundaydı" demeleri, Avrupa Konseyi'ndeki oylan büyük oranda etkiledi.

Avrupa Konseyi de yeşil ışık anlamına gelen bir "koşullu karar" alınca, Ankara'da herkes sorunun halledildiğini sandı.

Askerî müdahaleyle birlikte Türkiye, Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği'ne başvurmuş ve 15. maddeyi işletmişti. Buna göre, savaş durumunda veya devleti tehdit eden bir gelişme karşısında, üye ülkenin olağanüstü durum ilan edip konseyin kurallarına belirli bir süre uymama hakkı olmaktadır.

Hem Avrupa Konseyi hem de Avrupa Parlamentosu'nda artık bir tek söz işitilir olmuştu:

- Türkiye, demokrasiye dönüş takvimi versin...

1981 yılının ilk yarısında Türkiye'nin Ortak Pazar'la ilişkileri gerilimli olmasına rağmen yine de yürüyordu. Henüz kimsenin

farkına varmadığı tek değişiklik, ilk defa 1 Ocak gününden itibaren Ortak Pazar Avrupa Komisyonu, Konseyi ve Parlamento-su'nda Yunanlıların görünmeye başlamalarıydı. Yunanlılar daha ilk cicim aylarını yaşıyorlar ve sorun yaratmak yerine, alışmak ve öğrenmekle vakit geçiliyorlardı. Meğer onların olmadıkları zamanlar, ne kadar farklıymış...

Bu arada AET anlaşması çerçevesinde Türk vatandaşlarına verilmesi kabul edilen "serbest dolaşımın" temelinden darbe yediği ve pratikte iptal edildiği anlaşılıverdi.

Bu geç anlama, Bonn'un 1980 temmuzunda aniden (Türk hükümetine önceden hiçbir haber vermeden) açıkladığı vize uygulamasının "geçici bir önlem olmayıp", uzun yıllar Türk vatandaşlarının göçünü durdurmaya yönelik bir karar niteliğini taşıdığından belirtilmesinden doğdu. Almanya vizeye başladıktan bir süre sonra, ardı ardına Fransa, Belçika, Hollanda, İsviçre de vize uygulamasına geçtiler. Almanya'nın kaygısı, bir yandan 1977 yılından itibaren artan siyasî iltica sayısının giderek artması, diğeri de yeni işsiz Türk işçilerinin ülkeye girmeyi sürdürmeleriydi. Diğer ülkelerin kaygılan ise, Almanya'ya giremeyecek Türk işçi veya siyasî mültecilerin kendilerine kaymalarıydı.

Tabii tümünün temelinde, AET'nin geçirdiği büyük ekonomik kriz yatıyordu. Enflasyon 10,17'ye yükselmiş, 1975'ten itibaren sürdürülen kemer sıkma ve yüksek faiz politikaları da işsiz sayısını rekor düzeye çıkartmıştı. Sadece Almanya'da 4 milyon işsiz vardı ve bunlardan büyük bir bölümü de yabancıydı. 1960'larda, "Bana kısa sürede 100 bin Türk işçi yollamazsanız, Portekiz veya Yunanistan'dan alırım" diye tehditlerde bulunan Almanya şimdi, "Artık gelmesinler ve içerde bulunanlardan önemli bir bölümü de geri gitsin" diyordu. Serbest dolaşım artık rüya olmuştu.

1974'te ekonomik kriz başlayınca işçi alımını durdurmasına rağmen, Almanya'da bulunan Türk toplumu kendi içinde büyüdüğünden dolayı, sayılan bir türlü düşürülememiş ve kaçak işçi akımı da durmamıştı. Hele 1977-1980 arasında terör olaylarından kurtulmak isteyenler veya siyasî olaylara katıldıklarından dolayı canlarını kurtarmaya çalışan binlerce Türk Almanya'ya kaçmış veya göçmüştü. O dönemde kimse, bu Türklerin ilerde askerî yönetimin en büyük muhalifi ve aleyhteki lobisini oluşturacağını tahmin edemezdi.

Avrupa'yı kavuran 1974-1984 arasındaki ekonomik krizin, Tür-kiye-AET ilişkilerinin daha da yara almasına neden olduğu o dönemlerde tam anlaşılammıştı. Olaylar bizim tarafımızdan daha

çok tek yönlü görülmüş ve ekonomik ve sosyal zorunluklarla alınan bazı kararlar, "AET'nin Türkiye'yi istemediği" şeklinde nitelendirilmişti. Oysa dışımızdaki olaylar da bu ilişkilerin yıpranmasına büyük oranda katkı yapıyorlardı.

AET'nin Türkiye'ye yumuşak bakışı ve Yunanistan'ın tam üyeliğinin başlaması, Ankara'da bir dizi toplantının yapılmasına yol açtı. 22-24 mart tarihlerinde (1981) Milli Güvenlik Konseyi, üç büyükelçisini davet etti.

Semih Günver Avrupa Konseyi'ndeki durumu, Cenap Keskin Avrupa Parlamentosu'nu, Osman Olcay da NATO Atlantik Asamblesi'ndeki gelişmeleri anlattılar. Günver, şimdilik sakin olduklarını, ancak yakında fırtınanın kopabileceğini; Olcay, hiçbir sorun olmadığını; Keskin ise yavaş yavaş kötüye gidileceğinin işaretlerinin alındığını söylemekle yetindiler.

Asıl ilginç toplantı 25 mart çarşamba günü yapıldı. Konu, Tür-kiye-AET ilişkilerinin geleceğiydi. Kenan Evren'in başkanlığında konseyin tüm üyeleri, İhtisas Komisyonları Başkanı Haydar Saltık, Başbakan Ulusu, Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal, Baykara, Dışişleri Bakanı İlter Türkmen, Maliye Bakanı Kaya Erdem, Öztrak, tarım, ticaret, çalışma bakanları, DPT iktisadî koordinasyon başkanı, Dışişleri Genel Sekreteri Kâmuran Gürün ve Brüksel'deki daimî delegemiz Büyükelçi Cenap Keskin davet edilmişti. Bu tip brifingler için daha önceden sıkı sıkı tembih edilirdi: on dakikadan fazla konuşulmayacak, komutanlar hem önce hem de sonradan selamlanacak ve söylenmesi gereken husus hemen belirtilecek...

İlk sözü Kâmuran Gürün aldı ve Türkiye'nin Ortak Pazar'la ilişkilerinin hem siyasi hem de ekonomik çerçeve içinde son derece sağlıklı bir değerlendirmesini yaptı. Türkiye'nin AET'yle ilişkilerinin "vazgeçilmezliğini" vurguladı.

Ardından Cenap Keskin konuştu:

- AET'ye başvuru, politik bir karardır. Ekonomik yönü de son derece önemlidir tabii, ancak seçim siyasi niteliklidir. Unutmayalım ki 1995-1996 döneminde bizim başvuru vaktimiz geliyor. Eğer şimdiden harekete geçerse, 1999'da tam üyelik aşamasına geçebiliriz. Yani ekonomimizi değiştirecek süremiz var. Sorun bir Batılık sorunudur. Türkiye bu konuda zaten tercihini yapmıştır. Avrupa Parlamentosu'na her gidişimde Yunanlıların rahatlığını görüyorum. Demek ki iyi bir iş yapmışlar. Yunanistan'ın katılması bizi ilerde çok güç durumlarda da bırakabilir. Bazı mahfiller Türkiye'nin AET'ye tam üyeliğine karşıdır; ancak ben bunun

bilimsel bir nedenini bulamıyorum doğrusu. Üstelik ekonomimizi ve kendimizi de disiplin altına sokabiliriz.

Bu söz üzerine Turgut Özal, Cenap Keskin'e doğru bir baktı... Hemen söz isteyen bir parmak kalktı. Galiba bakanlıklar arası bir toplantıda olduğunu sanmıştı ki, Devlet Planlama Teşkilatı temsilcisi, "Efendim, sayın büyükelçinin dikkat çektiği bazı mahfiller biziz" dedi. Zaten sıra ona gelmişti.

- DPT olarak biz Türkiye'nin AET'ye başvurusuna karşıyız. (Nedenlerini anlatırken de...) Disiplin altına neden girelim? Neden dışarıdan direktif alalım ? Kendi programımızı kendimiz neden uygulamayalım ? Evren birdenbire konuşmacıyı bir el işaretleriyle susturdu:

- Kuzum disiplin kötü bir şey mi? Üstelik Uluslararası Para Fo-nu'ndan (İMF) hem direktif hem de disiplin almıyor musunuz ? Alıyoruz ve uyguluyoruz da... O zaman AET'den gelen disipline neden itiraz ediyorsunuz ?

Turgut Özal havanın birdenbire gerginleştiğini ve AET yanlılarının çoğunlukta olduğunu sezdi. Hiç tartışmaya girmedi. Sadece, "Bu sorun kolay değildir. Son derece karışıktır. İyi düşünmek, iyi hesaplamak ve iyi hazırlanmak gerekir" dedi.

Evren bunu da hemen yanıtladı:

- Turgut Bey, unutmayın ki hiçbir ordu da savaşa tam hazırlıklı girmez. Hazırlıkların bir bölümünü seferberlik sırasında yapar.

Maliye Bakanı Kaya Erdem konuşmasını yazılı okudu. Güçlülükle ve duraklayarak okuduğu için de kimse bir şey anlamadı. Evren sonunda yine dayanamadı, "Siz bana şunu söyleyin: girilsin mi, girilmesin mi ?" dedi. Kaya Erdem "Girilmesinden yanayım efendim" diye yanıtlayınca Evren, "Tamam ben de bunu öğrenmek istiyordum" diyerek konuşmayı kapattı.

Başbakan Ulusu da lehindeydi katılmanın, ancak iyi bir uyum gerektiği üzerinde durdu ve bir ara yine Özal'ı kastederek "Bazıları, Arap ülkeleriyle ilişkilerimizin, AET'ye katılmamız karşısında ters etkileneceğini söylüyor. Oysa bence hiç ilgisi yok. Sanki şimdi dışındayız da daha mı iyi. Yoo, yine bomboş..."

Devlet başkanı bütün bu konuşmaları dinledikten sonra genel direktifini verdi:

- Arkadaşları dinledik. Teşekkür ederiz. Anlaşıldığı kadarıyla biz 18 yıl vakit kaybetmişiz. Herkes topu birbirine atmış ve kimse kesin bir karar verememiş. Bu konuda bir de örgüt kurmak gerekecektir...

İşte bu sırada Özal yeniden söz istedi:

- Devlet başkanım müsaade buyurlarsa...

- Görüşlerinizi aldım. Ek mi yapacaksınız ?

- Evet efendim. Bu örgütlenme, Devlet Planlama Teşkilatı'na verilmeli.

Evren bunun altında neyin yattığını sezdi mi bilemem, ancak yanıtı aynen şöyle oldu:

- Devlet Planlama Teşkilatı çok yoğun. Bu nedenle onlara bırakmamak gerekir. Konu çok önemlidir.

Bundan dolayı, AET'yi benimseyen kişilerin yürüttüğü bir örgüt kurulmalıdır. Ben de şahsen, bu konuda işi benimsemeyen kişilerle işbirliği yapamam. Baksanıza 1976'ya kadar hiçbir şey yapmamışız.

Hazırlıklara hemen başlayalım. Bu karar da memlekete hayırlı olsun...

Toplantının sonunda "Türkiye, demokrasiye geçince tam üyelik başvurusunu yapacaktır. O zamana kadar iç hazırlıklar tamamlanmalı ve bakanlıklar arası örgütlenmeye gidilmelidir" kararı alındı.

Aslında son derece yanlış bir karardı...

Türkiye buna "Batı'ya bağlılığımızın bir göstergesi" olarak bakıyor ve açıkça övünüyordu. Dışişleri Bakanı Türkmen dahi sık sık "AET'ye başvuru kararımız" demeye başlamıştı ki hata anlaşıl-herdi. AET'yle tam üyeliğin temel koşulu demokrasiydi. Şimdi askerî bir cuntanın aldığı bir karar, ilerde seçimle dahi başa gelmiş olsun, bir başka hükümet tarafından uygulanmak durumuna girecekti. Adeta cuntanın direktifi gibi, 25 mart 1981 kararına atıfta bulunulacaktı. Dışişleri bakanı uyardı da kısa bir süre sonra Türkmen, "AET'ye tam üyelik opsiyonunu saklı tutan 25 mart karar" demeye başladı.

Koordinasyonun kimde kalacağı da uzun çekişmelere neden oldu. MGK kimseyi görevlendirmedeği için, Turgut Özal yetkilerini kullanıp hemen DPT'yi, örgütlenmeyle görevlendirdi. Bunu gören Dışişleri, devlet başkanının danışmanlarından Adnan Başer Kafaoğlu'nun da zorlamasıyla, konsey ihtisas komisyonlarına bir çalışma yapılması görevi verdi. Bir albay, 10 bakanlığı dolaşp bir rapor hazırladı. Yine bürokrasi arasındaki uzun pazarlıklar sonunda, Özal'ın da biraz ödün vermesi sonucu garip bir örgütlenme yoluna gidildi. 15.12.1981 tarih ve 8/3367 sayılı bir kararnameyle, "Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı AET Dairesi'nin teşkilatlanma şekli ve görevleriyle ilgili karar" adlı belge şöyle bir yöntem kuruyordu:

AET Koordinasyon Komitesi'nin başkanı, DPT'nin müsteşarı veya vekili olacak; Dışişleri Bakanlığı, müzakereleri yapmak yani

taktik vs'yi hazırlayıp Türkiye'yi müzakerelerde temsil etmekle yükümlü olacak; Planlama ise müzakere talimatını hazırlayacak.

Bu kararname ancak nisan 1982'de uygulama aşamasına girdi, ancak ne tam bir örgütlenme gerçekleştirilebildi ne de gerekli hazırlık yapıldı. Askerî yönetimin emri dahi bu kördüğümü kesip atamamıştı.

1981 yılındaki Türkiye-AET ilişkilerinin ne denli ılımlı geçtiğinin bir diğer işareti de 1980 haziranındaki Ortaklık Konseyi'nde (Hayrettin Erkmen'in son katıldığı toplantı) kararlaştırılan 600 milyon dolarlık 4. Malî Protokol'ün parafe edilmesiydi. 19 Haziran 1981 günü, AET Komisyonu adına Schwed, Türkiye adına ise daimî delege yardımcısı Sönmez Koksall anlaşmayı tamamlarken son derece mutluydular. Askerî yönetim, ilişkileri zedelememişti.

Gerçekten de Avrupalı çevrelerde kuşkular yavaş yavaş kaygıya dönüşür oluyordu: "Acaba Türkiye'de yeni bir demokrasi denemesi mi başlamıştı?" Hatta daha ileri gidenler, Türkiye tipi demokrasinin İspanya, Portekiz ve Yunanistan tarafından ilerde örnek alınabileceğini dahi tartışıyorlardı. Bunların gözünde disiplinli ancak vurmayan, ciddi ancak asık suratlı olmayan bir askerî yönetim sorunları çözüyordu. Hele ülkede terörün birdenbire du-ruluvermesi, ekonomik gelişmelerin görülmeye başlaması ve genelde halkın memnuniyeti herkesi hayretler içinde bırakıyor ve bu yönetimin başarı olasılığı biraz da kaygı yaratıyordu.

Ancak bu gidiş uzun sürmedi ve 1981 yılının ikinci yarısından itibaren her şey tepetakkak oluverdi.

- 52 sayılı bildiriyle siyasî parti yöneticisi olmuş parlamenterlerin tüm demeçleri, yazı yazmaları veya konuşma yapmaları yasaklandı. (2 Haziran)

- DISK davası açıldı ve 52 yöneticisi için idam istendi. (25 Haziran)

- TİKKO (Kürt bağımsızlığı) davası için tutuklu sayısının 1 000 kişiyi aştığı açıklandı. (21 Eylül)

- Banş Derneği için dava açılacağı anlaşıldı. (18 Ekim)

- Bütün siyasî partiler kapatıldı ve mallarına el konuldu. (15 Ekim)

- Atamayla seçilen danışma meclisine eski hiçbir siyasî alınmadı. (29 Ekim)

- Ecevit hakkında, 52 sayılı karara aykırı davranmaktan dolayı mahkeme açıldı ve iki aya mahkûm edildi. (2 Kasım)

- İdam cezalarının infazı birdenbire arttı ve daha çok, doğudan, Kürtçülük iddiasıyla mahkûm olanların idam edildiği söylen-

tisi yaygınlaştı. (6 aralık 1981)

- Gazete kapatmaları ve basına sansür uygulamaları birdenbire artmaya başladı.

Bu gelişmeler, belki Türkiye'den bakıldığı zaman normal görülüyordu. Askerî yönetim terörü durdurma çabasının bir parçası olarak nitelendiriliyor, kimi tanınmış yazarımız ve düşünürümüz tarafından dahi övgüyle alkışlanıyordu. Oysa bütün bu gelişmelerin dışı yansıması son derece ters oluyordu. Zira bütün bu önlemler birbirinden farklı birçok unsuru aynı anda harekete geçi-riverdi ve dev bir koalisyon oluşturdu.

1- Her şeyin başında, DİSK davası Batı Avrupa'daki tüm sendikaları ayaklandırdı. Sendikal hakların kaldırılması yanı sıra, asıl önemli olan 52 yöneticisi için istenen idam cezalarıydı. Bu soru sorulduğunda bizim temsilcülerimizin veya Ankara'nın yanıtı aynen şöyle oluyordu: "Canım bundan ne çıkar. Siz bakmayın, bizde savcılar daima en çoğunu ister, sonra bir kişinin idamıyla yetinirler. Hele askerî savcılar, rütbeyi de etkileyebileceği düşüncesiyle abartırlar." Herhalde böyle bir gerekçeyi Batı Avrupa'da kimse anlayamazdı. Gayriciddiliğin adeta bir simgesi olan bu açıklama, ne yazık ki doğrudu da...

DİSK davası tüm millî ve uluslararası sendikaların dayanışması mücadelesini ortaya çıkarıverdi. Olaya kimse DİSK'in teröre karışması yönünden bakmıyordu. Tamamen, sendikacılık yapmaktan başka suç olmayan kişilerin idama mahkûm edilmeleri ve bu kişilerin kurtarılması olarak görülüyordu. Avrupa'daki kampanyayı, Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu gibi, konfederasyonların içinde en tutucusu ve diğerlerince "Amerikan uşağı-san sendika" diye suçlananı tarafından da desteklenmesinin anlamına kimse dikkat etmedi. Oysa dev kampanya, kısa sürede başta AET olmak üzere her yeri sanverdi. AET Komisyonu Başkan Yardımcısı ve Dışilişkiler Sorumlusu Hasselkamp, sosyal demokrat kökenli ve Alman Sendikalar Birliği DGB'nin eski yöneticülerinden biriydi. Alman sendikaları ve Brüksel'de toplanmış üç dev uluslararası sendika konfederasyonu, AET Komisyonu ve Konseyi'nin kapısına yığıldılar: Türkiye'yle ilişkiler artık dondurulmalıydı.

Bütün millî sendikalar harekete geçirildi ve hür ülkenin meclisindeki sosyal demokrat ve sosyalist parlamenterlere büyük bir baskı başlatıldı: ne pahasına olursa olsun Türkiye cezalandırılmalıydı. Sendikaların bu girişimleri, yanlarında sosyal demokrat sosya-

list ve komünistleri doğal destekçi olarak bulurken, liberalleri de yanına çekmeye başladı.

2- Politikacıların yeni danışma meclisinde safdışı bırakılmaları, üstelik tüm konuşma ve faaliyetlerinin yasaklanması, bütün bunlar yetmiyormuş gibi bir de siyasî partilerin feshedilip mallarına el konması, bugüne kadar Türkiye'yi dışardaki partiler nezdinde savunan, inceleme için Türkiye'ye gelen parlamenterlere "Türkiye'nin güç dönemden geçtiğini, anlayışla karşılanması gerektiğini" söyleyen tüm siyasî partilerin liderleri ve eski mensupları, bu defa aksine, dış parlamenter odakları hareketlenmeye davet eder oldular. Belki bir bölümü açıkça mücadele çağırışında bulunuyor, bir diğer bölümü daha ılımlı davranıyordu, ancak temelde tüm Türk parlamenterler dışardaki arkadaşlarından dayanışma beklediklerini açıkça söylemeye başladılar. Artık ordu ile eski parlamenterler arasındaki balayı bitmişti. Avrupa Konseyi veya Avrupa Parlamen-tosu'nun koridorlarında, "Türkiye'yi atmayın, ancak askere dersini vermelisiniz" diyenlerin sayısı giderek artıyordu. Özellikle sosyal demokrat ve sosyalistler, Türkiye'den, işkence ve hapishanelerdeki kötü muamele konusunda büyük şikâyetler almaya başlamışlardı. Yüzlerce mektup ve sayısız örnekler, ithamlar geliyordu. Politikacılar da gizli konuşmalarında işkenceleri, adeta göz kırparcasına "Canım bizde zaten hep vardı" diye doğrular olmuşlardı.

3- Kürt gruplar birdenbire, insan hakları çerçevesinde Avrupa Parlamentosu'nun gündemine giriverdiler. TIKKO davası, doğudaki çatışmalar, günü gününe Batı Avrupa basınında yazılmaya başlandı. Komünist partiler ve sosyalistlerin şemsiyesi altında örgütlenen Kürt gruplar bir süre sonra kendi başlarına hareket etmeye başladılar. Bu şekilde komünizmden korkan liberallerin de oyları alma aşamasına girdiler. İskandinav ülkeleri ve Almanya'da örgütlenen Kürtler, sadece Türkiye'deki mücadelelerini değil, aynı zamanda tüm Kürt sorununu Batı forumlarına getiren bir grup oldular. Çok kısa sürede, "dilleri ve kültürlerinin reddedildiğini, ezildiklerini" belirtip, Türkiye aleyhindeki bütün kararları içine girmeye başladılar.

4- Ermeniler de çabalarını artırıp, bir başka yönden Türkiye'nin aleyhine çalışmalarını hızlandırdılar.

5- Yunanistan'ın Ortak Pazar organlarına ve daha da önemlisi Avrupa Parlamentosu'na girmesi, Türkiye'nin AET'yle ilişkilerini son derece olumsuz yönde etkiledi. Bir tek toplantı olmadı ki, Yunanlı parlamenterler Kıbrıs'ı, Ege'yi ortaya atmasınlar veya Türkiye aleyhindeki bir başka konuda oyları vermesinler, konuş-

masınlar. İster komünist, ister PASOK, ister muhafazakâr olsun, Yunanlı parlamenterler Türkiye aleyhindeki bütün kampanyaların en başta gelen destekçileri olarak görülmeye başladılar. 1981 yılının sonundan itibaren, Yunanlılar giderek artan biçimde baskılarını artırır oldular.

6- Askerî yönetimden yeni kurtulmuş ve nereden gelirse gelsin, hangi iyi niyetle el koyarsa koysun, tümüne karşı çıkmayı millî görev olarak niteleyen İspanya ve Portekiz hükümetlerinin ve parlamenterlerinin tutumları da Türkiye'nin Avrupa'yla ilişkilerinde önemli güçlükler yarattı, İspanya ve Portekiz, ilerde "Türk usulü askerli demokrasinin" başarısı olması durumunda en büyük tehlikeyle kendilerinin karşı karşıya kalacaklarını düşünerek, daima Türkiye'nin aleyhinde oy kullandılar. Buna bir de her iki ülke hükümetlerinin sosyalist olmalarını, Fransa'nın basma da uzun süredir ilk defa bir sosyalist hükümetin geçmesini eklemek, durumun kötüleşmesinin nedenlerini göstermeye yeter sanırım.

Böylece Türkiye-AET ilişkilerine kısa sürede, insan hakları, Kürt ve demokrasiye geçiş sorunları giriverdi. Türkiye bu dev koalisyonla bırakın mücadele etmeyi, adeta bu koalisyona kafa tutar gibiydi.

Hele bir ara, ne zaman Avrupa Konseyi'nin veya Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye'yle ilgili bir toplantısı olsa, sanki mahsus planlanmış gibi, ya bir önemli gazete kapatılır ya da önemli ceza açıklamaları aynı tarihe rastlatılırdı. Bu konularda duyarlık gösteren Batılı parlamenterler hemen "Türk düşmanı" diye nitelendirilir, Türkiye'yi "Canım orada eskiden de işkence olurdu, yeni değil" diyerek yerin dibine sokarcasına sözde koruyanlar ise baş tacı edilirdi.

Türkiye'yi destekleyenler, genellikle Alman ve İngiliz muhafazakârlardı. Ancak ne yazık ki içlerinde birkaçı hariç, genelde prestijleri kalmamış, geçmişleri pek aydınlık olmayan kişilerdi bunlar. Türkiye denilince hemen akla bu insanlar geliyordu. Onların amaçları da Türkiye'yi desteklemekten çok sosyalist-komünist gruplara başarı şansı verdirmemektir.

Desteklerken de daima Türkiye'yi "ikinci sınıf ülke" durumuna sokarak affettirmeye çalışırlardı. İşte Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Konseyi tartışmalarının zabıtlarından bazıları:

- (...) İşkence Türkiye'de hep olagelmıştır. Polis bizdeki gibi değildir. Konuşturmak için işkence yapar. Şimdi askerler bunu durdurmaya çalışıyorlar.

- Siz bir defa oradaki hapisaneleri gezin, ondan sonra konu-

şun. Ne yapsınlar ki paralan yok. Üstelik memnun olmayanların çoğunluğu da komünistler.

- Türkiye'yi anlayışla karşılamamız gerekir. Bizdeki insan hakları uygulamasının aynısını, Türkiye gibi gelişme yolundaki bir ülkeye uygulayamazsınız.

Doğruyu söylemek gerekirse, ne kadar iyi niyetle hareket ederlerse etsinler, aşırıların dışında kalan ve Türkiye'yi gerçekten seven sosyalistlerin, liberallerin ve sosyal demokratların anlayamadıkları o kadar çok şey vardı ki... Ankara, "Ben dışardan gelen baskıya boyun eğmem" diyerek Batı Avrupa'yı hiç dikkate almı-yormuş gibi bir hava içindeyken, bir yandan da gizlice Batı Avrupa'nın tepkilerine dikkat ediyordu. Yine de başka başka dünyaların insanlarıydık. Batı Avrupalının insan hakları anlayışı, demokrasiyi benimsemesi ile Türk olarak bizim insan hakları ve demokrasi anlayışımız çok farklıydı.

Türkiye, 1981'in ortasından itibaren ardı ardına ağırlaşan bu durumu son derece normal görüyor ve Batı Avrupa'ya bir demokrasiye dönüş takvimi verildiği takdirde sorunların halledileceğini sanıyordu.

Türkiye'de Ecevit'in mahkûmiyeti haberi Avrupa gazetelerinde yayımlandıktan kısa bir süre sonra, Brüksel'de AET nezdindeki Türk delegasyonunun telefonu çaldı. 4 Kasım 1981 günüydü.

AET Komisyonu Başkanı Gaston Thorn adına Başkanvekili Nathalie, Türkiye daimî temsilcisini acele makamına davet ediyordu. Telefondaki sekreter, "Bu davet Başkan Thorn burada olmadığı için onun adına yapılıyor" diye de tekrarladı.

Cenap Keskin, Nathalie'nin odasına girerken başına nelerin geleceğini pek tahmin etmiyordu. Yerine oturur oturmaz, İtalyan komiser konuşmaya başladı:

- Sizinle tüm AET Komisyonu adına konuşuyorum. Ecevit'in mahkûmiyetini duyduk. Ne kadar üzüldüğümüzü söylememize herhalde gerek yok. Bu son gelişme, demokrasiye dönüşü durduracak bir gelişmedir bizce...

Ecevit, 52 no.lu karara aykırı davranış Arayış dergisindeki yazısından dolayı mahkûm edilmişti. AET Komisyonu birbirine giriyordu. Birikmiş ve en son damla bu olmuştu.

Nathalie, AET Komisyonu'nun ilişkileri dondurmaya kararlı olduğunu ilk işaretini orada verdi:

- Sayın Büyükelçi, AET Komisyonu'nun 4. Mali Protokolle ilgili olarak alacağı karar, Ecevit'in mahkûmiyeti mutlaka etkileyecektir.

Cenap Keskin sinirlendi:

- Türkiye demokrasiye dönüş niyetini son derece açık biçimde ortaya koydu. Devlet başkanı bunu defalarca söyledi. Üsteük takvim hazırlığı tamamlandı ve yakında açıklanacak. Şimdi Ece-vit'in dört aya mahkûm edilmesi demek ki devlet başkanımızın verdiği güvencelerden çok daha önemli bir işaret sayılıyor.

Nathalie hiç istifini bozmadı:

- Bu bizim için son derece olumsuz bir işarettir. Ecevit'in sözüne inanıp, devlet başkanımızın sözüne inanmadığımızı söylemiyorum. Sadece bu gelişmenin olumsuz yönüne dikkat çekiyorum o kadar. 4. Malî Protokol'ü bu gelişmeler mutlaka etkileyecektir.

Keskin, komisyondaki değişikliği sezmişti. Tutum değişikliğinin boyutunu ölçmek istedi:

- Türkiye'nin güç bir dönemden geçtiğini biliyorsunuz. Kendine özgü kuralları olan parlamento bir yana bırakılacak olursa, AET Komisyonu ve Konseyi'nin Türkiye'ye gösterdiği ilgiden dolayı memnuniyetimiz büyüktü. Eğer bundan sonra bu tutum değişirse, Türk toplumunda AET'ye karşı büyük bir hayal kırıklığı doğacaktır. Bunu da dikkate almalısınız.

Nathalie, Türkiye'ye karşı açılan bu kampanyaya dikkati çekti:

- Ancak bizim de bir kamuoyumuz var. Avrupa kamuoyuna hesap vermek zorundayız. Birdenbire baskıların arttığını hissediyoruz. Avrupa Komisyonu'nun tutumunun aynen süreceğini pek tahmin edemiyoruz.

Gerçekten de devlet başkanının 1981 aralığında demokrasiye dönüş takvimini açıklamasını, Danışma Meclisi'nin çalışmaya başlamasını biz Türkiye'de, son derece olumlu işaretler diye niteliyor ve işin öbür yanını görmemezlikten geliyorduk. Bütün bu gelişmeler de Avrupa'da görmemezlikten geliniyordu. Tam bir sağırlar diyalogu yaşanmaya başlanmişti.

Türkiye ile Avrupa'nın yolları artık birbirinden ayrılıyordu.

22 ocak 1982 günü de Nathalie'nin, Büyükelçi Cenap Keskin'e verdiği haber, Avrupa Parlamentosu'nda kesinleşiyordu.

Parlamentonun aldığı kararın temelinde, 52 DİSK yöneticisi için idam istemi olduğu açıklanıyor ve "insan hakları ve demokratik özgürlüklerin yeniden sağlanmasına kadar, Türkiye'ye topluluk malî yardımının askıya alınması ve Türkiye'de genel seçimler yapıp TBMM kuruluna kadar, KPK'nin (Türkiye-AET Karma Parlamento Komisyonu) Avrupa Parlamentosu kanadının iptal edilmesi" kararlaştırılıyordu. Böylece Türkiye ile AET arasındaki ilişkiler askıya alınıyordu.

AET Komisyonu istese 4. Malî Protokol'ü yine de uygulamaya sokabilir, hiç değilse Avrupa Parlamentosu'nu zorlayabilirdi. Oysa komisyon tam tersini yaptı. Hasselkamp, 4. Malî Protokol'ün konseye yollanmaması ve buzdolabına kaldırılması direktifini verdi. Ardından da sürekli biçimde ya Avrupa Parlamentosu'nun arkasına saklandı ya da Avrupa Parlamentosu'nu kışkırttı. Parlamento, 1982'den itibaren "anahtar" rolü oynamaya başladı.

1982 yılındaki olayların sürmesi, ilişkilerin kötüleşmesini adeta perçinleyen unsurlardı, denilebilir. Bu ilişkiler, 6 kasım 1982 günü yapılan Anayasa ve cumhurbaşkanlığı referandumunun yüzde 92 oy toplaması dahi Batı Avrupa'nın tutumunu hiç etkilemedi. Zira Türkiye'deki kısıtlamaları, sıkıyönetimi anlayamıyorlardı.

8 aralık 1982 günü Dışişleri Bakanı İler Türkmen, Hassel-kampf'la görüşmeye girdi. Uzun süredir, AET ile Türkiye arasında üst düzey bir görüşme yapılmamıştı. Oysa Türkiye'de Anayasa referandumu gerçekleştirilmiş, Danışma Meclisi çalışmaları, kısacası bize göre ordu, verdiği demokrasiye dönüş takvimini tutmuştu. AET de takvim istediğine göre, artık kıpırdanması gerekiyordu.

Türkmen bütün bunları anlattıktan sonra, "Son referandum son derece önemli bir aşamadır. Ancak maalesef Batı'dan beklediğimiz yanıtı bulabilmiş değiliz. Bu durum da Türk kamuoyunu son derece rahatsız ediyor. En kısa sürede özel fondan kalan miktarla 4. Malî Protokol'ü artık işletmenseniz" dedi. Hasselkamp, "Evet bazı gelişmeler var" diyerek ilk küçümseme işaretini verdikten sonra konuşmasını şöyle sürdürdü:

- (...) Bu gelişmeler nedeniyle özel fonun bir bölümünü harekete geçirdik, ancak konseyde Danimarka, Fransa ve Yunanistan karşı çıktılar. Yunanistan tamamen bir Türk projesi olduğu için karşı çıktı. Danimarka ile Fransa ise, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Mahkemesi'ne sizin aleyhinizde yaptıkları başvuru sonuçlanmadan ilişkileri canlandırmayı istemiyor.

Hasselkamp bundan sonra, demokrasi takvimi kadar insan hakları ve özgürlüklerin de AET Komisyonu için son derece önemli olduğunu anlatmaya başladı:

- İnsan hakları konusunda ilerleme gösterilmeden bizim hareketlenmemiz güç olur. Sizin de bize yardım etmeniz ve bazı jestler yapmanız gerekir. Örneğin toplu davalan (TİKKO-DİSK ve diğerleri) durdurun. Bunlar sürdükçe, ilişkilerimizi canlandırmak son derece güçtür. Önümüzde Almanya'nın dönem başkanlığı geliyor. Belki o zaman bir şeyler yapılabilir.

Türkmen birdenbire sinirlendi. Kaşları kalktı:

- Siz durmadan yeni bahaneler ileri sürüyorsunuz. Ben, 4. Mali Protokol'ün parasını istemiyorum. Ona ihtiyacımdan dolayı değil, sembolik yönünden dolayı bunun hareketlendirilmesini arzuluyorum. Ocak 1983'te Bonn'un dönem başkanlığıyla birlikte siz de protokolü konseye yollayın. Komisyon olarak protokolü elinizde tuttukça, bir şey canlandırılmıyor.

- Sayın Bakan, insan haklarında iyileşmeler görülmeden, özellikle bu mahkemeler konusunda gelişme sağlanmadan bizden bir şey beklemeyin.

- Siz anlamıyorsunuz galiba, biz mahkemelere etki yapamayız.

Hasselkamp, "Şimdi de Barış Derneği davası başladı. Siz bütün bu davalar nedeniyle nasıl bir baskı altında olduğumuzu bilmiyorsunuz" dedikten sonra, Avrupa Parlamentosunun "küit rolünü" iyice vurguladı ve parlamentoyla ilişkilerin canlanmasını açıkça birbirine bağladı:

- Unutmayın ki Avrupa Parlamentosunun reddedeceği herhangi bir girişime kalkışamayız. Karşılıklı adımlar atarak yürütebiliriz. İlişkilerimiz konusunda ümitlenmemenizi tavsiye ederim. Siz bir adım atın, biz de bir şeyler yapmaya çalışırız.

- Türk kamuoyunda yarattığınız tepkilerin boyutunu genişletmekten başka bir şey yapmıyorsunuz bu tutumunuzla.

- Bizim de kamuoyumuz var. Hem de binlerce sendika, siyasi parti, basın...

Türkmen dışarı çıktığında, TRT'ye son derece sert bir demeç verdi.

1983 yılma girilirken, Türkiye-AET ilişkileri en kötü düzeyindeydi.

1983 yılına gelindiği zaman, Türkiye'de artık genel seçimlerin yaklaşması ön plana çıkmıştı. Oysa Batı Avrupa için durum tam aksineydi. Askerî müdahalenin başladığı 1980 eylülünden bu yana tüm eleştirilere ve tehditlere rağmen Avrupa, Türkiye'yi organlarının hiçbirinden çıkartmamış veya çıkartmamıştı. Özellikle Avrupa Konseyi, bütün baskılara rağmen, Ankara'nın üyeliğini parlamenter asamblesinde sadece askıya almış, ancak hükümetler kanadından -Yunan cuntasına yapılanın aksine- atmasını önermemişti. Avrupa Parlamentosu da (AET) ilişkileri askıya almış, ancak Katma Protokol veya Ankara Anlaşması'nı feshetmek gibi dramatik girişimlere başvurmamıştı. Ancak seçimler yaklaştıkça, Avrupa'nın iki kuruluşunun (Avrupa Parlamentosu ve Konseyi) yolları ayrılmaya başladı.

Türkiye'deki yeni Seçim Kanunu'nun getirdiği kısıtlamalar, eski siyasilerin seçim dışında bırakılmaları, yeni kurulan partilerde yaklaşık 450 kişinin veto edilmesi, SODEP'in veto müessesesi kullanılarak seçime girmesinin engellenmesi ve Anayasa gereğince hazırlanan yeni yasaların (basın, sendika, dernekler vs) demokratik uygulamalarda görülemeyecek kısıtlamalar getirmesi, Türkiye'nin genelinde "normal" karşılanırken, Avrupa'da sert tepkilerin doğmasına yol açıyordu.

Türk kamuoyu için bunlar, "asker gittikten sonra terörle mücadelenin sürekliliği"ydi. Batı Avrupa içinse, tam aksine, askerinin gerçekten gitmeyip geri plana çekilmesi ve eline aldığı yetkilerle yeni kurulacak sivil hükümetleri perde arkasından yönetmesiydi.

Bunların yanı sıra, toplu davalar (DİSK, Barış Derneği, TİKKO gibi) hâlâ ısrarla sürdürülmekteydi. DİSK sendikalar için ne kadar önemliyse, Barış Derneği de fikir özgürlüğüne ve namusuna

sahip herkes için son derece değerli ve üzerinde durulması gereken bir davaydı. Askerî yönetimin solun her türlüüne karşı çıkması, sol kelimeciğini dahi yasaklayan bir yaklaşıma girmesi, Batı Avrupa'da son derece derin yankılar buluyordu. Sosyal demokratlar, liberaller dahi "İşte bunu anlayamıyoruz. Asker müdahale etmekte haklıydı, ancak bu tutumuyla bizim desteğimizi neden kaybetmek için çabalıyor" diyorlardı.

13 ekim 1983 günü, Avrupa Parlamentosu kararını verdi: "Önümüzdeki seçimler, gerçek demokratik bir seçim olmayacaktır."

Alman kararda, genel seçimleri düzenleyen yöntemlerin, demokrasinin gerçek tezahürünü önlemesinin esefle karşılandığı belirtiliyor, Türk yetkililerinden uygar ve siyasi hakların bütün vatandaşlara verilmesi, serbest seçimlerle Türk halkına egemenliğinin tümüyle iadesi, siyasi suçlar için idam cezası uygulanmaması ve hapisanelerde her türlü işkenceye son verilmesi isteniyordu.

AET Parlamentosu'nun o dönemdeki başkanı Pieter Dan-kert'tı. Türkiye'yi son derece yakından tanıyan, sıcak bir şekilde bakan bir kişiliği vardı. Hollandalı sosyalist, 12 Mart Müdahalesi sırasında Avrupa Konseyi'nde, özellikle Turhan Feyzioğlu'yla büyük bir mücadele vermişti. Parlamentoda bir gün ziyaretine gittiğimde bana şu ilginç sözleri söylemişti:

"12 Eylül Harekâtı, 12 Mart'la karşılaştırılamayacak kadar ılımlıdır. Bir defa askerler müdahale etmekte tamamen haklıydılar. 12 Mart faşist bir müdahale idiye, 12 Eylül tam aksinedir. Ancak ne benim ne de bir başka uygar kişinin anlayamadığı nokta, demokrasinin ve insan haklarının ve temel özgürlüklerin bir tek anlatımının olduğudur. On tane anlatımı olamaz. Bugün Türkiye'deki kısıtlamalarla demokrasiyi geri getirdik denilemez. Bunu kimse kabul edemez. Üstelik etmemesi de gerekir. Ya yarın Yunanistan, İspanya veya Portekiz'de de aynı durum olsa ve bunlarda da Türk usulü bir demokrasi yerleştirilmeye kalkılsa ne yapacağız ? Türkiye'yi sevmediğimizden veya istemediğimizden dolayı değil, Türkiye'yi sevdiğimizden ve kendi sistemimizi de korumak istediğimizden dolayı sizdeki gelişmelere tepki gösteriyoruz. Hak veriyorum, parlamento zaman zaman ileri gitti. Fazla tepki gösterdi. Ancak temelde, bu hareket şeklinde emin olun haklıdır."

İşte bizim demokrasi, insan hakları ve temel özgürlük anlayışımız ile AET'ninki arasındaki büyük fark. Seçimler yapılmadan önce vurulan "Bunlar geçerli sayılmaz" damgasını perçinleyen olay, Cumhurbaşkanı Evren'in Anavatan Partisi ve Turgut Özal'ın yerine MDP ve Sunalp'ın seçilmesini is-

ter tarzdaki konuşmasıydı. Avrupa basını ve radyolarında "Garip bir gelişme" diye verilen bu müdahale, fakat hemen ardından Turgut Özal'ın büyük bir çoğunlukla seçimleri kazanması büyük şaşkınlık yaratan olaylardı.

AET bir süre için ne yapacağını bilemedi.

Bir yandan, seçim sonuçları ülkede halkın oyunu rahatça kullandığını gösteriyor, öte yandan ise tüm kısıtlamalarla gerçek bir demokratik seçim olmadığı ve TBMM'nin ülkeyi temsil edemeyeceği fikri geçerli görülüyordu.

Turgut Özal'ın kişiliği de AET'yi epey rahatsız etmişti. Türk Dışişleri Bakanlığındaki gerçek AET'ciler, Özal'ın AET'den ne kadar nefret ettiğini ve yıllar boyunca nasıl oyunlar oynadığını ballandıra ballandıra anlatmışlardı. Hem AET Komisyonu hem de üye ülkeler Özal'a çekimser bakıyorlardı.

Bu kargaşada mücadeleyi ilk bırakan Avrupa Konseyi oldu. Yılda üç defa toplanan, toplanılmadığı sürede aralarında hiçbir ilişkinin kalmadığı Avrupa Konseyi parlamenterleri, 1984 ilkbaharında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yolladığı ilk parlamenter grubunu, direnmelerden sonra yeniden asambleye kabul etti. Avrupa Konseyi'nin Türkiye'ye yeşil ışık yakması anlamına gelen bu tutumuna rağmen, AET Parlamentosu tam tersine bir yol izlemeye başladı ve aksine, tutumunu daha da sertleştirme yoluna gitti. 11 ekim 1984'teki karar, mücadelenin sürdürüleceğinin işaretini veriyordu:

"Seçimlerden hemen sonra başlatılan ölüm cezalannın infaz edilmesinin durdurulması, askeri mahkemelerin rejim aleyhinde olanlara ölüm cezası dağıtmasının engellenmesi, Banş Davası Başkanı Mahmut Dikerdem'in hapishaneden çıkartılması."

AET Parlamentosu, Avrupa Konseyi'nin devreden çıkmasından sonra Türkiye'yi sürekli biçimde gündeminde tutmaya da başladı. Hemen her ay Strasbourg'da yapılan genel kurul toplantısında, AET Komisyonu veya konsey dönem başkanına yöneltilen sorulardan biri mutlaka Türkiye'yle ilgili oluyordu. Her defasında, "Aman Türkiye'yle ilişkilere değinilmesin" dindikten sonra AET Komisyon ve Konseyi'nin niyeti soruluyordu.

Türkiye, 1983 genel seçimlerinden itibaren, 1985 sonuna kadar üye ülkelerin başkentlerini sıkıştırdı. İlişkilerin canlandırılması için çeşitli girişimler yaptı; ancak kimseyi kımlıdatamadı denilebilir. Hükümetler kanadında Almanya ve İngiltere, görünüşte "Türkiye'yi destekleyenler" olarak dönem başkanlıklar sırasında bir-

kaç cılız girişimde bulundular. Karşılarında daima Danimarka, Yunanistan, Hollanda ve Fransa'yı buldular. Yunanistan'ın sırf Türkiye'yi zorlamak için sürdürdüğü itiraz bir yana bırakılırsa, Danimarka-Hollanda-Fransa üçlüsü, Avrupa Konseyi'ndeki insan hakları davası ve herkesin temsil edilebileceği bir genel seçime kadar tutumlarını değiştirmeyeceklerini açıkça belli ettiler. 1985 yılının sonuna gelindiği sıralarda, Türkiye-AET ilişkilerinin artık 1988 genel seçimleri veya 1987 erken seçimlerinden önce canlan-dınlmayacağı anlaşılmıştı.

AET beklemekten yanaydı.

Neyi bekliyordu ?

Üye ülkeler Avrupa Parlamentosu'nun arkasına gizlenmişler, bu şekilde Türkiye'nin olası bir tam üyelik başvurusunu geciktirdiklerinin bilincinde, demokrasi ve insan haklarının yeniden kurulmasını beklemeye başlamışlardı. Ne AET Komisyonu'nda ne de konseyinde, 1 ocak 1986 gününden itibaren tam üyelikleri başlayacak olan İspanya ve Portekiz hazmedilmeden, iç örgütlenme tamamlanmadan, Türkiye'nin adından dahi söz edilmesini istemiyorlardı. Türkiye'nin gelişi AET'nin çöküşü olarak görülüyor ve İspanya ile Portekiz'in katılmalarıyla AET'nin doğal sınırlarının çizildiği, topluluğun Ege'de bittiği belirtiliyordu.

"İlişkileri önce bir normalleştiririm, ardından tam üyelik başvurusundan söz ederiz" diyen AET Komisyonu yetkilileri, 1986 yılında bu kargaşadan istifade ederek, Türk işçilerine verilen serbest dolaşım hakkının iptalini de gerçekleştirmeyi planlıyorlardı. Özellikle Almanya, "Türk işçilerinin bunca işsizlik sırasında yeniden Almanya'ya gelmesi söz konusu olamaz" diyor ve komisyonun, Türkiye'ye tanınan bu hakkı bir formül bulup iptal etmesini veya askıya almasını istiyordu. Komisyonda da gerekli tüm hazırlıklar yapılmıştı. Zaten vize uygulamasıyla pratikte yok edilen serbest dolaşım, kâğıt üzerinde de yok edilmiş, geriye sadece cenazenin kaldırılması kalmıştı.

23 ocak 1984 günü, Türkiye'nin yeni sivil hükümeti adına Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, Brüksel'de Hasselkampfla görüşmesinde bu durumu açıkça hissetmişti.

Hasselkampfla, "Siz Avrupa Parlamentosu'nu harekete geçirmeye bakın. Parlamentodan yeşil ışık yanmadan biz adım atamayız" demişti.

Bu öneri üzerine de Türkiye, parlamentoda bir "Türk dostları" grubu kurdu. Türkiye lehinde oy kullananlar ile tek yanlı olarak kurulan Türkiye-AET Karma Parlamento Komitesi'nin Türk kana-

diru oluşturan TBMM mensupları bir araya gelmeye başladılar. Kısa bir süre sonra, bir yandan Türk parlamenterler ile Batılı meslektaşları arasındaki değişik dünya görüşleri, öte yandan Türk parlamenterlerin bir bölümünün son derece amatörce yaklaşımları ve nihayet "Türk dostu" diye gelenlerin de hemen hemen aynı eleştirileri yapması (Barış derneği, DİSK davası vs), bu lobi çalışmasının yarardan fazla zarar getirmeye başladığı inancını yerleştirdi.

12 Eylül'ün hemen sonrasında, komünist ve radikallerin dışında kalanların önce sempatiyle karşıladıkları, sonra takvim istemeye başladıkları askerî yönetime karşı eleştirilere 1982'de sosyalist bazı liberallerin de katılmalarının nedeni, insan hakları, işkence ve toplu davaların açılmasıydı. 1984'te bu eleştiriler, Seçim Kanunu ve diğer kısıtlamalarla genişledi. 1983'teki seçimlerden sonra ve 1984-1985 döneminde ise, Avrupa Parlamentosu gündemine bazı konuların sürekli yerleştiği izlendi:

1- Kürt sorunu yavaş yavaş ön plana çıkmaya başladı. Türkiye'deki herhangi bir çatışma, mahkûmiyet veya cezalandırma en kısa sürede Avrupa Parlamentosu'nda yankı bulur oldu. Başta komünist ve Yunanlı parlamenterlerin sahip çıktıkları Kürt sorununa, insan hakları (dil ve kültürleri verilmediği nedeniyle) birçok sosyalist, sosyal demokrat ve liberal parlamenter de oy vermeye başladı. Kürt sorunu tüm sorulara girmeye ve AET Komisyonu ile Konseyi'nde konuşulmaya başladı. Önümüzdeki yıllarda bu konu en ön planda görülecektir.

2- Ermeni sorunu da bu arada gündemde kendini gösterdi. İlk olarak 1981 kasımında 20 Fransız sosyalist parlamenterin başlattığı "Ermeni soykırımında Türkiye'nin rolü" çalışmaları nihayet 1985 yılında somutlaştı ve Belçikalı Yeşil Parlamenter Vandenberg'un raporu ekim ayındaki siyasi komisyondan geçti. Genel kurula yollandı. Bu raporda dikkatleri çeken nokta, Ermeni soykırımını Türkiye'nin tanımamasının hiçbir "sakıncası" olmadığına belirtilmesi ve Türkiye soykırımını tanıyınca ne tazminat ödeyecek ne de toprak verecektir. Oysa bu tanıma, Ermenilere büyük bir manevî destek sağlayacak ve terörü azaltacaktır" denmesiydi.

3- Demokrasi ve insan hakları konularının da daha uzunca bir süre Avrupa Parlamentosunun gündeminden çıkması beklenmemelidir. Özellikle komünist gruplar ve Yunanlı parlamenterler Türkiye'yi bu yönde eleştirmeyi sürdüreceklidir.

4- Kıbrıs-Ege konuları da Yunanlı parlamenterler tarafından sürekli şekilde canlı tutulacaktır. Zira Kıbrıs ve Ege adeta Yunanlılara bırakılmış durumda. Diğer bütün gruplar Yunan parlamen-

terlerin desteğini sağlamak için onları engellemek bir yana, Türkiye'ye saldırabilmeleri için adeta kışkırtıyorlar.

1985 yılına girildiğinde hemen herkesin sorduğu soru, "Avrupa'nın bu tutumunun gerekçesi nedir" di. Hele Avrupa Parlamentosu'ndaki durum son derece ilginçleşmeye başlamıştı:

1- Sol kanadın birleşebildiği tek konu "Türkiye'deki kısıtlamaları ve insan hakları ile demokrasi uygulamalarını eleştirmek" olmuştu. Diğer birçok konuda görüş ayrılığı içindeki solu, Türkiye kurtarmaya başlamıştı. Özellikle aşırı sol için Türkiye ayrıca "gücünü gösterme" unsuru da olmuştu.

2- Türkiye'deki demokratik kısıtlamalar, toplu aleyhtekilere bol malzeme sağlarken, davaların sürmesi Türkiye'yi desteklemek isteyenleri güç duruma düşürüyordu. "Türk dostlarının" artık bıkmaları, kendi aralarında koordineli hareket edememeleri de bu durumu etkileyen unsurlar arasında sayılabilir.

Bu çerçeve içinde, Batı Avrupa için sosyal demokrat ve solun ne anlama geldiğine de bir göz atmak çok yararlı olur. Batı Avrupalı için komünist apayrı bir insandır. Komünist fikirlere sahip olmanın ayıp veya kötü bir yanı yoktur. Komünist kişilere genelde fazla hayat hakkı tanınmamakla birlikte, fikirlerini söylemeleri de son derece normal karşılanır. Bunların dışında kalan sol ise, genelde tutucu olan Batı Avrupa kamuoyu için son derece normal, hatta insan hakları açısından çok güzel bir eğilimdir. Sol, Batı'nın hemen hemen tüm basın-TV ve yayın organlarını kontrolünde tutar. Bu organlarda çalışanların eğilimleri genelde, sendikal hakların korunması, demokratik hakların sonuna kadar savunulması, insan haklarına saygı gösterilip işkenceye mutlaka karşı çıkmalarının benimsenmesi şeklinde özetlenebilir.

Kısacası, Batı uygarlığının normal bilinci. İşte böyle bir basının Türkiye'deki gelişmeleri, Türk yöneticilerin beğenmedikleri şekilde yansıtması da beklenmemeliydi ve bundan sonra da beklenmemelidir. Yoksa sorun sadece "Türkiye'nin iyi tanınmaması veya kendimizi iyi ta-rutamadığımız" yargılanandan kaynaklanmıyor. Batı Avrupa'yla temeldeki farklı dünya görüşlerinden çıkıyor.

Kasım 1985 toplantısında Avrupa Parlamentosu, Türkiye-AET Karma Parlamento Komitesi'nin askıda tutulması kararını uzatırken, AET Komisyonu'nun 13. katında oturan ve Hasselkamp'ın yerini alan eski Fransız Dışişleri Bakanı Claude Cheysson, karşısındaki Türk muhatabına aynen şunları söylüyordu:

"Türkiye gerçekten demokrasiye geçmeden bir şey yapamayız.

Belki küçük bazı göstermelik adımlar atanz, ancak asıl canlanma 1988'den sonra düşünölmelidir. Hele tam üyelik başvurusuna filan hiç kalkışmayın, zira sizin gibi büyük bir öлке, 12'li Avrupa'nın içinde değildir. Siz Ortadoğu ölkesisiniz ve orada daha da büyük olursunuz."

Yine aynı tarihlerde Brüksel'e gelen Türk özel sektörünün en ağır toplan, topluluğa tam aksini söylüyordu:

Vehbi Koç: "Türkiye'nin, AET'ye tam üyeliğinden başka bir seçeneği yoktur."

Sakıp Sabancı: "Siz istesenez de istemesenez de Türkiye AET'ye tam üye olacaktır."

Türk özel sektörü tüm gücüyle "AET'ye başvuralım" diye kampanya sürdürüyordu.

İktisadî Kalkınma Vakfı Genel Sekreteri Haluk Ceyhan yaptırdığı bir incelemeyi açıklıyor ve Türkiye'nin AET'ye katılması durumunda, birçok sanayi dalında rekabet edebileceğini vurguladıktan sonra, hükümete bir çağnda bulunarak, "Bir an önce AET bakanlığı kurulmalı, hazırlıklar yapılmalı ve başvuru için harekete geçilmelidir" diyordu.

İktisadî Kalkınma Vakfı'nın incelemesinde, batacağından korkulan sektörlerin ayakta kalacağı, rekabeti sürdüreceği sanılanların ise tehlikede olduğu belirtiliyordu.

Dışişleri Bakanhğı'nın tüm etkinliği yok olmuştu. Özal Hükû-meti'nin bakanlıklar arasındaki son görev dağıtımı, Dışişleri'nin elini kolunu kesmişti, tik defa sesi çıkmayan bir bakanlık durumuna girmiş, susmuştu.

Planlama, başındaki Yusuf Özal'ın deyimiyle "AET'den çok daha önemli konularla uğraşiyor" ve tam üyelik konusunu aklından dahi geçilmiyordu.

Başbakan Turgut Özal için Türkiye'nin AET'ye başvurusu, ancak "vakti geldiğinde, kendimizi yeterince hazır hissettiğimiz zaman" gerçekleştirilebilirdi. "Kardeşim, AET'ye başvurudan önce düşünecek başka sorunlarımız var" diyen Özal, örneğin Almanya'nın serbest dolaşım konusundaki tutumuna sinirlendiği gün (temmuz 1985) beraberindeki Türk gazetecilerine şunları söyle-yebiliyordu: "... Fazla kızdırmamız, AET'ye başvuruveririm o zaman günlerini görürler..."

Özal için Türkiye'nin AET'ye başvurusu bir cezalandırmaydı... AET için de aynı şekilde, Türkiye'nin bir girişimi "cezalandırma" olacaktı. İlk defa Özal ile AET, değişik yönlerden ancak aynı görüşü paylaşıyorlardı.

319

Altıncı bölüm

Başvuru kararının alınışı

Turgut Özal, 1983 yılında başbakan olmak istiyor, ancak seçimleri böylesine farklı kazanabileceğini hiç sanmıyordu. Aynı şekilde, Türk toplumu da Özal'dan bu sonucu beklemiyordu.

Toplulukla ilişkiler konusunda Özal'ın kesin bir fikri de yoktu. Planlamacıliktan geldiği için olsa gerek, yıllar boyunca bu ilişkilere karşı çıkmış, fazla yakınlaşılmasını istememişti. Hükümetin başına geçtiğinde de AT en son düşündüğü konular arasındaydı. 19 aralık 1983'te TBMM'de programını okurken, yazılı metnin dışına çıktığı kimsenin dikkatini çekmedi:

"Avrupa Ekonomik Topluluğu'yla münasebetlerimizde, esas hedefimiz tam üyelik olmakla birlikte, bütün safhalarda menfaatlerin dengelenmesini esas alan bir anlayış içinde olacağız..."

Özal'ın bu konudaki ilk hedefi tam üyelik değil, ilişkileri canlandırarak dengeyi Türkiye'nin lehine çevirecek bir değişikliğe gidebilmektir. Danışmanlarından Adnan Kahveci'yle, bu konudaki ilk görüşmesinde neler düşündüğünü şöyle anlatmıştı:

"... Kaynaklarımızı daha iyi kullanmamız gerekiyor. Uzun vadeli bir dışa açılma politikası izliyoruz. Buna göre hareket etmeliyiz. Üretim ve büyük pazar lazım. Burnumuzun dibinde, Ortadoğu'nun 4-5 katı bir pazar var, ancak biz bundan yararlanamıyoruz. Avrupa'yla ilişkilerimizi artık doğru dürüst bir sisteme bağlamamız gerekir..."

Özal'ın Ortak Pazar'a bakışının nasıl ve ne zaman değiştiğini kimseler bilemiyor. Başta Adnan Kahveci olmak üzere, özellikle yanına aldığı dışişleri danışmanlarının bu konuda büyük etkileri olduğu ve zaman içinde de giderek yaklaşımını değiştirdiği

I. Nur Batur'un 20 Eylül 1987 tarihli Milliyet gazetesindeki "Bir Başvurunun Perde Arkası" adlı dizisinden alınmıştır.

ileri sürülüyor. Özdem Sanberk, Gündüz Aktan ve Cem Duna'dan oluşan dış politika danışmanlarına göre, Özal, hükümeti devralmasıyla birlikte olaylan ve gelişmeleri daha global şekilde görmeye ve planlama dönemindeki katılıklarını bırakmaya başladı.

"Başbakanın Dışişleri'yle yakınlaşması 1984'ten itibaren başladı. Eskiden Dışişleri Bakanlığı'na ters gözle bakardı ve itimat etmezdi. Dış gelişmelere de genelde planlamacı olarak bakar ve sadece AET'nin getireceği yükümlülükleri görmekle yetinirdi... Kendi ekonomik politikasını uygulamaya başlayınca, liberal ekonominin ancak AET çerçevesinde uzun ömürlü olabileceğini de 1985'ten itibaren daha bilinçli şekilde gördü. Sık sık, Türkiye'nin ekonomik geleceği Doğu'ya sırtını çevirmeden, aksine sıkı işbirliği içinde, ancak Batı Avrupa'ya katılmakla güvenceye alınabilir, derdi..." şeklinde konuşan başdanışmanlarından Özdem Sanberk, başbakanın hiçbir zaman katı görüşlere sahip olmadığını, değişen koşulları görüp politikalarını da ona göre ayarladığına özellikle dikkat çekiyordu:

"... Başbakanın saplantıları yoktu ve Batı'yı bir bütün olarak gördü. Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, uluslararası bankalar ve Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun birbirlerini etkileyen, hepsiyle yaygın ilişkiler kurulması gerektiğine inanmıştı."

1986 yuma girildiğinde artık, 1970'lerde Dışişleri Bakanlığı'nın "Takunyahların patronu" diye adlandırdığı ve Avrupa'ya katılmaya kesinlikle karşı olan bir Özal yoktu. Değişmiş, hatta çoğunu hayret içinde bırakır biçimde farklı görüşler benimsemişti.

Bu değişikliğin en belirgin örneği de ilk defa 10 ağustos 1986 günü Başbakanlık'ta yapılan toplantıda ortaya çıktı. Bütün Dışişleri kadrosu bu toplantıya, "başbakanı tam üyeliğe ikna etmek üzere" girmişlerdi. Oysa tam tersiyle karşılaştılar:

- (...) Ben Türkiye'yi, Ortak Pazar'ın politikasına uygun bir sisteme götürmek istiyorum. Ancak AT bizi ortak üyeliğe kabul etmiyor. Önümüzde iki seçenek var: biri, on yıl içinde tam üyeliğe gidebileceğimiz bir mekanizma oluşturmak... Diğeri, Gümrük Birliği'ne gitmek. Gümrük Birliği bizim aleyhimize olur. En az 2 milyar dolar açıktan topluluğa kaybımız olur. Bu açığı finanse edemeyiz ve büyük sıkıntılara düşeriz. Bütün ithalatımız AET'ye döner. Bu olasılıkla da diğer ekonomik iş ortaklarımız olan Amerika, Ortadoğu, Japonya'yla ilişkilerimiz bozulur. Bize dönüp, 'Size yardım vereceğiz, kredi açacağız, buna karşılık siz sadece bize mal satıp para kazanıp AET'den alacaksınız, yani

bizden elden ettiğinizi onlara vereceksiniz. Olur mu böyle şey?' demezler mi ?"2

Özal bu toplantıda, Türkiye'de uygulamaya koyduğu ekonomik sistem nedeniyle, "tam üyeliğin" tek koşul olduğunu uzun uzun anlattı.

Toplantıya katılanlar, ilk defa başbakanın ilke olarak "başvurudan yana" olduğunu o gün anladılar.

1986, Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun oluştuğu, daha doğrusu "zorlandığı yıldır" denilebilir. Bunun başlıca nedeni de 1986 aralığında Türk işçilerinin "kâğıt üstünde kalmış" olan serbest dolaşımının başlama tarihinin yaklaşmasıydı. Aslında Almanya, 1976 yılında, Katma Protokol'de resmen yazılı olmasına rağmen serbest dolaşımın gerçekleşemeyeceğini Türkiye'ye bildirmişti. Zira Avrupa'daki büyük ekonomik kriz milyonlarca işsiz yaratmış; serbest dolaşımdan yararlanıp Almanya'nın kapılarını zorlayacak yeni milyonlarca Türk'le karşılaşma, Bonn hükümetini çok rahatsız eder olmuştu. 1980 yılında vize de uygulanmaya başlanmış, işçi akımı tamamen durdurulmuştu; ancak yine de 1986 aralığında başlaması öngörülen serbest dolaşımın kâğıt üstünden de silinmesi isteniyordu.

10 ağustostaki başbakanlık toplantısının diğer maddesi de buydu.

Türkiye, serbest dolaşımın başlamasının olanaksızlığını görüyor, ancak Katma Protokol'e konmuş bu hakkın kâğıt üzerinden silinmesine yanaşmak istemiyordu.

Başbakan, gündem maddeleri içinde serbest dolaşıma geçilince fikrini resmen açıkladı:

- Elde edilmiş bu hakkımızdan vazgeçmemiz söz konusu olamaz. Serbest dolaşım hakkımızı tam üyelik başvurumuz içinde görelim. "Serbest dolaşımın ertelenmesinin şartı budur" diyelim ve ısrar edelim. Yani bu işi, bir tam üyelik, katılma, içinde müzakere ederiz. Katılmamızı siz ilke olarak kabul edin, biz de serbest dolaşımın ertelenmesini müzakere edelim, yaklaşımını benimseyelim.

Böylece başbakanın "tam üyelik" konusundaki fikri bu konuşmayla daha da açığa çıkmış oldu. Toplantıya katılan herkes Öza-l'a bakışını değiştirmiş, başvurunun yapılacağı anlamış, sadece zamanlamasını kestirememişlerdi.

2. Bu, toplantının resmî tutanaklarından alınmıştır. Katılanlar Başbakan Özal, Dışişleri Bakanı Halefoğlu, Genel Sekreter Tezel, Ekonomik İşler Müsteşar Yardımcısı Aşula, Atina Büyükelçisi Akman, AET Dairesi Genel Müdürü Koksall, Yunan-Kıbrıs Dairesi Genel Müdürü Akbel, sözcü Eralp, Sanberk ve Duna.

Özal son sözü söyleyebilmek için, bu konuyu askıda bırakmıştı.

Aslında serbest dolaşım ile tam üyeliği birbirine bağlamak fikri yeni değildi. Birkaç yıldır, Dışişleri Bakanlığı serbest dolaşımı Almanlara "satmak" için formüller arıyordu. Önceleri, askerî yardımın artırılması üzerinde durulmuş, beklenen elde edilemeyince, bu defa "tam üyeliğe karşı" kullanılması için görüş birliğine varılmıştı.

Başvuru yapılırca bütün ilişkiler yeniden ele alınıp yepyeni bir düzenleme getirileceği için, serbest dolaşım da askıya alınır ve ilke olarak iptal edilmeden uzun vadeli (tam üyelikten sonraya kadar) ertelenebilirdi.

Aralık ayına fazla bir süre kalmamış olması yüzünden, ayrıca Almanların bu "satışa" fazla ilgi göstermemeleri, Ankara'nın hesabının boşa çıkmasına yol açtı. Ancak o aylarda "başvuru" fikrinin dirilmesine yaradı.

16 eylülde Brüksel'deki Ortaklık Konseyi, Türkiye ile topluluk arasında askıya alman resmî ilişkilerin normale dönüştürüldüğünün işaretini verdi. Son ana kadar Yunanistan'ın direnmesine rağmen, toplanan konseye, başta Alman Dönem Başkanı Genscher olmak üzere hemen hemen bütün üye ülke dışişleri bakanları katılmışlardı. Vahit Halefoğlu ile Yunanlı Bakan Pangalos'un karşılıklı birbirlerini suçlayıcı sert konuşmalarının dışında hiçbir şey olmadı. Konseyin toplanma şekli, Türkiye-AT ilişkilerinin "Yunan engelinden" sürekli etkileneceğini ve Atina'nın üye ülke olarak en basit konuda dahi Türkiye'nin karşısına çıkacağını en açık biçimde gösterdi.

Türkiye'nin tam üyelik başvurusunu acilleştiren nedenler, bu ortaklık konseyinden sonra, Ankara'da Dışişleri Bakanlığı, Özal'ın Başdanışmanı Kahveci, diğer dış politika danışmanları ve özel sektör tarafından liste haline sokulmaya başlandı. Bunlar bir araya getirildiğinde, yine siyasi nedenlerin ve "Yunanistan faktörünün" en başta geldiği görülür:3

- Avrupa Toplulukları, Portekiz ve İspanya'nın katılmasıyla birlikte 13 üyeli duruma geldi ve yeni bir genişlemeye karşı güçlü bir akım başladı. Türkiye geciktiği takdirde bu direniş kemik-leşebilir, hatta parlamentonun bir kararıyla kapılar tamamen kapanabilir. Bu olasılıkta da "Avrupa treni" kaçırılmış olacaktır. Siyasi adım hemen atılmalı, eksikler sonradan tamamlanmalıdır.

3. Bu liste, Dışişleri Bakanlığı AET Dairesi, Brüksel'deki Türk daimî temsilciliği, Özal'ın danışmanlarının hazırladıkları ve iktisadî Kalkınma Vakfı'nın yaptığı çalışmalardan derlenerek, bizim tarafımızdan bir araya getirilmiştir.

- Yunanistan, Türkiye için tam anlamıyla tutku haline gelmiştir. Avrupa'yla ilişkilerini her alanda engellemek üzere harekete geçmiştir. Atina üye olarak, ilişkilerin bir adım dahi ilerlememesi için elinden geleni yapmaya kararlıdır ve bunun örneklerini (komisyondan stajyerlerin Türkiye'yi ziyaret etmelerine kadar...) göstermektedir. Bundan dolayı, Türkiye de adımını atmalıdır.

- Türkiye'nin yeni ekonomik sistemi (liberal ekonomi) ihracatın artmasına dayandırılmıştır. Dış borçların ödenmesi ve ülkenin kalkınması için dış satışlar ön plana geçmiş ve tüm sistem buna göre ayarlanmıştır. 1981'den itibaren denenen "Ortadoğu ülkelerine açılma", bekleneni vermemiştir. Ortadoğu pazarı konjonktüre göre iniş çıkışlar göstermekte ve alış gücü "sürekli" olmamaktadır. Buna karşılık, AT pazarının alış gücü son derece büyük, en önemlisi de sürekli ve güvenlidir. Bundan dolayı, bir an önce bağ kurulmalıdır.

- Avrupa Ekonomik Toplulukları 1992'de "tek pazar" karan almıştır. Gecikildikçe bu pazara giriş güçleşecek ve Türkiye'nin yükümlülükleri artacaktır. Zaman geçirmemek gerekmektedir.

- Türkiye'nin bugünkü ilişkileri artık tam bir donma noktasına gelmiştir. Topluluk büyüdükçe, Türkiye'ye ödünlerinde giderek daha hasis davranmaya başlamış, basit bir üçüncü ülke muamelesi yapmakta ve mali protokoller dönemi de artık kapanmış görünmektedir. Türkiye dönemece gelmiştir. Bunlardan biri, çok aleyhine sonuç verecek olan Gümrük Birliği, diğeri Batı dünyasıyla yakınlaşmasını engelleyecek ticarî anlaşmalar, sonuncusu da tam üyelik başvurusudur.

İşte bu gerekçelerle, özellikle bir yandan ANAP içindeki liberal kanat, öte yandan da Dışişleri'nin sürekli işlemesiyle, hemen hemen tüm çevreler "başvuralım" baskılarını artırdı. (Sol çevreler, Türkiye'de demokrasi ve temel hak ve özgürlüklerin yerleşmesi ve askerî müdahalelerden kurtulmak için AET'ye başvuruyu desteklerken, sendikalar da haklarını ancak AT'de güvenceye alabileceklerini düşündüklerinden başvuruyu istiyorlardı.) Toplulukla ilişkilerde ilk defa, (komünist ve aşın sağ hariç) ülkenin tüm kesimleri (sol ve muhafazakâr) tam üyelik konusunda görüş birliğine vardılar.

Özetle, Özal'ın hem işi kolaylaşmıştı hem de büyük bir baskı altına girmişti. Üzerindeki "dinci-takunyacı" damgasını da atabilecekti. Eğer Avrupa reddederse, o zaman da kolaylıkla, "Ben istedim, onlar kabul etmediler" diyebilecekti. Özal'ın kaybedeceği hiçbir şey yoktu. 1970'lerdeki temel görüşünü belki hâlâ değiştir-

memiştii, ancak manevra yeteneği büyük ölçüde artmıştı. Bazı çevreler, Özal'ın başvurusunu art düşünceyle yaptığını, reddedilme durumunda ülkeyi hemen Ortadoğu'nun Amerikan yanlısı İslam ülkelerinin yanına çekmeyi planladığını ileri sürmüşlerdi.

16 eylül 1986 Türkiye-AET Ortaklık Konseyi toplantısının hazırlığı, toplantıdaki tutumlar ve sonrasında verilen demeçler, Ankara'nın "Bu iş böyle yürümeyecek" şeklindeki görüşünü güçlendirdi. Konseyin toplantısından sonraki basın toplantısında, Dönem Başkanı İngiliz Dışışleri Bakanı Sir Jeffrey Howe, tüm soruları yanıtızsız bırakıyor ve bir türlü dilinin altındakini çıkarmak istemiyordu. Ben de aynı toplantıdaydım. Sonunda dayanamadım ve "Cehaletimize verin, ancak anlayamadık. Bu toplantının siyasî anlamı, Türkiye'ye, ilişkilerde yeşil ışık yakmak mıdır, değil midir ? Evet veya hayır diye yanıt verin lütfen, yorum yapmayın" demek zorunda kaldım.

İngiliz bakan, tek kelimeyle ve kuru bir sesle yanıt verdi: "Evet."

Yunanistan'dan korka korka verilen bir yanıtı. İşin ekonomik yönü daha da içler açışıydı. Nitekim bu raporlar Ankara'ya gittiğinde, Özal'ın tepkisi sert oldu:

- Avrupa Topluluklarıyla ilişkileri geliştiremeyecek noktaya geldik artık. Malî protokolü canlandırmıyorlar. Ortaklık Konse-yi'nde bile -Yunanistan'ın itirazını gerekçe göstererek- askıda tutmayı sürdürdüler. Tekstil ürünlerimize daha da kısıtlama getiriyorlar. Serbest dolaşım tamamen bitti. Buna karşılık, bizim gümrüklerimizi indirmemizi istiyorlar. Hem kendi yükümlülüklerini yerine getirmeyecekler hem de bizden isteyecekler. Bu durumda bizi adeta tam üyelik başvurusuna doğru itiyorlar...

Gerçekten de doğrudu.

Eğer Türkiye başvurusunu düşünüyorsa, AET bu tutumu değiştirecek veya etkileyecek hiçbir şey yapmıyordu. Göz boyayıcı tutumlar, ileriye yönelik sözler dahi verilmiyordu. Sadece başkentlerde "Eyvahlar olsun" ve "Aman böyle bir şeye kalkışmayın" denilmekten ileri gidilmiyordu.

Oysa, Türkiye de tam aksine "başvuru" havasına girmiş, neler olabileceğini düşünmeden çarklar dönmeye başlatılmıştı.

Ekim ayında bir görülen, bir de görülmeyen iki önemli gelişme yaşandı.

Biri, Ali Bozer'in başbakan yardımcılığına atanmasıydı. Ulusu Hükümeti döneminde Gümrük ve Tekel bakanlığı yap-

mış, uzun süre Strasbourg'âa İnsan Hakları Mahkemesi ve Lahey Hakem Mahkemesi'nde Türk hâkim olarak görev yapmış, ciddi, Batılı ve liberal bir hukukçuydu. MDP'nin dağılmasından sonra köşesine çekilmişti.

Özal, Ali Bozer'i, AET işlerinden sorumlu başbakan yardımcısı yaparken birkaç hedefi birden gözetiyordu. En başta, Meclis'teki eski MDP'lilere göz kırpmıyor ve kollarını açtığını, geldiklerinde güzel görevlerin kendilerini beklediğini gösteriyordu. Öte yandan, yıllardır "AET için ayrı bir bakanlık gerekir" diye çırpman özel sektörü tatmin ediyor, nihayet işi tamamen Dışişleri Bakanlığının eline bırakmak istemediğini gösteriyordu. Zira Halefoğ-lu'yla bir türlü sevişememiş, kanı kaynamamıştı. Halefoğlu'nun da üyesi olduğu hükümeti ve Özal'ın bazı tutumlarını hiç benimsemediği o kadar belliydi ki...

Bu günlerde kamuoyunda fazla görünmeyen bir gelişme, Adnan Kahveci'nin kollan sıvayıp bir "başvuru öncesi" çalışmasının başını çekmesiyse, hiç görünmeyen bölümü, Dışişleri Bakanlığının Brüksel daimî delegasyonunu sürekli sıkıştırıp "Başvuru nasıl yapılmalı?" diye görüş, belge ve bilgi istemesiydi.

Bu konudaki en büyük desteği de o dönemde Avrupa Komisyonu genel sekreterliğini hâlâ sürdüren Emile Noel yapmış ve daha önceki deneylerine dayanarak, Türk delegasyonuna neler yapılması gerektiğini harfi harfine anlatıyordu. Bulunmayacak değerde bilgiydi bunlar.

Dışişleri senaryolar hazırlıyor, Adnan Kahveci başvuruyla birlikte Türkiye'ye ve Avrupa'ya yönelik propagandayı yönetecek bir basın çarı arıyor, adaylarıyla konuşuyor ve her gördüğü Avrupalı yetkiliye, "Aman korkmayın, sizin fonlarınızdan tahmin ettiğiniz kadar çok yararlanmayacağız. Diğer ülkelere olduğu gibi, bize de büyük bir yabancı yatırım akımı olacak ve sizin fonlann on misli bir girdi sağlayacağız. Ayrıca biz girdileri Doğu ve İç Anadolu'da yatırıma dönüştüreceğiz. Böylece yeni iş sahaları açılacak. Serbest dolaşım da erteleneceği için korktuğunuz işçi akımı gerçekleşmeyecek. Zira kendi ülkesinde iş bulan kimse başka yerlere gitmez..." diyordu. Kiminden de olumlu tepkiler alıyordu.

Ankara'daki topluluk diplomatlarına ve 13'lerin başkentlerine yayılmaya çalışılan diğer bir nokta da "Türkiye'nin reddi durumunda irticanın azacağı ve Humeynicilerin, doğacak tepkiden yararlanarak ülkeyi başka yönlere çekebileceği" idi. Doğrusu bu, Batı Avrupalıları Adnan Kahveci'nin sözlerinden daha çok etkiliyordu.

25 kasım günü Ankara'da Başbakanlık konutundaki toplantı, her şeyin bozulmasıyla sonuçlandı. Özal masaya oturur oturmaz, "Serbest dolaşım ile başvuruyu birbirine böylesine bağlamayalım. Almanları fazla ürkütüyoruz" deyince, 1 aralık öncesi başvuru suya düşüverdi.

Başbakanı iki nokta düşündürmüştü.

En başta geleni, "Ya başvuru askıda kalırsa?" sorusuydu.

Bazı kişiler başbakanı uyarılmış ve "Dikkat edin, Yunanistan itiraz eder de başvurumuz Bakanlar Konseyi'nden Komisyon'a havale edilmezse, siz büyük prestij kaybedersiniz" demişlerdi.

Özal bu durumdan çok irkildi. Zira seçimleri erkene aldırılmayı planlamıştı ve AET'ye başvuru, seçimlerde özel sektör ve liberal kanada karşı kullanacağı önemli bir kart olacaktı. En yakın danışmanlarından birine söylediği şu sözler başbakanın derin kaygısının belirgin işaretiydi:

-(...) Konsey, başvurumuzun üzerine yatar ve ilerde görüşelim diyerek elinde tutarsa Türkiye birbirine girer ve bunun altından kalkamayız. Sanmıyorum böyle bir şey yapacaklarını, ancak yine de tedbirli olmak gerekir.

Başbakanı korkutan ikinci konu da Almanya'daki 25 ocak genel seçimleriydi. Başbakan Koni ve Alman diplomatlar, Ankara'yı sürekli uyarılmışlar ve "Seçimlerde işsizlik sorunu istismar edilecek. Serbest dolaşım ve tam üyelik başvurusu birleştirilirse, kampanyada büyük tepkilerle karşılaşacaksınız. Zaten Türkiye'nin görüntüsü kötü, bir de bunu eklemiş olursunuz" demişlerdi.

Özal, 25 kasım toplantısında bu konuya da değindi:

-(...) Bir parti bizim başvuruya takarsa, diğerleri de seçmenlerini tatmin etmek için işin içine girecekler. Seçim sonrasında da pozisyonları kilitlenecek ve bu işten biz zararlı çıkabileceğiz...

Başbakan haklı bir hesap yapmıştı. Gerçekten de Almanya'nın Türkiye konusundaki duyarlılığı büyüktü ve serbest dolaşım ile başvuru birleştirildiği takdirde, "yeni Türk göçü" diye bütün ülke ayaklanabilirdi.

25 kasım toplantısının tek somut sonucu, Ali Bozer'in ilk nabız yoklama turu için Avrupa'ya çıkmasının kararlaştırılması oldu. Aslında 1 aralık öncesi başvurudan vazgeçilmiş, ancak 1987'nin ilk 6 ayında bu işin yapımından başka bir çıkış noktası olmadığına da yavaş yavaş inanılmaya başlanmıştı. Bu dönemde dönem başkanlığına Belçika geçecekti ve Brüksel, özellikle de Dışişleri Bakanı Tindemans, bize ılımlı bakıyordu. Eğer Belçika'nın dönem başkanlığında olmayacaksa, ardından gelecek olan Dani-

marka'dan aynı destek görülmeyecek ve başvuru 1988'e kalabilecekti. Dışişleri Bakanlığı ve liberal çevreler özellikle bu gecikmeyi istemiyor, bir an önce başvurunun yapılmasını arzuluyordu. Başbakan, önce Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Necdet Tezel'in Bonn'da Genscher'le yapacağı görüşme ve Ali Bozer'in nabız yoklamalarının sonucuna göre başvuru tarihini saptamayı planlarken, Dışişleri Bakanlığı da başbakana ve Türk kamuoyuna "kötü haber sızdırmama" telaşına giriyordu.

Bu temaslardan, kafaları karıştıracak bir sonuç çıkmamalı veya kamuoyuna yansımamalıydı...

Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Necdet Tezel, 6 aralık (1986) günü Alman Dışişleri Bakanı Genscher'in odasına girerken sinirliydi.⁴

Bonn, Türkiye için en önemli başkentti. Eğer tam üyelik için harekete geçilecekse, mutlaka bir büyük ülkenin "lokomotiflik" rolünü alması ve sıkışmalarda desteğini vermesi gerekirdi. Türkiye, topluluk ölçülerine göre "ağırlığı" fazla olmayan ve mutlaka bir "destekçi büyük üyeye" gereksinme duyan ülkeydi. Yunanistan, bu işlevi Fransa'yı kullanarak (veya Fransa Yunanistan'ı kullanarak) halletmişti. Özal, daha önce iki defa Başbakan Kohl'le konuşmuş, ancak serbest dolaşım ile tam üyelik başvurusu arasındaki bağı ya gereken açıklıkta gösterememiş ya da Başbakan Kohl anlamamazlık-tan gelmişti. Tezel, Ankara'dan ayrılmadan önce başbakanı görmüş ve son talimatını almıştı. Özal son derece pragmatik biçimde, serbest dolaşım olanağının kaçırıldığını, ancak bunun açıkça söylenemeyeceğini biliyordu. "Necdet Bey, serbest dolaşım Almanları çok rahatsız diyor. Bunu uygulamaya sokamayız, ancak işin prensibini elden kaçırmamak için, bizim başvurumuza destek verdikleri takdirde, yeniden düzenlemeye gidileceği için hem onlar kurtulacaklar hem de biz" demişti.

Tezel, Alman Dışişleri Bakanı Genscher'e uzun uzun bu mantığı anlattı. Bütün hesap, Alman hükümetinin Türk başvurusunu destekleyeceği yolunda söz alınmasına bağlanmıştı.

Ancak, evdeki hesap çarşıya uymadı.

Necdet Tezel ilk defa Türk başvurusunu böylesine kesin bir şekilde açıklayınca, Genscher gözlüklerinin arkasından adeta irkil-di. Şaşkınlığını hiçbir şekilde gizleme gereksinmesi duymadı:

4. Bu görüşmenin içeriği, 1-6 aralık 1986 günü toplantıya katılan Türk diplomatlardan alınmıştır.

- Ne zaman başvuracaksınız ? diye sordu.

- Hükümet prensip kararını aldı. Önümüzdeki yıl yapılacak, ancak kesin tarih henüz saptanmadı.

Alman dışişleri bakanı konuşmaya başlayınca, Bonn'un Türk başvurusuna nasıl karşı olduğu ve beklenen desteği vermesinin söz konusu olmadığı anlaşılıverdi.

- Tam üyelik için zamanlamanız son derece hatalı. Her şeyden önce, topluluk Yunanistan'ı daha hazmedmeden İspanya ve Portekiz'i içine aldı. İspanya kolay kolay yutulabilecek bir ülke değil. Bütün sistemlerimizi bu son genişlemelere göre ayarlamamız gerekecek. Üstelik Amerika ve Japonya'yla mücadele edebilmemiz için büyük bir modernizasyona gitmemiz gerekiyor. Bunu da Türkiye gibi dev bir yeni üyeyle birlikte gerçekleştiremeyiz. Büyük güçlükler var. Ayrıca siz de ne ekonomik ne de politik yönden hazırsınız. Büyük tepkilerle karşılaşsınız. Gelin, önce halen donuk duran ilişkileri canlandırılm, karşılıklı yükümlülüklerimizi yerine getirelim, ondan sonra ilerde başvuruyu (gereken ekonomik ve siyasî olgunluğa vardığımız zaman) düşünürüz.

Alman dışişleri bakanı, Türkiye'nin başvuramayacağına değil, zamanlamasına karşı çıkıyordu. Gerçekten de Türkiye'de henüz Ecevit ile Demirel'in de katıldığı serbest bir seçim yapılmadığı için, Türk demokrasisine şaibeli bakılıyordu. Türkiye, "güdümlü demokrasi" damgasından henüz kurtulamamıştı.

Tezel bu toplantının sonunda, ülkesinin AET macerasına loko-motifsiz çıkacağını ve en önemli müttefikinin sırt çevireceğini görmenin rahatsızlığı içindeydi.

Genscher görüşmenin sonunda Bonn'un bakışını tekrarladı:

- Çok hata edersiniz...

İkinci şok, "Mr. Europe" diye adlandırılmaya başlanan yeni Bakan Ali Bozer'in Londra ve Brüksel'deki temaslarında yaşandı.

16 aralık günü Brüksel'de Belçika Dışişleri Bakanı Tinde-mans'la randevusu vardı.

Leo Tindemans, Belçika'nın eski başbakanlarından ve en uzun dışişleri bakanlığı yapmış politikacılarından biri. Türkiye'ye daima ılımlı bakan ve yardımcı olan bir kişiydi. 12 Eylül sonrasında hiçbir üye ülke Türkiye'nin yanında yer almak istemediği sıralarda bile, oldukça cesur bir yaklaşımla "Türlere bir şans verelim" diye raporlar düzenlemiş, Ankara'nın yanında yer almıştı. Belçika'nın genel politikası da sürekli yumuşak bir çizgide kalmıştı. Ocak 1987'den itibaren de altı ay süreyle AET Bakanlar Konseyi dönem başkanlığına geleceği için, en kilit kişilerden biri sayılı-

yordu. Başkanlık isterse, olası bir Türk başvurusunu zorlaştırabilir, isterse kolaylaştırabilirdi. Ayrıca Tmdemans, Papandreu'nun topluluğa yaklaşımından rahatsız olduğunu ve Türkiye'yi engellemesini benimsemediğini de sık sık tekrarlayarak tutumunu ortaya koymuştu. Bütün bunlardan dolayı, eğer 1987 yılında bir başvuru olacaksa, ister istemez Belçika dönem başkanlığı süresinde bunun gerçekleşmesi gerekiyordu.

Bozer, kesin gününü belirtmeden, Türkiye'nin yakında başvuracağını söyleyince, Ankara'da "Türkiye'nin kalesi" diye nitelendirilen Tmdemans da hemen aynı noktaya değindi.

- Ankara Anlaşması ve Katma Protokol'e göre tam üyeliğe başvurma hakkınız var, ancak acele ediyorsunuz. Zamanlama çok önemli. Öyle bir tepkiyle karşılaşsınız ki başvuru askıda kalabilir. Önce genel seçimlerinizi yapın ve 1989'da siyasi engellerden kurtulup gelin. Bizim güçlüklerimiz de hafiflemiş olur, dedi.

18 aralık günü bu defa Londra'da İngiliz Dışişleri Bakanı Ho-we'la görüşme sırasında aynı sözler dinlenildi. İngiliz Başbakanı Thatcher ve Howe, Türk heyetine çok açık biçimde, kendilerinin destek veremeyeceklerim ve bu başvurunun mutlaka ertelenmesi gereği üzerinde durdular.

Türk heyeti çok rahatsız oldu.

19 aralıkta tekrar Brüksel'e geri dönüldü.

AET Komisyonu'nda Türk dosyasından sorumlu kişi Claude Cheysson'la gerçekleştirilemeyen görüşme yapıldı.

Cheysson, Fransa'nın dışişleri bakanlığı döneminde, 12 Eylül sonrası Ankara'ya çok ters bakan bir kişiydi. Yıllardır da Türkiye'nin yerinin Avrupa değil daha güçlü olduğu Ortadoğu olduğunu tekrar ederdi. Görüşmede genellikle Cheysson konuştu. "Burada artık 'Başvurabilir misiniz, başvuramaz mısınız ?' tartışmasını yapmayalım, zira anlaşma size bu hakkı veriyor. Eskiden bir hata edilmiş, ancak bugün geri dönemeyiz" dedikten sonra, şu öneride bulundu:

-(...) Bu işin altından nasıl kalkabileceğinizi iyi düşünün. Avrupa'daki genel görüntünüz çok kötü. Bunu kısa vadede düzelter-bilmeniz de oldukça güç. Bundan dolayı öyle bir zamanlama yapın ki herkes o sıralarda başka işlerle uğraşsın olsun. Örneğin, yazın insanlar denizdeyken (tatil sırasında) veya Noel tatili zamanına rastlatın. Sürpriz olsun. Kimseler Türkiye'yi düşünemez durumdayken, Batı dünyası uykudayken gerçekleştirin.

Bu mini tur sırasında duyulan olumsuz sözler, Ankara'ya olduğu gibi yansıtılmadı. Sivri noktalan yumuşatıldı, diplomatik de-

yimler arasında sulandırıldı. Başbakanın ve kamuoyunun panik-leyebileceğinden korkulmuştu. Nitekim bir süre için, daha önceden planlanan diğer başkentlerin turlanmasına ara verildi. Avrupa'nın bu girişime ne yanıt vereceği ve nasıl karşılanacağı anlaşılmıştı. Oysa daha önceki başvurularda, her ülkenin başbakanı mutlaka bir Avrupa turu yapıp zemin hazırlardı. Özal'ın da aynı şekilde dolaşması öngörülmüştü. Bu manzara üzerine vazgeçilmesi, hiç değilse Ali Bozer düzeyinde bırakılması yeğlendi. Gerçekten de 13'lerin başkentlerinde Türk başvurusu hâlâ "korkulu rüya" gibi görülüyordu. Ankara'nın "Başvurumuz konseyde askıda tutulur ve komisyona havale edilmezse felaket olur..." kaygısı da giderek artıyordu. Ekonomik fatura ve siyasî gerekçeler alt alta sıralandığında, Yunanistan'ın bu yönde olası girişimi, bu rüyanın gerçekleşebileceği görüntüsü veriyordu. Üstelik, Yunanistan tek başına da değildi. Danimarka ve Lüksem-burg direneceklerine dair belirtiler verirken, Türkiye'nin desteklerine bel bağladığı İngiltere ve Almanya da olumsuz bir havaya girmişlerdi. Gariptir ancak, tek olumlu işaret, eskiden Türkiye'ye ters bakan Fransa'dan geliyordu.

1987'ye işte böylesine kaygı ve belirsizlik dolu bir hava içinde girildi. Hele Başbakan Özal'ın aniden kalp ameliyatı olmak üzere Houston'a gitmesi, belirsizlikleri biraz daha artırdı.

O dönemlerde, başbakanın en yakınları olan Yusuf Özal ile Ekrem Pakdemirli'nin Brüksel'den geçişlerinde "Avrupa'yla birleşmenin söz konusu olamayacağı" izlenimi veren konuşmaları, Türk delegasyonunda garipseniyordu. Sanki bunlar gerçek dışıy-mış gibi, Ankara'dan Brüksel'e yeniden bir talimat geliyordu:

"Başvurunun nasıl yapılacağım öğrenip bildirin..."

Belki üçüncü defa sorulan ve yaratı verilen soru tekrarlanıyordu.

Türk delegasyonunun müsteşarı Uluç Özülker, AET Konse-yi'ndeki tanıdıklarından, Yunan, İspanyol ve İngiliz başvurularıyla ilgili tüm ayrıntıyı (başvuru mektuplarının metinleri dahil) aldı. Nasıl başvuru yaptılar ? Hem Avrupa hem de kendi kamuoylarını etkilemek için neler gerçekleştirdiler, ne gibi hataları olmuş?

Her yönüyle komple bir dosya Ankara'ya giderken, Dışişle-ri'nde ve genel olarak devlet mekanizmasında, önceden yapılması gereken çalışmalardaki kargaşa ise hâlâ sürüyordu. Her kafadan bir ses çıkıyor, bol proje üretiliyor, ancak işler somutlaştın-lamıyordu. Başbakan hastanedeydi, ancak Dışişleri Bakanlığı Türkiye'yi Avrupa katanna bağlayacak son kancayı atmak üzere,

çarkları işletmeye çabalıyordu.

"... 1988'deki genel seçimler tamamen serbest biçimde yapılsın. O zamana kadar Barış Demeği başta olmak üzere toplu davalar da biter. Önümüz açık; başvuru yapabiliriz. Yoksa konseyden komisyona aktarılamaması tehlikeye düşer..."

Bu toplantıdan çıkan diğer bir sonuç da Ali Bozer'in AET başkentleri turunu tamamlaması ve yeniden dönem başkanı Tinde-mans'la görüşüp, başvurunun konseyde bir kazaya uğramadan komisyona havale edileceği yolunda bir güvence alabilmesiydi.

Başvurunun planlanması ve kazaya uğramadan gerçekleştirilmesi, 1960-1970'lerde olduğu gibi, yine birkaç kişi tarafından yönlendirilmeye başlanmıştı.

Dışişleri Bakanlığı AET işlerinden sorumlu Gündüz Aktarı, aynı zamanda başbakanın çok güvendiği bir insandı ve Özal üzerinde büyük etkisi vardı. Yanı sıra yine Dışişleri'nden danışman Öz-dem Sanberk, Cem Duna, devre dışı bırakılmak istenmeyen Ali Bozer ile tek yardımcısı Yıldırım Keskin en faal rolde olanlardı. Dışişleri AET Dairesi'nden Ender Arat da programlamada etkiliydi.

Her gelişme, Gündüz Aktan tarafından Houston'daki Cem Du-na'ya, onun kanalından da başbakana bildiriliyordu. Nedense, Ankara olumsuz söz duymak istemediği için, Brüksel'deki delegasyonu sık sık devre dışı bırakıyor, "Evetçiler ile hayırcılar arasında" gizli bir mücadele sürüyordu. Tek fark, evetçilerin başbakana kanalları açıktı ve Özal'ın güvenine sahiptiler.

Bir yönden tarih tekerrür ediyor ve başbakan ile Dışişleri Bakanlığı birlikte hareket edip Türkiye'ye son ve en önemli adımı attınaya hazırlanıyorlardı.

27 mart günü Özal Türkiye'ye geri dönüş yolunda Londra'da dinlenirken, Ege krizinin içine düşmüş ve son derece heyecanlı geçen bir 24 saat süresince krizin gidişini değiştirmişti. Bütün bu kargaşa sırasında, aynı günün sabahı, Grosvenor Otelinde Ali Bozer'le görüştü.

İkinci tura çıkmışlardı. Bu turun sonunda da başvurunun yapılması için başbakanın son onayı alınacaktı. Bozer gelişmeleri uzun uzun anlattı:

- (...) Belçika'nın dönem başkanlığı sırasında başvuruyu mutlaka yapmalıyız. Yoksa ardından Danimarka gelecek. Ya biz 1988'e bırakmak zorunda kalacağız ya da başvurumuz konseyde takılabilecek.

Kopenhag'm yaklaşımı pek olumlu değil. Üstelik ne zaman başvursak bugün söylenenleri yine tekrarlayacaklar ve

yine itiraz edecekler. Zorla girmekten başka çare yok...

Özal, normalde 1988'de yapılması gereken seçimleri erkene almayı artık aklına koymuştu. Geçirdiği kalp ameliyatının getirdiği kişisel prestij, enflasyondaki düşme, seçimlerin erkene alınıp bir beş yıl daha başta kalabilmenin yollarını açmıştı.

Bozer'e Londra'da kesin talimatım ilk defa açıkladı:

- Turunuz bitince başvuruyu yapalım.

Tur 29 nisanda tamamlanıyordu. Ya 30 nisan ya da mayısta başvuru yapılabilirdi.

Türk heyeti büyük bir gizlilik içinde tuttuğu bu bilgiyi, AET nezdindeM Türk delegasyonuna dahi söylemedi. Hemen ertesi gün Brüksel'de tekrar Tindemans görüldü. Tek istek, ayrıcalık gösterilmeden, Türk başvurusunun konseyden komisyona havale edilmesinin sağlanmasıydı.

-(...) Sizden, daha önce başvuran diğer ülkelere nasıl bir yöntem uyguladımızsa, bize de aynısını yapmanızı rica ediyoruz.

Bozer'in bu isteği ve yumuşak yaklaşımı Tindemans'a mantıklı gelmişti ancak...

- Size söz veriyorum, hiçbir ayrıcalık yapılmaması için telgrafla kurmaylarımı acele toplantıya çağırdım. Dışişleri Bakanı Hale-foğlu, danışmanı Özdem Sanberk, Cem Duna, Müsteşar Yardımcısı Ayhan Kemal, AET Dairesi'nden Ender Arat ve o günlerde yıldızı parlayan siyasi danışmanlarından Güneş Taner, Ali Bozer, Gündüz Aktan ve Yıldırım Keskin o sırada turlarını sürdürüyor ve Danimarka'dan Fransa'ya geçiyorlardı.

Başbakan masaya oturur oturmaz, "Bu adamlar bizi galiba pek istemiyorlar" dedi. Halefoğlu hemen başbakanı teyit etti. Görünüş öyleydi.

-(...) Peki bu durumda başvuruyu yapmasak ne olur? Özal'ın bu sorusuna salonda bulunan herkes, ne kadar kötü

şeyler olacağını anlatarak katkıda bulundular. Özal, tartışmalar uzarken yine araya girdi.

- Bu telgraf başvuruyu hemen yapmamızı istiyor. Yarın yapıyor muyuz yapmıyor muyuz ?

Herkes onayladı, ancak başbakanın en hoşuna giden Güneş Taner'in sözü oldu:

- Beyefendi, kâğıt dağıtılmadan poker oynanmaz. Önce kâğıtları dağıtalım, ondan sonra tartışmaya başlayalım.

Ardından Ender Arat teknik yönden nelerin yapılması gerektiğini anlattı.

Özal toplantıyı şöyle kapattı:

- Mektupları getirin, yarın sabah imzalayayım.

Özülker'e Ankara'dan gelen ilk haber, "Hemen De Groote'yle konuşun ve Tindemans'ın 14 nisan salı günkü programını öğrenin" şeklindeydi.

Tabii son dakikaya kalındığı için Tindemans gezideydi. Belçika'ya 13 nisan akşamı dönecek ve 14 nisan sabahı da Ürdün'e hareket edecekti. Geciken Türkiye bu defa Belçika dışişleri bakanının programını değiştirterek arayı kapatmak için her yönden ayaklanmıştı.

Başvuru mektubunu Bozer, apar topar gezisi kesilip Brüksel'e getirilerek Tindemans'a verecekti. Ancak Belçikalı bakana bir türlü ulaşamıyordu. Bu kargaşa, bütün cumartesi ve pazar günü sürdü.

13 nisan pazartesi sabahı, Tindemans bürosuna gelip, Ürdün gezisini hazırlamak üzereyken, Türkiye'nin yarattığı son dakika kargaşasının içine düşüverdi.

O günleri anımsayan Belçikalı diplomatlar hâlâ, "Hayatımızın en zor birkaç gününü geçirdik" derler.

Türkiye'yle işlerin hep böyle olacağını belki de ilk defa o zaman tatmışlardı.

Tindemans sonunda, "sırf Türkiye'ye yardımcı olmak ve ayrıcalık yaratmamak için" Ürdün'e gidişini iki saat ertelemeyi kabul etti. Ürdünlüler de bunu anlayışla karşılayınca, durum son anda kurtanlabildi.

13 nisan pazartesi günü komik olaylar bununla da bitmiyor.

Türkiye'nin gündemini sadece kendisinin yapmasını ve sürprizleri seven Özal, başvuru haberim ertesi gün (14 nisan günü) bir basın toplantısıyla açıklayacak, ardından meclise bilgi verecek ve nihayet diğer üye ülkelerin büyükelçilerini toplayarak onlarla konuşacaktı.

Ancak öğlene doğru birdenbire büyük ajanslardan "Türkiye'nin yarın başvuruyu yapacağı" haberi geçmeye başlayınca son derece sınırlendi. Gösterisi elinden çalmıyordu. Kaynaklar da Brüksel'i gösteriyordu. Akşamüstü, çıktığı kısa bir tatilden dönen Büyükelçi Pulat Tacar'ı arattı ve son derece sert şekilde ve açıkça paylamaya başladı:

- Ne demek kardeşim, bunu biz burada açıklayacaktık. Brüksel nasıl açıklar. Sizin ağzınızda bakla ıslanmıyor. Kevgire döndünüz. Hiçbir şeyi saklayamıyorsunuz.

Özal sonunda "Pulat Bey, ben de araştırdım. Bu bilgi sizden kaynaklanmamış, öğrendim, iyi akşamlar" dedi ve telefonu kapattı.

Başbakan yine de o gece başvuru açıklamasını yaptı. Pulat Tacar, süresi bir yıl daha uzatılabilecekken aynı yıl geri çekildi.

14 nisan sabahı Brüksel'de Ali Bozer üç ayrı başvuru mektubunu Belçika dışişleri bakanına verdi, bir gece önce ezberlediği demecini basına okudu. Tindemans'ın Türk heyetine şu sözleri ilginçti:

- Çok güç bir işe girdiniz, inşallah bunun altından kalkabilirsiniz. Ancak şunu bilin ki bu hiç de kolay olmayacak.

Başbakan hemen hemen aynı saatlerde Ankara'da çeşitli toplantılarda başvuruya ilgili şu sözleri söylüyordu:

-(...) Uzun, ince, yokuşlu bir yolun başındayız; basın, sendikalar, siyasî partilerin büyük çoğunluğu bu başvurunun lehindedir. Ama ilerde bunu iktidara hücum vesilesi yapmak için yanlış yollara itmesinler. Bunu millî bir dış politika olarak mütalaa edersek, zaman bizim haklı olduğumuzu gösterecek. Zor günler geçireceğiz, ancak sonu inşallah hayırlı olacak... Bizim sürdürdüğümüz serbest pazar ekonomisiyle Türkiye'nin AET'ye girmesi bir sorun yaratmayacak. Sanayimizin yüzde 75'i şu anda AET ülkeleriyle rekabet edecek düzeyde. Geri kalan yüzde 25'inin de gidip, yerine yenilerinin gelmesi zorunlu... Güçlüklere karşı akıllı ve sabırlı davranarak neticeye varmaya çalışmaktan başka çıkar yol yoktur. Başka ülkeler de aynı yollardan geçmişlerdir. Mesela Yunanistan Türkiye'ye karşı bir avantaj sağlamıştır. Üye olduğundan bu yana topluluktan 5 milyar dolardan fazla yardım almıştır. Beğenmediğimiz sözler duyabiliriz. Ama sansasyona gitmezsek, başarılı oluruz. Bu, Türkiye'nin geleceği için çok önemli bir adımdır...5

Özal basın toplantısında da bazı sorulara şöyle yanıtladı:

Soru: "Başvurumuz, Bakanlar Konseyi'nde reddedilirse tavrınız ne olur?"

Yanıt: "Komisyona havale edileceği yolunda bilgi aldık."

Soru: "Tahmin ettiğiniz geçiş süreci ne kadar olacak?"

Yanıt: "Bir tahminde bulunmak istemiyorum. Eğer istikrar devam eder, mevcut ekonomi politikalarını uygulamaya devam eder, sanayi ve yabancı sermaye yatırımlarını çok süratli tutarsak, o zaman, tahminimizden çok daha evvel Ortak Pazar'a üye olabiliriz. Daha açık söyleyeyim, Anavatan iktidarı bir beş sene daha devam eder, ondan sonra da bir seçimle devam eder, biz Türkiye'yi Ortak Pazar'a tam üye yaparız."

Som: "Yani 10 yıl mı diyorsunuz?"

S. 1-15 nisan 1987 tarihli Milliyet gazetesinden alınıp özetlenmiştir.

Yanıt: "En fazla... Görüşüm, şu ikinci beş yılı aldığımız zaman bu işi büyük ölçüde garanti altına sokarız. Yani 1988'den sonraki beş yılı ve ondan sonraki beş yılı da garanti ederiz."

Soru: "Enflasyonu hoşgördüğünüz iddia ediliyor?"

Yanıt: "Ortak Pazar'a üye olunca fiyatlar dengelenecek. Bu sene yüzde 20 enflasyon hızına ineriz. Sonra yüzde 10-15 olabilir. Üyelikte ziraî malların fiyatı yukarı çıkacak, ama bazı fiyatlar da aşağıya inecek. Yani, AET üe Türkiye'de fiyatlar arasında büyük fark var."

Toplanacak olan AET dışişleri bakanlarının alacakları karar hâlâ ortadaydı.

Normal olarak bir başvuru Bakanlar Konseyi tarafından not edilir ve incelenip "görüş" bildirmesi için Avrupa Komisyonu'na havale edilir. Bu süre de kimi zaman iki ay, kimi zaman bir buçuk ay alır.

Türkiye'ninki normal bir başvuru olarak görülmediği ve muvazaalı gösterilip askya alınmak istendiği için Ankara'dan rahatsızlık yaratıyordu. Yunanistan, yanma Lüksemburg ve Danimarka'yı da alarak, daha ilk günden itibaren ilginç bir taktik hazırlamıştı. Konsey toplantısında, "AET'ye ancak demokratik ülkelerin üye olabileceklerini, bu temel ilkenin Türkiye'de henüz yerine getirilmediğini, dolayısıyla başvurunun komisyona havale edilmesinden önce, üzerinde tartışılması, demokrasinin tam uygulanıp uygulanmadığının araştırılmasını" önermeyi kararlaştırmıştı. Yunan delege, Türk başvurusunun ele alındığı ük (Coreper) daimî delegeler toplantısında bu niyetini açıkça belirtince, Ankara'nın etekleri tutuşuverdi.

Böyle bir sonucun çıkması, yani konseyden komisyona hemen havale edilmemesi, Türkiye'nin reddedildiği gibi bir görüntü yaratacaktı. Hele, "Önce demokratik durumunuzu inceleyelim, sonra karar veririz" denildiği takdirde, Türkiye açıkça AET heyetlerinin inceleme tahtasına dönecek, kaş üstünde göz aranacak, her üye bir başka noktaya takılacak, işler uzadıkça uzayacak ve büyük olasılıkla 1988 genel seçimlerinin sonrasına kadar da uzatılacaktı. Bu denetime mutlaka Avrupa Parlamentosu da karışacak ve ardı ardına heyetler denetime çıkacaklardı.

Onur kırıcı bir durumla karşı karşıya kalınma tehlikesi vardı.

Bakanlardan önce her dosyayı hazırlayan daimî delegeler, "Türkiye'nin tam üyeliğini" tartışma eğilimine girdikçe Anka-ra'daki gerilim artıyordu. Başvuru, Roma Anlaşması'nın 238. maddesine göre (Her Avrupalı demokratik ülke, tam üyelik iste-

nünde bulunabilir) yapılmıştı. Ankara Anlaşması ve Katma Proto-kol'ü imzalayarak topluluk Türkiye'yi artık Avrupalı saydığı için, tek tutturabilecekleri nokta demokrasi koşulunun yerine getirilmiş olup olmamasıydı.

22 nisan gününe gelinmiş ve en kötüsü Almanya bir türlü kıpırdamıyordu. Bonn'un Brüksel'deki daimî delegesi, "Hükümetim henüz tutumunu saptamadı" demekle yetiniyor ve mayıs ayındaki konseye bırakılmasını öneriyordu.

Almanya, Türkiye'nin tüm uyanlara rağmen erken başvuru yapmasına ve hangi gün yapacağını dahi -en yakın müttefik saydığı- Almanya'ya bildirmemesine açıkça kızmıştı. Türkiye'nin AET'ye başvurma hakkını kabul ediyor, ancak zamanlamasına karşı çıkıyordu. Şimdi sessiz kalması da bir nevi "cezalandırma" taktiği idi. "Ben olmazsam siz sahipsiz kalırsınız ve kimse sizi bizim gibi desteklemez" mesajını veriyordu.

Durum kritikleşince, Başbakan Özal, Alman Başbakanı Kohl'e bir mektup yazdı. "... Türkiye'nin başvurusuna dost ve müttefik Almanya'nın engel oluyormuş görüntüsüne düşmesi kamuoyunda kolay kolay kapanamayacak yaralar açacak ve hayal kırıklığı yaratacaktır..." denilen mesaj Bonn'a gönderildi; ancak bir türlü hedefine varamadı. Zira Başbakan Kohl, Avusturya'da dinlenmeye gitmişti. Türk başbakanının mesajı için "rahatsız edilemiyordu."

Ankara'da Alman büyükelçisi başta, hemen herkese baskı yapılıyor ve 27 nisan engeli atlatılmaya çalışılıyordu.

Pangalos, bu başvurunun komisyona havale edilemeyeceğini iddia ediyordu:

- Türkiye'de demokrasi olmadığını sizler söylüyorsunuz, işte Avrupa Parlamentosu'nun kararları. Avrupa'nın temelini oluşturan demokrasinin, bizler bekçileriyiz. Bu duruma göz yumamayız.

Tindemans ise böyle bir incelemenin yapılamayacağını vurguluyordu.

- Her şeyden önce biz hukuk devletleriyiz. Bir ülkenin başı şöyleymiş diye ona göre muamele edemeyiz. Birine başka, birine başka bir yöntem uygulayanlarız. Ayrıca, bizim görevimiz inceleme değildir. Burada da Türkiye'nin tam üyeliği hakkında karar almıyoruz. Bu karar ilerde alınacaktır. Bizim şimdi yaptığımız, başvuruyu not etmek ve daha önceki başvurularda olduğu gibi, görüş vermesi için komisyona havale etmektir.

Bu tartışmalar geliştikçe Tindemans sinirlendi ve o da ısrarını artırdı.

- Türkiye'ye ayrıcalıklı bakamayız. Hukuktan ve kurallarımızdan vazgeçemeyiz.

Tindemans o gün kimsenin yapmayacağı gibi, kendi deyimiyle, "Türkiye'yi kimseye yedirtmedi".

Almanya'nın desteği, daha doğrusu engel yaratmaması işte bundan dolayı önemliydi.

Belçika dışişleri bakanı ve dönem başkam, Yunanlı bakanın "Oylama yapalım" diye yeni bir önerisini de başkanlık yetkisini kullanarak reddetti ve Pangalos'un protestoları arasında Türk başvurusunun

komisyona yollanması kararını çıkarttı. Bu konuda veto hakkı olmaması ve Lüksemburg ile

Danimarka'nın da fazla direnmemeleri, Yunanistan'ın istediğini elde edememesinde önemli rol oynadı.

Bozer, Lahey'de büyükelçiliğe girdiği sırada haber geldi:

- Tamam, kurtardık...

Ankara'daki memnuniyeti belirtmeye herhalde gerek yok.

Ancak Türkiye 27 nisandan itibaren, başvuruyu da AET için hazırlıkları da yine unutuverdi. Adeta yeni bir dinlenme dönemi başladı. Ne zaman uyamlacağı bilinmeyen bir dönem...

Yedinci bölüm

AT Komisyonu'nun Türkiye'ye yanıtı ve bundan sonrası...

Türkiye'nin tam üyelik başvurusu, oldukça tartışmalı bir oturumdan ve Belçika dışişleri bakanı ve konseyin dönem başkanı L. Tindemans'm kişisel çabaları sonucunda, "incelenmek ve görüş bildirmek" üzere AT yürütme organı olan Avrupa Komisyonu'na yollandıktan sonra, derin bir sessizliğe gömüldü. Adeta kimseler ele almak istemiyor ve unutmaya çalışıyormuş gibi bir hava doğdu. Komisyonun koridorlarında, "Türkiye en önemli engeli aştı, şimdi biraz kendimize gelelim" şeklinde sözler ediliyor ve şaşkınlığın geçmesi bekleniyordu.

Gerçekten de büyük bir şaşkınlık vardı.

Kimse Türkiye'nin başvuruyu yapacağına inanmamıştı. Hatta bazı ülkeler (özellikle Federal Almanya) Ankara'ya başvuruyu geciktirmesi yolundaki tüm telkinlerinin görmezlikten gelinmesine sinirlenmişlerdi.

Bonn, toplulukla ilişkilerinde en ön planda rol oynayan bir müttefik olmasına rağmen, Türkiye'nin başka yönde hareket etmesinden ve daha da önemlisi, son dakikada dahi olsa hiç haber vermeden harekete geçmesinden duyduğu rahatsızlığı açıkça söylemeye başlamıştı.¹

Topluluk ülkelerinin açmazları, Türkiye'yi bu aşamada içeri almalarının imkânsızlığı, öte yandan da Türkiye'yi reddetmenin doğuracağı sakıncalar arasında sıkışmalarından kaynaklanıyordu.

"Sizi tam üye göremiyoruz, ancak kesin bir şekilde ret yanıtı vermekten de çekiniyoruz" diyen Konsey ve Komisyon Sekreterliği için iki seçenek vardı. Biri, Türkiye'nin bu başvuruyu daha çok şeklen yaptığı ve zamana bırakarak uzatılmasına ve giderek de unutulmasına göz yumacağı, diğeri de Ankara'yı kırmayacak I. 1-15 nisan 1987 tarihli Milliyet gazetesinden alınıp özetlenmiştir.

bir formül bularak erteleme yoluna gitmek.

Zira aynı tarihlerde AT önemli bir değişiklik yaşıyordu. AT Komisyonu başkanı, aralık 1987'de 12 ülkenin devlet ve hükümet başkanlarına "ilke olarak" son derece önemli bir karar benimsetmişti. Buna göre de topluluk bir süre için yeni bir genişleme yapmayacak ve derinlemesine inerek iç düzenini oluşturacaktı. Bunun başlıca nedeni de 1992 hedefiydi.

1992'ye kadar AT "tek pazar"2 oluşturabilmek için kendine belirli hedefler saptamış, mali, ekonomik, ticarî ve sosyal bir dizi karar almayı planlamıştı. Bu hedef, topluluk için son derece önemliydi. Amerika ve Japonya'nın arkasında kalmaması ve gerçek bir süper güç olabilmesi için bu hedefi ne pahasına olursa olsun gerçekleştirmeleri gerekiyordu. Adeta bir tutku halindeydi.

Başını Komisyon Başkanı Delors ve Fransa'nın çektiği bu akım sahipleri için, 1992 hedefine ulaşabilmek için ne mümkünse yapılmalı ve bu hedefi geciktirebilecek, dikkatleri veya çabaları dağıtabilecek hiçbir yeni adım atılmamalıydı.

Türkiye'nin tam üyelik başvurusu da işte bu çerçevede içinde görülüyor ve "Biz bir hayat kavgasına girdiğimiz sırada, Türkiye gibi büyük bir ülkeyi içimize alma macerasına kalkışamayız. Daha öncekileri - Yunanistan, İspanya ve Portekiz- henüz hazmedemediğimiz sırada, Türkiye'nin de katılması 1992 hedefimizin yok olması anlamına gelir" deniyordu.

Topluluğun her kademesi, 1992 tarihiyle adeta büyülenmişti ve tüm servisler sadece bu konuya öncelik veriyorlardı. Türkiye'yi kimsenin gözünün görmesine imkân yoktu. Ankara, kelimenin tam anlamıyla gündem dışındaydı.

Oysa topluluktaki bu gelişmeler ve hava Türkiye'de yankı bulmuyordu. Tam aksine, Ankara, dosyasını değil unutmak, bir an önce müzakerelerin açılışını bekliyordu.

Türk resmî çevrelerinde ve işadamlarındaki heyecan doruk noktasındaydı. İyimserlik öyle bir noktadaydı ki, 1993'ten önce tam üyelikten söz edenlere dahi rastlanıyordu.

Her şey olup bitmiş ve sorun, dosyanın açılmasına kalmış gibi bir hava esiyordu. İşler geciktikçe veya komisyondan bir kıpırdanma görülmedikçe de, "Ne oluyor, ne zaman çalışmaya başlayacağız?" yolunda şikâyetler çıkıyordu.

2. Tek pazar, 12 üye ülkenin kendi aralarındaki tüm engellerin kaldırılması, insan, kapital ve malların serbestçe dolaşması anlamına geliyor.

Cheysson harekete geçiyor AT Komisyonu'nun Akdeniz ülkeleriyle ilişkilerinin başında, Fransa'nın eski Dışişleri Bakanı Glaude Cheysson bulunuyordu. Cheysson Türk kamuoyunda, özellikle Fransız dışişleri bakanı olduğu dönemlerden kalma "Türk düşmanı" damgası vurulmuş bir insandı. Ermeni terörünün en üst noktaya ulaştığı dönemlerde, Ermenileri koruması ve 12 Eylül Müdahalesi'nden sonra Türkiye'yi sert şekilde eleştirmesi, bu politikacının "Bizi sevmiyor" diye suçlanmasına kadar gitmişti. Tarihin garip cilvesine bakın ki aynı Cheysson bu defa "Türk dostu" diye nitelendirilip, başvurumuzu canlandıran insan konumuna giriverdi. Cheysson üç aşamalı bir plan hazırladı. Amacı, Türkiye ile AT arasındaki ilişkileri canlandırabilmek ve yıllardır işlemeyen organları hareketlendirip "elverişli bir ortam" oluşturabilmektir. "Türkiye'nin topluluktaki görüntüsü çok kötü. Öte yandan ikili ilişkilerimiz işlemiyor. Yunanistan'la da ilişkileri rayına oturtmamız gerekir" diyen Cheysson, ilk adımını o tarihe kadar askıda tutulan uyum anlaşmalarının onaylanması için attı. Yunanistan tam üye olmasına rağmen, Türkiye'nin AT'yle anlaşmasını kabul etmemiş ve "uyumu" reddetmişti. Dolayısıyla, Türkiye-AT Katma Protokolü diğer ülkelerin piyasalarında geçerli oluyor, ancak Yunanistan kendini dışarda tutuyordu. Atina, aynı şekilde İspanya ve Portekiz'in de Türkiye'yle uyum anlaşmalarını imzalamalarını -teknik yönden- engelliyor ve Ankara'yı izole ediyordu. Aslında, Türk-Yunan ilişkilerinde Davos süreci (1987) başlatılmış ve belirli bir yumuşama hissedilir olmuştu. Turgut Özal, AT'ye tam üyelik başvurusunu düşünerek olmasa dahi, Davos sürecinin Türkiye'ye uzun vadede getireceği yararın AT'deki Yunan engelini aşmada kolaylık sağlayacağını düşünüyordu. Cheysson bu elverişli ortamdan da yararlanarak, Papand-reu'yla bir pazarlık yaptı. Türkiye, "1964 kararnamesi" diye bilinen, eskiden Türkiye'de oturan Yunan vatandaşlarının mal, para ve mülklerinin dışarı çıkarılmasını kısıtlayan yasayı iptal ederse, Atina da uyum anlaşmasını imzalayacaktı. Yani Türkiye'nin toplulukla anlaşmasını resmen tanımış olacak ve kendi toprakları üzerinde de uygulamaya sokacaktı. Uzun tartışmalardan sonra, Yunanistan'ın hayret dolu bakışları arasında Türkiye bu kararnameyi iptal etti. Yunanistan da 20 nisan

günü uyum anlaşmasını (1 Ocak 1989'da uygulamaya konulmak üzere) imzaladı. Hemen ardından da İspanya ve Portekiz'le uyum anlaşmaları yapıldı. Sembolik dahi olsa, bir engel aşılmış oldu.

Cheysson'un ikinci aşamadaki adımı, 12 Eylül Müdahalesiyle dondurulan ve 1979 yılında kararlaştırılan, özel yardımdan geri kalan 19 milyon ECU'yü serbest bıraktırmak oldu. Yunanistan'ın itirazlarına rağmen, AT Komisyonu'nun teknisyenleri, boşluklardan yararlanıp bu paranın serbest bırakılmasını sağladıkları gibi, Atina'nın, Adalet Divanı'na şikâyetini de önleyebildiler.

Üçüncü ve asıl önemli adım ise, 1980'den bu yana (askeri müdahale nedeniyle) toplanamayan Ortaklık Konseyi'nin bakan düzeyinde toplanması ve Türkiye-AT ilişkilerinin canlandırılmasını resmîleştirmeleriydi.

Tarih, 25 Nisan olarak saptandı. Toplantı yeri de Lüksemburg'du.

İşte bu aşamada, Yunanistan tüm gücüyle devreye girdi.

Türkiye'nin AT'ye başvurusu, Atina'ya uzun süredir beklediği önemli bir baskı aracını sağlamıştı. Bundan böyle etkili biçimde engelleme yapabilecekti. Ancak ilk aşamada, başvurunun konseyden komisyona aktarılmasını engelleyememiş ve atlamıştı. Bu defaki bakanlar konseyi toplantısından çıkacak olan karara, Kıbrıs koşulu koymak üzere harekete geçti.

Dönem başkanlığı Almanya'daydı.

Atina, Ortaklık Konseyi'nden sonra yayımlanacak bildiriye veya dönem başkanı olarak Alman Dışişleri Bakanı Genscher'in yapacağı ve topluluğun tutumunu gösterecek olan resmî konuşmaya, "Kıbrıs sorununun Türkiye ile AT ilişkilerini etkileyeceği" yolunda bir cümlenin konulmasını istedi.

Yaklaşık iki ay süren hazırlık çalışmaları süresince, diğer 11 üye ülke, Atina üzerinde önemli bir baskı yaptılar. İtirazından vazgeçirebilmek için, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Avrupa işleriyle görevli Bakan Yardımcısı Adam Schwaetzer Atina'ya gitti ve tutumun değiştirilmesi için ısrar etti.

İllerin bu konuda böylesine Türkiye'den yana tutum almalarının temelinde, Türk başvurusunu bu şekilde erteleme niyeti yatıyordu. Eğer Türkiye'yle ortaklık mekanizması işletilebilirse, o zaman ikili ilişkiler canlandırılabilir ve Ankara'ya yeni ödünler sağlanacaktı. Böylece de "tam üyelik başvurusu" daha ileri yıllara atılabilecekti.

Diğer bir neden, özellikle Almanya'nın üzerinde durduğu neden de aynı ortaklık konseyinde "serbest dolaşım" konusunun da

gündeme sokulmuş olması ve Ankara'nın bu konuda daha anlayışlı bir erteleme formülünü kabul edeceğini bildirmesiydi.

Gündemde "4. Mali Protokol", ardından "Gümrük Birliği" ve "serbest dolaşım" olunca, ilk ikisinde Türkiye tatmin edilecek, serbest dolaşımın nihai hedefinin (serbest dolaşım ilkesi tamamen iptal edilmeden) ileriye atılmasıyla Almanya rahatlayacaktı.

Yunanistan tüm baskılara rağmen, Genscher'in açılış konuşmasında, "Kıbrıs ile Türkiye'nin AT ilişkileri arasında bir bağ" kuran cümlesinden vazgeçmedi.

Devlet Bakam Ali Bozer ve Dışişleri Bakanı Yılmaz'm katıldıkları 25 nisan 1988 tarihindeki Lüksemburg toplantısı daha başlamadan dağıldı.

Türkiye son dakikaya kadar, böyle bir formülün, Kıbrıs konusunun Türkiye-AT ilişkilerinin içine sokulması anlamına geleceğini, böyle bir yaklaşımın kabul edilemeyeceğini, eğer tartışılacak-sa bunun resmi ortaklık konseyi dışındaki siyasi danışma görüşmeleri sırasında ele alınabileceğini söyledi.

Yılmaz ile Genscher arasındaki gergin tartışmalar, bir ara Bonn-Ankara ilişkilerine soğukluk getirmesi pahasına sürdürüldü.

Yunanistan toplantıyı yaptırmadı.

Atina, Türkiye'nin AT tam üyeliğine verdiği önemi açıkça görmüş ve "Ankara'nın, topluluğa girişin vizesi Yunanistan'dan geçer, bunun koşulu da Kıbrıs'ta çözümdür" politikasını uyguluyordu.

1988 yılının ikinci yansında çalışmalar daha da hızlandı.

Ardı ardına, komisyonun iki teknik heyeti Türkiye'ye giderek ilk ekonomik verileri toplamaya ve teknik raporun içeriğini doldurmaya başladılar. Bu konuda da yine kilit adam olarak Claude Cheysson çalışmalara hız veriyor, ancak öte yandan da Türkiye'ye sürekli şekilde "Tam üyelik kolay değil" sinyalleri yolluyordu. 12-14 Eylül tarihlerinde İstanbul'da 400 Avrupalı işadammının katıldığı ve topluluğun düzenlediği "Business Week" toplantısı, Ankara'yı son derece memnun ediyordu.

Bu çerçeve içinde AT'yi sürekli hareketlendirme ve dosyanın raflarda unutulmamasını sağlamak amacıyla en büyük çabayı Ali Bozer gösterdi. 1988'in ikinci yansında tam 5 defa AT başkentlerini ve komisyonu ziyaret etti.³

Ali Bozer'in stratejisi çok yönlüydü.

Bir yandan komisyonu Türk başvurusuna acele yanıt vermeye

3. Ali Bozer'in gezileri şöyleydi: 8-16 Haziran Avrupa Parlamentosu; 3-7 Kasım Almanya'da Başbakan Kohl ve Genscher'le görüşme; 26 Kasım-2 Aralık İspanya; 8-13 Aralık Brüksel'de AT Komisyonu'yla görüşme.

zorlamak, ikincisi ne beklendiğim iyice anlatmak, üçüncüsü Avrupa Parlamentosu'yla kesik olan ilişkileri canlandırabilmek.

1988'in ikinci yarısına gelindiğinde, Ankara'daki ilk ümit ve heyecanlar artık dağılmaya başlamıştı. 1993'ten önce katılmanın hiçbir şekilde gerçekçi olmayacağı anlaşılmış, şimdi, 1993'ten önce katılma müzakerelerinin açılması için bastırılıyordu. Hatta, bazı çok özel görüşmelerde, "1993'ten önce müzakere başlaya-mazsa, o zaman 1993'ten sonra hangi tarihte başlayacağını mutlaka kesin tarihle belirtin" mesajı veriliyordu.

Ankara'nın amacı, komisyonun görüşünün olumlu çıkması ve müzakerelerin başlama tarihinin de kesin biçimde bağlanmasıydı. "Bize tarih verin, ondan sonra müzakerelerin uzaması önemli değil. Biz tam üyelik konusunda aceleci değiliz. İş ki bize kesin bir başlangıç tarihi verin. Yoksa bürokrasimizi harekete geçiremeyiz ve gereken dış yatırımları cezbedemeyiz" deniyordu.

Yaklaşımında önemli bir değişiklik yapılmıştı.

Ancak komisyon ve konsey, Türkiye'nin başvurduğu günden itibaren kendi içinde tutumunu belirlemişti: Türkiye'nin, bu aşamada tam üyeliği düşünülemediği gibi, müzakere tarihi verilerek ilerisi için AT'nin kendini bağlaması hata olur.

Hatta bu konuda en açık örnek olarak da "serbest dolaşımın başlayacağı yolunda daha önceki anlaşmada kesin tarih verilmesi" nedeniyle karşılaşılan sorunlar gösteriliyordu. 1992 hedefine ulaşılması, durumun yeniden değerlendirilmesi ve ondan sonra Türkiye'nin düşünülmesi eğilimi her geçen gün yoğunlaşıyordu.

Toplulukta hangi yetkiliyle konuşsam, adeta aynı sözleri tekrarlıyorlardı.

Türkiye ile topluluk ilişkilerindeki diğer bir yumuşama işareti, 17 kasım günü Avrupa Parlamentosu'nun, KPK'nin Avrupa kanadını oluşturmayı kararlaştırmasıyla gerçekleşti.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Avrupa Parlamentosu milletvekillerinden oluşan "Karma Parlamento Komisyonu" (KPK), 12 Eylül Müdahalesi'nden sonra lağv edilmiş ve parlamentonun askerî darbeye bir tepkisi olarak hiç toplatılmamıştı. Alman Sosyalist Parlamenter Walter'in raporunda, Türkiye'de birçok eksikliklere rağmen demokrasi ve insan haklarına saygı yolunda önemli gelişmeler olduğunu belirtmesi üzerine, parlamento yeşil ışığı yaktı. Yine de demokrasiye ilişkin gelişmelerin yakından izleneceğini de vurguladı. Buna yeşil ışık yakmaktan çok, "sürekli bir san ışık" demek daha doğru olur. Nitekim Türkiye, bundan böyle hemen her parlamento toplantısının gündeminde ele alındı. Özellik-

le Yunanlı parlamenterlerin "Kıbrıs" ve "Türk-Yunan sorunlarını", sosyalist ve komünist parlamenterlerin de insan hakları, demokratik kısıtlamalar, Kürt sorunu ve Ermeni katliamı konularını ön plana çıkararak verdikleri karar taslaklarının bir bölümü reddedildi, bir bölümü ise onaylandı.

Özal-Delors görüşmesi ve rapor...

1989 yılının hemen başındaki en önemli gelişme, Başbakan Turgut Özal'ın 6 Ocak tarihinde, AT

Komisyonu Başkanı Jacques Delors'a yolladığı mesajdı.

Özal, komisyonun Türk başvurusuna yanıtını geciktirmemesini istiyor ve bunun yaratacağı sakıncaları anlatıyordu. Dışişleri Bakanlığı, Ali Bozer ve Başbakan Özal, eskiden yaşanmış sahnelerin tekrarlanmaması için kararlıydılar.

İlk defa Türk bürokrasisi içinde de eski bölünmeler gözlenmiyordu. Kamuoyunda ve özel sektörde tam üyelik başvurusu öylesine bir heyecan yaratmıştı ki, daha önceleri gördüğümüz Planlama, Dışişleri, Maliye ve Ticaret bakanlıkları arasındaki çekişmeler sönmüş ve tam üyelik adeta bir onur sorunu yapılmıştı.

Fazla olmamakla birlikte, hemen her ilgili bakanlık içinde özel AT bölümleri kuruluyor, üniversitelerde özel AT bölümleri oluşturuluyor, özel sektör eski klasik heyecanını yaşıyordu. Bu defa-ki fark, İktisadî Kalkınma Vakfı'nın yine Haluk Ceyhan yönetiminde ve Jak Kamhi'nin başkanlığında çok daha faal ve kulis çalışmalarına bizzat katılmalarından kaynaklanıyordu. İKV, hemen her başkenti ve AT Komisyonu'nu üst düzey Türk işadamlarından oluşturulmuş heyetlerle ziyaret edip, "Türkiye'yi dışarda bırakmanın büyük sakıncalarını" anlatıyordu.

Doğrusu, tam üyeliğin pek kolay ve çabuk olmayacağını içlerinden biliyorlardı, ancak bu defa ön planda rol almayı tercih ediyorlardı. Bu, Türk özel sektörünün şimdiye kadar gösterdiği en yoğun çalışmaydı denilebilir.

Özal'ın mesajı ve daha önce Ali Bozer'in temasları, komisyonda belirli bir duyarlılığı yaratabildi.

Türkiye'nin yanıtı bırakılmaması ve bulunacak formülün ülkede "Avrupa aleyhine bir tepki" yaratmaması konusunda genel bir görüş birliği doğdu.

İşte bu şekilde 17 Ocak günü Strasbourg'da Avrupa Parlaman-tosu'na genel bir değerlendirme konuşması yaparken, komisyon başkanı Delors, "Türkiye'ye yanıtın bu yıl içinde (1989) verileceğini" resmen açıkladı.

Bundan sonra hem komisyon hem de Türkiye saate karşı bir yarışa başladılar.

Komisyon ve üye başkentleri, "Türkiye'yi gücendirmeyecek" bir yanıt arayışı ve başvurunun ele alınmasını ertelemenin yollarını ararken, Türkiye de komisyon yanıtının "müzakerelerin başlama tarihini saptaması" için çalışıyordu.

Bir ara resmî olmayan bir şekilde, Türkiye'ye "ara formül" önerildi. İkili ilişkilerin canlandırılması ve bir geçiş döneminden sonra başvurunun yeniden gözden geçirilmesinin çok daha yararlı olacağı belirtildi. Ankara kesinlikle reddetti.

"Tam üyelik sürecinin dışında hiçbir şey istenmiyordu" ve komisyonun yanıtı bu çerçevenin dışına çıkmamalıydı.

AH Bozer, bütün yıl boyunca durmadan AT başkentlerini ve Brüksel'i turladı.4 Bu arada, Claude Cheysson görev süresi bitince ayrılmış ve yerine İspanyol Matutes atanmıştı.

Bozer son derece yumuşak ve uygar bir yaklaşımla, kısa sürede Matutes'le çok iyi bir diyalog kurdu.

Türkiye'nin opsiyonlarını anlatırken de sürekli aynı noktalara dikkat çekiyordu:

- Türkiye'nin acelesi yoktur. Topluluğun derinlemesine gelişmesini engellemek için önünde zaman vardır, ancak müzakere tarihinin verilmesi şarttır.

- Türkiye sanıldığı gibi AT'ye bir yük olmaz, aksine dev bir pazar olarak önemli bir katkı getirecektir.

Türkiye bu yaklaşımını iyice gösterebilmek için, önemli ihaleleri öncelikle Fransa olmak üzere, AT üyesi ülke firmalarına vermeye başladı.

Bir yıl önce Bonn ile Ankara arasında başlayan soğukluk artık belirginleşmiş ve bir ara Bonn'un yerini Paris'in aldığı dahi gözlenir olmuştu. Fransa, Türkiye'ye yönelik politikasını değiştirdikçe, Türkiye'den yeni ihaleler alıyor, hatta AT içinde değişik nedenlerle Londra ve Paris, Ankara'yı en çok destekleyen başkentler konumuna giriyordu.

Bonn ise Ankara'ya soğuk bakıyordu. Tam üyelik başvurusunu yapmış olması ve Lüksemburg Konseyi sırasında Genscher ile Yılmaz'ın tartışmaları ilişkileri ters etkilemişti. Genscher'in, durumu düzeltebilmek için Ankara'ya yolladığı Adam Schweat-zer'in Dışişleri'nde beklenen ilgiyi görmemesi de bu soğukluğun 4. Ali Bozer'in turları: 12-i 5 ocak KPK toplantısı ve Matutes'le görüşme; 12-15 şubat İtalya; 15-18 Mayıs Brüksel'de AT Komisyonu; 17-20 Temmuz Brüksel AT Komisyonu; 3-9 Eylül Danimarka, Almanya, Brüksel; 13-16 Eylül Fransa, Avrupa Parlamentosu; 19-29 Eylül Lüksemburg, Avrupa Parlamentosu; 26-30 Kasım Brüksel'de AT Komisyonu.

devam etmesine yol açıyordu.

Aslında AT başkentlerinin en baştan beri temel yaklaşımları değişmemiş, ancak Bozer'in turları Türkiye'deki duyarlılığın topluluk organlarında ve merkezlerdeki kilit adamlar tarafından daha iyi anlaşılmasına yol açmıştı.

En önemli ve en son üst düzey temas ise 30 Mayıs 1989 günü, Başbakan Turgut Özal ile AT Komisyonu Başkanı Delors arasında yapıldı. Özal, NATO doruk toplantısı için Brüksel'de bulunuyordu. Komisyon ise raporunun ana hatlarını artık hazırlamış, hatta birkaç seçenek yazılıp teknik servisler tarafından komiserlere yollanmıştı.

Özal bu görüşmesinde, önce Yunanistan'la ilişkileri nasıl rayına oturtmaya çalıştığını belirtti. Ege'deki adaların birçok gereksinimlerini Türkiye'den elde ettiği takdirde, bunun hem Yunan ekonomisine yarar sağlayacağını hem de ikili ticarî ilişkilerin canlandırılmasının siyasi ilişkileri de yumuşatacağını vurguladıktan sonra, Türkiye'nin Avrupa'yla politikasını anlattı:

-(...) Türkiye'nin Avrupa'yla yakınlaşma ve birleşme çabaları yeni değildir. Osmanlılar döneminden başlar. Aynı şekilde, Atatürk de yine Avrupa'ya öncelik vermiştir. Biz de kendimizi ekonomik, siyasi ve savunma bakımından Avrupa'da görüyoruz...

Özal, Delors'un ortaya atacağı güçlükleri ve Türkiye'nin tam üyeliğinin getireceği sakıncalara değineceğini biliyordu. Büyükelçi Özdem Sanberk'ten ayrıntılı bir briefing almıştı. Hemen, Delors girmeden bu noktalara dikkat çekti:

- (...) Kritik sorun şudur: bir ülke katılma aşamasına ancak kendi kendine ulaşır. Bu zor bir şeydir. Bundan dolayı biz sadece halkımıza güveniyoruz. Kendi sorunlarımızı sizin çözmenizi beklemiyoruz. Sorunlarımızı size yansıtmak amacıyla da değiliz.

Özal bundan sonra 1980'den bu yana Türk halkının büyük fedakârlıklarını anlattı. Kendinin getirdiği reformları geniş şekilde belirtti ve sonunda şu benzetmeyi yaptı:

-(...) Bu tip reformları veya İMF'yle anlaşmaların uygulanması gibi girişimleri Fas, Tunus, Cezayir ve Mısır'da yaptılar. Ancak oralarda halk ayaklanmaları yaşandı ve reformlar etkisiz kaldı. Türkiye'de ise demokratik süreç sağlıklı şekilde devam ediyor.

Özal, Türkiye'nin, Osmanlılar tarafından kaçırılan "sanayi devrimini" yakaladığını da sözlerine ekledikten sonra, tam üyelik konusundaki yaklaşımına girdi:

-(...) Bizim uzun vadeli amacımız tam üye olmaktır. Bu konuda hiçbir kuşku olmamalı. Sizin 1992'ye kadarki güçlüklerinizi de

gayet iyi biliyoruz ve anlıyoruz. Zaten bizim istediğimiz de size yük olmadan tam üyeliği gerçekleştirebilmektir.

Özal bütün bu ilkelerin ve temel yaklaşımların gerçekleşmesini "yeşil ışık verilmesine" dayandırdı:

-(...) Sizden bir yeşil ışık yakmanızı istememizin nedeni, ileriye dönük hazırlık yapabilmemizdir. Eğer bize bir yeşil ışık yakma anlamına gelen yanıt verirsiniz, mekanizmaları harekete geçirebilir ve hazırlıklarımızı başlatabiliriz.

Özal, görüşmenin burasında Türkiye'nin pozisyonunda yeni bir gerileme daha yaptı ve "yeşil ışık yakmaktan" ne anladığım da şöyle belirtti:

- Bize "Müzakereler başlayacaktır" deyin, yeter.

Başbakan, Türkiye'ye kesin bir tarih verilmesinin de söz konusu olamayacağı görmüş ve şimdi biraz daha gerileyerek, bomboş çıkabilecek bir komisyon yanıtının içini az da olsa doldurmaya çalışıyordu.

Komisyon raporunda "Müzakereler başlayacaktır" denmesi, Türkiye'nin tam üyeliğinin dolaylı şekilde gerçekleşebileceği anlamına gelirdi. Ne zaman başlayacağı belirtilmese dahi, böyle bir formül Türkiye'yle müzakereler konusunda AT Komisyonu'nun elini kolunu bağlardı. Ankara, ilerdeki yıllarda topluluğu çok daha haklı biçimde sıkıştırabilirdi.

Özal, bununla da yetinmedi ve Almanları rahatlatılmak için serbest dolaşım konusunda, "Biz, İşçilerin serbest dolaşımı mutlaka 1996'da başlayacaktır" diye ısrar da etmeyeceğiz" dedi.

Başbakan bu tip bir yeşil ışık yakmanın yararlan hanesine de "Böylece yabancı yatırım çekebiliriz. O zaman sizden fon istemek, yani yük olmak durumundan kurtuluruz. Avrupa'daki Türk işçileri de giderek geri dönmeye başlarlar..."

Delors, Özal'm dediklerini büyük bir dikkatle dinliyordu.

Karşısındaki insanın sözlerinde belirli bir mantık vardı, ancak bu aşamada onun da eli kolu bağlıydı.

Komisyon raporunun rengini pek açıklamak istemiyordu.

-(...) Şu sıralarda ilk raporu hazırlıyoruz. Daha önce belirttiğim gibi, yıl sonundan önce tamamlanacak.

Ben 12 ülkeyle birlikte çalışmak zorunda olan bir kişiyim (diğer başkentlerin ne düşündüklerinin önemine dikkat çekiyor). Bu durum da zihnimi çok meşgul ediyor. Ayrıca (Türk başvurusu) sadece ekonomik değil, politik güçlükler de yaratıyor.

Delors, Türkiye'den önce tam üyelik başvurusunda bulunan Fas, hemen Türkiye'den sonra başvurusunu yapan Avusturya ve niha-

yet. kapıyı çalmaya hazırlandıkları bilinen Kıbrıs Rum yönetimi ve KFTA ülkelerine değindi. Bu durumun güçlüklerini anlattı. Birini kabul edip diğerlerinin reddedümesinin imkânsızlığım sorguladı.

- (...) Bütün bu katılma talepleri bizi global bir strateji tespit etme zorunluğu karşısında bırakıyor.

Delors açıkça, "Size yanıt vermeden önce bir ilke karan almamız gerekiyor" diyordu. Özal hemen itiraz etti:

- Türkiye'yi ayrı göz önünde tutmalısınız. Bizim bu ülkelerden farklı bir statümüz var. Aramızda tam üyeliği hedefleyen bir ortaklık anlaşması var.

Delors hemen yanıtladı:

- Ancak o da (ortaklık anlaşması) yerine getirilemedi.

- Ancak karşılıklı şekilde yerine getiremedik. Delors devam etti:

- Evet. bizim de getiremediğimiz bölümleri var. Bunu kabul ediyorum. Aramızdaki anlaşmanın tam üyeliği öngören nihai bir siyasi amaca dönük olduğunu da biliyorum. Ancak biz önce, bu ortaklık anlaşmasının gereklerini yerine getirecek kapasitede olduğumuzu ispat edelim.

Yine dönüp dolaşılıp aynı noktaya gelmişti: önce ortaklık anlaşması işletilsin, ondan sonra ilerde ne yapacağımızı düşünürüz. Delors çok net şekilde mesajını Özal'a veriyordu.

- 12'ler her şeyden önce tek senet hedefine ulaştırmak zorundalar. Kendi içlerinde gerekli düzenlemeler önceliklidir. 12'ler için bu önkoşuldur. 1992 hedefi sadece tek pazar anlamına gelmez. Tek senet aynı zamanda, ekonomik politikaların uyumu, parasal birliğe gidiş, teknolojide hamle yapmak, çevre sorunlarını çözmek ve bütün bunların yanı sıra sosyal boyut demektir. Bu da büyük bir çaba gerektiriyor.

Özal, karşısına çıkarılan engellerin farkındaydı. Son bir defa daha ısrar etti:

- Bunları biliyoruz. Ancak biz sizden müzakerelerin başlaması konusunda kesin bir tarih de istemiyoruz.

Amacımız, böyle bir yeşil ışıktan sonra kendi kendimize hazırlanmaktır. Size yük olmamız için kaynak elde etmemiz gerekiyor. Bu da yabancı sermayeyle olabilir. Yeşil ışık bu yönden önemlidir.

Özal konuşmasının bundan sonraki bölümünde bir diğer noktaya değindi.

Türkiye'nin İslam dünyasındaki yeri...

- Türkiye, 1 milyarlık İslam dünyasında, sanayileşme düzeyine

varmış, demokrasiye dayalı bir sistemle yönetilen tek laik devlettir. Diğer İslam ülkeleri Türkiye'yi çok yakından izliyorlar. Eğer Türkiye'nin bu deneyimi başarılı olursa, İslam dünyasındaki mutedil zümreler güç kazanacaktır. Zira Türkiye itidali temsil ediyor. Delors bu sözlerin altındaki mesajı anlamıştı.

- Sizin de bizim de kendi yönümüzden önemli hedeflerimiz ve karşılaştığımız oluşumlar var.

Açıkça "Sizin olduğu gibi bizim de sorunlarımız var" demek istiyordu.

Özal konuşmayı kapattı:

- Eğer Türkiye'nin başarısı İslam âlemi tarafından açıkça görülürse, onlar da aynı modeli alacaklardır.

Bunu da bize açıkça söylediler. Türkiye başarılı olursa, sizinle İslam dünyası arasında bir köprü oluşturacaktır. Yanıtınızı bütün bunları düşünerek verin lütfen.5

Başbakan Özal ile Komisyon Başkanı Delors arasındaki bu konuşmadan hemen sonra Ali Bozer'in turları artırıldı.

Türkiye artık, Özal'ın çizdiği politikayı uygulamaya başlamıştı ve tarih verilmesinden de vazgeçip "müzakere açılacağı" vaadiyle yetinecekti.

Aslında Ankara da bir süredir durumu görüyor ve gerçekçi şekilde değerlendirme yapıyor, ancak müzakere pozisyonu olarak tutumunu en üst noktada götürmek istiyordu. Şimdi ise yaklaşım değiştirmekten başka çare yoktu.

Komisyon içindeki çalışmalar 9 Kasım 1989 gününe kadar sürdü. Ancak o günkü olay, sadece Türkiye'nin değil, bütün Avrupa'nın geleceğini ve tüm verileri değiştirdi.

O gün Berlin duvarı yıkıldı.

Duvarın çöküşü, Avrupa'daki tüm dengeleri anında değiştirdi.

56 yıldan beri ayrı yaşayan Almanların birleşme olasılığı ve yeni doğacak büyük Almanya'nın bir süper güç gibi ortaya çıkışı en çok topluluğu rahatsız etti.

Bir süredir Macaristan, Polonya ve Çekoslovakya'da yaşanan demokratikleşme süreci böylece tamamlanıyor ve birdenbire yepyeni bir Avrupa haritası doğuyordu.

12'ler ne olacaktı ?

Doğu ile Batı Almanya'nın birleşmesi ve komünizmden ayrılan diğer Doğu Avrupa ülkelerinin AT'ye yönelmeleri, o güne kadar yapılan hesaplan altüst etmişti.

S. Bu görüşme resmî tutanaklardan alınmış ve tarafımızdan özetlenerek aktarılmıştır.

Brüksel açısından en büyük tehlike, Batı Almanya'nın Do-ğu'yla birleşebilmek için tüm maddi olanaklarını o yönde harcaması ve tek pazar-tek senet projesiyle fazla ilgilenmemesiydi.

Herkes, topluluğun malî ve ekonomik bütünlüğünü oluşturmak için gereken paranın büyük bir bölümünün Batı Almanya'dan kaynaklandığını biliyor ve şimdi "Ne olacak ?" sorusunu soruyordu. Almanya hem parasını hem de tüm gücünü Doğu Almanya'ya harcadığı takdirde, 1992 hedefi ister istemez aksayacaktı.

Öte yandan, AT'nin kapısını çalan diğer Doğu Avrupa ülkeleri vardı. Bunlara da yanıt verilmesi gerekecekti. Hem büyük para hem de manevî destek bekleyen bu ülkelerin yüzüstü bırakılması, Batı Avrupa'nın yıllardır söylediklerini unutmaması anlamına gelecekti.

Duvarın yıkılışıyla birlikte "Alman sorunu" ekonomik, siyasi ve sosyal yönden bütün gündemi değiştirtiverdi. Artık kimse Türkiye'yi görmüyordu.

Bütün başkentlerdeki panik, Bonn'un tutumunun ne olacağına yönelikti. Başbakan Kohl ne kadar, "Temel ilkimiz AT'dir ve Almanya ancak AT içinde büyüyebilir" derse desin, herkeste belirli bir kuşku vardı.

Nihayet bu kuşku ve kaygılar ilk defa 17 aralık 1989 günü AT Komisyonu'nun "Türk başvurusuna verilecek yanıtı" kararlaştırmak amacıyla düzenledikleri özel toplantıda ortaya çıkıverdi.

Yaklaşık 6 saat süren ve raporun açıklanacağı 18 aralık pazartesi sabahının ilk saatlerine kadar uzayan tartışmalar, Türkiye'den çok Almanya'nın birleşmesi üstüne oldu.

Türkiye'ye yanıtın bir satırında, topluluğun bu aşamada bir daha genişlemeyi kaldıramayacağı belirtiliyor. Almanya bu satırın değiştirilip, Doğu Almanya'nın da birleşmeden sonra tam üye olabileceği şeklinde kaleme alınmasını istedi.

Nitekim gecenin geç saatlerinde, bütün başkentlerde temas edilerek Bonn'u tatmin eden formül kabul edildi.

Türkiye'ye verilecek yanıtta ise, müzakerelerin aşılabileceğinden söz edilmiyordu. Sadece Türkiye'nin tam üye olabileceği belirtilmekle yetinildi.

18 aralık pazartesi günü, komisyonun basın salonunu dolduran yüzlerce gazeteci, Matutes'in raporu açıklayan konuşmasını dinlerken, herkes Türkiye yanıtından fazla Almanya'nın birleşmesi ve Doğu Almanya'nın tam üyeliğine dikkat ediyordu.

Duvarın yıkılışı, Türkiye'ye verilen yanıtın bu şekilde çıkması-

na çok yardımcı olmuştu. "Nereye gidildiğinin belli olmadığı, her şeyin her gün değiştiği bir ortamda Türkiye gibi büyük bir ülkeye başka türlü yanıt verilemezdi" diyen Matutes, ısrarla Türkiye'ye kapıların kapatılmadığını, ilerde durumun yeniden ele alınacağını tekrarladı.

Komisyon raporunun önemli bölümleri aynen şöyleydi:

Türk basmmda komisyonun yanıtına pek önem verilmedi.

Gariptir, tam üyelik başvurusu üzerine müthiş kampanya açan gazeteler sus pus oldular.

5 şubat 1990 günkü Bakanlar Konseyi, komisyonun önerisini kabul etti ve tek itiraz Yunanistan'dan çıktı.

Yunanlıları sınırlendiren, komisyonun raporunda Türkiye'nin yeterince yerden yere vurulmamış olmasıydı. Kürt sorunundan açık adıyla söz edilmemiş, Kıbrıs konusunda da bir cümleyle yetinilmişti.

Atina için için memnundu. Ancak, dışa karşı çok kızgın olduğu izlenimini verdi.

Yunanistan'ın kafasının ardındaki hesapların ne olduğu kısa bir süre sonra anlaşılabilir.

Aynı yılın 6 haziran günü komisyon, Türkiye'yle ilişkilerin geliştirilmesini içeren bir öneri paketi çıkardı.

Komiser Matutes'in adını taşıyan bu paket, Türkiye'ye tam üyeliği unutturmak, ağzına bir parmak bal çalmak için yapılmıştı. Nitekim Matutes paketi, aylar boyunca komisyonun koridorlarında dolaşp durdu.

Resmen kesinleşmesi için konseye yollanması gerekiyordu, ancak tuttular. Yunanistan sürekli erteletti.

Matutes raporundan tam bir ay sonra gerçek durum anlaşıldı. Ankara'nın hiç beklemediği bir sırada, Kıbrıs Rum yönetimi tam üyelik başvurusunda bulundu.

Ankara şaşırıldı, fakat telaşlanmadı. Yapacak bir şey yoktu. Sadece beklenecek ve "İnşallah fazla ileri gitmezler" denecekti. Türkiye o tarihte, ilerde başına neler geleceğinin farkında değildi. Kıbrıs sorununu askıda tutarak bu işin altından kalkabileceğinden emindi. O günlerde pek önem verilmeyen bu başvurunun, fazla değil, bir süre sonra ortaya nasıl dev sorunlar çıkaracağını düşünememişti. Bol bol birbirimizi kandırdık. Avrupalıların Yunanistan oyununa geldiklerini, bu işin gerçekleşmesinin imkânsızlığını tartıştık ve yine kendi kendimize, haklı olduğumuza karar verdik.

357

Sekizinci bölüm

Gümrük Birliği'ne geçiş mücadelesi

1991, her şeyin açıkça değiştiği yılı.

Aslında değişiklik daha önceden başlamıştı. Ancak 1991'de artık net bir biçimde ortaya çıkıverdi. Demirperde'nin çöküp, Doğu Bloku'nun dağılması ve komünizmin iflası her dengeyi bozdu. 70 yıllık ilişkiler dizisi allak bullak oldu.

Avrupa'nın kapısını çalanlar birdenbire artıverdi.

Türkiye'nin konumu da değişiverdi. Bir anlamda ülkemizin değeri arttı, bir anlamda da azaldı.

Türkiye'nin değerinin azalmasının tek nedeni, Avrupa'nın kapısını çalanların sayısındaki artışı.

Sovyet egemenliğinden kurtulan Doğu Avrupa ülkeleri, adeta topluluğun kapısına saldırdılar. Sadece Doğu Avrupa değil, Batı Avrupa'daki tam üye olmamış öteki ülkeler de aniden kapıya yüklendiler. Adeta bir panik vardı. İşte bu kargaşa içinde, Türkiye'nin tam üyelik başvurusu hepten unutuldu.

Türkiye'nin değerinin artması da, yine bu depremden kaynaklanıyordu. Türkiye'nin stratejik değerinin yok olduğu sanılırken, birdenbire ortaya çıkan Orta Asya'daki Türk cumhuriyetleri, Kaf-kaslar'da, Ortadoğu ve Balkanlardaki gelişmeler Ankara'nın yıldızını birdenbire parlatıvermişti.

Brüksel'deki Türk delegasyonunun kapısı her gün çalınıyor, Çek, Macar ve Polonyalı diplomatlar akıl soruyorlardı: "Ne yapalım, nasıl hareket edelim? Siz deneyimlisiniz."

Ancak işin garip yanı, Türkiye'nin Avrupa'yla ilişkilerinin de en düşük noktaya inmiş olmasıydı. 1986 yılından bu yana bir tek Yunanistan 1986'dan başlayarak küçük adımlarla, Kıbrıs sorununun çözümünü, Türkiye'nin toplulukla ilişkilerine bağlamıştı. Her

toplantıda bir karar aldırması ve "Kıbrıs sorunu çözümlenmeden, topluluk Türkiye'yle ilişkilerini geliştiremez" noktasına getirmişti. Tam üye olmasının avantajını kullanmaya başlamıştı. Kıbrıs dikkate alınmadan Türkiye'yle yapılacak herhangi bir anlaşmayı veto edeceğini açıkça bildirip bu bağı güçlendirmişti.

Tam bu tartışmaların yapıldığı sırada, Fransa'nın eski Başbakanı Raymond Barre, Türkiye'yi ziyaret etmişti (1988). Başbakan Turgut Özal'la konuşurken de çok ilginç bir öneride bulunmuştu:

- Tam üyelik başvurunuza bu aşamada topluluk olumlu yanıt veremez. Gerçekçi olun ve anlaşmalarınızın zaten içinde bulunan Gümrük Birliği'ni işletin. Gümrük Birliği'ni tamamlamış bir ülkeyi kimse dışarda bırakamaz. Tam üyelik kaçınılmazdır. Üstelik Gümrük Birliği'ni Yunanlılar da veto edemez. Çünkü anlaşmanızın bir parçasıdır ve anlaşma da (Katma Protokol) zaten tüm üye ülkelerin meclislerinden geçmiştir.

Bu yaklaşım Özal'm çok hoşuna gitmişti.

O dönemde Brüksel'deki daimî delegasyonun başına Özdem Sanberk geçmişti. Ona, bu olasılığın araştırılması direktifini vermiş ancak...

Özal bu konuda bir araştırma yapılması direktifini verdikten bir süre sonra cumhurbaşkanlığına geçmiş ve bazı işlerden elini eteğini çekmişti. Ancak Özdem Sanberk (Özal'm yakını ve Dışişleri Bakanlığı'nın en etkili diplomatlarından biri) bunu unutmadı.

1991 yılında Brüksel'deki Türk daimî delegasyonunun başına geçince, Ankara'yı hareketlendirdi. Özal döneminden bu yana yavaş yavaş oluşan bu fikri geliştirdi.

Ortaklık Konseyi gerçekleşmemiş, tam üyelik başvurusu buzdolabına kaldırılmış ve Brüksel Ankara'yı unutmamıştı. İşin daha da ilginç yanı, Türk bürokrasisi ülkenin yıldızının parlamadığının farkında değildi.

Batı basınında Türkiye'nin artan değerinden söz ediliyor, gözler Ankara'ya dönüyor, oysa bizler tüm ipleri koparmış oturuyorduk.

1986'da Ortaklık Konseyi'nin iptali, Kıbrıs sorunundan kaynaklanmıştı. Topluluk, Kıbrıs sorununa çözüm ile Türkiye-AT ilişkileri arasında bağ kunnaya kalkışınca, dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz toplantıdan ayrılmıştı. Ankara sürekli olarak, yeni bir ortaklık konseyi toplanması durumunda yine aynı durumla karşı karşıya kalacağından kuşkuluyor ve topluluğu yeni bir toplantıya çağırılmaktan kaçınıyordu.

Durum gerçekten dramatikti. Tam üyelik başvurusu dahil ol-

mak üzere, tam 5 yıldır hiçbir resmî toplantı yapılamıyordu. Her şey geçici özel komitelerde hallediliyor, tabii bu durumda ilişkiler yazılı belgeye dönüşmüyordu.

Avrupa başını almış giderken, Türkiye Kıbrıs nedeniyle kendini bağlamış, hiçbir yana kıpırdıyamıyordu. İlişkiler en ölü noktasına inmişti. Yine Kıbrıs sorunu ele alınacak diye kendimizi izole etmiştik.

Ortaya konulan gerekçe çok mantıklıydı:

"Eğer biz ilişkileri canlandırabilirsek, Kıbrıs'a ilişkin gelişmeleri de daha etkili şekilde kontrol edebiliriz. Elimize geçen bu fırsata sırt çevirmeyelim."

Ankara'ya giden bu mesaj kısa sürede yanıt buldu. Yeşil ışık yakıldı ve Brüksel kollan sıvadı. Nihat Akyol daha ilk temaslarında konüsyonun da niyetli olduğunu fark etti. Karşılıklı kişisel ilişkiler çakıştırıldı ve Yunanistan'ın engelleyemeyeceği bir yöntem bulundu. Parasal konular devre dışı bırakılıp, ilk temas için 30 Eylül 1991'de, 5 yıldır bir araya gelmemiş olan Türkiye-AT yetkilileri toplandılar.

Bu toplantı, ilişkilerin neden canlandırılması gerektiğini de çok açıkça gösterdi. Çünkü aradan geçen bunca süre içinde dosyalar kapanmış, komisyondaki Türkiye masası dağıtılmış ve ortada bu ilişkileri bilen kimse kalmamıştı. Nihat Akyol, beraberinde koskoca bir dosya getirip topluluğa adeta "ilişkilerin ana maddelerini" arıladı.

Aynı günlerde İsveç tam üyelik başvurusunu yapmış ve Avrupa Birliği'ni gerçekleştirecek olan Maastricht Anlaşması tamamlanmıştı.

Türkiye'yle ilişkilerdeki bu açılmanın hemen ardından 6 aralıkta teknik düzeyde bir toplantı daha yapıldı ve çarklar döndürülmeye başlandı.

İlk kez Gümrük Birliği sözü...

1992, Türkiye açısından "canlanma" ve "Gümrük Birliği hedefi" sözlerinin duyulduğu yıl oldu.

Bir yıl önceki açılış, topluluğu da aniden hareketlendirmişti. Türkiye'nin yeni konumu ve Avrupa'nın Türkiye'yle dirsek temasını kaybettirmek istememesi ve daha da önemlisi Gümrük Birliği'nin kokusunu almalarıydı.

Ankara ise kararını, ocak ayında Başbakan Demirel'in, Ekonomi Bakanı Çiller'in, Hazine, Devlet Planlama Teşkilatı ve Dışişle-

ri Bakanlığı üst düzey yetkililerinin katıldıkları bir toplantıda aldı. İlk günden beri olduğu gibi, yine Hazine "Gelir kaybına uğrayacağız", DPT de, "Ekonominin planlaması elimizden kaçır" gerekçeleriyle karşı çıktılar. Yine her zamanki gibi, Dışişleri Bakanlığı destekledi. Son sözü Demirel söyledi:

- Gümrük Birliği'ne geçiş Türkiye için çok önemlidir. Hiçbir tereddüt duymadan uygulama hazırlıklarımı başlatın. Esnek davranın. Gerekirse ödün de verin ve bu işi yapın.

Gümrük Birliği'ne geçiş kararın işte böyle verildi. Oysa kamuoyunun henüz haberi dahi yoktu. Bu sinyal üzerine topluluk tüm hızıyla çalışmaya başladı.

Nitekim 21 ocakta Türkiye ile AT arasında bir çalışma programı hazırlandı ve hemen ardında 25-27 hazirandaki Lizbon Doru-ğu'nda Türkiye'yle ilişkilerin canlandırılması gerektiği kararlaştırıldı. İlk kez "Avrupa'daki siyasî durum karşısında Türkiye'nin rolü son derece önem kazanmıştır" diyen AT doruğu, ilişkilerin derhal canlandırılmasını kararlaştırdı. Lizbon Doruğu, her şeyin en üst düzeyde değiştiği toplantı oldu. Topluluğun içindeki kararlılık ortaya çıkıverdi. Türkiye birden yıldızı parlayan ülke oldu. Bu doruk toplantısından hemen sonra İngiltere harekete geçti. Siyasî belge yayımladı ve Türkiye ile AT arasındaki siyasî işbirliği düzeyinin yükseltilmesini, Türkiye'nin bölgesel bir güç olduğunu, bunun için eksper, dışişleri bakanı ve devlet başkanı düzeyinde özel bir ilişkiler dizisi kurulmasını önerdi. Bu çıkış, topluluğun Türkiye'ye yaklaşımının değiştiğinin en somut işaretiydi.

Üstünden hiç vakit geçmeden hemen 16 ekimde (1992) Ortaklık Komitesi, 9 kasımda Ortaklık Konseyi ve 30 aralıkta da Gümrük Birliği Komitesi ardı ardına bir araya geldiler. İngiltere, dönem başkanı olarak bayrağı açmış ve Türkiye ile AT'yi Gümrük Birliği'ne koşturuyordu.

Gümrük Birliği'ne gidildiğine ilişkin ilk.resmî açıklama, 9 kasımdaki Ortaklık Konseyi'nde ortaya çıktı. Ortak bildiri de, "Giderek güçlenen bir ilişki kurulması ve bu çerçevede Gümrük Birli-ği'nin 1995 yılında tamamlanması" konusundaki ortak iradede söz edildi.

Brüksel'de Gümrük Birliği yolunda adım atılması karar alınırken, Türkiye'nin bu konuyla hiçbir ilgisi yok gibiydi. Brüksel'deki Türk daimî delegasyonunun başına geçen Cem Duna ve müsteşarı Nihat Akyol'un itmelerine rağmen, Ankara'da sadece birkaç diplomat konuyla ilgileniyor, bürokrasi orali olmuyordu. Sanki Gümrük Birliği başka bir ülkenin işiymiş gibi davranıyorlardı.

Türkiye Gümrük Birliği'ne, yine ilk başta olduğu gibi, bir avuç insanın itmeleriyle götürülüyor, geride kalanlar seyrediyordu.

Her şey 1993'te değişiyor

1993 yılı, Türkiye'nin Avrupa Birliği'yle (AB) ilişkilerinde bir diğer dönüm noktası oldu, diyebiliriz. Türkiye'de, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ani ölümü, Başbakan Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanlığına çıkışı ve yerine de Tansu Çiller'in gelişi çok şeyi değiştirdi. Her şeyin başında, farklı bir hava esmeye başladı.

Sarışın güzel bir kadın ülkenin başına geçiyordu. Ekonomist, genç, kendinden emin, iddialı ve hırslı bir insandı. SHP'nin yeni lideri Murat Karayalçın da genç kuşağın en pırıltılı isimlerinden biriydi.

Bu iki politikacı, Gümrük Birliği'ni (GB), kurdukları koalisyonun temel unsuru durumuna soktular. İlk defa bir başbakan ve yardımcısı bütün güçleriyle bürokrasiyi yönlendirme çabasına girdiler.

Koordinasyonu sağlaması için özel temsilci olarak Ali Tigril atandı. İktisadi Kalkınma Vakfı Başkanı Sedat Aloglu da özel sektörü hareketlendirince, işler birdenbire hızlanıverdi.

Avrupa Birliği'nde görünen hareketlenme, bu defa Türkiye'ye de yansımıştı.

Çiller ve Karayalçın'ın başını çektikleri GB taraftarları için büyük bir olanak yakalanmıştı. GB'yi kabul edecek olan Türkiye'nin önü açılacaktı. Kendi içine kapalı, devletin her işe karıştığı, çağdışı kuralların geçerli olduğu bir ekonomik yapı yerine, Türkiye'yi 2000'li yıllara taşıyacak olan yeni bir düzene geçilecekti.

Adeta, ekonomik kurtuluş savaşı verilmeye başlanmıştı.

İşte Türkiye'de böylesine bir rüzgâr eserken, 21-22 Haziran 1993'te Danimarka'nın başkenti Kopenhag'da AB doruğu toplantısı yapıldı. O günlerde pek dikkat çekmedi, ancak Kopenhag Doruğu, dolaylı olarak Türkiye'nin Avrupa Birliği'yle ilişkilerini etkileyecek son derece önemli kararlar aldı.

AB doruğu 10 orta ve doğu Avrupa ülkesinin (Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Romanya, Bulgaristan, Slovakya, Eston-ya, Letonya, Litvanya) tam üye adaylıklarını kabul etti ve aynı anda tam üye olabilmek için herkesin uyması gereken, ünlü Kopenhag kriterlerini saptadı. İlerde Türkiye'nin karşısına dikilecek olan bu kriterler üç temel unsuru kapsıyordu:

- Siyasî: "Aday ülke, demokrasiyi garantileyen, hukukun üs-

tünlüğü, insan hakları ve azınlıkların korunmasını sağlayan kurumlara sahip olmak ve bu ilkelere uymak zorundadır."

- Ekonomik: "Aday ülke, işlemekte olan bir pazar ekonomisine sahip olmalı ve Avrupa Birliği'nin rekabet baskısına karşı yine pazar güçleriyle mücadele edebilecek durumda olmalıdır."

- Genel: "Aday ülke, siyasi, ekonomik ve mali birlik amaçları dahil, üyeliğin yükümlülüklerini yerine getirebilecek durumda olmalıdır."

Kopenhag Doruğu sonuçlarını Türkiye'de kimse tam yorumla-yamadı.

Bize göre, doruk Türkiye'nin lehine sonuç vermişti.

Nedeni, Yunanistan'ın ısrarına rağmen, aday ülkeler listesine Kıbrıs eklenmemiş, Türkiye'deki insan hakları ihlallerini eleştiren bir madde konmamış, buna karşılık 27 Haziran 1992 Lizbon Domuşu'na atıfta bulunulup "Türkiye'yle Gümrük Birliği anlaşması hazırlıklarının hızlandırılmasının" kararlaştırılmış olmasıydı.

Bizler, Kopenhag Doruşu'nu tersten okumuştuk. Bize göre, Yunanistan istediklerini elde edememişti, yani biz kazançlıydık.

Oysa Kopenhag'da AB, Türkiye'yi, tam üyelik adaylığı dışında bırakıyor ve tam üyeliğin koşullarını saptayarak, Ankara'dan, özellikle insan hakları konusunda neler beklediğini de gösteriyordu.

Çöler-Karayalçın ikilisi işte böyle bir ortamda harekete geçtiler.

Manzara açıktı.

Türkiye, tam üyelik adaylığına kabul edilmiyor, bunun yerine Gümrük Birliği'yle yoluna devam etmesi kararlaştırılıyor ve tam üyelik için doldurması gereken demokrasi ve insan hakları koşulları saptanıyordu. Türkiye'nin hedefi tam üyelikti. Ankara Anlaşması ve Katma Protokol bu olanağı sağlamıştı. Tam üyeliğe gidişin yolu da Gümrük Birliği'nden geçiyordu. Yani, tam üye olabilmek için Gümrük Birliği'nden geçmek şarttı. Türkiye, AB'nin 10 yeni ülkeyi tam üyeliğe alma eğiliminden dolayı paniklemişti. Bu, en son genişleme olabilirdi ve kapılar uzun süreli şekilde kapanabilirdi. Ankara'nın saptadığı temel strateji çok açıktı:

Önce Gümrük Birliği anlaşması yapılmalı, ardından da tam üyelik kapıları zorlanmalıydı.

Yunanistan da kendi yönünden paniklemişti.

Türkiye birdenbire ön plana çıkıyordu. 10 yeni ülkeye tam üyelik kapıları aralanırken, hem Türkiye'yi dışarda tutarken kızdırmamak ve belirli oranda tatmin etmek hem de Türk pazarını AB'ye açmak amaçlanıyordu.

Çok yönlü ve AB açısından kârlı bir strateji uygulamaya konuluyordu.

Yunanistan'ın paniği, 1990 yılında tam üyelik başvurusunu yapmış olan Kıbrıs'tan hiçbir şekilde söz edilmemesiydi. Oysa Kıbrıs Rum yönetiminin başvurusu, AB komisyonu tarafından 1993'te kabul edilmiş ve tam üyeliği reddedilmemişti. Buna rağmen, 10 aday arasına sokulmuyordu. Nedeni, Türkiye'nin olası muhalefeti idi.

1993-1994 döneminde, Türkiye'yle Gümrük Birliği hazırlıkları büyük bir hızla sürdürüldü. Özellikle Almanya için GB çok önemliydi. Bonn için, Türkiye'nin tam üyeliği söz konusu dahi edilemezdi. Bu ülke Gümrük Birliği'yle yetinmeli ve ileri yıllarda yeniden değerlendirilmeliydi. Başbakan Kohl, Türkiye'yi kızdırmamak için GB anlaşmasının bir an önce tamamlanmasını ve Kıbrıs'ın da tam üyelik adayları arasına alınmaması için özel çaba harcadı. Almanlar, Kıbrıs konusuna el atılması durumunda işlerin çok daha karışacağına inanmışlardı. Haklıydılar ve yıllar geçtikçe, AB'nin Kıbrıs'ı tam üyeliğe almak isteyerek ne kadar büyük hata işlediği ortaya çıktı.

Yunanistan aynı dönemde iki yönlü bir kampanya açtı.

Türkiye'nin Gümrük Birliği anlaşmasına karşılık, Atina'ya ekonomik kayıplarını karşılayabilmesi için 750 milyon ECU'lük bir denge kredisi verilmesi, diğeri de Kıbrıs'ın tam üye adayları listesine sokulmasıydı. Elinde de güçlü bir koz vardı. Gümrük Birliği'ni veto edebilir, hiçbir AB organını çalıştırmaz ve Gümrük Birliği'nin gerçekleşmesini engelleyebilirdi.

Kısacası, anahtar Atina'nın elindeydi. Nitekim, bu engellemeyi de elinden geldiğince sürdürdü. Gümrük Birliği'ni durdurmaya çalıştı.

Bu mücadele AB içinde daha çok Bonn ile Atina arasında geçti ve ilk aşaması 24-25 Haziran 1994 Korfü Doruğu'nda bitti. Atina, Kıbrıs'ın tam üyelik adayı olan ülkeler listesine alınmasını kabul ettirdi. Ancak AB bir de koşul eklemiştir ve 1996 yılında toplanacak ve ne zaman biteceği bilinmeyen hükümetler arası konferansın alacağı kararlara göre bu tam üyeliğin yeniden gözden geçirileceğini belirtti. Yani, kapıyı yan yarıya araladı.

Yunanistan da bu koşulu kabul etmedi. Avrupa Birliği'nden, Kıbrıs'la tam üyelik müzakerelerinin, diğer 10 adayın durumu dikkate alınmaksızın ne zaman başlatılacağına kesinlikle belirtilmesini istemeye başladı. Kesin tarih verilmesi, Kıbrıs'ın tam üyeliğinin şimdiden garantiye alınması anlamına gelecekti. Zira Kıbrıs'la müzakere edecek bir şey yoktu. Yunanistan'dan dahi da-

ha zengindi. Resmî müzakereler bir formaliteden ibaret kalacaktı. Türklerin ne yapacaktan anlaşılmadan, Kıbns Rumlarının tam üyeliğe alınması adanın resmen ikiye bölünmesiyle sonuçlanabileceği için, kimse böyle bir sorumluluğu üstüne almak istemiyordu. AB, Kıbns konusunda henüz hazır değildi.

9-10 aralık 1994'te Essen Doruğu işte bu konuda büyük bir kavgaya neden oldu. Alman ve Yunan yetkililerin birbirlerine girdikleri bu doruktan, her şeye rağmen Türkiye'yle GB anlaşmasının desteklenme karar çıktı.

Yunanistan da rövanşını, 19 aralık 1994 günü yapılan Türkiye-AB Ortaklık Konseyi'ni engelleyerek aldı. Oysa, Gümrük Birliği pazarlıktan tamamlanmış ve Ortaklık Konseyi'nde onaylanacak noktaya getirilmişti. Yunanlılar bu şekilde, anahtar ellerinde tut-tuklarını ve Kıbns konusunda kesin tarih alınmadan, Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne yeşil ışık yakmayacaklarını göstermişlerdi.

Ortaklık Konseyi toplantısı ertelenince gerginlik birdenbire ar-tıverdi. İlginçtir, devreye Washington girdi. Hemen hemen aynı günlerde, Çiller'in en yakın danışmanlarından Emre Gönensay, ABD dışişleri bakan yardımcısından R. Holbrooke'la görüşürken, Ankara'ya götürülmek üzere şu öneriyi aldı: - Başbakan Çiller'e söyleyin, AB'nin Kıbrıs'la resmî müzakerelerin açılması konusunda kesin tarih verilmesine itiraz etmesin. Zira, Kıbns Rumları, Türk tarafı olmadan tek başlarına AB'ye giremezler. Oysa Türkiye için Gümrük Birliği çok önemlidir. AB'yle tam üyeliğe gidişin yoludur.

Bu mesaj Ankara'ya iletildi.

Zaten Ankara'da da aynı hava vardı. Gümrük Birliği'ne geçtikten sonra, tam üyeliğe gidiş kolaylaşacaktı. Tam üyeliğe arka kapıdan girecekti. Gümrük Birliği'ni gerçekleştirmiş bir ülkeyi tam üyeliğin dışında bırakamazlar.

6 mart 1995 günü Ortaklık Konseyi yemden buluştuğu sırada manzara bambaşkaydı.

Dönem başkanlığına geçen Fransa, kollan sıvamış ve geçen üç ay içinde, Washington'ın da araya girmesiyle pazarlığı sürdürmüştü. Dışişleri Bakanı Juppe, sonunda Kıbns'la müzakerelerin hükümetler arası konferansın bitiminden 6 ay sonra başlatılmasını kabul etti.

Yunan vetosu da bu koşulla kalktı.

Atina istediklerinin en önemli bölümünü elde etmiş oluyordu. Brüksel'deki Ortaklık Konseyi, tarihî bir havada yapıldı. Dışişleri Bakanı Murat Karayalçın, hem bu toplantıda hem ba-

sın toplantısında Gümrük Birliği'nin onaylanmasından duyduğu memnuniyeti belirtirken, Kıbrıs konusunda da Türkiye'nin hiçbir anlaşmadan haberi bulunmadığını söyledi.

Aynı günün akşamında, Başbakan Çüler'in de katıldığı yemek ise büyük bir kavgayla sonuçlandı. Hele Yunanlı bakan Türkiye'nin insan hakları uygulamalarını eleştirmeye başlayınca, Çiller açtı ağzını yumdu gözünü. Hele Kıbrıs'ın tam üyelik müzakerelerinin başlatılmasıyla ilgili öylesine sert sözler söyledi ki hem Yunanlı bakan hem de diğerleri şaşkına döndüler.

Çiller, Kıbrıs'ın tek başına Rumlar tarafından temsil edilmediğini, Türkiye'nin içinde bulunmadığı için Kıbrıs'ın da AB'ye katılamayacağını, bu yönde adım atıldığı takdirde adanın bölünmesi noktasına gelinebileceğini vurgulayınca kıyametler koptu.

Türkiye, Gümrük Birliği, Ortaklık Konseyi tarafından onaylandıktan sonra, Kıbrıs'la ilgili uyarısını yapmış ve böyle bir uzlaşma tarafı olmadığını altını çizmişti. Yunan heyeti, Türkiye'nin bu yaklaşımından öylesine şaşırıp ki, ertesi gün dönem başkanı Juppe'ye başvurarak, "Ne oluyoruz ? Bizim anlaşmamızdan Türkiye'nin haberi yok mu ?" diye sorma zorunluluğu hissetti. Fransız dışişleri bakanı da bir mektupla tüm ilgili taraflara, "AB'nin kararlarına kimsenin veto koyma hakkı yoktur" diyerek, Yunanistan'ı yatıştırma yoluna gitti.

Gümrük Birliği, böylesine maceralı ve zorluklarla dolu bir süreçten geçtikten sonra her şey kolaylaşacak sarınıırken, aksi oldu. Zira AB, hiç beklenmedik şekilde, GB anlaşmasının Avrupa Parlamentosu (AP) tarafından onaylanması gerektiğini kararlaştırdı. Oysa hiç gerekmiyordu. Gümrük Birliği yeni bir anlaşma değildi. 1963 ve 1970'te yapılmış, parlamentolardan geçip onaylanmış iki anlaşmanın (Ankara Anlaşması ve Katma Protokol) bir parçasıydı. Tekrar onay gereksizdi. Ancak AB, hem AP'nin gönlünü yapabilmek hem de Türkiye'yi demokratikleşme ve insan hakları konularında sıkıştırabilmek için bu yöntemi tercih etmişti.

1995'in ikinci yarısı yine bir meydan savaşma tanıklık edecekti.

Bu defa, savaş alanı Avrupa Parlamentosu'ydu.

Ne yazık ki Türkiye, yıllardır (12 Eylül Darbesi'nden başlayarak, ardından Kürt sorunuyla devam ederek, Kıbrıs ve Ermeni sorunlarıyla birlikte) parlamentonun gündemindeki ülkeydi. Yunanlıların da kışkırtmalarıyla, Avrupa Parlamentosu, Türkiye'yi, insan hakları konusunda "1 no.lu düşman" ilan etmişti.

Maşallah Türkiye de bunu hak etmek için elinden geleni ardına koymuyordu. Ünlü Terörle Mücadele Yasası'nın 8. maddesi,

son birkaç yıldır, yargıç ve savcılar tarafından öylesine farklı yorumlanmaya başlanmış, öylesine sert bir biçimde uygulanır olmuştu ki artık bütün dünyanın tepkisi üzerimize yığılmıştı.

İlginçtir, daha önce de belirttiğimiz gibi, Avrupa Birliği'nin Gümrük Birliği anlaşmasını onaylatmak için parlamentoya yollamasına gerek yoktu. Ancak AB, ilk kez Türkiye'yi sıkı sıkıya yakaladığını görmüş ve parlamentoyla rolleri paylaşmıştı.

Resmî hükümetlerin oluşturduğu konsey ve onun yürütme organı sayılan Avrupa Komisyonu, "iyi polis" rolündeydiler. Gümrük Birliği'ni mutlaka isteyen ve bunun gerçekleşmesi için Türkiye'den yana tutum alan "Türk dostu polis"i oynuyorlardı. Avrupa Parlamentosu ise, insan hakları, demokrasi ve fikir özgürlüğü gibi konularda kendi standartlarına uymadığı için Türkiye'yi zorlayan, gereken değişikliklerin yapılmasını isteyen "kötü polis"ti.

Tipik bir "sopa-havuç" politikasıydı.

Havuç Gümrük Birliği, sopa parlamentonun denetimiydi.

Avrupa Parlamentosu 1995'in başında, Türkiye'ye yaklaşık sekiz maddelik bir istek listesi çıkardı. Anayasa'daki ve Ceza Kanu-nu'ndaki tüm fikir özgürlüğünü kısıtlayan maddelerin değiştirilmesinden, hapse atılan DEP milletvekillerinin serbest bırakılmasına kadar uzayan bir listeydi bu.

Herhalde parlamentonun tarihinde hiçbir zaman böylesine büyük çapta bir iç mücadele, böylesine büyük bir lobi savaşı yaşanmamıştır.

İlk haftalardan itibaren bu anlaşmanın parlamentodan geçme umudunun olmadığına inanılıyordu.

Özellikle fikir özgürlüğünü kısıtlayan 8. madde herkesin hedefiydi. Türkiye bu durumda, ilerde tam üyelikle sonuçlanabilecek bir düzenlemeyle topluluğa alınmazdı.

Tartışmalar uzadıkça ortaya bir başka gerçek çıkmaya başladı.

Avrupalı parlamenterlerin kafalarının ardındaki asıl konu, Kürt, sorunuydu. Fikir özgürlüğünün önündeki tüm kısıtlamaları kaldırarak, Kürt sorununun çözümü için gereken tartışma ortamının doğmasını, Kürt, kökenlilerin hapse girmeden görüşlerini açıklamalarını amaçlıyorlardı. 8. madde ve öteki kısıtlayıcı maddelerin kalkmasını bunun için istiyorlardı. Türkiye'nin, Kürt sorununu başka türlü aşamayacağına inanmışlardı. Kendi kendine de kısıtlamaları kaldıramayacağı için, GB'yi fırsat sayıp bastırdılar.

Göz gözü görmüyordu. Avrupa Parlamentosu ilk kez Türkiye'yi keşfetti. Bu tarihe kadar sadece Yunanlı parlamenterlerin söylediklerine göre Türkiye hakkında oy kullananlar, akın akın Türki-

ye'ye heyetler yollamaya, özel inceleme komisyonları kurmaya başladılar.

Tabii sonunda da AP ikiye bölündü. Bir bölümü "Türkiye tam anlamıyla demokratikleşmeden ve yasalarındaki tüm kısıtlayıcı maddeleri temizlemeden yeşil ışık yakmayalım. Dışarda bırakalım" diyor, öbür bölümü, "Dövmekle bir sonuç alamayız. Türkiye'yi dışlayacağımıza, içimize alıp etkileyelim ve aksaklıklarını düzeltirelim" diyordu.

Bu noktaya varılmasında Amerika, ve öbür bazı AB üyesi ülkeler (İngiltere, Fransa, Almanya, İspanya, Hollanda, İtalya, Belçika) son derece önemli rol oynadılar. Amerika'nın Brüksel'deki daimî delegesi Eisenstadt, bizzat Hallbrooke tarafından koordinasyonla görevlendirildi. 15 AB ülkesindeki ABD elçileri aynı anda girişimlerde bulundular. Her parlamenti teker teker dolaşıp Türkiye'nin dışlanması durumunda bu ülkeyi kaybedeceklerini anlattılar.

1996 mayısında parlamentonun en önemli üç grubunun bayan başkanı için "Üç orospunun lafıyla mı tutumumuzu değiştireceğiz" diyen Devlet Bakanı Ayvaz Gökdemir'in devirdiği çamın ayıbı dışında, Türkiye de son derece etkili bir lobi kampanyası sürdürdü. Başbakan adeta geleceğini GB'ye bağlamış gibiydi. Sürekli telefonda üye ülkelerin başbakanlarıyla konuşuyor, kısa gezilerle büyük başkentleri dolaşıyordu.

Avrupa Parlamentosu ikilem içinde kalmıştı. Hayırcılar, "Türkiye zaten yeterli adımları atmıyordu. Bari oylamayı seçim sonrasına bırakalım" diyordu.

Oylamaya beş kala, birdenbire hava değişmeye başladı.

Çünkü Türkiye kıpırdadı. Parlamentonun uzun listesi azalmış, ancak en önemli isteklerinde ısrar edince, TBMM gereken adımları atmıştı. Önce Anayasa'daki maddelerin bazıları değişti, ardından 8. madde (kimilerine göre, basit bir göz boyama olsa dahi) değişti, bu maddeden hapse girmiş 150 kişinin 130'u serbest bırakıldı.

Aynı anda, üye ülke hükümetleri ve Amerika, parlamento üzerindeki baskılarını daha artırdılar. Her toplantıda ileri sürülen gerekçeler de şunlardı:

1- Gümrük Birliği, Türkiye'nin, anlaşmalarından kaynaklanan bir hakkıdır. Bunu reddetmek, Türkiye'de dışlanmak anlamına gelecek ve kamuoyundaki Batı aleyhtarları tarafından kullanılacaktır. Oysa Türkiye, stratejik açıdan (Bosna, Kafkaslar ve başta Irak olmak üzere Ortadoğu'nun kesiştiği bir noktada bulunan) son derece önemli bir ülkedir. Dışlanması, Batı'nın çıkarlarını zedeler.

2- Reddedilme, özellikle köktendinci grupların işine yarayacak ve Çiller gibi ilerici güçler zayıllayacakür. Anlaşmanın, seçimler yapılmadan onaylanması ve resmileştirilmesi, seçimlerdeki olası bir Refah galibiyetinden önce Türkiye'nin Avrupa'ya bağlanması anlamına gelecektir ki Gümrük Birliği düğümü bir kez atıldı mı, geriye doğru çözmek son derece güçtür. Oysa Gümrük Birliği köktendinci akımların en önemli engelidir.

3- Gümrük Birliği'nin onaylanmasından sonra Türkiye, Avrupa Parlamentosu'nun denetiminde tutulabilir ve insan hakları, fikir özgürlüğü ve Kıbrıs konularında doğru yönde ilerlemesi sağlanabilir.

4- Gümrük Birliği Türkiye'den çok (kısa vadede) Avrupa'nın çıkarmadır ve Türkiye pazarı bundan daha ucuza satın alınamaz.

Avrupa Parlamentosu'ndaki rahatsızlık, 13 aralık öğle saatlerine kadar sürdü.

Verecekleri oyun ne kadar tarihî olacağını biliyorlardı. Bir süre önce tanı üye olmak istediğinde reddettikleri Türkiye'ye, Gümrük Birliği aracılığıyla arka kapıdan topluluğa girme yolunun açılacağını farkındaydılar.

13 aralık günü bütün Türkiye nefesini tuttu.

Avrupa Parlamentosu Genel Kurulu tıklım tıklım dolmuştu. Ben de ilk defa böylesine bir katılım görüyordum. Aslında oylanacak olan anlaşma, dışardan bakıldığında ekonomik ağırlıklıymış gibi görünüyordu. Oysa gerçekte tamamen siyasî bir anlaşmaya dönüşmüştü. Oy verecek olan parlamenterler, Türkiye'nin bu şekilde AB'ye daha yakınlaşacağını ve ilerde tam üye olma hakkını daha kolaylıkla elde edebileceğini biliyorlardı. Bu oylama "Türkiye'nin Avrupa'ya kabulü veya reddi" anlamına geliyordu. Ertelemek isteyenler ile evetçiler arasındaki tartışmalar epey sürdü. Sonunda, oylama panosunda şu sonuç çıktı:

Evet 343 Hayır 149 Çekimsiz 113

Bütün salon ve Türkiye'nin önemli bir bölümü derin bir nefes aldı. Resmen, deve hendekten atlatılmıştı. Ancak hemen ardından da siyasî koşullar karan geldi. Zira parlamenterler kerhen ve devletlerin büyük baskısı altında onay vermişlerdi. Türkiye'nin demokratikleşmede ve insan haklarında ye-

tcince yol almadığını biliyorlardı. Anlaşma geçtikten sonra da tekrar eski uygulamalara döneceğinden kuşkuluydular. Bundan dolayı onay oylamasından sonra bir de "koşullar ve beklentiler" karar aldılar. Fikir özgürlüğü, insan hakları gibi konularda gerileme olmaması, aksine düzenlemelerin sünnesi koşulu getirildi. Kürt sorununda ilk defa " taraflar arasında bir siyasi çözüm " aranması ve şiddetin bırakılması çağrısı yapıldı. Bütün bu koşullar ve beklentilerin izlenmesi de AB Komisyonu'na bırakıldı. Bundan böyle komisyon her yıl ekonomik ve siyasi gelişmeleri anlatan rapor hazırlayacak ve AP'de Türkiye'yi sürekli gündeminde tutacak.

Bu karar çok büyük bir farkla kabul edildi. Bu fark, Türkiye'ye duyulan kuşkuları da açıkça gösteriyordu. Evet 395 Hayır 19 Çekimser 113

Türkiye için yepyeni ve tarihî bir dönem işte böyle başladı.

Gümrük Birliği'm bu kadar önemsememin bir tek nedeni var. O da Türkiye Gümrük Birliği sürecine girerek sadece ekonomik avantajlar elde etmekle kalmayacak, ekonomisinde bir devrim gerçekleştirmek zorunluluğuyla karşılaşmayacak, 2000'li yıllara 1. ligde oynayan ülkeler arasında girmeyecekti. Türkiye, Gümrük Birliği'yle beraber, eğer- isterse, uzun vadede Avrupa Birliği'ne (AB) tam üye olma imkânını hemen elde etmese dahi, kaybetmeyecekti.

Hemen tam üyelik girişimleri başlıyor

Avrupa Parlamentosundaki bu mücadeleden üç gün sonra 16 aralık 1995'te AB, Madrid'de yeni bir doruk toplantısı yaptı. Bunun amacı, Doğu'ya açılmanın resmîleşmesiydi. 10 aday ülke ve Kıbrıs davet edilmiş, Türkiye adaylar arasına konmamıştı. Buna karşılık, toplantının hemen ertesinde, troyka (bir önceki dönem başkanı, o sıradaki dönem başkanı ve hemen ardından dönem başkanlığını alacak olan ülke) liderleri Çillerle buluştular.

Bu tutum, AB'nin Türkiye'yi Gümrük Birliğiyle (kol teması şeklinde) yatıştırmak ve tam üyelik konusunu ileri tarihe bırakmak istediğinin işaretiydi. İspanya, İtalya başbakanları ve Fransa Cumhurbaşkanı Chirac'm katıldıkları 45 dakikalık görüşmede, Çiller ilk defa niyetini ortaya koydu:

- Türkiye'yi diğer adaylarla eşit düzeyde tutun. Bunun anlamı, tam üyelik trenine binmek istenildiği idi. Troyka bu mesajı duymazlıktan geldi.

Bundan sonraki gelişmeler belki rayında gidecekti, ancak 30 Ocak 1996 günü Ege'de Kardak kayalıklarında çıkan bir anlaşmazlık, Türkiye ile Yunanistan'ı bir savaşın eşiğine getiriverince her şey altüst oldu.

Ankara'ya göre, Kardak kendi milli sularının içindeydi. Atina'ya göre ise, İmia yıllardır kendilerine aitti ve Türkiye ilk defa bir Yunan toprağına el koymak istiyordu.

Kardak Krizi, Türkiye'nin AB ilişkilerindeki dönüm noktalarından birini oluşturdu. Yunanistan bu konuda öylesine bir duyarlılık gösterdi ki tam üye olduğu Avrupa Birliği'ni harekete geçirmeyi başardı. "Eğer sizin üyeniz isem, dışardan tehdit edildiğim ve topraklarımıza göz konduğu bir dönemde yanımda durmak zorundasınız" yaklaşımıyla, Türkiye'ye karşı bir cephe kurdurdu.

24 Temmuz 1996 günü AB dışişleri bakanları toplantısında, Yunanistan istediğini elde etti. Konsey, "Kardak-İmia Krizi'ni Türkiye'nin çıkarttığını, dolayısıyla çözüm sorumluluğunun Türkiye'ye ait olduğunu, bundan dolayı Lahey Adalet Divanı'na gitmesi gerektiği" kararını verdi. Bu, AB'nin Yunan tezine açık destek vermesi anlamına geliyordu. Atina da bu karara dayanarak, Türkiye'nin AB'yle tüm ilişkilerini dondurdu. Millî çıkarları adına kullandığı vetosunu, en basit ilişkide dahi kullanır oldu. Gümrük Birliği'nden kaynaklanan ve Türkiye'ye transfer edilmesi gereken tüm kredileri durdurduğu gibi, kendini ilgilendirse veya ilgilendir-mese dahi, Türkiye'nin AB Komisyonu'yla her temasını kesme yoluna gitti. Adeta bir Yunan terörü estirdi. Orta Asya'ya gidecek bir otoyolun projelerini görüşecek alt komisyon çalışmasına Türkiye'nin davet edilmesinden tutun da Ankara'ya yollanacak teknik heyetlere kadar her şey Yunan engeline çarpar oldu. Giderek bu tepkiler kurumsallaştı. Artık Yunanlı itiraz etmeden, komisyonun en basit memuru bile, Yunanistan nasıl olsa durdurur varsayımından hareket edip, Türkiye'den gelen talepleri reddeder oldu.

Atina, komisyon ve konsey düzeyindeki bu baskını, Avrupa Parlamentosu düzeyinde daha da kolaylıkla işletti ve Türkiye'ye karşı etkili bir cephe kurdu.

Avrupa'da böylesine bir kargaşa yaşanırken, Türkiye tam bir çalkantı içine düşmüştü. Deniz Baykal'ın koalisyonu bozmasından sonra ilk Anayol hükümeti (Mesut Yılmaz başbakan, Tansu Çiller dışişleri bakanı) 6 Mart günü göreve başlıyordu. Bu hükû-

met büyük ümitlerle başlamış, ancak daha ilk gününden itibaren kendini gösteren Yılmaz-Çiller gerginliği, sonun pek gecikmeyeceğini gösteriyordu. Nitekim üç ay sonra, çeşitli yolsuzluk kavgaları, yüce divan tartışmalarıyla koalisyon çöktü, değişiverdi. Türkiye müthiş bir gerilime girdi.

Laik-antilaik tartışmaları alevleniverdi. Refah'ın ülkeyi şeriat düzenine götüreceği kuşkulan, birbirinden aykırı çıkışları ve kışkırtma dolu demeçleri kaygılan kamçıyordu.

Çiller, sadece içerde değil, Avrupa'da da büyük bir eleştiri kampanyasıyla karşı karşıya kaldı.

Gümrük Birliği tartışmaları sırasında, Avrupa'dan gelen her yetkiliye "Beni desteklemezseniz Refah gelir ve Türkiye'yi felakete götürür" diyen Çiller, bütün inandıcılığım kaybetti.

Bu ortamda, Avrupa Birliği'yle ilk randevu 3 aralık 1996'da Dublin Doruğu sırasında gerçekleşti. Dışişleri bakanı olarak, yine doruk sonrasındaki görüşmede Çiller, "Türkiye'yi, yeni genişlemenin dışında bırakamazsınız" dedi.

Ancak, tam üyelik atılımı asıl 29 ocak 1997'de Roma'daki 5'li toplantıda yapıldı.

Alman, İngiliz, Fransız, İtalyan ve İspanyol dışişleri bakanları-ın katıldıkları bu görüşmeye Çiller çok hazırlıklıydı. Konuşması, baştan sona bir uyan mesajı taşıyordu:

"... Dikkat edin beyler, Türkiye'ye haksızlık ediyorsunuz. Türkiye bir NATO ülkesidir. Ayrıca AB'ye ilk tam üyelik başvurusu yapan bir ülkedir. Gümrük Birliği'ni, tam üye olmadan yükümlenmiştir. Şimdi yeni bir genişlemeye girdiğiniz bir sırada Türkiye'yi dışarda tutamazsınız. İleri bir tarihe erteleyemezsiniz..."

Bu noktalar, Türkiye'nin en temel gerekçelerini kapsıyordu.

Ev sahipliği yapan İtalya dışişleri bakanı, diğerlerinin hayret dolu bakışları arasında birdenbire, "Evet, haklısınız. Bizim için de Türkiye aday ülkedir. Bu sürecin dışında bırakırsak, Türkiye'yi kaybederiz.

Ancak, ortada bir de kurallar var. Eğer Türkiye bu kurallara (Kopenhag kriterleri) uyarsa sorun kalmaz" deyiverdi.

Hazırlıksız yakalanmışlardı. İtalya'dan böyle bir çıkış beklemiyorlardı.

Ardından, Fransa Dışişleri Bakanı Charette ve İngiltere Dışişleri Bakanı Rifkin söz aldılar. Onlar da kıstaslar ve kurallardan söz ettiler. Geriye bir tek Kinkel kalmıştı. Almanya dışişleri bakanı kıpkırmızı olmuştu ve Bonn'un sonuna kadar sürdüreceği olumsuz tutumu ortaya koydu. İlginçtir, ilk defa açıkça Yunanistan'ın arkasına saklandı.

"Her şeyden önce, Türkiye'nin Yunanistan'la sorunları var. Bu sorunları çözmeden nasıl harekete geçebiliriz?" dedi.

Türk heyeti bu toplantıdan çıkarken ümitlenmişti.

Almanya'nın itirazına rağmen, diğerleri Türkiye'nin tam üyelik adayı olma girişimini reddedemiyorlardı. Eğer büyük bir kampanya yapılırsa, Bonn da ikna edilebilirdi. "Kopenhag kriterleri ve koşullarının ne anlama geldiği o sıralarda pek bilinmiyordu. Hemen "evet" dememek için, bu kriterlerin arkasına saklandıkları sanılmıştı.

Ankara'nın yaklaşımı özetle şöyleydi:

- Türkiye'yi 11 aday ülke listesine 12. aday olarak aldığımızı açıklayın.
- Aday ülkelere uyguladığımız tüm hazırlık çalışmalarına bizi de alın.
- Türkiye'yi hemen tam üye yapmasanız dahi, belirli bir katılma tarihi verin.

Haftalar geçtikte, AB çevreleri, Türkiye'ye şu yanıtı vermeye başladı:

"Türkiye'nin AB'yle imzaladığı anlaşmanın hedefi açıkça bellidir. Yani tam üyelik. Üstelik 28. maddeye göre ilişki kurduğunuzdan dolayı, tam üyelik konusunda hiçbir kuşkunuzun olmaması gerekir.

Türkiye'nin tam üyeliğe ehil olduğunu da açıkladık. Şimdi üstümüze gelmeyin. Böyle bir durumda, size eskiden verdiğimiz sözlerin de arkasında duramayız."

Türk heyeti, bu ilk denemeden memnundu, zira Almanya'daki havayı tam tartamıyorlardı. Türk Dışişleri Bakanlığı öylesine iyimser bir hava içindeydi ki birkaç ay sonra gerçekleşecek olan NATO'nun genişlemesinin dahi veto edilebileceğinden söz ediliyordu. Adeta "Ya adaylık ya ölüm" havasına girilmişti. Adaylık listesine girebilmek için, Batı'yla bütün ilişkiler rehine alınmak üzereydi.

Ancak, Türkiye'nin karşısında iki engel vardı.

Biri, Yunanistan'la sürdürülen Kardak Krizi, diğeri de Almanya'nın itirazı. Daha doğrusu, Türkiye'nin tam üyeliğinin sözünden dahi rahatsız oluşu.

Hiç beklenmeyen gelişme, 4 mart 1997'de Brüksel'de toplanan 6 AB ülkesi (Almanya, Belçika, Lüksemburg, İspanya, İtalya, Fransa) Hristiyan Demokrat partilerinin doruk buluşmasında, AB'nin genişlemesi tartışılırken Türkiye de ele alınmış ve "tam üyeliğinin söz konusu olamayacağı" karar alınmıştı. Buluşmanın önemi, katılımcıların başbakan konumunda olmasıydı. Ka-

palı kapılar arkasında yapılan toplantıdan sonra, eğer Belçika Başbakanı Martens, "Bir Avrupa medeniyet projesi kurulmaya çalışıldığını ve Türkiye'nin bu kültürün bir parçası olmadığı" anlamına gelen sözler sarf etmeseydi, belki kimseler farkına varmayacaktı. Ancak bu sözler, sadece Türkiye'yi değil, bütün Avrupa'yı sarstı. Hıristiyan Demokratlar açıkça, "Müslüman Türkiye, bizim kurmaya çalıştığımız Hıristiyanlar kulübüne giremez" demek istiyorlardı. Bu kelimelerle söylemeler dahi, bütün yorumlar bu yönde yapıldı.

Aslında söyledikleri doğrudu. Avrupa'nın muhafazakâr çevrelerinde yıllardır hissedilen, ancak açıkça söylenmeyen bir gerçektir. Türkiye'nin Müslümanlığı, bu çevreleri hep rahatsız ederdi. Hıristiyan grubuna bir Müslüman ülkenin nasıl uyum sağlayabileceğini sorgularlardı.

Bu çıban ilk defa patlatılmış oldu.

İlginç yanı, Avrupa'daki laik çevrelerin tepkileriydi. Türkiye birdenbire gündeme giriverdi. AB laikleri Türkiye'ye sahip çıktılar. Arka arkaya tepkiler verildi. Çeşitli AB başkenti, Hıristiyan demokrat açıklamalarını sert şekilde eleştirdi.

Hıristiyan Demokratların bu tutumu öylesine bir utanç yaratmıştı ki, 15-16 mart günü Hollanda'nın Apeldoorn kentinde AB dışişleri bakanları resmî olmayan şekilde bir araya geldiklerinde, Türkiye gündemin en başına oturtuldu. Sonuçta, AB Komisyo-nu'nun Türkiye'nin adaylığı konusunda bir rapor hazırlaması kararlaştırıldı ve Ankara'nın "tam üyeliğe ehil olduğu, diğer adaylarla eşit muamele görmesi gerektiği" açıklandı.

Hıristiyan Demokratların devirdikleri ağaç, Türkiye'ye yaramıştı.

Ancak, aynı zamanda "kıstaslar, koşullar" kelimeleri de daha sık tekrarlanır olmuştu.

Kolları sıvayan da Hollanda Dışişleri Bakanı Van Mierlo oldu.

Ardı ardına Ankara'ya geldi ve öncelikle Kardak Krizi'ne çözüm aramaya başladı.

Yunanistan, Türkiye'yle sadece Ege sorununun bulunduğu ve bunun da Lahey Adalet Divanı'na götürülerek çözümlenebileceğini söylüyordu.

Türkiye ise, Yunanistan'la birçok sorunu bulunduğunu, önce ortak bir çalışmayla bu sorunların bir listesinin yapılmasını, ardından bir akıl adamlar komitesinde hangilerinin ikili görüşmelerle çözümlenebileceğinin saptanmasını, ikili çözüm bulunamayanların Lahey Adalet Divanı'na götürülmesini öneriyordu.

Hollanda çok çaba harcamasına, Türkiye'nin, 30 yıldır sürdürdüğü ve Ege konularını Lahey Adalet Divanı'na götürülmesini reddeden yaklaşımını değiştirip uzlaşma aramasına rağmen, Atina ısrarından hiçbir zaman vazgeçmedi. "Türkiye Lahey Adalet Divanı'na gitmeyi kabul etsin, hem vetomuzu kaldıralım hem de adaylığımı destekleyelim" yaklaşımını sonuna kadar sürdürdü. Atina'nın bu taktiği, Kıbrıs Rum yönetiminin tam üyeliği sağlayana kadar da sürdüreceği bu yaklaşımıyla anlaşıldı. Yunanistan adeta, Türkiye'nin AB'yle ilişkilerini rehine alıyordu.

1997'nin yaz ayları, Türkiye'nin iç ve dış ilişkileri açısından çok sıcak geçti.

16-17 hazirandaki Amsterdam Doruğu'na Türkiye, şeklen dahi olsa, diğer aday ülkelerle birlikte davet edildi. Aynı yemek sofrasını paylaşan Dışişleri Bakanı Çiller için bu yaklaşım, AB'nin tutum değişikliğini gösteriyordu. Adaylar listesine girme tutkusu sürüyordu; Almanların itirazları da, giderek ön plana çıkışı da kaygıyla izleniyordu. Bonn'un itiraz ettiği bir formülün AB tarafından kabul edilmesinin imkânsızlığı bilindiğinden dolayı, Ankara bütün gücünü Almanya'ya yönlendirmeye başladı. Nitekim 10 haziran günü Brüksel'deki Türk delegasyonunun eline geçen, AB komisyonu tarafından hazırlanan Gündem 2000 adlı raporda, Almanya'nın izleri hemen görülüyordu.

Gündem 2000 (16 temmuz 1997'de basına açıklandı), yeni genişlemenin koşullarını ve planlamasını açıklıyordu. Her ülke ayrı ayrı ele almıyor ve eksik yönlerine dikkat çekiliyor, tam üyeliğe kadar gidecek dönemde uygulanacak mekanizmaları ortaya koyuyordu. Türkiye'ye sadece 1,5 sayfa ayrılmıştı. Yine de genişlemeyle ilgili raporun içine alınmış olması memnuniyetle karşılandı. Ancak satırların arasına girildikçe, işin güçlüğü daha da iyi anlaşıldı. AB, Türkiye'nin "tam üyeliğe ehil" olduğunu söylemekle yetiniyor, tam üyeliğe engel sayılan unsurlara dikkat çekiyordu:

Rapor, Türkiye'nin ekonomik performansına pek eleştiri getirmiyor, ancak Güneydoğu sorununun sivil yaklaşımla çözülmesi gereği, Yunanistan'la anlaşmazlıklar, Kıbrıs, demokrasi ve insan hakları alanlarındaki eksikler, hatta Millî Güvenlik Kurulu'nun konumu tartışmaya açılıyordu.

Adeta, "Türkiye bu aşamada aday ülkeler üstesine neden giremez?" sorusuna gerekçeler hazırlanıyordu. Aynı günler, ülkedeki gerilimi artıran Refahiyol hükümetinin düşüp, yerine Yılmaz-Ecevit (ANAP-DSP) koalisyonunun geçmesini de getirdi. 30 haziran günü, Yılmaz'ın başbakanlığında göre-

ve başlayan hükümetin en önemli gündem maddesi AB'ydi.

Mesut Yılmaz koltuğuna oturmasından kısa bir süre sonra, Alman Başbakanı Kohl'den önemli bir mesaj aldı. Kohl, Yılmaz'ı daima desteklemiş bir başbakan olduğu için, mesaj Ankara'da farklı şekilde dinlendi. Kohl, ana çizgilerle şunu söylüyordu: "Sonbaharda seçimlere gidiyoruz. Benim kamuoyum, bu aşamada Türkiye'nin tam üyelik adaylarının arasına sokulmasını farklı olarak yorumlar. Aday olması dahi, Türkiye'nin tam üyeliğe gideceği, yani serbest dolaşım sayesinde yine milyonlarca Türk'ün Almanya'ya akacağı şeklinde yorumlanır ve bana büyük oy kaybettirir. Oysa durumum çok kritik. Seçimi birkaç yüz bin oyla dahi kaybedebilirim. Bana yardımcı olmalısınız ve Çiller'in yaklaşımından vazgeçmelisiniz..." İşin bu yanı, bir politikacının halinden diğerinin anlamasıyla ilgiliydi.

Mesajın diğer bölümünde şöyle bir öneri getiriliyordu: "11 adayın araştırma girmekten vazgeçin. Eğer zorlarsanız sonuç alamazsınız. Bunun yerine, Gümrük Birliği'ni güçlendirecek, yeni malî ve ekonomik unsurlar getirecek (GB) bir formül bulalım. İlerdeki tam üyelik hakkınızı tekrarlayalım ve konuyu zamana yayalım..."

Kohl'ün desteğinin önemini bilen Mesut Yılmaz'm akli bu öneriye yatmıştı. Ancak Dışişleri Bakanlığı karşı çıktı. Bu yaklaşımın hiçbir sonuç getirmeyeceğini, zaman kaybetmekten başka bir şey olmadığını, bu genişleme sürecinin de kaçırılacağı savundu ve şöyle bir orta yol önerdi: "AB, bizi 11 aday listesine resmen alsın. Diğer aday ülkelere uygulayacağı hazırlık mekanizmalarına ve malî yardım programına dahil etsin. Buna karşılık, biz de süre konusunda esnek davranalım. Kesin bir tarih için ısrarlı olmayalım." Bu yaklaşımın, Çiller dönemindeki yaklaşımdan farkı, bir adım daha geri adım atılmasıydı. Şekil açısından belirli bir esnekleşmeyle yetiniliyordu. Çiller'in politikası da, sonunda yine aynı noktaya gelecekti, ancak çıta başlangıçta yükseğe konulmuştu.

Özetlemek gerekirse, Almanya Türkiye'ye özel statü (Gümrük Birliği) öneriyor, Türkiye ise 11 adaylık listeye sokulmasında ısrar ediyordu.

Yılmaz bütün iç işleri bıraktı ve Ecevit'le birlikte Avrupa başkentlerinin turuna çıktı. Yunanistan hariç, hemen her üye ülkeyle üst düzey temaslar yapıldı. Türkiye'nin en büyük diplomatik kampanyası yaşandı. Bu arada en büyük destek, Washington'dan geliyordu. Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Türk Dışişleri gibi, bütün büyükelçilerini hareketlendirmişti. Hangi AB ülkesiyle resmî

bir temas olsa, Amerikalılar hemen Türkiye dosyasını ortaya koyuyorlardı. Bu baskı, AB başkentlerini çok rahatsız etti. Hem Ankara hem de Washington'm bunaltıcı baskısı altında kalmışlardı.

Amerika'nın desteği, Türkiye'nin AB'den uzaklaşmaması, Ba-tı'yla ilişkilerindeki en önemli halkanın zayıflamaması içindi. Washington, olumsuz bir gelişme karşısında Türkiye'nin ne kadar ters bir tepki göstereceğini adeta önceden hissetmişti.

İşte böylesine yorucu ve uzun bir maratonun en son durağı Bonn oldu.

29 eylül günü, Yılmaz-Kohl görüşmesi, bu pazarlığa nokta koyacaktı.

iki başbakan önce kısa bir süre baş başa görüştüler. Ardından toplu halde bir araya geldiler. Türk heyeti uzun uzun görüşlerini açıkladı. Kohl sorular sordu, yanıtlarını aldı.

Türkiye, adaylar listesine girmekle dahi yetinebileceğini, daha önceki "katılma süreci mekanizmalarına girmekten dahi vazgeçebileceğini" bildirdi.

Açıkçası "Bize adaysınız deyin, yeter. Biz beklemeye hazırız" deniyordu.

Toplantının sonuna doğru, Almanların önceden hazırladıkları basın bildirisini istedi ve kendi eliyle bir ek yaptı. Ardından da, "Eğer dün bana, burada bugün yapacağım açıklamayı söyleselerdi ben bile inanmazdım" dedi ve "Türkiye'nin tam üyeliğini destekleyeceğim" diye devam etti.

Türk heyeti kulaklarına inanamamıştı.

Heyetten bazıları sorular sordular.

Bu destek nasıl gerçekleşecekti?

Lüksemburg'da nasıl bir karar çıkacak?

Yeni genişleme sürecinde nasıl yer alacağız ?

Kohl bu soruların, "Acele etmeyin. Bu sorular için henüz erken" şeklinde yanıtladı.

Dışarıya çıkıldığında da basma yaptığı açıklamada, "Almanya'nın, Türkiye'nin müstakbel (ilerdeki) tam üyeliğini destekleyeceğini" açıkladı.

Türk heyeti geri dönerken keyif içindeydi. Alman başbakanının söylediği, "Türkiye'nin adaylar listesine sokulmasının Almanya tarafından destekleneceği, yani Alman muhalefetinin kalktığı" şeklinde yorumlandı. Başbakan Yılmaz, dönüş yolunda gazetecilere, "İstedığımızı elde ettik. Yolumuz açıldı" diye açıklamalar yaptı.

Her şeyin pespembe olmadığı, iki gün sonra anlaşılıverdi.

Alman başbakanının, "Türkiye'nin adaylar listesine girmesini

değil, ilerdeki olası bir tam üyeliğini desteklediği" açıklandı. Kohl'ün söylediklerinin yanlış anlamalara yol açtığı belirtildi.

Alman Dışişleri Bakanlığı ince ayar yapmış ve Bonn'un temel politikasını tekrar rayına oturtmuştu. Ankara'yı yeniden bir karamsarlık sanverdi.

Yılmaz-Kohl görüşmesinden, 12-13 aralık 1997 Lüksemburg Doruğu'na kadar geçen süre içinde, Türk hükümeti, Başbakanlık düzeyinden Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığına kadar, çeşitli kademelerde yaklaşık 48 dış gezi, resmî görüşme veya toplantı yaptı. Bunların tamamı, AB ülkelerine yönelikti. Türkiye, hiçbir zaman bir konuya bu kadar bağlanmamış, hiçbir dış sorun böylesine ciddiye alınmamıştı.

Tam bir seferberlik yaşıyordu. Kamuoyu, kelimenin tam anlamıyla ayaktaydı.

Gümrük Birliği tartışmalarıyla 1994'te başlayan "Türkiye'nin Avrupa yürüyüşü" artık en üst noktasına varmıştı. Bilen bilmeyen konuşuyor, demeç enflasyonu giderek artıyordu.

Olaya tamamen ekonomik açıdan bakılıyor, Polonya'dan, Macaristan'dan dahi çok daha ilerde bulunduğumuz tespit ediliyor, demokrasi yönünden de eski Varşova Paktı ülkelerine oranla ne kadar üstün durumda bulunduğumuz belirtiliyordu.

Yani, Türkiye'nin önünde hiçbir engel bulunmadığı sonucuna varılıyordu.

Bu genişlemenin sonuncu olacağı da ortadaydı. Şu veya bu şekilde, son vagon dahi olsa, 15-20 yıl sürecek bir yolculuk dahi olsa, bu trene binilmesi gerektiği konusunda kesin bir görüş oluşmuştu. Beklentiler öylesine artmıştı ki, hükümet dahi, alınabilecek sonuçtan korkmaya başlamıştı. Zira Ankara, tüm çabalara rağmen, Alman itirazının sürdürdüğünü, diğer ülkelerin Türkiye'yi istiyormuş gibi davranmalarına rağmen, Bonn'un arkasına saklandıklarını görüyordu.

Atina, şimdiye kadar uyguladığı yaklaşımı değiştirip, ilk defa geri plana çekilmiş, Türkiye'yi önleme operasyonunun liderliğini Almanya'ya bırakmıştı.

Haftalar geçtikçe, Türkiye'nin istek listesi de tek maddeye inmişti: Ankara için, AB'nin 11 aday listesine 12. olarak adının yazılması yeterli olacaktı. Lüksemburg'da "Türkiye 12. adaydır" dense ve ardından da koşullar listesi eklense, Ankara kabullenecekti. Çıta böylesine indirilmişti.

Ancak, Bonn yine de kıpırdamıyordu.

İtalya, Fransa ve İspanya esnek yaklaşımdan yanaydılar. "Tür-

kiye'nin adını da adayların arasına koymamız ve koşulları yerine getirdiğinde tam üye olabileceğini söylememiz, bize hiçbir şey kaybettirmez" diyorlar; Bonn ise "Türkiye'ye, aday sayıldığını söylediğimiz takdirde, bizi baskı altına alacak ve diğer ülkeleri tam üyeliğe hazırladığımız gibi kendilerinin de aynı muameleye tabi tutulmasını isteyeceklerdir" yanıtını veriyordu.

Kohl Hükûmeti'nin sonbahardaki seçimlerden korkmasının yanı sıra, Türkiye'ye "aday" statüsü dahi verilmek istenmemesi-nin altında çok daha derin ve bambaşka nedenler yatıyordu:

1- AB ülkelerinde karar alan kesimlerdeki genel inanç, Türkiye'nin çok büyük ve kalabalık bir ülke olduğu, doğusu ile batısı arasında muazzam gelir farklarının bulunduğu, dolayısıyla tam üyeliğinin Avrupa Birliği'ne çok pahalıya mal olacağı şeklindeydi. Bazı hesaplamalara göre, Türkiye'nin ekonomik yönden AB düzeyine yaklaşabilmesi ve farklılıkların giderilebilmesi için, 10 yıl süreyle yılda 5 ila 10 milyar dolarlık bir yardım yapılması gerekecekti. Oysa AB tam aksine, bütçesinden para vermek yerine, bütçesini azaltmak çabasındaydı.

2- Türkiye'nin nüfus açısından büyüklüğünün Avrupa Komisyonu ve Avrupa Parlamentosu'ndaki dengeleri bozma ve AB'nin içinde çok ağırlıklı bir ülke konumuna girme olasılığı, birçok üye ülkeyi tedirgin ediyordu.

3- Türkiye'nin konumu, dışilişkiler açısından da AB'yi rahatsız ediyordu. Türkiye'nin tam üyeliği, AB sınırlarını Suriye, İran, Irak, Rusya, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'a kadar genişletecek ve AB, son derece istikrarsız bir bölgenin komşusu durumuna girecekti. Bu olasılık da hemen herkesi korkutuyordu.

4- Türkiye'nin Yunanistan'la anlaşmazlıkları, özellikle Ege ve Kıbrıs sorunları çözümlenmeden veya Atina'nın yeşil ışığı yanmadan bir tam üyeliğin düşünülmesi imkânsızlaşıyordu.

5- Türkiye'nin Müslüman ülke olması, AB'nin muhafazakârları için, içlerine sindiremedikleri nedenlerden biriydi. AB'nin Hıristiyan kulübü olduğuna inanan bu çevreler, aralarına Müslüman bir üye almakta zorlanıyorlardı.

6- Türkiye'nin siyasi yapısındaki zayıflıklar (demokrasi, insan hakları, fikir özgürlüğü, politika üstündeki ağırlık gibi), kuşkuları artırıyordu.

7- Bazı üye ülkeler için, Güneydoğu sorunu da bu gerekçeler arasında sayılıyordu.

Her ne kadar Türkiye'nin "insan hakları ve demokrasi" konularındaki eksiklerinden dolayı tam üyeliğe kabul edilmediği veya

din unsurunun en başta geldiği söyleniyor idiyse de asıl sıralama yukardaki gibiydi.

24 kasım günü, Başbakan Yılmaz, Alman başbakanını telefonla aradı.

Amacı, son defa bir deneme yapmaktı.

Bu konuşma, yaklaşık yarım saat sürdü ve buz gibi bir havada bitti.

Kohl, Bonn'da söylediği "Tam üyeliğinizi destekliyorum" sözünü dahi etmedi. Hep aynı zorluklardan, iç politika sorunlarından bahsetti; Yunanistan, Kıbrıs sorunu etrafında dönüp durdu.

27 kasım günü de Lüksemburg Başbakanı Junker ile dışişleri bakanı İstanbul'a gelip Mesut Yılmaz'ı gördüler.

Bu görüşmeden de Lüksemburg Doruğu'ndan beklentileri karşılayacak bir şey çıkmayacağı anlaşmış oldu. Hele Lüksemburg başbakanının, ülkesine döndükten sonra, "İşkenceci bir ülke tam üye olamaz" şeklinde demeç vermesi, gelişmelere tüy dikti.

Doruk öncesinde bir AB-Türkiye Ortaklık Konseyi yapılması planlanmıştı. Bu gelişmeler karşısında, iptal etmekten başka çare kalmadı.

Nihayet, 6 aralık (1997) günü Başbakan Yılmaz'm bir uyarı mektubu, Yunanistan hariç bütün üye ülkelerin liderlerine dağıtıldı. Mektup, bundan sonra neler olabileceğinin habercisiydi.

"... İkinci Dünya Savaşı'yla bölünen Avrupa'nın yeniden birleşmesi amacıyla Avrupa'nın yeni bir haritasını çizecek olan Lüksemburg Doruğu'nun, Türkiye'yi dışarda bırakmasının yaratacağı hayal kırıklığına" dikkat çekiliyor, "Avrupa'nın birleşmesi için üstüne düşeni yapan ve 34 yıldır Avrupa'yla ortaklık anlaşması sayesinde tam üyelik hedefine yürüyen Türkiye'nin, yeni genişleme sürecinde, hak ettiği yerinin tanınması gerektiği" belirtiliyor, eksiklerin bilincinde olduğumuz ve bunların AB'nin katkılarıyla giderilebileceğinin altı çizilip, "statümüzün aday ülke olarak saptanmasını ve tam üyelik müzakerelerinin de Kopenhag'da saptanmış olan kriterleri yerine getirdiğimizde açılacağı yönünde işaret verilmesini istiyoruz" deniyordu.

Doruk toplantısında, Türkiye dışarda bırakılarak, 26 üyeli bir gruba dönüşeceğinin kararlaştırılmasının, Türk kamuoyuna anlatılamayacağına altı özellikle çizilen mektupta, "Hükümetimi ve Avrupa idealini savunanları son derece güç duruma sokacaktır. Böyle bir olasılığın ilişkilere getireceği yıpratıcı gelişmeleri düşünmek dahi güç" deniyordu.

Lüksemburg Doruğu (12-13 aralık 1997)

Lüksemburg'a, doruktan bir gün önce, 12 aralıkta gittim.

Bütün olumsuz gelişmelere rağmen, Ankara hâlâ ümitliydi. Öylesine baskı yapılmış ve ret anlamına gelecek bir kararın çıkması durumunda tepkilerin sert olacağı öylesine anlatılmıştı ki, son dakikada Almanya'nın tutum değiştireceği sanılıyordu.

Meğer Almanları hiç tanımıyormuşuz.

13 aralık günü doruğun başlamasıyla birlikte, Lüksemburg toplantısının "11 yeni adaya kapıların açılması, yeni bir genişleme kararının verilmesi" değil, "Türkiye'nin kabul veya reddedilme-si"ne dönüşeceği anlaşılıverdi. Bunca yıl AB toplantılarını izlemi-şimdiki, hiçbirinde bu kadar çok Türkiye'den söz edildiğini, Türkiye'nin tartışıldığını görmemişim. Basın toplantılarında ve brifinglerde sadece Türkiye soruluyordu. Hatta bir ara, Lüksemburg Başbakanı Junker, "Başka soracak şeyiniz yok mu ? Bu doruk Türkiye için toplanmadı" diye gazetecilere çıkışıp tepki gösterdi.

İlk günün akşamına doğru ilk veriler gelmeye başladı. Lüksemburg ile Ankara arasında sürekli temas olduğunu bildiğim için, Başbakan Yılmaz'ı aradım. Benim Lüksemburg'da olduğumu biliyordu.

Önce, bulunduğum yerin havasını verdim. AB basın sözcüleri pespembe bir manzara çiziyorlar ve Türkiye'nin beklediğinden fazlasını elde etmek üzere olduğunu söylüyorlardı. Yani, bir gün sonra piyasaya çıkaracakları mallarını satmak için, şimdiden ortamı hazırlıyorlardı.

Mesut Yılmaz anlattıklarımı dinledi. Hiç tepki vermedi.

"Peki size nasıl haberler geliyor? istediğinizi elde edebiliyor musunuz?" dedim.

"Hayır" dedi ve devam etti: "Hele Kıbrıs için bir koşul koyuyorlar ki hiç kabul edilecek yanı yok."

Durum anlaşılmıştı. ,>

Nitekim aynı saatlerde, bildirinin Türkiye'yle ilgili bölümleri tartışılmaya başlanmış. Sonradan öğrendiğime göre, Fransız Devlet Başkanı Chirac ve İngiliz Başbakanı Blair, Alman Başbakanı Kohl'e bir süre itirazlarını anlatmışlar, ancak hiçbir şey değiştire-meyince vazgeçmişler. Yunanistan da bu olanaktan yararlanıp, Türkiye'nin ilerdeki olası bir tam üyeliğinin koşullarını ağırlaştırıcı cümleler eklettirmiş. Bildirinin, Türkiye'yi direkt ilgilendiren bölümlerini aynen aktarıyorum.

Lüksemburg Doruğu ortak bildirisi

- Konsey, AB'ye katılma istidadı olan, AB'nin değerleri ile i ve dış hedeflerini paylaşan Avrupa Devletleri ile AB üye devletlerini bir araya getirecek bir Avrupa konferansı gerçekleştirmeye karar vermiştir.
- Konferans üyelerinin, barış, güvenlik ve iyi komşuluk ilişkileri, egemenliğe saygı, AB'nin üzerine inşa edildiği ilkeler, dış sınırların ve uluslararası hukuk ilkelerinin bütünlüğü ve ihlal edilemezliği konularında karşılıklı taahhüdü ve aynı zamanda toprak anlaşmazlıklarının barışçıl yollarla, özellikle Lahey Uluslararası Adalet Divanı'yla özümlenmesi taahhüdünü paylaşmaları gerekecektir. Bu ilkeleri benimseyen ve belirlenen kıstasları yerine getiren her Avrupa lkesi, Avrupa Birliği'ne katılma hakkına saygı duyan ve geçmişteki bölünmeler ve zorluklardan sıyrılmış bir Avrupa'nın inşasına yönelik birlik taahhüdünü paylaşan ülkeler, konferansa davet edileceklerdir.
- Kıstasları kabul eden ve yukarıda belirtilen ilkeleri benimseyen ülkeler bu konferansa katılabileceklerdir. AB'nin bu daveti ilk aşamada Kıbrıs, Orta ve Doğu Avrupa aday devletleri ve Türkiye'ye yöneliktir.

ereve

- yelik süreci 30 mart 1998 tarihinde 15 AB yesinin, 10 Orta ve Doğu Avrupa ülkesinin ve Kıbrıs'ın dışışleri bakanlarının toplanmasıyla başlatılacaktır. Söz konusu aday ülkeler için tek bir ereve oluşturulacaktır.

- İhtiyaç olması durumunda, 15 AB yesi devletin dışışleri bakanları, AB yeliğine aday 10 Orta ve Doğu Avrupa lkesi ile Kıbrıs'ın dışışleri bakanlarıyla görüşecektir. Yapısal diyalog tecrübesi göz önünde bulundurularak, teknik bakanlar seviyesinde görüşmeler düzenlenebileceği de öngörülmektedir.

Güçlendirilmiş katılım öncesi strateji

- Güçlendirilmiş katılım öncesi strateji, tüm Orta ve Doğu Avrupa aday devletlerinin, zamanında AB yesi olmalarım ve bu amaçla üyelik öncesinde en mümkün olacak şekilde AB müktesebatına uyum sağlayacak konuma gelmelerim hedeflemektedir. Söz konusu strateji, bu devletlerin AB'yle ilişkilerinin temelini oluşturan Avrupa anlaşmalarıyla birlikte üyelik için ortaklık ve üyelik öncesi yardımın güçlendirilmesiyle bağlantılıdır. Her aday devlet için birlik müktesebatının analitik açıdan incelenmesi, stratejiye eşlik edecektir.

Komisyonun görüşleri ve üyelik müzakereleri

- Kopenhag kıstaslarına saygı, üyelik müzakerelerinin açılması için öncelik teşkil etmektedir. Ekonomik kıstaslar ve üyeliğin getirdiği yükümlülükleri üstlenme kapasitesi geçmişte olduğu gibi geleceğe yönelik olarak, dinamik bir biçimde değerlendirilmelidir.

- Avrupa Konseyi, 1998 baharından itibaren başlamak üzere, Kıbrıs, Macaristan, Polonya, Estonya, Çek Cumhuriyeti ve Slo-venya'yla, bu devletlerin birliğe girme koşullarının ve anlaşmayla ilgili düzenlemelerin görüşüleceği, ikili hükümetlerarası konferanslar düzenlemesine karar vermiştir. Bu görüşmeler, konseyin 8 aralık 1997 tarihinde kabul ettiği "genel müzakere çerçevesi"ne dayalı olarak yürütülecektir.

Yukarıda belirtilen görüşmelerle eşzamanlı olarak Romanya, Slovakya, Letonya, Litvanya ve Bulgaristan'la görüşme hazırlıkları, özellikle topluluk müktesebatının analitik olarak incelenmesi çerçevesinde hızlandırılacaktır. Söz konusu hazırlıklar, üye ülkeler ile bakanlar düzeyinde gerçekleştirilen ikili görüşmelerde de tartışılabilecektir.

- Kıbrıs'ın birliğe katılmasıyla, adadaki tüm toplumların fayda sağlaması ve adaya sivil barış ve uzlaşma ortamının gelmesi gerekmektedir. Kıbrıs'ın AB'ye katılımı konusundaki görüşmelerin başlaması, Kıbrıs sorununa politik bir çözüm getirmek amacıyla Birleşmiş Milletler gözetiminde sürdürülen ve adada iki toplumlu, iki bölgeci bir federasyon oluşturma fikri çerçevesinde devam etmesi gereken barış görüşmelerine de olumlu bir ivme kazandıracaktır. Bu bağlamda, konsey, Kıbrıs hükümetinin katılım görüşmelerine Kıbrıs Türk tarafı temsilcilerinin de iştiraki yönünde istekli davranmasının sağlanmasını talep etmektedir. Bu talebin gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla Konsey Başkanlığı ve komisyon tarafından gerekli temaslar yapılacaktır.

Türkiye için bir Avrupa stratejisi

Konsey, Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğe ehil olduğunu teyit etmektedir. Türkiye, diğer aday ülkelerle olduğu gibi aynı kıstaslardan hareketle değerlendirilecektir. Üyelik müzakerelerini ele almayı sağlayacak siyasi ve ekonomik koşullar olmamakla birlikte, konsey, üyeliğe hazırlamak için Türkiye'yi her alanda AB'ye yakınlaştıran bir strateji tanımlamanın önemli olduğu görüşündedir. Bu strateji:

- Ankara Anlaşması potansiyelinin geliştirilmesi;

- Gümrük Birliği'nin derinleştirilmesi;
- Mali işbirliğinin uygulamaya koyulması;
- Mevzuatın yakınlaştırılması ve birlik müktesebatının ele alınması;
- 19. ve 21. paragraflarda öngörülen çeşitli programlara ve kurumlara katılımın, durum bazında kararlaştırılmasını içermektedir.
- Strateji, özellikle ortaklık anlaşmasının 28. maddesinden hareketle, Kopenhag kistaslarının, Ortaklık Konseyi tarafından 29 nisan 1997 tarihinde kabul edilen tavrın ışığı altında Ortaklık Konseyi tarafından yeniden incelenecektir.
- Ayrıca, Avrupa Konferansı'na katılım, AB üye devletlere ve Türkiye'ye, ortak menfaati haiz alanlarda diyalog ve işbirliğinin güçlendirmelerini sağlayacaktır.
- Konsey, Türkiye'nin AB'yle bağlarının güçlendirilmesini, Türkiye'nin, özellikle insan hakları alanındaki norm ve uygulamalarının AB'ninkilere uyumlaştırılması çerçevesinde başlattığı siyasi ve ekonomik reformların takibine; azınlıklara saygı gösterilmesine ve azınlıkların korunmasına; Yunanistan ve Türkiye arasında tatmin edici ve istikrarlı ilişkilerin oluşturulmasına; anlaşmazlıkların özellikle Uluslararası Adalet Divanı yoluyla çözümlenmesine; Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarından hareketle Kıbrıs'ta siyasi bir çözüme ulaşmak amacıyla Birleşmiş Milletler'in koruması altında yürütülen müzakerelere destek vermesine bağlı olduğunu da hatırlatmaktadır.
- Konsey, birlik ve Türkiye arasındaki ilişkilerin geleceği hakkında 24 kasım 1997 tarihinde Genel İşler Konseyi'nde ele alınan yönlendirici ilkeleri kabul etmekte ve komisyonu uygun önerileri yapmaya davet etmektedir.

Lüksemburg Doruğu sonuçlarını diplomatik dilden arındırıp ne anlama geldiğine bakınca, şöyle bir manzarayla karşı karşıya geldik:

- Doruk, Türkiye'yi 11 adayın arasına kabul etmemiş, bunun yerine "tam üyeliğe ehil" olduğunu, yani tam üyelik hakkının bulunduğunu ilk defa hükümet ve devlet başkanları düzeyinde onaylamıştı. Bu ilk defa gerçekleşiyordu. Buna ek olarak, tamamen Türkiye'yi tatmin edebilmek, tepkilerini yumuşatabilmek için, bir de Avrupa Konferansı toplanmasını kararlaştırdılar. 11 aday ülke ve Türkiye'nin davet edileceği bu konferans, önce liderler düzeyinde toplanacak ve AB'ye üyeliğin kuralları, vs konuşulacaktı. İçeriğinin ne olacağı dahi bilinmiyordu. Tamamen Ankara'ya jest olması için bulunmuş bir toplantıydı. AB sözcüleri bu

iki yeni unsurun altını çok çizdiler. Türkiye'nin tam üyelik perspektifinin bu şekilde verildiğini, artık tartışılmayacak bir konuma oturtulduğunu söylediler. Ancak, adayların arasına Türkiye adının yazılmamasının yarattığı büyük hayal kırıklığı karşısında, ne Avrupa Konferansı ne de "Tam üyeliği ehil" cümlesi Ankara'yı tatmin etti.

Nedenleri de basitti.

Türkiye'nin tam üyeliği, zaten 1963 Ankara Anlaşması'yla tescil edilmiş ve bütün üye ülke parlamentoları tarafından da onaylanmıştı. Belki uzun yıllar geçtikten ve çeşitli çevrelerde Türkiye'nin Avrupalılığı tartışılır duruma geldiği bir ortamda AB doruğunun bu cümleyi kullanması güzeldi, ancak Ankara açısından bunun hiçbir yeniliği yoktu.

Avrupa Konferansı da, içeriği boş ve göstermelik bir çabadan başka bir şey değildi.

- 15 AB üyesinin Türkiye'ye verdikleri mesaj açıktı: tam üyelik hakkınızdır. Bunu da alacaksınız, ancak henüz hazır değilsiniz.

AB genel olarak bütün sorunlu adaylarını kabul ederken bu sorunlarını çözebilmeleri için el uzatan bir yaklaşım izlerken, bu defa, Türkiye'ye "Sorunlarını çözüp gel" diyor ve ilerdeki olası bir tam üyeliğinin koşullarını da alt alta bildiriye koyuyordu:

- Kopenhag kıstaslarına tam anlamıyla uymalısınız.

- Kıbrıs'la tam üyelik müzakerelerine Türk tarafının da katılmasını sağlamak, BM kararları çerçevesinde çözümlenmesine katkıda bulunmalısınız.

- Yunanistan'la sorunlarınızı çözmelisiniz. Toprak anlaşmazlıkları için Lahey Adalet Divanı'na gitmeüsiniz.

- Ekonomik ve politik reformları tamamlamalısınız.

- İnsan haklarına ve azınlıklara saygı göstermeli ve azınlıkları korumalısınız. Bu madde çoğu kişide, Kürt sorununa atıfta bulunulduğu çağrışımı yaptı.

Avrupa Birliği işte bu şekilde "Türkiye'nin tam üyeliğe aday olma" girişimini erteleme yoluna gidiyordu. Gececek süre içinde Türkiye için özel bir strateji uygulanacağını söylemelerine rağmen, ortak bildiriye sözü edilen unsurlar Ankara'yı hiçbir şekilde tatmin etmedi. Bol laftan ileri gitmeyen vaatlerdi.

Türkiye'nin tepkisi, belirli oranda dengeli ancak sert oldu.

Tam üyelik adaylığı geri çekilmedi. Gümrük Birliği'nin devam etmesi kararlaştırıldı. Buna karşılık Ankara, bütün gücüyle Kıbrıs'la açılacak müzakereleri zorlamak için, AB'yle tüm siyasi diyalogu kesti ve Avrupa Konferansı'na katılma önerisini reddetti.

Siyasî diyalogun askıya alınması da aslında şekilci bir tepkiden ileri gidemiyordu. Zira, üye ülkeler teker teker gelip siyasî konulan konuşabilecekler, ancak AB dönem başkanı sıfatıyla veya AB adına siyasî diyalog kuramayacaklardı.

Tepkinin içeriği özellikle zayıf tutulmuş, bütün iplerin atılmamasına (özellikle Ecevit bu duyarlılığı göstermişti) dikkat edilmişti.

Ancak kullanılan kelimeler ve söylem sertti.

Başbakan Yılmaz ve Başbakan Yardımcısı Ecevit'in, kabine üyeleriyle birlikte basının karşısına çıkmaları, kullandıkları kelimeler, hükümetin ne kadar büyük bir hayal kırıklığı içinde olduğunu göstermeye yetiyordu.

Yılmaz bu resmî tepkinin ardından da Kohl'e ağır eleştiriler yapmaya başladı. Seçimler öncesindeki bu kampanya, Türk kökenli Alman vatandaşlarını Alman başbakanına oy vermeme için çağında bulunmaya kadar gitti.

Kohl bu ayıbını bambaşka nedenlerden dolayı, seçimleri kaybederek ödedi. Türkiye'nin ve Almanya'da oy verme hakkı olan 250 bin Türk vatandaşının tepkisi, ilk defa Alman iç politikasında rol oynadı. Türkiye ve Türkler, seçimleri bir oranda etkileyebildiler.

Asıl derin tepki ve hayal kırıklığı, 35 yıldır Avrupa'yla ilişkilerin güçlendirilmesi için çalışmış kesimlerde yaşandı. Adeta bir rüya bozulmuş, bir tılsım yok olmuştu. Türk kamuoyu birdenbire boşluğa düştü. Sanki bir daha hiç Avrupalı sayılmayacakmış, tam üyelik kapıları tamamen kapanmış hissine kapıldı.

Belki abartılı, belki de doğru bir histi.

Avrupa, dev gibi bir Türkiye'yi bunca sonunuyla birlikte haz-medemeyeceğine karar vermişti. Faturası çok yüksek gelen bir aday olarak görülmüştü. Türkiye'yi aldatarak, "Evet adaysınız, ancak koşulları yerine getirene kadar bekleyeceksiniz" deseler, Türk kamuoyu memnun olup bekleyecekti. AB buna da yanaşmadı. Türkiye'ye kapı aralamanın dahi tehlikeli olacağına inandı. Her şeyi farklı, büyük sorunları olan, 70 milyon Müslüman'ı bekletmeyi tercih etti.

Lüksemburg sonrasındaki gelişmeler, daha çok AB'yi rahatsız etti.

Zira, eskiden sahip olduğu bütün etkinliğini kaybetti. Artık, hangi konuda olursa olsun, ne Brüksel'in ne de Avrupa Parlamen-tosu'nun tepkileri ciddiye alınır oldu. Eskiden kızdınlmamaya çalışılan bu kurumlar, Türk siyasî yaşamındaki eski ağırlıklarını kaybettiler. Belki ileride geri dönecektir, ancak uzunca bir süre için Avrupa Birliği dosyası kapatıldı.

Aslında Türk kamuoyu, tam üyeliğin kolay kolay gerçekleşmeyeceğini biliyordu. Ülke de hazır değildi, ancak trenin içinde oturup, yolda giderken etrafı seyretmek -daha doğrusu kendimizi aldatmak- daha hoşumuza gidecekti. Gerçeklerle böylesine karşı karşıya kalmak herkesi sarstı.

389

Dokuzuncu bölüm

AB, Türkiye'yi zorla adaylığa kabul ediyor

Helsinki Doruğu (10-11 aralık 1999)

Lüksemburg Doruğu'ndaki Şok, kolay kolay atlatılamadı. Tepkiler her geçen gün biraz daha yoğunlaştı. Avrupa Birliği, Türkiye'yi "bekleme salonuna" dahi almamanın stratejik bir hata olduğunu çok kısa bir süre içinde anladı.

Ankara'nın siyasi diyalogu askıya alması, AB'nin tüm ağırlığını, özellikle Kıbrıs konusunda yok edivermiŐti.

Eskiden olduğunun tam tersine, Avrupa Parlamentosu'nun da ağırlığı kalmamıştı. Ankara, AB'den gelen seslere artık kulak vermiyordu.

Bu durum, Avrupa'yı çok rahatsız etti.

Aylar' geçtikçe, hem AB hem de Türkiye, ilişkilerin bu Şekilde sürdürülmemesi gerektiği sonucuna vardılar.

Lüksemburg Doruğu'ndan (1997) Helsinki Doruğu'na (1999) kadarki sürede, önemli değişiklikler yaşandı. Hem uluslararası ortam -buna bağlı olarak Avrupa Birliği- hem de Türkiye değişti.

1- AB, Türkiye'nin stratejik önemini, özellikle Kosova Krizi sırasında bir defa daha açıkça gördü. Bu bölgede (Balkanlar, Ortadoğu, Kafkaslar) Türkiye olmadan veya Türkiye'ye rağmen çok etkin bir politika uygulanamayacağım saptadı.

2- Washington, Türkiye'nin kendi başına bırakılmış, AB'den dıŐlanmıŐ izlenimi veren politikalarla karşı karşıya kalmasının çok tehlikeli olacağı, Ankara'nın Batı kampına sıkı ilişkilerle bağlanması gerektiği sonucuna vardı. Başkan Clinton, kasım 1999'da Georgetown niversitesi'ndeki konuşmasında, Türkiye'nin anahtar ülke olduğunu, 2000'li yıllarda, bulunduğu bölgedeki sorunların üzümünde en önemli faktör sayıldığını söylemesi çok açık bir mesajdı. ABD, Rusya'nın 2000'li yıllarda yine çok ağırlıklı bir ülke olacağı ve Kafkaslar, Orta Asya cumhuriyetleri ve Ortado-

ğu'ya geri döneceğinin hesabını yaparak, Türkiye'nin Batı kampında tutulması stratejisini uygulamaya soktu. Ankara'nın, sadece Washington'la yakın ilişki kurmasının yetmeyeceği, AB'ye sokulmasının kaçınılmazlığı tüm AB ülkelerine anlatılmaya başlandı. ABD için, ekonomisi, dış politikası ve savunmasıyla Avrupa'ya bağlanmış bir Türkiye, "Batı'nın uzun vadeli çıkarları açısından" şarttı. Washington'm bu tutumu, AB'nin politika değiştirmesinde çok önemli bir rol oynadı.

3- Almanya'da, Hıristiyan Demokratların (özellikle Kohl'ün) seçimi kaybedip, Sosyal Demokratların kazanması, Lüksemburg kararını oluşturan en önemli unsurun yok olmasına, yani Türkiye'nin önündeki bir engelin kalkmasına yol açtı.

4- 1998-1999 döneminde, önce Ecevit-Yılmaz, ardından da Ecevit-Bahçeli-Yılmaz koalisyonlarının arka arkaya reform niteliğinde yasa değişikliklerine gitmeleri de çok etkili oldu. İşkence cezasının artırılması, memurları koruyan yasanın değiştirilmesi, Tahkim Yasası, SSK, insan haklarıyla ilişkin bir dizi yeni yasa çıkarılması, AB'nin tutum değiştirmesini kolaylaştırdı.

5- Başbakan Ecevit'in 26 mart 1996'da, Alman Başbakanı Schroeder'e bir mektup yazarak, adaylık verilmiş bir Türkiye'nin, "güneydoğu dahil, ekonomik, sosyal ve demokratik reformları sürdürme kararında olduğunu" bildirmesi, AB'nin istediği "yol haritası" veya Kürt sorununu çözme güvencesi olarak kabul edildi. Bu mektup, Türkiye-AB ilişkilerindeki en önemli kilometre taşı olarak nitelendirildi. Türkiye, Kopenhag kriterlerini resmen kabul ediyor, Kürt sorununda da sosyoekonomik reformlar yapacağı yolunda güvence veriyordu.

6- Öcalan'm 1998 şubatında yakalanması, yargılanması sırasında askerî mücadeleyi bıraktığını açıklaması ve PKK'nın silah yerine politik mücadeleye başladığını belirtmesi, Türk kamuoyu üstündeki terör baskısını kaldırmıştı. Ankara, terörle mücadele konusunda rahatladı. Eski huzursuz ve baskıcı tutumdan vazgeçildi. Daha da önemlisi, Öcalan'm ölüm cezasını infaz etmeyeceğini açıkça göstererek, AB'yi büyük ölçüde rahatlattı.

7- Yunanistan'da Simitis-Papandreu ikilisi stratejilerini değiştirip, Türkiye'yle sürtüşme yerine, uzlaşma politikasını benimsediler. Buna göre, AB'ye aday statüsüne girecek olan bir Türkiye, Kıbrıs ve Ege, insan hakları, Kürt sorunu gibi konularda daha kontrol altında tutulabilir ve Atina'nın çıkarlarına daha uygun çözümler bulunabilirdi. Bu arada, 17 ağustos 1999 depremi sonrasında iki toplumun adeta kucaklaşması, inanılmaz bir yumuşamanın başlama-

sıyla, Türk-Yunan ilişkileri birdenbire şekil değiştirdi. Bu da AB-Türkiye ilişkilerindeki önemli bir diğer engelin daha ortadan kalkmasına yol açtı.

Helsinki Doruğu'na (10-11 aralık 1999), işte böylesine önemli değişikliklerden sonra gidildi.

Lüksemburg gafmı düzeltmek gerekiyordu.

AB'nin Lüksemburg kararını değiştirmesi için gereken "insan hakları ve Kürt sorununda çözüm ümidi" içeren güvence, Ecevit'in Schroeder'e gönderdiği mektupla alınmıştı. Bunun haricinde, Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Türkiye'nin, Agenda 2000'deki: "Ege sorunlarının divanda çözümüne" atıfta bulunan bölümlerini ve Kopenhag kriterlerini kabul ettiğini bildirerek AB'ye duymak istediği mesajları yollamış ve 15'leri önemli oranda tatmin etmişti.

İlk defa, rüzgârlar Türkiye'den yana esiyordu. Ancak, son dakikaya kadar Yunan faktörü yine de önemli bir rol oynadı. Zira Simi-tis-Papandreu iMsinin sorunu, mart 2000'deki genel seçimlerdi.

Kıbrıs ve Ege konusunda ek bir şeyler almadan Türkiye'ye yeşil ışık yakmak, PASOK'un seçimleri kaybetmesi anlamına gelecekti. Hem PASOK içinde bölünme olacak hem de muhalefet ayaklanacaktı. Yunanistan, Helsinki öncesinde iki istekle ortaya çıktı.

Biri, Ege'de, Kardak başta olmak üzere, diyalogla çözüm bulunamayan konuların Adalet Divanı'na götürülme sürecinin kesin-leştirilip bir tarihe bağlanmasıydı. Hazırlık müzakereleri öncesinde, 2000 yılı aralığına kadar Türkiye'nin divana gitmesi gerektiğinin doruk bildirisine yazılmasını istedi.

Diğeri de 1997 kasımında Almanya, Fransa, İtalya ve İspanya'nın "Siyasî çözüm bulunmadan, Kıbrıs tam üye olamaz" şeklindeki açıklamalarını değiştirmek veya sulandırmaktı.

Atina, Ege'de Adalet Divanı güvencesi ve Kıbrıs'ta da tam üyelik ile siyasî çözüm arasındaki bağın koparılması için büyük çaba harcadı.

Ancak, bir yandan da Türkiye'nin reddedemeyeceği bir uzlaşma bulmak gerekiyordu. Zira hem Atina hem de AB artık kararlarını vermişlerdi. Türkiye'ye adaylık statüsü tanınacak, içeriye alındıktan sonra, Kopenhag kriterleri uygulattırılacaktı. Lüksem-burg'daki hata tekrarlanmayacaktı.

AB, Türkiye'yi pasifize etmeye karar vermişti.

Tek başına bırakıldığı takdirde, Türkiye tehlikeli bir ülke konu-

I. Avrupa Komisyonu'nun, AB'nin dış ilişkilerinin ve iç dengelerinin 2000'li yıllarda nasıl gelişmesi gerektiğine dair hazırladığı rapor.

muna girebilirdi. Bundan dolayı, "bekleme salonuna" kabul edilecek ve ekonomisindeki, demokrasi uygulamalarındaki ve diğer alanlardaki (Kürt sorunu başta) çarpıklıklar, bozukluklar, bu bekleme sırasında düzeltilirilecekti.

Türkiye, böyle kötü yönetimlere bırakılmayacak kadar önemli, stratejik açıdan değerli bir ülkeydi. AB hep "komşu" olarak görmek istediği Türkiye'yi ilk defa yanma çekme kararlılığında idi. Eskiden olduğu gibi, dirsek temasıyla yetinmek yerine, koluna girip, sorunlarını çözmesine yardım edecekti. Tabii bütün bunlar, Türkiye isterse gerçekleşebilecekti. Ankara direnip, değişmemekte ısrar ederse, tam üyelik 20-25 yıl sonraya atılabilirdi. Eğer Türkiye elini çabuk tutarsa, 15 yıl içinde tam üyeliğe kavuşabilecekti.

Ne gariptir ki Türkiye'nin Avrupa'daki geleneksel aleyhtarları (sosyalistler, sosyal demokratlar ve yeşiller) bu defa, adaylık için büyük çaba harcıyor, Türkiye'yi Soğuk Savaş döneminde sürekli destekleyen, her askerî müdahaleyi anlayışla karşılayan, insan hakları, fikir özgürlüğü ihlalleri şikâyet edildikçe hükümete hak veren Hıristiyan Demokratlar ise, konu tam üyeliğe gelince, tutum değiştirip Ankara'nın dışarda bırakılması için mücadele eder olmuşlardı.

Din faktörü, daha da önemlisi, AB'nin sınırlan sorunu da ön plana çıkmıştı. "Sınırlanınız nereye kadar gidecek?" sorusu sık sık sorulur olmuştu.

İşte bu hava içinde Helsinki'ye geldik.

Ne yazık ki Türk kamuoyu 1963'te Ankara Anlaşması veya 1971'deki Katma Protokol'ün ne anlama geldiğini nasü hiç tartışmamışsa, bu defa da tartışmıyordu.

"Adaylık", bir futbol maçına dönüşmüştü.

Adaylığın veya tam üyeliğin ne anlama geldiğini, Türkiye'yi (eğer ciddi istiyorsak) nasıl temelinden değiştireceğini kimse bilmiyordu, bir avuç insan, koskoca Türkiye'yi AB'ye doğru itiyordu.

Türk ekonomisi artık Brüksel'de alınacak kararlarla yönetilecek; iç borç, enflasyon, devlet kasasından insan zengin etmek, arpalıklar, KİT'leri oy için kullanmak, kimseye hesap vermemek dönemi kapanacaktı. Politikacılar, ellerindeki oyuncakları nasıl kaybedeceklerinin farkında değillerdi. Çoğunluğu, "15 yıl sonra kim öle kim kala" diyordu.

Askerler bile başlarına geleceklerin farkında değillerdi. Milli Güvenlik Kurulu'mm etkinliğinin, iç ve dış politikaya ağırlıklarını koyma döneminin biteceğini göremiyor olmaları ki hiç itiraz etmiyorlardı. Belki de böyle olmasını kendileri açısından da yararlı buluyorlardı.

Türkiye, 36 yıldır, içerdeki bilinçsizliklere, tüm kötü yönlendirmelere, dışardaki engellemelere rağmen, bir buzdağı gibi, ağır ağır Avrupa'ya doğru yürüyordu.

Helsinki'de nefeslerin tutulma anı...

Her şey 10 aralık günü yaşandı.

Sabah, 15'ler bir araya geldiklerinde, ortadaki metinde, Türkiye'nin aday olduğu açıkça belirtilmiyordu. Ege sorunlarının Adalet Divanı'na götürülmesi bir önkoşul olarak zikrediliyor ve son tarih diye de 2000 aralığı gösteriliyordu.

3-4 paragraftık bu metin, daha Ankara'ya yollanmadan konye'de kıyametleri koparmaya yetti.

İşin ilginç yanı, Yunanistan'ın bu defaki tutumuydu.

Başbakan Simitis, ciddi biçimde Türkiye'nin adaylığını istediğini söylüyor, ancak eh boş dönemeyeceğim vurguluyordu.

Atina, aday bir Türkiye'nin, kendileri açısından çok daha yararlı olacağına kesin karar vermişti. Zira Simitis için asıl önemli hedef, 2000 yılında gireceği para birliği (euro) idi. Eğer Türkiye'yle ilişkileri barışçı bir düzeyde tutabilirse, tüm dikkatini ve ülkenin tüm kaynaklarını parasal birliğe yönlendirebilecekti.

Simitis için, Türkiye adaylığa alınmalı, ancak Ege ve Kıbrıs konusunda da kendi kamuoyunu tatmin edebilmeliydi.

Helsinki Doruğu'nun ilk günü ve ilk saatlerinde yapılan tartışmalarda, Simitis dışındaki iki lider önemli rol oynadı. Biri Fransız Devlet Başkanı Chirac, diğeri de Alman Başbakanı Schro-eder'di.

Her ikisi de Simitis'ten ve diğeri bazı ülkelerden gelen itirazları engellemeyi bildiler. Bu arada ilk taslak Ankara'ya yollanmış ve hemen alman tepkilerden, taslak üzerinde tekrar tartışma başlamıştı.

Dışişleri Bakanı İsmail Cem ile çeşitli bakanlar konuşuyor, Solana (dışişleri ve savunmadan sorumluydu) devreye giriyor ve Ankara ile Helsinki arasında (özellikle öğle saatlerinde) müthiş bir telefon trafiği yaşanıyor.

Türkiye, Ege ve Kıbrıs'la ilgili cümlelerin bir önkoşul gibi yazıl-

mamasını, 2000 tarihinin çıkarılmasını ve de Kıbrıs'ta daha esnek davranılmasını istiyordu.

Açıkça bir kriz havası esiyordu.

İşin tam ucuna gelinmiş, ancak bir türlü sonuçlandırılmıyordu.

Helsinki'den ilk haber sabah 10'da Ankara'ya ulaştı.

Dönem başkanlığını yüklenen Finlandiya Dışişleri Bakam Hal-lonen, telefonda İsmail Cem'e, Türkiye'yle ilgili dört paragrafı okudu.

Müsteşar yardımcıları Uluç Özülker, Faruk Loğoğlu başta Dışişleri'nin tepesindeki kadro, bakanın odasında buluştu.

Önlerine gelen metne bakınca şaşırıldılar.

Daha önce pazarlığı yapılmış olan cümlelerden ikisi değişmişti.

Türkiye'nin adaylığından açıkça söz edilmiyor, "13 aday ülke var" demekle yetiniliyor, Kıbrıs Rum yönetimine çok daha açıkça bir yeşil ışık yakılıyordu ve Ege konusundaki 2004 tarihi de sanki "Türkiye'nin Adalet Divanı'na son başvuru talihiymiş" anlamına gelecek biçimde yazılmıştı.

Uluç Özülker ve Faruk Loğoğlu son derece rahatsız oldular.

Aynı saatlerde, Brüksel'deki daimî temsilcimiz Nihat Akyol'a da AB'nin Dış ve Savunma İşlerinden Sorumlu Komiseri Sola-na'nın ekibinden aynı mesaj gitmişti. Akyol, "Hemen düzeltin" dedi ve ardından da ekledi:

"Metnin yazılması kadar, bunun Ankara'da anlatımı da önemlidir."

AB doruğunun Ankara'ya bir temsilci gönderip, bildirinin ne anlama geldiğini anlatması fikri ilk defa bu şekilde ortaya atıldı.

Ankara'da Dışişleri Bakanhğı'nda fırtına esiyordu.

Özülker, diplomatik kariyerini AB konusuna adanmış bir diplomattı. Bakana açıkça, "Eğer bu metinde değişiklik yapılmazsa kabul etmeyin" dedi. İsmail Cem'in siyasi yönden, böyle bir bildiriye imzalamayacağı gibi, Türkiye'nin de kabul etmemesi gerektiğini anlattı. Faruk Loğoğlu da aynı fikirdeydi. Kıbrıs bölümü onu çok rahatsız etmişti.

İşte bundan sonra müthiş bir telefon trafiği başladı.

Helsinki'de liderler toplantısı sürüyordu ve Ankara'daki metin taslak halindeydi. Henüz son şekli verilmemişti. İsmail Cem önce Finlandiya Dışişleri Bakam Hallonen, ardından Başbakan Lippo-nen ve Alman Dışişleri Bakanı Fischer'le konuştu.

"Bu haliyle adaylığı kabul etmemiz söz konusu olamaz" dedi.

Bu haber Helsinki'ye ulaşınca, Fransız Cumhurbaşkanı Chirac ve Alman Başbakanı Schroeder, yandaki odaya çekildiler. Kork-

tuklan başlarına gelmişti. Türkiye'nin adaylığı reddetmesi herkes için büyük hayal kırıklığı olacaktı. Türkiye'nin istediği üç değişikliğin mutlaka kabul edilmesi gerekiyordu.

Fransız-Alman işbirliği, bütün ağırlığıyla toplantıya hâkim oldu.

Chirac, Simitis'e böyle bir olasılığın Yunanistan açısından da kötü olacağını anlattı.

Aslında Simitis, Türkiye'ye adaylık verilmesinden yanaydı. Ankara'nın adaylığı Yunanistan'ın ısrarından dolayı reddetmesi, siyasî açıdan çok zarar verecekti. Türkiye'yle ilişkilerin yeniden sertleşmesi, yeniden krizli bir döneme girilmesi, mart 2000'deki seçimlerde PASOK'a oy kaybettirebileceği gibi, Yunanistan'ın AB Para Birliği'ne girişini de olumsuz yönde etkileyecekti.

Simitis çok direnmedi.

Ankara'dan gelen değişikliklerin belirli bölümünü kabul etti.

Türkiye'nin adından "aday" olarak açıkça söz ediliyor, Ege'yle ilgili 2004 tarihi sulandırılıyor ve Kıbrıs'la ilgili olarak da tutum yumuşatılıyordu.

Ortaya şu metin çıktı:

4- The European Council reaffirms the inclusive nature of the accession process, which now comprises 13 candidate states within a single framework. The candidate states are participating the accession process on an equal footing. They must share the values and objectives of the European Union as set out in the Treaties. In this respect the European Council stresses the principle of peaceful settlement of disputes in accordance with the UN Charter and urges candidate states to make every effort to resolve any outstanding border disputes and other relate issues. Failing this they should within a reasonable time bring the dispute to the International Court of Justice. The European Council will review the situation relating to any outstanding disputes, in particular concerning the repercussions on the accession process and in order to promote their settlement through the ICJ, at the latest by the end of 2004. Moreover, the Europe Council recalls that compliance with the political criteria laid down at the Copenhagen Europe Council is a prerequisite for the opening of accession negotiations and that compliance with all, Copenhagen criteria is the basis for accession to the Union.

9- (a) The European Council welcomes the launch of the talks aiming at a comprehensive settlement of the Cyprus problem on

3 December on New York and expresses its strong support for the UN Secretary General's efforts to bring the process to a successful conclusion, (b) The European Council underlines that a political settlement will facilitate the accession of Cyprus to the European Union. If no settlement has been reached by the completion of accession negotiations, the Council's decision on accession will be made without the above being a precondition. In this the Council will take account of all relevant factors.

12- The European Council welcomes recent positive developments in Turkey as noted in the Commission's progress report, as well as its intention to continue its reforms towards compliance with the Copenhagen criteria. Turkey is a candidate state destined to join the Union on the basis of the same criteria as applied to the other candidate States. Building on the existing European strategy, Turkey, like other candidate States, will benefit from a pre-accession strategy to stipulate and support its reforms. This will include enhanced political dialogue, with emphasis on progressing towards fulfilling the political criteria for accession with particular reference to the issue of human rights, as well as on the issues referred to in paragraphs 4 and 9(a). Turkey also has the opportunity to participate in Community programmes and agencies and in meetings between candidate States and the Union in the context of the accession process. An accession partnership will be drawn up on the basis of previous European Council conclusions while containing priorities on which accession preparations must concentrate in the light of the political and economic criteria and the obligations of a Member State, combined with a national programme for the adoption of the *acquis*. Appropriate monitoring mechanisms will be established. With a view to intensifying the harmonization of Turkey's legislation and practice with the *acquis*, the Commission is invited to prepare a process of analytical examination of the *acquis*. The European Council asks the Commission to present a single framework for coordinating all sources of EU financial assistance for pre-accession.²

Artık 15'ler kararlarını vermişlerdi.

Finlandiya, metnin son halini tekrar Ankara'ya yolladı.

Yollamasına yolladı da, hâlâ korku vardı. Türkiye bunu da beğenmezse, artık yapılacak bir şey kalmayacak ve büyük bir kriz patlayacaktı. Fransız-Alman cephesi yeniden devreye girdi.

2. Helsinki Doruğu'nda Türkiye'yle ilgili çıkan kararın orijinal metni.

Alman başbakanı ve Fransız cumhurbaşkanı, Finlandiya dışişleri bakanına, "Mutlaka bir şeyler yapılmalı ve bu bildirin ne anlama geldiği Türkiye'ye anlatılmalı" dediler. İlk akla gelen de Türkiye'ye bir mektup gönderilmesiydi. Eğer Türkiye'nin kaygıları giderilemezse, aynı gece bir misyon yollanmalı ve Ankara'ya gereken güvenceler verilmeliydi. Ancak böyle bir mektubun yollanacağı Simitis'e söylenmemesi, Türkiye'nin kabulü geldikten sonra bildirilmesi konusunda da görüş birliğine vardılar.

İşte Solana ve Verheugen'in ani ziyaretleri bu şekilde ortaya çıktı. Fransız cumhurbaşkanı hemen özel uçağını tahsis etti.

Helsinki'deki gerilim son haddindeydi.

Alman başbakanı, Ecevit'i aradı. Çıkan metnin kendileri açısından ne anlama geldiğini, nasıl okuduklarını anlattı. Chirac, De-mirel'i aradı ve aynı anda, Başkan Clinton devreye sokuldu. Onun da Ecevit'e telefon edip ikna etme korosuna katılması için Washington arandı.

AB hiçbir şeyi şansa bırakmak istemiyordu.

Bir yandan Yunan hükümetinin iç politika gereklerini karşılamak, öte yandan da Türkiye'nin kabul edebileceği bir metin çıkartmak kolay değildi. Ecevit'e iyi anlatıldığı takdirde, Ankara'nın ikna edileceğine inanılmıştı.

Saat 14.30'da Ankara'da Başbakan Ecevit'in yanına, başdanışmanı Ümit Pamir girdi.

Başbakana, biraz sonra başlayacak olan toplantı hakkında bilgi verdi. Helsinki'den gelen son metin "kabul edilebilirdi".

Ecevit, Avrupa İşlerinden Sorumlu Bakan Mehmet Ali İrtemçe-ük'in de toplantıya katılmasını istedi.

İrtemçelik ise, o saate kadar karanlıkta bırakılmış, yazışmalar hakkında haberdar edilmemişti. Dışişleri bakanı, İrtemçelik'i devre dışı bırakmayı tercih ediyormuş gibi bir tutumdaydı.

Toplantıya, Şükrü Sina Gürel, İrtemçelik, Pamir, Uluçevik, Lo-ğoğlu, Kuneralp ve Cem katıldı.

Dışişleri bakanı, gelen metnin pek tatmin edici olmadığını söyledi. Ecevit de sinirlenmişti. "Bize koşullar koyuyorlarmış gibi bir havası var" dedi.

Gürel de Kıbrıs bölümünün garip imalarla dolu olduğunu söyledi. Faruk Loğoğlu ve Uluç Özülker, yapılan değişikliklerle durumun nispeten düzeldiğini belirttiler. Ancak başbakana, karşılaştığı tüm eleştiri olasılıklarını göstermek zorundaydılar.

Tartışma sürdükçe karamsarlık artıyordu.

İşte bu aşamada İrtemçelik söz aldı. Yarım saatlik bir değerlendir-

dirme yaptı. Ellerindeki metnin nasıl okunması gerektiğini anlattı. İrtemçelik için, Türkiye bunu reddedemedi. Diplomasi cambazlığı şeklinde yazılmış bir metnin esiri olunmaman, adaylık statüsü cebe konulmalı, ondan sonra Ege ve Kıbrıs konularındaki tutumumuzu savunmalıydık.

Ecevit, İrtemçelik konuştuğça ilgilendi. Son derece ikna edici bir açıklama duyuyordu.

Ecevit'e, genel çizgileriyle şu açıklama yapıldı:

1- Genel

Türkiye, 13 adayla eşit muamele görecektir.

(Bu şekilde, Lüksemburg'da konulan önkoşullar kaldırılmakta ve bu adaylığın, tam üyelikle sonuçlanacağı kesin biçimde belirtilmektedir.)

2- Ege (4. paragraf)

AB, tam üyelik öncesinde tüm sınır anlaşmazlıklarının çözümünü istemektedir. Eğer (Türkiye ve Yunanistan) bu anlaşmazlıklar makul bir süre içinde diyalogla çözümlenemezse, o zaman Adalet Divanı'na götürülmelidir. AB, 2004 yılı sonuna kadar, mevcut sorunların Adalet Divanı'na götürülmesi konusunda bir değerlendirme yapacaktır.

(Bu şekilde, önkoşul veya kesin bir tarih konmuyor. Adalet Divanı'na gitme koşulu yerine, "değerlendirme" yapmayı getiriyor, yani sulandırılıyordu.)

3- Kıbrıs (9 . paragraf)

- Siyasî çözüm olursa, Kıbrıs'ın tam üyeliği daha çabuk gerçekleşecektir.

(Bu cümleyle Rumlara verilen mesaj şudur: Türklerle anlaşırsan tam üyeliğin çabuklaşır.)

- Siyasî çözüm bulunamazsa, Kıbrıs'ın tam üyeliği konusundaki karan AB konseyi verecektir.

(Bu cümlede AB, tarafsız ve iki tarafa da eşit mesafede bir tutum alıyor.)

- Ancak, siyasî çözüm bulunamazsa ve gerektiği takdirde Kıbrıs tam üyeliğe kabul edilebilir.

Çözümsüzlük, tam üyeliğe engel teşkil etmeyebilir.

(Bu cümleyle de Türkiye'ye baskı yapılıyor ve sopa gösteriliyor. Eğer çözüm bulma konusunda önyargılı davranır ve çözümsüzlüğü bir politika yaparsanız, Kıbrıs Rumlannı tam üye olarak alabilirim, deniyor. Bir yandan "Gerekirse Rumları alabilirim" deniyor, ancak öte yandan da kesin söz verilmiyor. Havuç-sopa politikası uygulanıyor. Herkesin istediği yana çekebileceği bir metin.)

4- Siyasî (12. paragraf)

- İlişkilerin gelişmesi, Türkiye'nin diğer adaylar gibi Kopenhag kriterlerine uymasına bağlıdır.
  - Türkiye'ye diğer adaylara uygulanan kriterler uygulanacaktır.
  - Türkiye, reformlarını tamamlayabilmesi için, diğer adaylar gibi bir ön hazırlık stratejisiyle desteklenecektir.
  - Bu desteğin arasında, güçlendirilmiş bir siyasî diyalog da bulunacak ve bu çerçevede insan hakları, Kopenhag kriterleri, Ege ve Kıbrıs da ele alınacaktır.
- (Bu cümlelerde ön hazırlık müzakerelerinde hangi konulara ağırlık verileceği belirtiliyor; ancak bu konularda ilerleme olmazsa, müzakerelerin kesileceği anlamına gelen hiçbir cümle de koyulmamış. Yani koşul durumuna sokulmamış.)
- AB mevzuatını uygulayabilmek için, Türkiye bir ulusal uyum programı kabul etmelidir.
  - Müzakerelerdeki gelişmelerin bilançosu, Ortaklık Konseyi'nde ele alınmalıdır.
  - AB Komisyonu, bir gözetleme mekanizması kurmalıdır.
  - AB Komisyonu, Türkiye'ye ön hazırlık için verilecek maddî destekleri tek fonda toplayan bir mekanizma oluşturmalıdır.

(Bu son cümle, Yunanistan'ın Türkiye'ye verilecek kredi ve yardımlarda uyguladığı vetosunu kaldırmak zorunda kalacağı anlamına gelmektedir.)

Ecevit açıklamaları dinleyince düşünmeye başladı. Rahatsız edici bölümler vardı, ancak reddedilecek ağırlıkta değildi.

Tam bu tartışmalar yapılırken, Finlandiya Başbakanı Lippo-nen'in mektubu geldi:

"Sayın Başbakan,

Bugün Avrupa Birliği Türkiye Cumhuriyeti'yle ilişkilerine yeni bir yön vermiştir. Türkiye'ye diğer aday ülkeler statüsünde adaylık verme yolunda oybirliğiyle alınan karar size resmen tebliğ etmekten ötürü son derece mutluyum.

Avrupa Konseyi'nde, bu mektuba ilişkin karar taslağını görüştüğümüzde, hiçbir itirazla karşılaşmadan 12. paragrafta Kopenhag'dakilere eklenmiş yeni bir kriter olmadığını söyledim. Aynı şekilde, itirazla karşılaşmadan 4. ve 9. paragraflara atıfta bulunulmasının üyelik kriterleriyle ilgili olmadığını, siyasî diyalogun ima edildiğini söyledim.

Ortaklığa kabul, konseyin bugünkü kararları temel alınarak gerçekleşecektir.

5. paragrafta 2004 tarihi, Uluslararası Lahey Adalet Divanı nezdinde anlaşmazlıkların çözüleceği son tarihtir.

Kıbrıs'a gelince, politik bir çözüm, Avrupa Birliği'nin amacıdır. Kıbrıs'ın üyeliğe kabulüne gelince, konsey karar alırken tüm ilgili faktörler göz önüne alınacaktır.

Bu açıklamaların ışığında sizi diğer aday ülkelerle birlikte yarın Helsinki'ye çalışma yemeğine davet ediyorum.

Paavo Lipponen"

Mektupla birlikte, Solana ve Verheugen'in Ankara'ya hareket ettikleri haberi de başbakana ulaştırıldı.

İrtemçelik'in söyledikleri ve bu mektup Ecevit'i rahatlattı.

Mektup, Türkiye'ye kesin güvenceler veriyordu.

İrtemçelik, Türkiye'nin kaderini olumsuz yönde değiştirebilecek bir kararın çıkmasını engellemiştir.

Toplantıya katılmamış olsa, Ecevit, "Bunu kabul edemeyiz" diyebilirdi.

Başbakan, "Durum değişti. Solana'yı da bekleyelim ve kabineden yetki alalım" dedi.

Kabine toplantısına girmek üzereyken, Cumhurbaşkanı Demi-rel aradı, başbakanın tereddütlü olduğunu duymuştu. "Bu metin kötü değil, aman reddetmeyin. Armudun sapı, üzümün çöpü diye bakmaya başlamayın. Büyük bir fırsat kaçırılmış olur" dedi.

18.00'deki kabine toplantısı başlarken, Helsinki'de rüzgârın ters yöne döndüğü haberleri dolaşıyordu.

Ben de merakla Ankara'ya ulaşmaya çalışıyordum. Ancak hem Ankara'da hem de Helsinki'de tam bir haber ambargosu konmuştu. Kimse bir şey söylemiyor ve Ecevit'in açıklaması bekleniyordu.

Kabine toplantısında, Ecevit ilk sözü yine İrtemçelik'e verdi. Bakanın yıldızı birdenbire parlamıştı.

Yaklaşık yarım saat konuştu ve çok geniş şekilde görüşünü açıkladı.

Konuşması bittiği zaman, Mesut Yılmaz söz aldı.

"Eğer bu karar metni 1997 Lüksemburg Doruğu'nda benim önüme gelseydi kabul ederdim" dedi.

Bu arada, herkes MHP'li bakanların ne diyeceklerini bekliyordu.

Ardı ardına sorular sorulmaya, Kıbrıs ve Ege'yle ilgili paragrafların ne anlama gelebileceği, Türkiye'nin temel politikalarına nasıl etki yapabilecekleri sorgulanmaya başlandı.

Yine İrtemçelik bilgi verdi.

Sonunda başbakan, Bahçeli'ye döndü, "Ne dersiniz?" dedi. Bahçeli hiç tereddüt etmedi: "Verilen bilgiler sizin için yeterliyse, bizim için de bir sakınca yoktur. Hayırlı olsun" dedi.

MHP'nin disiplin anlayışı, genel başkan onayını verdikten sonra diğerlerinin susması anlamına geliyordu ve gerçekten de susu-verdiler.

Kabine, Ecevit'e yetki verdi.

Solana ve Verheugen Ankara'ya gelmek üzereydi. Onlarla da konuşulduktan sonra başbakan kararını verebilirdi.

İşte bu aşamada Irtemçelik tekrar söz aldı ve bence son derece önemli bir konuşma daha yaptı.

"Biz bu adaylığı laf olsun diye kabul etmemeliyiz. Eğer Kopenhag kriterleri başta olmak üzere, tam üyeliğin gerektirdiği koşullar yerine getireceksek, Kıbrıs ve Ege sorunlarını milli çıkarlarımızı zedelemeyecek şekilde çözmeye kararlıysak, bu işin altına girelim. Eğer insan hakları gibi konularda adım atmak istemiyorsak, o zaman adaylığı reddedelim" dedi.

Uluç Özlü de aynı sözleri kısa bir süre önce dışişleri bakanına söylemiş, "Eğer Yunanistan'la anlaşmıyorsak kabul edelim, eğer anlaşmayacaksa reddedelim" demişti.

Türkiye, tarihi bir kararın eşiğindeydi.

İlk defa, eski takıntılarını bırakmak, genel tutumunu değiştirmek veya değiştirmemek arasında bir karar verecekti.

23.00'te Solana-Verheugen ikilisi Ankara'ya geldi.

Önce dışişleri bakanı, ardından da başbakanla konuştular.

Bu görüşmelerde Solana, aynı güvenceleri tekrarladı. Hatta Lip-ponen mektubunun resmî kayıtlara geçirileceğini de söylediler.

Ecevit için, bu saatten sonra "Hayır" demek imkânsızdı.

Başbakan, tarihi kararını gece 1'de açıkladı.

Türkiye, adaylık statüsünü kabul ediyordu.

Helsinki'de heyecan

Bu haber Helsinki'de coşkuyla karşılandı. Unutamayacağım bir manzara yaşandı. Basın merkezinde şaşkınlıkla dolu bir uğultu duyuldu. Yıllardır süren bir mücadele yepyeni bir aşamaya giriyordu. Avrupalı için Türk farklıydı.

Değer yargılan, büyüklüğü, dini ve kültürüyle Avrupa'nın bir parçası olamazdı.

Nitekim, basın merkezinde konuştuklanmm büyük bölümü şaşkınlık içindeydi. "Bunca yıl Türkiye'yi dışarda tutmayı başardık. İlk defa kapı aralanıyor ve Ankara ayağını içeri atıyor. Avrupa'nın muhafazakâr çevreleri, özellikle Hıristiyan Demokratlar

çok rahatsızlar" diyenlerin yanı sıra, "Türkiye bu kriterleri katiben tutturamaz. 30-40 yıl bekleme odasında kalır" diyenler de çoğunlukta idi.

Bu insanların şaşkınlığını anlamak kolay.

Tarih boyunca "Türk"ü Avrupa'nın düşmanı gibi görmüş, Haçlı Seferleri'ni unutmamış insanlara şimdi, "Aramıza girebilirsin" deniyordu.

Doğal bir direniş veya bu haberi hazmetmenin güçlüğünü yaşıyorlardı.

Ertesi sabah (11 aralık cumartesi), Ecevit başkanlığındaki Türk heyetinin Helsinki'ye iniş televizyonlardan canlı olarak yayınlandı.

İlk göze çarpan kişi de birdenbire yıldızı parlayan Mehmet Ali İrtemiş'ti.

Türk heyeti, doruğın yapıldığı binaya girerken, basın merkezinde derin nefes alanların başında Papandreu vardı. Risk almış, ancak kazanmıştı. Türkiye'yle ilişkilerde yepyeni bir dönem açılmasında önemli rol oynamıştı.

Ecevit önce diğer aday ülkelerin liderleriyle birlikte hatıra resmi çekti, ardından da beklenen basın toplantısını yaptı:

"Türkiye'ye AB'de adaylık statüsünün tanınması, yalnız Avrupa için değil, bütün dünya için önemli bir aşamadır.

Adaylık ve gerekli koşullar sağlandığında tam üyelik, Türkiye'nin tarihinden, coğrafyasından ve 1963 anlaşmasından kaynaklanan hakkıdır. Ayrıca, Türkiye, son dört yıldır, AB'ye tam üye olmadan Gümrük Birliği'ni tamamlamış olan tek ülkedir.

Bu nedenlerle, Helsinki'deki doruk toplantısında, Türkiye'nin oybirliğiyle aday ülke olarak kabul ve ilan edilmiş olması ve başka aday ülkelerle eşit konumda olacağını açık ve kesin bir dille ifade edilmiş olması olumlu bir gelişmedir.

Böylelikle Türkiye'ye tam üyelik kapısı da açılmış olmaktadır.

Türkler, yaklaşık 6 yüzyıldır Avrupalı... Ama Türkler sadece Avrupalı değil... Aynı zamanda Asyalı, Kafkasyalı, Ortadoğulu'dur.

Türkiye aynı zamanda Doğu Akdeniz'in, Karadeniz'in ve Balkanların çok etkili bir üyesidir. Türkiye, Hazar havzasının ve Kafkaslar'ın petrol ve gaz zenginliklerinin dünya pazarlarına taşınacağı bir terminal ülkesi haline de gelmektedir. Türkiye, yalnız Avrupa ile Asya arasında değil, Hıristiyanlık ve Musevîlik ile İslamiyet arasında da canlı bir köprüdür.

Türkiye, nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan ülkeler

arasında, demokrasinin ve laikliğin öncüsüdür.

Türkiye, Rudyard Kipling gibi Doğu ile Batı'nın hiçbir zaman bir araya gelemeyeceğini söyleyen veya Samuel Huntington gibi uygarlıklar çatışmasının kaçınılmazlığını düşünenlerin kehanetlerini de boşa çıkaran ülkedir.

Bu nedenlerle, Türkiye'nin AB üyeliği, en az Türkiye'nin yararına olduğu kadar, AB'nin de yararındır. Tam üyeliğimiz için insan hakları ve demokrasi bakımından bazı eksikliklerimiz olduğunun da ekonomimizdeki bazı olumsuzlukların da bilincindeyiz.

Bunlardan, büyük ölçüde, uzun yıllardır dış destekle sürdürülen bölücü terör sorumludur. Batı'nın, Balkanlar'ın ve Kafkasya'nın barışı ve esenliği için üstlendiğimiz ağır ve yüksek maliyetli görevler de bunlardan sorumludur.

Ama dış etkenlerin tüm bu olumsuz yansımaları ne olursa olsun, her alandaki eksikliklerimizi süratle tamamlamak öncelikle bizim kendi sorumluluğumuzdur.

AB, Türkiye'nin tam üyelik koşullarını sağlamasının uzun yıllar alacağını düşünüyor. Fakat ben inanıyorum ki biz bu hedeflere Türk toplumunun dinamizmiyle ve demokrasiye bağlılığıyla çok daha kısa bir sürede erişebiliriz. Tabii, bunun için Türkiye'nin ve AB'nin üstlenmiş oldukları sorumlulukları iyi niyetle yerine getirmeleri gerekir.

AB'nin Türkiye'yle ilgili kararının Türkiye'ye de Avrupa Birliği'ne de bütün insanlığa da hayırlı olmasını dilerim."

Soru-yanıt bölümünde en çok dikkat çeken nokta, idam cezasıyla ilgili olan yanıttı.

Açıkça, idam cezasının AB üyeliğiyle bağdaşmadığını ve değiştirileceğini söyledi.

Adaylığın ilk etkileri kendini göstermeye başlamıştı.

11 Aralık Cumartesi gecesi herkes yorgundu.

Türkiye'nin önünde, kısa bir süre öncesine kadar kimselerin inanmadığı yepyeni bir ufuk açılmıştı.

Onuncu bölüm

Adaylık kararı1

I. Kitabm bundan sonrası Bilgi Üniversitesi Siyaset Bölümü mezunu Serden Mutlumun katkılarıyla tamamlanabilmiştir. Teşekkürlerimle.

Doğrusunu söylemem gerekir ki, 2000 yılına girilirken Helsinki'de elde edilen adaylık statüsünün gerçekten kullanılabilinece-ği ve tam üyelik müzakerelerine başlanabileceğine, ben dahil kimseler inanmıyordu.

Türkiye ilk defa, 36 yıldır sürdürdüğü ve artık garip bir oyuna dönüşen "ortaklık statüsünden" çıkıp, "tam üye adayı" konumuna giriyordu.

Helsinki Doruğu sonrasında, ülkede hem büyük bir memnuniyet, hem de genel bir şaşkınlık hâkimdi. Kopenhag Kriterleri'nin ne anlama geldiğini, müzakerelere başlanabilmesi için nelerin yapılması gerektiğini bilen yoktu. Genel kanı, bazı kozmetik değişikliklerle, Kopenhag Kriterleri'ne uyuluyormuş gibi yapılacak ve ardından da müzakerelere başlanacaktı.

Türkiye'yi yöneten koalisyonadaki görüşler son derece farklıydı. Adeta üç ayrı dünya bir araya gelmişti. Kopenhag Kriterleri denilen ilkeleri hiç benimsemeyen, muhafazakâr, askerî görüşlerine daha yakın Devlet Bahçeli'nin MHP'si. Tüm dengeleri kollamak isteyen, ulusalcı görüşlerin ağır bastığı Ecevit'in DSP'si. Ve AB'yi bayrak yapan, ancak tepesindeki yolsuzluk karabulutundan bir türlü kurtulamayan, Mesut Yılmaz'ın ANAP'ı.

Bu üçlü koalisyondan karar çıkmasının ne kadar güç olacağı daha ilk andan itibaren anlaşılmıştı. AB konusunu ön planda tutan tek lider Mesut Yılmaz'dı. Ödün vermeden sonuna kadar da bu yaklaşımını devam ettirdi.

Adaylık kararını takiben, Türkiye'nin hızla bu statünün içeriğini doldurmak için önemi çabalar göstermesi gerekiyordu. Brüksel'deki daimi temsilcimiz Büyükelçi Nihat Akyol, Dışişleri Bakanlığı'nı sürekli olarak uyarıyor, kaybedilecek zamanın ülkemizi diğer adayla-

nn takip ettikleri süreçten koparabileceğini, bu nedenle hükümetimizin Kopenhag Siyasî Kriterleri'ne uyum konusundaki önceliklerini bir an önce saptaması gerektiğini merkeze bildiriyordu. Büyükelçi, bunu yapamazsak, Birlik'in genişlemenin kurumsal altyapısının hazırlanacağı bir sonraki doruğunun kararlarından dışlanacağımızı düşünüyor ve endişe ediyordu. Ankara ise, Helsinki başarısıyla yetinmek istiyor, süratli adımlar atmaktan adeta kaçmıyordu. Bir keresinde Komisyon'un genişlemeden sorumlu üyesi Verheugen büyükelçimize bu durumun kendisi için sürpriz olduğunu, gerekçelerini anlamakta güçlük çektiğini söylemişti. Akyol'un ilk "Katılım Ortaklığı Belgesi"nin en geç 2000 yılının haziran ayında tamamlanmasını önermesine ve Komisyon'un bunu kabul etmesine rağmen, Katılım Ortaklığı'nın Ulusal Program'ımız aracılığıyla uygulama aşamasına bir yıl kadar sonra gelebildik.

AB konusundaki şaşkınlığına karşın bu koalisyon, Türkiye'nin geleceğini son derece olumlu yönde etkiledi. Karşı karşıya kaldıkları gerçekleri görmezden gelmediler. Bir zamanlar boğaz boğaza kavga eden MHP ve DSP'nin koalisyon kurabilmeleri ve Ecevit ile Bahçeli arasında oluşturulan uzlaşya dayanan işbirliği, Türkiye'yi büyük badirelerden kurtardı. Bunun en önemlisi de, 16 şubat 1999'da Kenya'da yakalanan PKK lideri Abdullah Öcalan'ın, mahkeme tarafından 29 haziran 1999'da idama mahkûm edilmesine rağmen, koalisyon ortaklarının 12 ocak 2000'de, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararını beklemeleri ve infazı rafa kaldırmalarıydı.

Bu gelişme, Türkiye'de önemli değişimin başladığının bir işaretiydi. MHP gibi PKK konusunu bayrak yapmış, bu sayede seçim kazanmış bir partinin, Öcalan'ın idamında ısrar etmemesi, askerin infaz konusunda geri planda kalması dikkatleri çekti. Kürt sorununda, yargı açısından da yeni bir sürece girildiğinin diğer önemli bir işareti, Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun Kürtçe isim verilmesini suç olmaktan çıkarmasıyla belirdi.

Türk toplumu artık savaş ve kavga istemiyordu. Gerilimlerin bitmesi, refahın gelmesi arzulanıyordu. Eski dönemler artık geride bırakılmıştı, ismail Cem ile Yorgo Papandreu'nun başlattıkları Türk-Yunan yakınlaşması, bir süre kesilen Kıbrıs görüşmelerinin yeniden başlaması memnuniyetle karşılanıyor, muhafazakâr ve sertlikten yana çevrelerin sesleri yavaş yavaş kısılıyordu.

Her zaman olduğu gibi, Türkiye'nin Helsinki coşkusundan uyanması zaman aldı. Boşa zaman harcandı ve sonunda bu süreci organize edebilmesi için bir Genel Sekreterlik oluşturulması kararlaştırıldı.

tırıldı. Kısa bir süre öncesine kadar, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler nezdindeki daimî delegesi olan Volkan Vural, AB Genel Sekreterliği'ni kurmak, Ulusal Program'ı oluşturmak ve Kopenhag Kriterleri'ne uyum sağlamak için gereken tüm yasal önlemlerin alınmasını sağlamakla görevlendirildi. Genel Sekreterlik 4 Temmuz 2000'de kuruldu, ancak tam çalışmaya başlaması, aynı yılın ekimini buldu. Oysa bizim dışımızdaki çarklar dönmeye başlamıştı.

10 Martta Günther Verheugen Ankara'ya ilk ziyaretini yaptı. Koltuğunun altında Katılım Ortaklığı Belgesi'nin (KOB) taslağı vardı.

Aslında, Avrupa Birliği Komisyonu Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ne uyum sağlayabileceğine inanmıyordu. Zaten Helsinki'de Türkiye'ye aday statüsü verilmesinin temelinde de bu inanç yatıyordu.

Genel yaklaşım şöyleydi:

"Türkiye'yi neden kızdıralım, ilişkilerimizi neden bozalım. Bırakalım aday olsunlar. Nasıl olsa Kopenhag Kriterleri'ne uyum sağlayamayacaklar ve adaylıklarını kendi kendilerine uzatacaklar. Biz kötü kişi olmayalım."

Verheugen'in Ankara'da İsmail Cem, Ecevit ve Mesut Yılmaz'la konuştuktan sonra, Türkiye'nin kolay kolay bu işin altından kalkamayacağına inancı arttı. Zira daha ilk aşamada, hükümetin birkaç temel konudaki itirazıyla karşılaştı. Hepsi, Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ne uyum sağlayabilmesi için gereken değişiklikler listesini içerecek olan KOB'la ilgiliydi. KOB Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanacak ve Türkiye de buna karşılık, KOB'a nasıl uyacağıнын, Ulusal Program adlı bir belgeyle KOB'daki değişim isteklerini nasıl yerine getireceğinin yanıtını verecekti.

Ankara'nın duyarlılıkları şunlardı: idam cezasının kalkması, Kürtçe eğitim ve yayın, MGK'nin sivilleştirilmesi, azınlık vakıfları ve Kıbrıs.

Cem, Verheugen'den, KOB yazılırken, Kürtçe eğitim ve yayın gibi konularda dikkatli davranılmasını, Silahlı Kuvvetler'in mekanizmalarına (MGK) dokunulmamasını, Türkiye'ye atamayacağı adımları attırmaya kalkılmamasını ve Kıbrıs'ın bir Kopenhag Kriteri yapılmayıp, siyasi işbirliği hedefleri araştırılmasını istedi.

Türkiye daha ilk adımı atmaya hazırlanırken pazarlığı başlatıyordu.

Bu görüşmeler sırasında Verheugen'in, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin konumunun da değiştirilmesi gerektiğini söylemesi, herkesi ayağa kaldırmakta gecikmedi. Türkiye hiç alışmadığı sözler duyuyordu.

Bu ziyaret sonrasındaki birkaç demeç, havayı vermesi açısından ilginçti:

"İdamın tümüyle kalkması Türkiye için erkendir... Üniter devlet y sepimizi bozamayız... Olmayacak şeylerden söz ediyorlar. Türkiye AB'ye kayıtsız şartsız mahkûm olamaz." (Devlet Bahçeh, MHP genel başkanı)

"Genelkurmay, MGK ve Dışişleri'nin hazırladıkları raporlar çok farklı. MGK çok yararlı bir kurumdur. Değiştirilmesine gerek yoktur." (Bülent Ecevit, DSP genel başkanı)

"Türkiye gereken adımları atmak istemiyorsa, AB'yi unutmalı-dır." (Mesut Yılmaz, ANAP genel başkanı)

Bu karşılıklı ziyaretleşmeler, şikâyetler ve pazarlıklar bütün yıl boyunca devam etti. AB Komisyonu, İsmail Cem'in isteklerinden bir bölümünü kabul etti. Kullandığı kelimeleri daha dikkatü yazdı. Ancak, Kıbrıs konusu Ankarayı rahatsız etmesine rağmen Yunanistan'ın isteği üzerine, Kıbrıs, müzakerelerin başlatılabilmesi için knter sayılmamasına rağmen "kısa vadeli beklentiler" bölümüne konuldu.

KOB 8 kasım günü tamamlandı. 11 aralıkta da AB Genel İşler Konseyi tarafından onaylandı.

Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ne uyum için gereken ilk yol haritası hazırıldı.

Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB), neresinden bakılırsa bakılsın dev bir devrim gerektiriyordu. Yıllardır alışılmış bir düzen değışecek ve Avrupa Kriterleri uygulanacaktı.

İfade özgürlüklerinin önü açılacak, Kürtçe eğitim ve yayın hakkı kabul edilecek, Güneydoğu'daki "olağanüstü hal" durumu kaldırılacak, işkence sıfırlanacak, askerî konular sivil denetime girecek vb... vb... Bunlar Türkiye için ulaşılması son derece güç kıstaslar gibi görölüyordu. Kimse bu devrimin iki üç yıl gibi kısa bir sürede yasal açıdan uygulanabileceğini tahmin edemiyordu.

Nitekim, KOB'un açıklanmasıyla birlikte homurtular başladı. "Kıbrıs maddesi kabul edilemez" tepkileri, hemen her alana yayı-lıverdi. Bu eleştiriler, başta MHP olmak üzere, asker kanadı üe tüm muhafazakâr ve ulusalcı çevreleri harekete geçirdi. Genel olarak da şöyle bir mantık ileri sürölüyordu:

"Türkiye uzun yıllar terörle mücadele etmiş bir ülkedir. Toprak bütünlüğü hâlâ PKK terörü tehdidi altındadır. Ayrıca bir de İslamcı baskı vardır. Bunlar da laik sistemi devirmeyi planlamaktadırlar.

Kopenhag Kriterleri adı altında getirilecek demokratikleşme süreci, ülkemizin geleceğini riske atacaktır.

Yani, Türkiye'nin özel

bir durumu vardır. Kopenhag Kriterleri bu özel durumumuz dikkate alınarak uygulanmalı, Türkiye için daha esnekleştirilmelidir."

Bu görüşleri ortaya atanların beklentileri, Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ne uyuyormuş gibi davranmakla yetinmesi ve buna da AB'nin göz yumması, anlayışla karşılamasıydı.

Bu yaklaşım bir süre devam etti, ancak Verheugen KOB'un yayınlanmasından sonra, benim CNN Türk'te hafta içi her gün 17.00' de yayınlanan "Manşet" programımda Ankara'daki genel yaklaşımın kabul edilemeyeceğini çok net şekilde açıkladı ve "Kopenhag Kriterleri bir bütündür, değiştirilemez. AB'ye tam üye olmak isteyen tüm adaylar da aynı koşullara uymak zorundadırlar. Türkiye'ye istisna yapılamaz. Kopenhag Kriterleri'ne uyum sağlanamadıkça, katılma müzakereleri başlatılamaz. Her aday ülke için bu değişmez bir koşuldur" dedi.

Verheugen için artık "Türkiye Projesi" başlamıştı. Bu onun, "komiser" olarak en önemli işi oluyor, Türkiye'yi demokratikleştiren adam olmak istediğini etrafındakilere anlatıyordu.

Ancak Verheugen'in sözlerini bizler tam tersine, "Türk düşmanlığı" olarak algıladık. Yanımıza çekip destek sağlamak yerine, ilk dönemlerde sert tepkiler verdik. Yaptığı açıklamaları da pek ciddiye almadık. İdare edebileceğimizi sandık. Bütün dünyanın bizi anlayışla karşılayacağına inandık. Gerçekler zaman içinde anlaşıldı.

7 aralıkta Nice'te toplanan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Doruğu'na Ecevit ilk defa, aday Türkiye'nin başbakanı olarak katıldı. Ancak aynı doruk toplantısında, AB'nin Türkiye konusuna bakışı da ortaya çıktı. Buna göre öncelik, müzakerelerine başlamış, hatta bitirme noktasına gelmiş diğer 12 aday ülkeye veriliyor, Türkiye'nin katılımı bu paketin dışına çıkarılarak, daha sonraki bir sürece sokuluyordu. Türkiye, başlı başına yeni bir genişleme paketi olarak algılanıyordu. Doruk toplantısı, 12 adayın tam üye olması durumunda AB'nin iç çalışma şeklini, oylama düzenim ve bütçesini saptarken, Türkiye'yi hesaba katmıyordu.

Bu tutumun iki nedeni vardı. Biri, o aşamada hiçbir üye ülkenin Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'nin üstesinden gelebileceğine inanmamasıydı. Türkiye'ye sağlanan adaylık statüsü bazıları için bir oyundu. Bunlar için ülkeyi kırmadan, küstürmeden ilişkileri sürdürmenin bir yolu vardı. Türkiye'yi de hesaplara katmak, bu ülkenin büyüklüğü açısından hem tüm dengeleri bozacak, hem de Türkiye'nin tam üyeliğinin ciddiye alındığı mesajı olacaktı ki,

üye ülkelerdeki hava, Türkiye'nin tam üyeliğini düşünmekten henüz son derece uzaktı.

İşin ilginç yanı, bu önemli gelişme Ankara'da pek yankılanmadı. Dışişleri Bakanlığı'nda birkaç kişinin dışında kimseler üstünde durmadı.

Ankara'daki hava ise bambaşka idi.

Katılım Ortaklığı Belgesi'yle Avrupa Birliği, Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ne uyum sağlayabilmek için neleri değiştirmesi gerektiğinin bir listesini ortaya koymuştu. Şimdi Türkiye'nin KOB'a yanıt vermesi gerekiyordu. Ulusal Program diye adlandırılan bir belge hazırlanacak ve bu şekilde AB'ye taahhütte bulunulacaktı.

Ulusal Program'ın hazırlığı, Genel Sekreter Volkan Vural tarafından 2000 yılının ikinci yarısından itibaren zaten başlatılmıştı. KOB'da nelerin bulunduğu bilindiğinden dolayı, yazılım çok büyük bir sorun yaratmamıştı. Ancak esas sorun, ünlü duyarlıklar konusunda çıkmıştı: idam cezasının kaldırılması, askerinin sivil denetimine girmesi, Kürtçe eğitim ve yayın, azınlık vakıfları ve Kıbrıs.

Genel Sekreter Volkan Vural'ın, Ulusal Program'ın bu dönemde hazırlanması aşamasında karşılaştığı en önemli direnç bürokrasiden kaynaklanıyordu: İçişleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, RTÜK (Radyo ve Televizyon Üst Kurulu) ve Genelkurmay. Yapılmak istenen en ufak değişiklik dahi sürekli şekilde "Olamaz efendim, bölünürüz. Devlet elden gider" gerekçeleriyle engelleniyordu. Bir maddenin değiştirilmesi, günlerce süren tartışmalar ve ancak bakanlar araya sokularak sağlanabiliyordu. Türk bürokrasisi elindeki yetkileri bırakmak istemiyor, bir güç mücadelesi veriyordu. Bunun tek istisnası Dışişleri Bakanlığı'ydı. Bu bakanlık kadrolarının hiç değilse bir bölümü Türkiye'yi Avrupa'ya taşıyabilmek için, 1963'ten bu yana olduğu gibi, tüm gücüyle asılıyor ve destek veriyordu.

Bürokrasi ayrıntı sayılabilecek maddelerde dahi direnirken, koalisyon ortakları arasında ise ünlü beş konuda kavga başlamıştı. Örneğin askerinin en büyük itirazı Kürtçe eğitim ve yayın konu-sundaydı.

Ülkenin bütünlüğünü zedeleyeceğini ileri sürüyorlardı. Ancak idam cezasının kaldırılması söz konusu olduğunda, askerinin tutumu farklılaşıyordu. "Biz tarafız, bize sormayın. Siyasetçiler kararlarını alsınlar, biz ssygi duyarız" diyorlardı. Zira, idam cezasının iptali, Öcalan'm da kurtuluşu anlamına geliyordu. Bu defa, MHP ayağa kalkıyor ve Öcalan'm mutlaka idam edilmesi gerektiğini vurguluyordu. Ecevit "Ben idamın kalkmasından yana-

yım, ancak koalisyonu devam ettirmek için ortaklarımızın yaklaşımını dikkate almak durumundayım" yaklaşımıyla denge politikasını sürdürüyor, Mesut Yılmaz (tek başına) KOB'a uyulması için çaba harcıyordu.

Volkan Vural Ulusal Program'ın duyarlı bölümlerini son derece muğlak, ancak yazarların anlayabileceği bir dilde kaleme almak zorunda kaldı. Türkiye'nin verdiği mesaj "Biz bu aşamada işin içinden çıkmadık. Koalisyon tıkanı. Şimdilik böyle yazalım, sonra bakanz"dı. Bu mesaj AB yetkililerine, kapalı kapılar arkasında da tekrarlanacaktı.

Anayasa kitapçığının başlattığı kriz

işte 2001 yılına böyle bir ortamda başlandı ve girilmesiyle birlikte de dev bir deprem yaşandı. Bu, bir yersarsımsı değil, ekonominin tepetaklak gidişiydi. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin karşı karşıya kaldığı en büyük ekonomik krizdi.

Kriz, 19 şubat günü Başbakan Ecevit ile Cumhurbaşkanı Sezer arasındaki bir tartışmayla ateşlendi.Yıllardan beri büyüyen, ancak hiçbir siyasi iktidarın el atmak istemediği çarpık ekonomik düzen duvara çarptı. Birkaç gün içinde, TL ortalama yüzde 70-80 civarında oturan bir devalüasyon sürecine girdi. Ardından, zaman içinde sayıları 21'e yükselen banka iflas etti ve devlet bu bankalara el koymak zorunda kaldı. Bu sarsıntı, Türk ekonomisinin tam anlamıyla dibe vurmasıyla aylar boyunca devam etti. Büyük bir panik başladı ve yepyeni bir isim 1 mart günü ekonominin basma getirildi: Kemal Derviş. Artık Türkiye'de Kemal Derviş'li bir yaşam başlıyordu.

Derviş'in gelmesiyle birlikte, Türkiye'nin gelirinden fazla harcadığı, borçlanarak gününü geçirdiği ve tam anlamıyla iflas ettiği anlaşıldı ve o zamana kadar görülmedik önlemler alınma, kemerlerin sıkılma sürecine girildi.

Türkiye bir anda fakirleşmişti.

Kemal Derviş bıçağı eline aldı ve temele inen reformlar başlattı. Kolay değildi, zira o güne kadar alışılmış düzen değişecekti. Devletin ekonomiden elini çekmesi ve piyasanın ön plana çıkması gerekiyordu. Özelleştirmeler, bürokrasinin tüm engellemelerine rağmen hareketlendirildi. Öyle ki, özelleştirmeye direnen bakanlar canlı yayınlarda konuşurken, ekranların kenarındaki dolar fiyatının artışı seyrediliyor ve yayın bittiğinde bakan istifa etmek zorunda bırakılıyordu.

Koalisyon üyeleri, hiçbir başka hükümette görülmediği kadar büyük baskıların altına girdiler. Kemal Derviş, adeta beyaz atın üstünde Türkiye'yi kurtarmaya gelen prens muamelesi gürdü. Prestiji hükümetin de üstüne çıktı. Ardı ardına kara delikler kapatılmaya, eskiden dokunulmayan ve para dağıtmaya yönelik uygulamalar iptal edilmeye başlandı. Artık yorgana göre ayak uzatılacaktı. Dışardan destek gelmediği takdirde, günlük harcamalar dahi yapılamayacak durumdaydı.

Avrupa Birliği'yle görüşmeler de, işte böyle bir ortamda sürdürüldü. Bir yandan ekonomik iflas yaşanırken, öte yandan da AB'yle köprülerin atılması veya Kopenhag Kriterleri'ne uyum yasalarının ertelenmesi, havayı daha da bozabilirdi. 8 mart günü, Avrupa Komisyonu diğer adaylara yaptığı gibi, Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi'ni açıkladı. 19 mart günü de, Türkiye'nin KOB'a nasıl uyum sağlayacağı yolundaki güvencesini kapsayan Ulusal Program (UP) TBMM'ye getirildi.

UP'un TBMM'deki oturumu çok kişiyi hayretlere düşürdü. Zira doğru dürüst bir tartışma olmadı. Oysa bu program aslında bir milattı. Duyarlı konular, muğlak cümlelerle geçiştirilmişti, ancak geri kalan diğer değişimler dahi kendi başına bir devrim niteliğindediydi.

Önemli görüş ayrılıklarının çıkması, hiç değilse itirazlar bekleniyordu. Olmadı. Liderlerin anlaştıkları metin kolaylıkla geçti. Hiçbir sorun çıkmadı.

Türkiye'nin Ulusal Program'ım bu kadar çabuk hazırlaması ve Meclis'ten geçirmesi Brüksel'de hayret yarattı. Onların beklentileri, altı yedi aylık bir çalışma ve ardından da kanlı bir kavga çıkmasıydı.

Böylesine hızla hareket edilmesi, Komisyon'da bazı kaşların kalkmasına ve Türkiye'nin artık işi yavaştan almayacağı izleniminin doğmasına yol açtı.

Diğer bir gelişme, Kıbrıs konusunda uzun süredir bekleyen Kıbrıs görüşmelerinin yeniden başlama çağrısı oldu. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan'ın gözetimindeki Denktaş-Klerides görüşmelerinin başlatılma olasılığı, bu defa işin ciddiye alındığı izlenimini veriyordu. AB'nin hoşuna giden bu gelişme, tüm başkentler tarafından alkışlarla karşılandı.

AB Komisyonu da çarklarını döndürmeye başlamıştı. "Ön tarama" diye adlandırılan ve Türkiye'nin AB müktesebatına uyumunu inceleyen 8 komite kurulmuş, bunlar ilk tur toplantılarını tamamlamışlardı; Türkiye'yle malî işbirliğini daha etkin ve düzen-

li çalışması için yöntemler saptanmış, Türk eksperleri Birlik'in 12 teknik komite toplantısına alınmaya başlanmış ve 167 milyon euro yardım da projelere bağlanmıştı.

AB'nin 15-16 haziranda Göteborg doruk toplantısında Türkiye bir girişimde bulundu. Yayınlanacak bildiriye "Türkiye'yle katılma müzakerelerine yaklaşılmaktadır" cümlesini koydurmak istedi, ancak hemen hemen tüm ülkeler tarafından reddedildi. Henüz çok erkendi. Ulusal Program'ın kabulünün olumlu karşılandığı, özellikle de Kıbrıs görüşmelerinin başlamasından duyulan memnuniyetin belirtilmesiyle yetinildi.

Türkiye, bu doruğa paralel şekilde toplanan ve anayasayı hazırlamakla görevlendirilen konvansiyona ilk defa davet edildiği için çok memnun oldu. Doruk bildirisinde istediğini elde edememeyi sorun yapmadı.

11 Eylül olayı her şeyi değiştiriyor

2001 yılının 11 Eylül günü dünya dengeleri değişti.

New York ve Washington'da 3000 kişinin ölümüyle sonuçlanan uçak intiharları, Türkiye'ye bakışları da değiştirdi. 11 Eylül sonrasında yaşananlar, giderek bir Hıristiyan-Müslüman çatışmasına dönüştü. "Bizden yana ılımlı Müslüman ülkeler" ve "Bize karşı düşman Müslüman ülkeler" aynı başladı. Türkiye "onlardan yana ülke" konumuna girdi. Bir yandan, Müslüman olmasından dolayı kuşkuyla bakılıyor, ancak öte yandan da dinci teröre karşı sergilediği sert tepki nedeniyle Ankara'ya mutlaka destek verilmesi gerektiği ileri sürülüyordu. Nitekim bunun en belirgin işareti, yıl sonuna doğru Bush yönetiminin daha önce açıkladığı tutumunu değiştirip, Türkiye'ye önemli bir ekonomik ve malî destek sağlamasıyla ortaya çıktı. Bin Laden, geçici bir süre için dahi olsa Türkiye'yi kurtarmıştı. Bundan sonraki tüm gelişmeler, 11 Eylül olayının etkisi altında şekillendi.

Artık çok farklı bir dünyaya girilmişti.

3 ekim günü l'inci uyum paketiyle birlikte ilk anayasa değişiklikleri TBMM'den 474 oyla geçti. Hemen tamamı masum, fazla tartışma çıkartmayacak maddelerden oluşan pakette dernek kurma yasası, kitle iletişimindeki kısıtlamaların kaldırılması gibi unsurlarla yetinildi. Oysa idam başta olmak üzere Kürtçe eğitim ve yayın konularının da bu paketle geçirilmesi isteniyordu. Olmadı. Koalisyonunda görüş birliği yaratılamadı.

13 kasımda AB Komisyonu'nun, adayların ekonomik ve siyasi

durumunu inceleyen ve AB koşullarına ne oranda uyum sağladıklarını ortaya koyan, 4'üncü ilerleme raporu açıklandı ve beklendiği gibi, yapılacak çok şey olduğu belirtildi. Daha yola yeni çıkmıştı. Türkiye, 14-15 aralık Laaken (Belçika) Doruğu'nda, Türkiye'nin doğru yolda yürüdüğü ve anayasa reformlarının, müzakerelerin açılması perspektifini yakınlaştırdığını belirten bir cümlenin bildiriye eklenmesini istedi.

Böylece, tam üyelik müzakerelerinin açılmasına ilk defa atıfta bulunulmuş olunacaktı. Ancak bu cümlenin nihaî bütünü metnine girmesi kolay olmadı. Doruğun ilk günü akşamı önceden, bildiri taslağına giren cümlenin, üye ülkeler fazla hızlı gitmek istemediklerinden, metnin dışına çıkarıldığı duyuruldu. Bakan Cem ve daimî temsilci Akyol o geceyi sabaha kadar telefon ederek geçirdiler. Doruğun ikinci günü sabahı metin tekrar değiştirilmiş, isteğimiz olmuştu. Bu dorukta Türkiye ayrıca Avrupa Birliği'nin yeni Anayasa'sını hazırlayacak Kurultay'a katılmaya davet edildi. 2001 yılım çok iyi bir şekilde tamamlıyorduk. Bununla birlikte Laaken Doruğu'nun bizim açımızdan başarısı, bazı sorunlar nedeniyle, tam üyelik müzakerelerinin başlatılması açısından beklenen itici gücü oluşturmaya yetmedi. O dönemde ihtiyaç duyulan, koalisyon hükümetinin reformlara hızla devam etmesi, Kıbrıs sorununun haline ciddi katkı sağlamamız ve nihayet AB ile aramızda giderek bir güven bunalımına dönüşen Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP) açısından, konunun NATO'yu ilgilendiren yönleri itibariyle Birlikle aramızda dengeli bir uzlaşmaya ulaşılmasıydı. Gelişmeler hep ters yönde oldu. Koalisyon hükümetinin reformlara yönelirken bünyesinde ortaya çıkmaya başlayan çatlaklar, siyasî plandaki güçlüklerin habercisiydi. Birlik'in Kıbrıs Rum Yönetimi'yle yürüttüğü katılma müzakereleri henüz tamamlanmamışken devreye girebilmeliydik. Bu yapılamadı ve kontrolü ele geçiremedik. Nihayet, AGSP konusunda 2 aralıkta teknik seviyede Ankara'da varılan mutabakat, sorunu çözmeye yetmedi. Türkiye'nin haklı taleplerinin ancak tam üyelik durumunda gerçekleşebileceğini görmemekte ısrar ettik. Nitekim, başta Fransa ile aramızda sürtüşme yaratan bu sorun, 2002 Kopenhag Doruğu'nda Birlik'in Nice Antlaşması'nda ortaya koyduğu ilk çerçeveye çok yakın bir düzenin kesinleşmesiyle sonuçlandı. Bu alandaki tek müspet gelişme 11 Eylül saldırılarından sonra ABD ve İngiltere'nin Afganistan'daki Taliban rejiminin devrilmesiyle sonuçlanan askeri harekâtına (7 ekim 2001) Türkiye'nin

hem tam destek, hem de savaş sonrasında asker katkısında bu-lunmasıydı.

Laaken Doruğu'ndan sonra Türkiye süratle reformların tamamlamalı, Kıbrıs sorununun çözümünde inisiyatif almalı, AGSP'de olduğu gibi Birlikle siyasi işbirliğinde mevcut pürüzleri gidermeliydi. Bu yapılabilsen, müzakerelerin açılması konusundaki karar, diğer adaylarla müzakereler tamamlanmadan 2002 Kopenhag Do-ruğu'nda veya 2003 yılı içinde alınabilirdi. Bu olmadı.

Erken seçim, beklenmedik sürpriz getiriyor

2002'ye girilirken kimse yaşanacak depremin boyutlarını bilemezdi. Sadece bir alanda değil, birbirinden çok farklı alanlarda muazzam değişimlerle karşı karşıya kalındı.

Beklenmedik bir anda erken seçime gidildi ve yine beklenmedik şekilde AKP iktidar olurken, eski siyasiler silinip yok oldular. Avrupa Birliği için en önemli uyum yasaları kabul edildi. Kıbrıs konusunda saate karşı bir çözüm yarışı başladı ve nihayet Irak'a askerî harekât için ABD ilk defa Ankara'nın kapısını çaldı. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, bir de Genelkurmay başkanlığı krizi atlatıldı. Bu kitapta sizlere AB'yle ilgili gelişmelere ağırlık verdiğimizden dolayı, diğerlerim kısaca yansıtmakla yetineceğiz.

İlk perde, 15 Ocakta Denktaş-Klerides görüşmesiyle açıldı. Daveti Denktaş yapmıştı, ancak tamamen göstermelik bir yaklaşımdı. Ne Denktaş'ın, ne de koalisyon ortaklarının Kıbrıs'ta çözüm niyetleri vardı. Amaç uluslararası kamuoyuna sempatik görünmek, çözümsüzlüğün sorumluluğunu Klerides'in üstüne atmaktı. Bunun nedeni de, AB'nin tam üyeliğe birleşmiş bir Kıbrıs'ı tercih ettiğini belli etmesiydi.

Denktaş, Klerides'i köşeye sıkıştırmayı ve AB'ye tam üyeliğini engellemeyi planlamıştı. Görüşmeler, BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın gözetiminde, ancak baş başa geçiyor ve Annan'ın özel temsilcisi Alvaro De Soto gözlemci kimliğiyle katılıyordu. Karışmıyor, sadece not alıyordu.

Bu görüşmelerin tam anlamıyla bir gösteri olduğu, ne Türk ne de Rum tarafının ciddi bir çözüm arayışında bulunmadıkları kısa sürede anlaşılıverdi. Ankara'daki koalisyon hükümetinin tutumu da, ANAP hariç, eskisi gibiydi. Yani, Ecevit ve Bahçeli'ye göre, Kıbrıs 1974 askerî harekâtıyla çözülmüştü. Yeni bir çözüm arayışına gerek yoktu. Bu yaklaşım, 1999'dan itibaren Türk-Yunan yakınlaşmasının simgesi olarak görülen Cem-Papandreu birlikteliğini dahi gölgeliyordu. İki Dışişleri bakanı sirtakiler oynuyor, gü-

vercinler uçuruyor ancak iş Kıbrıs konusuna geldiğinde, Ankara birdenbire suskunlaşveriyordu. Her şey konuşuluyor, ancak Kıbrıs tabuluğunu sürdürüyordu. Aslında Türkiye'yle yumuşama politikasının ilk adımını Atina atmıştı, Türkiye değil. Türkiye'yi Avrupa Birliği'ne bağlamanın Ege'de Yunanistan'a barış getireceğini gören Atina, 1995'teki Gümrük Birliği Anlaşması'yla birlikte bu yeni stratejisini devreye soktu. Ardından 1999'da Öcalan'ın yaka-lanışıyla, kendi içindeki Kürtçüleri temizleyen Simitis-Papandreu ikilisi, Türkiye'yle yakınlaşma çabalarını daha da artırdılar. Bu şekilde savunma harcamalarını kısabileceklerini ve AB'nin euro bölgesine daha kolay katılabileceklerini hesaplamışlardı. Türkiye ise bu konuda seyirciydi. Tek katkımız, karşılıklı olarak Ege'deki askerî tatbikatların azaltılması olmuştu. O kadar...

Kıbrıs için Arınan devreye giriyor

2002'deki Kıbrıs görüşmelerinin bir adım dahi ilerlemediği kısa sürede anlaşılınca, BM devreye girdi. Taraflar arasında bir sonuca vanlamayacağını bilen De Soto, İngiltere'nin de desteğiyle Kofi Annan'ı ikna etti ve BM genel sekreteri Kıbrıs için plan hazırlamaya karar verdi. İki lider sonuç alamayınca, dışardan müdahaleye adeta çanak açmışlardı. 2002'nin Kıbrıs konusundaki ilk şoku 11 kasım günü ortaya çıkarılan l'inci Annan planı oldu. Türkiye'nin korktuğu başına geliyordu. Kopenhag Kriterleri arasında bulunmamasına rağmen, Kıbrıs sorunu çözümlenmeden AB'yle yakınlaşmanın imkânsızlığı apaçık ortadaydı. Türkiye Kıbrıs dosyası kapanmadan bir yere gidemeyeceğini anladı. Ancak koalisyon kıpırdamak istemedi. DSP-MHP ikilisi tıkanmayı tercih ettiler.

İkinci perde, 16 ocak günü Washington'da Beyaz Saray'daki Ecevit-Bush görüşmesiyle açıldı. Ağırlıklı konular daha çok Avrupa Birliği, Kıbrıs ve Ortadoğu gibi idiyse de, Başkan Bush ilk defa, Afganistan'ın Taliban rejiminden sonra sıranın Saddam Hüseyin'e geldiğinin, ABD'nin müdahale niyetinde olduğunun ve Türk desteğini isteyeceğinin işaretini verdi. Ecevit her ne kadar anlamazlıktan gelip, Türkiye'nin Irak'taki bir kargaşadan çok rahatsız olacağını söylese dahi, bu görüşme kara bulutların ilk işaretçisiydi. Bu işaret, 16-17 temmuz tarihlerinde Ankara'ya gelen üç Amerikalı tarafından çok daha açık şekilde somutlaştırıldı.

Irak için Ankara'nın kapısı çalınıyor

ABD Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz, ABD Dışişleri Bakanı Siyasî Yardımcısı Mark Grossman ve ABD'nin Avrupa'daki kuvvetleri komutanı (aynı zamanda NATO kuvvetleri ko-mutanı-SACEUR) Orgeneral Joseph Ralston Ankara'da başta Başbakan Ecevit olmak üzere, Genelkurmay dahil sözü dinlenen herkesi gördüler. Verdikleri mesaj, Ecevit'in Başkan Bush'tan duyduklarından daha ayrıntılıydı: "Saddam Hüseyin devrilecektir. Bunu kendi başımıza da yapabiliriz. Ancak Türkiye'yle işbirliği içinde ve Irak'a ikinci bir cephe açarak, kuvvetlerimizden bir bölümünü Kuzey Irak'a sokarak yapmayı tercih ederiz."

Bu mesajın altbaşlıkları geçen aylar içinde daha da ayrıntılandı. Buna göre, ABD Türkiye'yi bir ileri üs olarak seçiyor, incirlik merkez olmak üzere 80 000 ABD askerini Kuzey Irak'tan Bağdat'a indirmeyi planlıyor, 250 bombardıman uçağını konuşlandırıyor ve 14 havaalanı ile 5 limanı kullanma izni istiyordu. Bu, şimdiye kadar hiç düşünülmemiş büyüklükte bir işbirliğiydi. Beraberinde sayısız sorunları da getiren bir talepti. Ancak Amerikalılar kendilerinden çok emindiler. Türkiye'nin kabul edeceğinden emindiler. Nitekim, yine 2002 yılının ikinci yansında hükümet ve Genelkurmay bir araya geldi ve kerhen dahi olsa, Washington'un bu işbirliği önerisini ilke olarak benimsedi. Özellikle asker kanadı, Amerika'yla işbirliğinin önemini hükümete defalarca anlattı. Sadece Cumhurbaşkanı Sezer, olaya uluslararası hukuk açısından bakıyor ve çekimser bir tutum sergiliyordu.

Irak depreminin öncü sarsıntuları Ecevit hükümetini çok zor bir dönemde yakalamıştı. Başbakan 4 Mayıs 2002'de aniden rahatsızlanmış, hastaneye kaldırılmış ve koalisyon sallanmaya başlamıştı. Irak'la ilgili ilk haberlerin Ankara'ya ulaştığı sıralarda, Ecevit'in bu hükümeti yürütemeyeceği, hatta DSP'nin bölünme aşamasına geldiği görülüyor, 10 Temmuzda Dışişleri Bakanı İsmail Cem ve Ecevit'in sağ kolu ve yardımcısı Hüsamettin Özkan partiden istifa ediyor, yem bir parti (Yeni Türkiye Partisi) için yola çıkıyorlar, DSP'de tam bir iktidar mücadelesi yaşanıyor, Ecevit ise inatla liderliği bırakmayacağını süryalini veriyordu. Koalisyon ortakları hem başbakanın hastalığı, hem Irak konusundaki gelişmeler karşısında paniğe kapıldılar. Aslında ne DSP, ne de ANAP erken seçim istiyorlardı. Ancak MHP çeşitli nedenlerle kararlı hareket etti ve erken seçim kararının başım çaktı. Bu kararı alırken, hem kendi, hem de tüm eski siyasî şahsiyetlerin ölüm kararlarını imzaladıklarını ve Türk siya-

setindeki en büyük depreme yol açacaklarını bilmiyorlardı. Bir yandan ekonomik kriz, öte yandan siyasî kriz, 30 temmuz 2002 günü, erken seçimin 3 kasımında yapılması kararına yol açtı.

Genelkurmay başkanlığı krizi

Bütün bu karmaşa içinde, sanki bunlar' yetmiyormuş gibi, kapalı kapılar arkasında bir de Genelkurmay başkanlığı krizi sürüyordu. 3 ağustos Şûra toplantıları öncesinde Genelkurmay Başkanı Org.

Kıvrıkoğlu'nun süresinin bir yıl daha uzatılması gündeme gelmişti. Bunun Kıvrıkoğlu veya çevresinden mi, yoksa Başbakan Ecevit'ten mi kaynaklandığı hiçbir zaman tam anlamıyla ortaya çıkmadı, ancak Genelkurmay başkanının hoşuna gittiği besbelliydi. Demokrasi ve AB konularında muhafazakâr bir tutumdaki Org. Kıvrıkoğlu'nun emekliye ayrılmaması, demokrat eğilimli Org. Özkök'ün emekli olmasına yol açacaktı. Başbakan çok uğraşmasına rağmen, bu süre uzaması konusunu çözemeyince de, Org. Kıvrıkoğlu Şûra toplantısında yetkilerini kullanarak kendi ekibini koruyan bir düzenlemeyle adeta Org. Özkök'ün kolay çalışmasını engelledi. Ardından da kulislere Özkök aleyhinde geniş bir kampanya sürdürdü. Ancak bütün bunlar, Org. Özkök'ün AB'yle ilişkilerin önünü açan tutumunu etkilemedi. İşte Türkiye, 2002 yılının bu fırtınalı ortamında Avrupa Birli-ği'yle ilişkileri rayına oturtma yarışına girdi. Ne kadar ilginçtir ki, siyasî boşluğa, siyasî kavgalara rağmen, AB uyum yasalarının belki de en önemlileri bu dönemde geçti. Hem de erken seçim kararı alındıktan sonra, örneğin Abdullah Öcalan'ı idamdan kurtaran taslak yasalaştı. Bu dönemdeki uyum yasalarının aksamadan gerçekleşmesinde en önemli etkenlerden biri de, MHP lideri Devlet Bahçeli'nin parti çizgisinden ayrılma pahasına, gerçek bir devlet adamı gibi hareket etmesiydi. Tüm söylemine rağmen, AB'yle ilişkilerin önünü tıkamamaya özen göstermesiydi.

Avrupa Birliği 2002 yılının ilk gününde, tarihinin en iddialı projesi olan ortak para birimini (euro) tedavüle soktu. Tarihleri boyunca mark ve franklarıyla iftihar edenler, bir gecede ceplerine yeni paraları koymanın yanı sıra, bütçelerini de sıkı bir denetime aldılar. Öte yandan da, 12 aday ülkeyle genişleme süreci tüm hızıyla sürdürülüyor, sadece Bulgaristan ve Romanya ayak uyduramıyordu.

Türkiye'deki hava ise çok farklıydı.

Kopenhag Kriterleri'ne uyum yasalarının hazırlanmaya başlanmasıyla birlikte, cepheleşme de yoğunlaştı. "Ulusalçılar" adı al-

tında buluşan, bir bölüm solcu, bazı Kemalist çevreler, TSK, MHP ve DSP'nin bazı bölümlerinden oluşan muhafazakâr kesimlerdeki sinirlilik artmaya başladı. Fikir özgürlükleri, Kürtçe yayın-eği-tim ve idam konulan en çok eleştirilen alanlardı. AB'nin, Türkiye'nin özel konumuna dikkat etmediği, hatta Türkiye'yi bölmeye yönelik gizli niyeti bulunduğu iddiaları arttı. Bunun en ilginç örneği, İşçi Partisi lideri Doğu Perinçek'in, AB Ankara temsilcisi Karen Fogg'un özel e-mail'lerini yayınlamasıydı (9 şubat). Mailler Fogg'un yıllar içinde arkadaş olduğu gazetecilerle samimi bir dil kullanarak haberleşmelerini de içeriyordu. Ulusalçılar, daha doğrusu, Avrupa Birliği'ne yaklaşan Türkiye'yi ellerinden çıkaracaklarını, ülke üzerindeki baskıcı yaklaşımlarını kaybedeceklerini gören çevreler, tam bir cadı avına çıktılar. Bunlardan biri de bendim.

Benini diğerlerinden farkım, Karen Fogg'u eşimle birlikte yirmi yılımı geçirdiğim Brüksel'den beri tanıdığımızdı. Çok yakın ar-kadaşımızdı. Son derece akıllı, dürüst ve Türkiye'nin AB'ye katılması için çalışan bir insandı. Türkiye'ye tayin olduğunda çok sevinmiştim. Eski bir dostu bulmanın keyfini çıkarmıştım. Dolayısıyla da e-mail'leşirken, bir AB yetkilisi ile bir Türk gazetecinin değil, iki arkadaşın sohbet dilini kullanırdık. AB'ye tam üyelik girişimini, Türkiye'nin Avrupalılara peşkeş çekilmesi, ülkemizin bölünmesi ve bağımsızlığımızın yok olması şeklinde görenler tam bir saldırıya geçtiler. Hem benim gibi maillerde adı geçenleri, hem de Fogg'u müthiş eleştirdiler. Bizler pek pabuç bırakmadık, ancak zavallı Fogg çok etkilendi. Zaten Ankara'daki süresi dolmak üzereydi ve Türkiye'den çok buruk bir havada ayrıldı. Bir süre sonra da Komisyon'u terk edip, İsveç'in en büyük ve en zengin sivil toplum örgütlerinden birinin başına geçti. Yani ne kadar başarılı bir kişiliği olduğunu ispatladı.

AB karşıtı kampanyaların diğer önemli hedefi, Büyükelçi Nihat Akyol oldu. Yıllarca Brüksel'de olağanüstü bir performans gösteren Akyol, ilginçtir Dışişleri Bakanlığındaki bir avuç AB aleyhtarları tarafından açıkça yargısız infaza tâbi tutuldu. AB konusunu en iyi bilen bir uzman sayılan Akyol'un önu kesildi. Allahtan Akyol öylesine bilgilydi ki, tüm çabalara rağmen bu değeri silemediler.

İlk uyum yasaları başlıyor

Dikkatleri çeken unsur, bürokrasinin bu gelişmeler sırasında gereken tepkiyi vermemesi, sudan soruşturmalarla işi kapatma

eğilimi göstermesiydi. Nedeni de, koalisyon hükümetinin bu adımları adeta zorla attığı izleniminin giderek yaygınlaşmasıydı. Garip bir hava vardı. Bir yandan Kopenhag Kriterleri'ni benimsemesi söz konusu olmayan MHP, kerhen -bir yandan koalisyonu bozmamak, öte yandan da ekonomik krizi sırasında AB'ye cici çocuk görüntüsü vermek için- uyum yasalarını imzalıyor, öte yandan DSP milletvekillerinin önemli bir bölümü bu işi pek benimsemediklerini konuşmalarıyla belli ediyorlardı. Bu duyarlıklar uyum paketlerini de etkiledi.

Örneğin, 6 şubat günü (2002) TBMM'ye gelen ilk uyum paketi, beklenenlerin çok uzağındaydı. TCK, terörle mücadele, DGM gibi önemli konular içeren paketten son dakikada idamın çıkarılması, bu işin kolay olmayacağını işaretliydi. Nitekim, ilk paketin geçmesinden hemen sonra Ankara'ya gelen Verheugen açıkça "çıkan yasalann Ulusal Program'da verilen sözlerin çok gerisinde kaldığını" söylüyordu. 16 martta Lüksemburg'da, Türkiye-AB Ortaklık Konseyi toplantısı vardı. Ben de oradaydım. Dışişleri Bakanı İsmail Cem heyecan içindeydi. Bu konsey toplantısından olumlu bir mesaj çıkarabildiği takdirde, uyum yasalarını hızlandırabileceğini biliyordu. Üstelik Mesut Yılmaz'la derinden bir çekişmesi vardı. Yılmaz, parti lideriydi ve içerde AB'nin bayraktarlığını yapıyor, İsmail Cem de dışarda etkili bir politika yürütüyordu.

Lüksemburg toplantısında, Cem bir çentik attı. Final bildiriye, "Kriterlere uyulursa, müzakereler hemen başlar" cümlesini sok-turabildi. O gün için bu çok önemliydi. Bizler kendi kendimize çok önemli adımlar attığımızı sanıyorduk. Sonradan anladım ki, Verheugen bizim "reform" dediğimiz "yasa değişiklikleri"nin Kopenhag Kriterleri'nin yakınından dahi geçmediğini gördüğü için, Lüksemburg'da bu cümlenin konmasına itiraz etmemiş.

Türkiye'nin genel yaklaşımı 26 martta geçen 2'nci uyum paketinde de değişmedi. Siyasî partilerin kapatılmasını zorlaştıran, basın, dernekler, DGM, jandarmanın toplantı ve gösteri yürüyüşleriyle ilgili kısıntılarla tümüyle kaldınlamadı. Bazı yumuşatmalar yeterü görüldü. Kriterlerden ne kadar uzak olduğumuz, aynı dönemlerde (29 nisan) Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından, Kürtçe eğitim isteyen afişler asan İnsan Hakları Derneği yöneticileri hakkında soruşturma açılmasıyla anlaşılıverdi. Daha gidilecek kilometrelerce yolumuz olduğu apaçık ortadaydı.

Koalisyon hükümetinin can çekişme sürecine girdiği 4 mayıs günü hissediliverdi. Başbakan Bülent Ecevit rahatsızlandı ve has-

taneye kaldırıldı. Zaten uzunca bir süredir, adeta sürüklenir gibi hareket edebilmekte, çabuk yorulmakta ve kısa zamanda dikkatini kaybetmekteydi. Ecevit'in sonunun gelmesi demek, koalisyonun da sonu anlamına gelecekti. Her ne kadar liderler toz kondurmamaya çalışsalar, Ecevit'in kısa zamanda düzeleceğini söyleseler dahi, kimseyi inandıramadılar.

Bu koalisyonun gitmeyeceği her geçen gün biraz daha anlaşılır oldu.

Bir yandan Ecevit'in hastalığı, öte yandan Irak Savaşı'nın ilk işaretleri ve nihayet siyasî faturası her geçen gün artan ekonomik kriz, yeni koalisyon aramalarını da başlatıverdi. Mesut Yılmaz'ın bu arayışlarının basma sızmasıyla birlikte, koalisyon içindeki gerilim de arttı. Mayıs ve haziran aylarında sadece Ecevit'in ve koalisyonun geleceği tartışıldı. Ecevit'in genel başkanlığı bırakmak istememesi, İsmail Cem, Kemal Derviş ve Hüsamettin Özkan'ın ise birlikte başlattıkları girişim, DSP'nin dağılma sürecini de gündeme getirdi. Cem'in Özkan'la yeni bir parti kurması, DSP'nin ve koalisyonun kaldıramayacağı adımlardı. Aynı yılın (2002) temmuzu geldiğinde, AB'yle ilişkiler koalisyonun sonunu da çabuklaştırdı. İşlerin rayından çıktığı hemen anlaşılabilir.

Bunun ilk işareti de, Ecevit'in yattığı hastanede düzenlenen liderler doruğunda (21 Mayıs 2002) anlaşıldı. Bahçeli son derece sertti. Hazırlanan reform paketlerinin kendilerine danışılmadan, görüşleri alınmadan Meclis'e yollandığından şikâyet etti ve üç konuya şerh koydu: idam cezasının kaldırılması, Kürtçe eğitim ve Kürtçe yayın. Bu konular TBMM'ye getirildiği takdirde, MHP'nin ret oyu kullanacağını, koalisyon ortaklığının dışına çıkacağını belirtti. Ancak bunu da, son derece ince bir taktikle ortaya koydu.

"Koalisyonu bozmayacağım. Siz yeterli oy bulabildiğiniz takdirde geçirebilirsiniz" dedi.

Aslında Bahçeli istese, bu konuda koalisyonu bozar ve son derece etkili bir direnme gösterebilirdi. MHP, oy patlamasını PKK ve Öcalan'a karşı sert tutumuyla sağlamıştı. Şimdi Öcalan'ın idamdan kurtarılması için oy vermek istemiyordu. Adeta kendi kendilerini inkâr etme anlamına gelecek bir tutumdur. Hem hastane doruğunda, hem de 26 Temmuz MGK toplantısında sadece bu üç sorun tartışıldı.

Askerler de MHP gibi düşünüyordu. Kürtçe'ye izin verilmesinin, ardından Arapça'nın da serbest kalması taleplerinin başla-

tılacağından ve giderek dinci grupların bir başkaldırısıyla karşılaşılacağından kaygılanıyorlardı. Kürtçe'nin bu şekilde serbest kalması, Türkiye'nin bölünmesi, ardından Arapça'nın gelmesi de ülkenin şeriata taşınması tehlikesini artıracaktı.

Askerler de isteseler bu süreci engelleyebilirler, hiç değilse gidişi yavaşlatabilirlerdi. Ancak onlar da yapmadılar. Zira temel olarak AB'ye karşı değillerdi. Kuşkulanan daha çok, siyasilere karşı duydukları güvensizliktendi. Siyasilerin sıkı bir denetim altında olmadıkları takdirde, Türkiye'yi bölebileceklerine veya din baskısını artırabileceklerine inanıyorlardı. AB'ye tam üyeliğin Türkiye açısından önemini biliyorlar, ancak bunun daha ilerde ve Türkiye'nin özel koşulları dikkate alınarak gerçekleşmesi gerektiğini söylüyorlardı. Askerler, bu üç konudaki çekincelerini MGK' de tekrarladılar.

Ecevit'in hastalığı erken seçimle noktalanıyor

30 temmuz günü koalisyondaki ipler koptu.

Ecevit başbakanlığındaki DSP-MHP-ANAP koalisyonu, Bahçe-li'nin ısrarı üzerine erken seçim kararı aldı.

Ecevit ve Yılmaz'ın tüm ısrarları para etmedi.

MHP'ye göre, -o günün koşullarında- doğru bir adım atmışlardı. Bir yandan ekonomik kriz her üç partinin puan kaybına neden oluyor, AB reformları partinin ilkelerine ters düşüyor, Irak Savaşı yaklaşıyor ve daha da önemlisi Cem Uzan'ın Genç Parti'si büyük hızla prim kazanıyordu. DSP, Ecevit'in erimesiyle orantılı biçimde yok oluyor, ANAP ise yolsuzluk suçlamalarından ve üzerlerindeki yolsuzluk damgasından kurtulamadıklarından dolayı hızla taraftar kaybediyordu. Anketlere göre, MHP bütün bu olumsuzluklara rağmen, koalisyonun hâlâ en diri partisiydi. Bahçeli işte bundan yararlanmak istedi. Fırsat varken işin içinden sıyrılmayı planladı. Geç kalındığı takdirde, partinin de büyük kayıplarla karşılaşacağı hesaplanmıştı.

Bahçeli belki o gün doğru bir hesap yapmış gibi görünse dahi, seçim sonrasında ne denli bir hata ettiğini, anketlerin yanütcü so-nuçlarının kurbanı olduğunu anlayacaktı. Ancak yapılacak bir şey yoktu.

Pandora'nın kutusu açılmıştı.

2 ağustos (2002) günü Türkiye Büyük Millet Meclisi toplandığında, çok az parlamenter, Türkiye'nin sembolik olarak yakın tarihinin en önemli adımını atacağı farkındaydı. Oylama saati geldiğinde, 14 maddelik bir dosya açıldı. İçinde idam cezasının

(savaş ve çok yakın savaş tehdidi durumunda işlenmiş suçlar dışında) kaldırılması ve müebbet hapse dönüştürülmesi, Kürtçe eğitim, Kürtçe yayın, devlet kurumların eleştirilmesinin serbest bırakılması, derneklerin üstündeki baskının kaldırılması gibi, şimdiye kadar düşünülmesi dahi güç, bir dizi reform vardı. Bu reformlar hâlâ AB Kopenhag Kriterleri'nin gerisinde kalıyor, sırf koalisyon içi hesaplara uyum sağlayabilmek için mümkün olduğunca muğlak cümleler içeriyordu. Yine de, bu oylama Abdullah Öcalan'ın idam cezasının kaldırılması ve Kürt sorununda en büyük adımın atılması anlamına geliyordu. İşin Uğınç yanı, bu oylamanın, erken seçime rağmen gerçekleştirilmesiydi. MHP ret oyu verdi, ancak hükümetin imdadına AKP yetişti. 162 MHP'li blok halinde "hayır" derken, 256 "evet" oyu çıktı. Oylamada, AKP kadar DYP'nin kabul oylan da önemli rol oynadı. Tansu Çiller'in bir ara çekimser davranmasına rağmen, özellikle Güneydoğu kökenli milletvekillerinin baskılarına boyun eğdiği ileri sürüldü. Ne olursa olsun, bu oylama o günün koşulları dikkate alınırca, tam anlamıyla bir devrim niteliğindedir. Aynı zamanda, toplumun da atılan bu adımlara artık hazır olduğu anlaşıldı. Dikkatleri çekecek bir tepki çıkmadı. MHP'nin bu yasaların Anayasa'ya aykırı olduğunu ileri sürüp Anayasa Mahkeme-si'ne başvurması ve reddedilmesi dahi pek ügü toplamadı. Nitekim, şimdiye kadar hiç görülmediği biçimde, 175 sivil toplum örgütü "İktisadi Kalkınma Vakfı" şemsiyesi altında toplanarak bir bütiri yayınladılar ve uyum yasalarının hızlandırılmasını istediler. Böylesine bir ortak tutum hiçbir zaman sergilenmemişti. Toplumdaki AB baskısını artıran bu yaklaşım çok kişiyi şaşırttı. Bildiriyi imzalayanlardan bir bölümü neye imza attıklarının farkında değillerdi ve Kopenhag Kriterleri'nin nereye kadar gidebileceğini dahi bilemiyorlardı. Paylaşılan ortak istek, 70 yıllık bir sistemin değişmesi ve artık refah ülkesi olmak için adımlar atılma-sıydı. AB, sokaktaki vatandaş için, zenginleşmekle eşdeğerdeydi. Bizler daha 3'üncü uyum paketine bakıp, büyük yol kat ettiğimizi düşünürken, 8 ekimde yayınlanan AB Komisyonu İlerleme Raporu henüz çok az bir mesafe aldığımızı ortaya koyuverdi. Türkiye'de son derece önemli gelişmelerin yaşandığına dikkat çeken rapor, eksiklerin uzun bir listesini veriyor ve "Kopenhag Kriterleri'nin henüz çok uzağında" bulunduğumuzu belirtiyordu. Liste, MGK'ye dokunulmadığı, ifade özgürlükleri önündeki engellerin tümüyle kaldırılmadığımm, DEP'lilerin hâlâ hapiste olduklarının altını çiziyordu.

Gidilecek çok uzun yol vardı.

Tam bu sırada, yeni Dışişleri bakanı DSP'li Gürel'in, Verhe-ugen'i "komisyonun bir memuru" diye küçümsemesi ve "Bize müzakerelerin başlaması için 2003 yılı başında bir tarih verilmezse, ilişkilerimizi her yönden gözden geçiririz" tehdidinde bulunması dikkati çekiyordu. Ankara'nın sık sık kullandığı "Ya şimdi, ya hiç" politikası tekrar ön plana çıkmıştı. Hükümetteki mantık "Yeterince adım attık, hadi şimdi tarih verin ve müzakereye başlayalım. Geri kalanlarım da müzakereler sırasında hallederiz" şeklindeydi. Oysa gidilecek daha çok uzun bir yol vardı. Kopenhag Kriter-leri'nin çok büyük bir bölümü hâlâ çıkarılamamış, yapılan değişiklikler de yetersiz kalmıştı.

işte bu ortam içinde 24-25 ekimde Brüksel'de AB doruk toplantısı yapıldı. Fransız basınına yansıyan haberlere göre, Fransa ile Almanya Türkiye'yle müzakerelerin 2005 temmuzunda başlaması konusunda anlaşmaya varmışlardı. Tabii Türk taran bu haberleri "Yine oyalıyorlar" tepkisiyle karşıladı. Alman Dışişleri Bakanı Fischer Brüksel'de, benim "Manşet" programıma katıldı. Aynı tutumunu sürdürdü: "Sizin de, bizim de zamana ihtiyacımız var."

2003'te tarih almanın imkânsızlığı açıkça anlaşılıyordu.

3 kasımda genel seçimler yapıldı.

Sandıkların kapanmasının üstünden daha iki saat geçmeden bütün Türkiye şaşırıp kaldı. Koalisyon ortaklarının oy kaybına uğramaları tahmin ediliyor, yeni kurulan Adalet ve Kalkınma Par-tisi'nin (AKP) önemli bir kazanımla çıkacağı anketlerden anlaşılıyordu, ancak kimse bu kadarını beklemiyordu.

3 kasım günü Türkiye'de kimine göre bir deprem, kimine göre ise bir devrim gerçekleşti. Daha kısa bir süre öncesine kadar, 28 Şubat müdahalesiyle iktidardan uzaklaştırılan Erbakan'ın Refah Partisi'nden ayrılanlar, inanılmaz bir çoğunlukla iktidara geliyorlardı. Askerin istemediği, okuduğu bir şiirde gizli mesajlar verdiği gerekçesiyle hapse atılan, istanbul'un eski belediye başkanı Recep Tayyip Erdoğan tek lider olarak ortaya çıkıyordu.

AKP 363 milletvekiliyle (yüzde 34,28 oy) TBMM'de tek başına iktidara otururken, geçen seçimlerde Meclis dışında kalan CHP 178 milletvekiliyle (yüzde 19,39 oy) muhalefet partisi olarak geri dönüyordu. Türk kamuoyu, 80 yıllık sistemin dışladığı, kuşku ve kaygıyla baktığı bir kesimi büyük bir çoğunlukla yönetime seçmişti. Bu, son derece net ve önemli bir mesajdı. O kadar ki, kısa bir süre öncesine kadar şans verilen eski partiler de tasfiyeye uğratılmıştı.

DYP (yüzde 9,54 oy), MHP (yüzde 8,36 oy) ve DSP (yüzde 1,22 oy) Meclis dışında kaldılar. Çiller ve Yılmaz partilerinden istifa edip siyaseti biralarken, Ecevit parti liderliğini sürdürmekte ısrar ettiği için, partisini eritmiş, yüzde 1,22 oy da, silinmesine yol açmıştı.

DYP ve MHP'nin Meclis dışına itilmelerinin nedenlerinden biri, Kürt partilerinin Meclis'e girmemeleri için kendi elleriyle koydukları yüzde 10'luk seçilme barajına takılmaları, diğeri de, Cem Uzan tarafından kumlan Genç Parti'nin yüzde 7,25 oranında oy toplamıştı.

Şimdiye kadar hiçbir seçimde Türk kamuoyu böylesine büyük bir tasfiyeye gitmemişti. Bu arada bazı net mesajlar da alınmış oldu:

- Halk kavga istemiyordu. Kavga eden liderleri siliyor, yerine yeni isimler istiyordu.
- Yolsuzluklardan artık bıkmış, daha namuslu görünenlere şans verilmişti.
- Toplum, askerinin ve laik kesimlerin şablonlarıyla aynı görüşte değildi.

Türk halkı artık refah istiyordu. Yeni isimler ve yeni kadrolar istiyordu.

Halk kullandığı oyun ne anlama geldiğini bilmeden bu tercihi yapmış olabilirdi, ancak kısa bir süre sonra, 3 kasım seçimlerinin ve koalisyon ortaklarının tasfiye edilmelerinin, Türkiye'nin Avrupa Birliği yolunun açılmasıyla sonuçlanacağı anlaşılıverdi. Eski parti ve liderler tekrar Meclis'e girip, farklı formüllerle Türkiye'yi yönetme konumunda kalsalar, Türkiye'nin AB'ye gidişi mutlaka ertelenir, hiç değilse uzun yıllara yayılırdı.

Türkiye, kendi kendine yarattığı şaşkınlığı yaşarken, 6 kasım günü Fransa'nın eski cumhurbaşkanı ve Avrupa Anayasası'nı hazırlayan 15 üye ve 13 aday ülkeden oluşan konvansiyonun başkanı Valéry Giscard d'Estaing ilk büyük tartışmayı başlatan demecini verdi. Le Monde gazetesine konuşurken "Türkiye'nin üyeliği Avrupa Birliği'nin sonu olur. Bu ülkeye özel bir statü vermekle yetinilmelidir" dedi.

Bu açıklama, adeta görmezden gelinen bir yaraya tuz eklemek gibi etki yaptı. Türkiye konusunu birdenbire gündeme oturttu. Türkiye'nin lehinde ve aleyhinde olanların ortaya çıkmalarına yol açtı. Avrupa kamuoyunu dehşete düşürdü. Aniden, fakir, çok kalabalık ve Müslüman bir ülkenin kapıyı zorladığının farkına varıldı. Fırtına esmeye başladı.

AKP şaşkın: Irak, Kıbrıs ve AB kapıda

Böylesine bir fırtına eserken, AKP ekibi de Ankara'daki yerlerine oturuyorlardı. Büyük bir bölümü deneyimsiz, politikaya ilk defa giren, devletin nasıl işlediğini bilmeyen isimlerden oluşuyordu.

Uluslararası ilişkiler açısından en deneyimli, Erdoğan yasaklı olduğu için Başbakanlık koltuğuna oturan Abdullah Gül'dü. Erbakan dönemindeki hükümette dış ilişkilerle ilgilenmiş ve belirli bir alışkanlık edinmişti, o kadar. Oysa AKP hükümetinin karşısında dev sorunlar vardı.

Amerika, Irak'a müdahale için Türkiye'nin onayını bekliyor; Kıbrıs'ta çözüm için l'inci Annan planı (11 kasım) açıklanmış, yanıt bekliyor; Avrupa Birliği Kopenhag Kriterleri'nc uyum paketleri hazırlanmış Meclis kapısında bekliyor; iki ay sonraki Kopenhag Doruğu'nda da müzakere tarihi alınması gerekiyordu. Ülkenin yakın tarihinde böylesine bir yoğunlukta ve her biri birer dönüm noktasını oluşturabilecek sorunların bir anda gündeme geldiği görülmemiştir.

AKP'nin işi hiç kolay değildi. Bir yandan deneyimsizliği, öte yandan ülkerün egemen güçleri tarafından kuşkuyla gözlemlenmeleri, bütün bunlar yetmiyormuş gibi, Avrupa ve Amerika'nın da AKP'den kaygıları vardı. Böylesine büyük bir çoğunlukla iktidara gelmesi, üstelik dinî motifleri ağırlıklı bir parti olması, Avrupa ve Amerika'da, ilk günlerde önemli bir kararsızlık yarattı. 11 Eylül sonrasında İslamcı akımların ters bakışlarla izlendiği bir dönemde, Türkiye gibi Ortadoğu'daki kilit bir ülkenin "islamcı" diye nitelenen bir partiye geçmesi, alarm zillerinin çalmasına yol açtı.

Bu kuşkulu gidişi ilk önce Bush yönetimi değiştirdi. Yönetim kendi içinde yaptığı değerlendirmede AKP'nin "ılımlı İslam" projesine de uygun düştüğünü ve yıllarca süren koalisyonlu, tartışmalı dönemin kapanıp istikrarlı bir hükümetin kurulmasının Washington açısından "yararlı" olduğunu görmüş ve yeşil ışığı yakmıştı. Bundan dolayı, Türkiye'de yasaklı olan ve askerinin hiç sevmediği Tayyip Erdoğan'ın hiçbir resmî sıfatı bulunmamasına rağmen -hem de seçimden sadece 33 gün sonra (10 aralık)- Beyaz Saray'da Başkan Bush tarafından kabul edilmesinin önemi çok büyüktü. Bu göüişme, Türkiye'de AKP'ye ters tepki göstermeye hazırlananlara "Dokunmayın" mesajı veriyor, Avrupa'ya AKP'ye zaman kredisi açılmasını öneriyor, İslam dünyasına da Türkiye'nin Batı'yla ilişkilerinin daha önemli olduğunu gösteriyordu. Tayyip Erdoğan da bunların farkındaydı.

Bush'la görüşmede, üç önemli konu ele alındı.

Irak konusunda başkanın duymak istediklerini söyledi. Sad-dam Hüseyin'in devrilmesi konusunda aynı görüşte olduğunu, Türkiye'nin ABD'yle stratejik işbirliğinin süreceğini belirtti. Bu sözler, Bush yönetimi tarafından "Türkiye Irak Savaşı'nda sıkı işbirliğine hazır" şeklinde yorumlandı. Görüşmede ayrıntılara girilmedi. Zaten Amerikalılar Türkiye'den beklenti listesini de henüz kesinleştirmemişlerdi.

İkinci konu ise, Kıbrıs'tı. Erdoğan bu konuda da çok net konuştu ve sorunun kendileri döneminde çözüleceğini anlattı. Bush'tan da destek istedi.

Üçüncü konu Avrupa Birliği'ydi. Türkiye, 2003 yılında müzakerelere başlanması için Washington'un desteğini istedi. Başkan Bush da, Irak konusunda aldığı ümit dolu sözler üzerine "Hiç merak etmeyin, ben bizzat lobi yapacağım" dedi.

Kopenhag Doruğu'nda hayal kırıklığı

İşte Tayyip Erdoğan böyle bir ortam içinde, 11 aralık günü Washington'dan direkt olarak AB Doruğu'nun yapıldığı Kopenhag'a geldi. Başbakan Abdullah Gül ve koskoca bir ekiple Danimarka başkentinde buluştular. Gül de, daha iktidara gelir gelmez, ayağının tozuyla birkaç Avrupa başkentini dolaşmış ve cesaret verici sözler duymuştu. AKP ekibi birdenbire Avrupa Birliği'nden 2003 yılı mayıs ayında müzakerelere başlama tarihi alabileceğine inanıyordu. Erdoğan "2003'te tarih vermezlerse sonucuna da katlanırlar" tehditlerini seslendirmeye, Başbakan Gül daha da ileri gidip, mayıs ayından daha geç bir tarihin kabul edilemeyeceğini dahi söylemeye başladı. 2003 mayısının istenmesinin nedeni de, Kıbrıs'la birlikte genişlemenin mayıs ayında resmileşmesiydi. Türkiye, müzakerelere daha önce başlayarak Rumların vetosundan kurtulmayı planlamıştı.

Ancak bu hatalı bir değerlendirmeydi. Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Uğur Ziyal başbakana net şekilde "Fazla ümitlenmeyin, 2003 mayıs tarihini alamayız. Henüz Kopenhag Kriterleri'nin yakınma dahi yaklaşamadık" demişti. Ancak, ya deneyimsizlik veya yanlış bilgilenme sonucunda AKP liderliği kendinden emindi. Asılırlarsa bu işin altından kalkabileceklerini sanmışlardı. Çok inanmışlardı.

11 aralık günü Annan planının 2'nci versiyonu da açıklandı. Türk tarafının ilke olarak bu planı kabul etmesi durumunda, Kıb-

ns Rumlarının AB'ye tam üyeliği büyük bir olasılıkla askıya alınabilecekti. Klerides'ten sonra cumhurbaşkanlığına seçilen ve solcu AKEL'le işbirliği yaparak iktidara gelen Papadopoulos'u kurtaran kişi Denктаş'tı. KKTC cumhurbaşkanı, biraz sabredip tepki göstermese veya anlaşmayı ilke olarak kabul etse, Papadopoulos reddedecekti. Annan planı Türk tarafından çok, Rumlarda tepki yaratmıştı. Ancak Denктаş, Kopenhag'a gelmediği gibi, Annan çözümüne kesin karşı koyan Dışişleri bakanını yolladı. Görüşmeye dahi yanaşmadı. Türk tarafı, Kopenhag'daki bu tutumuyla tarihi bir fırsatı kaçırdığını o gün göremedi. AKP hükümeti de Denk-taş'a sözünü geçiremedi.

Aynı günün akşamında, Danimarka başbakanı ve AB dönem başkam Rasmussen, Başbakan Gül'ün ziyaretine geldi. Sıkıntılı bir hali vardı.

"Bu doruktan mutlaka 2003'ün mayıs tarihini almak istiyor musunuz? Ancak şunu da bilin ki, bu kararın alınması çok güç" dedi.

Türk heyeti ısrar etti ve en büyük taktik hatasını da yapmış oldu.

12 aralık gecesi liderler toplantısından çıkan sonuç AKP liderlerini yıktı. Buna göre, Türkiye'yle müzakerelerin başlaması, AB Komisyonu'nun Kopenhag Kriterleri'ne uyum sağlandığı yolunda bir rapor verdiği takdirde 2004 aralığında kararlaştırılacaktı. Suratlar asıldı. AKP danışmanları bavulları toplayıp derhal geri dönülmesini tavsiye ettiler. Tam bir panik yaşandı. Böylesine dramatik bir tutum, Türkiye-AB ilişkilerinin uzunca bir süre askıya alınmasıyla sonuçlanabilirdi.

Allahtan bu gerilimi, tamamen şans eseri, Dışişleri Müsteşarı Ziyal ve AB Genel Sekreteri Volkan Vural tam zamanında duyular. Soluksuz şekilde, Erdoğan ve Gül'ün yanına girdiler. Tepkileri çok açtık:

"Sayın başbakan, bu bir talihsizlik, ancak felaket değil. Hele dünyanın sonu değil. Böyle bir sonuçla karşılaşabileceğimizi size söylemiştik. Şimdi, 40 yıllık bir ilişkiyi kopartıp geri mi döneceksiniz?"

Tayyip Erdoğan, iktidarlarının daha ilk ayında böyle bir siyasî darbe almayı kendine yakıştıramıyordu. Hatasını görmüş, kamuoyunu yanlış şekilde hazırlamıştı.

Uzun tartışmaları, Ziyal'ın bir sorusu noktaladı:

"Türkiye'ye döndüğünüzde ne diyacaksınız? 'Bu iş olmuyor, kapıyı vurdum çıktım' mı diyacaksınız?" Erdoğan, Ziyal'm ne demek istediğini çok çabuk anladı. Havası birdenbire değişti. Ancak tutumunu değiştirebilmek için bir şeylere ihtiyacı vardı. İmdada Alman Dışişleri Bakanı Fischer ye-

tişti. Bildiriye, Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ni yerine getirdiği takdirde "Müzakerelere gecikilmeden başlanacağı" kararı eklendi. Türk heyeti de, bunu bir zafer olarak nitelendirdi ve Kopenhag'dan ayrıldı. Büyük bir krizin köşesinden dönülmüştü.

Doruk bildirisinde, Kıbrıs dahil diğer adayların tam üyeliklerinin onaylandığı, Bulgaristan ve Romanya'nın 2007'ye kadar eksiklerini tamamladıkları takdirde tam üyeliğe geçebilecekleri belirtiliyordu.

Aradan fazla zaman geçmeden, 26 aralık günkü bir gelişme, Kopenhag Doruğu'ndaki kararın ne kadar doğru olduğunu ortaya koydu. Alman vakıflarının Türkiye'de casusluk yaptıkları iddiasıyla açılan davanın devam edilmesi kararlaştırılıyor ve "Hable-mitoğlu" imzalı ve komplo teorileriyle dolu bir kitap da "kanıt" olarak gösteriliyordu.

Türkiye'nin gidecek çok uzun bir yolu olduğu apaçık ortadaydı. Zamana ihtiyaç vardı.

435

On birinci bölüm

Büyük değişim yılları (2003-2004) ve müzakere tarihi kavgası

2003 ve 2004, Türk yakın tarihinin en derin ve önemli değişimlerinin yaşandığı yıllar oldu. 1989-1990'da Avrupa'da nasıl büyük bir değişim yaşanmış, Demirperde'nin yıküasma ve ardından da Sovyetler Birliği'nin dağılmasına tanıklık edilmişse, 15 yıl sonra bu defa değişim rüzgârları Türkiye'de esmeye başlamıştı. 2002 kasımındaki seçimlerle AKP'nin iktidar olması ve bu partinin getirdiği yeni politikalar bir yandan kemikleşmiş eski yaklaşımları ve tabuları yıkarken, Irak Savaşı da hem Türkiye'nin konumunu hem de bölgedeki dengeleri farklılaştırmıverdi.

2003 yılma girilmesiyle birlikte gündem deağiştı.

Amerika'nın Saddam'ı devirmeyi kararlaştırıp, müdahale hazırlıklarına girmesi ardından yaşananlar ve sonuçlan, Türkiye'nin Avrupa'ya bakışını, büyük stratejik tercihlerini de etkiledi. Irak konusuna burada mümkün olduğu kadar özetleyerek değinmek istiyorum:

Irak istilasıyla ilgili olarak pazarlıkların hızlanmasıyla birlikte Türkiye diğer tüm konulan (özellikle Kıbnı) askıya aldı. Tüm enerjisini ve dikkatini bu olaya yönlendirdi.

Bush yönetiminin Türkiye'ye yaklaşımı, ocak ayı içinde Ankara'da harekâtla ilgili ilk görüşmelerin başlamasıyla birlikte anlaşıldı. Washington'un iki ayn yaklaşımı vardı. Biri Pentagon'dan (Savunma Bakanlığı) kaynaklanan ve yeni muhafazakârların ağırlıklı olarak benimsedikleri sert, katı ve tepeden bakan tutumu, diğeri ABD Dışışleri Bakanlığı'nın daha esnek ve anlayışlı yaklaşımı. Ankara'daki görüşmelerde biri askerî, diğeri de siyasî olmak üzere iki belge hazırlanacaktı.

Pentagon için, Türkiye'nin Filipinler'den farkı yoktu. Yıllarca destek verdiği ve "stratejik ortak" diye adlandırdığı Türkiye'nin

şimdi, tam bir sadakat göstermesini bekliyordu. Pentagon'un acelesi vardı. Planlarını yapmışlardı. Türkiye, Kuzey Irak cephesinin ileri karakolu olacaktı. 30 000 civarında asker indirilecek ve Türkiye üzerinden Kuzey Irak'a girecekler, Batman'da oluşturulacak büyük bir üsse de, 30 000-40 000 civarında destek kuvvet yerleştirilecekti. İncirlik bombardıman uçaklarının ana üssü olacak, ayrıca 15 kadar küçük büyük havaalanı ve 6 liman da (Karadeniz kıyısı dahil) takviye için kullanılacaktı. Bütün faaliyetlere kısıtlama getirilmeyecek, harcamaların bir bölümünü Türkiye üstlenecek, Amerikan birlikleri KDV gibi vergi ayrıntılarının dışında tutulacak, işleyecekleri suçların takibi de yine Amerikalılar tarafından yapılacaktı. Buna karşılık, Türkiye'ye 6 milyar dolarlık bir hibe veya çok düşük faizli 20 milyar dolarlık bir kredi açılacaktı. Bu da, Türkiye'nin son derece kırılabilir ekonomisini kriz tehlikesinden uzaklaştıracaktı.

TBMM'nin herkesi şaşkırtan karar Ankara'nın tüyleri diken diken oldu.

Genel kanı, Amerika'nın girdiği hiçbir yerden kolay kolay çıkmadığıydı. Bu şekilde Türkiye uzun yıllar boyunca hem topraklarında binlerce Amerikan askeri taşıyacak, hem de Irak Savaşı sırası ve sonrasında, ABD'nin Ortadoğu'daki en önemli harekât üssü olacaktı. Saddam'ın devrilmesi gerektiği konusunda kimsenin kuşkusu yoktu, ancak karşılığında ödenecek fatura çok yüksekti.

Ancak, öte yandan da harekâtın dışında kalmak, Irak'ın geleceğini tamamen Amerika'ya bırakmak anlamına gelecekti. Özellikle Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti veya otonom bölgesinin kurulması kolaylaşacak, Türkiye devre dışı kalacaktı.

Genelkurmay Başkanlığı Irak'ta söz sahibi olunması görüşündeydi. Amerikalılarla işbirliği yapılmalıydı. Türkiye'ye uzun süredir ilk defa böylesine ihtiyaç duyuyorlardı. Bundan yararlanıp, Kuzey Irak'a birlikte asker sokulmalı ve savaş sonrasında, masaya oturulmalı ve Irak'ın yeniden yapılandırılmasına kalımlıydı.

AKP hükümeti ise çok güç durumdaydı. Müslümanlığı ön planda tutan bir parti iktidarı olarak, Amerika'yla birlikte Müslüman bir ülkeye savaş açmış duruma düşülecek, uzun yıllar boyunca da İslam dünyasının gözünde Amerikanın jandarmalığını yapan bir parti olunacaktı. İç dünyalarıyla bağdaşmayan bir konuma düşmüşlerdi. Özellikle Başbakan Gül rahatsızdı. Savaşı engelleyebilmek için Ortadoğu turları yaptı, bölge ülkelerini İstanbul'da

topladı. Amaçları, Saddam Hüseyin'i ikna etmek ve ABD müdahalesine gerek kalmadan bir çıkış yolu bulabilmektir. Hiçbirinden beklediği desteği alamadı. Sanki Saddam'ın idam kararı onlar da katılıyorlardı. Gül, Saddam'ın sağ kolu sayılan Başbakan Yardımcısı Taha Yasin Ramazan'ı Ankara'ya davet etti. Çok net biçimde "Amerikalılar kararlılar, Saddam'ı devirecekler. Yeterli güçleri de var. Başkanı ikna edin" dedi. Aldığı yanıt netti: "Sad-dam'a karşı bir şey yapamayız."

Gül de fazla bir seçeneğinin bulunmadığını gördü.

Ankara sivil ve askeriyle, istemeyerek, tüm tehlikeleri görerek işbirliğini kabullendi. Ancak, hiç değilse belirli koşullar konulmalı ve riskler azaltılmalıydı. Tüm askerî faaliyetlerin en ince ayrıntısına kadar kâğıda dökülmesine; Pentagon'un elinin kolunun sıkı sıkı bağlanmasına ve Türkiye'nin ülke içindeki faaliyetleri, mümkün olduğu oranda denetleyecek mekanizmalar oluşturulmasına karar verildi. Siyasî anlaşmaya da, Kuzey Irak'ın geleceği üzerinde şimdiden bir görüş birliğine varılması şartının eklenmesi gerekiyordu.

Bunları söylemek ve planlamak kolaydı da, Amerika gibi bir süper güce kabul ettirmenin hiç de kolay olmadığı, ilk günden anlaşıkverdi. Askerî ve siyasî anlaşma müzakereleri çok gerilimli geçti. Amerikanlar kısıtlayıcı maddelerle karşılaştıkça tepki gösterdiler. İkinci olaylar yaşandı. Ancak sonunda, Türkiye'nin de ABD askeriyle birlikte Kuzey Irak'ta 20 kilometrelik bir tampon bölgeye girmesi dahil olmak üzere, hemen hemen tüm askerî konularda, her iki taraf da ödün verdi ve belirli bir uzlaşmaya varıldı.

İki nokta hariç...

Ankara'nın tüm ısrarlarına rağmen, siyasî belgeye Türkmenlerin de, Kürtler gibi bir varlık olduklarının kabulü ve Kürtlerin ister otonomi, ister bağımsızlık gibi, ayrıcalıklı bir statü elde etmemeleri koşulları eklenemedi. Bu görüşmelerde, Amerika'nın Kürt otonomisine sıcak baktığı ve Türkmenleri de basit bir azınlığın ötesine çıkartmak istemediği açıkça anlaşıldı. Irak'ın bütünlüğünden yana olan Ankara, Kürtlerin Irak'ın bir parçası, Kerkük kenti ve petrolünün de Irak'ın tamamına ait olduğunu savundukça, karşı taraftan direniş gördü. Washington'un Kürtlere daha fazla güvendiği, onların sözünü daha fazla dinlediği ortaya çıktı.

Görüşmeler şubat başında bitip, belge tezkere için TBMM'ye yollanırken, bu iki nokta hâlâ parantezler halindeydi, sonuçlandı-ılamamıştı. Tezkere sonrasına bırakılmıştı. 1 mart günü Meclis tezkereyi oylayacaktı.

Başbakan Gül ve parti lideri Erdoğan, zaman darlığı nedeniyle artık ilk başlardaki çekimser konuşmalarını bıraktılar ve tüm güçleriyle AKP grubunu ikna kampanyasına girdiler. Ana tema "Türkiye Irak'taki gelişmelere seyirci kalamaz, katılmak zorunda-dır" dı. Ülkenin uzun vadeli çıkarları bunu gerektiriyordu. İşte bundan sonra yaşananlar, sadece dünyayı değil, bizleri de şaşırttı.

Tezkere öncesinde Gül ve Erdoğan, grupta bir eğilim anketi yaptırmış ve AKP milletvekillerinin yüzde 80'inin "evet" oyu verecekleri anlaşılmıştı. Ardından bir haftalık tatil vardı ve herkes bölgelerine dağıldı. Seçmenleriyle baş başa kaldılar. Geri döndüklerinde tutumları değişmişti.

1 mart gizli oturumunda yapılan oylamada, kabul için gereken salt çoğunluk yani 267 oy bulunamadı ve tezkere reddedildi. AKP'nin bir bölümü seçmen baskısı karşısında oyunu değiştirmiş, ya ret veya çekimser oy kullanmayı tercih etmişti.

İnanılamadı.

AKP liderliği -Kopenhag'daki gibi- yine yanlış hesap yapmış ve büyük bir hayal kırıklığına uğramış, asker neye uğradığını şaşırılmış, Washington ne diyeceğini bilemez olmuştu. Eğer demokrasi var ise, buna katlanmaktan başka çare yoktu. Bu olayın etkilerinin ne kadar derin olacağı, sadece Türk-Amerikan değil, Tür-kiye-AB ve Türkiye'nin Ortadoğu bölgesiyle ilişkilerinde nasıl bir dönüm noktası oluşturacağı ilerde anlaşılacaktı.

Tezkere sonrasının tepkileri, sığağı sığağına çok sert oldu.

Pentagon, bu gelişmenin faturasını, o güne kadar özel ilişki yürüttüğü TSK'ye çıkarttı. Savunma Bakan Yardımcısı Wolfowitz'in "Manşet" programına (6 mart 2003) katılıp söyledikleri ("... Askerler topluma önderlik etmediler... Tekrar düşünüp, hata ettiğinizi kabullenmeli ve her şeye yeniden başlamalısınız..."), Penta-gon'da, Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Yalman'ın verdiği ters demeçlerin "Amerikan aleyhtarlığının simgesi" diye nitelendirilmesi, Amerika'nın tutumunu açıkça ortaya koydu. Olaydan kısa bir süre sonra, Kuzey Irak'ın Süleymaniye kentinde, TSK'ye bağlı Özel Kuvvetlerin bir birimine baskın yapıp, Amerikan askerleri tarafından kafalarına çuval geçirilerek tutuklanmaları (4 temmuz 2003) ilişkilerin ne tehlikeli bir noktaya sürüklendiğini göstermeye yetiyordu.

Tezkere olayı, ABD ve AB'nin Ankara'ya bakışını değiştirdi

Tezkere sonrasında, hem Amerikalıların Kürtlere arka çıkan tutumları, hem de Pentagon kaynaklı tepkiler, TSK'yi sertleştirdi. Henüz ayrılmamış olan Amerikalı askeri yetkililere açıkça kök söktürüldü. CIA'nın uçaklarının engellenmesinden, üstlerinin aranmasına izin vermeyen Amerikan askerlerinin tabanca tehdidiyle yere yatmhp tutuklanmalarına kadar varan son derece yıpratıcı olaylar yaşandı. Bu gelişmeler unutulmadı ve özellikle de TSK tarafından kolay kolay unutulmayacak. İyileştirilmesi çok güç yaralar açıldı. Bundan böyle, ne Türk-ABD askeri ilişkileri, ne de askerleri arasındaki ilişkiler eski düzeyine gelecektir.

Tezkere sonrasında, açılan yaraların büyümemesi için taraflar (özellikle ABD Dışişleri Bakanı Powell) harekete geçtiler.

Başbakan yeni bir oylama denemesine girmek istedi. Ancak aradan geçen birkaç gün içinde, Pentagon daha fazla bekleme ve yine aynı bir sonuçla karşılaşma riskini almadı. Planlarını değiştirdi. Kuzey cephesini iptal etti. Harekâttan birkaç saat önce, Washington hiçbir ek isteklerinin bulunmadığını, sadece diğer tüm NATO ülkeleri gibi hava sahamızın açılması ve İncirlik'in kullammma izin verilmesiyle yetinüeceğini bildirdi. Hava sahası açıldı, İncirlik'in de bombardıman uçakları dışında kullammma izin verildi.

20 mart 2003 perşembe günü saat 04.32'de Irak istilası, bombardımanla başladı.

Yaşanan bu gelişmeler, Ankara'da kısa bir süre öncesine kadar egemen olan bir inancı da temelinden değiştirdi: Türkiye, stratejik derinliğinin Amerika değil, Avrupa olduğunu gördü. Amerika öylesine bir süper güç konumuna girmiş ve dünyayı yönetmeye başlamıştı ki, Türkiye bu gücün ihtiyaçlarını karşılayamazdı. Dünyaya Amerikalılar gibi bakmasına imkân yoktu. Avrupalı'nın dünya görüşüne çok daha yakındı. Batı'yla ilişkilerin, Amerika üzerinden gelişmesi dönemi artık kapanmıştı. Ya Amerika'nın ileri karakolu olmayı, bölgedeki jandarmalığını kabul edecek veya Avrupa'yla ilişkilerini derinleştirirken, ABD'yle ilişkilerini de belirli bir dengede tutmaya çalışacaktı. Irak Savaşı'nın Türkiye'nin genel stratejik tercihleri açısından etkileri böylesine büyük oldu.

Acaba iyi mi oldu?

Kısa vadeli bakacak olursak, evet. Irak'a girmemek Türkiye'yi büyük sorunlardan kurtardı. Ancak kesin bir değerlendirme yap-

inak için, daha beklememiz gerekir. Irak'ta neler olacağını, ABD'nin çıkıp çıkmayacağını, Kuzey Irak'ta neler yaşanacağını gördükten sonra kararımızı vermeliyiz.

TBMM'nin tezkereyi reddetmesinin Avrupa'daki yankıları, AB'nin Türkiye'ye bakışını da önemli ölçüde etkiledi.

Avrupa'daki Türkiye imajı kalıplaşmıştı: hegemonyacı; kaba ve sert (insan haklarını umursamayan); istilacı; askerinin dediklerinden dışarı çıkmayan bir demokrasi anlayışı; Amerikan uydusu.

Bu sloganların tam tersi çıktı.

Türk toplumu ilk defa, büyük bir ekonomik krizin içindeyken 20 milyar dolarlık bir rahatlama olanağı reddediyor, askerinin, sivil ve siyasi güçlerin istediklerinin tam aksine bir karar veriyordu. Avrupalılar Türkiye'deki demokrasinin göstermelik olmadığını ve gerçekten çalıştığını farkına vardılar ve çok şaşırıldılar. Türk tutumunun kendilerine daha yakın olduğunu, Amerika'nın gölgesinde hareket etmediğini somut bir örnekle gördüler.

Kafalarında Türkiye'yi Avrupa'ya yakınlaştırmaya başladılar.

Bu açıdan ikinci şok 15 Kasım'da, Türkiye'nin kendi 11 Eylül'ünü yaşamasıyla gerçekleşti. İstanbul Kuledibi Neve Şalom, Şişli Betyaakov sinagogları ve İngiliz HSBC bankasına yapılan intihar saldırılarında 20 kişinin ölmesi ve 300 kişinin yaralanması, dünyayı sarstı. AKP liderliğinin İslamcı teröre son derece net bir dille tepki göstermesi, Türkiye'nin de onlarla aynı cephede yer aldığı izlenimini pekiştirdi. Bütün bu olaylar yaşanırken, Kopenhag Kriterleri'ne uyum çalışmaları durmamış, sanki otomatige bağlanmış gibi sürdürülüyordu. Ankara'daki AB Genel Sekreterliği'nin kaptanlığı Büyükelçi Volkan Vural'dan, Büyükelçi Murat Sungar'a geçmiş ve bu küçük grup, Türkiye'yi bildikleri denizlere doğru çekmeye başlamıştı. Adeta sessiz bir devrim yaşanıyordu.

Askerin etkinliği azaltılıyor

2003'ün ilk yedi ayında, bunca gürültü patırtı arasında, tam üç uyum paketi geçti. 4, 5, 6 ve 7'nci paketlerin simgesel önemleri çok büyüktü. Bunun başında da, 12 Eylül Anayasası'ndan kalan ve askeri karar mekanizmaları içine yerleştiren düzenlemeler geliyordu. DGM'lerin kaldırılışından, askeri temsilcilerin YÖK ve RTÜK başta olmak üzere denetleme görevi yapan birçok kurumdan çıkarılmalarına; MGK Genel Sekreterliği'nin sivüleştirilmesinden, bu çalışmalar üzerindeki gizlilik perdesinin kaldırılmasına ve

askeri harcamaların sivil denetime açılmasına kadar, tartışması dahi yapılamayan değişiklikler gerçekleşti. İfade özgürlüğü, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının ulusal hukukun önüne geçmesi, azınlık vakıfları ve dernekler üzerindeki denetimlerin azaltılması, terörle mücadele için konan ve yıllar boyunca çok kişinin başını yakan 8'inci maddenin kaldırılması kararlaştırıldı. Bütün bunlar da, toplumda önemli bir tepkiye yol açmadan yasalaştı. Belirli muhafazakâr çevrelerin aynı sloganlarla karşı çıkışlarının dışında, direnme olmadı. Toplumun bu değişikliklere ne kadar hazırlıklı olduğu, bu şekilde bir defa daha anlaşıldı.

Kimler hangi konuda direndi?

Direnış, kamuoyuna fazla yansımayacak şekilde, sessiz sedasız birkaç kaynaktan geldi. Bunların başında da bürokrasi geliyordu. Yıllar boyunca belirli bir ideolojinin veya Türkiye'nin parçalanmasının ancak, bürokrasinin dikkatli davranması ve askerinin denetimi sayesinde engellenebileceğine inandırılmış kadrolar, bu değişime kolay ayak uyduramadılar. Bir yandan kalıplaşmış yaklaşımlar, öte yandan da ellerindeki yetkileri kaybetmenin telaşıyla direndiler.

Farklı farklı gerekçelerle, RTÜK direndi, YÖK direndi, Planlama Teşkilatı direndi. Asker ve jandarma direndi. Savcılar, yargıçlar direndi. İçişleri Bakanlığı direndi. Bunların hepsi iyi niyetli şekilde, ülkenin toprak bütünlüğünü korumak için ve şeriat tehlikesine karşı görevlendirildiklerine inanmış kadrolardı. Onlara böyle öğretilmişti. Okula gittikleri ilk günden itibaren, Atatürk'ün yarattığı bu ülkenin sadece politikacılara bırakılmayacak kadar değerli olduğunu, politikacıların kolaylıkla çıkarları uğruna ilkelerinden vazgeçebileceklerini, dolayısıyla güvenilmemesi gereken nisanlar olduklarını öğrenmişlerdi. Bundan dolayı direniyorlardı...

Direnışin diğeri bir kanadı da, AKP'nin içinden kaynaklandı. Son derece muhafazakâr bir yapıya sahip olan bu kadroların inan-dırabilmek, önce AB Genel Sekreterliğine bırakılıyor, onlar başa-ramazlarsa başbakanın "kabul etmemiz gerekli" şeklindeki ikna yeteneğine (!) başvurmak zorunda kalmıyordu. CHP'nin çok ilginç bir yaklaşımı oldu. Muhalefet partisi sözcüsü emekli büyükelçi Onur Öymen'e, ulusalcı bir dil kullanılarak sert bir muhalefet yaptırılıyor, ancak aynı CHP oylama sırasında, uyum paketlerine ya destek veriyor veya çekimser kalarak etkin bir engellemeye girmiyordu.

Yapılan bu çalışmalar içinde en zorlanılan konu askerle ilgili olanlar sanılır. Oysa yanlıştır. Asker AB reformlarını sürekli güvenlik açısından değerlendirmiş, özgürlüklerin kötüye kullanılması karşısında yeterince korunmanın kalmadığını ileri sürmüştü, itiraz etmiş, muhalefetini göstermiş, ancak hiçbir zaman somut bir engellemeye girmemiştir. Kararın siyasi otoriteye ait olduğunu söyleyip geri çekilmiştir. Bu tutumu, AKP iktidarının -koalisyonlar döneminin aksine- yönetimde boşluk bırakmamasına ve kararlı davranmasına bağlayabiliriz. Genelkurmay'ın hem AB, hem de Kıbrıs konularındaki ılımlı tutumunun Org. Özkök'ün yaklaşımından kaynaklandığı da, dikkatlerden kaçmamalıdır.

Uyum yasaları içinde en çok zorlanılan konu, azınlık cemaatlerine ait vakıfların malları ve faaliyetleri oldu.

Türkiye Cumhuriyeti, 1936 yılında tüm cemaat vakıflarının bir mal beyanında bulunmalarını istemiş. Ardından, 1974'te Kıbrıs olayları patlayınca -başta Rumlar olmak üzere ve hiç demokratik sayılmayacak bir kararla- 1936'dan bu yana edindikleri tüm mallara el konmuş. Bazıları Hazine'ye, bazıları Maliye'ye, bazıları da üçüncü sınıflara devredilmiş. Bir bölümü sonradan özel kişilere satılmış, diğer bir bölümünün izi kaybedilmiş. Şimdi bu malların yerlerinin tespit edilmesi veya geri verilmesi ya da tazmin edilmesi gerekiyor. Ancak, bütün çabalara rağmen, bürokrasi uzun süre yerinden kıpırdatılmadı.

Diğer bir husus da, Türkiye'de dine dayalı dernek kurulmasının yasaklanmış olmasından kaynaklanıyor.

Oysa azınlık cemaatlerinin Kopenhag Kriterleri çerçevesinde bu hakları var. Ancak kurdurulamıyor.

Nedeni de, İslamcı derneklerin de önünün açılması olasılığı, yani İslamcı vakıflar üzerindeki denetimlerin kalkması. Derin devlet bunu istemiyor ve direniyor. O zaman da, kilise açmak isteyenler izin alamıyorlar.

Kulaklarına "Kilise açmak için dernek yerine, kilise geliştirme derneği kur" diye fısıldanmasına rağmen, adamlar neden yalan söylemek azorunda bırakıldıkları bir türlü anlayamıyorlar, haklarını istiyorlardı.

Türk yasa koyucu nedense kesin ve net olmaktan hoşlanmaz. Daima birkaç yere çekilebilecek, her koşula uyum sağlayabilecek yasaları tercih eder. Zorluk, hep bu eski alışkanlıklardan kaynaklanıyordu.

Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ne uyum hızı, Irak konusundaki tezkere olayıyla birlikte AB

başkentlerinin dikkatini çekmekte gecikmedi. 2003'ün ikinci yarısına girilirken, Verheugen'in iki uyarısı ilginçti. Biri, sadece yasalarda değişiminin yeterli olmadığını, uygulamanın da görülmesi gerektiğini söylemesi, diğ-

ri de bir soruyu yanıtlarken, Kıbn's'ta çözümsüzlüğün müzakerelerin başlamasını engelleyeceğini açıklamasıydı. İlki bir uyan, diğeri ise bir gerçeğin hatırlatılmasıydı.

Gerçekten de, Türkiye yasaları değiştiriyor, ancak eski tas eski hamam, geçmişteki uygulamalar aynen sürüyordu. Yasa değişiyor, ama ya genelgeleri çıkmıyor veya adalet mekanizmasının savcı ve yargıçlarına nelerin değiştiği bildirünyiyor, bildirilse dahi bazı yargıç ve savcılar eski alışkanlıklarından kurtulamıyorlardı.

Denktaş, Kıbrıs fırsatını kaçırıyor Kıbrıs konusu da farklı değildi.

Kopenhag Kriterleri arasında bulunmuyordu, Helsinki'de de müzakerelerin başlaması koşulu haline getirilmemişti. Ancak ortada bir de siyasî gerçekler vardı. Kıbn's'ta bir çözüme ulaşamadığı sürece, Yunanistan'ın ve Kıbn's Rumlarının Türkiye'yle müzakerelerin açılmasına göz yummaları söz konusu değildi. Avrıpa Birliği de, Kıbn's konusunda başlattığı sürecin Denktaş'ın taktiklerine kurban gitmesini kabul etmiyordu. Atlantik'in iki kıyısında bir görüş birliği oluşmuştu. Annan planı son şansı ve mutlaka sonuna kadar denenmeliydi. Buna bir örnek olarak, Amerikalılarca Irak pazarlığının en hararetli bölümünde -belki de Washington'un Türkiye 'ye en fazla ihtiyaç duyduğu bir aşamada- Ankara'nın Kıbn's konusunda destek istemesi ve Amerikalıların bir an dahi tereddüt etmeden "Ortada Annan planı var ve bunun çerçevesi dışına çıkılması söz konusu olamaz" demeleri gösterilebilir.

Denktaş Annan planına son darbesini 10 mart günü Lahey'de indirdi. BM genel sekreteri tüm tarafları bir araya toplayıp, son bir denemede bulunmak istemişti. Rumlar 35 gün sonra AB'ye katılma belgelerini imzalayacaklar ve Kıbrıs'ın Güney'ini tam üye yapacaklardı. Eğer Denktaş planı kabul ettiğini belirtirse, bir olasılıkla bu imzalama da geri bırakılacak ve KKTC'nin de törene katılması sağlanabilecekti. Lahey, Klcrides'in cumhurbaşkanı olarak katıldığı son toplantıydı. Birkaç hafta önceki seçimlerde cumhurbaşkanlığını, Makarios'un 1960'larda özel kalem müdürlüğünü yapan en aşırı EOKA'cılardan Papadopoulos'a kaçırmıştı. 78 yaşındaki lider, Annan planının kabul edilmesini çok arzulu-yordu. Böylece siyasî yaşamını, adada baş getirerek tamamlayabilecekti. Ancak artık çok geçti. Zira masada o oturmasına rağmen, son söz Papadopoulos'a aitti. Geçiş dönemi olduğundan dolayı, Lahey'e şeklen gelmişti.

Toplantı öncesinde, Dışişleri Müsteşarı Uğur Ziyal da, Denk-taş'a sıkı sıkıya "Aman susun. Bırakın Rumlar konuşsunlar" diye tembihlemişti. Ancak Denktaş Ankara'daki kargaşanın farkındaydı. Askerden destek almış, hükümet ise ne yapmak istediğini tam anlamıyla ortaya koymamıştı. Ziyal'ı dinlemedi ve açtı ağzını, yumdu gözünü. Rumlara fırsat vermeden Arman planını torpilledi. Susmuş olsa, Papadopoulos masanın arkasından dahi olsa bu planı reddedecek ve Kıbrıs'ın AB'ye katılma süreci belki de ertelenebilecekti. Denktaş Kıbrıs'ı Rumlara eliyle hediye etti.

KKTC cumhurbaşkanının bu şekilde hareket etmesinin veya hareket edebilmesinin nedenleri de çok basitti: hükümet Irak'la meşguldü. Kıbrıs konusunda ağırlık koyamıyor veya koymak istemiyordu. Buna karşın asker ve ulusalcı çevreler Denktaş'a destek veriyorlardı. Denktaş, askerin istemediği bir şeyin gerçekleştirilemeyeceğine inanan kuşağın insanıydı. TSK'nin AB'ye soğuk baktığını görüyor ve AKP'nin de bir süre sonra bu konuda yavaşlayacağına inanıyordu. Ayrıca, Türkiye'nin AB sürecine girmesi, müzakerelerin açılması da, ona göre KKTC'nin çıkarlarına tersti. Bundan dolayı Annan planını, Türkiye'nin AB tutkusuna rağmen engellemeyi kafasına koymuştu. Onun istediği, ya KKTC'nin bağımsız bir devlet olarak kabul edilmesi, en kötü netice Türkiye'ye bağ-lanmasıydı.

Nitekim Lahey'deki anlaşmazlık, sonunda Annan'ın görüşmeleri kesmesi ve sorumluluğun Denktaş'a ait olduğunu açıklamasıyla noktalandı ve Rumlar 16 nisan günü, Atina'daki doruk toplantısında, diğer 10 adayla birlikte AB'ye katılım anlaşmasını büyük bir törenle imzaladılar.

Bu imza, Rumlara göre, Türkiye elinde yıllarca süren rehinelik dönemlerinin sonu anlamına geliyordu. Müthiş mutluydular. Otuz yıllık bir aradan sonra, istediklerini bir oranda elde etmişlerdi. Artık ne Yunanistan'a, ne de Birleşmiş Milletler'in korunmasına gereksinimleri vardı. Artık onlar adına AB Türkiye'den hesap soracaktı.

Tüm Kıbrıs Rum siyasi liderleri birbirleriyle kucaklaşırken, Ankara ve KKTC'de bu sahneler seyrediliyor ve derin bir rahatsızlık duyuluyordu. Türklerin de Rumlarla aynı anda AB'ye katılabilecekleri, son derece önemli bir olanak kaçırılmıştı. Denktaş tutumuyla Papadopoulos'a tam üyeliği adeta hediye etmişti. Hiç değilse, reddetmese Annan planı sayesinde Rumların tam üyelikleri geciktirilebilirdi. O imkân da kaybedildi. Televizyonlardaki bu manzaralar, üzerinden fazla zaman geçmeden, hem Dışişleri'ni,

hem de Başbakanlık'ı harekete geçirecek ve kalkan trenin, gardan ayrılmadan önce son vagonuna atlanabilmesi için çok önemli bir girişimin başlamasına yol açacaktı.

5 Kasım 2003 günü AB Komisyonu'nun yıllık ilerleme raporu yayınlanınca, Verheugen'in basında çıkan uyarısının daha da ciddi bir boyuta ulaştığı anlaşıldı. Rapor, Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ne uyum açısından, önceliklerin önemli bir bölümünü yerine getirdiğine dikkat çekiyor, övgülerde bulunuyor, tabii eksiklerin de listesini çıkarıyor ve Kıbrıs'taki çözümsüzlüğün, Türkiye'yle müzakerelerin açılmasını engelleyebileceğini açıkça belirtiyordu.

İstese de istemesek de, Kıbrıs tekrar önümüze çıkmıştı. Başta Laaken Doruğu'ndan sonra olmak üzere bizim kaçırdığımız trenler yüzünden, fatura bize kesiliyordu. Akıllı davranabilsek, Papadopoulos'un önüne gidecekti.

Kıbrıs çemberinin bir dışlisi belki Annan planıydı ve Denktaş ondan kurtulduğunu sanıyordu ki, devreye diğer bir dışli girdi.

Avrupa Konseyi İnsan Hakları Mahkemesi, uzun yıllardır De-mokles'in kılıcı gibi tepemizde sallandırılan ünlü Loizidu davasını sonuçlandırdı (13 Kasım). Türkiye'nin Loizidu'ya, Kuzey'deki evine gitmesini engellediğinden dolayı 900 000 dolar ödemesini kararlaştırdı. Bunun anlamı, eğer bir siyasî çözüm bulunamazsa, "Kuzey'deki evini kaybetmiş binlerce Rum'un başvurusuna aynı muamele yapılacak ve tazminat almaları sağlanacak" demektir. Yani Türkiye'nin karşısına, hemen hesap edilemeyen, ancak milyarlarca doları aşabilecek bir tazminat faturası gelebilecekti.

12 Aralık 2003'te, Brüksel'de Avrupa Birliği Devlet ve Hükümet Başkanları Doruğu toplandığı sırada, Kıbrıs konusunda manzara çok netleşmişti. Türkiye'nin iki seçeneği vardı:

- 1) Annan planını reddetme yaklaşımını sürdürecekti, bunun karşılığında da Avrupa Birliği'ne katılma sürecinin en önemli aşaması sayılan tam üyelik müzakerelerine başlamaktan vazgeçecek, AB dosyasını kapatacak, Loizidu davası benzeri binlerce göçmene milyarlık tazminatlar ödeyecek, ödemediği takdirde kurucusu olduğu Avrupa Konseyi'nden ihraç edilecek, uluslararası kamuoyu baskısı altına girecek.
- 2) Annan planını yeniden canlandıracaktı.

Tayyip Erdoğan bu ikinci seçeneği tercih etti. Şimdiye kadar kimselerin cesaret edemediği, son derece riskli bir işe giriştiğini gayet iyi biliyordu. Kıbrıs tabusunu yıkmanın güçlüğüne de farkındaydı.

Erdoğan, asker ve ulusalcılara rağmen Kıbrıs politikasını değiştiriyor

Kıbrıs TSK için, son derece önemli stratejik bir karttı. Ege'deki Türk-Yunan dengesini koruyabilmenin dolaylı bir yolu, adeta elimizde tuttuğumuz bir rehneydi. Ege'deki dengeyi 1980lere kadar korumak kolaydı. TSK'nin gücü, Türkiye'nin büyüklüğü Yunanistan'ı köşeye sıkıştırmaya yeterdi. Ankara istediği zaman istediği krizi çıkarabilir ve Atina'yı hırpalayabilirdi. Bu avantaj 1980'lerden itibaren kayboldu. Zira Yunanistan AB'ye tam üye olmuş ve Avrupa şemsiyesinin altına girmişti. Ankara, artık Atina'yı istediği gibi etkileyemez olmuştu. İşte bu noktada TSK taktiğini değiştirdi ve Yunanistan'ın Ege'de bir oldubittiyle, karasularım 12 mile çıkartma olasılığına karşı, Kıbrıs'ı elinde rehine gibi görmeye başladı. Ege'de Türkiye aleyhine çıkacak bir gelişme karşılığında TSK Güney Kıbrıs'a müdahale edecek şekilde planlar geliştirdi. Ancak 2004'e gelindiğinde artık ne Yunanistan, ne de Kıbrıs politikalarının geçerliği kalmıştı. Planlar hâlâ raflarda duruyor, oysa günün gerçekleri bu planların hiçbir zaman uygulanamayacağı gösteriyordu. Kıbrıs, askeri açıdan da artık bir kart olmaktan çıkmıştı.

Kıbrıs, muhafazakâr ve ulusalcı çevreler için, Osmanlı'nın çökmesinden sonra kurulmuş ilk Türk devletiydi. Türk Silahlı Kuvvetleri ilk defa sınırları dışına çıkmış ve bir toprak fethetmişti. Ayrıca 30 yılda TC'nin küçük bir modeli oraya kurulmuş, belki Türkiye'deki modelin en kötü yanları taşınmıştı, ancak bunca yıldır Türk bürokrasisi oraya yerleşmişti. Kıbrıs'a atanan Türk bürokratlar kendilerini birer vali gibi görürler, asker başarısıyla övünür, görevle atanan herkes daha fazla para kazanırdı. Yani Kıbrıs, Türk halkı için Yunanlı'ya karşı kazandığı bir zaferin simgesi, büyük bir gurur kaynağı, Türk bürokrasisi için de maddî ve manevî gelir kaynağıydı.

Kıbrıs yavru vatandı. Onun için insanlarımız ölmüştü. Sadece bizler değil, Kıbrıslı Türkler de onun uğruna can vermişti. Ne yazık ki zaman içinde, Kıbrıs'ta sırtını anavatana dayayıp yenilip içilen, giderek kara para aklanan, kumarhane ve diğer yasadışı işlerle para kazanılan bir düzen oluşturulmuş, fazla çalışmadan rahat bir yaşam sürdürülür olmuştu. KKTC'ye destek olanlar Ku-zey'i zenginleştirmeyi sadece bütçeden para aktarmak olarak gördüler. Ekstra hiçbir çaba harcamadılar.

Sonuç olarak, 2004'e geldiklerinde, Rumlar gayrisafi millî hâsüada kişi başına 18 000 dolara ulaşırken, Türkler 3 000 doları

zor tutturabiliyorlardı. Bu manzara, savaşın ekonomik alanda kaybedildiğinin en kesin işaretiydi. İşte bu nedenle, iş bulamadıklarından, zenginleşemediklerinden, kısacası geleceklerini göremediklerinden, KKTC'nin gençleri düzene başkaldırdılar.

Genç kuşaklar hem Türkiye'deki muhafazakâr-bürokrat kesimin, hem de kendi babalarının huzurunu bozdular. 2000 yılından itibaren, "32. Gün"ün KKTC'deki üniversitelerden yaptığı yayınlar bu fitili ateşleyen programlar oldu. Gencecik insanların çıkıp "Artık yeter, biz geleceğimize sahip olmak istiyoruz, bu düzenin değişmesini arzuluyoruz, bırakın bu ülkeyi bize..." diye haykırımları Türk kamuoyunu sarsmış, hem de şaşırtmıştı.

O gün bugün, hiçbir şey aynı kalmadı. Rauf Denktaş ne kadar, bu çocukların kandırıldıklarını söylese, diğerlerini bölücülükle suçlasa dahi, gerçekleri değiştiremedi. KKTC'nin genç kuşakları artık bu düzenden bıkmıştı ve bunu Türk kamuoyu öğrenmişti. Ya bir çözüm yolu bulunmalıydı veya bu insanlar çekip gideceklerdi.

Tayyip Erdoğan bu manzarayı doğru okudu.

Askerle karşı karşıya kalacak, cumhurbaşkanının tepkisini çekecek, medya üstüne yürüyecek, belki de hem kendini, hem de iktidarını, nerede biteceği bilinmeyen bir sürece sokacaktı. Ancak, Türkiye'yi götürmek istediği yolun tam ortasındaki bu taşı kaldırmaktan başka çaresi yoktu. Üstelik, artık öyle bir noktaya gelmişti ki, AB olsun veya olmasın Kıbrıs'ta çözümden başka çare kalmamıştı. Ne kadar zorlansa dahi, fazla taşmabilinecek bir yük değil. Geçmiş yıllarda adanın üstüne yatma arzusu, hiçbir inisiyatif almama alışkanlığı, her şeyin 1974'te bittiği, çözüme ulaşıldığı aldatmacasına inanılmasının acısı şimdi çıkacaktı.

14 aralık günü KKTC'den gelen bir haber gelişmeleri bir oranda rahatlattı. Genel seçimlerde M. Ali Talat'ın CTP'si yüzde 35,63 oy alırken, Denktaş'la birlikte Annan planına sert muhalefet yapan Eroğlu'nun UBP'si yüzde 32'de kalmıştı. Aslında Talat daha büyük bir kazanım bekliyordu. Ancak bu kadarı dahi, Talat ile Serdar Denktaş'm bir koalisyon kurmalarına yetti. KKTC'de yeni bir dönem açılmıştı. İktidara ilk defa çözüm isteyen bir başbakan gelmişti. Serdar Denktaş da, babasını seven ancak körü körüne görüşlerini paylaşmayan, aksine gelişmelere çok daha gerçekçi yaklaşan bir insandı. Tayyip Erdoğan'ın işi biraz olsun kolaylaşmıştı. Ancak yapayalnızdı; ne partisinden, ne de yakın çevresinden gereken desteği alabiliyordu. Tek aklına yatan, Dışişleri Müsteşarı Uğur Ziyal'm söyledikleriydi.

Ziyal, Kıbrıs'ın artık tutulabilir, taşınabilir hiçbir yanı kalmadığına dikkat çekiyor ve "Annan planını defalarca okudum, bundan daha ilerisini elde edemeyiz. Asıl Rumlar büyük kayıplara uğruyorlar. Yeni bir girişim yapalım. Annan itirazlan dikkate alıp yenileştirilmiş bir plan daha çıkartsın. Bu plan üstünde de Rumlarla bir anlaşmaya varamayız. Varamayacağımıza göre, bırakalım elbiseyi Annan diksin. Biz de bunu olduğu gibi kabul edelim ve referanduma götürelim. Göreceksiniz, Rumlar reddedeceklerdir. O zaman biz kazanırız. AB önündeki engel kalkmış olur. Eğer reddetmezlerse, yine kazanırız. KKTC, AB'ye girer" diyordu.

Bu son derece riskli, ancak aynı oranda da mantıklı bir taktikti. İlk defa böylesine önemli bir politika değişikliği yaşanacaktı. Bu değişim gerçekleştirilebilir ve bir yol kazasına uğranılmadan, işin sonuna gelinebilirse, Avrupa Birliği yolu açılırdı.

Tayyip Erdoğan bu riski omuzladı. Eğer alışılmış çevrelere teslim olmaz, ancak onları da ayaklandırmadan çözüme ulaşabilirse büyük mesafe alabilir, Türkiye'deki karar mekanizmalarını değiştirebilirdi.

Askerlerin ikna edilmesine imkân yoktu. Onlar Annan planına tamamen güvenlik açısından bakıyorlar ve Denктаş gibi, büyük stratejik kayıplarla karşı karşıya kalacaklarını anlatıyorlar, ancak kamuoyunda inandırıcı olamıyorlardı. Cumhurbaşkanı Sezer deseniz, olaya tamamen uluslararası hukuk açısından bakıyor ve Annan planını desteklemiyor; AKP'nin önemli bölümü kuşkulu; Dışişleri'nde Uğur Ziyal'm dışında tüm eski Yunan uzmanları aleyhte; medya ne Annan planını anlayabilmiş, ne de büyük resmin farkında. Doğal olarak kamuoyunun da kafası karışık.

İşte 2004 başından itibaren Türkiye'deki ortam böyleydi.

Ankara'da ve uluslararası arenada seyrettiğimiz tüm oyunlar, toplantılar, dramatik gelişmeler bu çerçevenin içinde döndü: Kıbrıs'taki çözümün son hali Annan'a bırakılmalı ve taraflar olduğu gibi bunu referanduma götürmeliler mi?

Bizler, çok önemli pazarlıkların yapıldığını, büyük manevraların çevrildiğini düşünelim, işin esası böylesine basitti. Temel kavga, son sözün Annan'a bırakılıp bırakılmamasıyla ilgili yapıldı.

Aslında bu sürecin ayrıntıları son derece heyecan vericidir. İçinde hüznler, hayal kırıklıkları ve bir satranç oyunu ustalığını gerektiren unsurlar vardır. Bunu başka bir kitaba bırakayım ve gelişmeleri sizlere hiç değilse paragraf başlarıyla anlatayım:

İlk durak İsviçre'nin Davos kentiydi. BM Genel Sekreteri Kofi Annan'la 24 ocak günü randevusu vardı. Annan, karşıdaki

Türk başbakanının söylediklerini dinleyince şaşırmadı, zira önceden haberini almıştı, ancak çok heyecanlandı. Hele Kıbrıs planını hazırlayan BM ekibi, neredeyse Erdoğan'ın boynuna sarılacaklardı. Yine de hepsinin, Erdoğan'ın sözünü tutup tutamayacağı konusunda kuşkusu vardı. Zira şimdiye kadarki Türk politikalarıyla taban tabana zıt bir tutumla karşı karşıyaydılar. Askerin ve Denktaş'ın tepkilerini görmek gerektiğine inanıyorlardı. Erdoğan'ın siyasî açıdan güçlü olup olmadığı da tam bilemiyorlardı. Böylesine bir konuda engelleri aşmak her babayığidin harcı değildi. Senaryoya göre, Annan, tarafları 9 şubatta New York'a davet edecek ve yeni bir yol haritasıyla yeni bir başlangıç yapacaktı. Annan, artık bu oyunu tekrarlamaktan bıktığını söyledi ve tarafların kendine yazılı bir söz vermeleri gerektiğini, mutlaka çözüme gidilecekse ve bu konuda ikna olursa yeni bir süreç başlatacağını söyledi. Toplantının sonunda Erdoğan kapıdan çıkarken, Bush'a söylediğini tekrarladı: "Rumların hep bir adım önünde olacağız" demesi yeni bir başlangıcın en net habercisiydi.

Bu stratejinin ikinci adımı, 28 ocak günü Washington'da Beyaz Saray'da atıldı. Daha önce hazırlıkları yapılmış, Powell'a anlatılmış, Annan haberdar edilmişti, ancak başkanın onayının alınması gerekiyordu. Erdoğan-Bush görüşmesinin temelinde, bir yıl önce yaşanan tatsızlıkların süündüğü ve yeni bir başlangıç yapıldığı mesajını vermek yatıyordu. Görüşmenin belirli aşamasında Erdoğan yeni yaklaşımını anlattı ve "Daima Rumlardan bir adım ilerde olacağız, göreceksiniz" dedi. Bush, Erdoğan'a inandı ve desteğini vereceğini söyledi.

Doğrusu bu ya, Erdoğan da verdiği sözde durdu.

Genel yaklaşım, Annan planında gereken değişikliklerin yapılması ve bu şekilde çözüme gidilmesiydi. Zaten aynı dönemlerde Denktaş TBMM'ye gelmiş ve hamasî bir nutuk atmıştı. Anadolu'nun dört bir yanında dolaşüyor, "Yavru vatan elden gidiyor, ne duruyorsunuz?" diyor ve alkış alıyordu. Ancak, bu destek küçük bir çevrede kalıyor, beklenen yankıyı bulmuyordu. Toplum Kıbrıs yorgunuydu ve AB hedefi her şeyin önüne geçmişti. Zaten bu genel hava nedeniyle, ne cumhurbaşkanı, ne asker, ne ulusalcılar, ne de diğer muhafazakâr kesimler seslerini yükseltebiliyorlardı. Ankara'daki genel eğilim (cumhurbaşkanı, Genelkurmay, hatta AKP'nin belirli bir kesimi), Annan planının olduğu gibi kabul edilmemesi yönündeydi. Hele son kararın, son yazılımın Annan'a bırakılması çok riskli sayılıyordu. Denktaş New York'a kesinlikle gitmek istemiyordu. Zira orada

kapana sokulacağından emindi. Kıbrıs konusundaki en son MGK toplantısından "Çözümün Annan planı çerçevesinde aranması" kararı çıktı. Denктаş kendi kanallarından, MGK'nin Annan'a yetki verilmesine karşı olduğu izlenimini aldığı için New York'a hareket etti.

Çözüm için son söz Annan'a bırakılıyor, ancak...

10 şubat günkü ilk oturumda Denктаş ile Papadopoulos sanki en yakın müttefiklermiş gibi, birlikte hareket ettiler ve Annan'a, bu planla bir yere varılamayacağını açık şekilde anlattılar. BM genel sekreteri şoke oldu. Beklediğinin tam aksi çıkmıştı. Toplantıyı hemen orada iptal edebilirdi. Etmedi ve "Size on iki saat süre veriyorum, yeniden düşünüp gelin ve son sözünüzü söyleyin" dedi. Nedeni de, Uğur Ziyal'dan aldığı haberdirdi: "Türkiye olarak taraflara yeni bir öneri vereceğiz, toplantıyı uzatın" denmişti.

Gerçekten de, ilk günün felaketi üzerine Ziyal ekibiyle uzun süredir üzerinde çalışılan öneri paketini yeniden yazmış ve Ankara'ya yollamıştı. Önerinin resmen iletilmesi için talimat istemişti. Buna göre, taraflar arasında anlaşma olmazsa, Annan kendi bir plan hazırlayacak, taraflarla dörtlü bir toplantı yapacak, yine çözüm bulunamazsa, bu defa plan doğrudan halkoyuna götürülecekti. Denктаş'ın korktuğu başına geliyordu.

Ziyal talimatı beklediği gece Denктаş'ı da akşam yemeğine davet etti. İşte bu yemekte, Türkiye'nin dış politika önceliklerinin nasıl değiştiği ortaya çıktı. Ziyal, KKTC cumhurbaşkanına "Bakın sayın başkanım..." diye başladığı konuşmasında, bu noktadan itibaren Türkiye'nin uzun vadeli çıkarlarının ön planda tutulacağını belirtti. Artık yapılacak başka bir şey yoktu. Denктаş "Asker de kabul ediyor mu?" diye sordu. Ziyal "Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin kararı budur" yanıtını verdi.

Artık başkaca söylenecek bir söz kalmamıştı. Ankara'daki gerçek patron belü olmuştu. Aslında hükümet, belki de ilk defa bir MGK kararına uymamış, kararın ötesine giderek bir karar vermişti. Zira MGK'deki anlayış, son sözün Annan'a verilmesi şeklinde değildi. Çözümün Annan planı çerçevesinde verilmesine dikkat çekilmesiyle yetinilmişti. Tayyip Erdoğan, daha önce Kuzey Irak konusunda olduğu gibi, Kıbrıs konusunda da askeri dinlemiş, ancak görüşlerini paylaşmayınca kendi kararını uygulamıştı. Türkiye'deki yeni yaklaşımın işaretleri giderek yaygımlaşıyordu.

11 şubat günkü Türk girişimini Annan hemen benimsedi. Rum-

lar ile Yunanlılar çok güç durumda kaldılar. Zira onlar tam Annan planından kurtulduklarını sanarlarken, birdenbire Türkler ön plana çıkıvermişlerdi. 13 şubatta sabahlara kadar pazarlıklar sürdü. Yunanlılar bir ara Avrupa Birliği'ni de işe sokmaya çalıştılar-sa da kabul ettiremediler. Rumlar deseniz, elleri mahkûmdu.

Yol haritası şöyle çıktı: son görüşmeler 19 şubat - 22 mart arasında adada yapılacak, çözüm olmazsa dört taraf (Türkiye, Yunanistan, KKTC ve Rumlar), Annan'la buluşacak ve plana son şekli verecek. Ardından, Annan planı 24 nisanda adanın iki tarafında referanduma sunulacaktı.

Beklenenler gerçekleşti.

19-22 şubat arasındaki görüşmeler bir komedi şeklinde geçti. Denктаş şov yaptı, Papadopoulos her şeye itiraz etti. Sonunda, 29 mart günü, tüm tarafların İsviçre'de Burgenstock'ta dorukta buluşmaları kararlaştırıldı.

Burgenstock'ta Kıbns için son çabalar harcandı. Başta Amerikan Dışişleri Bakanı Powell ve AB genişlemeden sorumlu komiseri Verheugen olmak üzere, herkes bir çözüm için asıldılar. Türk tarafının duyarlıklarına daha fazla önem verildi. Rumların zaten AB üyeliğine geçmiş olmaları, onların pazarlık gücünü bir oranda düşürmüştü. Sonunda ortaya, eğer gerçekten bir çözüm isteniyorsa, Türk tarafının şimdiye kadar elde edebildiği en iyi çözüm çıkarıldı.

Artık son söz halkların olacaktı. Herkeste bir ümit doğmuştu. Çözümsüz sanılan Kıbrıs'ta çözüm gelebilecekti.

Adanın iki yanında başlayan kampanyalar, sonucun beklendiği gibi çıkmayacağını gösteriverdi.

Papadopoulos ile AKEL'in Hristo-fıyas'ı uzun vadeli bir hesap yaptılar ve kamuoyunu "hayır" oyuna ittiler. AB üyesi olmuşlardı, artık istediklerini elde etmişlerdi. Ayrıca Annan planı, Kuzey'i Türklere bırakıyordu. Otuz yıldır kamuoylarına, bir gün çözüm olacaksa bunun 1974 öncesine dönüşle sonuçlanacağı fikrine alıştırmışlardı. Oysa bu plan tam tersi bir çözüm getirmişti. Şimdi teslimiyetçi görünmek yerine, mücadelelerini sürdürmeyi tercih ettiler. Türkiye'yle katılma müzakereleri başladıktan sonra veya tam üyelik günü geldiğinde, Annan planının ötesinde bazı yeni avantajlar elde edebileceklerini hesapladılar. Bugünden anlaşmak yerine, final çözümü Türkiye'nin katılacağı güne ertelemeyi tercih ettiler. Koşullar değişebilir ve belki de Annan'm önerdiklerinden fazlasını alabilirlerdi. Klerides ve et-rafindaküerin "evet" kampanyası cılız kaldı.

Kuzey'deki kampanya ise farklıydı. Çözüm rüzgârı, ulusalcıla-

rum tüm çabalarına rağmen, önlenemedi. Özellikle, M. Ali Talat'ın tutumu bu açıdan çok etkili oldu. 24 nisan akşamı çıkan sonuçlar, hem bölünmeyi kesinleştirdi, hem de hangi tarafın nasıl bir çözüm istediğini açıkça ortaya koydu: Kuzey'de katılım yüzde 86, Güney'de ise yüzde 90 oldu. Referandumda KKTC'de yüzde 35 "hayır" a karşı yüzde 65 "evet", Rum tarafında ise yüzde 24 uevet"e karşı yüzde 76 "hayır" oyu çıktı.

Türkler, adayı paylaşmak ve ortak kalmak isterlerken, Rumlar 1974 öncesinden başka bir çözümden yana olmadıklarını göstermiş oldular.

Kıbrıs Türkleri istediklerini elde edememişlerdi. AB'ye katılmaları, üstlerindeki ambargo yükünden kurtulmak arzuları on -on beş yıl ertelenirken, Ankara ve özellikle Tayyip Erdoğan belirli oranda, siyaseten kazançlı çıkmıştı. Verdiği sözü tutan lider konumuna girdi. Hakkındaki kuşkular büyük oranda silindi. Kıbrıs konusu da, Türkiye'nin AB yolundaki bir engeli olmaktan çıktı. Üstelik AKP hükümeti, çözümün uygulanması sırasında çıkacak birçok sorundan (özellikle asker çekilmesi sırasında yaşanacak tatsızlıklardan) kurtuluyordu.

Kıbrıs'taki referandumun etkisi, 17-18 haziran günü AB doruğunda kendini gösterdi.

Türk tarafı övüldü, Rumlar üç defa suçlandı ve KKTC'nin yalnızlıktan kurtarılacağı vurgulandı. Bu sözün yerine gelmesinin çok güç olacağı ve uzun süreceği bilinmesine rağmen, Avrupa'da ki hava değişiverdi. Artık, tarih verilmesi konusunda Türkiye'nin önünde ciddi bir engel kalmıyordu.

Avrupa başkentleri bundan sonra büsbütün paniğe kapıldı.

Başta Fransa olmak üzere, büyük bir tartışma başladı. Türkiye'ye tarih verilmesine karşı çıkan cepheyi de, özellikle Alman Hıristiyan Demokratlar oluşturdu. Kullandıkları gerekçeler şöyleydi:

- Türkler farklıdır. Ne zihniyet, ne de din açısından Avrupa-lı'dırlar. Avrupa'nın temelinde, insan hakları, demokrasi ve Hıristiyan kültürü yatar. 70 milyonluk Müslüman bir toplumu içimize almamız, yeni sorunlara yol açar. Avrupa'daki dengeleri bozar.

- Türkiye'nin tam üye olması durumunda sınırlarımız genişleyecek, Ortadoğu ve Kafkaslar'a kadar uzanacak, dolayısıyla tehlikeli bölgelere yaklaşılabilecek, riskler artacak. Aynı zamanda, Ukrayna başta olmak üzere, diğer birçok ülke daha katılmak isteyecek, baş edemeyeceğimiz genişlemelere kapı açmış olacağız.

- Türkiye bugün 70 milyon, yirmi yıl sonra 100 milyon nüfuslu bir ülke olacak.

a) Bu nüfus, serbest dolaşım sayesinde, Avrupa'nın iş piyasasını istila eder ve tüm dengeleri bozar.
b) Bu nüfusun yansı (batı), Avrupa standartlarına göre fakir, diğer yansı da (orta ve güneydoğu) çok fakir. Avrupa standartla-nna gelebilmeleri için, AB bütçesinden muazzam kaynaklar aktarmak zorunluğu çıkacak, oysa bütçelerde artık para yok.

c) Türkiye bu nüfusuyla, AB karar organlarında inanılmaz bir ağırlığa kavuşacak, kararlarda etkin olacak. Özellikle Almanya ve Fransa gibi büyük ülkelerin etkinlikleri azalacak.

- AB, 12 yeni ülkeyle yeni bir genişleme yaşıyor. Bu ülkelerin hazmedilip hazmedilemeyeceğini görmeden, Türkiye'ye kapıların açılmaması gerekir.

- Türkiye'nin katılması, siyasi bir bütünlüğe sahip federal bir AB rüyasını bitirecek, bunun yerine Amerikalıların istedikleri gibi, coğrafi bir AB'yle yetinilmek zorunda kalmamak.

Sonuç: Bu koşullarda, ya Türkiye'yle müzakerelere ileri bir tarihte başlayalım veya Türklere özel bir statü önerelim.

Açıkçası, Türkiye 2003-2004 dönemindeki pohtikalanyla Avrupa'nın huzurunu bozmuştu. 1963'ten bu yana sürekli şekilde tam üyelik vaadi veren, Avrupalılığını tekrarlayan AB, şimdi bu sözlerini tutamayacağını söylüyordu.

Daha önceleri hayat kolaydı. Zira geçmişteki Türk hükümetleri (Özal'ın 1987'deki başvurusuna kadar) AB'ye tam üyeliği hiçbir zaman ciddiye almamışlardı. Üstelik ne ekonomik gerçekleri, ne demokrasisi, ne de sosyal mantalitesi buna hazırды. Durum böyle olunca da, AB ülkeleri bol keseden "tam üyelik" vaatlerinde bulunabiliyor, Türkiye'nin ağzına bir parmak bal çalıyor ve hayat devam ediyordu. Herkes memnundu.

1987'de Özal'ın başlattığı ekonomik reformların iz bırakarak sürdürülmesi, 1999'da Öcalan'm tutuklanmasıyla birlikte PKK terörünün sönmesi, aynı yıl Helsinki'de adaylık statüsünün verilmesi ve nihayet 2002'de AKP'nin iktidara gelip, tüm ağırlığını bu konuya vermesi sonucunda, Türkiye bu noktaya gelmişti. Türkiye'nin ne denli hızla değiştiğini göremeyen veya görmek istemeyen Avrupalılar, şimdi şaşkınlık içindeydiler.

Kamuoylarının yaklaşık yüzde 60'ı, Türkleri Avrupalı görmüyor, tam üyeliklerini tepkiyle karşılıyor. Ancak karan verecek olanlar hükümetlerdi. Onlar da sıkışmışlardı. Bir yanda kamuoylarından gelen baskı, öte yanda ise, önündeki tüm engelleri kaldırmış bir Türkiye vardı. Gelinilen bu noktada "hayır" demek veya yeni bir ertelemeye gidecek gerekçeler bulmak artık imkânsızdı.

Köşeye sıkışmışlardı.

Tek ümitleri AB Komisyonu'nun bir formül bulması ve Türkiye'ye tarih verilmesini erteletmesiydi. Hepsi Komisyon'un arkasına saklanmaya hazırdılar. "Komisyon ne derse kabul ederiz" açıklamaları yapıyordu. İşte bu aşamada Verheugen'in rolü, şimdiye kadar hiçbir genişlemede görülmediği kadar büyüdü.

Müzakereleri erteleyebilmesi için haklı bir gerekçe bulmakta zorlandığını da saklamıyordu. Ne dediyse, Türkler yerine getirmişler, hiçbir boşluk bırakmamışlardı.

Üç yıl içinde, insanların idam edildiği, işkencenin pek umursanmadığı, insan hakları, dernekleşme, fikir özgürlüğü gibi temel alanlarda toplumun sıkı bir denetim altında tutulduğu, askerın ülke yönetimindeki kararlarda büyük ağırlığının hissedildiği, Kürt kökenlilerin en temel haklarının verilmediği, dini azınlıkların haklarının kısıtlandığı bir ülke, hiç değilse kâğıt üstünde Kopenhag Kriterleri'ne yükseltilmişti.

Türkiye neleri değiştirmişti?

Bu süre içindeki bilanço çok etkileyiciydi:

İki defa (2001 ve 2004) Anayasa'da 43 madde, 8'i uyum paketi olmak üzere, 66 yasa, 49 genelge, 29 yönetmelik, toplam 175 madde değiştirilmiş, 28 uluslararası sözleşme onaylanarak yürürlüğe sokulmuştu.

Türkiye'nin artık yeni bir Medenî Kanun'u, Basın Kanunu vardı. İdam tümüyle kaldırılmış, Güneydoğu'da olağanüstü hal bitirilmiş, Kürtçe eğitim ve yayma izin verilmiş, İşkence tümüyle yasaklanmış ve cezaları artırılmış, Müslüman olmayan azınlık cemaatlerinin taşınmaz mal edinme ve ibadet yeri açmaları sağlanmış, vakıflar ve derneklerdeki kısıtlamalar hafifletilmiş, toplantı ve gösteri yürüyüşleri serbest bırakılmış, gözaltı süreleri birkaç günden 48 saate indirilmiş, Devlet Güvenlik Mahkemeleri kapatılmış, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının iç hukukun önüne geçmesi sağlanmış, Müh Güvenlik Kurulu'nun oluşumu değiştirilip bir danışma kuruluna dönüşmesi sağlanmış, MGK Genel Sekreterliği'nin çalışma alanı daraltılmış ve genel sekreteri siviheştirmiş, Genelkur-may'm çeşitli kurumlardaki temsil hakkı iptal edmiş ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin harcamaları Sayıştay'ın denetimine verilmişti.

Bütün bunlar çok kısa bir sürede gerçekleştirilmişti. Daha birçok eksiklik vardı, ancak onlar da zaman içinde tamamlanacaktı.

Bu durumda Türkiye'ye "hayır" demek imkânsızdı.

Verheugen'in işini kolaylaştıran, Alman-Fransız yaklaşımı oldu. Alman başbakanı ve Fransız cumhurbaşkanı, bu manzara karşısında Türkiye'ye gerçekten "hayır" denemeyeceği görüşündeydiler. İngiliz Başbakanı Blair'le birlikte, vardıkları sonuç, Türkiye'ye bu aşamada "ret" anlamına gelecek bir yanıtın verilmesinin, "evet" denmesinden çok daha büyük soranlara yol açacağı şeklindeydi. Verheugen'in, 2004,ün sonbaharında Türkiye'ye son gezisi sırasında bana söyledikleri çok ilginçti. Kendisini "Türkiye'ye gerçek demokrasiyi getiren, Avrupa standartlarına taşıyan kişi" olarak görüyordu. "Bu benim hayatımın projesi" diyordu. Eğer genişlemenin başında Verheugen olmasa, belki sonunda yine aynı noktaya gelinebüirdi, ancak çok daha güç ve uzun bir süreçten geçmek gerekirdi. Alman komiser, Türkiye'ye yaptığı son ziyarette, kararını vermişti. Ben dahil çok kişiye "Türkiye'yle müzakereleri başlatmak, hem de Kopenhag'daki sözümüzü tutup 2005 içinde başlatmak zorundayız" dedi.

Buraya kadar iyi de, bu iş nasıl olacaktı?

AB Komisyonu yeşil ışık yakıyor

AB hükümetlerinin, özellikle de Fransız Devlet Başkanı Chi-rac'm büyük sıkıntısı vardı. İç politika baskısı altındaydı. Alman başbakanı da aynı durumdaydı. "Hayır"cı cephenin elindeki gerekçeleri de alması gerekiyordu. Öyle bir formül bulunmalıydı ki, Türkler müzakerelere başlayabilsinler, aynı zamanda üye ülkeler kendi kamuoylarına dönüp "Merak etmeyin, müzakere açılması, mutlaka tam üyelik anlamına gelmeyecek. Çok uzun sürecek. Üstelik, gelişmeleri sıkı bir denetim ve gözetim altında tutacağız. Son sözü de, ilerde yine biz söyleyeceğiz" diyebilmeliydiler. Eğer bu sakıncalar giderilemezse, bu defa 17 aralık doruğundan ters bir karar veya son derece ağır koşullar çıkabilirdi. Bu defa da, Türkler büyük tepki gösterebilirlerdi.

6 ekim günü açıklanan AB Komisyonu raporu (tam metin için bkz. www.mfa.gov.tr) işte bütün bu kuşku ve kaygılara yanıt vermek üzere hazırlandı. Sözüne güvendiğim birçok yetkilinin "Bu rapor bir diplomasi harikasıdır" demesi de boşuna değildir. Gerçekten de, tüm boşluklar doldurulmuş, hiçbir şey şansa bırakılmamıştır.

Türkiye açısından tek cümle önemliydi: Türkiye'yle müzakereler başlamalıdır.

Bu cümle, Türkiye'nin 41 yıldır beklediği bir sonucu ulaşılabilir bir noktaya getiriyordu. Ankara şimdiye kadar hiçbir zaman AB'ye bu kadar yakınlaşmamıştı.

Komisyon raporu, Türkiye'nin büyüklüğüne ve getirdiği risklere uygun bir müzakere yöntemi oluşturuyor, reformlarda geriye dönüş olasılığına karşılık, müzakereleri askıya alma kuralını getiriyor, üye ülkeleri tatmin için serbest dolaşımı kısıtlıyor ve müzakerelerin ucunun açık olduğunu vurguluyordu. Diğer adaylara uygulanan yöntemler de farklıydı. Eşit muamele edilmiyordu. Ancak Türkiye de, diğer adaylara oranla, her şeyiyle çok farklıydı.

Bütün bunlar, müzakere masasına oturmanın yanında, bence bir hiçti. Birkaç yıl içinde bunların hepsinin unutulacağından, eğer Türkiye ve AB gerçekten niyetliyseler, rapora konan tüm koşulların ayrıntıda kalacağından eminim.

Raporun açıklanmasından sonra, Başkan Chirac üstündeki baskılara daha rahat yanıt vermeye başladı. Üç senaryodan söz eder oldu. Aslında söyledikleri, Türkiye'nin önümüzdeki 10 yılının da bir yol haritası gibiydi:

- 1- Türkiye'yle müzakereler (10-15 yıl sürer) başarıyla biter ve sonunda bu ülke tam üyelik hakkını elde eder. Bu olasılıkta Fransa, referanduma başvurarak son sözü söylemeyi kendine saklamaktadır.
- 2- Türkiye'yle müzakereler çok kötü gider ve anlaşmazlıkla sonuçlanır.
- 3- Türkiye değişen koşullara bakıp, tam üye olmaktan vazgeçer ve AB'yle özel bir anlaşma yapmayı önerebilir.

Chirac'm verdiği mesaj şuydu: "Merak etmeyin ve Türkiye'yle müzakerelerin başlamasından korkmayın. Bir defa çok uzun sürecek, ayrıca tam üyelikle bitse dahi, son sözü yine siz söyleyeceksiniz. İstemezseniz, engelleyebilirsiniz."

Chirac yanıldığını anlamakta gecikmeyecekti.

17 aralık yaklaştıkça, Avrupa'daki sıkışıklıklar daha da arttı.

Türkiye doruğu başlıyor

2004 yılı aralık ayının ilk gününden itibaren, Avrupa medyası birdenbire Türkiye'yi keşfetmeye başladı. Şimdiye kadar olmamış şekilde, Türkiye gündemin ilk başına yerleşti. Özellikle Fransız basını başta olmak üzere, günlük gazeteler, dergiler ardı ardına "Kimdir bu Türkler ? Korkmalı mıyız ?" başlıklı yazılar yayımlar oldular. Hemen her başkentte konferanslar düzenleniyor, de-

meçler veriliyordu. Tam anlamıyla bir Türkiye fırtınası başladı.

AB başkentleri arasındaki resmî tartışmalar ise, birkaç noktada yoğunlaştı.

Genel uzlaş, Türkiye'ye bu saatten sonra "hayır" denemeyeceğiydi. Bundan dolayı 200b yılı içinde kesin bir müzakere tarihi verilmesiydi. Bu müzakerelerin "tam üyelik-katılma" müzakereleri olduğu belirtilmeliydi.

Ancak, kamuoylarındaki tepkileri yatıştırmak ve müzakereler sonunda varılacak hedefin şimdiden biraz sulandırılması, hiç değilse sulandırıldığı izleniminin verilmesi, özellikle Fransa'nın arzusuyla kabul görüyordu. Elysée Sarayı bu konuda çok duyarlıydı. Fransız kamuoyundaki tepki giderek genişlemişti.

Başkan Chirac dört bir yandan çevrilmişti. Kendi partisinin liderliğine gelen ve bir sonraki cumhurbaşkanlığı seçiminde (2007) kesin aday gözüyle bakılan Sarkozy, Türkiye'ye tam üyelik değil, "özel statü" verilmesini istiyordu. Hemen hemen tüm siyasi kesitler, Giscard d'Estaing başta, Fransa'nın elitleri de aynı kanıdaydılar. Chirac siyasi kumar oynar bir duruma girmişti.

Brüksel'de toplanan 25 ülke daimî delegeleri, 17 Aralık metni üstünde çalışırken, hemen her ülke küçük faturalar çıkartır oldular.

Manzara şöyleydi:

Fransa, "özel statü" terimi olmasa dahi, ilerde o yana çekilebilecek bir formülü arzuluyordu. Özellikle "Müzakerelerin ucu açık olacak" cümlesinde ısrar ediyor ve müzakerelerde başarısızlık durumunda, başka formüllere başvurulabileceği işaretinin mutlaka verilmesini istiyordu.

Danimarka ve İsveç Kürtlerin geleceğine ilişkin bir cümlenin girmesini arzuluyorlardı.

Avusturya başta, geri planda Almanya olmak üzere, bir grup ülke serbest dolaşımın, fonlardan yararlanma ve tarım politikalarında sürekli kısıtlamalar getirilmesinde ısrar ediyorlardı.

Hollanda ve diğerleri, Kopenhag Kriterleri'nde geri gidilmesi durumunda müzakerelerin askıya alınması için sıkı bir mekanizma oluşturulması için öneride bulunuyorlardı.

Yunanistan, Kıbrıs ve İngiltere, Ege'de çözüm ve Güney Kıbrıs'ın tanınması anlamına gelen bir cümleyi ekletiyorlardı.

Geri kalanlar arasında, Ermenilere soykırım yapıldığının Türkiye tarafından kabul edilmesini önerenler dahi çıkıyor, ancak pek dikkate alınmıyorlardı.

25'lerin genel havası, tam anlamıyla bir kargaşaydı.

Türkiye'ye "hayır" diyemeyecekleri açıkladı da, amaç bunun diğer üyelerle müzakerelerden çok farklı olacağını kamuoyuna anlatılmasıydı. Aslında kalplerinde yatan, Türkiye'ye özel statü vermektir. Ancak, böyle bir olasılıkta Türkiye'yi kaybedeceklerinin de farkındaydılar. İki cami arasında binamaz kalmışlardı. Bu sıkışıklıklardan günler geçtikçe arttı.

Aynı günlerde, Türkiye'de de, büyük bir gerginlik vardı.

Brüksel'den gelen haberler, başkentlerdeki temaslardan çıkan resmî sonuçlar, hükümeti zorlamaya başlamıştı. Bir yandan, 2005'te müzakerelerin başlanacağını haberinden memnundular, ancak öte yandan da AB doruğundan çok fazla koşul veya işin özünü sulandıracak bir metin çıktığı takdirde, bunun kamuoyuna satılmasının güçleşeceğine inanıyorlardı.

Başbakan Erdoğan veya Dışişleri Bakanı Gül'le bu dönemde ne zaman konuşsam, hep aynı sözleri duyuyordum:

"Mehmet Ali Bey, hadi 'ucu açık' kelimeleri kalsın, ancak bunun arkasına işi sulandıracak cümleler eklenirse, bunu kamuoyuna anlatamayız" diyorlardı.

AB ile Türkiye arasındaki mücadele çok netti:

AB, "Sonuç bildirisine öyle cümleler konsun ki, ben bunu kısa vadede kendi kamuoyuma 'özel statü' diye göstereyim, uzun vadede de, baktım on yıl sonraki hava aynı, yani Türkiye'yi kaldıramayacağımı anladığım takdirde, şimdiden kendimi güvenceye alıp, tam üyeliği özel statüye dönüştürebileyim" anlayışındaydı.

Türkiye de bundan çekindiği için, tam tersine bastırıyordu.

Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Gül, son haftalarda seslerini yükseltmeye başladılar. Hemen her gün bir fırsatını bulup verip veriyorlardı:

- 2005 yılı içinde müzakerelerin başlatılmasını hedefleyen temiz ve net bir tarih verilmelidir.
- İkinci bir defa Konsey karar gerekmemelidir.
- Müzakerelerin tam üyeliği hedeflediği belirtilmelidir.
- Müzakerelerin ucunun açıklığına değinilmemeli ve özellikle "özel statü" anlamına gelen bir kayıt bulunmamalıdır.
- Sürekli kısıtlama (derogation) konmamalıdır.
- Ayrımcılık yapıldığı, diğer adaylarla arasında bir fark olduğu, Kopenhag Kriterleri'nde bulunmayan koşulların getirildiği izlenimi verilmemelidir.
- Müzakerelere kısıtlamalar getirilmemeli, bu süreç yürütülebilir olmalı, başkalarına uygulanmayan yeni yöntemler getirilmemelidir.

- Kıbrıs konusunda hiçbir atıfta bulunulmamalıdır. İlişkilerin kapsamlı çözümden sonra rayına oturacağı belirtilmelidir.

Bunlar son derece doğru ve haklı noktalardı. Ancak ne yazık ki, Türk hükümeti bu noktaları adeta bir memorandum veriliyormuş havasında yaptı. "Kırmızı çizgilerimiz" diye kamuoyuna takdim etti. Bu şekilde hem kendi kendini gereksiz şekilde kendi kamuoyunda bağladı, hem de AB'ye şantaj yapan, tepeden bakan, yüksek sesle tehdit eden bir ülke izlenimi yarattı. İlerleyen günlerde bu yaklaşımın zararları görülecekti.

15 aralık çarşamba 2004

15 aralık çarşamba günü Strasbourg'da, Avrupa Parlamentosu Genel Kurul toplantısı vardı. Parlamento Türkiye kararını oylayacaktı. Haftalardır Dış İlişkiler Komisyonu'nda süren çalışmalar bitmiş, konu Genel Kurul'a gelmişti. Bir gün önceki genel tartışma çok renkli olmuştu.

Avrupa'yı, Türkiye konusunda nelerin böldüğü çok net şekilde ortaya çıktı:

- Çok büyük, fakir, bölgeleri arasında gelir farklılığı olan, buna karşı AB'ye girdiğinde eline büyük siyasi güç geçirecek bir ülke: bu ülke alınır, hem çok büyük parasal bir yükün altına girilecek, hem de AB yönetilemez olacak.

- Kültür farkı, özellikle dinden kaynaklanan fark çok büyüktür. İçimizdeki birkaç milyon Müslüman'la başa çıkamıyoruz, asimile edemiyoruz, yeni gelecek 70 milyon Müslüman'la ne yapacağız?

- Kıbrıs'ta Rumların egemenliğini kabul etmeliler. Ermeni soykırımını kabul etmeli, Kürtlere tüm hakların vermeliler.

- İnsan haklarına yeterince saygı göstermiyorlar, demokrasi anlayışları bizimle aynı değil. Hâlâ askerın ağırlığı var.

- Sınırlarımız genişliyor. Yarı Ukrayna başvurursa ne yapacağız?

Tartışmalarda ilginç bir ayrım yaşandı. Başta Alman ve onlarla yakın ilişkideki Hıristiyan Demokratlar sert tepki veriyor, Sosyal Demokratlar ve Yeşiller Türkiye'yi savunuyorlardı. 1970'ten bu yana, ne zaman bir askerî müdahale olsa, aynı parlamentoda, muhafazakâr grup hep Türkiye'den yana tutum alır, Sosyal Demokratlar Türkiye'yi eleştirirlerdi. Türkiye normalleştiği, roller değişmişti. Muhafazakârlar, Türkiye'nin AB normları dışında kalan, AB'yle farklı bir "ortaklık s(atüsü"yle yetinen bir ülke olmasını tercih ediyorlardı.

Fransız parlamenterler, kendi kamuoylanndaki tartışmayı yansıtıyorlar ve en sert direniş gösteriyorlardı. Fransa açıkça bir kimlik bunalımına girmişti. Türkiye'nin de katılacağı AB öylesine büyüyecek ve siyasi ağırlıklar öylesine değişecekti ki, Fransa'nın yıllardır sürdürdüğü liderlik pozisyonu kaybolacak, Paris'in etkinliği azalacaktı. En büyük sıkıntı buydu.

Parlamentoda, Sosyal Demokratlar ve Yeşiller'in en önde gelen sözcüleri, Alman (Yeşil) Daniel Con Bandit ve İtalyan parlamenter Emma Bonino'ydu. Con Bandit renkli kişiliği ve sivri diliyle salonu kırıp geçirdi. Bonino ve dokuz arkadaşının oluşturduğu "tarafsız komisyon" üyeleri de, sadece parlamentoda değil, hazırladıkları raporlar ve konferanslardaki konuşmalarıyla Türkiye'ye büyük güç verdiler.

Türkiye taraftarlarının üstünde durdukları en önemli noktalardan bazıları şunlardı:

- Türkiye, müzakerelerin açılması için gereken Kopenhag Kri-terleri'ne -bazı eksiklere rağmen- uyum sağlamış ve bu durum AB Komisyonu tarafından da kabul edilmişti. Bu saatten sonra Türkiye reddedilemezdi. Ret anlamına gelen bir karar, bu ülkeye ekonomik ve siyasi istikrarsızlık getirecekti.

Aksine, müzakereleri başlatmak, hem geri kalan eksiklerin tamamlanmasını, yani reform sürecini sağlayacak, hem de bölgeye istikrar getirecekti.

- Türkiye'yi reddetmek, dinler mücadelesini körükleyecek, İslam dünyasına, koşullar yerine getirmesine rağmen, sırf Müslüman olduğu için Türkiye'yi dışladığımız mesajını verir ki, bu durum gerilimi artırır. Parlamentoda oylamaya açılan taslak, temelde Türkiye'nin isteklerini karşılıyordu. Ankara'ya kesin tarih verilmesi, özel statü değil, tam üyelik hedefiyle masaya oturulması isteniyor, bu arada muhalif parlamenterlerin kaygılan da (Kıbrıs, Ermeni sorunu, insan hakları, demokrasi vb.) taslağa ekleniyordu. Bu taslak 15 Aralık Çarşamba günü son derece renkli görüntülerle oylandı. Muhafazakârlar gizli oy istediler. Onlara göre, birçok Sosyal Demokrat aleyhte oy kullanmaktan yanaydı, ancak gruplarıyla ters düşmemek için "evet" diyeceklerdi. Gizli oy olursa, sonuç farklı çıkabilirdi.

Bu taktiğe karşı, Sosyal Demokrat-Yeşiller koalisyonu, önceden Türkçe "evet" dahil, her dilde oyunu açıklayan kâğıtlar bastırdılar. Elektronik oy çağrısı yapılırca, bir yandan düğmelere bastılar, öte yandan da ellerindeki pankartları kaldırıp oylarını gösterdiler. Salon birbirine girdi.

Sonuç çok farklı çıktı: Türkiye'ye Avrupa'nın kapılarının açılmasını isteyenler 407, Türkiye'nin daha bir süre bekletilmesini veya özel statüyle bağlanmasını isteyenler 262.

Bu fark, Türkiye taraftarlarını müthiş sevindirdi. AB'nin vicdanı sayılan parlamento Türkiye'ye yeşil ışık yakmıştı.

Aynı saatlerde, Başbakan Erdoğan, Dışişleri Bakanı Gül ve beraberlerindeki heyet Brüksel'e ulaşmıştı. Onlar da derin bir nefes aldılar. Doruk öncesinde, parlamentonun bu tutumu işlerini kolaylaştırıcı bir unsurdu.

İşte tam o sırada Fransa'dan bir haber geldi. Başkan Chirac, aynı akşam TV'de Türkiye'yle ilgili tutumunu açıklayan bir konuşma yapacaktı. Türk heyeti geriliverdi. Chirac, iç politika baskıları karşısında, Türkiye konusunda vetosunu kullanacağını mı açıklayacaktı, yoksa özel statü konusunda ısrar mı edecekti ? Parlamentodaki oylamadan sonra, CNN Türk ekibiyle birlikte Strasbourg'dan Brüksel'e dönerken, yıllardır izlediğimiz Avrupa Parlamentosu'ndaki olumlu hava hepimizi etkilemişti. İlk defa, Türkiye konusunda olumlu bir sonuç almıyordu. Sanki yeni bir döneme giriliyordu.

15 aralık çarşamba akşamüstü, karayolundan Brüksel'e girerken, Paris'teki büyükelçimiz Uluç Özülker'i aradım. Chiracın ne diyeceğini biliyor muydu acaba?

"Mehmet Ali, bu akşamüstü görüşmeler yaptım. Tüm baskılara rağmen, Chiracın kalbi hâlâ Türkiye'den yana. Ancak bildirinin müzakerelerin ucu açık olduğu cümlesinde ısrarlılar" dedi.

Kaygılar daha da arttı.

Gece Chiracın konuşması başlayınca TVlere yapıştık.

İnanılacak gibi değildi. Fransız devlet başkanı, Türkiye'yle müzakerelerin açılması gerektiğini savunuyor ve özellikle de özel statü verilmesinin bu ülkeyi nasıl yaralayacağını anlatıyordu.

Müthiş bir şaşkınlık yaşandı. Her şey bekleniyordu da, Chiracın böylesine olumlu bir tutumla ortaya çıkması beklenmiyordu. Hele Fransa'daki büyük muhalefet düşünülürse, yaptığı adeta siyasi bir risk almaktan başka bir şey değildi. Büyük bir devlet adamı olduğunu gösterdi. "Anketlerle ülke yönetilmez" diyerek kamuoyu yoklamalarına önem vermediğini gösterdi. Chirac o gece, Türkiye'nin AB için vazgeçilmez bir ülke olduğunu anlattı. Bir liderin uzun vadeli düşünmesi, iç siyasete esir olmaması gerektiğinin en önemli örneğini verdi.

TV'de konuşma bitince Başbakan Erdoğan'ın yüzü güldü. Etrafındakilere "Galiba bu iş olacak" dedi.

16 aralık perşembe 2004

16 aralık perşembe sabahı, Brüksel'in ünlü caddesi Avcue Louise'in hemen başındaki Conrad Oteli, fosur fosur sigara ve püro içen yüze yakın Türk basın mensubu, diplomatlar, milletvekilleri, kendini başbakana göstermek isteyen yandaşları ve tarihî olaya tanıklık etmek isteyen meraklılarla doluydu. Her zamanki gibi, yüksek sesle cep telefonu kullananlar, foto muhabirleri ve kamera ordusunun yarattığı terör arasında tam bir kargaşa yaşanıyordu.

Sabah, başbakanın yazarlarla bir sohbet toplantısı yapacağı haberi geldi.

Erdoğan-Gül ikilisi salona girdiklerinde yüzleri gülüyordu. Adeta üstlerinden büyük bir yükü atmışlardı.

Chirac'ın konuşmasından sonra rahatlamışlardı ve bunu da saklamıyorlardı.

Sorulu cevaplı konuşmadan çıkan sonuç, yayınlanacak bildiriye "derogation (sürekli kısıtlama) ve anlaşmazlık durumunda yeni bir formül" gibi bölümlerde iyileştirmeler beklendiği şeklindeydi. Kıbrıs konusu öncelikler arasında değildi. Anlaşılan, Türkiye Kıbrıs'la ilgili bir maddenin gireceğini kabullenmişti. Başbakan, Gümrük Birliği'ni Kıbrıs'ın tümüne genişletilmesiyle ilgili protokolün imzalanmak zorunda olunulduğunu, ancak bunu müzakereler başladıktan sonra yapmak istediğini söyledi. Üstünde pek durmadı. Kıbrıs'ın pek büyük bir sorun yaratmayacağı izlenimini verdi. Türkiye için önemli olanın müzakere tarihi ve bu müzakerelerin tam üyeliğe yönelik olması gerektiğini tekrarladı.

"Her istediğimizi elde edemeyiz. Bu tip toplantılarda al-ver vardır. Sonunda bir uzlaşma çıkar" dedi.

Şakalaşmalar arasında toplantı bitti. Bizler de, öğleye doğru, doruk toplantısının başladığı Schumann Meydanı'na bakan Konsey binasına geçtik.

Heyecan duymamaya imkân yoktu.

1959'da ilk başvuruyla başlayan bir maceranın en önemli yol kavşağına gelinmişti. Buradan, kabul edilebilir bir sonuç alınır, Türkiye'nin önüne yepyeni bir dönem açılacaktı. Türkiye'nin her şeyi değişecekti, l'inci lige çıkılacaktı.

Yıllardır girip çıktığını Konsey binası, bu defa gözüme çok farklı geldi. İlk defa sadece Türkiye'nin konuşulduğu bir ortamdaydım.

En önemli toplantı, 25 hükümet ve devlet başkanının katılacakları kısıtlı akşam yemeği olacaktı. Başta Kıbrıs olmak üzere, en duyarlı konular bu yemekte saptanacaktı. Sinirli bir bekleme

başladı. Bizler Konsey binasında, başbakan ve Gül Conrad Ote-li'ndeydiler. Akşam 19.30a doğru, liderlerin yemeğe geçtikleri haberi geldi.

Bir süre sonra, dönem başkanı Hollanda Başbakanı Balkanen-de'nin gece 22.30'da bir basın toplantısı yapıp, ilk sonuçları açıklayacağı duyuruldu. Saatler bir türlü geçmiyordu.

22.45'te basın salonu tıklım tıklım doldu.

Balkanende ve Komisyon Başkanı Barroso yerlerini aldıklarında heyecan doruktaydı.

"Türkiye'yle müzakereler 3 ekim 2005 tarihinde başlayacaktır. Bu müzakereler katılmayı hedefleyecek, ancak ucu açık olacaktır. Tam üyelik garanti değildir. Aday ülke yükümlükleri karşılayamadığı takdirde, AB'yle ilişkilerinin en üst düzeyde tutulmasına özen sarf edilecektir. Serbest dolaşım, tarım ve fonların kullanımında kısıtlamalar getirilebilir."

Barroso da bu kararın anlamını açıkladı:

"Avrupa Birliği Türkiye'ye kapılarını açmaktadır. Bu, tarihi bir dönemeçtir. Türkiye bu teklifi memnuniyetle kabul etmelidir."

Bu açıklamalardan sonra her ikisi de sustu. Özellikle Kıbrıs konusuna ve kısıtlamalara değinilmemişti.

Sorular üzerine "Başbakan Erdoğan'la bu akşam bir konuşma yapacağım. Kıbrıs ve kısıtlamalar üzerindeki çalışmalar yarın devam edecek" diye yanıt verdi ve konuyu kapattı.

AB önce iyi haberi vermiş, Türkiye'yi genelde memnun edecek karar açıklamış, Kıbrıs'taki kötü haberi ertesi güne bırakmıştı.

Nitekim gece 24.00 civarında, Erdoğan ve beraberindeki Türk heyetiyle bir araya gelince, cebindeki sürprizi çıkardı.

Hollanda dönem başkanlığı "Belki bu arada kabul ettirebiliriz" diye, akşam yemeğinde liderlere yepyeni bir Kıbrıs yaklaşımı sunmuştu. Onlar da, bir denemede bulunması için seslerini çıkarmamışlardı.

Öneri şöyleydi: Kıbrıs Rum Yönetiminin adanın tek temsilcisi olduğu anlamına gelecek şekilde yazılmış bir belgenin (Gümrük Birliği'nin genişletilmesi) yarın (17 aralık cuma) doruk bitmeden önce, Türkiye tarafından resmen parafede edilmesi.

Türk heyeti şok oldu. Sadece resmi yetkililer değil, haberi aldığım da ben de etrafımdakilere "Bu adeta bir teslimiyet belgesi görüntüsü verir. Kimse imzalamaz" dedim. Hatta bir ara, böyle bir fonnlün Türkiye tarafından reddedilmesi için, muhalif ülkeler tarafından ortaya atılıp atılmadığını dahi sorguladım.

Yazılımı ve şekli son derece tersti.

Doruğun tadı birden kaçmış, her şey altüst olmuştu. Diğer kazanımlar da, Kıbrıs konusunun gölgesinde unutulmuştu.

Aynı gece, sabahın 03.00'üne kadar görüşmeler sürdü.

Erdoğan, otele döndüğünde gülümsemeye çalışıyordu, ancak Gül'ün suratı mezar taşı gibi bembeyazdı.

Başbakan "Durun bakalım, yarın sabah Hollandalılar yeniden bir kâğıt çıkaracaklar. Ümitsizliğe kapılmayın" dedi.

O gece herhalde kimseler uyuyamadı. Doğrusu, ben de uyuyamadım.

17 aralık cuma 2004

O sabahı ve yaşayacağım on saati hiç unutmuyacağım.

Yıllar boyunca inanılmış, üzerinde çalışılmış bir proje yıkılmak üzereydi. Kahvaltıda gördüklerimin tümü asık suratla, başbakanın bu sürpriz karşısında çok şaşırıldığını ve herhangi bir imzaya katılmayacağını anlatıyorlardı. Diplomatlar ayaklanmışlar, AKP milletvekillerinden bazıları "İşte Hıristiyanların bir Müslüman ülkeye muamelesi" gibi olayı tamamen tersten gören konuşmalar yapıyorlar, insanlar birbirlerine şaşkın şaşkın bakıyorlardı. Türk heyeti otobüs çarpmış gibiydi.

Başbakan ise ilginçtir, herkesten daha sakindi. Kafasında siyasî riskleri tartmış ve nereye kadar gidebileceğini, nerede durabileceğini hesaplamış gibi bir hali vardı. Etrafından "Kapıyı vurup gidelim" önerilerinden tutun, "Sonuna kadar direnelim" diyenlere, "Asıl alacağımızı elde ettik, paraflasak ne olur?" sorusunu soranlara kadar bir karmaşadır gidiyordu. Aslında olayın derinliğini ve ayrıntılarını birkaç kişinin dışında kimse bilmiyor, ancak bol keseden olasılıklardan söz ediliyordu. Benim dikkatimi çeken, perşembe akşamından itibaren başlayan kriz sürecinde, başbakan daha çok partili bakanlarıyla bir araya gelmiş, diplomatlarla pek uzun toplantı yapmamıştı.

Türk heyeti sabah 08.00'de otelden ayrıldı. Artık tamam-devam noktasına gelinmişti. Birkaç saat içinde, bu iş batacak veya çıkacaktı. Onlar Hollanda başbakanıyla toplantı odasına girerken, ben de CNN Türk ekranına çıkıyordum.

Suratım öylesine aşıkılmış ki, merkezden uyardılar. Telefonlar geldiğini, borsanın düşmeye başladığını söylediler. Alman DPA ajansı "Birand'm suratına bakan borsa düştü" şeklinde bir haber vermiş.

Atlanta'daki CNN merkezine bu haber asılmış. Oradan da telefonlar yağmaya başlamıştı. Ne yapabilirdim ki ? Gülücükler

dağıtılacak bir an değildi. Toplantının başarısızlıkla sonuçlanmasının, Türkiye'yi nasıl sarsacağını, ekonomiyi nasıl altüst edeceğini, yeni bir istikrarsızlık dönemine girileceğim düşündükçe, içim daralıyordu.

Türk heyeti, Hollanda başbakanı tarafından önlerine konulan yeni metne baktılar ki, eskisinden daha da sert. İş artık ciddiye biniyordu. Hollanda gerilemiyor, aksine daha da sertleşiyordu.

Bu defa Türk heyetinin hazırladığı bir metin verildi ve "Bunu, sizin metninizle birleştirelim. Bu haliyle bizim kabul etmemiz imkânsızdır" dedi. Toplantıya yine ara verildi ve 09.45'te tekrar buluşuldu. Bu defa, başbakan değil onun yerine Hollanda Dışişleri Bakanı Bott gelmişti. Hollanda'nın bir iyi, bir kötü haberi vardı. Türkiye'nin derogasyonlar (sürekli kısıtlamalar) itirazı kabul edilip esnekleştirilmiş, başarısızlık durumunda Türkiye'nin AB'ye çapalanması cümlesi çıkmış, müzakerelerde uygulanacak kıstaslar da yumuşatılmıştı. Kötü haber ise, Kıbrıs konusundaydı.

Hollanda bu defa Türk tarafının metninden bir bölümü almış ancak, kendisi ayrıca bir paragraf daha ekleyerek, atılacak imzanın Rumların tanınması anlamına geleceğini açıklamıştı. Yani her görüşmede, karşı tarafın önerisi daha sertleşiyordu. Hatta Bott bir ara "Artık yapılacak bir şey yok. Konsey tutumunda ısrar ediyor. Eğer siz bunları kabul etmezseniz, biz de verdiğimiz tarih önerisini, henüz resmîleştirmediğimizden dolayı, geri çekeriz" dedi.

Gerginlik azalacağına artmıştı.

Başbakan ayağa kalktı ve Bott'a "Goodbye" dedi.

Hollandalı bir şey anlamadı. Biraz sonra yeniden buluşacaklar-mış sanmış olacak ki, o da "Goodbye" diye yanıt verdi. Heyet şaşkın dışarı çıkarken, Dışişleri eski müsteşarı ve yeni Roma büyükelçisi Uğur Ziyal, Bott'un yanma gitti, "Farkında değilsiniz galiba, başbakan gidiyor" dedi.

Saat 11.00 civarında kriz en doruk noktasına ulaştı.

Tam o sırada, Konsey binasında CNN Türk ekranlarında CHP lideri Deniz Baykalın görüntüsü çıktı. Ankara'da ani bir basın toplantısı düzenliyordu. Baykal -sonradan bunu Erdoğan'ın pazarlık gücünü artırmak için yaptığım söylediyse de- Brüksel'de Türkiye'nin teslim alınmak istendiğini, başbakanın hemen görüşmeleri dondurup masadan kalkması ve geri dönmesi gerektiğini açıkladı.

Durum daha da ağırlaştı.

Başbakana kalsa belki gerçekten binadan çıkıp otele dönecekti. Zira uçağın hazırlanmasını ve 13.00 için otele bir basın top-

lantısı düzenlenmesini istedi. Konuşmalarını yazanlara da, hazırlığa başlamaları direktifini yolladı. Tabii bu durum da hemen dışarı yansıdı. Artık yolun sonuna gelinmişti.

Başbakan, Hollandalı'nın yanından çıkarken, Gül "İsterseniz acele etmeyelim. Yukarda kendi odamızda bir süre bekleyelim, olumsuz durum devam ederse gideriz" önerisinde bulundu.

İyi ki de bulunmuş. Zira o andan itibaren dört bir yana mesajlar gitmeye, alarm zilleri çalmaya başladı. 11.00'den itibaren yangın söndürme ekibi, Türk heyetinin odasını doldurdu. Önce İngiltere Başbakanı Blair, ardından Alman başbakanı ve sonuna doğru da Berlusconi geldiler.

Tabii onların yaklaşımı farklıydı.

Bu noktaya gelindikten sonra, doruk toplantısının bir fiyaskoyla bitmesi söz konusu olamazdı. Hollanda bir deneme yapmış, başaramamıştı. Şimdi sıra orta yolu bulmaya gelmişti. Nitekim Kıbrıs metni, Türk tarafının kabul edebileceği şekilde değiştirildi. Paraflama konusu, başbakandan devlet bakanı düzeyine indirildi.

Bu defa Rum lider Papadopoulos ayaklandı. Yunan lideri Kara-manlis de tepki gösterdi. Papadopoulos, bu doruğa yaklaşık yirmi değişiklik önerisiyle gelmiş, en sonunda konuyu "Gümrük Birli-ği'nin genişletilmesine, onlara göre tanınmaya" kadar indirgemiş, şimdi bu da sulandırılıyordu. Onu yatıştırmak, İngiltere'ye düştü. "Veto hakkınız elinizden alınmıyor. İlerde istediğiniz anda müzakereleri durdurabilirsiniz" diyen Blair, Rum lideri köşeye sıkıştırdı. Erdoğan'ın "70 milyonluk Türkiye'yi 600 bin kişilik bir gruba tercih mi ediyorsunuz?" dediği buydu. Rum liderin imdadına Atina da yetişemedi. Artık top ayaktan çıkmıştı. Türkiye'nin durdurulması imkânsızdı. Aksi halde bir daha böyle bir ortamı yaratılamaz ve uluslararası dengelerde önemli çalkantılar yaşanırdı.

Rumlar ya vetolarını kullanıp, AB'nin tarihi bir kararnı engelleyecekler veya boyun eğeceklerdi. 25 üyeli AB'yle müzakere etmenin gerçekleri ve güçlükleri işte o sırada, hem Türk hem de Rumların karşısına dikilmişti. Avrupa'da kimse her istediğini elde edemez, daima uzlaşılara gidilirdi.

Papadopoulos çaresiz kaldı. Çok değerli sandığı, her an gösterebileceğine inandığı veto kartının hiç de kolay kullanılamayacağını açıkça gördü. Oysa referandumu reddettirdikten sonraki oyun planı, tarih verirken Türkiye'yi köşeye sıkıştırıp resmi bir tanıma elde edebilmektir.

Rum lider, Türkiye'yi elinden kaçırdı. Etrafindakilere "Veto kartımı müzakereler başlamadan önce veya sonra da kullanabilirim.

Bu baskıya dayanamayız" diyerek, sonucu ister istemez kabullendi. Başka türlü harekete edemezdi. Zira AB için Türkiye'ye tarih vermek, artık basit bir genişleme olayının dışına çıkmış, bir nevi Müslüman bir ülkenin kabulü veya reddi anlamına çekilir olmuştu. Türkiye'ye "hayır" demek, adeta dinler arası gerginliği artıracaktı. Kıbns, böylesine büyük bir olayda "çok küçük boy" kalmıştı. 14.30'a doğru anlaşma oldu.

Erdoğan toplu resim çekilme törenine katıldı ve herkes derin bir nefes aldı.

Ne olmuştu ? Neden böylesine bir kriz yaşanmıştı ?

Acaba sadece Hollanda mı, yoksa geri planda başka ülkelerin de bulunduğu bir grup muydu, bilemiyorum. Ancak gözle görünen manzara, adeta Nasreddin Hoca hikâyesindeki gibi, Türkiye'ye eşeği kaybettirilmiş ve ardından buldurulup sevindiril misti.

AB'nin sonunda geldiği nokta, Türkiye'ye Rumları mutlaka tanıtip KKTC'nin yaşamına son verdirmek değildi. Gümrük Birli-ği'nin tüm üyelere teşmil edilmesi gerekiyordu. AB'nin istediği, bu protokolün genişletileceği konusunda Türkiye'den güvence almaktı. Yani teknik bir ayarlamayla sorunun çözümünü bir süre daha ertelemektir. Nitekim bunu da belirli oranda elde ettiler.

Türkiye'nin istediği ise, protokolün AB Komisyonu'yla bir müzakere sonucu ve 3 ekim 2005 sonrasında imzalanmasıydı.

AB, pazarlığı çok yüksekte açmış ve sonunda kabul edilebilir noktaya indirmişti. Anlaşılan, Ankara böyle bir şeyle karşılaşacağı ya anlamadı veya ciddiye almadığı için böylesine bir şok yaşanmıştı.

Kapanış basın toplantısında, Gümrük Birliği Protokolü'nün Güney Kıbrıs'a da genişletilmesinin, Türk tarafının Rumları resmen tanıması anlamına gelip gelmediğini sorduğum zaman, hem Balkanende, hem de Barroso çok net şekilde "Hayır, fiilen tanıma anlamına gelmez. Ancak Kıbrıs'ta çözüme doğru bir adımdır" dediler. Aynı toplantıda yakından tanıdığım bir Fransız diplomat, son pazarlıkları bana şöyle anlattı: "Avrupa, müzakere tarihi karşılığında Türkiye'ye uzattığı faturada bir indirim yaptı ve aradaki farkı da Rumlara ödetti." Galiba sonucu en güzel bu cümle anlatıyordu.

Dünya yeniden aydınlanmış gibiydi.

Birkaç saat önce, bu işin bittiğini, zaten böyle olacağını bilindiğini söyleyenler şimdi ne diyeceklerini bilemiyor, Conrad Ote-li'nin koridorlarında, olayların dışında kalanlar, ayrıntısını bilmemelerine rağmen, olmadık hikâyeler anlatıyorlar, başbakanın na-

sil sert çıkıp, gitmeye kalktığını, bu durumu gören Avrupalıların korkuya düşüp (!) telaşlandıklarını, ellerine kollarına yapışıp zorla geri çevirdiklerini, büyük bir mağlubiyetten, nasıl dev bir zafere gidildiğini ballandıra ballandıra gazetecilere aktarıyor, ertesi günkü Türk gazetelerinde, bu sonuçta kendi paylarının da bulunduğu yazılmasına çalışıyorlardı.

İçerde de başbakan tıklım tıklım dolu bir salonda onlarca TV kamerası karşısında basan konuşmasını yapıyordu.

Görülecek bir manzaraydı.

Yine sigara ve puro dumanı etrafı kaplamış, yine başbakanlarının yanından ayrılmamak için yapışık kardeşler gibi dolaşan partililer, 7 kişilik asansörlere 15 kişi binmeye kalkıp alarm zilleri çaldırıyorlar, basın toplantısında ön sıralarda yer kapıp başbakanlarını sık sık alkışlıyorlardı. Başka bir deyimle, kültür farkımızı davranışlarımızla açıkça gösteriyorduk.

Başbakan, basın toplantısından hemen sonra Ankara'ya hareket ederken, Belediye Başkanı Gökçek'in düzenlediği "Avrupa Fatihî Erdoğan"ı karşılama hazırlıklarının başladığı haberleri geliyordu.

Ne kazanıldı, ne kaybedildi

Aslında bardak yan yana doluydu. Herkes bir şeyler kazanmıştı. Tipik bir AB pazarlığı yapılmış ve her tarafın zafer ilan edebileceği bir sonuç çıkmıştı.

Bunu daha iyi anlayabilmek için, önce 17 Aralık bildirisinin Türkiye bölümüne aynen bakalım:

Turkey

17. The European Council recalled its previous conclusions regarding Turkey, in which, at Helsinki, it agreed that Turkey was a candidate state destined to join the Union on the basis of the same criteria as applied to the other candidate states and, subsequently, concluded that, if it were to decide at its December 2004 meeting, on the basis of a report and recommendation from the Commission, that Turkey fulfils the Copenhagen political criteria, the European Union will open accession negotiations with Turkey without delay.

18. The European Council welcomed the decisive progress made by Turkey in its far-reaching reform process and expressed its confidence that Turkey will sustain that process of reform.

Furthermore, it expects Turkey to actively pursue its efforts to bring into force the six specific items of legislation identified by the Commission. To ensure the irreversibility of the political reform process and its full, effective and comprehensive implementation, notably with regard to fundamental freedoms and to full respect of human rights, that process will continue to be closely monitored by the Commission, which is invited to continue to report regularly on it to the Council, addressing all points of concern identified in the Commission's 2004 report and recommendation, including the implementation of the zero-tolerance policy relating to torture and ill-treatment. The European Union will continue to monitor closely progress of the political reforms on the basis of an Accession Partnership setting out priorities for the reform process.

19. The European Council welcomed Turkey's decision to sign the Protocol regarding the adaptation of the Ankara Agreement, taking account of the accession of the ten new Member States. In this light, it welcomed the declaration of Turkey that "the Turkish Government confirms that it is ready to sign the Protocol on the adaptation of the Ankara Agreement prior to the actual start of accession negotiations and after reaching agreement on and finalising the adaptations which are necessary in view of the current membership of the European Union".

20. The European Council, while underlining the need for unequivocal commitment to good neighbourly relations welcomed the improvement in Turkey's relations with its neighbours and its readiness to continue to work with the concerned Member States towards resolution of outstanding border disputes in conformity with the principle of peaceful settlement of disputes in accordance with the United Nations Charter. In accordance with its previous conclusions, notably those of Helsinki on this matter, the European Council reviewed the situation relating to outstanding disputes and welcomed the exploratory contacts to this end. In this connection it reaffirmed its view that unresolved disputes having repercussions on the accession process, should if necessary be brought to the International Court of Justice for settlement. The European Council will be kept informed of progress achieved which it will review as appropriate.

21. The European Council noted the resolution adopted by the European Parliament on 15 December 2004.

22. The European Council welcomed the adoption of the six pieces of legislation identified by the Commission. It decided that, in the light of the above and of the Commission report and recommendation, Turkey sufficiently fulfils the Copenhagen political criteria to open accession negotiations provided that it brings into force these specific pieces of legislation. It invited the Commission to present to the Council a proposal for a framework for negotiations with Turkey, on the basis set out in paragraph 23. It requested the Council to agree on that framework with a view to opening negotiations on 3 October 2005.

Framework for negotiations

23. The European Council agreed that accession negotiations with individual candidate states will be based on a framework for negotiations. Each framework, which will be established by the Council on a proposal by the Commission, taking account of the experience of the fifth enlargement process and of the evolving acquis, will address the following elements, according to own merits and specific situations and characteristics of each candidate state:

- As in previous negotiations, the substance of the negotiations, which will be conducted in an Intergovernmental Conference with the participation of all Member States on the one hand and the candidate State concerned on the other, where decisions require unanimity, will be broken down into a number of chapters, each covering a specific policy area. The Council, acting by unanimity on a proposal by the Commission, will lay down benchmarks for the provisional closure and, where appropriate, for the opening of each chapter; depending on the chapter concerned, these benchmarks will refer to legislative alignment and a satisfactory track record of implementation of the acquis as well as obligations deriving from contractual relations with the European Union.
- Long transition periods, derogations, specific arrangements or permanent safeguard clauses, i.e. clauses which are permanently

available as a basis for safeguard measures, may be considered. The Commission will include these, as appropriate, in its proposals for each framework, for areas such as freedom of movement of persons, structural policies or agriculture. Furthermore, the decision-taking process regarding the eventual establishment of freedom of movement of persons should allow for a maximum role of individual Member States. Transitional arrangements or safeguards should be reviewed regarding their impact on competition or the functioning of the internal market.

The financial aspects of accession of a candidate state must be allowed for in the applicable Financial Framework. Hence, accession negotiations yet to be opened with candidates whose accession could have substantial financial consequences can only be concluded after the establishment of the Financial Framework for the period from 2014 together with possible consequential financial reforms.

The shared objective of the negotiations is accession.

These negotiations are an open-ended process, the outcome of which cannot be guaranteed beforehand.

While taking account of all Copenhagen criteria, if the Candidate State is not in a position to assume in full all the obligations of membership it must be ensured that the Candidate State concerned is fully anchored in the European structures through the strongest possible bond.

In the case of a serious and persistent breach in a candidate state of the principles of liberty, democracy, respect for human rights and fundamental freedoms and the rule of law on which the Union is founded, the Commission will, on its own initiative or on the request of one third of the Member States, recommend the suspension of negotiations and propose the conditions for eventual resumption. The Council will decide by qualified majority on such a recommendation, after having heard the candidate state, whether to suspend the negotiations and on the conditions for their resumption. The Member States will act in the IGC in accordance with the Council decision, without prejudice to the general requirement for unanimity in the IGC. The European Parliament will be informed.

• Parallel to accession negotiations, the Union will engage with every candidate state in an intensive political and cultural dialogue. With the aim of enhancing mutual understanding by bringing people together, this inclusive dialogue also will involve civil society.

Bir de resmî (Dışışleri tercümesi) Türkçe'ye çevrilmiş bölümüne bakalım:

Türkiye

17. AB Konseyi, Helsinki'de, Türkiye'nin diğer aday ülkelere uygulanan aynı kriterler temelinde Birliğe katılması mukadder bir aday ülke olduğu üzerinde mutabık kaldığını ve bilahare aralık 2004'teki toplantısında, Türkiye'nin Kopenhag siyasî kriterlerini yerine getirdiğinin Komisyon'un hazırladığı bir rapor ve tavsiyeye dayanarak kararlaştırması halinde, Avrupa Birliği'nin Türkiye'yle katılım müzakerelerini gecikmeksizin başlatacağına ilişkin olarak Türkiye hakkında kabul ettiği geçmiş sonuç bildirilerini göz önünde bulundurdu.

18. AB Konseyi, Türkiye'nin geniş kapsamlı reform sürecinde kaydettiği belirleyici ilerlemeyi memnuniyetle karşıladı ve Türkiye'nin reform sürecini devam ettirmesine olan güvenini ifade etti. Konsey ayrıca, Türkiye'nin Komisyon tarafından belirlenen altı yasal düzenlemeyi yürürlüğe koyma yolundaki çabalarını etkin bir şekilde sürdürmesini bekler. Siyasî reform sürecini geriye dönülmez kılmayı ve özellikle temel özgürlükler ve insan haklarına tam saygı açısından reformların tam, etkin ve kapsamlı olarak uygulanmasını teminat almak amacıyla, bu süreç, işkence ve kötü muameleye karşı sıfır hoşgörü politikasının uygulanması da dahil, Komisyon'un 2004 rapor ve tavsiyesinde endişe kaynağı olarak belirlenen tüm noktaları ele alarak Konsey'e düzenli olarak rapor sunmayı sürdürmeye çağrılan Komisyon tarafından yakından izlenmeye devam edilecektir. Avrupa Birliği, reform sürecindeki öncelikleri ortaya koyan Katılım Ortaklığı temelinde siyasî reformlardaki ilerlemeyi yakından izlemeye devam edecektir.

19. AB Konseyi, Birliğe on yeni üye devletin katılmış olduğunu göz önünde bulundurarak, Türkiye'nin, Ankara Antlaş-

ması'nın uyarlanmasına yönelik protokolü imzalama kararını memnuniyetle karşıladı.

AB Konseyi bu bağlamda, "Türk hükümeti, müzakerelerin fiilen başlamasından önce ve Avrupa Birliği'nin mevcut üyeliğine dair uyarlamalar üzerinde anlaşmaya varılarak sonuçlandırıldıktan sonra, Ankara Antlaşması'nın uyarlanmasına ilişkin protokolü imzalamaya hazırdır" şeklinde Türkiye tarafından yapılan beyandan da memnuniyet duydu.

20. AB Konseyi, iyi komşuluk ilişkilerine koşulsuz bağlılık ihtiyacını vurgulayarak, Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerinde kaydedilen iyileşmeyi ve Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nde yer alan anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümlenmesi ilkesine uygun olarak, henüz çözümlenmemiş sınır anlaşmazlıklarının çözümlenmesine yönelik olarak ilgili üye ülkelerle çalışmaya devam etmeye hazır olmasını memnuniyetle karşıladı. AB Konseyi, önceki sonuçlara, özellikle bu konudaki Helsinki sonuçlarına uygun olarak, henüz çözümlenmemiş sorunlara ilişkin durumu gözden geçirdi ve bu amaca yönelik istikşafı görüşmeleri memnuniyetle karşıladı. Konsey, bununla irtibatlı olarak, katılım süreci üzerinde yansımaları olan çözülmemiş anlaşmazlıkların gerektiği takdirde çözüm bulunması amacıyla Uluslararası Adalet Di-vanı'na getirilmesi gerektiğine dair görüşünü teyit etti. AB Konseyi, uygun gördüğü şekilde gözden geçirmek üzere, kaydedilen gelişmelerden haberdar edilecektir.

21. AB Konseyi, Avrupa Parlamentosu'nun 15 aralık 2004 tarihinde kabul edilen kararını not eder.

22. AB Konseyi, Komisyon tarafından belirlenen altı kanunun kabul edilmesinden memnuniyet duydu. Yukarıda yazılanlar ile, Komisyon raporu ve tavsiyesi ışığında, Komisyon tarafından belirlenen altı kanunu yürürlüğe koyması şartıyla, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini müzakereleri açmak için yeterli ölçüde karşıladığına karar verdi.

AB Konseyi, Komisyonu, 23. paragraf temelinde Türkiye'yle müzakerelerin çerçevesi hakkında bir öneri sunmaya davet etti. 3 ekim 2005 tarihinde müzakereleri açmak üzere, Konsey'i bu müzakere çerçevesi üzerinde anlaşma sağlamaya çağırdı.

Müzakerelerin çerçevesi

23. AB Konseyi, aday ülkelerin her biriyle yürütülecek katılım müzakerelerinin, bir müzakere çerçevesine dayalı olacağını kararlaştırdı. Beşinci genişleme sürecinin deneyimleri ve geliştirmekte olan müktesebatı göz önünde bulundurularak, Komisyon'un önerisi üzerine, Konsey tarafından oluşturulacak olan her bir çerçeve, aday ülkenin kendine özgü durumları ve nitelikleri ile meziyetlerine göre, aşağıda kayıtlı hususlara hitap edecektir.

- Geçmişte yapıldığı üzere, bütün üye ülkeler ile ilgili aday ülkenin katılımıyla kararların oybirliğiyle alındığı Hükûmetle-rarası Konferans tarafından yürütülecek olan müzakerelerin içeriği, her biri ayrı özgün bir alanı kapsayacak şekilde bir dizi fasıla bölünecektir. Komisyon'un önerisi üzerine oybirliğiyle hareket edecek olan Konsey, her faslın geçici olarak kapatılması ve uygun olacak durumlarda her bir faslın açılması için gerekli performans kriterleri belirleyecektir. Bu performans kriterleri ilgili fasıla bağlı olarak, yasal uyum ve müktesebatın uygulamasında tatmin edici bir sicil ile Avrupa Birliği'yle akdi ilişkilerden kaynaklanan yükümlülüklerle alakalı olacaktır.
- Uzun geçiş süreleri, derogasyonlar ve özgün düzenlemeler ile daimî koruma tedbirleri, yani korunma tedbirlerine temel teşkil etmek üzere daimî olarak elde tutulan hükümler, düşünülebilir. Komisyon bu tedbirleri uygun bir şekilde kişilerin serbest dolaşımı, yapısal politikalar veya tarım gibi alanlarda her bir çerçeve için yapacağı önerilere dahil edecektir. Ayrıca, kişilerin serbest dolaşımının zaman içinde tesisleriyle ilgili karar alma süreci, her bir üye devletin azamî bir rol oynamasına cevaz vermelidir. Geçici düzenlemeler veya koruma tedbirleri, rekabete ve iç pazarın işleyişine olan etkileri açısından gözden geçirilmelidir.
- Bir aday ülkenin katılımının mali veçhelerine, uygulanabilir Mali Çerçeve'de yer verilmelidir. Bu nedenle, mali reformu gerekli kılacak şekilde katılımı kayda değer mali sonuçlar doğurabilecek adaylarla henüz başlatılmamış olan müzakereler, ancak 2014'ten sonraki dönemi kapsayacak Mali Çerçeve'nin oluşturulmasından sonra ve bundan doğacak olası mali reformlarla tamamlanabilir.
- Müzakerelerin ortak hedefi katılımıdır.

Bu müzakereler, sonucu önceden garanti edilemeyen açık uçlu bir süreçtir.

Bütün Kopenhag kriterlerini göz önünde bulundurarak, şayet bir aday ülke üyelik yükümlülüklerinin tümünü tam olarak üstlenmek durumunda değilse, ilgili aday ülkenin mümkün olan en güçlü şekilde Avrupa yapılarına tam olarak bağlı kalması sağlanmalıdır.

• Birliğin temelini oluşturan, özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin bir aday ülkede ciddi ve devamlı bir biçimde ihlal edilmesi halinde, Komisyon, kendi inisiyatifi veya üye devletlerin üçte birinin talebi üzerine, müzakerelerin askıya alınmasını tavsiye eder ve ileriki bir dönemde tekrar başlatılması için şartlar önerir. Konsey, böyle bir tavsiye üzerine, aday ülkeyi dinledikten sonra, müzakerelerin askıya alınıp alınmayacağını ve tekrar başlatılması şartlarını nitelikli çoğunlukla kararlaştırır. Üye devletler Hükûmctlerarası Konferans' a, oybirliği genel kuralına hâle getirmeksizin, Konsey kararına uygun hareket edeceklerdir. Avrupa Parlamentosu bilgilendirilecektir.

• Müzakere sürecine paralel olarak Birlik, her bir aday ülkeyle, yoğun bir siyasi ve kültürel diyalog içine girecektir. İnsanları bir araya getirerek karşılıklı anlayışı geliştirme amacıyla bu kapsayıcı diyalog, aynı zamanda sivil toplumu da kapsayacaktır.

Dünyadaki yankılan

Metinleri istediğiniz gibi yorumlayabilirsiniz. Ancak önce gelin, resmi yetkililerin neler söylediklerine bakalım: Blair (İngiltere Başbakanı): Başarılı bir sonuç elde edildi. Bu, Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında medeniyetler çatışması olacağını söyleyenlerin yanlışlığını, birlikte çalışabileceğimizi gösterdi. Schröder (Almanya Başbakanı): Çok memnunum. Türkiye' nin önündeki ilk engel aşıldı. Müzakerelere 3 ekim 2005' te başlanacak.

Balkanende (Hollanda Başbakanı): Kolay bir süreç olmadı. XXI. yüzyıl Avrupası için tarihi bir karar aldık. Avrupa Türkiye' ye yeşil ışık yaktı.

Chirac (Fransız Devlet Başkanı): Avrupa geleceği açısından son derece önemli bir karar almıştır.

Barroso (Komisyon Başkanı): AB ve Türkiye için yeni bir başlangıç yaptık.

Papadopoulos (Kıbrıs Rum lideri): Benim ne istediğim başka, bir ülke lideri olarak vermem gereken kararlar başkadır. Üstelik her şeyi de başaramayız. Veto hakkımız elimizde. Türkiye Ankara protokolünü imzalamazsa müzakerelere başlayamaz.

Karamanlis (Yunanistan Başbakanı): Türkiye'den, Kıbrıs konusunda olabilecek en yüksek siyasi düzeyde taahhüt alındı.

Scott McClellan (Beyaz Saray sözcüsü): Türkiye, büyük çoğunluğu Müslüman olan bir toplumda, laik demokrasiyi inşa edebilmek için, öncü nitelikli reformlar yapma konusundaki 150 yıllık deneyimi, Ortadoğu ve ötesinde özgürlük, refah ve adalet özlemini taşıyan herkes için örnek oluşturmaktadır. Erdoğan hükümeti ve AB Konseyi vizyon sahibi liderlik göstermişlerdir.

Ertesi gün...

Bunlar resmi açıklamalar. Bir de, dünya kamuoyu bu karar nasıl algıladı, ona bakalım. 18 ve 19 aralık günleri yayımlanan Avrupa gazeteleri ve TV haberlerinin ortak yönü, "AB Türkiye'ye yeşil ışık yaktı ve kapılarını açtı. Müzakereler 2005'te" başlıyordu. Algılama, Türkiye'nin Avrupa'ya doğru en büyük adımını attığı şeklindeydi.

19-20 aralık günlerinde yayımlanan çeşitli yorum ve değerlendirmeler, manşetler şöyleydi:

To Vima (Yunanistan): Erdoğan, Türkiye'yi AB'ye giden trenle bindirmeyi başardı. Ancak bu tren Lefkoşa istasyonuna uğramak zorunda.

Ta Nea (Yunanistan): Atina ve Rum yönetimleri çitayı indirdiler, sonunda yere koydular ve Ankara'da üzerinden geçip gitti.

Elefterotipiya (Yunanistan): Ankara, bir uzlaşma formülü bulana kadar Avrupa'nın sabrını tüketti.

Sirnerini (Kıbrıs Rum): Erdoğan, Fatih Sultan Mehmed gibi, çağdaş dünyanın kapılarını Türkiye'ye açtı. 25'ler Ankara'nın şartlarına teslim oldular.

Alithia (Kıbrıs Rum): Az daha Türkiye bizi vetolayacaktı. Arınan Planı'na "hayır" diyen kesimler, AB bidirisiyle hayal kırıklığına uğradılar.

Fileleftheros (Kıbrıs Rum): AB'nin büyükleri -özellikle İngilte-

re ve Almanya- Kıbrıs'ın Türkiye tarafından resmen tanınmasını önlediler.

Volkan (Kıbrıs Türk): AKP, Rum yönetimini en geç 3 ekime kadar tanımayı taahhüt etti ve karşılığında tarih aldı.

Afrika (Kıbrıs Türk): Olan bize oldu. Türk toplumu yine büyük çıkarlara kurban edildi. Bizden başka herkes istediğini elde etti.

Vatan (Kıbrıs Türk): Herkes mutlu. Türkiye 3 ekimden önce Ankara Antlaşması'nı imzalayacak.

The Times (İngiltere): Türk lokumu... Müzakereler uzun ve zor olacak. Osmanlı asırlarca Avrupa'yı şekillendirdi. Şimdi Türkiye'nin çağdaşlığı, enerjisi ve yaratıcılığı da yarının Avrupa'sı için geçerli olacak. Bu karar Türkiye'nin 500 yıldır uzak durduğu kıtaya dönüşü anlamına geliyor.

Independent (İngiltere): Türkiye'nin umutlarının boşa çıkarılmaması, AB'nin de yararına oldu. Avrupalı liderler nihayet doğru bir karar verdiler.

Financial Times (İngiltere): Bu karar Avrupa'yı değiştirecek, Türkiye için de bir dönüm noktası yaratacak.

Le Monde (Fransa): Bu kararla Avrupa, kapılarını Türkiye'ye açmaya hazır olduğunu gösterdi.

Le Figaro (Fransa): Ankara Brüksel'de başarılı oldu. İyi müzakere etti. Temelde koşulları kabul etti ancak savaşı da kazandı.

Le Parisien (Fransa): Türkiye Avrupaya giriş biletini kopardı. Artık Türkiye'nin AB üyeliğini sorgulamak gereksiz, zira Türkler şimdiden Avrupa'dalar.

Le Soir (Belçika): Türkiye'nin AB'ye yolu eninde sonunda yine Kıbrıs'tan geçecek.

Corriera della Sera (İtalya): Türkiye'nin 2014 sonrasında ne zaman tam üye olacağı ilerde daha da büyük tartışmalara neden olacaktır.

El Pais (İspanya): Erdoğan, Türkiye'nin yeni masal kahramanı oldu. Kararlı tutumuyla Avrupa'nın kapılarını açmayı başardı.

New York Times (ABD): Türkiye'nin AB yolu uzun ve zorlu geçecek ve Avrupa' da oluşmuş geniş muhalefetle başa çıkmak zorunda kalacaklar.

El-Vatan (Lübnan): Kırk yıldır süren bir maceradan sonra, Türkiye Müslüman nüfusu çoğunlukta olan ilk Avrupa ülkesi konumuna girecek.

İzvestia (Rusya): Türkiye'ye Avrupa'nın bir parçası olma şansı verildi. Avrupalılar kendilerine manevra alanı bıraktılar ancak

Türkiye, tam üyelik hakkını elde etti. Bu sonuç Amerika'yı da memnun etti.

Türkiye'deki yankılar

Türkiye'deki yankılar ise beklendiği gibi oldu.

Başından itibaren AB konusunu destekleyenler, karardan dolayı memnuniyetini erini belirtirken, karşıtlarının bir hezimet olduğunu ileri sürdüler. İlk günlerin manşetlerinden sonra, sadece kötümser görüşler ön plana çıktı. Birilerinin bizi aldattığı, büyük ödünler verildiği, Kıbrıs'ın satıldığı daha fazla tartışılır oldu. Kendimize güvensizlik, Avrupalı'dan kuşku duymak ve gelişmelerin genelde menfi yönünü deşme hastalığımız adeta bir salgına dönüştü.

Tabu bunda, keskin laik çevrelerin, AKP ne yapsa karşı çıkma reflekslerini de aramak gerekir. Nasıl olmuştu da, dinci bir parti, Atatürk'ün savunduğu "muasır medeniyet" hedefinin en önemli adımını atabilmişti. Ancak söylenecek fazla bir şey de yoktu. Adamlar yapacaklarını yapmışlardı. Bayrağı laik kesimin elinden kapmışlardı.

Hele 19 aralık pazar akşamı bir TV programına çıkan eski başbakanlardan Mesut Yılmaz'ın söyledikleri kafaları daha da karıştırdı. Yılmaz, Türk toplumunun gözünde AB bayraktan olarak görünürdü.

Gerçekten de, son koalisyonda çok çaba harcamıştı.

Yılmaz, açtı ağız yumdu gözünü: "Türkiye haysiyet kırıcı bir duruma sokulmuştur. Erdoğan masayı terk etmeliydi. Ben olsam, görüşmeleri dondurur ve geri dönerdim" dedi.

Ne yazık ki Yılmaz, kendinden bekleneni veremedi. Politikacılığı ağır basmıştı.

Peki muhalefet lideri Baykal'a ne demeli ?

20 aralıkta TBMM'deki genel bütçe konuşmasının neredeyse tümünü AB kararına ayırdı ve son derece talihsiz bir konuşma yaptı.

"Bu neyin bayramıdır beyler ?" diye başlattığı kırk beş dakikalık konuşmasında, ne kadar büyük bir polemik ustası olduğunu gösterdi, ancak AB konusunda da tam bir muhalefete geçti. "Kargayı bülbül diye yutturamazsınız. Toplumun kandıramazsınız" dedi. Kıbrıs'ın satılmak istendiğini, tarihin de koşullu olduğunu söyledi.

Ben dahil birçok sosyal demokrat, CHP'nin farklı yaklaşmasını bekledik. AKP'yi kötülemek yerine, yeterince hazırlık olmamalarını, hâlâ müzakere heyeti oluşturamadıklarını, hızlı hareket et-

mediklerini eleştirmesi ve AB bayrağını geri alması isteğinde bulunması beklenirken, Baykal tam aksini yaptı. Belki ilerde kendi partisinin imzalayacağı AB antlaşmasına karşı olan bir lider portresi çizdi. Doğru Yol Partisi lideri Mehmet Ağar, işi "şehit kanlarıyla sulanmış vatan toprağım satmaya" kadar götürdü.

Bu şekilde toplumun tadı kaçtı ve kafalar daha da karıştı.

19-21 aralık tarihleri arasındaki yorumlardan bazıları şöyleydi:

Hasan Cemal (Milliyet): Evet, Türkiye sonunda Avrupa Birli-ği'nden tarih aldı. Üstelik, söke söke aldı. Başbakan Erdoğan'ın dediği gibi, bu bir tarihî adım, bu bir başarı. 17 aralık günü, tarihimize büyük bir dönüm noktası olarak geçeceği konusunda en ufak bir kuşuk yok... Haydi hortlaklar kapı dışarı! Bu ülkenin uygarlık, barış ve demokrasi yolundaki tarihî yürüyüşü devam edecek. Bir kez daha: Haydi, kolay gelsin Türkiye...

Melih Aşık (Milliyet): Görmemişin AB'si. Medyamıza zafer naraları attıran, Recep Tayyip Erdoğan'ı "Brüksel kahramanı!" yaptıran şey, sadece AB'den müzakere tarihi almış olmamız. Ama alaturkalık genlerimize o denli işlemiş ki, neredeyse bunu bile (ne karşılığı olduğuna da bakmaksızın) resmî bayram ilan edeceğiz.

Hurşit Güneş (Milliyet): 17 aralıkta elde edilen sonuç hiç de öyle abartılacak kadar başarılı değildir.

Türkiye'ye kesin bir üyelik önerilmemiştir. Her an tek taraflı olarak itiraz hakkı kullanılabilir ve müzakereler durabilir. Üstelik müzakerelerin sonuçlanacağı tarih de belli değildir.

Güneri Cıvaoğlu (Milliyet): Hiçbir şey umulduğu kadar iyi, sanıldığı kadar da kötü değildir. Bu söylem, abartılı zafer şarkıları çığırınlar kadar, "hezimet" diyenler için de sağduyu uyarışıdır. Serinkanlı değerlendirme şudur: eksikleri vardır amma artılar sayı ve ağırlık olarak hayli fazladır. Asıl önemlisi bu saatteki tarihî adımı algılamaktır.

İsmet Berkan (Radikal): Türkiye müzakerelere başlama kararı ve tarih almış bir ülke. Üstelik kararın bu yönü açık: hedef tam üyelik. Özel şart, engelleme yok.

Gündüz Aktan (Radikal): AB üyelik sürecinden çıkışın şartları artık hazırdır.

Ertuğrul Özkök (Hürriyet): Türkiye'nin aldığı karar sadece kendini değil, aynı zamanda hem İslam hem Hıristiyan âleminin geleceğini belirleyecek önemdedir... Erdoğan ve Gül, tarih önündeki savunmayı kazanmışlardır. Torunlarımız onların hakkını biz-

den daha çok vereceklerdir. Tıpkı bugün rahmetli Özal'a verdikleri gibi.

İlter Türkmen (Hürriyet): Erdoğan'ı ve Türk diplomasisini eleştirmek değil, kutlamak gerekir. Türkiye kırk yıllık Avrupa serüveninde en önemli dönüm noktasını başarıyla aşmıştır.

Oktay Ekşi (Hürriyet): "Şeyh uçmaz müridi uçurur" derler. Erdoğan'ın AB'den tarih almasını zafer hatta eşsiz zafer olarak göstermek isteyenlerin, Erdoğan'a Ankara'da yaptıkları görkemli karşılama töreni, eski kuşakların yukardaki sözünü anımsattı.

Cüneyt Ülsever (Hürriyet): Kim ne derse desin. 17 Aralık büyük bir başarının adıdır ve kırk bir yıllık hasrette, diğer katkıda bulunanların hakkını yemeden, en büyük takdiri bizzat Recep Tayyip Erdoğan hükümetine ayırma mecburiyeti vardır.

Sedat Ergin (Hürriyet): AB zirvesinde müzakerelerin başlaması için kesin bir tarih verilmiş olması, Türkiye'nin tam üyelik perspektifinin önünü açması bakımından tarihî önemdedir.

Emin Çölaşan (Hürriyet): Görmemişin oğlu olmuş. Sevgili okuyucularım, ilan edilen bayram havasına ve atılan zafer naralarına bakınız. Bilmeyen zanneder ki Türkiye muhteşem bir zafer kazandı, dünyayı karşısında esas duruşa geçirdi.

Serdar Turgut (Akşam): Gelinilen nokta, gayet tabii ki Türkiye Cumhuriyeti açısından basandır...

Erdoğan kısa sürede zoru başardı ve iyi bir devlet adamı olduğunu hem bize hem yabancı devlet adamlarına gösterdi. Bu kritik dönemde onun gibi özelliklere sahip birinin başbakan olması Türkiye'nin bir şansıdır.

Mehmet Barlas (Sabah): Erdoğan ve ekibinin Brüksel'de Türkiye'ye AB kapısını açan pazarlıklarda sağladığı başarı, elbet her görüş sahibi tarafından "başarı" olarak görülmeyecektir. Ancak Brüksel zirvesini Türkiye için basan olarak gören kesimin bir vatandaşım ben.

Okay Gönensin (Sabah): Türkiye bir gariplikler ülkesi. Siyasî İslam kökenli bir parti Avrupa değerlerini savunuyor, buna karşılık kendine "sosyal demokrat" diyen bir parti, en kaba anlamda ilkel milliyetçi muhalefet yapıyor.

Mehmet Altan (Sabah): Avrupa Birliği zirvesinin kararıyla 3 ekimde tam üyelik müzakerelerine başlayacak olan Türkiye, bundan böyle geri vitesi olmayan yeni ve çok farklı bir hatta girmiş sayılır.

Güngör Mengi (Vatan): Bizce sonuç, benzersiz bir zafer de değildir, yenilgi de değildir. Hele hezimet hiç değildir.

Zülfü Livaneli (Vatan): Türkiye AB'den müzakere takvimi al-

dığı gün, herkesin Mustafa Kemal'e tekrar tekrar şükran duygularını açıklayacağını sanırdım. Çünkü iyi kötü Avrupa kaplarına geldiysek, bunu Atatürk'e ve onun devrimlerine borçluyuz.

Fehmi Kuru (Yeni Şafak): Türkiye'nin AB içinde yer alması projesi, bir yönüyle, iki yüz yıllık bir hedefin gerçekleşmesi sayılabilir. Türkler doğudan batıya yürüdüler ve gözleri hep batıda oldu. AB içerisinde yer almak isteyen bugünkü Türkiye, Batı'da var olan refahı, demokratik temel değerleri ve siyasi istikrar hedefliyor... Son AB zirvesi, ayrıntılarda boğulmazsak, Türkiye'ye bu yolu açmış bulunuyor.

İlhan Selçuk (Cumhuriyet): Türkiye kendini toparlamalıdır, AB'ye giriş yolunda çok daha ciddi, gerçekçi, ne istediğini bilen bir "ulusal" politikaya gerek var!.. Osmanlı'nın çöküş dönemlerinde düştüğü onursuzluklara katlanarak verilen her ödün, bizi Batı uygarlığından uzaklaştıran zavallı kafaların marifetleridir.

Mustafa Balbay (Cumhuriyet): Tam üyelik tarihi açık... Belki 2014, belki 2014'ten de uzak. Müzakerenin ucu açık... Tam üyelik, yarım üyelik, ham üyelik. Getirilen kısıtlamaların ucu açık... Ne kadanni gerekli görürlerse. Kesenin ağzı kapalı... Mali yardımların adı dahi geçmiyor... Gözün aydın Türkiye. "Önüm kapalı" derken her tarafın açıldı.

Cüneyt Arcayürek (Cumhuriyet): İnsanın sorası geliyor: Zafer çığlıklarını geri bıraktığımız günler gelecek. Acaba bugün dereyi görmeden paçayı sıvayanlar, müzakere tarihi uğruna nelerden vazgeçtiğimizin farkına varacaklar mı?.. Satış listesinde KKTC!

Mümtaz Soysal (Cumhuriyet): Halkın zihninde şu soru giderek ağırlık kazanıyor: Daha önceleri bu durumlarda "sivil siyaset" etkisiz kalınca "asker ağırlık" devreye girer ve durum o ağırlıkla düzeltilirdi. Cumhuriyet'in temel ilkeleri çiğnendiğinde asker devreye girmesine karşı çıkanların bile itiraz edemeyecekleri ve ulusal güvenliği doğrudan doğruya ilgilendiren durumlar söz konusudur artık. Türk devleti içindeki denklemler öylesine bozulmuştur ki, asker, Kıbrıs ve Kuzey Irak gibi kendi görevine doğrudan doğruya giren durumlar karşısında bile kükremesiz ve hareketsiz kalmaktadır.

İşte Türkiye 17 Aralık ertesiinden itibaren böyle bir havaya girdi.

Ben bunu hiç yadırgamadım. Başarıya alışmamış bir toplumun, en açık başanyı dahi kuşku ve kaygıyla karşılaşması doğaldır. Yıllar içinde hem AB'yle yaşamayı, müzakere etmeyi, hem de kendimize güvenimizi artırdıkça, bu hastalıktan da kurtulacağımıza inanıyorum.

Nereden nereye geldik

Bu kitapta mutlaka dikkatinizi çekmiştir. Türkiye'yi Avrupa'ya bir avuç insan taşımış. Bir bölümü bürokrat, işadamı, düşünür, gazeteci, bilimadamı, ancak asıl önemli ve en fazla etkili olanlar ise siyasilerimiz. Bizim zaman zaman küçümsediğimiz, sık sık eleştirdiğimiz siyasilerimiz kırk beş yıllık AB macerasının başrolünü oynadılar.

Oysa bizler Avrupa Birliği'yle ilişkilerin geliştirilmesinde, siyasî kadroların ne denli ısrarlı ve kararlı olduklarının pek farkında değiliz galiba. Oysa, Menderes-Zorlu döneminden başlayarak, bugüne kadar Avrupa Birliği fikri tüm liderler ve siyasetçiler tarafından sürekli ön planda tutulmuştur. Politikacılarımız genelinde, Avrupa'ya kanca atmayı adeta bir tutku gibi benimsemişler ve tüm güçlüklerle rağmen de asılmışlardır.

Kimi daha çok, kimi daha az... Bugün bakıldığında olayın şampiyonluğunu Erdoğan-Gül ikilisi götürüyor. Ancak eskilerin de haklarını yememek gerekir. Bir bilanço'ya bakarsanız, herkesin payı olduğu anlaşılıyor: Menderes ilk temeli atmış.

Ardından betonu İnönü dökmüş, Ankara Antlaşması'm -yani ilişkiyi kuran antlaşmayı- imzalamış. Demirel devam ettirmiş ve Ankara Antlaşması'm, Gümrük Birliği'ne taşıyan ve süreci kısaltan Katma Protokol'e götürmüştü.

Ecevit, 1978'deki büyük ekonomik kriz döneminde bir ara antlaşmayı durdurmuş olsa dahi, 1999'da Helsinki kararlarını kabul ederek en önemli atılımı gerçekleştirmiş.

Çüleri, 1995'te Karayalçın'la birlikte Gümrük Birliği'ni büyük mücadele vererek tamamlamış ve Türkiye'nin son derece önemli bir adım atmasını sağlamış.

Erbakan, ilk başlarda AB'yi bir Hıristiyan kulübü olarak niteleyip yerden yere vurmasına rağmen, sonradan o da AB'ci olmuş.

Yılmaz, uzun yıllar boyunca, hem de güç koşullarda AB'nin bayraktarlığını yapmış.

Bahçeli, partisinin geçmişine ve kadrolarındaki büyük duyarlıklara rağmen, 2000-2002 döneminde uyum paketlerini (Öcalan'ın infazı dahil) engellemeyerek, devlet adamlığı örneğini vermiş.

Cem, yine koalisyonun en güç döneminde AB ilişkilerini ayakta tutabilmek için müthiş mücadele etmiş.

Baykal, muhalefette olmasına, iktidara muhalefeti görev saymasına, hatta zaman zaman çok sert eleştiriler getirmesine rağmen-

men, uyum yasalarının geçişinde hiçbir zaman kesin engelleme yapmamış, aksine ya destek olmuş veya sessizce geçmelerini sağlamış.

Politikacılarımızın, Türkiye'yi Avrupa Birliği'ne taşımaktan başka bir seçenekleri olmadığını uzun yıllar öncesinden akıllarına koydukları anlaşılıyor. Tutumlarından bunu kolaylıkla anlayabili-yorsunuz.

Asker eleştirdi, ancak hiç karşı çıkmadı

İlginçtir, aynı araştırmalarım arasında Askerlerin tutumunun da, dışardan görüldüğü kadar siyah-beyaz olmadığı ortaya çıkıyor.

Düşünebiliyor musunuz ki, 12 Eylül yönetimi Kenan Evren'in emriyle, AB'ye tam üyelik başvurusunun (seçimlerden sonra devreye sokulmak üzere) hazırlanması için 1983'te ilk adımı atmıştır.

Şimdi de, kimi komutanların AB konusundaki tepkisini biz "Avrupa dışında kalmamızı istiyorlar" diye okuyoruz. Oysa yanlış. Türk Silahlı Kuvvetleri de, Türkiye'nin uzun vadeli geleceğinin Avrupa'da olduğunu (özellikle son Irak krizinden itibaren) görüyor. Onların kaygısı, hızlı gidildiği ve Kopenhag Kriterleri'yle ülkenin toprak bütünlüğünün korunamayacağı ve İslamcılara karşı mücadelenin yeterince yapılamayacağı varsayımından kaynaklanıyor.

Anlayacağınız, bizler günün heyecanı içinde herkese tam hakkını veremiyoruz.

Peki, bugünden bakınca Türkiye neler kazanacak acaba?

Ben bu satırları 2004'ün aralık ayı sonunda yazıyorum. Bu kitabı on beş-yirmi yıl sonra karıştıracak olanlar, bizim bu tahminlerimizin tutup tutmayacağı daha iyi göreceklerdir. Belki de biz şu anlarda çok fazla iyimseriz. Belki de aksine yeterince büyük göremiyoruz.

Bakan beklentilerimiz neler:

Türkiye'nin siyasî ve stratejik kazançları

- Türkiye'nin uzun yıllardır süren kimlik tartışması (Avrupalı mı, Ortadoğulu mu ?) bitecek ve Avrupalılığı kesinlik kazanacak. Bir daha bu konuyu kimse tartışamayacak; Türkiye, "öteki" olarak görülmeyecek.
- Atatürk'ün ülke için gösterdiği hedefe ulaşılacak ve yeni kurulan dünya düzeninde, Avrupa kapısındaki yerini alacak, çağdaşlaşma vizyonu gerçekleşecek.

- Çok partili laik ve demokratik siyasî yaşam, Cumhuriyet'in temel sistemi güvence altına alınacak. Türkiye'de ne din devleti kurulabilecek, ne laik rejimi koruma kollama kaygısı kalacak. Dolayısıyla, askeri müdahaleler dönemi tümüyle kapanacak. Buna karşılık sivil toplum örgütleri ön plana çıkacak. Devletin koruma ve kollaması görevi de yasalarla polise, savcı ve yargıçlara bırakılacak.
- Türk Silahlı Kuvvetleri, hem NATO aracılığıyla Amerika'nın, hem AGSP (Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası; diğer adıyla Avrupa Ordusu) aracılığıyla Avrupa'nın içinde son derece önemli rol oynayabilecek. Yeni kurulacak Avrupa Ordusu'nun en önemli unsuru durumuna girecek.
- Türkiye, Avrupa'nın karar mekanizmalarına katılacağı için, Avrupa politikalarının oluşturulmasında rol oynayabilecek. Böyle bir konumdaki Türkiye'nin Ortadoğu, Orta Asya ve Güneydoğu Asya'daki ağırlığı artacak, İslam dünyasında da son derece ayrıcalıklı ve ağırlıklı yeri olacak. Türkiye, bu bölgelerdeki gelişmeleri çok daha fazla etkileyebilecek.
- Ege Denizi barış gölüne dönüşecek, Kıbrıs sorunu çözülecek ve Türkiye'nin dışa yönelik güvenliği bir kat daha güvenceye alınmış olacak.
- Türk ekonomisi tümüyle değişecek, devlet ekonomideki rolünü istemese de azaltacak ve rekabet koşulları geçerli olacağından, Türkiye sıçrama yapacaktır. Ekonomi bir sisteme oturacak, her gelen hükümetin kendi politikaları değil, AB kuralları geçerli olacak. Ülkenin önü açılacak.
- Avrupa, Türkiye'nin en büyük kaynağıdır. Ticaretinin yansını AB ile yapmakta, en büyük yabancı yatırım ve en çok turist AB ülkelerinden geldiği düşünülürse, Türkiye'nin bu pazara girmesi, hem ihracatını güvence altına alacak, hem çok gereksinme duyduğu yabancı yatırımları birkaç misli artıracak, en ileri teknoloji ve kalkınması için gereken yatırım ürünlerine, hem ucuz, hem de güvenceli şekilde ulaşabilecek.
- Önce Avrupa'da yaşayan Türkler, ardından Türkiye'deki belirli meslek grupları ve sonunda da Türk işçileri serbest dolaşım hakkı elde edecekler. Özellikle, Avrupa'daki 2,5 milyon Türk bu değişimden dolayı her alanda eşit muamele görecektir ve eşit gelir kazanacaklar.
- AB'ye tam üyelikle, uzun yıllardır sürekli eleştiri konusu olan hukuk düzeni, yeniden reformdan geçecek ve yepyeni uygulama başlayacak.

- Temel insan hakları, sosyal haklar Avrupa'da uygulandığı şekliyle Türkiye'de de uygulanacak ve çarpık düzenden hızla uzaklaşılacak.

- Türk gençleri için eğitim olanakları açılacak ve Türkiye AB'nin eğitim sistemine girebilecek.

"Koruma kollanma" görevi askerden AB'ye geçiyor

Toplumumuzun laik kesiminin bir türlü çözemediği "Cumhuriyet'i kim koruyup kollayacak?" sorusudur.

Bir bölümümüzün hâlâ kafasındaki sigorta (askeri müdahale), AB'yle müzakerelere başlayacak bir Türkiye için (büyük bir felakete karşılaşılmadık-ça veya maceracı birilerinin harekete geçmesinin dışında) düşünilemeyecek bir kavram durumuna girmiştir.

Bu gerçekleri artık Türk Silahlı Kuvvetleri de bilmektedir. Eski deneyimlerin ülkeye yarardan çok zarar getirdiğini tekrarlamaya bilmem gerek var mıdır ?

O zaman geriye hangi "sigorta veya güvence" kalmaktadır?

Önümüzdeki on yıl iktidarda kalabileceği izlenimini veren AKP mi ? Yoksa AKP'den sonra iktidar olabilecek, dinine daha düşkün, daha muhafazakâr bir başka parti mi? Veya koşullar değiştiği takdirde, ültramilliyetçi-ulusalcı partiler koalisyonu mu ?

Birbirimizi hiç kandırmayalım. Türkiyemiz'in siyasî geleceği bu partilerin elinde olacaktır.

Böyle bir durumda da ince ayarı kim yapacaktır?

Toplumun oylarıyla yapmasını ve sandıktan çıkan oya göre ülkenin yönetilmesini hepimiz istiyoruz da, oy sandıkta durduğu gibi durmuyor. Kimin cebine giriyorsa, bir süre sonra bu insanlar ipin ucunu kaçırebiliyorlar. Adamların başına vuruyor.

İşte Avrupa Birliği'ni bundan dolayı istiyorum.

Avrupa'ya üye olmuş bir Türkiye'de, kimse kafasına estiği gibi ekonomik kararlar alamayacaktır. Kimse yandaşlarını kollayama-yacak, ihaleleri eş dostlarına yöneltmeyecek, oy için bütçenin ağzını açamayacaktır. Ülkenin sadece batısını değil, fakir bölgelerini de zenginleştirmek zorunda kalacaktır.

Avrupa'ya üye olmuş bir Türkiye'de, laik sistemi rayından çıkaracak hiçbir adım atılamayacaktır.

Avrupa'ya üye olmuş bir Türkiye'nin toprak bütünlüğünü kimseler tehlikeye atamayacaktır.

Avrupa'ya üye olmuş bir Türkiye'yi ne dinci aşırıları, ne de faşist kafalılar yönetebilecektir.

1999'daki adaylıktan bu yana gelişmelere bir göz atın, nasıl haklı olduğumu anlarsınız. Daha adaylık sürecindeyken, AB baskısı veya AB'yi tatmin etmek için, siyasî kadroların yıllardır üstesinden gelemedikleri önlemleri ne çabuk alabildiklerini, popülist eğilimlerinden nasıl vazgeçtiklerini görmedik mi ?

Türkiye tam üye olduğu zaman bu zorunluklar daha da artacaktır. AB kurallarının dışında kimse hareket edemeyecektir'. Kopenhag Kriterleri ekonomik ve sosyal yaşamımızı yönlendirecektir. Kimse şu veya bu gerekçeyle, ülkenin geleceğiyle oynayamayacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin korunup kollanması, toprak bütünlüğü ve laik sistem AB tarafından güvenceye alınacaktır.

Aksi halde, AB'siz bir Türkiye'de neler olabileceğini düşündükçe, AB'ye tam üyeliğin ülkemize çok daha yarar sağlayacağına inanıyorum

Türkiye, refahı seçti...

Belki yavaş yavaş anlıyoruz, ancak Türk kamuoyu artık refahı tercih ediyor.

Artık Kıbrıs krizleriyle zaman harcamak istemiyor.

Yunanistan'la krizler yaşamaktan kaçınıyor.

Irak'ta savaşa girmek yerine, sınırlarının içinde rahat etmeyi düşünüyor.

Kürt sorununun silahsız çözümünü arzuluyor.

Bu istediklerini elde edebilmek için, hükümetin attığı adımları destekliyor. Tezkereye hayır diyor.

Kıbrıs'ta tepki göstermiyor.

Türk halkı rahat etmek için AB'ye öncelik veriyor.

Bu gerçekleri bildiğimiz takdirde, önümüzü çok daha iyi görebiliriz. Değerlendirmelerimiz daha sağlıklı olur. Eskide kalmış, modası geçmiş politikaların artık para etmediğini anlarsak, önümüz açılır.

Eğer bu rüzgârın esip yok olacağı sananlar varsa çok yanılıyorlar.

Türkiye artık belirli bir raya oturdu. Bu treni devirmenin so-rumluluğu çok pahalıya mal olur.

Müzakerelerde neler neler yaşayacağız

Artık geçmişini bir yana bırakalım ve geleceğe bakalım. Önümüzde uzun bir müzakere süreci var. Üstelik, bu sürecin

nasıl olacağı da hiç nü hiç bilmiyoruz. Ne konuşulacak ? Nasıl konuşulacak ? Nelerle karşılaşılacak ? Çok hırpalanacağız.

Bunun bir nedeni, Avrupa Birliği bürokrasisinin hemen her aday ülkeye aynı kabalıkta muamele etmesi, diğeri de bizim aşırı alınganlığımızdan kaynaklanacak. Örneğin, İspanya, Polonya, Macaristan gibi ülkelerin başlarına gelenleri düşünürsek (bakanlıklara baskın yapıp resmî derlerlerin incelenmesinden, müfettiş göndermeye kadar) nelerle karşılaşabileceğimizi daha iyi anlayabiliriz.

Birkaç noktaya özellikle dikkat etmek zorundayız:

Müzakere etmesini öğrenmemiz gerekiyor

Her şeyden önce, AB'yle müzakereyi öğrenmemiz gerekiyor. Bizler her müzakereyi bir Çanakkale savunmasına dönüştürürüz. Zira kafa yapımız, uzlaşya göre hazırlanmamıştır. Bizim için uzlaşya varmak, ödün vermektir. Bir pazarlıkta ödün vermek de çok kötüdür. Avrupa'da ise tam aksine, her şey karşılıklı ödüne ve karşılıklı uzlaşya arayışına bağlıdır.

Bizler müzakerede sıkışınca, önceliklerimizi saptayıp ona göre, daha az öncelikli olanlardan vazgeçmeyiz. Hepsini elde etmek isteriz ve bunu başaramadığımız takdirde de, ses tonumuz yükselir. Sertleşiriz, kullandığımız kelimeler köşeleşir. Hemen savunmaya çekilir ve hamasî klişelerin arkasına saklanırsınız. "Siz Hıristiyanlar, bizim gibi Müslümanları ezmek istiyorsunuz" gibi, büyük sloganlar kullanmaya başlarız. Avrupa ise, bu çalışmalarını bir aile içi çalışma gibi görür. Bir aile fertleri birbirleriyle nasıl tatlı sert konuşuyorsa, onlar da bu çerçevede kalırlar. Kabalaşmazlar. Ertesi gün yüz yüze gelemeyecekleri bir durum yaratmak istemezler.

Türk müzakerecileri ve kamuoyumuzu (özellikle medyamızı) bekleyen en büyük sorun bu kültür farkı veya tutum farkı olacaktır. Buna alışmak, öğrenmek, herkesin mutlaka bize tuzak kurmak için hareket ettiği inancından kurtulmak ve iyi hazırlanıp, kendimize güvenmek zorundayız. Unutmamamız gerekir ki, bundan sonraki tüm yaşamımızı birlikte geçireceğimiz bir kulübe girmeye hazırlanıyoruz. Aksi halde, müzakereler gereksiz şekilde uzar. Bu da birçok ülkenin işine gelir.

Eski dostlar, muhalifiniz olacak

Diğer büyük bir değişildi, müzakerelerin başlaması ve özellikle uyum çalışmalarının başlamasıyla birlikte, kamuoyundaki den-

gelerin tümüyle bozulmasıyla karşımıza çıkacak. Düne kadar AB'yle ilişkileri tüm gücüyle destekleyenler, yann çıkarlarına dokunulunca, AB'nin en önemli muhalifleri konumuna girecekler. Hükümeti yerden yere vuracaklar. Vatanın satıldığı edebiyatının sözcüsü durumuna girecekler. Antlaşmanın gecikmesi için ellerinden geleni yapacaklar.

Kıbrıs çözümlenmeden baş ağrısı bitmeyecek

Sürekli baş ağrısı çekeceğimiz diğer siyasî nitelikli konuların başında Kıbrıs gelecek. Rumlar, salam politikası güdecekler. Ellerindeki veto hakkını, herkesin sinirini bozma pahasına kullanacaklar. Kimi zaman başaracaklar, kimi zaman reddedilecekler. Hedefleri, müzakere süreci sırasınca Türk tarafından yeni ödünler koparmak olacak. Bu süreçte ucuz tuzaklara düşmeden, temel çözüm peşinde koşarsak, kazanırız. Zira unutmayalım ki, Kıbrıs bir çözüm bulmadan Türkiye AB'ye tam üye olamayacaktır. İyisi mi, bunu bilerek şimdiden hareketlenmekte çok fayda vardır.

Ermeni sorunu ve Ege

Şu veya bu şekilde çözmek ya da farklı bir yaklaşım benimsemek zorunda kalacağımız diğer iki sorun da, Ermeni ve Ege sorunu olacak. Türkiye'ye Ermeni soykırım iddialarını kabul etmesi için kimse dayatamaz. Dayatılsa dahi sonuç alamaz. Ancak Türkiye'nin de bugünkü tutumunu değiştirmesi şarttır. Uluslararası kamuoyunu şu veya bu şekilde etkileyecek bir "karşılıklı özür dileme" formülü ve Ermenistan'a karadan kapıyı açmak gibi bir dizi jest hazırlanmalıdır. Aksi halde, bu süreç uzadıkça baskılar daha da artacaktır. Ege konusunda da, durum aynı ancak büyük bir fark var. O da, Lahey Adalet Divanı'na gitmek isteyen taraf Türkiye, kaçan taraf ise Yunanistan. Yine de, Ege'ye bakışımızı da esnekleştirmekten başka bir çıkış yolu görünmüyor.

491

On ikinci bölüm

Bir rüyam var...

Tam kırk bir yıldır Avrupa'yla uğraşıyorum.

Önce okulda, hiçbir şey anlayamadan başladım. O dönemlerde solculuk modaydı. Onlar "ortak", biz "pazar"dık. Batı emperyalizminin simgesiydi. Ortak Pazar'dan yana olanlar, Türkiye'yi bir sömürgeye çevirmek isteyenlerdi.

1971'de Brüksel'e gittim ve Avrupa Komisyonu arşivlerinde, bu kitabın ilk yazımı için araştırmalara başladım. Bir Pazar Hikâyesi başlığıyla ilk defa 1978'de piyasaya çıktı. İlk baskılarda hâlâ o solculuğun izlerini görebilirsiniz. Ancak temel mesajı aynıydı: Türkiye'nin bölgede l'inci lige çıkmasının tek yolu Avrupa. İlk baskılarda, aradığını bulamamış ancak Avrupa'dan da son derece uzak bir Türkiye'nin yazan olduğum için, sol söylem ve şikâyetlere daha geniş yer vermiştim.

Her şey 1980'lerden itibaren değişmeye başladı. Benim gibi çok kişi de, 12 Eylül sonrasında ve özellikle Özal'lı yıllarla birlikte fikir değiştirmeye başladı. Zira dünya değişiyordu, Türkiye değişiyordu. Özal Türkiye'nin kabuğunu kırıyor, 80'lerin sonuna doğru da, Doğu Bloku'nun sallanması, sonunda da yıkılması farklı bir dünya yaratıyordu.

1990'larda ise, Avrupa Birliği fikrini Türkiye'nin kurtuluşuyla eşdeğerde görmeye başladım. Kırk bir yılda yaşadıklarım, birbiri ardından devrilen ideolojiler, askerî darbeler, boşu boşuna yapılan savaşlar, iç çekişmeler, siyasal İslam'ın patlaması, dünyadaki gelişme bende, Türkiye'nin kalkınabilmesi için AB'ye tam üye olması gerektiği inancını pekiştirdi.

Türkiye, layık olduğu l'inci lige çıkmak, ekonomisini sağlam temellere oturtmak, içindeki mozaik parçalarını bir arada tutmak, uygar bir ülke olmak istiyorsa, AB'den başka seçeneği yok-

tu. AB Türkiye'ye bir düşünce tarzı, bir sistem verecektir. İşte anahtar da budur. İki de bir değişen ekonomik-mali uygulamalar değil, dünyanın kabul ettiği kurallar, insan hakları, sosyal haklar, demokrasi ilkeleri benimsenecektir.

Bunları gerçekleştirecek olan Türkiye, bu bölgenin en güçlü, en sağlam ve lider ülkesi konumuna girecektir.

Bundan eminim.

Bu olay, Türkiye'nin yeniden dirilmesi, büyümesidir. Atatürk'ün başlattığı devlimin sonuca ulaşmasıdır.

Türkiye, ancak bu şekilde daha kolay ve çabuk, zengin ve daha mutlu insanların ülkesi olacaktır.

Kimselerin ilgilenmedikleri günlerde bile inancımı kaybetmedim. Saldırlara uğradım, vatan hainliğinden tutun da, en sert suçlamalarla karşılaştım. Yılmadım. Atatürk'ün bu ülkeyi nereye götürmek istediğini görmüştüm. O hedef de Avrupa'dan başkası değildi.

Göreceksiniz, ileride bu sayfaları kanştıranlar bana hak verecek. Türkiye, Avrupa'ya belki zor ve yavaş bir uyum sağlayacak, ancak Avrupa'yla birlikte uçacak. Bölgenin gerçek gücü olacak. Zengin, güçlü ve refah içinde yaşayan, kendi arasında uzlaşmış bir toplum olacak.

Herhalde ben göremeyeceğim, ancak oğlum Umur ve şu anda isimlerini bilemediğim torunlanmm, hepimizden çok daha rahat, müreffeh ve mutlu bir Türkiye'de yaşayacaklarından eminim. Bizden sonraki kuşaklar, bu konuda büyük çaba göstermiş tüm diğer isimsiz kahramanları unutmazlar ve bizleri anarlarsa, ne mutlu bizlere...

İşte benim rüyam da bu... Kendimi, evden ayrılarak kendi başına denizlere açılan çocuğunu kaygü gözlerle izleyen babalara benzetiyorum. Kolay değil, otuz üç yıldır üstünde çalıştığım kitabım burada bitti. Ancak Türkiye'nin "Avrupa macerası" yeni başlıyor. Oğlumuzun açıldığı denizler çok fırtınalı. Ama eminim okyanusu geçecek ve kendini sakin sulara bulacak.

25 aralık cumartesi 2004 Kavacık-İstanbul

Ve dünya basını karikatürler

Le Monde DOSSIER

MERCREDI 19 DÉCEMBRE 2004

2004-2005
L'Asie
et l'Afrique
du Nord
et l'Est

ISLAM ET POLITIQUE

Le parti musulman sécularisé, au pouvoir à Ankara, exprime avec force un ambitieux désir d'Europe. p. II et III

LES FRONTIÈRES

Voyage le long des frontières avec les six pays voisins, du Caucase au Proche-Orient. p. IV et V

MODERNISER L'ÉCONOMIE

L'inflation diminue et les droits de l'homme progressent, y compris pour les Kurdes. p. VI et VII

ENTRETIEN

La sociologue Nilüfer Gökçe explique comment « l'AKP » a opéré, dans son discours, une sortie de la religion ». p. VIII

TURQUIE

FRONTIÈRE DE L'EUROPE ?

Quelles sont donc ces Turcs qui frappent à la porte de l'Union européenne ? Le débat est ouvert parmi les dirigeants et les intellectuels en France, sur ce pays à la charnière de l'Europe et de l'Europe arabo-musulmane et à l'heure où la fois européenne et asiatique. Avant que le débat ne soit véritablement engagé

sur la difficile question de l'adhésion turque à l'UE, le Monde a voulu donner la parole à ce peuple, à ces peuples – turcs et kurdes – à la fois si sensibles et si différents à ces musulmans qui ne sont pas arabes, à cet islam si divers et multiforme. Et à ce parti conservateur musulman atterré – l'AKP – qui, depuis deux ans, a fait tant d'efforts pour remplir les condi-

tions qui lui ont été posées par Bruxelles. Car la meilleure manière de se faire sa propre opinion, c'est d'être informé. Sans préjugés ni a priori. On dispose des éléments politiques, économiques et sociaux nécessaires à un jugement dépassionné sur cette Turquie qui suscite prochainement tant de passions, et dont le droit d'Europe est si fort.

Le Monde

L'Europe s'apprête à ouvrir ses portes à la Turquie

115 CHRIS d'Etat et de gouvernement des 25 pays de l'Union européenne se réunissent, jeudi 16 et vendredi 17 décembre à Bruxelles, pour donner leur feu vert à l'ouverture des négociations avec la Turquie en vue de son admission. Plus aucun préalable ne s'oppose, mardi 14 décembre, à l'engagement de ce processus.

L'admission de la Turquie ne pourra intervenir avant 2013. A la demande privilégiée de la France et de l'Autriche, une formulation de compromis doit encore être trouvée, lors du sommet, afin que l'issue des discussions reste ouverte et que le statut de cette décision ne soit pas automatiquement garanti. Au terme de ce long travail, Jacques Chirac s'est engagé à ce que les Français soient informés par référendum sur l'entrée de la Turquie dans l'Union.

Les pages 2 et 3

Dossier spécial

QUI SONT ces Turcs qui frappent aux portes de l'Union européenne? Le Monde est allé à leur rencontre pour comprendre les raisons de ce désir d'Europe. Les pages 14-18

DIE WELT

Einigung zwischen Ankara und Brüssel

EU-Beitrittsverhandlungen beginnen am 3. Oktober 2005 - hoch brisante Zypemfrage - Schröder zufrieden

Europa - Die Europäische Union (EU) und die Türkei haben sich auf die Aufnahme von Beitrittsverhandlungen geeinigt. Die Verhandlungen werden am 3. Oktober 2005 beginnen und bis zum September des Jahres 2006 dauern werden. Jetzt ist es die deutsch-türkische Beziehungen - Gerhard Schröder (SPD) sprach mit Mustafa

dem Gipfelort in Brüssel von einer „unvollständigen Lösung“.

Erst als positive Nachricht kam von der EU über die Türkei, die Türkei hat sich dem Beitritt zur EU und die Gespräche zwischen der türkischen Delegation und der EU-Delegation sind am 15. Oktober mit dem Einverständnis der beiden Parteien ein weiteres Mal

den Ankara Regierungschef Recep Tayyip Erdogan mit dem deutschen Kanzler Schröder getroffen.

Hauptproblem war vor allem die Frage der Anerkennung der Zypern-Illegitimität der EU und die Türkei einen Kompromiss gefunden hat, dennoch das offizielle Bekenntnis der Beitrittsverhandlungen Zypern, aner-

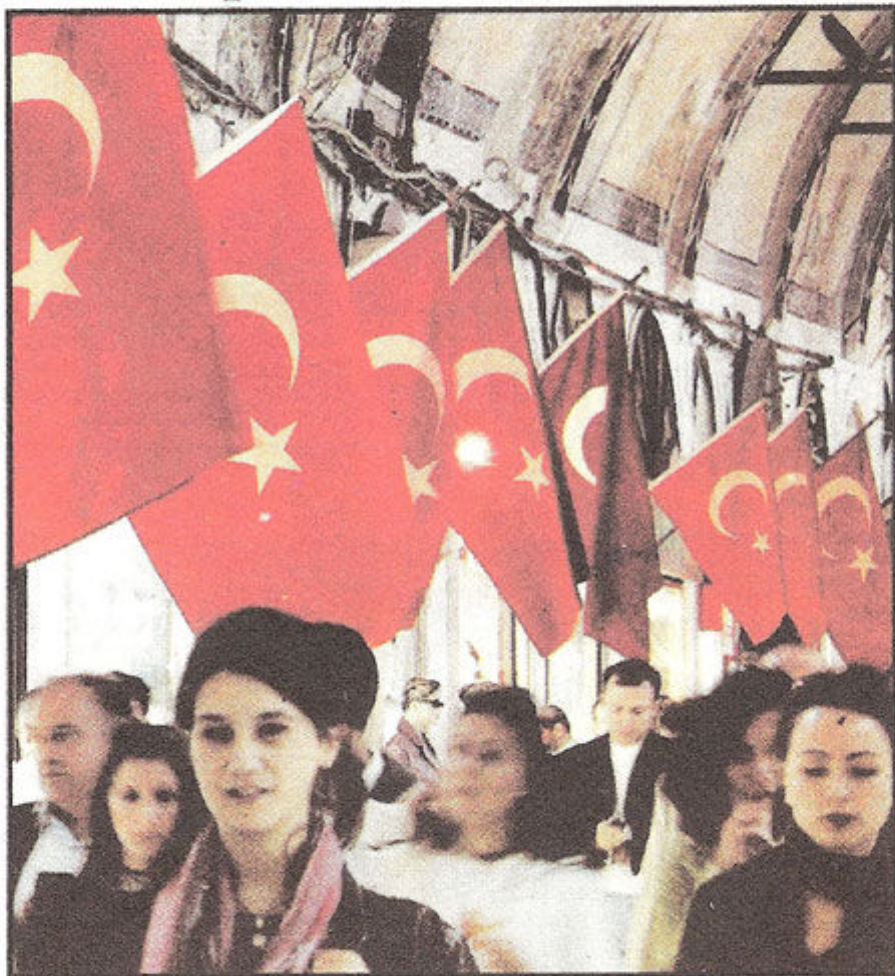
kennen. Am der Zypernfrage war die deutsche EU-Fraktion gescheitert. Nach dem Willen der EU, sollte Zypern bereits am Freitag mit Beitrittsverhandlungen, die eine Anerkennung Zyperns einschließen würde. Als Ergebnis des jedoch versagte, gab sich die EU mit dem türkischen Vorschlag einverstanden, dass Ankara

die Prüfung des zum 1. Oktober beginnenden Beitrittsverfahrens. Die EU und die Türkei einigten sich zudem auf eine Fortsetzung, wie es die Verhandlungen, die eine Anerkennung Zyperns einschließen würden. Danach wird die Türkei dann in der EU-Struktur verankert werden. Ende des Winter wird die Türkei wieder die Prüfung

nach gemeinsamen Abschnitten, darunter die bei der Zusammenarbeit türkischer Arbeitsnehmer in Europa. Verhandlungen zwischen der Türkei und der EU über den Beitritt der Türkei zur Vollständigen Aufnahme werden. Bildung hat ein Punktsystem von Beitrittsverfahren. ... aus dem Jahr 2002, darunter die Türkei

La Libre BELGIQUE

Visa pour l'Europe

► Les vingt-cinq chefs d'Etat et de gouvernement de l'Union européenne ont scellé à Bruxelles un accord pour ouvrir en octobre 2005 des négociations d'adhésion avec la Turquie.

► Avant cette échéance, Ankara s'engage à faire un pas vers la reconnaissance de Chypre, sans plus. Des petits arrangements pour une décision historique.
pp. 2 à 5 et opinion p. 24.

INTERNATIONAL Herald Tribune

THE NEW YORK TIMES PUBLISHED DAILY
THE NEW YORK TIMES PUBLISHED DAILY
THE NEW YORK TIMES PUBLISHED DAILY
THE NEW YORK TIMES PUBLISHED DAILY

Members of the European Parliament in Brussels today voting 'yes' on the decision for the EU to open talks on admitting Turkey.

EU ready to say 'yes' to Turkey, as well as 'but'

By Colleen Rowley

BRUSSELS—The European Union is expected to vote today to begin membership negotiations with Turkey, the Turkish Republic of Northern Cyprus, the Turkish Republic of Northern Cyprus, political and military reforms in Turkey will be made.

"There is a good prospect of a settlement on Turkey but in preparation for the worst case, talks will also be a long-term way of negotiation, an going to the 'yes' side and in the meantime, a second meeting of EU leaders late Thursday and Friday.

With a decision on Turkey will be made, the European Parliament will vote on Thursday in the EU to open talks 'without a date' it voted, 629 to 512 with 27 abstentions, to pass the resolution, which is expected that some 100,000 Turkish citizens ahead of the start of the summit meeting.

For Manuel Barroso, president of the European Commission, today's Parliament decision is a "big step" because the European Council is better its commitment to Turkey and openness the opening of accession negotiations. "It is a big step, should be made," he said.

The issue of Turkish accession will

EU summit issues

• The Turkish EU membership vote will be held in Brussels on Thursday. Page 12

• Leaders of the EU will discuss the "yes" vote, and the "but" vote, on Thursday. Page 12

• Leaders of the EU will discuss the "yes" vote, and the "but" vote, on Thursday. Page 12

• Leaders of the EU will discuss the "yes" vote, and the "but" vote, on Thursday. Page 12

• Leaders of the EU will discuss the "yes" vote, and the "but" vote, on Thursday. Page 12

• Leaders of the EU will discuss the "yes" vote, and the "but" vote, on Thursday. Page 12

• Leaders of the EU will discuss the "yes" vote, and the "but" vote, on Thursday. Page 12

• Leaders of the EU will discuss the "yes" vote, and the "but" vote, on Thursday. Page 12

FINANCIAL TIMES

Saturday October 18 / Sunday October 19 2008

Turkey starts out on a bumpy road

What the EU has done is historic importance

The European Union has today taken a historic step in opening the door to Turkey, the world's 17th largest economy, as it begins negotiations for membership. The move is a landmark in the EU's history, and a sign of its growing influence in the world. Turkey's accession to the EU would be a major step towards the goal of a united Europe. The EU has been working for years to bring Turkey into the fold, and today's decision is a major milestone. Turkey's accession to the EU would be a major step towards the goal of a united Europe. The EU has been working for years to bring Turkey into the fold, and today's decision is a major milestone. Turkey's accession to the EU would be a major step towards the goal of a united Europe. The EU has been working for years to bring Turkey into the fold, and today's decision is a major milestone.

WELCOME TO THE EU

Gregory Fiumi

FINANCIAL TIMES

LONDON, SATURDAY, DECEMBER 18 - SUNDAY, DECEMBER 19, 1994

Turkey to start talks on entry to the EU

Initiative by Blair and Schröder ends stalemate
Turks pledge a referendum over admission

By David E. Hoyle and Tom Fawcett
in Brussels and Ankara

BRUSSELS, December 18 — A deal struck by British Prime Minister Tony Blair and German Chancellor Helmut Kohl on Saturday ended a stalemate over Turkey's bid to join the European Union. The agreement, which was announced in Brussels, allows Turkey to start negotiations for membership in the EU. The deal also includes a commitment by the Turkish government to hold a referendum on the subject of EU membership in the next few years.

The agreement, which was announced in Brussels, allows Turkey to start negotiations for membership in the EU. The deal also includes a commitment by the Turkish government to hold a referendum on the subject of EU membership in the next few years.

Mr. Blair and Mr. Kohl agreed to start talks on Turkey's bid to join the EU.

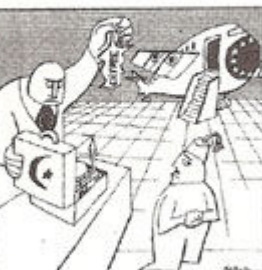
Le Monde

A Bruxelles, la Turquie s'est révélée un candidat difficile à l'adhésion

Après l'accord conclu à l'attaché sur le cadre des futures négociations, sans reconnaissance explicite de la République de Chypre, les vingt-cinq s'attendent à un processus ardu qui pourrait durer - dix ou quinze ans -, selon Jacques Chirac. L'exigence démocratique sera le prochain obstacle.

BRUXELLES - La nouvelle initiative européenne à l'égard de la Turquie a été accueillie avec enthousiasme à Bruxelles, sur le territoire de l'Union européenne, mais elle a été accueillie avec une certaine réserve en Turquie. Les négociations pour l'adhésion de la Turquie à l'Union européenne ont commencé à Bruxelles le 18 décembre. Les négociations ont été initiées par le ministre des Affaires étrangères, Jacques Chirac, et le ministre turc des Affaires étrangères, Demetris Christofias.

Le ministre turc des Affaires étrangères, Demetris Christofias, a déclaré que la Turquie était prête à accepter les conditions de l'Union européenne. Cependant, il a souligné que la Turquie avait des préoccupations concernant la reconnaissance de la République de Chypre. La Turquie a toujours soutenu la République turque de Chypre du Nord, ce qui a été une source de tension avec les autres membres de l'Union européenne.

Les négociations pour l'adhésion de la Turquie à l'Union européenne ont commencé à Bruxelles le 18 décembre.

Le processus de négociation a été initié par le ministre des Affaires étrangères, Jacques Chirac, et le ministre turc des Affaires étrangères, Demetris Christofias. Les négociations ont été initiées par le ministre des Affaires étrangères, Jacques Chirac, et le ministre turc des Affaires étrangères, Demetris Christofias.

Les négociations ont été initiées par le ministre des Affaires étrangères, Jacques Chirac, et le ministre turc des Affaires étrangères, Demetris Christofias. Les négociations ont été initiées par le ministre des Affaires étrangères, Jacques Chirac, et le ministre turc des Affaires étrangères, Demetris Christofias.

Il a fallu une nuit et une machine pour charger deux paragraphes. Avec les 80 000 pages de l'accès communautaire, il faudra vingt ans.

Un technicien

Thomas Fawcett

LE SOIR

Édition Bruxelles • Jeudi 14 décembre 2004 • Quotidien • N° 291 • EUR 0,50 • www.lesoir.be • 02 225 95 95

La Turquie bute sur l'opinion

■ Gouvernants et citoyens européens sont divisés à propos de l'entrée de la Turquie dans l'Union. ■ Mais les 25 décideront en fin de semaine d'entamer les négociations.

MARTINE DURUSSON
PHILIPPE REGNIER

En fin de semaine, les 25 se seront penchés sur la Turquie. Mais au bout de 40 ans, les chefs d'État de l'Union devraient accorder à la Turquie et à son tour de début de négociations, en vue de son adhésion européenne. Une décision, au deuxième semestre 2004 (coûteuse ou gratuite) sera prise, ce qui ne fera qu'ouvrir un nouveau stage d'attente, les pourparlers ne pouvant pas commencer avant 2004.

Si le suspense n'est pas dissuadé, même le régime de Chypre ne devrait pas opposer son veto, malgré que la Turquie ne l'ait toujours pas reconnu, « cela ne veut pas dire que le conseil européen des 15 et 17 décembre sera une simple formalité. Le conseil des chefs

d'État européens des Affaires étrangères, lundi, la encore penché. Car le dossier divise les États, mais aussi dirigeants et citoyens.

Les 25 ne sont pas sur la même longueur d'onde. Entre les opposants de l'adhésion (comme les gouvernements allemand ou belge), les opposants réunire les Autrichiens, qui prouvent un particularisme « prime 1 » et les « mal plus » comme les Français, dont le président est fort mais impatiens. Voilà qui réveille le malaise connu par ce dossier dans l'opinion de nombreux pays : selon un sondage du « Figaro », 67 % des Français sont opposés à l'adhésion turque. Et ils ne sont pas les seuls. Nombre d'hommes politiques ont vu des lettres de refus à signer, qu'il s'agit de décider de l'ouverture des négociations d'adhésion avec la Turquie, pas de l'adhésion elle-même. ■

Pages 11 et 17

**SPÉCIAL
RESTAURANTS**

La carte de France
de nos bonnes
adresses cachées

FIGARO
magazine

www.figaromagazine.fr

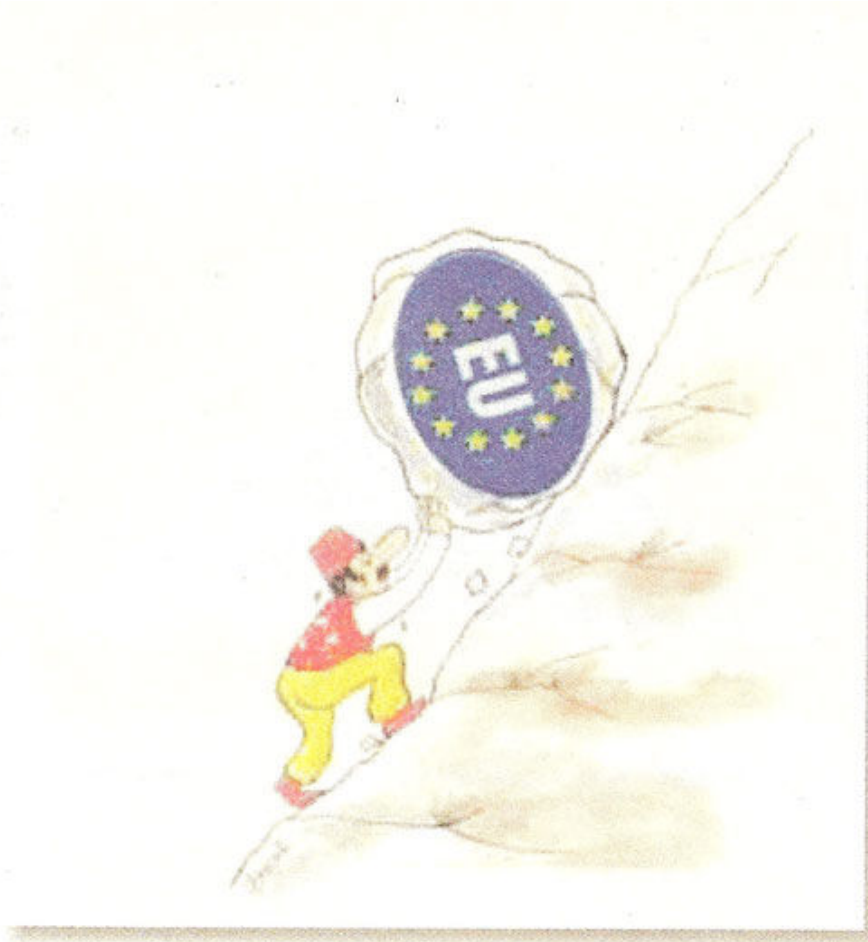
**Faut-il
avoir peur
de la
TURQUIE ?**

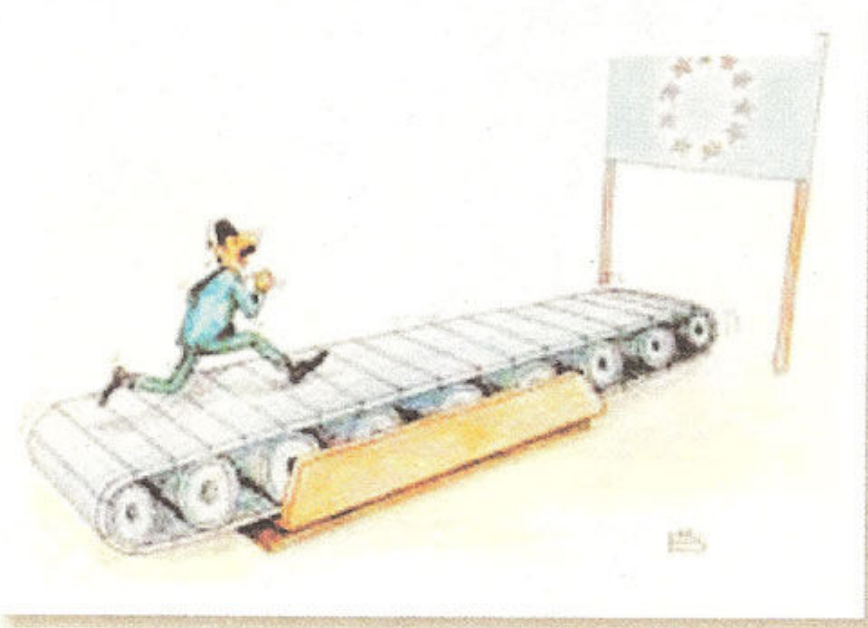
CAMERON F. L'ÉTOILE DU JOURNALE 11 DÉCEMBRE 2004 N° 1877 14 pages 4,00 euros - Conception graphique : F. L'ÉTOILE

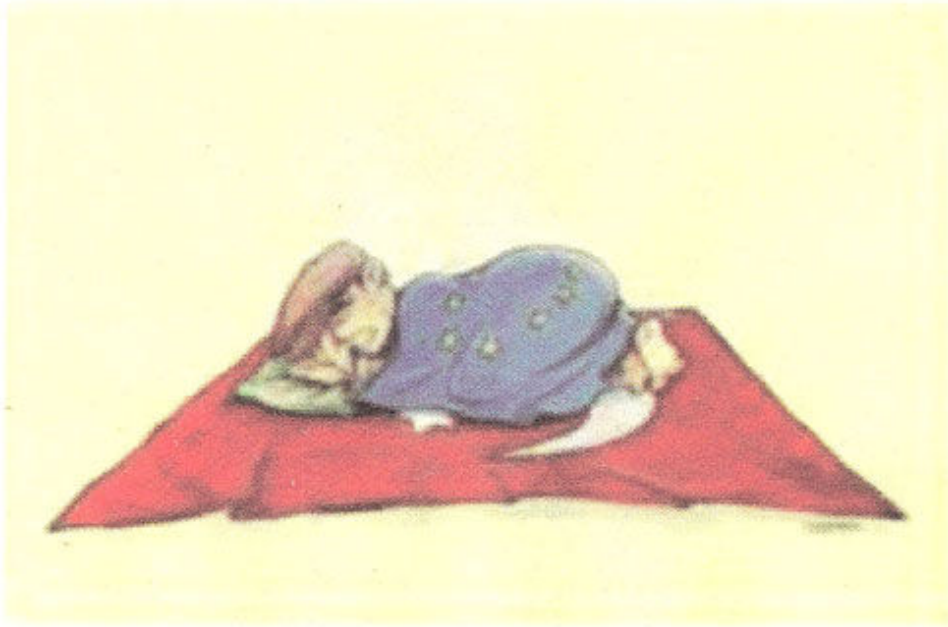

Jaroslav Dostal - ek Cumhuriyeti

Mahmud Eshankulov - Özbekistan

Rahim Asghari - Iran

Anonim - Brezilya

Hule Hanisuc - Avusturya

Fabio G. da Silva - Brezilya

Stefan Provjin - Belçika

İçindekiler

Türkiye'nin Avrupa'yla ilişkilerini etkileyen olaylar ve toplantıların kronolojisi	9
Başlarken	41
Ankara Anlaşması nasıl yapıldı?	43

Birinci bölüm

Ankara Anlaşması nasıl yapıldı? (1959-1963)	49
Sürpriz bir gelişme	51
İlk görüşmeler ve hayal kırıklığı	58
İhtilal döneminin karışıklığı	72
Türkiye'ye basit bir ticaret anlaşması öneriliyor	77
Türkiye'de idamlar ve Fransa'nın vetosu	86
... Ve anlaşma yapılıyor (1962-eylül 1963)	97
Türkiye kendini ısrarla AET'ye bağlatıyor (1963)	110
Türkiye neyi imzaladığını gerçekten bilmiyordu!	128

İkinci bölüm

Katma Protokol yapılıyor	137
Dışişleri, Demirel'i sıkıştırıyor (1967)	143
Ankara'da büyük bir yetki kavgası başlarken, AET kararını saptıyor (1968)	155
Asıl Pazarlık AET'yle değil, Ankara'da Dışişleri ile Planlama arasında geçiyor (1969)	168
Türkiye, AET önerisini kabul etmek zorunda kalıyor (1970)	194

Üçüncü bölüm

Türkiye, aradan bir yıl geçmeden anlaşmanın revizyonunu istiyor (1971-1973)	205
Tüm dengeler sarsılıyor (1974)	225
Türkiye ne istediğini bilemezken, Yunanistan tam üyelik başvurusunda bulunuyor (1975-1976)	233

Dördüncü bölüm

Anlaşmayı Ecevit donduruyor, Demirel ise tam üyelik istiyor (1978-1980)	259

Ecevit anlaşmayı dondurup 8 milyar dolar yardım istiyor	263
Demirel ve Erkmn tam üyelik hazırlatıyorlar (1979-1980)	280

Beşinci bölüm

AET'nin askerî yönetim ve yeni Türk demokrasisine tepkisi (1980-1985)	293

Altıncı bölüm

Başvuru kararının alınışı	319

Yedinci bölüm

AT Komisyonu'nun Türkiye'ye yanıtı ve bundan sonrası... ..	341

Sekizinci bölüm

Gümrük Birliği'ne geçiş mücadelesi	357

Dokuzuncu bölüm

AB Türkiye'yi zorla adaylığa kabul ediyor	389
Helsinki Doruğu (10-11 aralık 1999)	391

Onuncu bölüm

Adaylık kararı	407

On birinci bölüm

Büyük değişim yılları (2003-2004) ve müzakere tarihi kavgası	435

On ikinci bölüm

Bir rüyam var... ..	491

Türk ve dünya basını - karikatürler	495